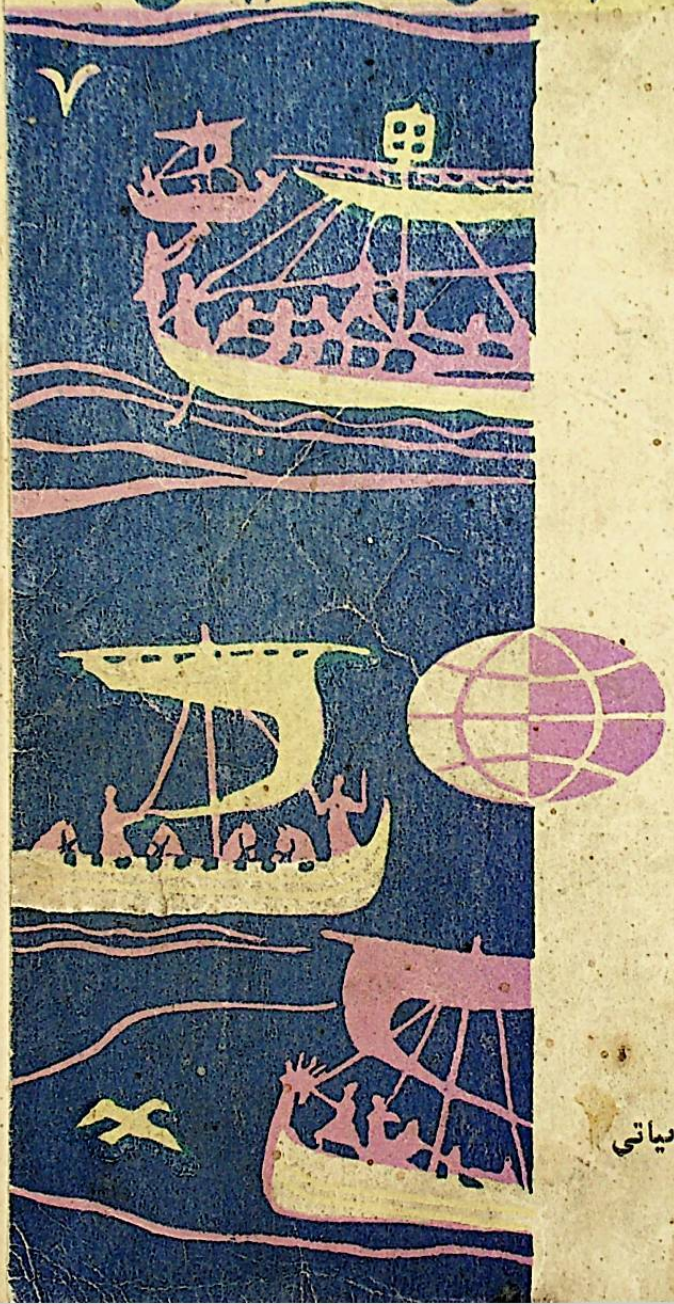
دۇنيانىڭ بەش مىڭ يىلى

شىنجاڭ ياشلار نەشرىياتى

دۇنيانىڭ بەش مىڭ يىلى

(2)

تـــۇزگـــۇچـــى: دۇەن ۋەنخـەن
تەرجىمە قىلغۇچى: ئىسلامجـان شەرىپ
مەسئۇل مۇھەررىرى: نىساخان ھەسەن

شىنجاڭ ياشلار نەشرىياتى

بۇ كىتاپ ئۇيغۇرلەر ئەدەبىياتى تەرىپىدىن 1982 - يىلى 8 - ئايدا نەشر قىلىنغان 1 - نەشرى. 1 - باسمىسىغا ئاساسەن تەرجىمە قىلىندى.

本书根据少年儿童出版社一九八二年八月第一版第一次印刷本翻译。

دۇنيانىڭ بەش مىڭ يىلى

(2)

شىنجاڭ ياشلار نەشرىياتى نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھرى قۇرۇلۇش يولى 9 - قورا)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسىدىن تارقىتىلدى
شىنجاڭ شىنخۇا 2 - باسما زاۋۇدىدا بېسىلدى
ئۆلچىمى: 1092 × 787 مم، 32 كەسلەم، باسما تاۋىغى: 13.625
1985 - يىل 3 - ئاي 1 - نەشرى
1985 - يىل 3 - ئاي 1 - بېسىلىشى
كىتاپ نومۇرى: M1124·8
سانى: 10,300 — 1
باھاسى: 1يۈەن5پۇڭ

مؤنده ریجه

بىلىۋىلىشىڭىزغا تېگىشلىك ھېكايىلەر
— سۆز بېشى 1

ئوتتۇرا ئەسىرنىڭ باشلىنىشى..... 1
ھون چەۋەندازلىرىنىڭ ياۋروپاغا باستۇرۇپ كىرىشى..... 6
قانغا بويالغان بەيگە مەيدانى..... 12
يىپەك ئۇرۇشى 21
ئايەسوفىيە ئىبادەتخانىسى..... 28
بويۇك چارلېس 31
كارولىن مەدەنىيىتى..... 41
كىيېۋروسنىڭ گۈللىنىشى ۋە غۇلىشى 49

مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام..... 56
ئەرەپ ئىمپېرىيىسى..... 63
مەككىگە ھەج قىلىش..... 72
ئىسلامىيەتنىڭ ھىجرىيىسى..... 80
ھەكىملەر پادىشاسى..... 84
مىڭ بىر كېچە..... 89

ھارشاۋاردھانا پادىشا..... 103
شۇەن جۇاڭنىڭ غەربكە سەپەر قىلىشى..... 109
ھىندىستاننىڭ مۇقەددەس مۇزراسىم ئادەتلىرى..... 120
كالىداسا..... 125

داڭقا ئىسلاھاتى..... 130

تاڭ سۇلالىسىگە تەۋە تىلكەن ئەلچىلەر 137
جىيەن جېننىڭ شەرقە تۇتۇشى 146
بالا پايلاقچىلار 159

ئامېرىكا قىتئەسىدىكى قىزىقارلىق ئىشلار 167
ئالتۇن پادىشالىغى 176
مالى پادىشالىغىنىڭ قۇرۇلۇشى 186
پادىشا دىكەن سۆزنىڭ ھەرخىل ئاتىلىشى 193

كارنوساغا سەپەر 198
ئوتتۇرا ئەسىردىكى غەربىي ياۋروپا شەھەرلىرى 208
ئېپىسكوپ گوتىرنىڭ ئۆلۈمى 216
پارىژ ئۇنۇۋېرسىتېتى 225
روگېر بېكىن 232

مۇقەددەس جايىنى «قوتقۇزايلى» 240
ئۆز يولىنى ئۆزگەرتكەن مۇقەددەس جەڭ 252
بالىلار ئەھلى سەلىپى 264
ئەھلى سەلىپىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى مەغلۇبىيىتى 271

دانتې ۋە «تەڭرى كويلىرى» 280
بوكاچو 289
ئوق - يا جەڭگى 300
«جاكۇربي» قوزغىلىڭى 307
لوندون مۇنارىسىنىڭ ئىشغال قىلىنىشى 315
جېنناد يارىكنىڭ ئەنگلىيىگە قارشى كۇرىشى 329

ماركو پولو 339
ئاڭگور مەدىنىيىتى 352
جېڭگىز خېننىڭ غەربىي ئوكيانۇسقا سەپەر قىلىشى 359

ئوتتا كۆيدۈرۈش جازاسى بېرىلگەن پروفېسسور..... 367
هوس جېڭسى..... 377
موڭغۇل خانلىغى..... 388
روسىيەنىڭ بىرلىككە كېلىشى..... 395
سېمىزلەر، ئورۇقلار ۋە جۇل-جۇل كىيىملىكلەر..... 406
كونستانتسنوپولنىڭ قولدىن كېتىشى..... 414

بىلۇ بلىشىڭىز غا تېگىشلىك ھېكايىلەر

— سۆز بېشى

ئۆسمۇر دوستلار!

مىسىر دىكى دۇنياغا مەشھۇر ئەلئىھرا ملارنىڭ كېلىپ چىقىش تارىخىنى بىلەمسىز لەر؟

بابىلوندىكى كىشىنى زوقلاندۇرىدىغان مۇئەللەق باغچىنىڭ قانداق ياسالغانلىقىنى بىلەمسىز لەر؟

ئەسىرلەر بويى تارقىلىپ كېلىۋاتقان گومېر داستانىدا نىمە لەرنىڭ تەسۋىرلەنگەنلىگىنى بىلەمسىز لەر؟

غايەت ھەيۋەتلىك سپارتاك قوزغىلىڭىنىڭ قانداق مەيدانغا كەلگەنلىگىنى بىلەمسىز لەر؟

يۇقۇرقىلاردىن باشقا يەنە، ياۋروپا ۋە ئاسىيا قىتئەلىرىدە زىلزىلە پەيدا قىلغان ئەھلى سەلىپىنىڭ شەرقىگە يۈرۈش قىلىشى، ئىتالىيەدىكى تەسىرى ناھايىتى چوڭقۇر ئەدەبىيات - سەنئەتنى گۈلەندۈرۈش ھەرىكىتى، پوتكول يەر شارىغا تۇتاشقان ئىككى قېتىملىق دۇنيا ئۇرۇشى... قاتارلىقلارنىڭ ئۆتمۇش ئەھۋالىنى بىلەمسىز لەر؟

ئىنسانىيەت تارىخى يارىتىلغاندىن كېيىن، نەسىل دەريا سى بويىدا تۇنجى قەدىمىي پادىشالىق قۇرۇلغاندىن تارتىپ، تاكى زامانىمىزدىكى سوتسىيالىستىك دۆلەتلەرنىڭ دۇنياغا كېلىشىگىچە بولغان بەش مىڭ يىل داۋامىدا قانچە - قانچىلىغان ئاجايىپ - غارا- يىپ ۋەقەلەر يۈز بەرگەن، قانچە - قانچىلىغان ھەيۋەتلى تاغلارنى لەرزىگە كەلتۈرگۈدەك ئەرباپلار مەيدانغا كەلگەن، قانچىلىغان ئاجايىپ يېڭى ۋە قىزىقارلىق ھېكايىلەر تارقالغان، ھازىرغىچە ساقلىنىپ قالغان مەشھۇر تارىخىي ئاساره - ئەتىقىلەر، مەدەنىي

ئارقىدىن نەشر قىلىندۇ. 1 - قىسىمدا دۇنيادا قوللۇق جەمئىيىتىگە ئەڭ ئاۋال كىرگەن بىرنەچچە قەدىمقى مەدەنىي دۆلەتنىڭ تارىخى (مىلادىدىن ئىلگىرىكى 30 - ئەسىردىن مىلادى 5 - ئەسىرگىچە) تونۇشتۇرۇلىدۇ: 2 - 3 - قىسىملىرىدا، دۇنيانىڭ ئوتتۇرا ئەسىرى، يەنى فېئودالىق جەمئىيەتنىڭ تارىخى (مىلادى 5 - ئەسىردىن 17 - ئەسىرگىچە) تونۇشتۇرۇلىدۇ: 4 - 5 - قىسىملىرىدا، دۇنيانىڭ يېقىنقى زامان تارىخى (كاپىتالىزىم جەمئىيىتىنىڭ تارىخى) (مىلادى 17 - ئەسىردىن 1 - دۇنيا ئۇرۇشىغىچە) تونۇشتۇرۇلىدۇ: 6 - قىسمىدا، دۇنيانىڭ ھازىرقى زامان تارىخى (1917 - يىلدىكى روسىيە ئۆكتەبىر ئىنقىلابىدىن 2 - دۇنيا ئۇرۇشىغىچە) تونۇشتۇرۇلىدۇ.

بۇ قىسىمغا كىرگۈزۈلگەن 50 پارچە ھېكايىدە ئوتتۇرا ئەسىرنىڭ دەسلەپكى ۋە ئوتتۇرا مەزگىللىرىدىكى دۇنيا ئەللىرىنىڭ فېئودالىزىم جەمئىيتى تارىخى (دۇنيا مىقياسىدا فېئودالىق تۈزۈمنىڭ شەكىللىنىش، تۈرغۇزۇلۇش ۋە تولۇق تەرەققى قىلىش دەۋرىدىكى تارىخى) نۇقتىلىق ھالدا تونۇشتۇرۇلىدۇ. فېئودالىزىم جەمئىيتى — فېئودالالار، كەڭ ئەمگەكچى خەلقنى ئېكسپلاتاتسىيە قىلغان ۋە ئەزگەن تەڭسىز جەمئىيەت. ئەمما ئۇ قوللۇق جەمئىيەتكە قارىغاندا ئىلغار بولۇپ، ئۇنىڭدا مادداى ئىشلەپچىقىرىش جەھەتتىلا ناھايىتى زور دەرىجىدە ئىلگىرىلەش بولۇپ قالماستىن. يەنىلا مول ۋە يارقىن مەدەنىيەت يارىتىلغان. بۇ قىسىمدىكى ھېكايىلەردە ئەكسى ئەتتۇرۇلگىنى دەل مۇشۇ دەۋرنىڭ تارىخى. بۇ ھېكايىلەردە شەرقىي رىم ئىمپېرىيىسى، فرانك پادىشالىغى، ئەرەپ ئىمپېرىيىسى، ياپونىيە بارگاھلىرى قاتارلىقلارنىڭ قۇرۇلۇشى بايان قىلىنغان: ئوتتۇرا ئەسىردىكى ياۋروپا شەھەرلىرى، ئاسىيادىكى ئاڭكور شەھىرى، ئافرىقىدىكى ئالتۇن ئېلى قاتارلىقلار تونۇشتۇرۇلغان: ئەھلى سەلىپنىڭ شەرقتە تاجاۋۇز قىلىشى، ئەنگلىيە، فرانسىيەلەردىكى 100 يىللىق ئۇرۇش، ھوس ئۇرۇشى، كونستانتىنوپولنىڭ قولدىن كېتىشى قاتارلىقلارنىڭ ئوتتۇرا بايان قىلىنغان: بويۇك چارلىس، مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام، ھارۇن ئاۋاردھانا، جېنىتادىيارك قاتارلىق داڭلىق ئەربابلارنىڭ پائالىيىتى تونۇشتۇرۇلغان: ئايەسوفىيە چېركاۋى، پارىژ

يادىكارلىقلار ۋە قىممەتلىك سەنئەت بۇيۇملىرى قانچىلىك! سىلەر بۇلارنىڭ ھەممىسىنى بىلىۋېلىشقا تىرىشىنا، دەرۋەقە بۇلارنى بىلىۋېلىشكىلار لازىم.

ئۆسمور دوستلار!

تارىخ ـــ ئىنسانلارنىڭ ھاياتى ۋە كۆرەشلىرىنىڭ خاتىرىسى. تارىخ ئوقۇتۇش بىزنى ئەزەر دائىرىمىزنى كېڭەيتىش، كۆزىمىزنى ئېچىش، ئالدىنقىلارنىڭ تەجرىبىلىرىنى قوبۇل قىلىش ۋە تېخنىكا ئىلكىرىلەپ جەمىيەتنىڭ تەرەققىيات قانۇنىيىتىنى بىلىۋېلىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىدۇ. مول تارىخىي بىلىمى بار بىر ئادەم، قەدىمقى ۋە ھازىرقى زامانىنى تەڭلا كۆزئالدىغا كەلتۈرۈپ، ئەزەر دائىرىسىنى كېڭەيتىپ، ئىدىيىسىنى ئازات قىلالايدۇ. نۇرغۇنلىغان مەشھۇر سىياسىئونلار، ئالىملار ۋە ئەدىپلەرمۇ مول تارىخىي بىلىمى بار كىشىلەردۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن، سىلەر كەلگۈسىدە مەيلى قايسى خىزمەت بىلەن شۇغۇللىنىڭلار، ئوخشاشلا ئاز ـ تولا تارىخ بىلىشىڭلار كېرەك. تارىخنى پوتكول ئىنسانىيەت ئورتاق بايلىقىدۇر. شۇڭا جۇڭگو تارىخىنى ئوقۇتۇش بىلەنلا چەكلىنىپ قالماستىن، دۇنيا تارىخىنىمۇ ئوقۇتۇش كېرەك. خەلقارا بايدىكى ـ كەلكىنىڭ كونايىسىنى كۆپىيىشىگە ئەگىشىپ، دۇنيا تارىخىنى ئوقۇتۇشنىڭ مۇھىملىقى بارغانسېرى روشەنلەشمەكتە. دۇنيانىڭ تونۇگۇنىنى بىلمەي تۇرۇپ، دۇنيانىڭ بۈگۈنىنى بىلگىلى ھەمدە دۇنيانىڭ ئەتىسىگە نەزەر تاشلىغىلى بولمايدۇ.

تارىخ ـــ پوتمەس ـ توگىمەس بىلىم ئەزمۇنى. ئەگەر سىلەردە ئۇنىڭ دەرۋازىسىنى ئاچقۇدەك قەتئىيەت ۋە جۇرئەت بولمىغانلا بولسا، ئىنسانىيەت نەچچە مىڭ يىلدىن بۇيان توپلىغان مول بىلىم ۋە تەجرىبىلەر سىلەرگە قۇچاق ئاچمايدۇ ۋە سىلەرنى رىقابەتلەشمەيدۇ. ئىلھاملاندۇرمايدۇ. بىز «دۇنيانىڭ بەش مىڭ يىلى» دېگەن بۇ ھېكايىلەر مەجمۇئەسىنىڭ سىلەرنىڭ دۇنيا تارىخىنى ئوقۇتۇش ھەۋىسىگىلارنى ئۇستۇرۇشكە، دۇنيا تارىخى ھەققىدىكى بىلىمىگىلارنى ئۇلغايتىشقا ئاز ـ تولا ياردىمى بولۇپ قېلىشىنى سەمىمى ئۈمىت قىلىمىز.

بۇ ھېكايىلەر مەجمۇئەسى جەمئىي ئالتە قىسىم بويىچە ئارقا ـ

ئوتتۇرا ئەسرنىڭ باشلىنىشى

بىرىنچى كىتاۋىمىزنىڭ خاتىمىسىدە مىلادى 476 - يىلى غەربىي رىم ئىمپېرىيىسىنىڭ قۇللارنىڭ قوزغىلاڭلىرى ۋە يات مىللەتلەرنىڭ تاجاۋۇز قىلىپ كىرىشى نەتىجىسىدە هالاك بولغانلىغىنى، شۇنىڭدىن باشلاپ ياۋروپا تارىخىنىڭ فېئودالىلىق تۈزۈمىدىكى ئوتتۇرا قەدىمقى زامان دەۋرىگە قەدەم قويغانلىغىنى سۆزلەپ ئۆتكەن ئىدۇق.

ئۇنداق بولسا، بۇ يات مىللەتلەر ئاساسلىغى كىملەر ئىدى؟ غەربىي رىم ئىمپېرىيىسىنىڭ شىمالىي ۋە شەرقىي تەرەپلىرىدە يەنى ياۋروپانىڭ ئوتتۇرا ۋە شەرقىي قىسىملىرىدا تارىختىن بۇيان نۇرغۇنلىغان مۇستەقىل قەبىلىلەر ياشاپ كەلگەن ئىدى، بۇلارنىڭ ئىچىدىكى ئەڭ چوڭ قەبىلىلەر- دىن بىرى، گېرمان قەبىلىسى ئىدى. ئۇ چاغدا، رىملىقلار ئۆزلىرىدىن باشقا بارلىق مىللەتلەرنى «ۋارۋارلار» («بەدۋى مىللەتلەر») دەپ ئاتايتتى. هالبۇكى، دەل مۇشۇ ۋارۋارلار، ياۋروپا تارىخىنىڭ تەرەققىياتىدا ئۆزگىرىش پەيدا قىلدى.

ۋارۋارلار سىياسىي، ئىقتىسادىي، مەدەنىي جەهەتلەردە قالاق بولسىمۇ، هەربى كۈچ جەهەتتە ناهايىتى قۇدرەتلىك ئىدى. قۇرامىغا يەتكەن ئەرلەرنىڭ هەممىسى جەڭچى بولاتتى،

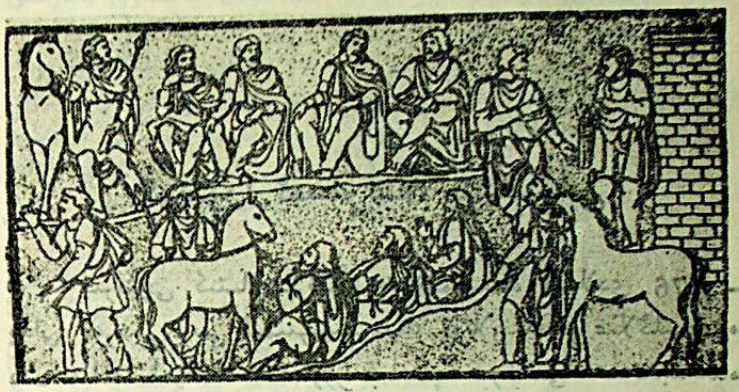
ئۇنۇپرستېتى، «ملك بىر كېچە»، ئىسلامىيەت كالىندارى قاتارلىق ئوتتۇرا ئەسىردىكى مەدەنىيەت، سەنئەت، ماتارىپ، پەن ئىجادىيەتلىرى ھەققىدىكى قىزىقارلىق خەۋەرلەر بېرىلگەن: شۇنداقلا شۇەنجۇاڭ سەنزاڭ پىرىنسىپلىك ھىندىستاندىن بۇددىزىمنى ئېلىپ كىرىشى، چىيەن جېن شەيخىنىڭ شەرققە ئۆتۈشى، جېڭ خېنىڭ غەربىي ئوكيانغا سەپەر قىلىشى، مارکو پولونىڭ شەرقتە ساياھىتى قاتارلىق جۇڭگو بىلەن ياۋروپا، ئاسىيا، ئافرىقىلار ئوتتۇرىسىدىكى بىاردى - كەلدىلەر تونۇشتۇرۇلغان.

بۇ ھېكايىلەر مەجمۇئەسىنى تۈزۈشتە ماتېرىياللارنى تارىخىي پاكىتلارغا ھۆرمەت قىلىپ تاللىدۇق، ئىمكانىيەتنىڭ بېرىچە ئاممىباپ، چۈشىنىشلىك تىل ئىشلەتتۇق، مەزمۇنىنىڭ جانلىق، قىزىقارلىق بولۇشىغا تىرىشتۇق، شۇنداقلا ئوبرازلىق ۋە چىنلىق تۈيغۇسىنى قوزغاش ئۈچۈن، تارىخىي رەسىملەرنى قىستۇردۇق. دۇنيانىڭ بەش مىلك يىلدىن كۆپرەك تارىخىنى قانداق قىلىپ ئۆسمۈر دوستلار قىزىقىدىغان ھېكايىلەردىن قىلىپ يېزىپ چىقىشتا، تەجرىبىمىز كەمچىل بولغاچقا، كىتاۋىمىزدا كەمچىلىك، خاتالىقلار جەزمەن ئاز ئەمەس، كەلگۈسى كىتابخانلارنىڭ تەنقىت ۋە تەكلىپلەرنى بېرىشىنى سەممىي ئۈمىت قىلىمىز.

پورتنىڭ رولىنى بىلمىگەچكە، ئىمپېرىيىنىڭ جاي - جايلىرىنى تۇتاشتۇرۇپ تۇرىدىغان ئىسىل يوللارنى ۋەيران قىلدى. شۇنىڭ بىلەن ۋارۋارلار تەرىپىدىن بېسۇبلىنغان جايلاردا سودا - سېتىق ئىشلىرى توختاپ قالدى. ئاۋات يۇرتلار، پىرىستانلار ئاستا - ئاستا بىلىقچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىدىغان قاقاس قىشلاقلارغا ئايلىنىپ كەتتى؛ مەكتەپلەرمۇ ۋەيران قىلىنىپ، خەت ساۋادى بارلار بارغانسېرى ئازلاپ كەتتى. مىلادى 6 - ئەسىرگە كەلگەندە، لاتىن تىلىدا تۇزۇككىنە خەت يازالايدىغانلارنى ئىزلەپ تېپىش ناھايىتى قىيىن ئىش بولۇپ قالدى...

ئاشۇ تەرىقىدە ئوتتۇرا ئەسىرگە قەدەم قويغاندىن كېيىن، غەربىي ياۋروپا بىرنەچچە ئەسىرلەپ نادانلىق ھالىتىدە قالدى. بۇ چاغدا ھەشەمەتلىك ئىمارەتلەرنىڭ خارابىلىرى ۋە رىم ۋاداپروۋىدېنىڭ قالدۇقلىرىلا كىشىلەرگە كىلاسسىك مەدەنىيەتنىڭ شەۋكىتىنى ئەسلىتىپ تۇراتتى.

12 - ئەسىرگە كەلگەندىلا، بىر خىرىستىيان دىن تارقاتقۇچىسى ئاشۇ خارابىي شەھەر — رىمنى زىيارەت قىلدى ۋە ھەسرەت بىلەن: «ئەي رىم! سەن پۈتۈنلەي ۋەيران قىلىنغان بولساڭمۇ، يەنىلا سېنىڭ تەڭدىشىڭ يوق. سېنىڭ خارابەڭ سېنىڭ تازا گۈللەنگەن دەۋرلەردە نەقەدەر ئۇلۇغ ئۆتكەنلىگىڭنى نامايەن قىلىپ تۇرۇپتۇ! ئۇزۇن يىللار سېنىڭ ھۆسنى - جامالىڭنى ۋەيران قىلدى، كايزا قەلئەسى بىلەن ئاسمان خۇداسىغا سېغىنىش ئىبادەتخانىسى ئەنە بىر سازلىقتا تۇرۇپتۇ. ئەمما ئوت پالقۇنلىرى، قىلىچ - خەنجەرلەرنى

ۋارۋارلاردا قەبىلىلەر كېڭىشى

قەبىلىلەر كېڭىشىدە مەلۇم بىر تۈرلۈك ئىشقا قوشۇلىدىغانلىقى، قوراللىرىنى جاراقلىتىش بىلەن، قوشۇلمايدىغانلىقىنى، قالايمىقان چۇقان كۆتۈرۈش بىلەن ئىپادىلەيتتى. ئۇلار ئېتىزلارنى ئوغۇتلاشنى بىلمەيتتى. ھوسۇلنى يىغىۋېلىپ بولۇپلا بۇ يەرنى تاشلۇۋېتىپ يەنە باشقا جايلاردىكى يېڭى يەرلەرنى ئېچىپ تېرىپ دىخانچىلىق قىلاتتى، شۇڭا، ئۇزلۇك سىز تۇردە يەر بۇلايتتى. جەڭگە چىققاندا، قاچقۇنلارنى دارغا ئاساتتى. قورقۇنچاقلارنى دەريا‌غا تاشلاپ غەرق قىلۋېتەتتى. شۇڭا، ھەممەيلەن غايەت باتۇرلۇق بىلەن جەڭ قىلاتتى.

ۋارۋارلار شەھەرلەرنى كېرەك قىلمايتتى، شۇڭا، ئۇلار غەربىي رىمنىڭ شەھەرلىرىگە باستۇرۇپ كىرگەندىن كېيىن، چېركاۋلارنى، ئوردا سارايلار ۋە تىياتىرخانىلارنى بۇزۇپ-چېقىپ تاشلاپ، ئۇلارنىڭ تاشلىرىدىن ئۆزلىرىگە ئىمارەت ۋە مۇداپىئە ئىستېھكاملىرىنى ياسىدى. ئۇلار قاتناش - تىرانسپورت

ئىشرەت، كەيسپ - ساپا ئىشلارغا زادىلا بېرىلمەيتتى. ئۇلارغا كۆپلەپ باج - سېلىق يېغىۋېلىش ھاجەت بولمايتتى. شۇڭا، ۋارۋارلار، رىم پادىشاسى ۋە قۇلدارلىرىنىڭ يەر - مۈلۈك لىرىنى ئىگەللىۋالغاندىن كېيىنلا دۆلەت پۇقرالىرىغا تەقسىم لەپ بەردى. ئادەتتىكى جەڭچىلەر بالا - چاقىلىرىنى باققۇدەك زېمىنغا ئىگە بولۇپلا قالماستىن، ئەسلىدىكى قۇللار ۋە كانىلارغىمۇ خوجايىنلىرى يەر تەقسىم قىلىپ بېرەتتى. بۇنىڭ بىلەن بۇلار يەنىلا قۇل بولۇۋەرمەستىن، يەر ۋە دېخانچىلىق سايمانلىرىغا ئىگە يانچىلارغا ئايلاندى. بۇ — ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ كاتتا ئىلگىرىلىشى ئىدى. غەربىي ياۋروپا فېئودالىزم تۈزۈمى مانا مۇشۇنداق ئەھۋالدا دۇنياغا كەلدى.

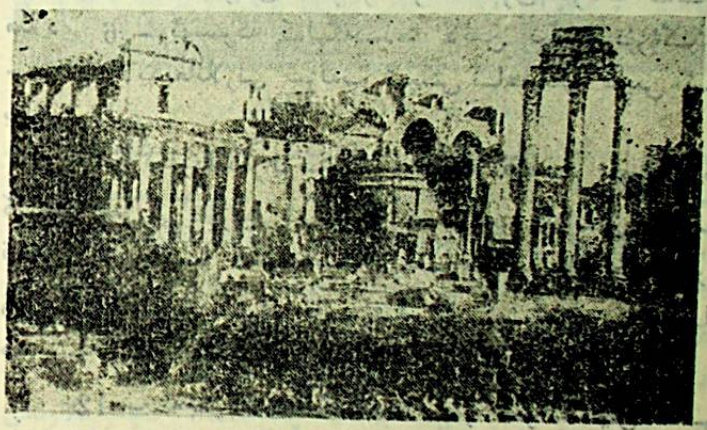
ئوتتۇرا ئەسىرنىڭ باشلىنىشى مۇقەددەم ھەم پارلاق رىم مەدەنىيىتىنى يىمىرىشنى ئالدىنقى شەرت قىلغان بولسىمۇ، ئەمما ئۇ، ئىنسانىيەت تارىخىدا زور بىر قەدەم ئىلگىرىلەش بولدى.

شۇنىڭدىن ئېتىبارەن، تارىخ سەھنىسىدە يېڭى بىر پەردە ئېچىلدى ۋە ئارقا - ئارقىدىن دەبدەبىلىك يېڭى كۆرۈنۈشلەر كۆرۈنۈشكە باشلىدى. ئەمدى سىلەرگە ھون چەۋەندازلىرى ياۋروپاغا باستۇرۇپ كىرگەن زور تارىخىي ۋەقەنى مۇقەددىمە قىلغان ھالدا، ئوتتۇرا ئەسىردە بارلىققا كەلگەن خىلمۇ خىل قىزىقارلىق ھېكايىلەرنى سۆزلەپ بېرىمىز.

ھەمرا قىلغان يورغا يىللارمۇ سېنىڭ شان - شەرىپىڭنى قىلچە بۇلغىيالماپتۇ»— دەپ نادامەت قىلغان ئىدى.

ئەمما، قالاق ژارژارلار، غەربىي ياۋروپانىڭ ئىقتىسادىي تۈزۈمىنى ئۆزگەرتتى. ياۋروپانى قوللۇق ئاساربتىدىن قۇتۇلدۇرۇپ، تەدرىجى ھالدا فېئودالىلىق تۈزۈمگە ئۆتكۈزدى.

بۇنىڭ سەۋەبى زادى نىمە؟

رىمدىكى مەيدانىنىڭ خارابىسى

ئەسلىدە، ژارژار جەڭچىلىرىنىڭ ھەممىسى ئۆزلىرىنى ئۆزلىرى قوراللاندۇراتتى، ئۇلارنىڭ دۆلىتىدە تەمىناتلىق ئارمىيە قۇرۇش ھاجەت ئەمەس ئىدى. ژارژارلارنىڭ دۆلىتىدە دۆلەت غەزنىسى تەرىپىدىن بېقىلىدىغان ئەمەلدارلار، ھەتتا كۆپلەپ دەپنى - دۇنيالارنى سەرپ قىلىدىغان ئوردا - سارايلارمۇ يوق ئىدى. ئاقسۆڭەكلەر بولغان تەقدىردىمۇ يەنىلا قىشلاق ئادىتى بويىچە ئاددى ياشاپ، رىم بايلىرىدەك ئەيشى -

تۈزۈپ مۇداپىئەلىنىش ئۇسۇلى بىلەنمۇ زادىلا ئوخشاشمايتتى.

دىمەك، بۇ قۇدرەتلىك چەۋەندازلار قوشۇنىخۇددى ئەينى چاغدىكى بىر ردم تارىخ چىسىنىڭ تەسۋىرلىگىنىدەك: «ئۇلار بۇ يەردىكىلەر بىلمەيدىغان بىر خىل كىشىلەر بولۇپ، گويا ئۇچارسەركەردىلەر ئاسماندىن چۈشكەندەك توساتتىن پەيدا بولۇپ. دەھشەتلىك چىققان قۇيۇندەك ئالدىغائۇچىرىغانلىكى نەرسىلەرنى قويماي بىتچىت قىلاتتى.»

ئوتتۇرا ئەسىرنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدىكى جەڭچى

شەرقىي گوتلاردۆلىتىنىڭ ياشىنىپ قالغان پادىشاسى بۇ قۇدرەتلىك قوشۇننىڭ قايىقتىن كەلگەنلىگىنى بايقىمۇ ئالالمايدىلىك بىلەن ھەربى قىسىم تەشكىللەپ تاقابىل تۇردى. ئەمما، پىيادە ئەسكەرلەر بىلەن سەپ تۈزۈپ مۇداپىئەلىنىشنى ئاساس قىلغان گوتلار، چەۋەنداز قىسىملارىنىڭ جانلىق ھەم كۈچلۈك ھۇجۇمىغا قانداقمۇ تاقابىل تۇرالىسۇن؟ ئۇرۇش نەتىجىسىدە شەرقىي گوت قىسىملىرى ئۇزۇل - كېسىل، پاجىئەلىك مەغلۇپ بولدى، ياشانغان پادىشا ئۇمىتسىزلىكتە ئۆزىنى، ئۆلتۈرۈۋالدى. ئاردىدىن ئۇزاق ئۆتمەي

هون چەۋەندازلىرىنىڭ ياۋروپاغا باستۇرۇپ كىرىشى

مىلادى 3 - ئەسىردە بىر قىسىم گېرمانلار، ياۋروپانىڭ شەرقىي، جەنۇبىي قىسمىغا كېلىپ، ئىككى دۆلەت قۇردى. بىرى، شەرقىي گوتلار بولۇپ، ھازىرقى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئوكرا-ئىن ئەتراپلىرىغا توغرا كېلىدۇ، بىرى، غەربىي گوتلار بولۇپ، ھازىرقى رۇمىنىيە ئەتراپلىرىغا توغرا كېلىدۇ.

374 - يىلى، قۇدرەتلىك بىر چەۋەندازلار قوشۇنى شەرقىي گوتلار دۆلىتىنىڭ زېمىنىگە ئۇشتۇمتۇت تاجاۋۇز قىلىپ كىردى. ئۇلار دوغلاق، پاكار، يۇمۇلاق يۈزلۈك، قاڭشالىق، شالاڭ ساقاللىق، جەڭگە ماھىر پالۋانلار بولۇپ، بويى زىلۋا ئۇزۇن، سوقا يۈزلۈك، قاڭشالىق، قويۇق ساقاللىق ياۋروپالىقلارغا زادىلا ئوخشىمايتتى. ئۇلارنىڭ جەڭ قىلىش تاكتىكىسى — يىراقتىن ئوق - يا بىلەن ئېتىش، ئۇچراشقاندا قىلىچۇازلىق قىلىش، يۈگۈرۈك تۆلپارلارغا مىنۋېلىپ گاھ يىغىلىپ، گاھ تارقىلىپ، گاھ بىرلىشىپ، گاھ يەككە جەڭ قىلىش، بىلىندۇرمەي بېسىپ كېلىپ، ئىز-دېرەكسىز يوقىلىش ئىدى، بۇ تاكتىكا، ياۋروپالىقلارنىڭ جەڭ قىلىشىغا يىراقتىن نەيزە ئېتىش، ئۇچراشقاندا خەنجەر تىقىپ ئۆلتۈرۈش، ھارۋىلىق قىسىملار بىلەن پىيادە قىسىملار بىرلىكتە سەپ

تى. غەربىي رىم ئىمپېرىيىسىنىڭ پادىشاسى ئۇلارنىڭ ئىلتىماسىنى قوبۇل قىلدى. شۇنىڭدىن باشلاپ، غەربىي گوتلار تۇركۈم - تۇركۈملەپ رىم ئىمپېرىيىسىنىڭ زېمىنىگە چىقىپ كېتىپ، دونايى دەريا ۋادىلىرىنى ھونلارغا تاشلاپ بەردى.

ھونلار، دونايى دەريا ۋادىلىرىنى ئىشغالىيەتكە ئالغاندىن كېيىنلا، تىغىنى جەنۇبقا قارىتىپ، شەرقىي رىم ئىمپېرىيەسىگە يۈرۈش قىلدى ۋە تاكى كونستانتىنوپولغىچە بېسىپ باردى. سۆھبەت ئۆتكۈزۈش نەتىجىسىدە شەرقىي رىم ئىمپېرىيىسى ھونلارغا ھەر يىلى 2100 قاداق ئالتۇن خىراج تۆلەيدىغان بولدى ھەمدە بالقان يېرىم ئارىلىنىڭ كۆپ قىسمىنى ھونلارغا بۆلۈپ بەردى.

444 - يىلى، ھون ئىمپېرىيىسى دونايى دەرياسى بويىدا رەسمىي قۇرۇلدى. ئۇنىڭ زېمىن تەۋەلىگى ياۋروپا ۋە ئاسىيادىن ئىبارەت ئىككى قىتئەگە ھالقىدى ۋە شەرق تەرەپتە كاسپى دېڭىزىدىن باشلىنىپ، غەرپ تەرەپتە رېين دەرياسىغىچە، جەنۇپ تەرەپتە بالقان ئارىلىغىچە، شىمال تەرەپتە ئادرىياتىك دېڭىزىغىچە يېتىپ باردى. ياۋروپادىكى نۇرغۇن دۆلەتلەرنىڭ پادىشالىرى ۋە قەبىلىلەرنىڭ ئاتامانلىرى ھون ئىمپېرىيىسىگە بېقىندى بولۇپ خىراج تۆلىدى.

450 - يىلى، ھون ئىمپېرىيىسىنىڭ خاقانى ئاتىللا، لەشكەر تارتىپ غەربىي رىم ئىمپېرىيىسىگە ھۇجۇم قىلدى. ئۇ غەربىي رىم ئىمپېرىيىسىگە «تېچلىق نىكاھ» تەلىۋىنى قويدى (غەربىي رىم ئىمپېرىيىسىنىڭ سىڭلىسىنى خوتۇنلۇققا ئېلىشنى تەلەپ قىلىپ، شۇ ئارقىلىق غەربىي رىم ئىمپېرىيە-

مەيلا شەرقىي گوتلار تەسلىم بولغانلىغىنى جاكالىدى.

بۇ قۇدرەتلىك چەۋەندازلار كىملەر ئىدى؟

ئۇلار ئۆزلىرىنى «هون» دەپ ئاتايتتى.

هونلارنىڭ يېزىغى بولمىغاچقا، ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ تارىخىنى يازما هۆججەتلەر بىلەن ئىسپاتلىيالمايتتى. ئەمما ئۇلارنىڭ داهىسى، هونلار دۆلىتىنىڭ مىڭ يىللىق تارىخى بارلىغىنى پەخىرلىنىپ تىلغا ئالاتتى. ئۇلاردا ئىلگىرى - ئاخىرى بولۇپ نۇرغۇنلىغان دانا هەم باتۇر «تەڭرىقۇت» لار ئۆتكەن بولۇپ، ئۇلارنىڭ باشچىلىغىدا هونلار تەرەپ - تەرەپ لەرده جەڭ قىلغان. ئۇلارنى جۇڭگو تارىخىي مەنبەلىرىدىكى خاتىرىلەر بىلەن سېلىشتۇرۇپ قارىغاندا، هون دىگەنلەرنىڭ ئەسلىيەتتە هونلار ئىكەنلىگى مەلۇم بولدى.

ئەسلىده مىلادى 1 - ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدا (جۇڭگونىڭ شەرقىي خەن سۇلالىسى دەۋرىده)، هونلار سىيانچىلار تەرىپىدىن مەغلۇپ قىلىنغان ئىدى. جەنۇبىي هونلار سەددىچىندىن بېسىپ كىرىپ، خەنزۇلار بىلەن ئارىلىشىپ ئولتۇراقلاشقان ئىدى؛ شىمالىي هونلار ئۇزاق - ئۇزاق يوللارنى بېسىپ، ئوتتۇرا ئاسىيا ئارقىلىق ئورال تاغلىرىدىن ئۆتۈپ ياۋروپاغا كىرگەن. هونلار ياۋروپادىن غەرپكە يۈرۈش قىلغان بىرىنچى جەڭده شەرقىي گوتلارنى يوقاتقان ئىدى.

شەرقىي گوتلار يوقىتىلغاندىن كېيىن، غەربىي گوتلار خۇددى ئوق - يادىن ئۇركۈپ كەتكەن قۇشلاردەك ئارقا - ئارقىدىن چەتكە قاچتى. 376 - يىلى ئۇلار غەربىي رىم ئىمپېرىيىسىگە پانالىنىشنى ئىلتىماس قىلىپ ئەلچى ئەۋەتە

ئۆتۈپ، ئىسپانىيىگە كېرىپ غەربىي گوتلار پادىشالىغىنى قۇردى. هالبۇكى، ئەۋلىسىدە ئىسپانىيىدە ياشايدىغان ۋاندارلار ئائىلاجلىقتىن ئوتتۇرا دېڭىزدىن ئۆتۈپ، شىمالىي ئافرىقىغا كىردى ۋە ئۆزلىرىنىڭ دۆلتى — ۋاندارلار پادىشالىغىنى قۇردى. دىمەك، بۇ 80 يىل ياۋروپا مىللەتلىرى زور تۈركۈملەپ كۆچكەن، زور دەرىجىدە بىر بىرىگە سىڭىشىپ كەتكەن 80 يىل بولدى. شۇنداقلا ياۋروپانىڭ سىياسى ۋەزىيىتىدە چوڭ تەۋرىنىش بولغان 80 يىل بولدى.

بۇ چوڭ تەۋرىنىش يىللىرىدا تېشى پال - پال، ئىچى غال - غال غەربىي رىم ئىمپېرىيىسى ئاخىرى هالاك قىلىندى، چىرىك هەم زاۋاللىققا يۈزلەنگەن قۇللۇق تۈزۈم ئۈزۈل - كېسىل ئاغدۇرۇلدى. شۇنىڭدىن باشلاپ ياۋروپا تارىخىدا يېڭى بىر سەهىپە ئېچىلدى.

سىنىڭ زىمىنىنى تەڭ بۆلۈشۈۋېلىش مەقسىدىگە يەتمەكچى بولدى)، ئۇنىڭ بۇ تەلىۋى رەت قىلىنغاندىن كېيىن، ھونلار خاقانى 451 - يىلى لەشكەر تارتىپ غەربىي ياۋروپاغا ھۇجۇم قىلىپ، تاكى پارىژ شەھرىنىڭ جەنۇبىدىكى ئورلېئانغىچە باستۇرۇپ باردى ۋە غەربىي گوتلارنىڭ پادىشاسىنىمۇ ئۆلتۈردى. غەربىي گوتلىقلار پادىشا ئۈچۈن ئىنتىقام ئېلىشقا قەسەم ئىچىپ، جاسارەت بىلەن مۇشكۈل جەڭلەرنى قىلىپ، ئاخىرى ھونلارنىڭ غەرپكە يۈرۈش قىلىشىنى مەغلۇپ قىلدى.

452 - يىلى، ھونلار ئالپىسىر تېغىدىن ئۆتۈپ ئىتالىيىگە يۈرۈش قىلدى، قەدىمىي شەھەر رىم خەۋپ ئاستىدا قالدى. رىم پاپىسى ئۆزى بىۋاستە ئوتتۇرىغا چىقىپ كەچۈرۈم سوراپ، ھون خاقانىدىن قوشۇنلىرىنى چېكىندۈرۈشنى ئۆتۈندى. ئىككىنچى يىلى، ھون خاقانى ئالەمدىن ئۆتتى. شۇنىڭ بىلەنلا ھون ئىمپېرىيىسى پارچىلىنىپ كەتتى، ھونلار دونای دەريا سىنىڭ ئوتتۇرا ئېقىملىرىغا (ھازىرقى ۋېنگرىيە ئەتراپلىرىدا) ماكانلاشتى.

ھون چەۋەندازلىرى ياۋروپا قۇرۇقلۇغىدا ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ توپ - توغرا 80 يىل ئۇدۇل كەلگەن يەرگە بېسىپ كىرىپ يۈردى.

مۇشۇ 80 يىل داۋامىدا، ھون چەۋەندازلىرىنىڭ زەربىسى بىلەن غەربىي گوتلار دونای دەريا سىدىن ئۆتۈپ، ئىتالىيەگە بېرىشقا مەجبۇر بولدى، ئەڭ ئاخىرىدا غەربىي رىم ئىمپېرىيىسىنى ھالاك قىلدى؛ شۇندىن كېيىن يەنە گاللىيە (ھازىرقى فرانسىيىنىڭ جەنۇبىي قىسمى) دىن

پۇل بولسىلا قوشۇن توپلاپ دۆلەت چېگرىسىنى قوغدىغىلى، تەرتىپ-تەرتىپ كېڭەيتكىلى ۋە قوللار قوزغىلاڭلىرىنى باستۇرغىلى بولاتتى. سودىگەرلەرمۇ پادىشانى سۆيۈنۈپ قوللايتتى. چۈنكى، ئۇلارمۇ قۇدرەتلىك بىر دۆلەت ھاكىمىيىتى ئاستىدا ئۆز ئوقەتلىرىنى قوغداپ بېرىشىگە مۇھتاج ئىدى. شۇڭا، شەرقىي رىم ئىمپېرىيىسى ئۇزاق مۇددەت چېگرا مۇداپىئەسىنى مۇستەھكەم تۇتۇپ، ۋارۋارلارنىڭ تاجاۋۇزلىرىنى چېكىندۈرۈپ، ئىمپېرىيىنىڭ ئىچكى مۇقىملىغىنى ساقلاپ تۇرالىدى. بولۇپمۇ 6 - ئەسىردە يۇستىنان پادىشا بولغان مەزگىلدە، بۇ دۆلەت تېخىمۇ قۇدرەت تاپتى.

ئەمما، شەرقىي رىمدىكى قوللار ۋە كالانلارنىڭ تۇرمۇشى غەربىي ياۋروپادىكى ۋارۋارلار پادىشالىغىدىكى يانچىلار ۋە دېخانلارنىڭ تۇرمۇشىدىن نۇرغۇن دەرىجىدە ناچار ئىدى. ئۇلاردا ئاۋالقىدەكلا جىسمانى ئەركىنلىك يوق ئىدى، قۇلدارلارنىڭ شەپقەتسىز ئېكسپلاتاتسىيسى ۋە ئېزىشىگە ئۇچرايتتى؛ شەھەر ئاھالىلىرىمۇ ئېغىر باج - سېلىقلارغا بوغۇلاتتى. يۇستىنان تەختكە چىقىپ ئۇزاق ئۆتمەيلا، پايتەختتە چوڭ بىر ۋەقە يۈز بەردى...

ئۇ چاغدا، كونستانتىنوپولدا بىر خىل ئات ھارۋا بەيگىسى ئەۋج ئالغان ئىدى. ھەر قېتىم بەيگە بولغاندا، ساناتور ئاقسۆڭەكلەر، زىممىدارلار، سودىگەرلەردىن تارتىپ ئاۋام پۇقرالارغىچە بەيگە مەيدانىغا تاماشا كۆرگىلى كېلەتتى؛ ھەتتا پادىشامۇ ئۇ يەرگە تەختىراۋاق ئورناتقان ئىدى. بەيگە تاماشىسىنى كۆرگۈچىلەر ھەمىشە نەچچە تۈمەن كىشىدىن كەم بولمايتتى. شەرقىي رىم ئىمپېرىيىسىدە پادىشا

قانغا بويالغان بەيگە مەيدانى

غەربىي رىم ئىمپېرىيىسى ۋارۋارلار تەرىپىدىن ھالاك قىلىنغاندا، شەرقىي رىم ئىمپېرىيىسى ئۆز پېتىچە قالغان بولۇپ، خېلىلا باي - بايلىقات ھەم قۇدرەتلىك ئىدى.

شەرقىي رىم ئىمپېرىيىسىنىڭ پايتەختى كونىستانتىنوپول ئىدى. ئۇ يەرنىڭ بۇرۇنقى نامى «ۋىزانتىيە» بولۇپ، مىلادىدىن بۇرۇن 330 - يىلى رىم پادىشاسى يۇستىنان پايتەختىنى بۇ يەرگە يۆتكەپ كەلگەندىن كېيىن، كونىستانتىنوپول دېگەن نامغا ئۆزگەرتكەن. شۇڭا، شەرقىي رىم ئىمپېرىيىسى تارىختا يەنە «ۋىزانتىيە ئىمپېرىيىسى» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

كونىستانتىنوپول ياۋروپا - ئاسىيا قىتئەلىرىنىڭ تۇتىشىدىغان يېرىگە جايلاشقان بولۇپ، قارا دېڭىز بوغىزىنى ئوراپ تۇرغاچقا، دېڭىز سودىسى جەھەتتە ناھايىتى تەرەققى قىلغان ئىدى. غەربىي ياۋروپا نادانلىق ھالىتىدە، غەپلەتتە تۇرغاندا، بۇ يەرنىڭ ئاھالىسى بارغانسېرى كۆپەيگەن، ئىمارەتلەر بارغانسېرى گۈزەل ھەم ھەشەمەتلىك ياسالغان، بۇ يەردىكى يۇرتلارغا ھەرقايسى دۆلەتلەردىن سان - ساناقسىز كېمىلەر كېلىپ - كېتىپ تۇرغان... قىسقىسى، بۇ يەر غەربىي ياۋروپادىنمۇ بايراق، مەدەنىيەتلىكرەك بولغان.

پادىشا سودا بېجى ئارقىلىق ناھايىتى كۆپ كىرىم قىلاتتى.

ئۆلۈم جازاسى بېرىش توساتتىن بىر چوڭ دولقۇن پەيدا قىلدى. ئىككى پىرقىنىڭ تۆۋەن قاتلىمىدىكى ئامما بىرلىشىپ گېپىنى بىر قىلىۋېلىشتى ۋە تۇرمىگە باستۇرۇپ كىرىپ ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىنغانلار ۋە باشقا بارلىق جىنايەتچىلەرنى قۇتۇلدۇرۇپ چىقتى. بۇنىڭ بىلەن قوزغىلاڭ باشلىنىپ كەتتى. بۇ — مىلادى 532 - يىلى 11 - يانۋار كۈنى ئىدى.

ئارقىدىنلا شەھەرنىڭ ھەممىلا يېرىگە ئوت قويۇلدى. مەشھۇر ئايەسوفىيە ئىبادەتخانىسى، يوكىسىپۇ مونچىسى، شەھەر مەيدانىغا بارىدىغان كاتتا رەستە ۋە بىر قىسىم سارايلار لاۋۇلداپ كۆيۈۋاتقان ئوت دېڭىزىدا كۆل بولدى. قوزغىلاڭچىلار ئۆزلىرىنىڭ مەخپى بەلگىسى بويىچە بىر بىرىگە «نىكار»① دەپ توۋلاپ بەلگە بەرگەچكە، بۇ قېتىمقى قوزغىلاڭ «نىكار» قوزغىلىڭى دەپ ئاتالدى. شەھەرنىڭ ھەممىلا يېرىلىرىدىن كىشىلەرنىڭ يۈرەك تارتىنى چېكىدىغان «جوھاننى ئۆلتۈرەيلى!» «تىروبنىئانىس دارغا ئاسايلى!» دېگەن چۇقانلار كۆتىرىلدى.

جوھان ۋە تىروبنىئانلار پادىشا يۇستىنىانىنىڭ ئىشەنچىلىك ۋەزىرلىرى ئىدى. جوھان، پايتەختىنىڭ باش ئەمرى بولۇپ، پادىشادىن قالسا ئۇنىڭ ھوقۇقى چوڭ ئىدى. ئۇ قانۇننى سۇيىئىستىمال قىلىپ، پارا ئېلىپ، كۆپلەپ مال - دۇنياغا ئىگە بولۇۋالغاچقا، كۈن بويى كىكىر تىگىدىن يېنىپ كەتكۈدەك يەپ - ئىچىپ يۈرەتتى. ئۇ دائىم شەھەر ئاھالىلىرىنىڭ مال - دۇنياسىنى بۇلاشنىڭ كويىدىلا يۈرەتتى ھەمدە ھەددىدىن زىيادە بەتخەجلىك قىلاتتى. تىروبنىئان، پادىشانىڭ مۇشاۋۇر ۋەزىرى

① نىكار — غەلبە.

مۇقەددەس، دەخلى - تەرۇزسز ئىدى. كىشىلەر ئۇنى كۆرگەن هامان تىزلىنىپ باش ئۇرۇشى، ئۇنىڭ پۇتىغا سۆيۈشى شەرت ئىدى. پەقەت ئۇنى بەيگە مەيدانىدا كۆرگەندىلا، جامائەت ئۇنىلۈك ۋاقىرىشىپ، ئۆزلىرىنىڭ ئۇنىڭغا بولغان نارازىلىغىنى بىلدۈرەلەيتتى.

بەيگە، ئەترەتلەر بويىچە ئۆتكۈزۈلەتتى، بەزىدە بىر هارۋىغا تۆت ئات قوشۇلاتتى. هارۋىكەشلەرنىڭ كىيىملىرى كۆك، يېشىل، قىزىل ۋە باشقا رەڭلەردە بولغاچقا، شۇ كىيىملەرنىڭ رەڭگى بويىچە ئەترەتلەرگە بۆلۈنەتتى، تاماشىبىنلارمۇ بەيگىدىكىلەرنى كىيىملەرنىڭ رەڭگى بويىچە گۇرۇهلارغا ئايرىپ قارايتتى. كېيىنچە بۇ گۇرۇهلار تەدرىجى هالدا سىياسى پىرقىلەرگە ئايلاندى، بەيگە مەيدانىمۇ سىياسى كۈرەش مەيدانىغا ئايلاندى. بۇلارنىڭ ئىچىدە كۆك پىرقە بىلەن يېشىل پىرقە ئەڭ كۈچلۈك ئىدى. كۆك پىرقىنىڭ يۇقۇرى قاتلىمى ساناتور مۆتىۋەرلەر ۋە چوڭ زېمىندارلاردىن ئىبارەت ئىدى. يېشىل پىرقىدىكىلەرنىڭ كۆپ سانىدىكىلىرى باي سودىگەرلەر ۋە جازانىخورلار ئىدى. بۇلار ئىككى تەرەپ بولۇپ هەمىشە كۈرەش قىلىپ تۇراتتى. هەر ئىككى پىرقىنىڭ تۆۋەن قاتلىمىدىكىلەر قول سانائەتچىلەر ۋە شەهەرگە يېقىن جايلاردىكى دېخانلار ئىدى. ئۇلار ئارىسىدىمۇ هەمىشە ماجىرالار بولۇپ تۇراتتى.

بۇنداق كۈرەش ۋە ماجىرالار بارغانسېرى يامانلىشىپ بارغاچقا، يۇستىنيان ئۇلارنىڭ چوڭ ۋەقە پەيدا قىلىپ، ئىمپېرىيىنىڭ بىخەتەرلىگىگە زىيان يەتكۈزۈپ قويۇشىدىن قورقۇپ، ئۇلارنىڭ ئارىسىدىن بەرنەچچەيلەنگە ئۆلۈم جازاسى بەردى.

ئۆزىگە زىيانكەشلىك قىلىپ قويۇشىدىن ھەم قوزغىلاڭ پۈرسىتىدىن پايدىلىنىپ پادىشالىق تەختىنى تارتىۋېلىشىدىن ئەنسىرىشە قىلىپ، ئۇلارنى ئوردىدىن ئېلىپ چىقىپ كەتكەن ئىدى.

يېڭى تۈزار جايغا بارغاندىن كېيىنمۇ يۇستىنىانىڭ ئاۋالقىدەكلا كۆڭلى تىنمىدى، نەۋكەرلىرىنى ئۇ ئىككىيلەنگەن ھەر دائىم ئاگاھ بولۇپ قاراشقا بۇيرۇدى. ئۆلۈپ كەتكەن پادىشانىڭ خىببوت ئىسىملىك نەۋرە ئوغلى يۇستىنىانغا ياخشىچاقلىق قىلىپ:

— پادىشاھى ئالەم، مۇنداق خەتەرلىك پەيتلەردە مەن جانابىلىرىدىن ئايرىلماسلىغىم كېرەك، — دىدى.

كىم بىلسۇن، بۇ سۆز پادىشانى تېخىمۇ شۈبھىلەندۈردى، پادىشا ئۇلارنى قوغلاپ چىقىرىۋەتتى. بۇنىڭ بىلەن ئەھۋال تېخىمۇ جىددىلىشىپ كەتتى.

2 - كۈنى تاڭ سەھەردە، خىببوت، كىشلەرنىڭ ھىمايىسى بىلەن مەيدانغا بېرىپ، دۆلەتنى باشقۇرۇش ھوقۇقىنى تاپشۇرۇۋالدى ۋە ئۆزىنى پادىشا دەپ جاكالىدى. ئۇ يەرگە بارغاندا، پادىشالىق تاجىسى ۋە مۇراسىم كىيىملىرى بولمىغاچقا، بىر ئالتۇن مېدالىيوننى بېشىغا كىيىۋالدى، شۇنداق قىلىپ، خىببوت ھايىت - ھۇيىت دېگىچە ئوڭى بىلەن چۈشىنى بىلمىگەن ھالدا پادىشا بولۇپ قالدى.

شۇئان ئوردا سىرتىدىكى مۆتىۋەرلەر جىددى مەجلىس چاقىردى. بۇلارنىڭ بەزىلىرى دەرھال ئوردىغا قوراللىق ھۇجۇم قىلىشنى تەشەببۇس قىلدى، بەزىلىرى تەييارلىقنى پۈتتۈرۈپ بولۇپ ھۇجۇم قىلىشنى تەشەببۇس قىلدى، يەنە بەزىلىرى پادىشا يۇستىنىانىنى قاچۇرۇۋېتىشنى تەشەببۇس قىلدى. ئەڭ ئاخىرىدا

پادىشا يۈستىنان ۋە ئۇنىڭ ۋەزىر - ۋۇزرالىرى

بولۇپ، ئۇنىڭ قابىلىيىتى ۋە بىلىمى ۋەزىر - ۋۇزرالارنىڭ ھېچ قايسىسىدىن قېلىشمايتتى. گەرچە ئۇ ئىمپېرىيىنىڭ قانۇنلىرىنى تۈزۈشكە يېتەكچىلىك قىلسىمۇ، ئەمما ئىنتايىن نەپسانىيەتچى بولغاچقا، ئەدلىيە ئىشلىرىدا سودىلىشاتتى، ئىلتىجاچىلارنىڭ تەلىۋى بويىچە كۈنلۈگى قانۇننىڭ مەلۇم بىر ماددىسىنى ئېلىپ تاشلاش ياكى يېڭىدىن قانۇن تۈزۈش ئارقىلىق مال - دۇنيا تاپاتتى. قوزغىلاڭ باشلانغاندىن كېيىن، پادىشا ۋە ئۇنىڭ خانىشى بىرنەچچە سانتۇرلار بىلەن بىرلىكتە ئوردىغا قامىلىپ قالغاچقا، ئاىلاجلىقتىن بۇ ئىككى ئەبلەخنى ۋەزىپىدىن ئېلىپ تاشلاشقا پەرمان بەردى.

قوزغىلاڭنىڭ 5 - كۈنى كەچلىگى، يۈستىنان ئۆلۈپ كەتكەن پادىشانىڭ ئىككى نەۋرىسىنى ئېلىپ تۈيدۇرماستىن باشقا بىر ئورۇنغا كۆچۈپ كەتتى. ئۇ بۇ ئىككى بالىنىڭ

ئۆزلىرىنى قوغداپ قالغىلى بولىدىغانلىقىغا مۇھاكىمە قىلىندى. ۋەزىرلەر ئوردا ئارمىيىسى ۋە باشقا قىسىملارنى پادىشاغا سادىق ئەمەس دەپ ئۇمىتنى ئىككى ئادەمگە باغلاش قارارىغا كېلىشتى. بۇلارنىڭ بىرسى، پىرسىيە ئۇرۇش فۇرونتىدىن قايتىپ كەلگەن بىلىسەرۇ سەركەردە ئىدى. چۈنكى ئۇ كۆچ لۈك بىر ئارمىيىگە قوماندانلىق قىلاتتى، بولۇپمۇ ئۇنىڭ ئۆزاق مۇددەتلىك جەڭ سىناقلىرىدىن ئۆتكەن بىرەۋنىچە نەيزىۋاز دۇيلىرى ۋە قوغدىنىش دۇيلىرى بار ئىدى. يەنە بىرسى، موندى سەركەردە بولۇپ، ئۇ شۇتاپتا بۇيرۇق بويىچە پايتەختكە قايتىپ كېلىۋاتاتتى، شۇنداقلا پادىشاغىمۇ ناھايىتى سادىق ئىدى.

پادىشا جىددى مەجلىس ئېچىۋاتقاندا، خەبەر ۋە نەچچە تۈمەن قوزغىلاڭچىلار قوشۇنى بەيگە مەيدانىغا يېتىپ كەلدى. خەبەر، شاھ يۈستىنان ھەمىشە بەيگە تاماشىسىنى كۆرىدىغان تەختىراۋاقتا ئولتۇردى. بۇيرۇقنا بىنائەن قوزغىلاڭنى باستۇرۇشقا كەلگەن بىلىسەرۇ سەركەردە قوشۇنىنى باشلاپ بەيگە مەيدانىنىڭ يېنىغا كەلگەندە، قوزغىلاڭچىلارنىڭ قاراۋۇللىرى تەرىپىدىن توسۇۋېلىندى؛ شۇڭا ئۇ قوشۇنلىرىغا يۇرۇش يۆنۈلۈشىنى ئۆزگەرتىپ، كۆيدۇرۇلگەن رەستە خارابىسى ئارقىلىق بەيگە مەيدانىغا كىرىشكە بۇيرۇق بەردى. قوشۇنى مەيدانغا يېتىپ كەلگەن ھامان ئۇ قىلىچىنى ئوينىتىپ تۇرۇپ، ئەسكەرلىرىگە مەيداندىكى جامائەتكە ھۇجۇم قىلىشقا بۇيرۇق بەردى. مەخسۇس تەربىيە لەنگەن، ئۇرۇش تەجرىبىلىرىگە ئىگە بۇ ئەسكەرلەر خەنجەر ھەم نەيزىلىرىنى تەڭلىگەن ھالدا كىشىلەر توپىغا ئېتىلىپ

يېڭى پادىشا خىببوتنىڭ پىكرىنى ئېلىپ، دەرھال ھۇجۇم قىلىشنى قارار قىلىشتى. شۇنىڭ بىلەن خىببوت قوشۇنلارغا بەيگە مەيدانىغا يىغىلىشقا بۇيرۇق بەردى.

پادىشا يۈستىنان تەرەپتىمۇ جىددى مەجلىس چاقىرىلدى. مەجلىستە شەھەردە تۇرۇپ كۆچ تەشكىللەپ باستۇرامدۇق ياكى كېمىگە چۈشۈپ قاچامدۇق؟ دېگەن مەسىلە مۇزاكىرە قىلىندى. ئەڭ ئاخىردا خانىش سۆز ئالدى:

— بۈگۈن كىمدە-كىم يەنىلا ئايالار، ئەرلەر ئالدىدا چوڭ گەپ قىلماسلىغى كېرەك، دېگەن سەپسەتىنى ساتسا، پۈتۈنلەي ئورۇنسىزلىق بولىدۇ، چۈنكى بۈگۈن سىلەر — ئەرلەر ياپ-سام پىشارمۇ، كۆمسەم پىشارمۇ دېگەن ھالەتتە تۇرۇۋاتىسىلەر، مېنىڭچە قېچىپ كېتىش ئەڭ بولمىغۇر ناچار تەدبىر. كىشى ھامان ئۆلىدۇ، ئەمما ھۆكۈمراندىن سەر-گەردانغا ئايلىنىشقا چىداپ تۇرغىلى بولمايدۇ. مەن خۇدادىن، ئۇچامدىكى لىباسىمدىن ئايرىماسلىقنى، دۇنيادىكى كىشىلەرنىڭ مېنى ئاخىرقى ئۆمرىمگىچە خانىش دەپ قارىشى ئېلىشىنى تىلەيمەن، — ئۇ سۆزلەپ بۇ يەرگە كەلگەندە شۇنداق ھا-ياجانلاندىكى، ھەتتا ئاۋازلىرى تىترەپ كەتتى، — شۇڭا، پادىشاھى ئالەم جانىنى ئېلىپ قېچىش تەس ئەمەس! بىزدە سان - ساناقسىز ئالتۇن - كۈمۈش بايلىق بار، دېڭىزدا ئۈزەلەيدىغان كېمىلەر بار! ئەمما، جانابىلىرى قاچقاندىن كېيىن، بېشىمنىڭ ئامانلىغىنى تىلىگىچە، ئۇز ۋاقتىدا ئۆلسەم بوپتىكەن دەپ قالىلا!

خانىشنىڭ بۇ سۆزلىرى كۆپچىلىكنىڭ غەيرىتىگە ئىلھام بەردى. شۇنىڭ بىلەن قانداق قىلغاندا قوزغىلاڭنى باستۇرۇپ،

يىپەك ئۇرۇشى

يۇستىنان «نىكار» قوزغىلىڭىنى باستۇرغاندىن كېيىن، كونستانتىنوپولنىڭ ۋەزىيىتى ۋاقىتلىق مۇقىملاشتى. يۇستىنان ئۆز ھۆكۈمرانلىغىنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن، زور تۇركۈملەپ ياللانما ئارمىيە تەشكىللىدى؛ كاتتا ئارمىيىنى تۈتۈپ تۇرۇش ئۈچۈن كۆپلەپ خراجەت كەتكەچكە، ئۇ يىپەك سودىسى جەھەتتە ئويلاندى.

يىپەك — تاۋار - دۇردۇن توقۇيدىغان مۇھىم ماتېرىيال. ئەينى زاماندا ئاسىيالىق سودىگەرلەر شەرقىي رىم ئىمپېرىيەسى ئارقىلىق بۇ تاۋار - دۇردۇن بۇيۇملىرىنى ياۋروپانىڭ يۇقۇرى تەبىقىسىدىكىلەرگە سېتىپ باي بولغان، يۇستىنانمۇ يىپەكتىن ئېلىنىدىغان باج بىلەن غەزنىسىنى تولدۇرغان ئىدى. يىپەك، ملادىدىن ئىلگىرى جۇڭگودىن ياۋروپاغا كىرگەن ئىدى. يۇستىنياندىن ئىلگىرى پەقەت جۇڭگو- لۇقلارلا پىلە بېقىپ يىپەك چىقىرالايتتى. يىپەكچىلىك سودىسىنىڭ پايدىسىنى قولدىن بەرمەسلىك ئۈچۈن، جۇڭگو ھۆكۈمىتى يىپەك ۋە تاۋار - دۇردۇنلارنىلا ئېلىپ چىقىپ سېتىشقا رۇخسەت قىلىپ، پىلە قۇرۇتىنى ئېلىپ چىقىشنى قاتتىق مەنئى قىلغان، يوللار يىراق، يۈك يۆتكەش مۇشكۈل بولغاچقا، ياۋروپاغا ئېلىپ بېرىلغان

كىرىپ تۇر - چاپ قىلدى، كۆزنى يۇمۇپ ئاچقىچە قانلار شاقىراپ ئېقىپ، تۇر - چاپ چۇقانلىرىغا ئېچىنىشلىق ۋاي - داتلار، ئىگراشلار قوشۇلۇپ كەتتى.

مەيداننىڭ سىرتىغا قاراپ ئېقىۋاتقان كىشىلەر توپى موندى سەركەردە ئارمىيىسىنىڭ توساپ قىرغىن قىلىشىغا ئۇچرىدى. ھەش - پەش دېگىچە تۆت تۈمەنگە يېقىن ئادەم يەرگە يېقىلدى، پۈتۈن بەيگە مەيدانى قوزغىلاڭچىلارنىڭ قىزىل قېنىغا بويالدى. «نىكار» قوزغىلىڭى ئەنە شۇنداق مەغلۇپ بولدى.

پادىشالىق كابىنىتىدا ئولتۇرغان خىببوت، قانغا بويالغان مەيدان مەنزىرىسىنى كۆرۈپ ھۇشىنى يوقاتتى. ئۇ تەختتە راۋاقتىن تارتىپ چۈشۈرۈلدى ۋە قاتتىق تەقىپ ئاستىدىكى زىندانغا تاشلىنىپ، ئاردىدىن ئۇزاق ئۆتمەيلا ئۆلتۈرۈلدى ۋە جەسىدى دېگىزغا تاشلىۋېتىلدى.

ناھايىتى ياخشى قورال - جابدۇق بىلەن قوراللانغان ئىدى. ئۇلار ئۇچىسىغا بەدەنىنى مۇھاپىزەت قىلىدىغان تۆمۈر ساۋۇتلارنى، باشلىرىغا ئۇچلۇق قالپاقلارنى كىيىپ، قوللىرىغا ئۇزۇن دالدىغا ئالىدىغان يوغان قالقانلار ۋە خەنجەر، نەيزە ياكى ئىككى بىسلىق پالتىلارنى ئالغان ھالدا يۈرۈش قىلاتتى. مەيلى پىيادىلەرى ياكى چەۋەندازلىرى بولسۇن، ھەممىسى دىگۈدەك ئاتقان ئوقنى دەل تەك نىشانىدىغان ئوستا مەرگەنلەردىن ئىدى. لېكىن بۇ قوشۇنلارنىڭ ھەممىسى تەڭگە ۋە ئولجا ئۈچۈن جەڭ قىلغاچقا ئىشەنچسىز ئىدى. شۇڭا ئۇرۇش بىرنەچچە ئاي داۋام قىلىپ، ھەر ئىككى تەرەپتە يېگىش - يېگىلىش بولغان بولسىمۇ شەرقىي رىم ئىمپېرىيىسى پىرسىيىنى بېسىۋالالمىدى.

بىر كۈنى، يوستىنان ۋەزىر - ۋوزىرالرىنى يىغىپ يىغىن ئېچىپ، تاقابىل تۇرۇش چارىلىرىنى تېخىمۇ ئىلگىرىلەپ مۇھاكىمە قىلىۋاتاتتى. بىر ۋەزىر ئۇنىڭغا خەۋەر يەتكۈزۈپ:

— پادىشاھى ئالەم! بازاردا زادىلا يىپەك قالماپتۇ. ئۇچ - تۆت ھەسسە قىممەت سېتىۋالغان تەقدىردىمۇ يەنىلا كەم تېپىلىدىكەن، ئەمدى پىرسىيىدىن كىرگۈزسەك بولامدىكەن!— دىدى.

— ياق! ھازىر بىز پىرسىيە بىلەن جەڭ قىلىۋاتىمىز!— دىدى يوستىنان كەسكىنلىك بىلەن.

— پادىشاھى ئالەم! تىر ۋە بېروت (ھازىرقى سۇرىيە تەۋەسى) لاردىكى يىپەكچىلەر ئىشسىز قالغىلى بىرنەچچە ئاي بولۇپ قالدى. ئۇلار ئاچ - يالىڭاچلىقتا كۈنىنى

يىپەك ۋە شايىلارنىڭ بازار باھاسى ئومۇمەن ئالتۇن بىلەن تەڭلىشىپ قالاتتى. جۇڭگودىن يىپەكنى ئېلىپ «يىپەك يولى» ئارقىلىق ياۋروپاغا ئېلىپ بارىدىغانلار ئاساسلىغى پارسلار ئىدى. ئۇلارنىڭ يىپەكتىن كۆپ مىقدارىدا پايدا ئېلىشى، يۇستىنانىنىڭ شۆلگەيلىرىنى ئېقىتتى.

يۇستىنان قۇدرەتلىك ئەسكىرىي كۈچىگە ئىشىنىپ، پېرسىيىنى قورال كۈچى بىلەن ئۆزىنىڭ ئىلكىگە ئېلىپ، ئالغان پايدىنى بۆلۈشمەكچى بولدى. كىم بىلسۇن، پېرسىيە سەپ تارتىپ تەييار تۇرۇپ، شەرقىي رىم ئىمپېرىيىسىنىڭ قوراللىق تەھدىدىگە پىسەنت قىلمىدى. شۇنىڭ بىلەن يۇستىنان شىمالىي ئافرىقىدىكى ئېفىئوپىيە پادىشالىغى بىلەن ئىتتىپاق تۈزۈپ، ئۇلارنى ۋاستە قىلىش ئارقىلىق شەرق بىلەن يىپەك سودىسى قىلماقچى بولدى. ئەمما پېرسىيىنىڭ شەرق بىلەن بولغان سودا ئالاقىسى ناھايىتى مۇستەھكەم بولغاچقا، ئېفىئوپىيە ئارىغا قىستۇرۇلالمىدى. يۇستىنان نومۇسقا چىداپ تۇرالماي دەرغەزەپكە كەلدى ـ دە، مىلادىنىڭ 540 ـ يىلى پېرسىيىگە قارشى ئۇرۇش قوزغىدى.

يۇستىنان ئۇرۇش قوزغاش بىلەن بىر چاغدا، بىر تەرەپتىن، پېرسىيىدىن كىرىدىغان مالىلاردىن ئالىدىغان چېگرا باجنى ئۆستۈرۈپ، يىپەكنىڭ كىرىشىنى توسسا، يەنە بىر تەرەپتىن، دۆلەت ئىچىدە يىپەككە يېڭى باھا چىقىرىپ، يىپەك باھاسى ئۆرلەپ كېتىشىنىڭ ئالدىنى ئالدى.

شەرقىي رىم ئىمپېرىيىسىنىڭ يالالانما ئەسكەرلىرى

تى. شۇڭا يىپەكنى پىششىقلاپ ئىشلەش، شەرقىي ردم ئىمپېرىيىسىنىڭ مۇھىم كىرىمى ئىدى.

يۇستىنان پايدا-زىيان مۇناسىۋىتىنى دەڭسەپ كۆرگەندىن كېيىن، يەنىلا يىپەكنى پىششىقلاپ ئىشلەش ئارقىلىق پۇل تېپىش ئۇستىدە باش قاتۇردى. ئۇ تازا بىر خۇرسىنىپ قويۇپ:

— بوپتۇ، پىرسىيە بىلەن سۇلھى قىلساق قىلايلى، — دىدى.

سۆھبەت ئۆتكۈزۈش نەتىجىسىدە، پىرسىيە سۇلھى قىلىشقا قوشۇلدى، ئەمما ناھايىتى ئېغىر شەرت قويدى: شەرقىي ردم ئىمپېرىيىسىدىن پىرسىيە كىرگۈزىدىغان مالالارغا چەك قويۇشتىن ۋاز كېچىشى ھەمدە ھەر يىلى پىرسىيىگە 11 مىڭ قاداق ئالتۇن خىراج تۆلەشنى تەلەپ قىلدى. يۇستىنان غەزەپتىن ئۆرتەندى، ئەمما ئامال قىلالمىدى. دەل مۇشۇ ھالقىلىق پەيتتە، توساتتىن ئىككى راھىپ يۇستىنان بىلەن كۆرۈشۈشنى تەلەپ قىلدى.

— كۆرۈشمەيمەن! — دىدى يۇستىنان تاقەتسىزلىك بىلەن ياساۋۇلغا.

— ئۇلار يىپەك ئىشلەشنى بىلىدىغان ئادەملەر ئىكەن! — دىدى ياساۋۇل.

— ھە! نىمىشكە بۇرۇنراق شۇنداق دىمەيسەن؟ تېز چاقىرىپ كىر!

ئىككى راھىپ كىرىپ سالام بەردى. سالامدىن كېيىن:

— قەيەردىن كەلدىڭلار؟ — دەپ سورىدى يۇستىنان.

— پېقىرلەر ھىندىستاندىن كەلدۇق.

— قانداق قىلىپ يىپەك ئىشلەشنى بىلىۋالدىڭلار؟

— جۇڭگوغا بارغان ئىدۇق.

ئالالمايۋاتىدۇ. پىرسىيدىن يىپەك كىرگۈزۈشنى ئويلىنىپ كۆرسىلە ئىكەن، جانابى پادىشاھىم! — دىدى يەنە بىر ۋەزىر ئېھتىياتچانلىق بىلەن.

— پۇقرالار تۇرمۇشىنى ئۆزلىرى ھەل قىلسۇن، مېنىڭ كارىم يوق! — دىدى يۇستىنان پەسەنت قىلمىغان ھالدا.

— پادىشاھى ئالەم! شۇنچە كۆپ ئادەم ئىشسىز قالدى. ئىسيان كۆتەرسە ئىش چاتاق بولىدۇ! يىپەك، ئىمپېرىيىمىزنىڭ چوڭ كىرىمى، چۆنتەكتە پۇل يوق جەڭ قىلمىز دىسەك، كۈنىمىزنى ئالمىغىمىز تەس بولارمىكىن! — دىدى ئۈچىنچى بىر ۋەزىر سەمىمىلىك بىلەن.

يۇستىنان ئولتۇرالمىدى. ۋەزىرلەرنىڭ تەلىۋى ئۇنى ئەستايىدىل ئويلىنىپ كۆرۈشكە مەجبۇرلىدى، ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ، مەجلىسخانىدا ئۇياق-بۇياققا مېڭىپ، ئىككىنچى قەدەمدىكى پىلانلىرىنى ئويلاشقا باشلىدى.

چۈنكى، ۋىزانتىيە ئىمپېرىيىسىنىڭ تەۋەلىگىدىكى تىرىبېروت دېگەن ئىككى شەھەر يىپەك سانائىتىنىڭ مۇھىم مەركىزى ئىدى، ئۇ يەردىكى كارخانىلاردا مەخسۇس جۇڭگونىڭ يىپەكلىرى پىشىقلاپ ئىشلىنەتتى: پىرسىيدىن كىرگۈزۈلىدىغان جۇڭگونىڭ تاۋار-دۇردۇنلىرىنى تىتىپ ئىنچىكە يىپلارغا ئايلاندۇرغاندىن كېيىن، كەندىر تالالىرىنى ئارىلاشتۇرۇپ، شايى توقۇيتتى، ئاندىن ئۇ شايىلارنى بويىپ، ئۈنىڭغا كەشتە تىكىپ، ياۋروپا بازارلىرىدا قىممەت باھادا ساتاتتى. بەزىدە پىرسىيدىن كىرگۈزۈلگەن ئاق ياغلىقلارنى ئۆزگەرتمەستىنلا بويىپ ۋە ئۇلارغا زەر-كەشتە تىكىپ ياۋروپا، شىمالىي ئافرىقىنىڭ جاي-جايلىرىدا ئىنتايىن يۇقۇرى باھادا ساتاتتى.

میلادی 552 - یىلى ئىدى، شۇنىڭدىن باشلاپ رىملىقلار پىلە بېقىپ يېپەك چىقىرىشنى ئۆگىنىۋالدى - دە، پىرسىيىلىك لەرنىڭ سودا مونوپولىيەسىنى بۇزۇپ تاشلىدى.

میلادی 12 - ئەسىردە «ئەھلى سەلىپ» 2 - قېتىم شەرقتە يۈرۈش قىلغان دەۋرگە كەلگەندە، ئىتالىيىنىڭ پادىشاسى روچار II كونىستانتىنوپولدا 2000 دىن ئارتۇق يېپەكچى لىك ئىشچىلىرىنى ئەسىرگە ئېلىۋالدى ۋە ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى ئىتالىيىگە ئېلىپ بېرىپ، پىلە بېقىپ يېپەك چىقىرىشقا سالدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئىتالىيە، ياۋروپا بويىچە يېپەكچىلىك سانائىتىنىڭ مەركىزىگە ئايلاندى.

— قانداق بولۇپ جۇڭگوغا بېرىپ قالدىڭلار؟

— جۇڭگو لياڭ پادىشالىغىنىڭ پادىشاسى، بۇددا دىنىنىڭ تەقۋادار مۇرىدى ئىكەن، بۇددا دىنى ئۇ يەرگە ھىندىستاندىن تارقالغاچقا، جۇڭگوغا بېرىشقا مۇيەسسەر بولغان ئىدۇق.

— يېپەك، دەرەختە ئۆسىدىكەن؟

— يوقسۇ پادىشاھى ئالەم، پىلە قۇرۇتى قۇسىدىكەن.

— نېمە، پىلە؟

— شۇنداق، پىلە بىر خىل كىچىك قۇرۇت ئىكەن، ئۇ ئۇنجىمە غازىكىنىلا يەيدىكەن.

— ھە، يۇرتىمىزدا ئۇنجىمە دەرىخى دېگەن تولا گەپ، بىرلىكتە بېرىپ كۆپرەك پىلە تېپىپ كەلسەڭلار، سىلەرگە جەزمەن ئىنئام بېرىمەن.

— پىلىنىڭ ئۆمرى بەكمۇ قىسقا بولۇپلا قالماي، بېقىشمۇ ناھايىتى قىيىن بولغاچقا، ئېلىپ كەلگىلى بولمايدۇ.

— ئۇنداقتا قانداق قىلىمىز؟

— جانابىلىرى كاتتا ئىنئام بېرىشكە ماقۇل بولسىلا بىر ئامال قىلىمىز.

— سىلەرگە جەزمەن كاتتا ئىنئام بېرىمەن!

كۆڑۈشۈش ئىياقلاشتى. ئىككىسى راھىپ پىرسىيە ئارقىلىق جۇڭگوغا كېلىپ، جۇڭگولۇقلاردىن پىلە بېقىش ۋە يېپەك چىقىرىش تېخنىكىسىنى ئۇگىنىپ بولغاندىن كېيىن، نۇرغۇنلىغان پىلە قۇرۇتلىرىنى قوموش ئەيچىگە سېلىپ، يەنە بىر قېتىم مۇشكۈل سەپەرلەرنى بېسىش ئارقىلىق كونىستانتىنوپولغا قايتىپ كەلدى.

پىلە قۇرۇتى كونىستانتىنوپولغا ئېلىپ كېلىنگەن ۋاقىت،

قالغانلىغى ئۈچۈن، ئۇنىڭ ئەبجىغى چىقىپ كەتكەن ئىدى. يۇستىنىان ئاشۇ ئىبادەتخانىنى يېڭىۋاشتىن قۇرۇپ چىقىپ، خرىستيان دىنىنىڭ شەرقىي رىم ئىمپېرىيەسىدىكى ئوردا ئىبادەتخانىسىغا ئايلاندۇرۇشنى قارار قىلدى.

يۇستىنىان ئىككى بىناكارلىق ئۇستىسىنى تەكلىپ قىلدى، بۇلارنىڭ بىرى ئانتىمىس، بىرى ئىسدوراس بولۇپ، ئىككىلىسى كىچىك ئاسىيالىق ئىدى. ئۇلار لايىھىلىگەن بۇ كاتتا ئىبادەتخانا شەرق بىناكارلىق سەنئىتىنىڭ جەۋھىرى ئىدى.

بۇ ئىبادەتخانىنىڭ كۆرۈنۈشى چاسا شەكىلدە بولۇپ، ئىگىز، كۆركەم، ھەيۋەتلىك ئىدى. قاق ئوتتۇرىسىغا چىقىرىلغان گۈمبەز دىئامېترى 33 مېتىر كېلىدىغان بىر يۇمۇلاق ۋە ئىككى يېرىم يۇمۇلاق ئەگمىلەردىن تەركىپ تاپقان، بۇ گۈمبەز تۆت ئەگمە پەشتاقا بىكىتىلگەن ئەگمە دەرۋازىلار ئۈستىدە قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى. ئىچىدىن قارىغاندا، بۇ ئىبادەتخانا خۇددى «مەجلىس زالى»غا ئوخشايتتى، ئۇنىڭ ئەتراپىنى تۆۋرۈكلۈك ئايلانما كارىدور ئوراپ تۇراتتى. بۇ قەدىمقى رىم ئىبادەتخانىسىنىڭ ئۆزگىچىلىگى ئىدى؛ سىرتتىن قارىغاندا، ھەيۋەتلىك گۈمبەز ئۇستىگە چىقىرىلغان ھەشەمەتلىك بىزەكلەردىن شەرقنىڭ سەنئىتى ئۆزگىچىلىگى كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

گۈمبەزنىڭ يەردىن ئىگىزلىگى 60 مېتىر كېلەتتى. ئۇ ئەگمىلەرنىڭ تۆۋەن تەرىپىگە ئېچىلغان دەرىزىلەردىن كىرگەن نۇر بىلەن يورۇتۇلۇپ تۇراتتى. ئىبادەتخانىنىڭ ئىچ تامىلىرى گۈللۈك سىكىر تاشلار بىلەن ئىشلەنگەن ئىدى ھەمدە ئۇ تاملارغا رەڭدار سۇنئى ياقۇتلارنى زاماسكىلاش

ئايە سوفىيە ئىبادەتخانىسى

هازىرقى تۈركىيىنىڭ ئەڭ چوڭ شەھىرى ئىستامبۇلدا 1400 يىلدىن كۆپرەك تارىخقا ئىگە بىر قەدىمقى ئىمارەت — ئايە سوفىيە ئىبادەتخانىسى قەد كۆتۈرۈپ تۇرىدۇ. ئۇ شەرقىي رىم ئىمپېرىيىسى بىناكارلىق سەنئىتىنىڭ شانلىق ئۈلگىسى، شۇنداقلا پادىشا يۇستىنىاننىڭ ئۆمۈرلۈك «تۆھپىسى» سۈپىتىدە قىپقالغان بىردىن بىر نامايەندە.

مىلادى 532 - يىلى، يۇستىنان «نىكار» قوزغىلىڭىنى قانلىق باستۇرغاندىن كېيىن، بىر تەرەپتىن، زور تۈركۈملەپ ئارمىيە تەشكىللەپ «ئەلەم بىلەن ئىدارە قىلىش» قا تايىنىپ ھاكىمىيەتنى مۇستەھكەملەپ، زىمىن تەۋەلىگىنى كېڭەيتتى؛ يەنە بىر تەرەپتىن، «قەلەم بىلەن ئىدارە قىلىش» نى، يەنى دىنىي تەشۋىقاتنى كۈچەيتىپ، بارلىق پۇقرالارنى «مۆمىن بەندىلەر»گە ئايلاندۇرۇشنى يولغا قويدى. ئايە سوفىيە ئىبادەتخانىسىنىڭ قۇرۇلۇشى — ئۇنىڭ «قەلەم بىلەن ئىدارە قىلىش»نى يولغا قويۇشتىكى مۇھىم تەدبىرلىرىدىن بىرى ئىدى.

ئىستامبۇل ئۇ چاغدا كونىستانتىنوپول دەپ ئاتىلاتتى، ئەسلىدە ئۇ يەردە بىر كونا ئىبادەتخانا بار ئىدى، ئۇزۇن يىللار رىمونت قىلىنمىغانلىقى ھەمدە ئۇرۇش ئوتلىرى ئىچىدە

بۇيۇك چارلېس

مىلادى 774 - يىلنىڭ بىر كۈنى، فرانكلارنىڭ كاتتا بىر قوشۇنى ئالپس تاغلىرىدىن ئۆتۈپ، ئىتالىيىنىڭ شىمالىدىكى لومبارديە پادىشالىغىغا قاراپ يۈرۈش قىلدى.

ئالپس تاغلىرى ياۋروپا بويىچە ئەڭ چوڭ تاغ تىزمىسى بولۇپ، ھەيۋەت بىلەن ئاسمان - پەلەك قەد كۆتىرىپ تۇرىدۇ، ئۇنىڭ يىل بويى قار ئېرىمەيدىغان ئاق باش چوققىلىرى بار، غارلىرى پۈتۈنلەي مۇزلۇقلاردىن ئىبارەت. قوشۇن ئەلمىساقتىن بۇيان ئىنسان ئايىغى تەگمىگەن چۆللۈك لەر، چوققىلىرى بۇلۇتقا تۇتاشقان قىيا تاغلاردىن ئۆتۈش كېرەك بولۇپ، سەپەر ھەقىقەتەن ناھايىتى مۇشەققەتلىك ئىدى.

لېكىن، بۇ كاتتا قوشۇنغا قوماندانلىق قىلمۇاتقان فرانك پادىشالىغىنىڭ پادىشاسى چارلېسقا بۇ مۇشەققەتلەر ھېچقانچە بىلىنمىدى. ئۇ ئەمدىلا 32 ياشقا كىرگەن، كۆزلىرى ئۆتكۈر، ساغلام، قۇۋۋەتلىك ئادەم بولغاچقا، ئالپس تاغلىرىنىڭ شۇنچىلىك ئېگىز بولغانلىقىدىن ھېرەلەيتتى. ئۇ بېشىغا تۆمۈر دوبۇلغا، قوللىرىغا تۆمۈر قولقاپ، كۆكرىكىگە گەجگە ۋە يوتىلىرىغا تۆمۈر ساۋۇت كىيىۋالغان بولۇپ، پۈتۈن بەدىنى تۆمۈر بىلەن ئورىۋالغان ئىدى. ئۇ سول قولىدا تۆمۈر نەيزە تۇتۇپ، ئوڭ قولىدا يېنىغا ئېسىۋالغان خەنجىرىنىڭ

ئارقىلىق نەقىشلەر چىقىرىلغان ئىدى، نەقىشلەر ئۈستىگە قەدىمقى ھېكايە ۋە رىۋايەتلەر، قەھرىمانلىق ئوبرازلىرى شۇنداق جانلىق يېزىلغان ئىدى.

ئايە سوفىيە ئىبادەتخانىسىنى يۇستىنان بىر تۈمەن مەدىكار ئىشلىتىپ بەش يىلدا، يەنى 537 - يىلى پۈتتۈرگەن ئىدى. ئىبادەتخانا قۇرۇلۇشى بولۇۋاتقاندا، يۇستىنانىنىڭ «ئەلەم بىلەن ئىدارە قىلىشى» مۇ غايەت زور دەرىجىدە تەرەققى قىلدى. ئۇ، شىمالىي ئافرىقىدىكى ۋاندار پادىشالىغىنى ئىستىلا قىلدى، شۇنىڭ بىلەن بىر چاغدا، يەنە ئەسكەر چىقىرىپ ئىتالىيە يېرىم ئارىلىدىكى شەرقىي گوت پادىشالىغىغا ھۇجۇم قىلدى. بۇ كاتتا ئىبادەتخانىنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن، ئۇ ھەمىشە ئۇ يەرگە بېرىپ، ئۇرۇشنىڭ غەلىبىسىنى تىلەپ دۇئا قىلدى.

بۇ ئىبادەتخانا خرىستىيان دۇنياسىنىڭ ئوردا ئىبادەتخانىسى سۈپىتىدە ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ توپ - توغرا توققۇز ئەسىر تۇردى. 1453- يىلى تۈركىيە ئارمىيىسى كونىستانتىنوپولغا ھۇجۇم قىلىپ كىرگەندىن كېيىن، ئۇنى ئىسلام دىنىنىڭ مېچىتىگە ئۆزگەرتتى ھەمدە ئۇنىڭ ئەتراپىغا يېڭىچە ئىمارەتلەرنى بىنا قىلدى. ھازىر ئىستامبۇلدا قەد كۆتىرىپ تۇرۇۋاتقان رەت - رەت ئاسمان- پەلەك مۇنارلار ئاشۇ چاغدا يېڭىدىن قوشۇلغان ئىدى.

بۇ كاتتا ئىبادەتخانىنىڭ ئىمارەتلىرى ئادەتتىن تاشقىرى پۇختا بولغاچقا، كۆپ قېتىملىق يەر تەۋرەشلەردىمۇ ھېچنىمە بولماي، تا ھازىرغىچە مۇكەممەل ساقلىنىپ كەلدى. بۇ قەدىمىي، ھەيۋەتلىك ئىمارەتنى تېخىمۇ كۆپ كىشىلەرنىڭ يېكىنسىز كۆرسىتىپ قىلىشى ئۈچۈن، 1935 - يىلى تۈركىيە ھۆكۈمىتى ئۇنى مۇزېيخانىغا ئۆزگەرتتى.

دۆلەت زىمىنىغا ھۇجۇم قىلىدۇ؟

ئەسلىدە، لومبارديىلىكلەر رىمغا كۆپ قېتىملاپ ھۇجۇم قىلغان، چارلېس رىم پاپىسىنىڭ تەلىۋى بويىچە لومبارديە يېگە ھۇجۇم قىلغان. لومبارديىلىكلەر ئۇرۇشتا يېڭىلگەن. چارلېس، لومبارديە پادىشاسىنىڭ قىزىنى خوتۇنلۇققا ئالغان. تەبىئىكى، مەلىكە، چارلېسنىڭ ۋاپادارلىغىغا ئىرىشەلمىگەن. لومبارديە پادىشاسى ناھايىتى خاپا بولۇپ، چارلېس بىلەن قارشىلىشىشقا قەسەم ئىچكەن. چارلېس پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ، لومبارديە پادىشالىغىنى بوي سۇندۇرۇپ، ئىتالىيىنىڭ شىمالىي قىسمىنى فرانك تەۋەلىگىگە قوشۇۋېلىش قارارىغا كەلگەن.

فرانك ئارمىيىسى ئالپس تاغلىرىدىن ئۆتۈپ، ئىز-چىل تېزلىك بىلەن شەرققە قاراپ يۈرۈش قىلىپ، ئىنتايىن تېزلىكتە لومبارديىنىڭ پايتەختى باۋىيگە قىستاپ كەلدى.

لومبارديە پادىشاسى ئۆزىنىڭ كۈيوغلى چارلېسنى ئەزەلدىن كۆرۈپ باقمىغاچقا، ئۇنىڭ ئارمىيىسىنىڭ پايتەختكە قىستاپ كەلگەنلىگىنى ئاڭلاپ، شەخسەن ئۆزى ئىگىز بىر مۇنارىغا چىقىپ نەزەر سالدى. بىر فرانك ئاقسۆڭىكىمۇ پادىشاغا ھەمرا بولۇپ مۇنارىغا چىقتى. ئۇ بۇرۇن چارلېسنىڭ چىشىغا تېگىپ قويغانلىقتىن، لومبارديىگە قېچىپ كېلىۋالغان ئىدى.

فرانك ئارمىيىسى يېراقتىن كۆرۈندى.

— ئاشۇلار ئىچىدە چارلېسمۇ بارمۇ؟ — دەپ سورىدى پادىشا، ئاقسۆڭەكتىن.

— يوقسۇ، — دىدى ئاقسۆڭەك بېشىنى چايقاپ، —

سەپىنى تۈتۈپ ماڭاتتى. تەبىئىكى، ئۇ مىنۇتالغان تۈلپارنىڭ رەڭگىمۇ قارا ئىدى. پۈتكۈل قوشۇندىكى سىلەرنىڭ جابدۇنۇشى چارلېمنى ئۈلگە قىلغان ئىدى، قوشۇن تاغلىقتا كېتىۋاتقاندا تۆمۈر قورالـلاردىن چاقنىغان نۇرلار ئەتراپتا يالتىرايتتى.

فرانك پادىشالىغى غەربىي ياۋروپادىكى ۋارۋارلار پادىشالىقلىرى ئارىسىدا ئەڭ قۇدرەتلىكى ئىدى.

بۈيۈك چارلېس

5 - ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا، فرانكلار غەربىي ردم ئىمپېرىيەسىنىڭ گاللىيەدىكى ئەڭ ئاخىرقى زېمىنىنى ئىشغال قىلدى. مىلادى 751 - يىلى چارلېمنىڭ دادىسى فرانكنىڭ پادىشالىق تەختىگە چىقتى. 768 - يىلى چارلېس تەختكە چىقىقاندىن كېيىن، فرانك پادىشالىغىنىڭ دۆلەت كۈچى مىسلى كۆرۈلمىگەن دەرىجىدە قۇدرەت تاپتى. بۇ قېتىمقى لومبارديەگە يۈرۈش قىلىش، چارلېمنىڭ فرانك پادىشالىغىغا پادىشا بولغاندىن كېيىنكى بىرىنچى قېتىملىق بىۋاستە يۈرۈش قىلىشى ئىدى.

لومبارديەنىڭ پادىشاسى، چارلېمنىڭ قېينىتىسى ئىدى. بۇنداق تۇرسا، چارلېس نېمىشكە قېينىتىسىنىڭ

ئاقسۆڭەكنىڭ سۆزى شۇ يەرگە كەلگەندە، غەرپ تەرەپتىن بىر پارچە قارا بۇلۇت ئەگىپ كەلدى. سۈزۈك ھاۋالىق كۈندۈز دەرمەھەلدىلا قورقۇنچلۇق زۇلمەت قاراڭغۇلۇغىغا چۆمدى؛ چارلىس ئارمىيىسىنىڭ يېقىنلاپ كېلىشى بىلەن جەڭچىلەردىكى شەمشەرلەردىن ئەكس ئەتكەن نۇرلار زۇلمەت قاراڭغۇلۇقنى يوپ - يورۇق كۈندۈزگە ئايلاندۇردى. ئەمما بۇ يورۇقلۇق لومبارديىنىڭ پادىشاسى ۋە ئۇنىڭ مۇداپىئە ئارمىيىسىگە قاراڭغۇ كېچىدىنمۇ بەكرەك زۇلمەتلىك بولۇپ كۆرۈندى.

فرانك ياساۋۇللار

— ئەنە، جاناپلىرى كۈتكەن چارلىس ئەنە ئاشۇ يەردە! — ئاقسۆڭەك سۆزىنى تۈگىتىپلا، داڭقىتىپ قالغان پادىشانى يېتىلەپ تېزلىكتە مۇنارىدىن پەسكە چۈشتى. پادىشا ئالاقزادىلىك ئىچىدەقول ئاستىدىكىلەرگە:

— شەھەر دەرۋازىسى مەھكەم تاقاڭلار! مەھكەم تاقاڭلار! — دەپ تەكرار جېكىلىدى.

چارلىس، پاۋىيە شەھىرىنىڭ دەرۋازىسى مەھكەم تاقالغانلىغىنى كۆرۈپ كۈلدى - دە، ئادەملىرىگە:

— بولۇپتۇ ئەمسە، شەھەرگە بۈگۈنچە كىرمەيلى. بۇ

ئۇلار چارلىسنىڭ يۈك ھارۋىلىرى.

— نىمە دېگەن كۆپ - ھە! — دەپ چۆچۈدى پادىشا. ئارقىدىنلا چەۋەندازلارنىڭ كاتتا قوشۇنى كۆرۈندى-دە، — چارلىس جەزمەن ئاشۇ قوشۇندا بار، — دەپ جەزىم قىلدى.

— يوقسۇ، پادىشاھى ئالەم، ئۇنىڭدىنمۇ يوق.

— ھە، — دېدى پادىشا ئىنتايىن ئالاقزادە بولۇپ، — ئەجەبا ئۇنىڭ تېخى بۇنىڭدىنمۇ زور قوشۇنى بارمۇ؟ ئۇ زادى قەيەردە؟ بىز قانداق قىلىشىمىز كېرەك؟

— ئۇ يېتىپ كەلگەندە، ئۇنىڭ قەيەردە ئىكەنلىگىنى كۆرىلا، پادىشاھى ئالەم. قانداق قىلىش كېرەكلىگىنى مەنمۇ بىر نىمە دېيەلمەيمەن.

ئۇلار سۆزلىشىۋاتقاندا، چارلىسنىڭ ئەتراپىدا يۈرىدىغانلار ئۇلارنىڭ كۆزىگە كۆرۈندى. پادىشا زىچ ھەم رەتلىك ھالدا كېلىۋاتقان قوشۇننى كۆرۈپ:

— ئەزىزىراھىم خۇدا، چارلىس كەلدى! — دەپ ئالاقزادىلىك بىلەن توۋلىۋەتتى.

ئەمما ھىلىقى ئاقسۆڭەك ئاۋالقىدەكلا ئىنكار قىلدى:

— يوقسۇ، ئۇلارمۇ ئەمەس. ئۇلار چارلىسنىڭ ئېپىسكوپ، مۇناستىر باشلىقلىرى، ئوردا ئۇستازلىرىدىن تەركىپ تاپقان. قوشۇنى پادىشاھى ئالىيەم، ئىكىنزارلىقتا قويۇق ئۆسكەن زىرائەتلەردەك تۆمۈرلەر پەيدا بولۇپ، تۆمۈرلەردىن ئەكىس ئەتكەن نۇر بىلەن دەريا قاراڭغۇ كۆرۈنگەندە چارلىس كەلدى دەپ بىلگەيلا!

تەرەپتىكى ئىسپانىيەگە ھۇجۇم قىلدى. فرانك پادىشالىغى بىلەن ئىسپانىيە ئوتتۇرىسىدا تىك ھەم ئۇزۇن سوزۇلغان پېرىنىي تاغ تىزمىسى بار ئىدى. 778 - يىلى چارلىس، ئارمىيىنى باشلاپ بۇ تاغ تىزمىسىدىن ئوگۇشلۇق ئۆتۈپ، غەربىي جەنۇبقا قاراپ ئاتلاندى، ئەمما شۇ ھامانلا ئىسپانلارنىڭ شىددەتلىك قارشىلىغىغا ئۇچراپ، نائىلاج ئارقىغا چېكىندى. چېكىنىپ قايتىش سەپىردە، ئۇنىڭ ئارقا سەپ قوشۇنى پېرىنىي تېغىنىڭ لانسۇل جىلغىسىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقاندا، يەرلىكلەرنىڭ تۈيۇقسىز زەربىسىگە ئۇچرىدى. بۇ يەرلەر ناھايىتى كەڭ ھەم قويۇق ئورمانزارلىقلار بىلەن ئورالغاچقا، يوشۇرۇنۇشقا ئىنتايىن باپ كېلەتتى. ئارقا سەپ قوشۇنى ئۇزۇن قاتار بولۇپ تار جىلغىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقاندا كەچ كىرىپ قالغان ئىدى. يەرلىكلەر قاراڭغۇدا باتۇرلۇق بىلەن جىلغىغا بېسىپ چۈشۈپ، ئارقا سەپ قوشۇنىنىڭ ئوفىتسېر - جەڭچىلىرىدىن بىرنىمۇ قويماي دېگۈدەك يوقاتتى؛ ئاخىرىدا يۈك ھارۋىلىرىنىمۇ تارتىۋېلىپ، جەڭ مەيدانىدىن ئۇچقاندەك چىقىپ كەتتى. بۇ قېتىمقى تۈيۇقسىز زەربىدە چارلىسنىڭ قول ئاستىدىكى بىر سەركەردە جەڭ قىلىپ ئۆلدى. بۇ جەڭنى كېيىنكى كۈنلەردىكى ئەدەبىلەر تېپىكلەشتۈرۈپ تەسۋىرلەپ مەشھۇر بىر داستان، يەنى فرانسىيىنىڭ ئەڭ مۇقەددەم مىللى داستانى «رولەند قوشغى» قىلىپ يېزىپ چىققان ئىدى.

23 يىلدىن كېيىن، زىمىن كېڭەيتىمچىلىگىنىڭ مەسىتانسى چارلىس شاھ، پېرىنىي تېغىدىن يەنە بىر قېتىم ئۆتۈپ، ئىسپانىيەگە يۈرۈش قىلدى ۋە ئاقىۋەت بۇ تاغنىڭ

راق. خەقنىڭ بىزنى مۇشۇ بىر كۈننى يالقاۋلىق بىلەن ئۆتكۈزۈۋەتتى دەپ ئەيىپلىمەسلىگى ئۈچۈن، سىلەردىن دەرھال ئۆزلىرىڭلارغا بىر كىچىك ئىباده‌تخانا ياساپ چىقىشىڭلارنى تەلەپ قىلىمەن؛ ئەگەر ئۇلار دەرۋازىنى تېزرەك ئېچىپ بەرمىسە بىز بۇ يەردە تەقۋادارلىق بىلەن ئاللاغا چوقۇنىمىز! — دىدى.

چارلېسنىڭ سۆزى بىلەن تەڭلا، قول ئاستىدىكىلەر تەرەپ - تەرەپكە چاپتى. تاش، ئاھاك، ياغاچ ۋە سىر - بويياقلارنى تېپىپ كېلىپ، ھەرقاچان چارلېسقا ئەگىشىپ يۈرىدىغان ماھىر ئۇستىلارغا تاپشۇردى. ئۇلار بىرنەچچە سائەت ئىچىدىلا تام - تورۇسلىرى راۋۇرۇس ھەمدە كۆكۈر-لۇق شىپ ۋە تام رەسىملىرى بىلەن بىزەلگەن بىر ئىباده‌تخانا ياساپ چىقتى.

2 - كۈنى تاڭ سەھەردە، لومباردىيە پادىشاسى شەھەر دەرۋازىسى ئۈستىگە چىقتى - دە، ھەيرانلىق ئىچىدە بىر كېچىدىلا ئۆز شەھىرى ئالدىغا ئەپسانىلەردىكى تىلسىماتقا ئوخشاش ھەيۋەتلىك بىر ئىباده‌تخانا پەيدا بولۇپ قالغانلىغىنى كۆردى. ئۇنىڭ مۆلچىرىچە، مۇنداق ئىباده‌تخانىنى كەم دىگەندىمۇ بىر يىلدا ياساپ چىققىلى بولاتتى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ نائىلاج بولدى - دە، كۈيوغلى چارلېس پادىشاغا تەسلىم بولدى ھەمدە ئۆزىنى ئۆمۈرلۈك سۈرگۈن قىلىش شەرتىنى قوبۇل قىلىپ، چارلېسنىڭ ئوغلىنى لومباردىيە پادىشالىغىنىڭ ئەسرلىگىگە تۇرغۇزدى. شۇنداق قىلىپ، ئىتالىيىنىڭ شىمالىي قىسمى، فرانك پادىشالىغىنىڭ تەۋەلىگىگە ئۆتتى.

ئاردىدىن ئۇزاق ئۆتمەيلا، چارلېس يەنە جەنۇپ

چارلىس بۇ ئاقسۆڭەكلەرگە پاپىنىڭ تەلىۋىگە ئاساسەن، ئۆلۈم جازاسى بەردى ياكى ئۆمۈرلۈك قاماق جازاسى بەردى.

800 - يىلى روژدېستۋو بايرىمى كۈنى، سانپېتىر چېركاۋىنى پۈتۈنلەي يېڭىچە بىزەلگەن بولۇپ، چىراقلار چاقناپ تۇراتتى. پاپا، چارلىسنىڭ ھېممىتىگە جاۋاۋەن بۇ يەردە ئۇنىڭغا تاج كىيدۈرۈپ ئۇنى «رىملىقلارنىڭ پادىشاھى» دەپ ئاتىدى. شۇنىڭدىن ئېتىۋارەن فرانىك پادىشالىغى «چارلىس ئىمپېرىيىسى» دەپ ئاتالدى، پادىشا چارلىس «ئىمپېراتور چارلىس» دەپ ئاتالدى.

چارلىس، فرانكقا ھۆكۈمرانلىق قىلغان 47 يىل ئىچىدە، قورال كۈچى بىلەن دۆلەت زېمىنىنى بىر ھەسسە كېڭەيتتى. ھازىرقى فرانسىيە، گېرمانىيە، ئىتالىيە، يۇگوسلاۋىيە، ئىسپانىيە قاتارلىق دۆلەتلەرنىڭ بىرمۇنچە جايلىرى ئەينى زاماندا ئىمپېراتور چارلىسنىڭ ئىمپېرىيىسىگە قاراشلىق ئىدى. بىراق، بۇ ئىمپېرىيىدە بىرلىككە كەلگەن ئىقتىسادىي بازىس يوق ئىدى، ئۇنىڭ ئۈستىگە ھەر يىلى ئۈزۈلمەي بولۇپ تۇرغان ئۇرۇشلار تۈپەيلى دېخانلارنىڭ سېلىغى ناھايىتى ئېغىرلىشىپ كەتكەن ئىدى، شۇڭا جايلاردا ئارقا - ئار قىدىن ئىسيانلار كۆتىرىلدى، فېئودال قورۇق ئىگىلىرى پادىشانىڭ ھۆكۈمرانلىغىغا ئىتائەت قىلمىدى. چارلىسنىڭ 3 - ئەۋلادى بولغان ئۈچ نەۋرىسى ئوتتۇرىسىدا ئىچكى ئۇرۇش بولغان چاققا كەلگەندە، ئىمپېرىيە تېخىمۇ پارچىلىنىشقا يۈزلەندى. 843 - يىلىغا كەلگەندە، پادىشالىقنى تالاشقان ئۈچ تەرەپ ئوبردېندا توختام تۈزۈپ، ئىمپېرىيىنى ئۈچ بۆلەككە

جەنۇبىدىكى كەڭ زېمىنلارنى كاپ ئېتىۋەتتى ھەمدە ئۆزەنىڭ يەنە بىر ئوغلىنى بۇ يەرنىڭ ئەمرلىگىگە بەلگىلىدى.

چارلېسنىڭ ئۆمۈر بويى قوزغىغان تاجاۋۇزچىلىق ئۇرۇشلىرى ئىچىدە ئەڭ ئۇزۇنغا سوزۇلغىنى — ئۇنىڭ شىمالدىكى ساكسونلارنى بوي سۇندۇرۇش يولىدىكى ئۇرۇشى بولدى. ئۇ خرىستيان دىنىنى تارقىتىشنى بانا قىلىپ، 772 - يىلدىن باشلاپ، ئىلگىرى-ئاخىر بولۇپ سەككىز قېتىم ھۇجۇم قىلدى، بۇ ئۇرۇش 33 يىل داۋام قىلدى. بۇ جەريانىدا، ساكسونلار قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ، فرانكلارنىڭ نۇرغۇن سەركەردىلىرى، بارونلىرى ۋە خرىستيان دىن تارقاتقۇچىلىرىنى ئۆلتۈرۈپ تاشلىدى. چارلېس ئىنتايىن ۋەھشىي ۋاستىلەرنى قوللىنىپ، گۆرۈگە تۇتۇلغان 4500 ساكسوننى پۈتۈنلەي قىرىپ تاشلىدى. ئۇ يەنە قول ئاستىدىكىلەرگە بارلىق ساكسون ئۆسمۈرلىرىنى قىلىچ بىلەن ئۆلچەپ بېقىپ، بويى قىلىچتىن ئېشىپ كەتكەنلىرىنىڭ كاللىسىنى ئېلىشقا بۇيرۇدى. 804 - يىلى ساكسونلار ئاخىرى بوي سۇندۇرۇلۇپ، فرانك پادىشاھلىغىنىڭ پۈقراسىغا ئايلاندى.

فرانك پادىشالىغى زېمىنىنىڭ كۆپىدىن كۆنگە كېڭىيىشىگە ئەگىشىپ، چارلېس پادىشا دىگەن ئاتاقتا قانائەت قىلمايدىغان بولۇپ قالدى. 799 - يىلى رىم ئاقسۆڭەكلىرى پاپا لېئو III كە قارشى تۇرۇپ، ئۇنىڭ كۆزىنى جاراھەتلەندۈردى. لېئو، چارلېستىن قوتۇلدۇرۇشنى ئۆتۈندى. چارلېس ئۇ ھامان رىمغا لەشكەر باشلاپ كەلدى. رىم ئاقسۆڭەكلىرى چارلېسلارنىڭ قارىسىنى كۆرۈپلا تىكىۋەتتى؛ ئەمما ئۇلار ئىنتايىن تېزلىكتە چارلېسلار تەرىپىدىن تۇتۇۋېلىندى.

كارولدن مەدەنىيىتى

— ئەي خالايىق، قايسىڭلارغا بىلىم كېرەك بولسا مېنىڭ سېخى قولۇمدىن ئېلىڭلار!

— ئەي يۇرتداشلار، مال ـ دۇنياغىلا نەزەر سالماي، ئاز ـ تولا بىلىمىمۇ ئېلىڭلار!

فرانك پادىشالىغىنىڭ جەنۇبىي قىسمىدىكى دېڭىز يا-قىسىغا جايلاشقان بىر بازاردا شوتلاندىيىلىك ئىككى ئادەم توخ-تىماستىن ئاشۇنداق دەپ سۆرەن سېلىۋاتاتتى. ئۇلارنىڭ شۇنچە ئىخلاسمەنلىك بىلەن توۋلاۋاتقانلىغىنى كۆرگەن كىشىلەر ئۇلارنى چۆرىدەشتى.

بىر بوۋاي ئۇلارنىڭ قوللىرىدا ھېچنىمە يوقلۇغىنى كۆرۈپ شۇبھىلەندى ـ دە:

— بىلىم قەيەردە؟ قانداق نىمە ئۇ؟ — دەپ سورىدى.

— بىلىم مېنىڭ قەلبىمدە، ئۇنى كۆرگىلى ياكى تۇتقىلى بولمايدۇ، ئەمما ئۇنى بىلىۋالسىڭىز مال ـ دۇنيادىن ئۈستۈنراق ئەسقاتىدۇ، — شوتلاندىيىلىك جىددىلىك بىلەن جاۋاپ بەردى.

— ھە! — دىدى بوۋاي كۈلۈپ قويۇپ، — شۇنداق

بۆلدى. كېيىنكى كۈنلەردە، بۇ ئۇچ بۆلەكنىڭ زىمىن تەۋە-
لىكلىرىدىمۇ بەزى ئۆزگىرىشلەر بولدى. 9 - ئەسىرنىڭ
ئاخىرىلىرىغا كەلگەندە، چارلىس ئىمپىراتورلۇغىنىڭ بۇرۇنقى
زىمىنىدا: غەربىي فرانك، يەنى غەربىي فرانسىيە پادىشالىغى؛
شەرقىي فرانك، يەنى نېمىس پادىشالىغى؛ ئىتالىيە پادىشالىغى
قاتارلىق ئۇچ پادىشالىق بارلىققا كەلدى. زامانىمىزدا غەربىي
ياۋروپادا مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇۋاتقان ئاساسلىق ئۇچ دۆلەت —
فرانسىيە، گېرمانىيە، ئىتالىيىلەرنىڭ زىمىن تەۋەلىگى ئەنە
شۇ چاغدا شەكىللەنگەن ئىدى.

شوتلاندىيەلىكنىڭ جاۋاۋىدىن پادىشا ئىنتايىن مەمنۇن بولدى. چارلىس پادىشا بولغاندىن كېيىن، ئىمپېرىيىگە خىزمەت قىلىدىغان قابىللارنىڭ ناھايىتى ئازلىغىنى چوڭقۇر ھېس قىلدى، دىنىي جەمئىيەت ۋە ئىبادەتخانىلارغا مەكتەپ قۇرۇشقا پەرمان بەرگەن ھەمدە ئوردىدا ئىنستىتوت قۇرۇپ، راھىپ ۋە ئۆلىمالارنى كەڭ تۈردە دەرس سۆزلەشكە تەكلىپ قىلغان ئىدى. ئۇنىڭ ئۆزىمۇ قۇرامىغا يەتكەندىن كېيىن مەدەنىيەت ئۆگەنگەن ئىدى. مىلادى 774 - يىلى ئىتالىيىگە يۈرۈش قىلغاندا، ئۇ شۇ يەرلىك مەشھۇر ئالىم پېتىر ۋە باشقا بىلىملىك دىن تارقاتقۇچىلارنى ئېلىپ كېلىپ، مەكتەپ باشقۇرتقۇزدى ھەمدە پېتىردىن گرامماتىكا ئۆگەندى، گرېكچە ھەم لاتىنچىنى ئىگەللىدى. كېيىنچە يەنە ئەنگلىيەلىك مەشھۇر ئالىم ئالكۇيىدىن ئىستىلىستىكا، مۇنازىرە مېتودى ۋە ئاستىرونومىيە ئۆگەندى ھەمدە پىلانىتلارنىڭ ھەركىتىنى ئىنتايىن ئىنچىكىلەپ كۈزەتتى. ئۇ يەزىلەرنىڭ ئىختىيارىي مائارىپىنى يولغا قويغانلىغىنى كۆرۈپ، ئىچ - ئىچىدىن خوشاللاندى. ئىسلزادىلەر، ئوتتۇرا تەبىقىدىكىلەر ۋە يوقسۇللاردىن كېلىپ چىققان ئوغۇللاردىن بىر تۈركۈمنى تاللاپ چىقىشقا پەرمان بېرىپ، ئۇلارغا ئۆي - جاي ۋە تۇرمۇش بۇيۇملىرىنى ھەل قىلىپ بېرىپ بىر مەكتەپ قۇردى، ئۆزى يەنە ئۇرۇشقا ئاتلاندى.

ئاردىدىن بىر مەزگىل ئۆتكەندىن كېيىن، چارلىس ئۇرۇشتىن قايتىپ كېلىپ، بۇ مەكتەپتىكى ئوغۇللارنىڭ ساۋادىنى شەخسەن ئۆزى تەكشۈردى. نەتىجىدە، ئوتتۇرا ۋە تۆۋەن تەبىقىدىن كېلىپ چىققان بالىلارنىڭ ساۋادىنىڭ ناھا-

گەپمىدى، ماڭا ئۇنىڭ كېرىكى يوق!

مىلادى 8 - ئەسىردە قەدىمقى يۇنان، رىملارنىڭ مەدەنىيەت ئەنئەنىلىرى نۇرغۇن شەھەرلەرنىڭ چۈشكۈنلىشىشىگە ئەگىشىپ ۋەيران بولغان ئىدى. رىم دەۋرىدە، جاما-ئەت ۋە خۇسۇسىلارنىڭ ساقلىغان كىتابلىرى، 5 -، 6 - ئەسىردىن كېيىن، بىر ۋارىغى بۇزۇلۇپ - چېچىلىپ كەتكەچكە، فرانىك پادىشالىغدىكى پۇقرالار ساۋاتسىز بولۇپ كەتكەن ئىدى. ئىمپىراتور چارلىسنىڭ سارىيىدىكى نۇرغۇن ۋەزىر - ۋۇزرا-لارمۇ ئىلىپنىڭ سۈنۈغىنى بىلمەيتتى. شۇڭا كىشىلەر «بىلىم» دىگەن سۆزنىمۇ چۈشەنمەيدىغان بولۇپ كەتكەن ئىدى. جا-مائەت شوتلاندىيىلىك ئىككى كىشىنىڭ ئالدىدا بىر پەس پاراقلىشىپ كۆلۈشتى - دە، تارقىلىپ كېتىشتى.

بىراق بۇ گەپ چارلىسنىڭ قۇلىغىغا يېتىپ بارىدى. شۇ هامانلا شوتلاندىيىلىك ئىككى كىشىنى چاقىرتىپ كېلىپ ئۇلارنى قوبۇل قىلدى.

— ئاڭلىشىمچە، ئىككىڭلار بىلىم ئىلىپ كەپسىلەر، شۇنداقمۇ؟ — چارلىس مۇلايىملىق بىلەن سورىدى.

— شۇنداق، پادىشاهى ئالەم، ئىككىمىزدە بىلىم بار، بىز ئاللا يولىدا بۇ بىلىمنى ئۆتى ئۈگىنىشكە مۇناسىپ كېلىدىغان كىشىلەرگە ئۈگىتىپ قويۇشقا خۇشتارمىز، — شوتلاندىيىلىكلەر ئىززەت - ئىكرام بىلەن جاۋاپ بەردى.

— سىلەرگە قانداق بەدەل تۆلەيمىز؟

— يوقسۇل پادىشاهىم ئالەم، بىزگە ھېچقانداق بەدەل كېرەك ئەمەس، ئىلىم سۆزلىگۈدەك مۇۋاپىق بىر جاي بىرىلسە ھەمدە ئەقىللىقراق ئادەملەر ئۈگەنسىلا بولىدۇ!

شەپقەت قىلمايمەن!

چارلىس شۇنداق دېدى ۋە شۇنداق قىلدى. ئەڭ ياخشى ئوقۇغان كەمبەغەل بالىلارنى ئىبادەتخانىلارغا دىن تارقاتقۇچى بولۇشقا ئەۋەتتى، پۈرسەت بولسىلا ئۇلارنى ئۆستۈردى.

بىر قېتىم، بىراۋ ئۇنىڭغا مەلۇم رايونىنىڭ ئېپىسكوپى ئۆلۈپ كەتكەنلىگىنى مەلۇم قىلدى. ئۇ بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ بولغاندىن كېيىن:

— ئۇ ئۆلۈش ئالدىدا ئۆز روھىنى قۇتۇلدۇرۇش‌يولىدا ئىنئام تەقدىم قىلدىمۇ؟ — دەپ سورىدى.

خەۋەر يەتكۈزگۈچى: بۇ ئېپىسكوپ ناھايىتى نامرات ئىدى، پەقەت ئىككى قاداق كۆمۈش ئىنئام قىلدى، — دېدى. بۇ سۆزنى ئاڭلاپ چارلىسنىڭ كەيپى ئۇچتى. دەل شۇ چاغدا، ئوردىدىكى ياش دىن تارقاتقۇچى، چارلىسقا ئەرزۇ ھال ئېيتىپ: ئەگەر مەن بۇ ئېپىسكوپنىڭ ئورنىنى باسسام ناھايىتى زور ئىنئام تەقدىم قىلاتتىم، — دېدى. چارلىس بۇ ياش دىن تارقاتقۇچىنىڭ ئەسلىدە ناھايىتى ياخشى ئوقۇغان بىر كەمبەغەل بالا ئىكەنلىگىنى كۆرۈپ چوڭقۇر خىيالغا چۆمدى.

بىرەمدىن كېيىنلا، نۇرغۇنلىغان ئىسىلزادە مۆتىۋەرلەر ئوردىغا كىرىپ كەلدى ۋە چارلىستىن ئېپىسكوپلۇق مەرتىۋىسىنى قايتا ـ قايتا تەلەپ قىلىشى؛ ئارقىدىنلا خانىشمۇ شەخسەن ئوتتۇرىغا چىقىپ، چارلىستىن ئېپىسكوپلۇق مەرتىۋىسىنى ئۆزىگە ئىنتايىن ساداقەت بولغان بىر دىن تارقاتقۇچىغا بېرىشىنى ئۆتۈندى.

يەتتى ياخشى ئىكەنلىگى، ئىسلزادىلەر تەبىقىسىدىن كېلىپ چىققان باللارنىڭ ساۋادىنىڭ ناھايىتى ناچارلىغى مەلۇم بولدى. تەكشۈرۈش ئايالاشقاندىن كېيىن، چارلىس ساۋادى ياخشى چىققان باللارنى ئۆز ئەتراپىغا يىغدى ۋە ئۇلارغا مېھرىۋانلىق بىلەن:

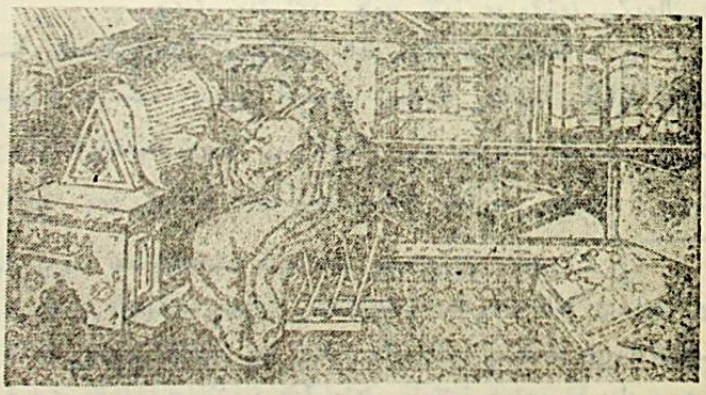
— بالىلىرىم، سىلەر پۈتۈن كۈچۈڭلار بىلەن بۇيرۇغۇمنى ئىجرا قىلىپ، مېنى ئىنتايىن خوشال قىلدىڭلار، ئۆزەڭلارمۇ بىلىم ئالدىڭلار. سىلەر داۋاملىق مۇشۇنداق تىرىشىپ ئوقۇغۇچىلار، مەن سىلەرگە ئېپىسكوپلارنىڭ باشقۇرۇش رايونلىرىنى ۋە ھەشەمەتلىك مۇناستىرلارنى ئاتا قىلىمەن. سىلەر مەڭگۈ شان - شۆھرەتلىك بولىسىلەر، — دىدى.

ئارقىدىنلا ئۇ، ئوقۇغۇشتە ناچار بولغان باللارغا غەزەپ بىلەن تىكىلىدى ۋە گۈلدۈرماما‌ەك غەزەپ بىلەن ئۇلارغا ۋاقىرىدى:

— ھەي ئاقسۆڭەك، ئەمەلدارلارنىڭ بەگزادىلىرى، ئەيشى - ئىشرەتتە ئۆسكەن قوروق سۆلەتلەر! سەنلەر نەسىل ۋە مال - مۈلۈكلىرىڭنى مىننەت قىلىپ، مېنىڭ ئالغا بېسىشنى كۆزلەيسىلەر. ھەققىدىكى پەرمانىمنى ئاڭلىماسلىققا سېلىشىپ سەن، ئەيشى - ئىشرەت، كەيىپ - ساپاغا بېرىلىپ، بىكار تەلەتلىك بىلەن ھارامتاماقلىق قىلىپ يۈرۈشۈپسەن! — ئۇ ھەيۋەت بىلەن بېشىنى كۆتىرىپ، قاتتىق ۋاقىرىدى، — خۇدا تۇرۇپتۇكى، سەنلەرنىڭ ئىسلزادە نەسەپ ۋە چىرايلىق كىيىملىرىڭ ماڭا سەت كۆرۈنىدۇ! قەسەم ئىچمەنكى، سەنلەر جاسارەت بىلەن كىتاپ ئوقۇپ، بۇرۇنقى يالقاۋلىقلىرىڭنى تۈزەتمىگىچە، مەن سىلەرگە مەڭگۈ ھېچقانداق مېھرى -

ئوردا ئىبادەتخانىسى تاكى ھازىرغىچە ساقلانماقتا.

ئىمپېراتور چارلىس ھۆكۈمرانلىق قىلغان 46 يىل جەريانىدا، فرانكنىڭ مەدەنىيىتى ۋە مائارىپ ئىشلىرى ئۆز-گەرگەن. نەچچە يۈز يىلغا قارىغاندا گۈللەندى ۋە تەرەققى قىلدى. بىراق، بۇ دەۋردىكى مەدەنىيەت، مائارىپنى دىنىي جەھەتتە مونوپول قىلىۋالغاچقا، دىن تارقاتقۇچى راھىپلار-دىن باشقا، تەربىيە ئالىدىغانلار يوق دېيەرلىك ئىدى. دەرسنىڭ مەقسىدى ـ دىن ئۇچۇن خىزمەت قىلىش ئىدى: ئىستىلستىكا، ئىنجىل تەرىقەتچىلىكىنى بولغا قويىدىغان مۇنازىرەشۇناسلارنى تەربىيەلەشكە قوللىنىلاتتى. لوگىكا، تەق-دىرچىلىكنى ئىسپاتلاش ۋە بىدئەتلىكنى رەت قىلىشتىكى فورمال ئەقلىي يەكۈن چىقىرىش ئۇسۇلى سۆيىتىدە ئوقۇتۇ-لاتتى؛ مۇزىكىنىڭ مەزمۇنى ئىبادەت ناخشىسى ئىدى. ئاسترونومىيە دەرسى دىنىي ئايەملەرنى ھېساپلاش ۋە

ئوتتۇرا ئەسردىكى خەتتاتلار

چارلىس قايتا - قايتا ئويلانغاندىن كېيىن، ئاخىرى ئىسىل زادە مۆتىۋەرلەر ۋە خانىشنىڭ تەلەپلىرىنى رەت قىلىپ، ھىلىقى ياش دىن تارقاتقۇچىنى ئېپىسكوپلۇق مەرتىۋىسىگە كۆتەردى، ئەمما ئۇنىڭغا جىددى ھالدا:

— سىز ئۆزىڭىزنىڭ ۋەدىسىگە جەزمەن ئەمەل قىلىشىڭىز، ماڭا چوڭ تۆھپە قوشۇشىڭىز كېرەك! — دىدى.

شۇنداق قىلىپ ھىلىقى ياش دىن تارقاتقۇچى ئېپىسكوپ بولدى.

چارلىس كېچىگىدىن تارتىپلا دىنىي تۇرمۇش ئىچىدە چوڭ بولغاچقا، خرىستىيان دىنىغا ئىنتايىن سادىق ۋە تەقۋادار ئىدى. دەسلەپتە ئۇ، مۇقىم پايتەخت بولمىغاچقا، مەملىكەتنىڭ جاي - جايلىرىدا كېزىپ يۈرەتتى. ئۇ پادىشا بولغاندىن كېيىن، ئاخىرىنى پايتەخت قىلدى ھەمدە ئۇ يەردە كەڭ كۆلەمدە قۇرۇلۇش ئىلىپ بېرىپ، نۇرغۇنلىغان ئوردا - سارايلار ۋە چېركاۋلارنى سالدۇردى. بۇ ئىمارەتلەرنىڭ نۇرغۇن جايلىرى ئالتۇن - كۈمۈشلەر بىلەن بىزەلگەن، دەرۋازا ۋە يان ئىشكلىرى مىستىن مۇستەھكەم ياسالغاچقا، ناھايىتى ھەشەمەتلىك كۆرۈنەتتى. مەرھەمدىن ياسالغان تېۋىرۈكلەرنىڭ ھەممىسى يېراقتىكى رىم قاتارلىق جايلاردىكى قەدىمقى ئىمارەتلەرنى بۇزۇپ ئىلىپ كېلىنگەن ئىدى. ئۇ سالامەتلىگى يار بەرسىلا، ئەتىگەن ئاخشاملىرى ۋە كېچىلەردە، شۇنداقلا ئەزىز - چىراق قىلىغان چاغلاردا دائىم چېركاۋغا بېرىپ دۇئا - تىلاۋەت قىلاتتى. ئوردا - سارايلار، چېركاۋلارنىڭ سىلىنىشىغا ئەگىشىپ، رەسىمچىلىك، ئويمىچىلىق قاتارلىق سەنئەتلەرمۇ تەرەققى قىلغان ئىدى. ئاخىنىدىكى

كىيىۋروسنىڭ گۈللىنىشى ۋە غۇلىشى

ھازىرقى ياۋروپانىڭ شەرقىدىكى سوۋېت ئىتتىپاقى تەۋەلىگىگە ناھايىتى بۇرۇنلا سلاۋيانلار① ئولتۇراقلاشقان ئىدى. سلاۋيانلارنىڭ بويى ئىگىز بولۇپ، ناھايىتى ئەمگەكچان ئىدى. ئۇلار ئەڭ ئاۋال ئۇرۇقداشلىق ئاساسىدىكى قەبىلىۋى تۈرمۇشتا ياشىغان. مىلادى 8 - 9 - ئەسىرلەردە شەھەرلەرنى مەركەز قىلغان بەزى كىنەزلىكلەر بارلىققا كەلدى (ياۋروپانىڭ فېئوداللىق دەۋرىدىكى كىنەزلىك دۆلەتلەردە گىروسوگنى دۆلەت باشلىغى قىلغان)، جەنۇبتىكى كىيېۋ بىلەن شىمالدىكى نوۋگورود ئەڭ چوڭ بەگلىكلەر ئىدى.

9 - ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا، نوۋگورود كىنەزلىگىنىڭ كىنەزى ئولېگ لەشكەر تارتىپ جەنۇبقا يۈرۈش قىلىپ، كىيېۋنى ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى رايونلارنى بوي سۇندۇرغاندىن كېيىن، كىيېۋنى مەركەز قىلىپ بىرلىككە كەلگەن بىر دۆلەت

① سلاۋيانلار ياۋروپادىكى ئەڭ چوڭ مىللەتلەرنىڭ بىرى. ئۇلار ناھايىتى كەڭ دائىرىگە تارقالغانلىقتىن شەرقىي سلاۋيانلار، غەربىي سلاۋيانلار ۋە جەنۇبىي سلاۋيانلار دېگەن ئۈچ تارماققا بۆلۈنۈپ كەتكەن ئىدى. ھازىرقى سوۋېت ئىتتىپاقى تەۋەلىگىگە ئولتۇراقلاشقانلار شەرقىي سلاۋيانلار تارمىغىدۇر.

مۇنەججەملىك قىلىش ئۈچۈن قوللىنىلاتتى. چارلىس يەنە ئادەم ئەۋەتىپ، بىرمۇنچە لاتىنچە ۋە گىرېكچە قولىيازمىلارنى يىققان ۋە كۆچۈرۈۋالغان بولسىمۇ، ئەمما ئۇلارنىڭ مەزمۇنىنى پۈتۈنلەي بىلمەيتتى؛ لېكىن بۇ كېيىنكى ئەۋلاتلارغا كىلاسسىك يازغۇچىلارنىڭ كۆپلىگەن ئەسەرلىرىنى قالدۇرۇش رولىنى ئويناغان. ئىمپېراتور چارلىس ھۆكۈمرانلىقىدىكى سۈلالە كارولىن سۈلالىسى دەپ ئاتالغاچقا، كېيىنكى تارىخچىلار چارلىس دەۋرىدىكى مەدەنىيەتنى «كارولىن مەدەنىيىتى» دەپ ئاتىدى.

نى باشلاپ يەنە بىر قېتىم «ئولياى يىغىش» ئۇچۇن كەنتكە كىردى.

كەنت ئەھلى، كىنەزنىڭ قايتىلاپ كىرگەنلىگىنى ئاڭلاپ ئارقا - ئارقىدىن غۇلغۇلا قىلىشتى:

— ئەگەر چىلبۆرىلەر چارۋا پادىسى ئىچىگە كىرسە، ئۇنى ئۆلتۈرۈۋەتمىگىچە، ئۇ چارۋىلارنى يەپ تۈگىتىش ئادەتىنى تاشلىمايدۇ!

— بۆرىنى يوقىتايلى، بۇ ئاچ بۆرىلەرنى ئۆلتۈرەيلى!

كەنت ئەھلى تاش پالىتا، كالتەك - چوماقلارنى ئېلىپ ئىگورغا قاراپ ئېتىلدى. ئوردا ئەسكەرلىرى ئۇلارنىڭ دەھشەتلىك ئېتىلىپ كېلىۋاتقانلىغىنى كۆرۈپ، پىتىراپ قېچىشقا باشلىدى. ئىگور ئۆز ئەسكەرلىرىنى تىللاشقىمۇ ئۇلگۈرمەي، غەزەپلەنگەن جامائەت تەرىپىدىن قورشاۋغا ئېلىندى ۋە ئۇر - ئۇر بىلەن تەككەن پالتا. كالتەكلەر زەربىسىدىن ھەش-پەش دىگىچە جان ئۈزدى.

ئىگور ئۆلگەندىن كېيىن، تۇل قالغان خوتۇنى گۈدەك بالىسى شۇتىسلاۋنىڭ ئورنىدا مۇۋەققەت ھاكىملىق قىلدى. ئۇ زور تۈركۈملەپ ئەسكەر چىقىرىپ دىلئۇيانلارنى دەھشەتلىك باستۇردى، ئۇلار ئاربىسىدىكى تېنى ئاجىز، ياشانغانلارنى پۈتۈنلەي قىرىپ تاشلاپ، كۈچىگە تولغانلارنى قۇل قىلدى.

كىنەز سۇتسلاۋ ئۆزى ھاكىمىيەت يۈرگۈزگەندىن كېيىن، قورال كۈچىگە ئاتىسى ئىگوردىنمۇ بەك چوقۇندى. ئۇ ئادەتتىكىچە ئاق كۆينەك كىيىپ، بىر قۇلغىغا ھالقا ئېسىپ، ئۇزۇن ماڭلاي چېچىدىن باشقا چاچلىرىنى چۈشۈرۈۋەتتى. ئۇنىڭ ئۆمرى جەڭ بىلەن ئۆتتى، ئۇ يۈرۈش قىلغاندا يۈك

نى ۋۇجۇتقا كەلتۈردى. بۇ دۆلەت تاريخىتا «كىيېۋروس»① دەپ ئاتالدى. كىنەز ئولېگنۇ تۇنجى «رۇس كىنەزى» (قەدىمقى رۇسلارنىڭ ئەڭ ئالى ئۇلۇغ بېگى) بولدى. ئولېگ، قورال كۈچىگە تايىنىپ سىرتقا قارىتا ئۇزلۇكسىز كېڭەيمىچىلىك قىلىپ، كىيېۋروسنى پەيدىن - پەي ياۋروپادىكى مەشھۇر قۇدرەتلىك دۆلەتكە ئايلاندۇردى.

ئولېگ ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن، ئىگور ئۇنىڭ ۋارىسى بولدى. ئىگور دۆلەت زىممىسىنى داۋاملىق كېڭەيتىش ئۈچۈن، ئۆز خەلقى ئۈستىدىكى ئېكسپىلاتاتسىيىنى ئۇزلۇكسىز ئېغىرلاشتۇردى.

945 - يىلى قىشتا، ئىگور يىر تۈركۈم ئوردا ئەسكەرلىرىنى باشلاپ، دىلىۋىيانلار ئولتۇرۇشلۇق رايونلارغا «چارلاش» قا بېرىپ، ئۆيىمۇ ئۆي كىرىپ، ئاھالىلەردىن «ئولپان» ئالدى. «ئولپان»نىڭ تۇرى ناھايىتى كۆپ بولۇپ، قوي تېرىسى، ھەسەل، سېرىق موم ۋاھاكازالار ئىدى. ئەسكەرلەر «ئولپان»لارنى كېمىلەرگە بېسىپ شەھەرگە قايتماقچى بولۇۋاتقاندا، ئىگورنىڭ كەيپىياتىدا توساتتىن نارازىلىق ئالامەتلىرى پەيدا بولدى - دە:

— ئاران مۇشۇنچىلىكمۇ! بوپتۇ ئەمىسە، سىلەر يۆتكەپ كەتكەچ تۇرۇڭلار، مەن يەنە بىر قېتىم چارلاش ئۈچۈن بارای، — دېدى.

شۇ گەپ بىلەن ئۇ ئاز بىر قىسىم ئوردا ئەسكەرلىرى

---

① جەنۇپ تەرەپكە ئولتۇراقلاشقان شەرقىي سلاۋيانلار ناھايىتى بۇرۇنلا رۇسلار دەپ ئاتالغان ئىدى. رۇسلار ھازىرقى ئۇرۇسلارنىڭ ئەجدادى ئىدى.

نى باشلاپ يەنە بىر قېتىم «ئولياى يىغىش» ئۈچۈن كەنتكە كىردى.

كەنت ئەھلى، كىنەزنىڭ قايتىلاپ كىرگەنلىگىنى ئاڭلاپ ئارقا - ئارقىدىن غۇلغۇلا قىلىشتى:

— ئەگەر چىلبۆرىلەر چارۋا پادىسى ئىچىگە كىرسە، ئۇنى ئۆلتۈرۈۋەتمىگىچە، ئۇ چارۋىلارنى يەپ تۈگىتىش ئادەتىنى تاشلىمايدۇ!

— بۆرىنى يوقىتايلى، بۇ ئاچ بۆرىلەرنى ئۆلتۈرەيلى!

كەنت ئەھلى تاش پالىتا، كالتەك - چوماقلارنى ئېلىپ ئىگورغا قاراپ ئېتىلدى. ئوردا ئەسكەرلىرى ئۇلارنىڭ دەھشەتلىك ئېتىلىپ كېلىۋاتقانلىغىنى كۆرۈپ، پىتىراپ قېچىشقا باشلىدى. ئىگور ئۆز ئەسكەرلىرىنى تىللاشقىمۇ ئۇلگۈرمەي، غەزەپلەنگەن جامائەت تەرىپىدىن قورشاۋغا ئېلىندى ۋە ئۇر - ئۇر بىلەن تەككەن پالتا، كالتەكلەر زەربىسىدىن ھەش-پەش دىگىچە جان ئۈزدى.

ئىگور ئۆلگەندىن كېيىن، تۇل قالغان خوتۇنى گۈدەك بالىسى شۇتىسلاۋنىڭ ئورنىدا مۇۋەققەت ھاكىملىق قىلدى. ئۇ زور تۈركۈملەپ ئەسكەر چىقىرىپ دىلىۋىيانلارنى دەھشەتلىك باستۇردى، ئۇلار ئاربىسىدىكى تېنى ئاجىز، ياشانغانلارنى پۈتۈنلەي قىرىپ تاشلاپ، كۈچىگە تولغانلارنى قۇل قىلدى.

كىنەز سۇتسلاۋ ئۆزى ھاكىمىيەت يۈرگۈزگەندىن كېيىن، قورال كۈچىگە ئاتىسى ئىگوردىنمۇ بەك چوقۇندى. ئۇ ئادەتتىكىچە ئاق كۆينەك كىيىپ، بىر قۇلىغىغا ھالقا ئېسىپ، ئۇزۇن ماڭلاي چېچىدىن باشقا چاچلىرىنى چۈشۈرۈۋەتتى. ئۇنىڭ ئۆمرى جەڭ بىلەن ئۆتتى، ئۇ يۈرۈش قىلغاندا يۈك

نى ۋۇجۇتقا كەلتۈردى. بۇ دۆلەت تاريختا «كىيېۋروس»① دەپ ئاتالدى. كىنەز ئولېگمۇ تۇنجى «رۇس كىنەزى» (قەدىمقى رۇسلارنىڭ ئەڭ ئالى ئۇلۇغ بېگى) بولدى. ئولېگ، قورال كۈچىگە تايىنىپ سىرتقا قارىتا ئۇزلۇكسىز كېڭەيمچىلىك قىلىپ، كىيېۋروسنى پەيدىن - پەي ياۋروپادىكى مەشھۇر قۇدرەتلىك دۆلەتكە ئايلاندۇردى.

ئولېگ ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن، ئىگور ئۇنىڭ ۋارىسى بولدى. ئىگور دۆلەت زېمىنىنى داۋاملىق كېڭەيتىش ئۈچۈن، ئۆز خەلقى ئۈستىدىكى ئېكسپىلاتاتسىيىنى ئۇزلۇكسىز ئېغىرلاشتۇردى.

945 - يىلى قىشتا، ئىگور بىر تۈركۈم ئوردا ئەسكەرلىرىنى باشلاپ، دىلىۋىيانلار ئولتۇرۇشلۇق رايونلارغا «چارلاش» قا بېرىپ، ئۆيمۇ ئۆي كىرىپ، ئاھالىلەردىن «ئولىيان» ئالدى. «ئولىيان»نىڭ تۇرى ناھايىتى كۆپ بولۇپ، قوي تېرىسى، ھەسەل، سېرىق موم ۋاھاكازالار ئىدى. ئەسكەرلەر «ئولىيان»لارنى كېمىلەرگە بېسىپ شەھەرگە قايتىپ چىقىپ بولۇۋاتقاندا، ئىگورنىڭ كەيپىياتىدا توساتتىن نارازىلىق ئالامەتلىرى پەيدا بولدى - دە:

— ئاران مۇشۇنچىلىكمۇ! بوپتۇ ئەمىسە، سىلەر يۆتكەپ كەتكەچ تۇرۇڭلار، مەن يەنە بىر قېتىم چارلاش ئېلىپ بارای، — دېدى.

شۇ گەپ بىلەن ئۇ ئاز بىر قىسىم ئوردا ئەسكەرلىرى

① جەنۇپ تەرەپكە ئولتۇراقلاشقان شەرقىي سلاۋيانلار ناھايىتى بۇرۇنلا رۇسلار دەپ ئاتالغان ئىدى. رۇسلار ھازىرقى ئۇرۇسلارنىڭ ئەجدادى ئىدى.

نىڭ بىلەن دۆلەت كۈچى يەنە بىر مەھەل قۇدرەت تاپتى. ئەمما 1054 - يىلىغا كەلگەندە، بەگلىكتە ئىچكى ماجىرا پەيدا بولۇپ، ئۇچ كىچىك بەگلىككە بۆلۈنۈپ كەتتى: بۇ بەگلىكلەر توختىماستىن بىر بىرىگە جازا يۈرۈشى ئېلىپ باردى، بۇ يېغىلىقلار 40 يىلدىن كۆپرەك ۋاقىت داۋام قىلدى. بۇ چاغدا، جەنۇپ تەرەپتىكى يايلاقلاردا ياشاۋاتقان تۈرك كۆچمەن قەبىلىلىرىدىن قىپچاقلار پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ بېسىپ كىرىپ، ئەسىرلەر ۋە چارۋا ماللارنى بۇلاپ كېتىش بىلەن كىيېۋروس خەلقىگە ئېغىر ئاپەتلەرنى كەلتۈردى.

قىپچاقلارنىڭ ئەسىرلەر ۋە چارۋا ماللارنى بۇلاپ كېتىشلىرى

1185 - يىلى، كىيېۋروسىدە ئىگورسۋىتسلاۋىچ دېگەن بىر كىنەز بولۇپ، دۆلىتىنى يېڭىۋاشتىن قۇدرەتلەندۈرۈش ئۈچۈن، ئۆزىنىڭ ئانچە كۆپ بولمىغان ئەسكەرلىرىنى باشلاپ، قىپچاقلارغا بىر قېتىم جازا يۈرۈش قىلدى. ئىگور

هارۋىسى بولمىسا، ئىگەرنى تەكى قىلىپ يەردە ئۇخلايتتى، چا-
لا پىشقان ئات گۆشى بىلەن ئوزۇقلىنىشقا ئادەتلەنگەن ئىدى.
967 - يىلى، شەرقىي رىم ئىمپېرىيىسى بىلەن ئىتتىپاق تۈ-
زۈپ، ئەسكەر چىقىرىپ بۇلغارىيىنى مەغلۇپ قىلدى ۋە بۇل-
غارىيىنىڭ پايتەختىگە ئولتۇراقلاشماقچى بولۇپ:

«بۇ يەر مېنىڭ زىمىنىمنىڭ مەركىزى. بارلىق ياخشى نەرسىلەر: يۇنانىنىڭ ئالتۇنلىرى، چېخنىڭ كۈمۈشلىرى، ۋېنگرىيىنىڭ ئاتلىرى، رۇسلارنىڭ قوي، تېرە ۋە ھەسەللە-رىنگىچە قوشۇلۇپ بۇ يەرگە جۇغلىنىشى كېرەك!» — دەپ تەلۈلەرچە جاكا چىقاردى.

لېكىن، شەرقىي رىم ئىمپېرىيىسى كىيېۋروسنىڭ كۈچلە-رى ھەددىدىن زىيادە قۇدرەتلىنىپ كېتىشتىن قورقۇپ، دەر-ھال قوشۇن چىقىرىپ رۇس ئارمىيىسىنى مەغلۇپ قىلىپ، بۇ تەلۈە رۇس كىنەزىنى بۇلغارىيىنىڭ پايتەختىدىن قوغلاپ چە-قاردى. رۇس ئارمىيىسى چېكىنىپ كېتىۋاتقان يوللىرىدا ئۆل-گەن ئەسكەرلىرىنىڭ جەسىدىنى گۈلخان سېلىپ كۆيدۈرۈۋەتتى ھەمدە ئەسىرلەرنى ئۆلتۈرۈش ئارقىلىق تەزىيە بىلدۈردى. شەرقىي رىم ئىمپېرىيىسى يەنە رۇس ئارمىيىسىنىڭ ئۆز ئىل-گە قايتىپ كېتىۋاتقانلىغىنى تۈركىلەرگە خەۋەر قىلدى؛ تۈركىلەر پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ تەڭ يولدا ئۇلارغا يوشۇرۇن ھۇجۇم قىلىپ، سۇتسلاۋنى ئۆلتۈرۈپ، تۈرك ئاتامانى ئۇ-نىڭ باش سۆڭگىدە شاراپ ئىچتى.

كىيېۋروسنىڭ كېيىنكى كۈنلەردىكى بىر نەچچە ئەۋلات كىنەزلىرى چەتكە قارىتا داۋاملىق كېڭەيمىچىلىك قىلدى، مەملىكەت ئىچىگە قارىتا ئىكسپىلاتاتسىيىنى كۈچەيتتى، شۇ-

گۈرەش قىلىپمۇ، ئەلنى مەغلۇبىيەت تەقدىرىدىن قۇتۇلدۇرۇپ قالالمىدى. كېيىنكى كۈنلەردە، قىپچاقلارنىڭ ئۆزلۈكسىز پارا-كەندىچىلىك سېلىشى ئارقىسىدا، كېيىۋروس گۈللىنىشتىن زەئىپلىشىشكە، زەئىپلىشىشتىن غۇلاشقا قاراپ يۈزلىنىپ ئاخىرقى ھېساپتا پۈتۈنلەي پارچىلىنىپ كەتتى. 13 -ئەسىرنىڭ ئالدىنقى يېرىمىغا كەلگەندە، ئۇنىڭ كۆپ قىسىم زېمىنلىرى موڭغۇللار ئىشغالىيىتىگە ئۆتۈپ كەتتى.

ئەمما، كېيىۋروسنىڭ قۇرۇلۇشى ۋە تەرەققى قىلىشى شەرقىي سلاۋيانلارنىڭ تارىخىي مۇساپىسىدە مۇھىم ئورۇن تۇتىدۇ. ئۇ — ئورۇسلار، ئوكرائىنلار، بېلورۇسلاردىن ئىبارەت ئۈچ سلاۋيان مىللىتىنىڭ مەدەنىيەت بۆشۈگى.

سەپنىڭ ئالدىدا سەركەر بولۇپ مېڭىپ، باتۇرلۇغى ۋە قەيسەرلىگى بىلەن ئەسكەرلەرنىڭ قەدىرلىشى ۋە ھىمايە قىلىشىغا ئېرىشكەن بولسىمۇ، ئەمما ئەڭ ئاخىرىدا ئازچىلىق كۆپچىلىككە تەڭ كېلەلمەي مەغلۇپ بولدى ۋە ئۆزىمۇ قېچىپ چاقلارغا ئەسىر بولدى.

كېيىنچە، بىر شائىر «ئىگورنىڭ يىراقتا يۇرۇش قىلىش خاتىرىسى» ناملىق بىر تارىخىي داستان يېزىپ، ئىگورنىڭ باتۇرلۇغى، جاسارىتى، ئۆلۈمدىن قورقماي ۋەتەن ئۈچۈن قىزغىنلىغى ۋە پىداكارانە روھىنى قىزغىن مەدھىيىلىدى. داستاننىڭ مۇنۇ مىسرالىرىغا قارايلى:

ئەي چەۋەندەز قېرىنداشلىرىم،
ياۋغا ئەسىر بولغاندىن كۆرە،
چەكمە مەرتلىك بىلەن ئۆلەيلى،
ئۇچقۇر جەڭ تۇلپارىغا مىنىپ،
ئاشۇ كۆپ - كۆك دوننى كۆزلەيلى.
ئومىدىم شۇ،
قىپچاق يايلاقلىرىدا قىلىسام قانلىق جەڭ،
ئۇچقۇر جەڭ تۇلپارىغا مىنىپ،
رۇسلار بىلەن بىر يولدا تورۇپ.
مۇئۇ يولدا جاننى تىكىەم مەن،
يا بولمىسا دون سۇيىدىن ئىچىەم قانغۇدەك.

لېكىن، كىيېۋروسنىڭ ئىچكى قىسمى فېئودال خوجىلىقلارغا بۆلۈنگەنلىكتىن، سىياسى جەھەتتە بىرلىككە كېلەلمىگەن، ھەربىي ئىشلاردا بىردەك قەدەم باسالمىغان، ئىقتىسادىي جەھەتتە ۋەيران بولغان. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئىگوردەك ۋەتەنپەرۋەرلەر جاپالىق

جەڭچىلەر تولۇپ تاشقان غالىبىيەت خوشاللىغى بىلەن قىن - قىنىغا پاتماي ھەجرۇل ئەسۋەتنىڭ ئالدىغا كېلىپ، لەۋلىرىنى تەككۈزگەن ھالدا ئۇنى سۆيۈشتى.

كەئىبە ئىبادەتخانىسى مەككىدە ئەڭ ھەيۋەتلىك بىر قەدىمىي ئىبادەتخانا بولۇپ، ئۇ ئەرەپلەرنىڭ قەدىمدىن بۇيان ئېتىقات قىلىپ كېلىۋاتقان كۆپ خۇدالىق دىنىنىڭ مەركىزى ئىدى. ھەجرۇل ئەسۋەت بىر پارچە قارامتۇرىت تاش بولۇپ، ئۇ ئەرەپلەرنىڭ ئەنئەنىۋى چوقۇنىدىغان نەرسىسى ئىدى. مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام ئىسلام ئاچقاندىن كېيىن، ئەرەپلەرنىڭ كۆپچىلىگى ئىسلام دىنىغا ئېتىقات قىلىپ «مۇسۇلمان» (بۇ ئەرەپچە سۆز بولۇپ، «ئاللاغا ئېتىقات قىلغۇچى» دېگەن مەنىدە ئېيتىلىدۇ ۋە ئىسلام دىنىغا ئېتىقات قىلغۇچىلارغا قارىتىلىدۇ) بولدى. ئىسلام دىنى بىر خۇدالىق دىن بولۇپ، بۇ خۇدانىڭ نامى «ئاللا»دۇر. مۇسۇلمانلار «ئاللا» («خۇدا» دەپمۇ ئاتايدۇ) ئالەمدىكى كۇللى مەۋجۇداتلارنى ياراتقان، دەپ قارايدۇ. بۇ قېتىم كەئىبىدىن ئىبارەت قەدىمىي ئىبادەتخانىنىڭ مۇسۇلمانلار قولغا ئۆتۈشى ئەرەپلەرنىڭ قەدىمدىن تارتىپ ئېتىقات قىلىپ كېلىۋاتقان كۆپ خۇدالىق دىنىنىڭ ئاخىرلاشقانلىغىنى، شۇنداقلا يېڭىدىن گۇللەنگەن بىر خۇدالىق دىن — ئىسلام دىنىنىڭ ئەرەپ يېرىم ئارىلىدا ھەقىقى تۈرغۇزۇلغانلىغىنى نامايەن قىلدى. ئىسلام دىنىنى ئىجات قىلغۇچى مۇسۇلمان جەڭچىلەرنىڭ داھىسى مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام ئىدى.

مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام، 570 - يىلى مەككىدە بىر سۇنغان ئاقسۆڭەك ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. ئۇ ئانىسىنىڭ

مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام

مىلادى 630-يىلى غېنىۋارنىڭ ئاخىرقى كۈنلىرىدىن بىرى ئىدى. باشلىرىغا سەللىلەرنى ئورىغان بىر توپ مۇسۇلمان جەڭچىلەر ئۇچقۇر ئەرەپ ئاتلىرىغا مىنىپ، قوللىرىغا ئۆتكۈر شەمشەرلەرنى ئالغان ھالدا ئەرەپ يېرىم ئارىلىنىڭ غەربىي قىسمىدىكى مەككىگە بېسىپ كىردى.

مۇسۇلمانلارنىڭ داھىسى قول ئىشارىسى قىلىپ توۋلىدى:

— كەئىبىگە قاراپ ئالغا!

جەڭچىلەر ھۇررا كۆتىرىپ كاتتا بىر ئىبادەتخانىغا قاراپ ئېتىلدى.

— بىمەنىلىكلەرنى يوقىتايلى! — داھى يەنە بىر قېتىم توۋلىدى.

جەڭچىلەر ئارقا-ئارقىدىن ئاتلىرىدىن سەكرەپ چۈشۈپ، كاتتا ئىبادەتخانا ئىچىگە بېسىپ كىرىپ، ئىبادەتخانىدىكى 360 بۇتنى پۈتۈنلەي چېقىپ تاشلىدى.

— ھەقىقەت ئەلچىسى كەلدى! بىمەنىلىك يوقىتىلدى! بىمەنىلىك جەزمەن يوقىتىلمىشى كېرەك! — داھى ئۇچىنچى قېتىم توۋلىدى. ئارقىدىنلا ئۇ بۇ كاتتا ئىبادەتخانىنىڭ تاش تېمىغا ئورۇنلاشتۇرۇلغان ھەجرۇل ئەسۋەت — ساماۋى تاشنى سۆيدى.

— خۇدا يىگانە بىردۇر، ھەممىگە قادىردۇر، ئالەمنىڭ ياراتقۇچىسىدۇر. ئاخىرەتتە سوئال - سوراق بولىدۇ، كىشى ھاياتىدا خۇدانىڭ ئىرادىسى بويىچە ئىش قىلسا، ئۆلگەندىن كېيىن جەننەتكە كىرىپ راھەت كۆرىدۇ. خۇدانىڭ ئىرادىسى بويىچە ئىش قىلمىسا، دوزاققا كىرىپ ئازاپ چېكىدۇ....—مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام نەگىلا بارسا كىشىلەرگە ئۆزى ئىجات قىلغان يېڭى دىن — ئىسلام دىنىنىڭ ئەقىدىلىرىنى تەشۋىق قىلدى. ئەرەپلەردىن نۇرغۇن كىشىلەر ئۇنىڭغا ئەگەشتى.

ئىسلام دىنىنىڭ ئەقىدىلىرىدە: ئىمان كەلتۈرۈش — خۇدا بەرھەق، مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام ئاللانىڭ ئەلچىسى دەپ بىلىش؛ نامازنى ئوقۇش — كەئبە تەرەپكە قاراپ تۇرۇپ بىر كۈندە بەش ۋاق نامازنى ئوقۇش، ھەر ھەپتىنىڭ بەشىنچى كۈنى جۈمە ئوقۇش؛ زاكات بېرىش — ھەر بىر ئادەم مال - مۈلكىنىڭ 40 تىن بىرىنى مۇسۇلمان كەمبەغەللەرنى قوتقۇزۇش ئۈچۈن سەرپ قىلىش بەلگىلەنگەن؛ بۇندىن باشقا روزا تۇتۇش — ھەر يىلى ھىجىرىيە بويىچە رامىزان ئېيىدا روزا تۇتۇش، روزا تۇتقاندا زۇلۇق ۋاقتىدىن تارتىپ ئاسماندا يۇلتۇز كۆرۈنگىچە بىر نەرسە يېيىشنى مەنئى قىلىش؛ چوشقا گۆشى يىمەسلىك، بىر ئەر بىرنەچچە خوتۇن ئېلىشقا رۇخسەت قىلىش بەلگىلەنگەن. شۇنداق ھاكىمىيەت بىلەن دىن بىرلەشتۇرۇلگەن.

مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنىڭ دىن تارقىتىش پائالىيىتى ئەينى چاغدىكى ئەرەپ مۇتەئەسسىپلىرىنىڭ قارشىلىغىغا ئۇچرىدى، بىرمۇنچىلار ھەتتا ئۆنى ئۆلتۈرۈۋەتمەكچى بولدى.

قوسغدىكى چاغدىلا دادىسى ئالەمدىن ئۆتكەن، ئالتە ياشقا كىرگەندە ئانىسىدىن يېتىم قالغانلىغى ئۈچۈن، تاغىسى ئەبۇ تالىپنىڭ تەربىيىسىدە چوڭ بولغان. ئون نەچچە ياشقا كىرگەندە، سودا كارۋانلىرى بىلەن بىللە پەلەستىن، سۇرىيە ۋە دۇنيادىكى بىرمۇنچە داڭلىق شەھەرلەرگە بېرىپ سودىگەرچىلىك قىلىش داۋامىدا، يەھۇدى ۋە خرىستيان دىنلىرى دىن ئىبارەت مەنبەسى ئوخشاش بولغان بىر خۇدالىق دىنلارنىڭ ئەقىدىلىرىنى بىلگەن، 25 ياشقا كىرگەندە، مەككىلىك باي بىر تۇل خوتۇن بىلەن توي قىلىپ، بايلىققا ۋە مەرتىۋىگە ئىگە بولغان ۋە مەككە بويىچە ناھايىتى ئابرويلۇق مۇتەۋەرگە ئايلانغان.

مەككىنىڭ سىرتىدا ھېرات دېگەن بىر تاغ بار ئىدى. بۇ تاغدا ئاران بىر ئادەم سىغىدىغان بىر كىچىك ئۆڭكۇر بار ئىدى. مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام ھەمىشە مۇشۇ كىچىك ئۆڭكۇردە كېچەيۇ - كۈندۈز ئولتۇرۇپ چوڭقۇر ئويلىناتتى. ئۇ رىياللىقتىن گۇمانلىنىپ، ھەقىقەت ئۈستىدە ئىزلىنىپ تىت - تىت بولاتتى. بىر كۈنى ئۇ ئۆڭكۇردە ئولتۇرغاندا، توساتتىن ئۆزىگە «پۈتۈن كائىناتنى ياراتقان رەببىڭنىڭ نامىنى ئوقۇغىن...» دەپ بۇيرۇق قىلىۋاتقان بىر خىل ئاۋازنى ئاڭلىغاندەك بولدى.

«ئاھ، خۇدا ماڭا ۋەھى قىلدى!»— مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام شاتلىنىپ سەكرەپ كەتتى. شۇنىڭدىن باشلاپ مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام كىشىلەرگە ئۆزىنى: مەن خۇدانىڭ ئەلچىسى دەپ جاكالىدى. كېيىنچە ئىسلام دىنى بۇ ئاخشامنى «خاسىيەتلىك كېچە» دەپ ئاتىدى.

يېسرلار، قوللار، ئاجىز - غېرىپلار ۋە ئېزىلىشكە ئۇچراۋاتقان ئەمگەكچى خەلق ئالاھىدە كۆزدە تۇتۇلغان ئىدى. نۇرغۇن كىشىلەر ئۆزلىرىنىڭ دىنىي داھىسى ھەم دۆلەت داھىسى مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنىڭ توپا تاملىق كىچىككىنە ئۆيىدە تۇرۇۋاتقانلىغىنى، كىيىم - كېچەكلىرىنى ئۆزى يامىغان بەكمۇ يوقسۇل ھايات كەچۈرۈۋاتقانلىغىنى كۆرگەن ئىدى. ئۇنىڭ ساھابىلىرى خالىغان ۋاقىتتا ئۇنىڭ ئۆيىگە بېرىپ زىيارەت قىلالايتتى. جەڭگە چىققان چاغلاردا بولسا، مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام جەڭچىلەر ئالدىدا سەركە بولۇپ ماڭىدىغان قوماندان، شۇنداقلا ئۆلۈمدىن قورقمايدىغان جەڭچى ئىدى.

مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام ھەج تاۋاپ قىلىپ بولۇپ، مەككىدىن مەدىنىگە قايتىپ كېلىپ ئۇزاق ئۆتمەيلا كېسەل بولۇپ ئالەمدىن ئۆتتى. مۇسۇلمانلار بۇ قېتىمقى ھەج تاۋاپ قىلىشنى «ۋىدالىق تاۋاپ» دەپ ئاتىدى. دىنىي قائىدىگە ئاساسلانغاندا، مۇسۇلمانلارنىڭ مەككىدىكى مەسچىدىل ھەرەمگە بېرىپ ھەج تاۋاپ قىلىشى، ئۆمۈرۋايەتلىك ئەڭ چوڭ بەخت - سائادەتتۇر. ھازىرقى كۈندىمۇ پۈتۈن دۇنيادىكى مۇسۇلمانلار يەنىلا مەككىگە بېرىپ ھەج تاۋاپ قىلىش پەرزىنى ئادا قىلماقتا.

مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنىڭ ئۆز ئۆمرىدە كۆرسەتكەن ئەڭ زور تۆھپىسى شۇكى، ئۇ دىنىي ئېتىقات ئارقىلىق ئەرەپ قەبىلىرىنى ئىتتىپاقلاشتۇرۇپ، قۇدرەتلىك بىر مىللەتكە ئايلاندۇردى. ئۇنىڭ سۆزلىرىنى ساھابىلىرى رەتلەپ «قۇرئان»غا ئىسلام دىنىنىڭ بىردىن بىر دەستۇرىغا ئايلاندۇردى. «قۇرئان» دىگەن ئەرەپچە سۆز بولۇپ، «قىرائەت» دىگەن

622 - يىلى 7 - ئاينىڭ بىر كېچىسىدە، مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام ساھابىلىرىنى باشلاپ مەككىدىن مەدىنىگە قېچىپ بارىدى. شۇنىڭدىن باشلاپ، مەدىنىنى بازا قىلغان ھالدا قوراللىق دىنىي كۈرەشنى قانات يايدۇردى. 8 - ئايدىن كېيىن قوراللىق كۈچى ئارقىلىق ئاخىرى مەككىگە بېسىپ كىرىپ، ئەرەپ يېرىم ئارىلىنىڭ زور قىسمىنى بىرلىككە كەلتۈرۈپ، دىنىي ھاكىمىيەت قۇردى. ھازىر مۇسۇلمانلار ئومۇمى يۈزلۈك قوللىنىۋاتقان ھىجرىيە كالېندارى 622 - يىل 7 - ئاينىڭ 16 - كۈنىدىن، يەنى مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام ھىجرات قىلىپ مەدىنىگە بارغان كۈنىنىڭ ئەتىسىدىن باشلانغان.

ئون يىلدىن كېيىن، مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام كاتتا بىر ھەج ئۆمىگىنى باشلاپ مەككىگە ھەج تاۋاپ قىلىشقا كەلدى ۋە مەسچىدىل ھەرەمدە مۇقەددەس جايىنى تاۋاپ قىلىشتا بىجىرىلىدىغان بىر يۈرۈش پائالىيەتلەرنى ئورۇنلاپ بولغاندىن كېيىن، كەڭ مەيدانغا چىقىپ ئۇزۇن نۇتۇق سۆزلىدى:

— خالايىق! سۆزۈمگە قۇلاق سېلىڭلار ۋە قەلبىڭلاردا مەھكەم ساقلاڭلار. ھەر بىر مۇسۇلمان بىر بىرى بىلەن ئۇرۇق - تۇققان، پۇتكۈل مۇسۇلمان جامائەسى قان - قېرىنداشتۇر. شۇڭا، ئاكا - ئۇكىلارنىڭ ھەرقانداق نەرسىسىنى ئۇنىڭ رازىلىغىسىز ئىگەللىۋېلىشقا بولمايدۇ. ئاراڭلاردىكى ھەرقانداق ئادەم شۇنداق قىلسا شەرىئەتتە راۋا ئەمەس...

كەڭ مەيدانىدىكى مۇسۇلمانلار ئۇنىڭ تەلىمىگە تەقۋادارلىق بىلەن قۇلاق سالدى. مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام يىتىمچىلىكتە ئۆسكەچكە، ئۇ بەلگىلىگەن شەرىئەتتە يېتىم -

ئەرەپ ئىمپېرىيىسى

مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام ئالەمدىن ئۆتۈپ ئۇزاق ئۆتمەيلا ئۇنىڭ ۋارىسلىرى (خەلىپە چارىيالار) تۆت ئەتراپقا كېڭەيمەكچىلىك قىلىشقا باشلىدى ۋە بىرىنچى جەڭدە شەرقىي رىم ئىمپېرىيىسىدىن سۇرىيىنى تالىشىپ جەڭ قىلدى.

مىلادى 633 - يىلى كەچ كۈزدە، ئۇلۇغ دېڭىزنىڭ جەنۇبىدىكى ئويمانلىقتا ئەرەپ ئۇزۇنغا يۇرۇش قىلىش ئارمىيىسى بىلەن شەرقىي رىم خانلىق ئارمىيىسى ئوتتۇرىسىدا بىرىنچى قېتىملىق جەڭ پارتلىدى. شەرقىي رىم ئارمىيىسى باتۇر ھەم جەسۇر ئەرەپ چەۋەندازلىرى ئالدىدا پاجىئەلىك مەغلۇبىيەتكە ئۇچراپ، پۈتۈن ئارمىيىسى ھالاك بولغىلى تاس قالدى. شەرقىي رىم پادىشاسى ھىراكلىي دەرغەزەپكە كەلدى - دە، ئىنىسىنى كاتتا ياردەم قىسىملىرىغا قوماندان قىلىپ ئەۋەتىپ، پايدىلىق يەر شارائىتىدىن پايدىلىنىپ، ئەرەپ ئارمىيىسىنى ئېغىر چىقىمدار قىلدى.

ئەرەپلەرمۇ «ئاللانىڭ قىلىچى» دەپ ئاتالغان باش سەركە خالىدنىڭ قوماندانلىغىدا ئۇدۇل شەرقىي رىمغا بۆسۈپ كىرىش ئۈچۈن، ياردەمچى قىسىم ئەۋەتتى، بۇ قېتىمقى ھەربىي يۇرۇش يالغۇز ئۆزلىرىنىڭ قېرىنداش قىسىملىرىنى

مەندە ئېيتىلىدۇ. مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنىڭ قەۋرىسى مەدىنىدىكى پەيغەمبەرلەر ئىبادەتخانىسىغا تۇرغۇزۇلغانلىقتىن، مەدىنىنىڭ مۇسۇلمانلارنىڭ ھەج تاۋاپ قىلىدىغان مەركىزىگە ئايلانغان.

— ھەممە ئىشنى مىنىڭ بۇيرۇغۇم بويىچە قىلىڭلار! — دىدى خالىد ۋە يولغا چىقىشقا بۇيرۇق قىلدى.

چەۋەندازلار پىڭ - پىڭ قىزىق قۇملۇقتا توپ - توغرا يېرىم كۈن يول يۈردى، ئاچلىق ۋە ئۇسسىزلىقتىن قىينىلىشقا باشلىدى. ئەمما قۇملۇقنىڭ يەنە بىر چېتى كۆرۈنمەيتتى.

— توختاپ ئارام ئېلىڭلار، — دەپ بۇيرۇق قىلدى خالىد، — تۆگىدىن ئونىنى ئۆلتۈرۈپ چۈشلۈك غىزا قىلىڭلار، ئاتلاردىكى تۇلۇملاردىن قانغۇدەك سۇ ئىچىڭلار.

— ئەي سەركەردە، — دەپ غۇدۇرىدى ھىلىقى ئەسكەربېشى، — بۇ قۇملۇقتا بىر تېمىمۇ سۇ يوق تۇرسا، ئاتلار نىمە ئىچىدۇ؟

— ئەخمەق، — دىدى خالىد كۈلۈپ قويۇپ، — تۆگىنىڭ ئاشقازىنىدا سۇ دېگەن كۆپ ئەمەسمۇ؟

— ھە!؟ — ھىلىقى ئەسكەر بېشى ئەقلىنى تاپتى. تۆگىنىڭ گۆشى بىلەن چەۋەندازلار ئۇزۇقلانسا، تۆگىنىڭ يوغان ئاشقازىنىدىكى سۇ بىلەن ئاتلارنى سۇغىرىشقا بولاتتى. راست ئەمەسمۇ، ئەگەر ئاتلارنى كۆپلەپ ئېلىپ ماڭغاندا سۇنى نەدىن تاپقىلى بولاتتى دەيسىلەر؟

سەپەر ئۇچ - تۆت كۈن داۋام قىلدى، نەچچە ئون تۆگە ئۆلتۈرۈلدى، ئاتقا ئارتىلغان تۇلۇملاردىكى سۇلارمۇ ئىچىپ بولۇندى. قۇمغا چۈشكەن ئوتتەك قۇياش نۇرىنىڭ ئەكسى تەسىرىدىن كۆزلەر قامىشاتتى. ئىسسىق تەپتىدىن قارا تەرگە چۆمۈلگەن ئەسكەرلەرنىڭ كالپۇكلىرى ئۇسسىزلىق دەردىدىن قۇرۇپ يېرىلىپ كەتكەن بولسىمۇ، ئىچىشكە سۇ يوق ئىدى. شۇڭا ھەممەيلەن غەم بىلەن كېتىۋاتاتتى.

قۇتۇلدۇرۇۋېلىشنىلا ئەمەس، بەلكى شەرقىي رېمنىڭ ئەڭ باي ئۆلكىسى بولغان سۇرىيىنى تېزلىكتە قولغا چۈشۈرۈشنى مەقسەت قىلاتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن، خالىد تەۋەككۇل دەپ سەپكە چىقتى ۋە شەخسەن ئۆزى بىر زەربىدار قىسمىنى باشلاپ، چوڭ قۇملۇقنى بېسىپ ئۆتۈپ دەمەشىققە بېسىپ كىرىپ، شەرقىي رىم ئارمىيىسىنى ئارقا تەرەپتىن قورشۇۋالماقچى بولدى.

قۇملۇقتىن ئۆتۈش ئۈچۈن ئالدى بىلەن ئىراقنىڭ ھىللا شەھىرىدىن ئۆتۈشكە توغرا كېلەتتى. خالىد، 600 مىڭ تىللالىق سوغا قىلىش ئارقىلىق خىرىستىيان زېمىنىنىڭ ئىشگىنى ئېچىۋالدى ۋە بىرەر - يېرىم ئەسكەر چىقىم تارتماستىنلا ئەرەپ يېرىم ئارىلىدىن ئوڭۇشلۇق ئۆتۈپ، ئىككى دەريا ۋادىسىغا قەدەم قويدى.

634 - يىلى مارتتا خالىد قۇملۇققا يۈرۈش قىلدى. ئۇ تازا پالۋان ئەسكەرلەردىن 800 نى خىلالاپ، ئۇلارغا بىرنەچچىلا ئات ئېلىش ۋە ھەر بىر ئاتقا ئىككى تۇلۇمدىن سۇ ئارتىۋېلىپ، ئۆزلىرى پۇتۇنلەي تۆگىگە مىنىپ يولغا چىقىشقا بۇيرۇق بەردى.

— ئەي، سەركەردە، بىز ئاللانىڭ چەۋەندازلىرى ئات مىنىشىمىز كېرەك ئىدى. ھازىر مۇشۇ بىرنەچچە ئات بىلەنلا يولغا چىقساق قانداقمۇ جەڭ قىلالايمىز؟— ئەسكەر بېشىدىن بىرى شۇبھىلەنگەن ھالدا سورىدى.

— بىزنى ئىگەم ساقلايدۇ، تۆگە بىلەنلا قۇملۇقتىن ئۆتكىلى بولىدۇ،— دېدى خالىد ئىشەنچ بىلەن.

— تۆگە تولىمۇ ئاستا ماڭىدۇ. جەڭدە ھەممىدىن مۇھىمى چاققانلىق ئىدىنغۇ، سەركەردە!

635 - يىلى مارت ئېيى ئىدى. شەھەر قورشاۋدا قالغىلى بەرنەچچە ئاي بولدى. دەمەشق شەھىرىنىڭ ئىچكى قىسمىدا مالىمانچىلىق ئەۋج ئېلىۋاتاتتى. نۇرغۇنلىغان پۇقرالار خىرىستىيان چېركاۋىغا ئېپىسكوپنى ئىزلەپ باردى.

— ئېپىسكوپ، بىر ئامال قىلسىلا!

— ئېپىسكوپ، رىم پادىشاسى بىز سۈرىيەلىكلەرنى زورلۇق بىلەن تۇرلۇك ئالۋاڭ - ياساقلارغا مەجبۇرلاۋاتىدۇ، باج - سېلىقلارنىڭ كۆپلۈكىگە چىدىغىلى بولمىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئەسكەر تۇتۇپ، پاراق ئېلىپ بىزلەرگە زادىلا كۈن بەرمىدى، بۇنداق تارتقۇلۇقتىن كۆرە، ئەرەپلەرنىڭ كىرىشىگە يول قويساق قانداق!

— ئەرەپلەر بىلەن سۆزلىشىپ كۆرۈشكە مەرھەمەت قىلسىلا ئىكەن، ئېپىسكوپ جاناپلىرى!

ئىككىنچى كۈنى ئەتىگەندە، ئېپىسكوپ، دەمەشق شەھىرىنىڭ دەرۋازىسى ئۈستىگە چىقىپ، ئەرەپ ئارمىيىسى تەرەپكە قاراپ تۇرۇپ سۆز ئالدى ۋە خالىد، بىلەن يۈزمۇ - يۈز سۆزلىشىشنى جاكالىدى. خالىد شەھەر دەرۋازىسى ئالدىغا كەلدى.

— خالىد سەركەردە، سىز غەلبىمە قىلىشقا تايىن تاپقان ئادەم، بىز بىر سۆلھى تۈزسەك بولامدۇ؟— ئېپىسكوپ دەرۋازا ئۈستىدە تۇرۇپ ئۇنلۈك توۋلىدى.

— قەغەز، قەلەم بېرىڭلار!— خالىد شەھەر سىرتىدا تۇرۇپ ئوخشاشلا ئۇنلۈك جاۋاپ بەردى.

قەغەز - قەلەم تاشلاندى، خالىد تېزلىكتە نامە يازدى- يېزىپ بولۇپلا نامىنى قاتلىدى - دە، دەرۋازا ئۈستىگە تاشلاپ بەردى.

— تېزلىكتە قامغاق ئىزلەپ تېپىڭلار، قامغاقنىڭ يىلتىزى ئەتراپىدا سۇ بولىدۇ،— خالىد دەل ۋاقتىدا پەرمان بەردى.

ئوتتەك قىزىق ھاۋادا ئەسكەرلەر قامغاقنى ئىزلەپ تەرەپ - تەرەپكە مېڭىشتى. بۇ بىر پايانسىز قۇملۇق تۇرسا، نەدىمۇ بۇنداق دەرەخ باردۇ؟

— مانا، مۇشۇ يەردە بار ئىكەن!— يىراقتىن بىر ئەسكەر توۋلىدى. نۇرغۇن ئەسكەرلەر ھايالسىز ئۇنىڭ ئەتراپىغا ھازىر بولدى - دە، بۇ دەرەخنىڭ تۈۋىدىكى قۇملارنى كولاشقا باشلىدى.

— پاھ، نەم قۇم چىقىشقا باشلىدى!— تازا چوڭقۇر كولىغاندىن كېيىن، بىر ئەسكەر خوشاللىغىدىن توۋلۇۋەتتى.

ھەممەيلەن كۈچىنىپ كولاشقا كىرىشتى، قۇمدىن سۇ ساقىشقا باشلىدى.

— ئاللا ئۆز پاناھىدا ساقلىدى!— ئەسكەرلەر تەنتەنە قىلىپ كېتىشتى.

بەش كۈندىن كېيىن، پۈتۈن سەپ قۇملۇقتىن ساق - سالامەت چىقىپ كەتتى؛ يەنە 13 كۈن يۈرۈش قىلىپ ئاخىرى دەمەشق شەھىرىنىڭ يېنىغا يېتىپ كەلدى. ئويلىمىغان يەردىن چىققان بۇ تۈيۇقسىز زەربىدىن، شەرقىي رىم ئارمىيىسى ھايالسىز ئەرەختەن - پەرەختەن بولۇپ، بىر يوللا مەغلۇپ بولدى. نەچچىلىگەن قەلئەلەر ئەرەپ ئارمىيىسى تەرىپىدىن بىسۇپلىندى. خالىد ھەرقايسى تەرەپلەردىكى ئەرەپ قىسىملىرىنى تېزلىكتە يىغىپ، سۈرىيىنىڭ پايتەختى دەمەشقنى چەمبەرچاس قورشۇالدى.

چەۋەندازلىرى داغدۇغا بىلەن دەمەشق شەھىرىگە كىردى.

شەرقىي رىم پادىشاسى ھىراكلىي مەغلۇبىيىتىگە تەن بەرمىدى، دەرھال 200 مىڭ كىشىلىك كاتتا ئارمىيە تەشكىللىدى ۋە ئاۋالقىدەكىلا ئىنىسىنى قوماندان قىلىپ دەمەشقە ئاتلاندۇردى. خالىد، دۇشمەن ئارمىيىسىدە ئادەم سانىنىڭ ناھايىتى كۆپلۈكىنى كۆرۈپ، دەمەشقتىن تېزلىكتە چېكىنىپ چىقىپ، ئوردان دەريالىسىنىڭ تارمىغى بولغان ئارمۇك دەريالىسى ئەتراپىدا قوشۇنلىرىنى مۇجەسسەملەشتۈردى. بۇ چاغدا مۇسۇلمان ئەسكەرلىرىنىڭ سانى جەمىي 24 مىڭ كىشى ئىدى.

636 - يىلى ئاۋغۇستتا ھەل قىلغۇچ جەڭ باشلاندى. شەرقىي رىم ئارمىيىسى ئون ھەسسە ئۈستۈن ئەسكىرىي كۈچ بىلەن شىددەتلىك ھۇجۇمغا ئۆتتى. ئەمما، خالىد بولسا ئارمۇك ئەتراپىدىكى خەلقەرگە تەمكىنلىك بىلەن:

— مەن ئادەم بەشى بەجىنى سىلەرگە قايتۇرۇپ بېرىمەن، چۈنكى بىز سىلەرنى قوغداشقا ئۇلگۈرەلمىدۇق. سىلەر ئۆزلىرىڭلار بىر ئامال قىلساڭلار! — دىدى.

— مۇسۇلمانلارنى ياقتۇرىمىز، — دىدى يەرلىك خەلق، — يەنىلا رىم پادىشاسىنىڭ خورلىشىغا ئۇچراۋەرمەيمىز! بىز ئۆز شەھىرىمىزنى قوغداپ، ھىراكلىيىنىڭ ئارمىيىسىنى قەتئىي كىرگۈزمەسلىگىمىز كېرەك!

پۇقرالارنىڭ قوللىشى ئارقىسىدا، خالىدلار دەرھال قايتۇرما زەربە بېرىشكە ئۆتتى. شەرقىي رىم ئارمىيىسىدىكىلەرنىڭ كۆپ قىسمى تۈتۈپ كېلىنگەن قوللار ئىدى. ئەسكەر باشلىقلىرى ئۇلارنىڭ قېچىپ كېتىشىدىن ئەنسىرەپ، ھەتتا ئۇلارنى

ئېپىسكوپ ئۇنى ئېچىپ ئوقۇش بىلەنلا، ئۇنىڭ سۆلھى شەرتنامە ئىكەنلىگىنى بىلدى. ئۇنىڭغا مۇنداق دەپ يېزىلغان ئىدى:

«ناھايىتى شەپقەتلىك ۋە مېھرىۋان ئاللانىڭ نامى بىلەن مەن خالىد پوتكول دەمەشق ئاھالىسىگە جاۋاپ قىلىمەنكى، شەھەرگە كىرگەندىن كېيىن، سىلەرنىڭ ھاياتىڭلار، مال - مولكىڭلار ۋە ئىبادەتخانالىرىنى جەزمەن قوغدايمىز. پوتكول شەھەر ئۆز پېتى ئامان قالىدۇ. شەھەر سېپىلى ئۆز پېتى قالىدۇ. مۇسۇلمانلار سىلەرنىڭ ئۆيۈ - ماكانلىرىڭلارغا كىرمەيدۇ. بىز سىلەرگە ئاللانىڭ ھىمايىسىنى، پەيغەمبەر ۋە خەلىپىلەرنىڭ ھىمايىسىنى بېرىمىز. سىلەر ئادەم بېشى بېجىنى تاپشۇرىدىغانلا بولىسىلار. جەزمەن پاراۋانلىققا ئىگە بولىسىلەر.»

شەرتلەر ناھايىتى كەڭ ئىدى. ئادەم بېشى بېجى ئۆچۈن ھەر ئادەم ھەر يىلى بىر دىنار پۇل ۋە بىر تاغار بۇغداي تاپشۇراتتى. بۇ باج، رىم پادىشاسىنىڭ باج - سېلىغىدىن نۇرغۇن دەرىجىدە ئاز ئىدى. شەھەردىكى پۇقرالارنىڭ ھەممىسى ئەرەپلەر بىلەن سۆلھى قىلىشنى خالايتتى.

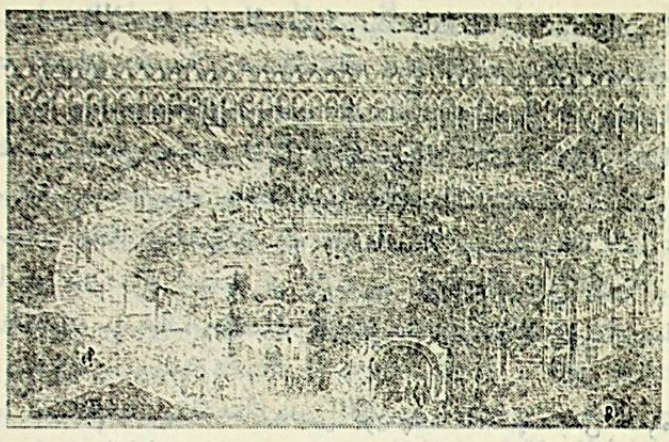
ئىككىنچى كۈنى ئېپىسكوپ، خالىدنىڭ ھەربىي لاگېرىغا ئەلچى ئەۋەتىپ، ئۇنىڭغا ئاھالىسىنىڭ ئەرەپلەرنى كۈتۈۋېلىشقا تەييارلانغانلىغىنى ئۇقتۇردى ھەمدە:

«رىم ئارمىيىسى دەرۋازىنى تاش بىلەن توسۇۋەتتى. سىلەر شوتا بىلەن ئارتىلىپ چۈشۈڭلار» — دېدى.

خالىد، ئادەم ئەۋەتىپ ئىككى دانە شوتا ئەكەلدۈردى. بىرنەچچە ئەسكەر شوتا بىلەن شەھەرگە كىردى ۋە تېزلىكتە شەھەر دەرۋازىسىنى ئاچتى. شۇنىڭ بىلەن ئەرەپ

ئىمپېرىيە ئىدى. ئۇ غەرپ تەرەپتە ئاتلانتىك ئوكيانىدىن باشلىنىپ، شەرق تەرەپتە پامىرغا تۇتاشقان بولۇپ، ئەينى زامانىدا شەرق ئەللىرى ئىچىدىكى ئەڭ كۈچلۈك دۆلەت— جۇڭگو تاڭ سۇلالىسىنىڭ زىمنىي بىلەن چېگرىداش ئىدى. شۇنىڭ بىلەن ئىسلام دىنى ئاخىرى دۇنياۋى چوڭ دىنغا ئايلىنىپ، مۇسۇلمانلار ياۋروپا، ئاسيا، ئافرىقىدىن ئىبارەت ئۇچ قىتئەگە يېيىلدى. ئوتتۇرا شەرق، مىسىر، شىمالىي ئافرىقىدىكى نۇرغۇن مىللەتلەر تەدرىجى هالدا ئەرەپلەر بىلەن قوشۇلۇپ، ئەرەپ چوڭ ئائىلىسىنىڭ ئەزالىرىغا ئايلانغان ئىدى. قەدىمقى ئەرەپ مەدەنىيىتى قەدىمقى مىسىر، قەدىمقى بابىل، قەدىمقى پېرسىيە مەدەنىيەتلىرىنىڭ شانلىق نەتىجىلىرىنى قوبۇل قىلىش، بېيىتىش ۋە تەرەققى قىلدۇرۇش ئاساسىدا ئۇنىڭ پۈتۈنلەي يېڭىچە، يارقىن ۋە ئۆزگىچە مەدەنىيىتى قىلىپ شەكىللەندۈرگەن مەدەنىيەت ئىدى.

ژەنجىر بىلەن بىرسى بىرسىگە چېتىپ جەڭ مەيدانىغا يا-
لاپ ئېلىپ كەلگەن ئىدى. شۇڭا، جەڭگە كىرىپلا تېرى -
پېرەڭ بولاتتى، ئەلۋەتتە. بىرنەچچە كۈنلۈك جەڭ ئارقا-
لىق شەرقىي رىم ئارمىيىسىدىن 70 مىڭ ئەسكەر يوقىتىلادى،
ھەتتا ئۇلارنىڭ پادىشاسىنىڭ ئىنىسىمۇ ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈۋېتىل-
دى. پادىشا ھىراكلىي پاجىئەلىك مەغلۇبىيەتكە يولۇقۇپ
دىر - دىر تىترەدى - دە، ئارقىغا بۇرۇلۇپ كونىستانتىنوپولغا
قاراپ تېكىۋەتتى. ئۇ سۇرىيەنىڭ چېگرىسىدىكى جىلغىدىن
ئۆتۈپ كېتىۋاتقاندا، ھاياجىنىنى باسالماي:
— ئېخ! سۇرىيە، خوش ئەمدى! شۇنچە گۈزەل، مۇنبەت
باي تۈپراق دۈشمەن قولىغا چۈشۈپ كەتتى - دە! — دەۋەتتى.
پۈتكۈل سۇرىيەنى ئىگەللەپ بولغان ئەرەپ چەۋەندازـ
لىرى توختىماستىن ئات چاپتۇرۇپ ئالغا باستى.
638 - يىلى ئوتتۇرا شەرقنىڭ مۇھىم شەھىرى بولغان
قۇددۇس شەرىپ (ئىروسالىم) نى ئىشغال قىلدى؛
642 - يىلى پۈتكۈل ئىراننى ئىشغال قىلىپ، مىسرنى
ئىستىلا قىلدى؛
645 - يىلى شىمالىي ئافرىقىدىكى لىبىرىيىنى ئىستىلا قىلدى.
661 - يىلىغا كەلگەندە، ئەرەپ ئىمپېرىيىسى رەسمىي
قۇرۇلۇپ، دەمەشقنى پايتەخت قىلدى. شۇنىڭدىن كېيىن
يەنە شەرقتىن كابۇل (ھازىرقى ئافغانىستان) ۋە سەھەرقەنت
(ھازىرقى ئوتتۇرا ئاسىيا) نى ئىشغال قىلدى. غەربتىن كارفاگىن
(ھازىرقى شىمالىي ئافرىقىدىكى تونىس) ۋە غەربىي گوتلار
(ھازىرقى ئىسپانىيە)نى ئىستىلا قىلدى.
ئەرەپ ئىمپېرىيىسى ئىسلام دىنى ئاساسىدىكى كائىنا

بەيتۇللا

تاكى كەچ كىرىپ، مەسچىدىل ھەرەمدە چىراقلار يورۇغاندىمۇ كىشىلەر يەنىلا توختىماي پىقرايدۇ. شۇنداق قىلىپ، يىلدا بىر قېتىم ئۆتكۈزۈلىدىغان ھەج تاۋاپ قىلىش تەدرىجى ھالدا يۇقۇرى دولقۇنغا كۆتىرىلىدۇ.

بۇ تۆت چاسا قەدىمىي ئىمارەت ئىسلام دىنىنىڭ ئەڭ مۇقەددەس ئورنى بولغان «بەيتۇللا» بولۇپ، ئەسلى ئىسمى «كەئبە» ئىدى. رىۋايەت قىلىنىشچە، بۇ قەدىمىي ئىبادەتخانىنى ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام بىلەن ئۇنىڭ ئوغلى ئىسمايىل ئەلەيھىسسالام سالدۇرغان ئىكەن. ئۇ تاشتىن ياسالغان تۆت چاسا ئىمارەت بولۇپ، ئىگىزلىگى 50 مېتىر كېلىدۇ. ئۇنىڭ تېمىنىڭ شەرقىي جەنۇپ بۇرجىگىگە بىر پارچە قارا ساماۋى تاش — ھەجرۇل ئەسۋەت ئورنىتىلغان. رىۋايەت قىلىنىشچە بۇمۇ ئاشۇ پەيغەمبىرىمىزنىڭ تەۋرۈگى ئىكەن.

مەككىگە ھەج قىلىش

مەككە ــ ئىسلام دىنى ئىجات بولغان مۇقەددەس جاي، ھېجرىيە ھېساۋى بويىچە ھەر يىلى زۇلھەججە ئېيى كەلگەندە، مىڭلىغان ــ تۆمەنلىگەن مۇسۇلمانلار مۇقەددەس جايغا يېتىپ كېلىپ، يىلدا بىر قېتىم ئۆتكۈزۈلىدىغان كەڭ كۆلەملىك ھەج قىلىش مۇراسىمىغا قاتنىشىدۇ.

دۇنيادىكى بەش قىتئەنىڭ ئوخشاشمىغان دۆلەتلىرىدىن كەلگەن مۇسۇلمانلار بۇ يەرگە كېلىپلا ئوخشاشمىغان تىللاردا ئوخشاش مەنىلىك سۆزلەر ئارقىلىق چوڭقۇر ئېتىقادى بىلەن: «ئاللا! ئاللا!» دەپ ھەمدۇسانا قىلىدۇ.

ئۇلار مەسچىدىل ھەرەمنىڭ مەركىزىدىكى مەيدانغا خۇددى دېڭىز دولقۇنلىغاندەك ئېقىپ كىرىدۇ ۋە مەيدانىنىڭ مەركىزىدىكى تۆت چاسا ئىمارەت ئەتراپىغا يۈگۈرۈپ بارىدۇ. بىرمۇنچە كىشىلەر ھاياجان ئىلكىدە ئىسسىق ياش تۆكسە، تېخىمۇ كۆپ كىشىلەر خوشاللىق ئىلكىدە دۇئاغا قول كۆتىرىشىدۇ.

خالايىق بارغانسېرى تېز قەدەم تاشلاپ، بىرنەچچە، ھەتتا ئون نەچچە تۆمەن ئادەم بۇ چاسا ئىمارەت ئەتراپىدا پەرۋانە بولۇپ تېز قەدەم بىلەن يۈگۈرۈپ ئايلىنىدۇ. بىردەمدىلا چاسا ئىمارەتنى مەركەز قىلغان ھالدا دەۋر قىلىپ ئايلىنىۋاتقان بىر قاينام ھاسىل بولىدۇ. ئۇلار توختىماستىن يۈگۈرىدۇ ۋە پىقىرايىدۇ.

مەسچىدىل ھەرەمنىڭ دەرۋازىسى سرتىدا كىشىلەرنىڭ تەگبىر ئېيتقان سۈرەنلىرى دولقۇنلىنىدۇ. نەچچە تۈمەن، نەچچە ئون تۈمەن مۇسۇلمانلار مەسچىدىل ھەرەمگە كىرىش نۆۋىتى كۈتۈپ تالادا تۇرىدۇ، ئارقا - ئارقىدىن كۆتىرىلىپ تۇرىدىغان ھەمدۇسانا سادالىرى پەلەككە يېتىرايدۇ. خالايىق «ئاللاھۇ ئەكبەر!» (ئاللا ھەممىدىن ئۇلۇغدۇر!) دەپ تەپ - تەكشى تەگبىر ئېيتىدۇ.

بىر توپ جامائەت، بەيتۇللانى تاۋاپ قىلىپ بولغاندىن كېيىن، خۇددى دولقۇن مەۋج ئۇرغاندەك مەسچىدىل ھەرەمدىن قايتىپ چىقىدۇ. دەرۋازا سرتىدىكى يەنە بىر توپ مۇسۇلمانلار ئۈرۈك شلەۋاتقان ئەزىم دەريادەك مەسچىدىل ھەرەمنىڭ مەركىزىدىكى مەيدانغا قاراپ ئاقىدۇ، بەيتۇللانى دەۋر قىلىپ تېز قەدەم بىلەن يۈگۈرىدۇ ۋە «بىز كەلدۇق!»، «ئى، رەببىمىز، بىز سېنىڭ ۋەھىلىرىڭگە ئەمەل قىلىش ئۈچۈن كەلدۇق!» دەپ ھەمدۇسانا قىلىدۇ.

ئىسلام دىنىنىڭ ئىمان كەلتۈرۈش، نامازئوقۇش، زاكات بېرىش، روزا تۇتۇش، ھەج تاۋاپ قىلىشتىن ئىبارەت بەش تۈرلۈك پۈروگىراممىسى بولۇپ، بۇلار «بەش پەرز» دەپ ئاتىلىدۇ. ھەج تاۋاپ قىلىش بەشىنچى پەرزدۇر. تېنى ساغلام، بېرىپ كەلگۈدەك پول خىراجىتى بار، ئائىلىسىدە قالغانلار تۇرمۇشىنى قامداپ كېتەلەيدىغان ھەربىر ئەر ۋە ئايال مۇسۇلمان ياش ياكى قېرى، پول يېقىن ياكى يىراق بولۇشىدىن قەتئىي نەزەر، ئۆمرىدە ئاز دېگەندە بىر قېتىم مەككىگە بېرىپ ھەج تاۋاپ قىلمىشى شەرت. ھەج قىلىش — پەرز ھەج ۋە ئۆمرە ھەج قىلىشتىن ئىبارەت ئىككى خىل بولىدۇ.

بەيتۇللا، مەيداننىڭ مەركىزىگە جايلاشقان. مەيدانىنىڭ تۆت ئەتراپى ئىسلام دىنىنىڭ ئەڭ مۇقەددەس مەسچىدى — «مەسچىدىل ھەرەم» دۇر. مەسچىدىل ھەرەمنىڭ تۆت ئەتراپىغا يەنە بۇلۇتقا تاقاشقۇدەك يەتتە مۇنار ياسالغان بولۇپ، ھەپتىدە يەتتە كۈن بولىدىغانلىغىغا سىمۋول قىلىنغان. تاقا چىقىپ پەسكە قارىغاندا، مەسچىدىل ھەرەم گويا نۇرغۇن تاغ تىزمىلىرى ئارىسىغا ئورۇنلاشقان تۆت چاسا تاغدەك، بۇ چاسا تاغنىڭ مەركىزىدە بەيتۇللا تۇرغانىدەك كۆرۈنىدۇ.

ئىسلام دىنىنىڭ قائىدىسى بويىچە، مەسچىدىل ھەرەم پەقەت مۇسۇلمانلارغىلا ئېچىلىغان بولۇپ، كۇپارلار، يەنى ئىسلام دىنىغا ئېتىقات قىلمايدىغانلارنىڭ كىرىشىگە بىرەدەك رۇخسەت قىلىنمايدۇ.

مەسچىدىل ھەرەم. ئەرەپ مەدىنىيىتىنىڭ شانلىق جەۋھىرى، ئىسلامىيەت سەنئىتىنىڭ قىممەتلىك مەھسۇلى. مەسچىدىل ھەرەمنىڭ دەرۋازىسى ئالتۇندىن ياسالغان. دەرۋازا يۈزىگە نازۇك ۋە نەپىس نەقىشلەر ئويۇلغان، ئۇنىڭ ئۈستىگە كەشتىلەنگەن يوپۇق يېپىلغان بولۇپ، تولىمۇ ھەشەمەتلىك ۋە يېقىملىقتۇر. ئىسلامىيەت نەقىشگەرلىگىنىڭ ئالاھىدىلىگى — ئۇلار ئادەم ۋە جان - جانىۋار ھايۋانلارنىڭ سۈرەتىنى نەقىشلىمەيدۇ. بەلكى خىلمۇ خىل ئۆسۈملۈكلەر ۋە گېئومېتىرىيىلىك نەقىشلەرنى ئويمىدۇ. نەقىش ئويمىلارنىڭ نەپىسلىگى، نەقىش تۈرلىرىنىڭ كۆپلۈگىدە دۇنيادا مۆجىزە ئاتالسىمۇ بولىدۇ.

«ئاللاھۇ ئەكبەر! ئاللاھۇ ئەكبەر!»

تاۋاباتلىرىغا ئالغاچ كېتىدۇ.

ئىككى كىچىك تاغ ئارىسىدا يەتتە قېتىم يۇگۈرۈپ بولغاندىن كېيىن، يەنە بەيتۇللانىڭ ئالدىغا قايتىدۇ. قۇياش مىردىئاندىن قايرىلغاندا، جامائەت ئۆزلۈكىدىن سەپراس بولۇپ، لەرزان ئېيتىلىۋاتقان تەكبىرگە ئەگىشىپ رۇكۇدا تۇرىدۇ، سەجدە قىلىدۇ.

ھېجرىيە زۇلھەججە ئېيىنىڭ 9 - كۈنى «قىيامدا تۇرۇش كۈنى» (مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام ئەڭ ئاخىرقى نۇتۇق سۆزلىگەن كۈنى) دۇر. بۇ كۈنى ھەج تاۋاپ قىلغۇچىلار تېزلىكتە مەككىنىڭ شەرقىدىن 25 كىلومېتىر يىراقلىقتىكى ئەرپات تېغىغا چىقىدۇ ۋە مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام شۇ چاغدا تۆگىگە مىنىپ تۇرۇپ ۋىدالىشىش نۇتقى سۆزلىگەن بۇ جايدا تىك تۇرۇپ سۆكۈت قىلىدۇ. مەيلى ئەر ياكى ئايال، ياش ياكى قېرى بولسۇن، پادىشا ۋە ياكى ۋەزىر - ۋۇزرا بولسۇن، مۇسۇلمانلار مۇشۇ ئوتتەك قىزىق گىياسىز تاغدا جىددى يۇگۈرىدۇ.

سۆكۈت ئاياقلاشقاندىن كېيىن، مىناغا كېلىدۇ. مىناغا «قىيامدا تۇرۇش كۈنى»نىڭ ئەتىسى — زۇلھەججىنىڭ 10 - كۈنى بەرىپ بولۇش شەرت قىلىنغاچقا، يەنە بىر قېتىم جىددى يۇگۈرىدۇ. مىنا — مەككىنىڭ شەرقىي تەرىپىدىكى مۇقەددەس جاي. مىناغا بېرىش يولىدىكى زۇمرەت ئاغىنا ناملىق سايدا «شەيتان» سىياقىدا بىر تاش بولۇپ، ھەج تاۋاپ قىلغۇچىلار ئۇنىڭغا قارىتىپ تاش ئاتىدۇ. مۇسۇلمانلار ئۇنىڭغا تاش ئېتىش ئارقىلىق يامانلىق، شۇملۇق بىلەن ئۆمۈرۋايەت كۆرەش قىلىدىغانلىغىنى ئىپادىلەيدۇ.

پەرز ھەج، ھېجىرىيە يىل ھېساۋى بويىچە ھەر يىلى زۇل
ھەججە ئېيىنىڭ 9 - كۈنىدە ئادا قىلىنىدۇ. بۇ پۈتۈن دۇنيا
مۇسۇلمانلىرىنىڭ كەڭ كۆلەملىك بىر قېتىم ھەج تاۋاپ
قىلىشىدۇر. ئۇمرە ھەج ھەرقانداق ۋاقىتتا ئادا قىلىنىۋېرىدۇ.
پەرز ھەجنىڭ جەريانى مۇنداق بولىدۇ:

ھەج تاۋاپ قىلغۇچىلار يىل ھېساۋى بويىچە زۇلھەججە
ئېيىنىڭ 9 - كۈنىدىن بۇرۇن مۇقەددەس شەھەر مەككىگە
كېلىپ بولىدۇ. ئاندىن مەسچىدىل ھەرەمگە تاۋاپ قىلىپ،
مەسچىدىل ھەرەمنىڭ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان بەيتۇللانى
دەۋر قىلىپ يەتتە قېتىم ئايلىنىدۇ. قارا تاشنى بوسە قىلىش
(سۆيۈش) كە مۇيەسسەر بولغانلار ئەڭ بەختلىك بولىدۇ. ئەمما،
پەرز ھەج نەچچە تۈمەن، نەچچە ئون تۈمەن مۇسۇلمانىنىڭ
كوللېكتىپ پائالىيىتى بولغاچقا، قارا تاشنى سلاش پۇرستىمۇ
ناھايىتى ئاز بولىدۇ. شۇڭا، ئادەتتە جامائەت قارا تاشقا قا-
راپ «ئامىن» دېيىش بىلەنلا چەكلىنىدۇ.

بەيتۇللانىيەتتە قېتىم ئايلىنىپ بولغاندىن كېيىن، كوللېكتىپ
ھالدا ساپا بىلەن مەرۋەدىن ئىبارەت ئىككى
كىچىك تاغ ئارىلىغىدا يەتتە قېتىم ئۇياقتىن -
بۇياقتا يۈگۈرىدۇ. بۇ ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام
نىڭ خوتۇنى ھەجەرنىڭ ئوغلى ئىسمائىل
ئەلەيھىسسالامغا سۇ ئىزلەپ ئۇياقتىن - بۇياقتا يۈگۈرگەن
مۇساپىسى بولۇپ، مۇسۇلمانلار بۇ يۈگۈرۈشنى ئىخلاس بىلەن
ئىجرا كەلتۈرىدۇ. ئاندىن كېيىن، «زەمزەم بۇلاق»تىن سۇ
ئىچىدۇ. بەزىلەر سۇ ئالىدىغان قاچا ئالغاچ كېلىپ، زەمزەم
سۈيىنى ئۇرۇق - تۇققان، يار - بۇرادەرلىرىگە ۋە ئائىلە

كەبرنىڭ غەربىدىكى ئافرىقىدىن تېچ ئوكيانغا تۇتىشىدىغان جۇڭگوغىچە بولغان ئارىلىقتىكى نۇرغۇنلىغان مۇسۇلمانلار، توپ - توپى بىلەن مەككە - مۇكەررەمگە بېرىپ ھەج تاۋاپ قىلىشنى داۋاملاشتۇرۇپ كەلدى. بىرمۇنچە مۇسۇلمانلار يول ئۇستىدە خېيىم - خەتەرلەرگە ئۇچراپ ھاياتىدىن ئايرىلدى ياكى كېسەل بولۇپ ئالەمدىن ئۆتتى، شۇنىڭ بىلەن تەقۋادار شېھىتلەرگە ئايلاندى؛ نۇرغۇنلىغان كىشىلەر بولسا «ھاجى» دېگەن شەرەپلىك نامغا ئىگە بولدى.

ئەڭ ئاخىرىدا، زۇلھەججەنىڭ 10 - كۈنى مىنا تېغىدا قوي، كالىلارنى قۇربانلىق قىلىش ئارقىلىق قۇربان ھېيىت ئۆتكۈزىدۇ. ئىسلام دىنىنىڭ قائىدىلىرى بويىچە، قۇربان ھېيىت كۈنى ئىقتىسادىي يار بەرگەن ھەر بىر مۇسۇلمان بىر قوي، ياكى يەتتە مۇسۇلمان بىر كالا قۇربانلىق قىلىدۇ. قۇربانلىق قىلىنغان ھايۋانلارنىڭ گۆشىنى ئۈچ ئۇلۇشكە بۆلۈپ، بىر ئۇلۇشىنى ئۇرۇق - تۇققان ۋە يار - بۇرادەرلىرىگە، بىر ئۇلۇشىنى يوقسۇللارغا، بىر ئۇلۇشىنى ئۆزىگە سەرپ ئېتىشى شەرت قىلىنىدۇ.

ھەج تاۋاپ قىلغۇچىلار قۇربان ھېيتىنى ئاخىرلاشتۇرغاندىن كېيىن، زۇلھەججەنىڭ 12 - كۈنىدىن بۇرۇن مەككىگە قايتىپ، پەرز ھەجنى ئاخىرلاشتۇرۇشى شەرت، شۇنىڭ ئۈچۈن يەنە 3 - قېتىم يۈگۈرىدۇ.

ھەج قىلىپ مەككىگە كېلىش ۋاقتىدا ھەج قىلغۇچىلار ئادەتتىكى كىيىملىرىنى سېلىپ تاشلاپ، ئىككى پارچە ئاق رەخت بىلەن بەدىنىنى ئورايدۇ، يەنى بۇ ئارقىلىق باي - كەمبەغەللىكنى ئايرىمايدىغان باپ - باراۋەرلىكنى ئىپادىلەيدۇ. ھەج قىلىش مەزگىلىدە جىدەل - ماجرا چىقىرىشقا، نىكالىنىشقا، جان - جانۋار ۋە ھايۋانلارغا زىيان يەتكۈزۈشكە، ئوۋ قىلىشقا، گىياھلارنى يۇلۇپ تاشلاشقا، جەل - دەرەخلەرنى سۇندۇرۇشقا، يول قويۇلمايدۇ، بۇ ئارقىلىق ئەڭ تۆۋەن تەقۋادارلىقنى ئىپادىلەيدۇ. ھەج قىلغۇچىلار ئاشۇ بىر يۈرۈش مۇرەككەپ پائالىيەتلەرنى ئورۇنلىغاندىن كېيىن، «ھاجى» دېگەن شەرەپلىك نامغا ئىگە بولىدۇ.

1000 يىلدىن كۆپرەك ۋاقىتتىن بۇيان، سەھرايى -

ئىسلام دىنىنىڭ ھىجرىيە كالىندارىدۇر. ئۇ ساپ بولغان بىر خىل قەمەرىيە كالىندارى بولۇپ، يەرشارىنىڭ قۇياش ئەتراپىدا بىر ئايلىنىش ۋاقتىغا مۇناسىپ كەلمەيدۇ. تۆۋەندىكى ئىككى خىل ۋاقىتقا قارىڭ:

ھىجرىيىنىڭ «قەمەرىيە» كالىندارى يىل بېشى مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام مەدىنىگە كىرگەن كۈنىنىڭ ئەتىسى (يەنى مىلادى 622 - يىل 7 - ئاينىڭ 16 - كۈنى) دىن باشلىنىدۇ. ھىجرىيىنىڭ يىل بېشى شەمسىيە (مىلادىيە) نىڭ يىل بېشىدىن ئالتە يېرىم ئاي كېيىن بولىدۇ.

خالىدىنىڭ دەمەشقىگە يۈرۈش قىلغان ۋاقتى ھىجرىيە نىڭ 14 - يىلى ئەلمۇھەررەمنىڭ 16 - كۈنى يەنى مىلادى 635 - يىل 3 - ئاينىڭ 11 - كۈنى بولۇپ، ھىجرىيە ئەلمۇھەررەم ئېيى (1 - ئاي) شەمسىيە كالىندارى (مىلادىيە) نىڭ بىرىنچى ئېيىدىن بىر ئايدىن كۆپرەكلا كېيىن بولىدۇ.

دېمەك، قىسقىغىنا 13 يىل ئارىلىغىدا، ھىجرىيىنىڭ 1 - ئېيى ئوتتەك قىزىق تومۇزدىن ئەتىيازنىڭ سوغۇق ئۇرۇپ تۇرىدىغان باش باھارغا ئۆزگىرىپ كېتىدۇ.

ھىجرىيە كالىندارى بويىچە يىل زادى قانداق ھېسابلىنىدۇ؟

ئىسلامىيەت ھىجرىيىسىدە ئاينىڭ تولۇن بولۇپ توشقان - توشمىغانلىغىغا قاراپ ئاي ھېسابلايدۇ، چوڭ ئايىنى 30 كۈن، كىچىك ئايىنى 29 كۈن، 12 ئايىنى بىر يىل ھېسابلايدۇ. بۇنداقتا ھەر بىر ئاي ئوتتۇرا ھېساب بىلەن $29\frac{1}{2}$ كۈن بولۇپ چىقىدۇ. ئەمما، ئايىنىڭ بىر قېتىم

ئىسلامىيەتنىڭ ھېچبىر يېرىدە

دۇنيادا ئەڭ بۇرۇنقى «شەمسىيە» (كۈن كالېندارى) نى مىسىرلىقلار ئىجات قىلغان؛ ئەڭ بۇرۇنقى «قەمەرىيە» (ئاي كالېندارى) نى بولسا، ئايرىم - ئايرىم ھالدا قەدىمقى بابىللىقلار ۋە بىزنىڭ ئاتا - بوۋىلىرىمىز ئىجات قىلغان. مىلادىدىن ئىلگىرى 18 - ئەسىرلەردە قەدىمقى بابىللىقلار قوللانغان قەمەرىيە كالېندارى بىلەن ئېلىمىزنىڭ شىيا سۇلالىسى دەۋرىدە (مىلادىدىن ئىلگىرىكى 21 - ئەسىردىن ھازىرقى 16 - ئەسىرگىچە) قوللانغان قەمەرىيە كالېندارى ئوخشىشىپ كېتەتتى، ھەر ئىككىلىسىدە ھەر ئىككى-ئۈچ يىل ئۆتكەندە بىر ئارتۇق ئاي چىقىرىلغان بولۇپ، ئۇنى يەرشارىنىڭ قۇياشنى بىر ئايلىنىش ۋاقتى بىلەن مۇناسىپلاشتۇرغان ئىدى. بۇنداق قەمەرىيە كالېندارلىرىنى يىل ھېسابلاش جەھەتتە، شەمسىيە كالېندارى بىلەن تامامەن ئوخشاش ئىدى، دېيىشكە بولىدۇ. شۇڭا، بەزىلەر قەدىمقى بابىلنىڭ قەمەرىيە كالېندارى بىلەن ئېلىمىزنىڭ شىيا سۇلالىسى دەۋرىدىكى كالېندارىنى قوشۇپ «شەمسىيە - قەمەرىيە كالېندارى» دەپ ئاتايدۇ.

ئۇنداقتا، دۇنيادا ساپ قەمەرىيە كالېندارى بارمۇ؟

بار، ئۇ — مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام ئىجات قىلغان

تەرىش ۋە يەغمۇبلىشتا قولايلىق يارىتىش ئۈچۈن، ئەرەپ خەلقى يەنە بىر خىل شەمسىيە كالېندارىنىمۇ ئىجات قىلدى. بۇ خىل شەمسىيە كالېندارى «ئەتىيازدىكى كۈن - تۈن توختاش» كۈنى (مىلادى 3 - ئاينىڭ 21 - كۈنى ياكى 22 - كۈنى) نى بىر يىلنىڭ باشلىنىشى قىلىپ، ئادەتتىكى يىللارنى 365 كۈن، كەبىسە يىلنى 366 كۈن ھېسابلايدۇ. ئەمما، بۇ خىل ئەرەپ شەمسىيە كالېندارى پەقەت تەرىقچىلىق ۋاقتىنى ھېسابلاشتىلا قوللىنىلىپ، يىل ھېسابلاشتا قوللىنىلمايدۇ.

تولۇن بولۇپ توشۇش ۋاقتى $29\frac{1}{2}$ كۈندىن كۆپرەك بولىدۇ، شۇڭا، ھەر ئىككى - ئۇچ يىلدا بىر ئارتۇق كۈن قوشۇلۇپ ماڭىدۇ. شۇنداق قىلىپ ھېجرىيىنىڭ ئادەتتىكى يىللىرى 354 كۈن، كەبىسە يىلى (كۈنى ئارتۇق يىل) 355 كۈن بولۇپ، بۇ يەر شارىنىڭ قۇياش ئەتراپىدا ئايلىنىدىغان ئەملىي ۋاقتى 365 كۈن 5 سائەت 48 مىنۇت 16 سېكۇنتقا قارىغاندا 11 كۈن ئەتراپىدا ئاز بولىدۇ. شۇ سەۋەپتىن، ھېجرىيىنىڭ يىل ھېسابى بىلەن شەمسىيە (مىلادىيە) يەكمۇ ئوخشمايدۇ. شۇنداقلا ئىسلامزدە قوللىنىدىغان قەمەرىيە كالىندارى (شىيا سۇلالىسىنىڭ كالىندارى) بىلەنمۇ ئوخشمايدۇ. مەسىلەن، ھېجرىيە ئىجات قىلىنغان يىلى (يەنى مىلادى 622 - يىلى) دىن مىلادى 1931 - يىلىغىچە مىلادىيە ۋە قەمەرىيىلەر 1310 يىلنى بېسىپ ئۆتتى، ئەمما، ھېجرىيە ھەر يىلدا 11 كۈن ئەتراپىدا كەم بولغانلىقتىن 1350 يىلنى بېسىپ ئۆتۈپ، مىلادىيە ۋە قەمەرىيىلەرگە قارىغاندا توپ - توغرا 40 يىل ئوشۇق بولدى.

ھېجرىيە، ساپ قەمەرىيە كالىندارى بولغاچقا، ئۇ تۆت پەسىل بىلەنمۇ مۇناسىۋەتسىز. ئالايلۇق، بۇ يىلقى ھېجرىيىنىڭ يىل بېشى يازپەسلى بولسا، ئۇندىنمۇ سەككىز يىلدىن كېيىن ھېجرىيىنىڭ يىل بېشى ئەتىياز پەسلىدە بولىدۇ. 16 يىلدىن كېيىن ھېجرىيىنىڭ يىل بېشى قىش پەسلىدە بولىدۇ، 24 يىلدىن كېيىن ھېجرىيىنىڭ يىل بېشى يەنە كۈز پەسلىگە يۆتكىلىدۇ.

تۆت پەسلنى ئېنىق ئايرىپ، دىخانچىلىق زىرائەتلىرىنى

شۇنىڭدىن ئېتىۋارەن، ئەلى ئىبن سىنانىڭ نام - شۆھرەتى زىلزىلە پەيدا قىلغان: يېراق - يېقىندىكىلەرنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭغا كېسەل كۆرسەتكەن ھەمدە ئۇنى «ھەكىملەر پادىشاسى» دەپ ئاتىغان. خان مىننەتدارلىق بىلدۈرۈش يۈزىسىدىن ئۇنىڭغا خانلىق كۇتۇپخانىسىدىكى بارلىق كىتاپ - ماتېرىياللارنى ئوقۇشقا رۇخسەت قىلغان. ئەلىئىبن سىنا بۇ غەنىمەت پۇرسەتكە ئىگە بولغاندىن كېيىن، تۇرلۇك كىتاپلارنى قولدىن چۈشۈرمەي تەشنالىق بىلەن كۆرۈپ، تەبابەت ماھاربتىدە تېخىمۇ دانا بولۇپ يېتىشكەن.

ئەلى ئىبن سىنا

ئەلى ئىبن سىنا مىلادى 980 - يىلى بۇخاراغا يېقىن بىر كىچىك بازار (ھازىرقى ئۆزبېكىستان) تەۋەلىگىدە تۇغۇلغان. ئۇ كىچىگىدىن باشلاپلا ئەقىللىق ھەمدە ئۆگىنىشكە تىرىشچان بولغاچقا، ئون يېشىدىلا ئەرەپچە ۋە پارسچە ئەدەبىي ئەسەرلەرنى ئوقۇيالايدىغان بولغان؛ گېئومېتىرىيىلىك شەكىللەردىن پەقەت ئالتە خىلىنىلا ئۆگىنىۋالغان بولسىمۇ، ئەمما شۇ ئاساستا ئەقىل يۈرگۈزۈپ ئەينى زامانداتېخى ئىنتايىن سىرلىق ھېساپلانغان گېئومېتىرىيىلىك ھېساپلاش ئۇسۇلىنى

هەكىملەر پادىشاسى

مىلادى ئونىنچى ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدا، ئەرەپ دۇنياسىدىكى ھەممە جايلارغا ئەلى ئىبن سىنا ھەقىقىدىكى خىلمۇخىل ھېكايىلەر تارقالدى.

بىر خان كۈن بويى مەجنۇنلاردەك ھەرەكەت - سەرەكەت سۆزلەپ يۈرىدىغان ئاجايىپ بىر كىشىلگە گىرىپتار بولۇپ قاپتۇ، نۇرغۇن دوختۇرلار، داخان، پىرخونلار ئۇنىڭ كېسىلىنى داۋالىغان بولسىمۇ، پەقەت ئۇنۇم بەرمەپتۇ. شۇ چاغدا ئەمدىلا سەككىز-توققۇز ياشلارغا كىرگەن ئەلى ئىبن سىنا پىداكارلىق بىلەن خان ئوردىسى ئالدىغا بېرىپ، خانىنىڭ كېسىلىنى داۋالاشنى تەلەپ قىلىپتۇ. ئەمما خان ئوردىسىنىڭ قاراۋۇللىرى ئۇنى دەرۋازىدىنمۇ كىرگۈزمەپتۇ. ئەلى ئىبن سىنا كىشىلەردىن خانىنىڭ كېسىلى ھەققىدە ئاڭلىغانلىرىغا ئاساسەن قويغان دىئاگنوزىنى قەغەزگە يېزىپ ئوردىغا كىرگۈزۈپ بېرىپتۇ. خانىنىڭ يېقىن بىر ۋەزىرى ئۇنى كۆرۈپلا ھەيرانۇ - مەس بوپتۇ - دە، دەرھال ئۇنى ئوردىغا چاقىرىپ كىرىپتۇ. ئەلى ئىبن سىنا خانىغا دورا ئىچكۈزمەستىن، بەلكى ئالاھىدە بىر خىل روھىي جەھەتتىن داۋالاش ئۇسۇلىنى قوللىنىپتۇ. بىر نەچچە كۈندىن كېيىنلا خانىنىڭ ئەس - ھۇشى جايىغا كېلىپ، بىر ئايدىن كېيىن، پۈتۈنلەي ساقىيىپتۇ.

ئۆزىنى ئۆزى داۋالىغان بولسىمۇ، ئۇنۇمى بولمايۋ 57 يېشىدا ئالەمدىن ئۆتتى. ئۇ قەدىمقى پېرسىيە تەۋەلىكىدە ۋاپات بولغان ئىدى. ئۇنىڭ قەۋرىسى ھازىرغىچە ئىرانىڭ غەربىي شىمالىدىكى ھامادەن شەھىرىدە بار.

ئەلى ئىبن سىنانىڭ قالدۇرۇپ كەتكەن ئەسەرلىرى 100 نەچچە خىلدىن كۆپ بولۇپ، بۇلارنىڭ ئىچىدە تىببابەتكە ئائىت ئەسەرلەر 16 خىلغا يېتىدۇ. ئۇنىڭ مەشھۇر ئەسەرلىرى «قانۇن» دا يۇنانىڭ قەدىمىي كىلاسسىك تىببابەتچىلىگىنىڭ مىراسلىرىغا ۋارىسلىق قىلىنىپلا قالماستىن، بەلكى قەدىمقى جۇڭگو ۋە ھىندىستانلارنىڭ تىببى دوربگەرلىك جەھەتتىكى مۇۋەپپەقىيەتلىرىمۇ قوبۇل قىلىنغان. پۈتۈن كىتاپ بىر مىليوندىن كۆپرەك سۆزدىن تەركىپ تاپقان بولۇپ، خىلمۇ خىل كېسەللىكلەر ۋە ئۇلارنى داۋالاشقا ئائىت تەلىماتلارنى مۇپەسسەل بايان قىلغان. ئۇتتۇرا ئەسىردە، ياۋروپانىڭ پەن - مەدەنىيەتتە نادان، قالاق دەۋرى ئىدى، چالا دوختۇرلار، داخان، پىرىخونلار ھەممىلا يەردە كىشىلەرگە زىيان يەتكۈزۈۋاتاتتى، ئەلى ئىبن سىنا بولسا، تىببابەت ئىلمىي ئۇستىدىكى تەتقىقات ۋە ئەمەلىيەتكە ئىنتايىن ئەھمىيەت بېرەتتى، بۇ ھال «قانۇن» ئەسىرىنىڭ مۇھىم ئىلمى قىممىتىنى تېخىمۇ نامايەن قىلدى. «قانۇن» مەزمۇنىغا باي، ئەمەلىيەتتە ئىشلىتىشكە بولىدىغان بولغاچقا، ئۇتتۇرا ئەسىردىن بۇيان ياۋروپا ئەللىرىدە تىببابەتچىلىكنىڭ كىلاسسىك دەستۇرى قىلىندى. 12 - ئەسىردىن باشلاپ، ئالدى بىلەن ئىسپانىيەلىكلەر ئۇنى لاتىنچىغا تەرجىمە قىلدى، ئارقىدىنلا يەھۇدىلەر ئۇنى شەرھىلەپ چىقتى؛ بىر مۇنچە ئۇنۇپرىستېتلار، مەسىلەن، ئىتالىيەنىڭ سورىنو

مۇھاكىمە قىلغان. 17 — 16 ياشلارغا كىرگەندە، ئۇنىڭ تىبابەتچىلىك جەھەتتىكى بىلىمى كامالىغا يەتكەن ئىدى؛ نامى چىققاندىن كېيىن، يەنە دىئاگنوز ئەمەلىيىتى ئارقىلىق كېسەل داۋالاشنىڭ مول تەجرىبىلىرىنى يەكۈنلىدى.

ئەلى ئىبن سىنانىڭ ياش ۋاقتىدىلا، ئەلدە يېغىلىق ئەۋج ئېلىپ كەتكەن ئىدى، شۇڭا ئۇ يۇرتمۇ يۇرت سەرسان بولۇپ يۈردى. كېيىنچە ئۇ ھامادەنگە بېرىپ ئېغىر كېسەل بىلەن ئاغرىغان بىر پادىشانى داۋالاپ ساقايتتى، شۇڭا پادىشا ئۇنى ۋەزىرلىككە تەيىنلىدى. لېكىن، ئۇ تىبابەت ئىلمىگە ئىنتايىن ئىخلاس بىلەن بېرىلگەن ئىدى، خوشامەتچىلىك، تەخسىكەشلىكنى بىلمەيتتى، شۇڭا ئوردىدىكى ھوقۇق پەرەسلەرنىڭ چەتكە قېقىشىغا ئۇچرىدى. بىر قېتىم ئوردىدا ئىچكى ماجرا تۇغۇلغاندا، ئوردا قاراۋۇللىرى ئۇنىڭغا خائىننى يوشۇرغان دەپ بەتنامنى چاپلاپ، ئۇنىڭ سارىيىغا ئوشتۇمتوت باستۇرۇپ كىرىپ، مال ـ مۈلۈكلىرىنى پۈتۈنلەي بۇلاپ چىقىپ كەتتى. ئۇزاق ئۆتمەيلا، پادىشا ئالەمدىن ئۆتتى، شاھزادىلەر ئارىسىدا پادىشالىق تەختىنى تالىشىش كۈرىشى تېخىمۇ كەسكىنلىشىپ كەتتى. ئۇ «خۇداغا ئىتتىقات قىلماي جىددىتلىقنى تەشۋىق قىلدى» دەپ ئەيىپلىنىپ، تۈرمىگە تاشلاندى. يېڭى پادىشا تەختكە چىققاندىن كېيىن، ئۇنى تۈرمىدىن بوشىتىپ، پادىشاغا ھەمرا بولىدىغان ۋەزىر ھەم ئىلمىي مۇشاۋىرلۇققا تەيىنلىدى.

مىلادى 1037 - يىلى تۈركىلەر بىلەن بولغان ئۇرۇشتا، ئەلى ئىبن سىنا ئارمىيە بىلەن بىللە جەڭگە چىقتى. يولدا كېتىۋېتىپ توساتتىن جىددى كېسەلگە گىرىپتار بولدى ۋە

مىڭ بىر كېچە

رىۋايەت قىلىنىشىچە، قەدىمقى زاماندا جۇڭگو بىلەن ھىندىستان ئارىلىغىدا بىر ئارال دۆلەت بار ئىكەن. ئۇنىڭ پادىشاسى شەھرىيار ئىكەن. بىر كۈنى ئۇ، ئۆز خانىشىنىڭ ئوردا قوللىرى بىلەن تۈيدۈرماي ئويۇن - تاماشا قىلىپ يۈرگەنلىگىنى توساتتىن كۆرۈپ قالدۇ - دە، خانىش بىرەر ناپاك ھەركەت قىلغان بولسا كېرەك، دەپ گۇمانلىنىپ، ئۇنى ئۆلتۈرۈپ تاشلايدۇ. بۇنىڭ بىلەن ئۇ خوتۇن - قىزلاردىن يىرگىنىدىغان بولۇپ قالىدۇ ۋە بارلىق خوتۇن - قىزلاردىن ئۆچ ئالماقچى بولىدۇ. شۇنىڭدىن ئېتىۋارەن ھەر ئاخشىمى بىر خوتۇن ئېلىپ، تاڭ ئاتقاندا ئۇنى ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ. پۇقرالار بۇ ۋەھىمە دەستىدىن قاتتىق ئالاقزادە بولۇشۇپ، قىزلىرىنى يېتىلەپ تەرەپ - تەرەپلەرگە قېچىپ كېتىدۇ. ئەمما پادىشا، ۋەزىرلىرىنى ھەركۈنى ئوردىغا بىر قىز ئېلىپ كېلىشكە بۇيرۇۋېرىدۇ. ۋەزىر پۈتكۈل شەھەرنى ئىزلەپمۇ بىر قىز تاپالمايۋ، پادىشانىڭ ئالدىدا گۇناكار بولۇشتىن قورقۇپ، غەم - ئەندىشە بىلەن ئۆز ئۆيىدە چوڭقۇر خىيالغا چۆكۈپ ئولتۇرۇپ قالىدۇ. ۋەزىرنىڭ قىزى شەھرىزاد، ۋەقەنىڭ ھەقىقىتىنى ئۇققاندىن كېيىن، بارلىق قىزلارنى قوتۇلدۇرۇپ قېلىش ئۈچۈن، ئۆز خاھىشى بويىچە پادىشاغا

ئۇنۇڭ ئىرسىتىتى، گىرمانىيىنىڭ لېيپىسىگ ئۇنۇڭ ئىرسىتىتى، فرانسىيىنىڭ مۇڭبېرې ئۇنۇڭ ئىرسىتىتى قاتارلىق ئۇنۇڭ ئىرسىتىتلاردا «قانۇن» دەرسلىك قىلىندى. «قانۇن» كېينكى كۈنلەردە جۇڭگوغىمۇ يېتىپ كەلدى.

تىبابەتچىلىك جەھەتتىكى تۆھپىلىرىدىن باشقا، ئەلى ئىبن سىنا ئاسترونومىيە، پەلسەپە، ئىلاھىيەت، گېئولوگىيە ۋە شېئىرىيەت قاتارلىق جەھەتلەردىمۇ ئىنتايىن كۆپ تۆھپە قوشتى. ئۇنىڭ ئاسترونومىيىگە ئائىت ئەسەرلىرى 11 خىلغا يېتىدۇ، پەلسەپە ۋە ئىلاھىيەتكە ئائىت ئەسەرلىرى 60 خىلدىن ئاشىدۇ.

كۆپنى ئېچىپ ئىچىدە نىمە بارلىقىنى بىلمەكچى بولۇپ، كۆپنىڭ ئاغزىدىكى قەلەيىنى بوشتىپتۇ. شۇ ھامان كۆپنىڭ ئىچىدىن پىخسىغان سېسىق تۈتۈن چىقىپتۇ ـ دە، بۇسى ئاسمان ـ زېمىننى قاپلاپ كېتىپتۇ. كېيىن ئۇ تۈتۈن يىغىلىپ قويۇق لىشىپتۇ، ئاندىن ئايلىنىپ ئۆزى كېلەكسىز، بويى ئاسمانغا تاقىشىدىغان، چاچلىرى پاخپايغان بىر دېۋە سۈرىتىگە كىرىپتۇ. دېۋە خۇددى تۆمۈر ئارىدەك قوللىرىنى ئۇزىتىپ، چىشلىرىنى غىچىرلىتىپ خىرىس قىلغان ھالدا بېلىقچىغا قاراپ تۇرۇپ:

ـ ئەي بەختسىز، مەن سېنى ئازاپلاپ ئۆلتۈرىمەن! قايسى ئۆلۈم بىلەن ئۆلسەن؟ ـ دەپتۇ.

دېۋىنى كۆرۈپ جان ـ ئىمانى چىقىپ تاتارغان بېلىقچى لاغىلداپ تىترىگەن ھالدا:

ـ مەن سېنى سۇ ئاستىدىن قۇتۇلدۇرسام، شۇنىڭ بەدىلىگە سەن مېنى ئۆلتۈرەمسەن؟ ـ دەپتۇ.

ـ مەن، ـ دەپتۇ دېۋە، بېلىقچىغا قاراپ، ـ مۇرىت دېۋىلىرىدىن بولىمەن، مەن شەرىئەتكە خىلاپ يامان ئىشلارنى قىلغانلىقىم ئۈچۈن، سۇلايمان پەيغەمبەر مېنى تۇتۇۋېلىپ مۇشۇ كۆپنىڭ ئىچىگە سېلىپ، كۆپنىڭ ئاغزىنى قەلەي بىلەن كەپشەلەپ ئېتىۋەتتى. دەريانىڭ تېگىدە 100 يىل ئاقتىم، ئۆز ئۆزەمگە: كىم مېنى مۇشۇ بالادىن قۇتۇل دۇرسا، مەن ئۇنىڭ خىزمىتىنى قىلاي، ئۇنى ئۆمۈرلۈك شان ـ شۆھرەت ۋە دۇنيا ـ دۆلەتكە ئىگە قىلاي دېدىم. 100 يىل ئۆتتى، ئەمما ھېچكىم مېنى قۇتۇلدۇرمىدى. يەنە 100 يىل ئۆتتى، قۇتقۇزغان كىشىگە دۇنيانىڭ بايلىغىنى

قېچىدۇ، ئوردىغا كىرگەن ئاخشىمى ئىتايىن قىزىق بىر چۆچەك ئېيتىپ بېرىش يولى بىلەن پادىشانى قىزىقتۇرۇپ، ئۆزى ئۆلۈمدىن قۇتۇلۇپ قالىدۇ. ئەتىسىدىن باشلاپ ھەر ئاخشىمى ئاشۇنداق قىزىق چۆچەكلەرنى بىرىگە بىرىنى ئۇلاپ ئۇزمەي ئېيتىۋېرىدۇ. بۇنداق چۆچەكلەر مىڭ بىر كېچىگىچە داۋام قىلىدۇ، ئاخىردا پادىشا ئۆز قىلمىشىغا پۇشايمان يەپ، خوتۇن - قىزلارنى ئولتۇرمەيدۇ ۋە شەھرىزاد بىلەن ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە بىللە ئۆتىدۇ.

تۆۋەندە، شەھرىزاد، پادىشاغا سۆزلەپ بەرگەن نۇرغۇن چۆچەكلەردىن بىرىنى ئاڭلايمىز:

بۇرۇنقى زاماندا بىر بىلىمچى بۇۋاي بار ئىكەن، ئۇنىڭ خوتۇنى ۋە ئۈچ بالىسى بولۇپ، بىلىمچىلىققا تايىنىپ كۈن كەچۈرىدىكەن. بىلىمچى ھەر كۈنى دەريادا توت قېتىم تور سالىدىكەن، تورغا نېمە ئىلىنسا، شۇنىڭ بىلەن قانائەتلىنىپ ئۆيىگە قايتىدىكەن. بىر كۈنى ئادەتتىكى بويىچە دەريانىڭ لېۋىگە بېرىپتۇ، تورنى يېيىپ سۇغا تاشلاپتۇ، بىرىنچى قېتىمدا بىر ئۆلۈك ئىشەك ئىلىنىپتۇ، ئىككىنچى قېتىمدا بىر پۇچۇق كۈپ ئىلىنىپتۇ، ئۈچىنچى قېتىمدا ئىچى سۆڭەك، شىشە سۇنۇقلىرى بىلەن لىق تولغان بىر ساپال كۈپ ئىلىنىپتۇ. بىلىمچى بۇۋاي ئاھ ئۇرۇپ كۆككە قاراپ: «ئەي خۇدا! مەندەك بىچارە بەندىگىنى نائۇمىت قويمىغايسەن!» دەپ ناله قىلغاندىن كېيىن، تۆتىنچى قېتىم «بىسمىللا» دەپ تورنى ساپتۇ. تورنى كۆتۈرۈپ قارىسا، ئاغزى قەلەي بىلەن كەپشەلەنگەن ناھايىتى ئېغىر بىر تۇچ كۈپ تۇرغۇدەكمىش. بىلىمچى بۇ كۈپكە قاراپ بەكمۇ قىزىقسىنىپتۇ، ئاۋال

بىلىقچىنىڭ سۆزىنى ئاڭلىغان دىۋە بىر سىلكىنىپتۇ – دە، تۇتۇنگە ئايلىنىپ، ئاستا – ئاستا كۆپكە چۈشۈشكە باشلاپتۇ. تۈتۈن تامامەن كۆپكە كىرىپ بولۇشى بىلەنلا، بىلىقچى دەرھال كۆپنىڭ ئاغزىنى بۇرۇنقىدەك قىلىپ بېكىتىپتۇ – دە، دىۋىگە قاراپ:

— خوش، ئەھۋالىڭ قانداق؟ ئەمدى سەن قانداق ئۆلۈم بىلەن ئۆلۈشنى خالايسەن؟ مەن ھازىرلا سېنى دەريا‌غا تاشلايمەن، — دەپ توۋلاپتۇ.

دىۋە، كۆپتىن چىقىش ئۈچۈن تېپىچەكلەپ بېقىپتۇ، لېكىن چىقالماپتۇ. ئاخىرى:

— ئەي ياخشى نىيەتلىك بىلىقچى. باياتىن ساڭا چاخچاق قىلغان ئىدىم، مېنى كەچۈرگىن. مېنى كۆپتىن چىقىرىۋەتسەڭ، مەن چوقۇم سېنىڭ شەپقىتىڭ ئۈچۈن مەڭگۈ خىزمىتىڭدە بولىمەن. — دەپ يالۋۇرۇپتۇ.

— ئەي دىۋىلەرنىڭ ئەسكىسى، — دەپتۇ بىلىقچى، — تولا ئادەم ئالدىما!

— ئالداۋاتقىنىم يوق. مېنى قويۇپ بەرگىن، مەن چوقۇم سېنىڭ خىزمىتىڭنى ياخشى قىلىمەن.

— مەن سېنى ياخشى نىيەت بىلەن قۇتۇلدۇرسام، سەن مېنى ئۆلتۈرمەكچى بولدۇڭ، ئەمدى كۆپنىڭ ئىچىدە سېسىپ ياتقىنىڭ ياتقان.

— مېنى ئۆلتۈرمە، مەن خۇدانىڭ نامى بىلەن قەسەم ئىچىمەنكى، سەن ئاق نىيەت ئادەم، ئەمدى مەن ساڭا ھەرگىز يامانلىق قىلمايمەن، مېنى قويۇپ بەرسەڭ، قەدىمقىلارنىڭ ۋاپادار بولۇڭلار، دېگەن سۆزى بويىچە

بهره‌ي ده‌پ قه‌سه‌م ئىچتىم. هېچكىم مېنى قۇتۇلدۇرمىدى. يەنە 100 يىل ئۆتۈپ كەتتى، كىم قۇتقۇزسا هەر خىل تىلەكلىرىنى قاندۇرىمەن ده‌پ ئەهده قىلدىم. توپ توغرا 400 يىل ئۆتۈپ كەتتى، مېنى يەنىلا هېچكىم قۇتقۇزمىدى. بۇ هالغا زادىلا چىدىيالماي غەزەپلەندىم. ئەمدى مېنى كىم قۇتقۇزسا ئۇنى ئۆلتۈرەي، لېكىن ئۆلتۈرۈش تىن بۇرۇن، قايسى خىل ئازاپ بىلەن ئۆلتۈرۈشنى ئۆزىدىن سوراي، ده‌پ نىيەت قىلدىم. سەن مېنى ئۆلۈمدىن قۇتقۇزدۇڭ، شۇنىڭ ئۈچۈن، سېنىڭدىن سورايمەنكى، قايسى ئۇسۇل ئازاپلاپ ئۆلتۈرەي؟

— جانابى دىۋە، — ده‌پتۇ بېلىقچى ۋەهىمە هەم غەزەپ بىلەن، — مېنى كەچۈرگىن! ياخشى نىيىتىم بىلەن سېنى قۇتۇلدۇرغان تۇرسام، سەن ۋاپاغا جاپا قىلساڭ بولامدۇ؟

— بولدى بەس، تىرىكچىلىكتىن ئۈمىدىڭنى ئۈز.

مەن ئەقىل ئىگىسى — تەدبىرلىك ئىنسان تۇرسام. بىر دىۋىنى يېڭەلمەمدىمەن؟ ده‌پ ئويلاپتۇ بېلىقچى ۋە. دىۋىگە قاراپ:

— ئۆلۈمدىن قۇتۇلالماسلىغىمغا كۆزۈم يەتتى. ئەمما مەن هەيران بولۇۋاتقان بىر مەسىلىنى سەندىن سورىۋالاي، راستىڭنى ئېيتقىن، كىچىككىنە بۇ كۈپكە سىنىڭ بىر قولۇڭمۇ سىغمايدىغان تۇرسا، شۇ بويۇڭ بىلەن ئۇنىڭغا قانداق سىغدىڭ؟ — ده‌پ سوراپتۇ بېلىقچى.

— ئىشەنمەيۋاتامسەن؟ — ده‌پتۇ دىۋە ۋاقىراپ.

— ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرمىگىچە ئىشەنمەيمەن، — ده‌پتۇ بېلىقچى.

ھەرقاچان ياخشىلىق قىلىشقا ۋەدە قىلىمەن،

بېلىقچى، دېڭىزنىڭ سۆزلىرىگە ئىشىنىپ كۆپىنىڭ ئاغزىنى ئاچقان ئىكەن، تۆتۈن چىقىپ يېيىلىپتۇ، كېيىن تۆتۈن يىغىلىپ دۆە ئاۋالقى ئەكسىگە كەپتۇ ۋە كۆپنى تېپىپ دەريانىڭ ئوتتۇرىسىغا تاشلاپتۇ. دېڭىزنىڭ بۇ ھەركىتىنى كۆرگەن بېلىقچى خېلى قورقۇپتۇ، ئۆزىدىنىڭ ئۆلۈمىگە كۆزى يېتىپتۇ:

— ئەي دېۋە، مېنى ئىككىنچى ئالدىماسلىق توغرىسىدا قەسەم قىلغان ئىدىڭ، ۋەدەڭگە ۋاپا قىل! — دەپتۇ بېلىقچى.

— مېنىڭ ئارقامدىن ماڭ! — دەپتۇ دېۋە قاقاقلاپ كۈلۈپ. بېلىقچى ئۆزىنىڭ ئۆلۈمىدىن قۇتۇلغانلىغىغا بىر ئىشىنىپ، بىر ئىشەنمەي، تورنى يۆدەپ ئۇنىڭ ئارقىسىدىن مېڭىپتۇ. تاغ ئۈستىدىكى تۈزلەڭلىككە يېتىپ بېرىپتۇ. قارىسا ئۇ يەردە بىر كۆل بار ئىكەن. دېۋە، بېلىقچىغا تور سېلىپ بېلىق تۇتۇشنى بۇيرۇپتۇ. بېلىقچى كۆلدە ئۈزۈپ يۈرگەن ئاق، قىزىل، كۆك، سېرىق بېلىقلارنى كۆرۈپ ھەيران بوپتۇ. كېيىن تور سالىتۇ. كۆتىرىپ قارىسا تورغا ھەر رەڭلىك بېلىقتىن تۆتىلا بېلىق چۈشۈپتۇ. بېلىقچى سۆيۈنۈپتۇ، چۈنكى بېلىقچى نەچچە ئون يىل بېلىقچىلىق قىلىپ شۇچاقىچە بۇنداق ئاجايىپ بېلىقلارنى كۆرمىگەن ئىكەن.

— بۇ بېلىقلارنى ئېلىپ بېرىپ پادىشاغا تەقدىم قىل! ئۇ ساڭا يەتكۈدەك دۇنيا بېرىدۇ، — دەپتۇ دېۋە. ئىككى پۇتىنى يەرگە ئۇرغان ئىكەن، يەر يېرىلىپتۇ، دېۋە

يەرلىغان يەرگە كىرىپ كېتىپتۇ.

بېلىقچى، دېڭىزنىڭ سۆزىگە ئەمەل قىلىپ، تۆت دانە بېلىقنى كۆتىرىپ شاھنىڭ ھوزۇرىغا كىرىپتۇ. شاھ بۇ بېلىقلارنى كۆرۈپ ناھايىتى خوشال بوپتۇ ۋە بېلىقچىغا 400 تەڭگە بېرىپتۇ. ئەمما، ئاشپەز بۇ بېلىقلارنى ساپلىققا سېلىپ قورۇۋاتقاندا، تۆت بېلىقنۇ كۆيۈپ قاپ ـ قارا كۆمۈرگە ئايلىنىپتۇ. بۇنىڭدىنْ ھەممەيلەن ھەيران بوپتۇ. شاھ بۇنىڭدىكى سىرىنى ئۆزى بىۋاستە بىلمەكچى بوپتۇ ـ دە، دەرھال ۋەزىر ۋە ئەسكەرلەرگە بېلىقچى بىلەن بىللە ئاتلىنىپ يولغا چىقىشقا پەرمان بېرىپ، ئۇلار بىلەن بىرلىكتە تۆت ئەتراپى تاغ بىلەن ئورالغان چوڭ بىر كۆلنىڭ بويىغا يېتىپ كەپتۇ. ھەممەيلەن بۇ چوڭ كۆلنى كۆرۈپ ھەيران بوپتۇ، چۈنكى بۇ ئىلدىكىلەر بۇ يەرنى ئەزەلدىن كۆرۈپ باقماپتىكەن.

شاھ سىرنى تولۇق بىلمەكچى بولۇپ، قوشۇنىنى تاغ ئەتراپىغا جايلاشتۇرۇشقا بۇيرۇق قىلىپتۇ.

قوشۇن جايلىشىپ بولغاندىن كېيىن، ۋەزىر ئىنتايىن ئېھتىيات بىلەن شاھ چېدىرى ئەتراپىدا قاراۋۇلاۋۇق قىلىپتۇ. شاھ كىيىملىرىنى ئۆزگەرتىپ، قىلىچلىرىنى يالىڭاچلاپتۇ ـ دە، يولغا چۈشۈپتۇ، ئاخشامدىن تاڭ ئاتقىچە تاغ كېزىپ يۈرۈپ ھېچكىمنى كۆرمەپتۇ.

شاھ ئاشۇ ھالدا توپ ـ توغرا ئىككى كېچە ـ كۈندۈز كېزىپ يۈرۈپ، ئۈچىنچى تاڭ ئاتار ۋاقتىدا، يىراقتىن بىر قارا نەرسىگە كۆزى چۈشۈپتۇ، قارىسا تاملىرى قارا تاشتىن ياسالغان چوڭ بىر قەسىر. شاھ ئىشىك ئالدىغا بېرىپ ئارقا ـ ئارقىدىن ئۈچ قېتىم تاقىلدىتىپتۇ، جاۋاپ بولمىغاندىن كېيىن، شاھ

ھەرقاچان ياخشىلىق قىلىشقا ۋەدە قىلىمەن،

بېلىقچى، دېڭىزنىڭ سۆزلىرىگە ئىشىنىپ كۆپىنىڭ ئاغزىنى ئاچقان ئىكەن، تۆتۈن چىقىپ يېيىلىپتۇ، كېيىن تۆتۈن يىغىلىپ دۆە ئاۋالقى ئەكسىگە كەپتۇ ۋە كۆپنى تېپىپ دەريانىڭ ئوتتۇرىسىغا تاشلاپتۇ. دېڭىزنىڭ بۇ ھەركىتىنى كۆرگەن بېلىقچى خېلى قورقۇپتۇ، ئۆزىدىنىڭ ئۆلۈمىگە كۆزى يېتىپتۇ:

— ئەي دېۋە، مېنى ئىككىنچى ئالدىماسلىق توغرىسىدا قەسەم قىلغان ئىدىڭ، ۋەدەڭگە ۋاپا قىل! — دەپتۇ بېلىقچى.

— مېنىڭ ئارقامدىن ماڭ! — دەپتۇ دېۋە قاقاقلاپ كۈلۈپ. بېلىقچى ئۆزىنىڭ ئۆلۈمىدىن قۇتۇلغانلىغىغا بىر ئىشىنىپ، بىر ئىشەنمەي، تورنى يۆدەپ ئۇنىڭ ئارقىسىدىن مېڭىپتۇ. تاغ ئۈستىدىكى تۈزلەڭلىككە يېتىپ بېرىپتۇ. قارىسا ئۇ يەردە بىر كۆل بار ئىكەن. دېۋە، بېلىقچىغا تور سېلىپ بېلىق تۇتۇشنى بۇيرۇپتۇ. بېلىقچى كۆلدە ئۈزۈپ يۈرگەن ئاق، قىزىل، كۆك، سېرىق بېلىقلارنى كۆرۈپ ھەيران بوپتۇ. كېيىن تور سالىتۇ. كۆتىرىپ قارىسا تورغا ھەر رەڭلىك بېلىقتىن تۆتىلا بېلىق چۈشۈپتۇ. بېلىقچى سۆيۈنۈپتۇ، چۈنكى بېلىقچى نەچچە ئون يىل بېلىقچىلىق قىلىپ شۇچاقىچە بۇنداق ئاجايىپ بېلىقلارنى كۆرمىگەن ئىكەن.

— بۇ بېلىقلارنى ئېلىپ بېرىپ پادىشاغا تەقدىم قىل! ئۇ ساڭا يەتكۈدەك دۇنيا بېرىدۇ، — دەپتۇ دېۋە. ئىككى پۇتىنى يەرگە ئۇرغان ئىكەن، يەر يېرىلىپتۇ، دېۋە

يەرلىغان يەرگە كىرىپ كېتىپتۇ.

بېلىقچى، دېڭىزنىڭ سۆزىگە ئەمەل قىلىپ، تۆت دانە بېلىقنى كۆتىرىپ شاھنىڭ ھوزۇرىغا كىرىپتۇ. شاھ بۇ بېلىقلارنى كۆرۈپ ناھايىتى خوشال بوپتۇ ۋە بېلىقچىغا 400 تەڭگە بېرىپتۇ. ئەمما، ئاشپەز بۇ بېلىقلارنى ساپلىققا سېلىپ قورۇۋاتقاندا، تۆت بېلىقنۇ كۆيۈپ قاپ ـ قارا كۆمۈرگە ئايلىنىپتۇ. بۇنىڭدىنْ ھەممەيلەن ھەيران بوپتۇ. شاھ بۇنىڭدىكى سىرىنى ئۆزى بىۋاستە بىلمەكچى بوپتۇ ـ دە، دەرھال ۋەزىر ۋە ئەسكەرلەرگە بېلىقچى بىلەن بىللە ئاتلىنىپ يولغا چىقىشقا پەرمان بېرىپ، ئۇلار بىلەن بىرلىكتە تۆت ئەتراپى تاغ بىلەن ئورالغان چوڭ بىر كۆلنىڭ بويىغا يېتىپ كەپتۇ. ھەممەيلەن بۇ چوڭ كۆلنى كۆرۈپ ھەيران بوپتۇ، چۈنكى بۇ ئىلدىكىلەر بۇ يەرنى ئەزەلدىن كۆرۈپ باقماپتىكەن.

شاھ سىرنى تولۇق بىلمەكچى بولۇپ، قوشۇنىنى تاغ ئەتراپىغا جايلاشتۇرۇشقا بۇيرۇق قىلىپتۇ.

قوشۇن جايلىشىپ بولغاندىن كېيىن، ۋەزىر ئىنتايىن ئېھتىيات بىلەن شاھ چېدىرى ئەتراپىدا قاراۋۇلاۋۇق قىلىپتۇ. شاھ كىيىملىرىنى ئۆزگەرتىپ، قىلىچلىرىنى يالىڭاچلاپتۇ ـ دە، يولغا چۈشۈپتۇ، ئاخشامدىن تاڭ ئاتقىچە تاغ كېزىپ يۈرۈپ ھېچكىمنى كۆرمەپتۇ.

شاھ ئاشۇ ھالدا توپ ـ توغرا ئىككى كېچە ـ كۈندۈز كېزىپ يۈرۈپ، ئۈچىنچى تاڭ ئاتار ۋاقتىدا، يىراقتىن بىر قارا نەرسىگە كۆزى چۈشۈپتۇ، قارىسا تاملىرى قارا تاشتىن ياسالغان چوڭ بىر قەسىر. شاھ ئىشىك ئالدىغا بېرىپ ئارقا ـ ئارقىدىن ئۈچ قېتىم تاقىلدىتىپتۇ، جاۋاپ بولمىغاندىن كېيىن، شاھ

دۇ! — دەپتۇ يىگىت، — بىلمىنىڭ تۆۋىنى تاش، — يىگىت كىيىمىنى كۆتىرىپ كۆرسىتىپتۇ.

— ئەي يىگىت، — دەپتۇ شاھ ھەيرانۇ - مەس بولۇپ، — بۇ زادى قانداق ۋەقە؟

— يىگىت، شاھنىڭ سوئالىغا جاۋاۋەن يىغلاپ تۇرۇپ بېشىدىن ئۆتكەنلەرنى بايان قىپتۇ:

بۇ بىلىقلار ۋەقەسى بەكمۇ ئاجايىپ. ئاتام سۇ-دانىنىڭ شاھى بولۇپ، ئاتام ئۆلگەندىن كېيىن، شاھلىق ماڭا مىراس بولۇپ قالغان ئىدى. بىر ساھىپجامالغا ئۆيلەنگەن ئىدىم. ئۇ مېنى چەكسىز سۆيەتتى. ھەر كۈنى ئۇخلاش ئالدىدىن مېنى شاراپقا تەكلىپ قىلاتتى. بىر كۈنى ئۇ، ئۇخلاش ئالدىدىن ئىچىدىغان شاراپنى ئېلىپ كېلىپ، ماڭا قەدەھ تۇتتى. ئۇنى ئىچكەن بولۇپ بىر چەتكە تۆكتۈم. كېيىن ئۇخلىغان كىشىدەك بولۇپ خورەك تارتتىم. بىردىنلا خوتۇنۇم ماڭا قاراپ:

— سېنى كۆرەرگە كۆزۈم يوق، ھېچ ئويغانماي ئۇخلا، خۇدايىم ئويغاتماي جېنىڭنى ئالار! — دىدى - دە، ئورنىدىن تۇرۇپ، ئۇپا - ئەڭلىك سۈرتتى. ياخشى كىيىملەرىنى كىيىدى. سارايىنىڭ ئىشىگىنى ئېچىپلا كوچىغا چىقىپ كەتتى.

مەنمۇ ئورنۇمدىن تۇرۇپ ئۇنىڭ كەينىدىن چىقتىم. شەھەر دەرۋازىسىغىچە ئارقىسىدىن باردىم. شەھەر سىرتىغا چىقىپ، گۈمبەزلىك بىر قورغانغا كىردى. مەنمۇ گۈمبەزنىڭ ئۈستىگە چىقىپ سەپسالدىم، قارىسام خوتۇنۇم بىر قارا قۇلنىڭ يېنىغا كەلدى. قارا قۇل:

— شۇ چاققىچە نېمە ئىش بىلەن بەنت بولدۇڭ؟ —

— بەلكى بۇ ساراي تامامەن بوش، ئىگىسىزدۇر، — دەپتۇ - دە، ئىچكىرىگە كىرىپ، — ھەي سارايۇەن! — دەپ ۋاقىراپ قىچقىرىپتۇ، يەنە جاۋاپ بولماپتۇ. شاھ دادىل بولۇپ سارايىنىڭ ئىچىگە كىرىپتۇ. قارىسا تاملىرى يۇلتۇز تامغىلىق يىپەك گىلەملەر بىلەن زىننەتلەنگەن بىر قەسىر، قەسىرنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر كۆل تۇرغۇدەك. ئۇنىڭ بۇرجەك لىرىدە ئالتۇندىن ئىشلەنگەن يولۋاس ئاغزىدىن كۆمۈشكە ئوخشاش سۇ مەۋج ئۇرۇپ چىقىپ تۇرۇپتۇ. ئۇ گۈللەر ئارىلاپ بىر بەسىپ، ئىككى بەسىپ ئىشىگىگە گۈزەل پەردە تارتىلغان ھەرەمخانا ئالدىغا كېلىپ قاپتۇ. پەردىنى قايرىپ قارىسا، ئىگىز قىلىپ ئورنىتىلغان تەخت، ئۇنىڭ ئۈستىدە ناھايىتى كېلىشكەن بىر ياش يىگىت ئولتۇرغۇدەك.

سۇلتان سالام قىلىپتۇ. يىگىت، ئالتۇن بىلەن نەقىشلەنگەن يىپەك تونغا ئورنىپ ئولتۇرسىمۇ، ئۇنىڭ يۈزلىرىدىن ئالىلىقانداق مۇڭ ۋە ئەلەم ئىزلىرى سېزىلىپ تۇرغۇدەك. ئۇ ناھايىتى ئەدەپ بىلەن سالامغا جاۋاپ قايتۇرۇپ:

— ئەي ئەزىز، ئۇزاقتىن بۇيان شىپا تاپمايۋاتقان كېسىلىم بولغانلىقتىن، ئورنۇمدىن تۇرالمىدىم، بۇنىڭ ئۈچۈن سەندىن ئەپۇ سورايمەن! — دەپتۇ.

شاھ ئۇنىڭدىن كۆل، بىلىق ۋە سارايلارنىڭ نامەئەھۋالىنى سۇرۇشتە قىلغان ئىكەن، شۇئان يىگىتنىڭ كۆز چانىغى ياشقا تولۇپ يىغلاپ تاشلاپتۇ.

— ئەي يىگىت، نېمىشكە يىغلايسەن؟ — دەپتۇ شاھ.

— بۇنداق ئەھۋالغا چۈشكەن كىشى يىغلىماي تۇرالا-

مېنىڭ ئاچچىقىم كېلىپ:

— قاچانغىچە شۇنداق قايغۇرۇپ يىغلايسەن، ماتەمنى لىرىك يېتەر ئەمدى. — دەپ قىلىچ كۆتەردىم. ئۇ دەرھال ئارقىسىغا قاراپ ئورنىدىن تۇردى. بەرزەڭگىنى يارىدار قىلغان كىشىنىڭ مەن ئىكەنلىگىنى بىلدى. بىرنەمىلەرنى دەپ ئەپسۇن ئوقۇدى: «يەرىمى تاش، يېرىمى ئادەم بولسۇن!» دەپ بىرقاچا سۇنى ماڭا چاچتى. شۇنىڭدىن كېيىن ھازىرقى سۈرەتكە كىردىم. تۇرالمايمەن، ئولتۇرالمايمەن، تىرىكمۇ ئەمەس، ئۆلۈكمۇ ئەمەس بىر ھالغا كەلدىم. مېنى بۇ ھالغا سالغاندىن كېيىن، بۇ تاش يۈرەك پۈتۈن شەھەرنى، ئۇنىڭدىكى بار - يوقنى جادۇ قىلدى. شەھرىمىزدە تۆت خىل كىشىلەر ياشايتتى. ئۇلار: نىسارلار، مۇسۇلمانلار، جوھۇتلار ۋە مەجۇسىلار ئىدى. ھەممىسىگە جادۇ قىلىپ ئۇلارنىمۇ تۆت خىل بىلىققا ئايلاندۇرۇپ قويدى. بۇ بىلىقلارنىڭ كۆكى نىسالار، ئېقى مۇسۇلمانلار، سېرىغى جوھۇتلار، قىزىلى مەجۇسىلاردۇر. تۆت ئارالنى بولسا كۆلنى چۆرىسىدىن توساپ تۇرىدىغان تۆت تاققا ئايلاندۇردى. شۇ كۈندىن ئېتىۋارەن، ئۇ ھەر كۈنى مېنى يۇز قامچا ئۇرۇپ ئازاپلايدۇ...

— ھەي يىگىت، ئۆزەڭنى بىئارام قىلما. مەن جەزمەن سەن ئۈچۈن ئىنتىقام ئېلىپ بېرىمەن! — دەپتۇ يىگىتنىڭ دەردى ئەھۋالىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن غەزەپلەنگەن شاھ.

شاھ مىسران قىلىچىنى ئاپتۇ - دە، بەرزەڭگىنىڭ قېشىغا كېرىپلا قىلىچ بىلەن ئۇرۇپ بېشىنى ئۈزۈپتۇ. ئۇنىڭ

دەپ ئاچچىقلاندى.

— ئەي غوجام، — دېدى ئۇ قولىغا يېلىنىپ، — مېنى كەچۈرگىن، مۇبادا سەن ماڭا قارىمىساڭ، ماڭا كىمنىڭ رەھمى كېلىدۇ. ئاچچىغىڭدىن يېنىپ ماڭا كىچىككىنە يىمەكلىك بەرگىن.

— قارا قول كەچۈرۈپ:

— لەگەننىڭ تېگىدە پىشۇرۇلغان چاشقان سۆڭەكلىرى بار، ئېلىپ يىگىن، — دەپ كۆرسىتىۋىدى، ئۇ دەرھال خوشال بولۇپ شۇ ياققا ماڭدى.

ئەھۋالنى كۆرۈپ غەزەپتىن ئۆرتەندىم، گۈمبەزدىن سەكرەپ چۈشۈپ ئىچكىرىگە كىردىم، قىلىچىمنى ئالدىمدا، قارا قولنىڭ بوينىغا ئۇردۇم. قول يەرگە يىقىلدى. مەن تېزلىكتە شەھەرگە قايىتتىم، سارايغا كىردىم.

ئۇ ئەتىسى ماتەم كىيىمىنى كىيىپ كەلدى ۋە ماڭا قاراپ:

— ئەي شاھ، ئاڭلىدىلىمىكى، ئاتا - ئانام، ئاكا - ئۆكام ئالەمدىن ئۆتۈپتۇ. شۇڭا مەن ماتەم تۇتۇشقا كېرىشەمەن. ماڭا ماتەم تۇتۇش ئۈچۈن بىرقانچە ئۆي ئىلتىپات قىلىسىلا، — دېدى. مەن سىرنى بىلىش ئۈچۈن بىلمىگەن كىشى بولۇۋېلىپ، ئۇنىڭغا بىر گۈمبەز سىمان ئۆينى بەردىم، ئۇ يارىلانغان قاراقولنى ئېلىپ كېلىپ شۇ يەرگە ياتقۇزدى. مەن قىلىچ چاپقاندا بەرزەڭگىنىڭ ئەجلى يەتمەي قالغان ئىكەن.

ئۇچ يىل ئۆتۈپ كەتتى. كۈنلەردىن كۈنى ئۇشتۇمتۇت مەن ئۇنىڭ ئالدىغا كىرىپ قالدىم، قارىسام خوتۇنۇم ياتقان بەرزەڭگىگە قاراپ قار - يامغۇر يىغلاۋاتىدۇ،

ردك بولسا ئېيتقىن! — دەپتۇ.

— بۇ ئەل خەلقى پۈتۈنلەي بېلىقتا ئايلاندۇرۇۋېتىلدى، ئۇلار ھەر كېچە ئوخلىماي سېنىمۇ، مېنىمۇ قوشۇپ قاغايدۇ، مانا بۇ مېنىڭ ساقايماسلىغىمنىڭ يەنە بىر سەۋەۋى، ئۇلارنى تېزرەك قوتقۇز، كېيىن كېلىپ مېنىڭ قولۇمدىن تارت! — دەپتۇ شاھ.

خوتۇن بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ:

— بۇيرۇغۇڭنى ھازىر ئورۇنلايمەن! — دەپتۇ - دە، كۆلنىڭ لېۋىگە يۈگۈرۈپ بېرىپ بىر چاڭگال سۇ ئاپتۇ. سۇغا قاراپ بىرنېمىلەرنى دەپ ئەپسۇن ئوقۇپتۇ، ئەپسۇن ئوقۇپ «سۇھ» دەپ سۇنى كۆلگە چېچىپتۇ. شۇ ھامان بېلىقلار باش كۆتىرىپ ئادەم قىياپىتىگە كىرىپتۇ، شەھەرمۇ ئاۋالقى ھالىتىگە كەپتۇ. ھەركىم ئۆز جايىغا، ھەممە نەرسە ئۆز قېلىپىغا كەپتۇ. جادىگەر خوتۇن دەرھال شاھنىڭ قېشىغا كىرىپتۇ.

— يېقىنراق كەل! — دەپتۇ شاھ يۇمشاق ئاۋاز بىلەن، خوتۇن شۇ ھامان يېقىنلاپ كەلگەن ئىكەن، شاھ قىلىچىنى ئېلىپ مەلئۇننىڭ كۆكسىگە ئۇرۇپتۇ، ئۇنىڭ جىنايەتلىك ھاياتىنى يەر بىلەن يەكسان قىلىپتۇ.

شۇنىڭدىن باشلاپ بۇ ئىككى ئەل دوستانە ئىتتىپاقداش بوپتۇ. شاھ ئۇ يىگىتنى ئۆزىنىڭ ئىز باسارى قىپتۇ، ۋەزىرىنى يىگىتنىڭ مەملىكىتىگە شاھ قىلىپ تەينىلەپتۇ. شەھەر خەلقىنى قوتقۇزۇشقا سەۋەپچى بولغان بېلىقچىغا كىشى ئەۋەتىپتۇ، بېلىقچى يېتىپ كەپتۇ. بېلىقچىنىڭ بىر قىزىنى شاھ ئۆزى ئاپتۇ، ئىككىنچىسىنى يىگىتكە نىكاھلاپ بېرىپتۇ. بېلىقچىنىڭ ئوغلىنى غەزىنىدارچىلىققا تەينىلەپتۇ. بۇ ئائىلە شانۇ - شەۋكەتلىك، باي - پاراغەتلىك كۈنلەرنى ئۆتكۈزۈپتۇ.

.....

كىيىملىرىنى سالدۇرۇۋېلىپ ئۆزى كىيىپتۇ. بەرزەڭگىنىڭ ئۆلۈگىنى مۇرىسىگە ئېلىپ كۆتىرىپ چىقىپ، سارايدىكى قۇدۇق ئىچىگە تاشلاپتۇ. ئاندىن قايتىپ كىرىپ بەرزەڭگىنىڭ ئورنىدا يېتىپتۇ.

بىرئازدىن كېيىن جادۇگەر خوتۇن كىرىپ كەپتۇ، ياتقان شاھنى بەرزەڭگىمكىن دەپ ئويلاپتۇ ھەم ئاستا قىلىپ:

— سۆزلىسەڭچۇ غوجام! — دەپتۇ. شاھ ئاۋازىنى ئۆزگەرتىپ:

— سەن ھەر كۈنى ئېرىڭنى ئورۇپ قىنايسەن، ئۇ ئازاپنىڭ دەردىدىن ناله - پەريات قىلىدۇ، ئەتىدىن كەچكىچە سېنى قاغاپ مېنى ئويقۇدىن قالدۇرىدۇ. ئەگەر شۇنىڭدىن تېجىلانسام، بەلكى تېز ئارىدا تۆزۈلۈپ كېتەرمەن، — دەپتۇ شاھ، خوتۇنغا قاراپ. خوتۇن ئۇنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ خوشلۇقتىن ۋاقىرىۋېتىپتۇ:

— سېنىڭ خوشاللۇغۇڭ ئۈچۈن، ئۇنى مەن ئازاپتىن خالاس قىلاي. — دەپتۇ خوتۇن ۋە بىر داسىنى سۇغا توشقۇزۇپتۇ، سۇغا قاراپ ئەپسۇن ئوقۇپ سۆزلەپتۇ. سۇ كۆپۈكلەپ قازاندا قاينىغاندەك قاينىپتۇ. شۇ سۇنى يىگىتنىڭ ئۇستىگە چېچىپتۇ، يىگىت بىردىنلا سەكسىنىپ ئورنىدىن تۇرۇپتۇ. شۇنان يىگىتكە:

— چىق، كۆزۈمدىن يوقال! — دەپ ۋاقىراپتۇ. يىگىت بۇ جايدىن چىقىپ كېتىپتۇ. خوتۇن يەنە ماتەم ئۆيىگە كىرىپتۇ.

— ئەي غوجام، يېقىملىق سۆزۈڭنى ئاڭلاي، تاپشۇرۇقلى-

هارشاۋاردهانا پادىشا

ميلادى 7 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ھىندى يېرىم ئارىلى نۇرغۇنلىغان كىچىك دۆلەتلەرگە بۆلۈنۈپ كەتكەن بولۇپ، بىر-لىككە كەلگەن بىر پادىشالىق يوق ئىدى. ھازىرقى دېھلىنىڭ شىمالىي تەرىپىدە كانياككوبجا دېگەن بىر كىچىك پادىشالىق بار ئىدى. ميلادى 606 - يىلى بىر يىگىت پادىشالىق تەختىگە چىقتى. كىشىلەر ئۇنى ھارشاۋاردهانا دەپ ئاتاشتى.

پادىشا ھارشاۋاردهانا تەختكە چىققاندىن كېيىن، ئالدى بىلەن پىللىقلار، ھارۋىلىقلار، ئاتلىقلار ۋە پىيادىلەر قوشۇنلىرىنى قۇرۇپ، ئۆزىنىڭ قوراللىق كۈچىنى كۈچەيتتى.

پىللىقلار قوشۇنى پۈتۈنلەي چوڭ پىللارنى ئاساسلىق جەڭ قورالى قىلغان بولۇپ، پىللارغا پوختا يوپۇرماقلار يۆگەلگەن ئىدى. پىللار ئۆزۈن چىشلىرىنى قورال ئورنىدا ئىشقا سالاتتى، خارتۇملىرى ئارقىلىق ئېغىر نەرسىلەرنى قاماپ ئالاتتى. پىيادە دۇشمەنلەر ئۇچراپ قالسىمۇ خارتۇملىرى ئارقىلىق قاماپ ئالاتتى - دە، ئۇلارنى نەچچە گەز يىراقلىققا ئېتىۋېتەتتى. ئەسكەر باشلىقلىرى پىللارغا مىنىۋېلىپ، ئىككىدىن ئەسكەرنى پىلنى ئارقىسىدىن قوغلاپ مېڭىشقا قويۇاتتى.

ھارۋىلىقلار قوشۇنى تۆت ئات قوشۇلغان بىر ھارۋىنىڭ

مىڭ بىر كېچە چۆچەكلىرىنىڭ كۆپ قىسمى قەدىمقى پېرسىيە، مىسىر ۋە ئىراق خەلقلىرى ئارىسىدا ئېغىزدىن ئېغىزغا كۆچۈپ يۈرگەن رىۋايەتلەردىن كېلىپ چىققان. بۇ چۆچەكلەرنىڭ كۆپ قىسمىدا ئەپسانىلىق بولسىمۇ، ئۇلارنىڭ مەركىزىي مەزمۇندا، ئاق كۆڭۈل خەلقنى مەدھىيە ئوقۇلغان، يامانلىق، ۋەھشىلىك سۆكۈلگەن، شۇڭا ئۇ كۆچلۈك خەلقچىلىككە ئىگە بولۇپ، ئەسىرلەر بويى دۇنيا خەلقلىرىنىڭ قارشى ئېلىشىغا مۇيەسسەر بولۇپ كەلدى. «مىڭ بىر كېچە» ياكى «ئەلغا لەيلى ۋە لەيلى» دىگەن بۇ مەشھۇر ئەسەرنىڭ ئۆزىدىگە كېلىدىغان بولساق، ئەدەبىيات - سەنئەت بىلەن شۇغۇللانغۇچى نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ ئۆزلۈكسىز بېيىتىشى نەتىجىسىدە، 16 - ئەسىردە كىتاپ بولۇپ يېزىلغان بولۇپ، ئۇنىڭ تارالغىنىغا 800 — 700 يىل بولغان. بۇ ئەسەرنىڭ ھازىرقىدەك كىتاپ ھالىتىگە كېلىشىگە، ئاساسلىغىنى ئەرەپ خەلقلىرى چوڭ تۆھپە قوشقاچقا، چۆچەكلەر قويۇق ئىسلام ئۇسلۇبىغا ئىگە بولۇپ، مۇسۇلمانلار مەدەنىيىتىنىڭ جەۋھىرى ھېسابلىنىدۇ.

ماتا، مس قوراللار ۋە ئەينەك قاچا-قۇچا قاتارلىق قول سانا-ئەت بۇيۇملىرىنى كۆپلەپ ئىشلەپچىقىراتتى ھەمدە بۇلارنى ئارقا-لىق تاشقى سودا ئېلىپ باراتتى. ئۇ ھۆكۈمرانلىق قىلغان دەۋردە، ئىقتىسات گۈللەنگەن، دۆلەت بېيىغان ۋە قۇدرەت تاپقان ئىدى.

پادىشا ھارشاۋاردھانا، بۇددا دىنىغا ئېتىقات قىلغاچقا، ھەممىلا يەردە بۇددا مۇنارلىرىنى تۇرغۇزغان، ئىبادەتخانىلا-رىنى سالدۇرغان ۋە ھەيكەل ئورناتقان ئىدى. پايتەختى كانا-ئۇج شەھرىگىلا 100 دىن ئارتۇق بۇددا ئىبادەتخانىسى يا-ساتقان ئىدى. ئۇ چاغدا بۇددا دىنى ھاھايانا (ئۇلۇغ كۆلەڭ-گە) ۋە ھىنايانا (كىچىك كۆلەڭگە) مەزھەپلىرىگە بۆلۈنگەن بولۇپ، ھاھايانا مەزھىپىدىكىلەر قۇتقۇزۇشقا تېگىشلىك خالايىقنىڭ ھەممىسىنى تەشەببۇس قىلاتتى، ھىنايانا مەز-ھىپىدىكىلەر شەخسىنىڭ ئارامىلغىنى تەشەببۇس قىلاتتى. پادىشا ھارشاۋاردھانا، ھاھايانا مەزھىپىنىڭ مۇرىدى ئىدى.

بىر قېتىم پادىشا ھارشاۋاردھانا شەخسەن ئۆزى بىر كىچىك بەگلىككە ھۇجۇم قىلىپ كىرگەندە، بۇ بەگلىكتىكى شەيخلەرنىڭ ھەممىسى ھىنايانا مەزھىپىدىكىلەر بولغاچقا، ھاھايانا ئەقىدىلىرىگە ئىشەنمىگەن، ھىنايانانىڭ بىر ئۇلۇغ ئۇستازى تېخى «ھاھايانانى ئېچىپ تاشلاش توغرىسىدا» دېگەن بىر پارچە ئەسەر يېزىپ ھاھايانانى مەسخىرە قىلغان. پادىشا ھارشاۋاردھانا بۇنى كۆرۈپ دەرغەزەپكە كەلگەن ۋە ئۇلار بىلەن مۇنازىرىگە سېلىش ئۈچۈن خوشنا بەگلىكتىن ھاھايانا مەزھىپىنىڭ ئۇلۇغ ئۇستازىنى ئالدۇرۇپ كېلىشكە ئادەم ئەۋەتكەن. خوشنا بەگلىك جۇڭگونىڭ تاڭ سۇلالىسى

بىر گۇرۇپپا قىلغان قوشۇن ئىدى. ھەربىر ھارۋىغا بىر ئەسكەر باشلىغى باشچىلىق قىلاتتى، بىرقانچە ئەسكەر قوللىرىغا ئۇزۇن نەيزىنى تۇتقان ھالدا، ھارۋىدىن نېرى تۇرۇپ دۈشمەن بىلەن ئېلىشاتتى. ھارۋىلار تارقاق تۇرۇپ جەڭ قىلىشاتتى، چۈنكى بۇنداق تاكتىكىنى قوللانغاندا، تارقىلىپ قېچىپ كېتىۋاتقان دۈشمەنلەرگە قوغلاپ يېتىۋالغىلى بولاتتى.

ئاتلىق قوشۇنى چەۋەندازلاردىن ئىبارەت ئىدى، پىيادىلەر قوشۇنى پىيادە ئەسكەرلەردىن ئىبارەت ئىدى. ئۇلار تازا بەرجەس يىگىتلەردىن بولۇپ، ھەممىسى بىردىن يوغان قالقان تاقىۋالغان، قوللىرىغا ئۇچلۇق نەيزە ياكى خەنجەر ئالغان ھالدا باتۇرلۇق بىلەن توسالغۇسىز ئىلگىرىلەيتتى.

پادىشا ھارشاۋاردھانا ئاشۇ تۆت خىل قوشۇننى تەشكىللىۋالغاندىن كېيىنلا زىمىننى كېڭەيتىشكەباشلىدى. ئۇ تەختكە چىقىپ قىسقىغىنا ئالتە يىل ئىچىدە ھىندىستاننىڭ شىمالىي قىسمىنى بىرلىككە كەلتۈرۈپ، ھىندى يېرىم ئارىلىنىڭ غەربىي شىمالىدىكى تاغلىقتىن. ھىندى يېرىم ئارىلىنىڭ شەرقىي جەنۇبىدىكى دېڭىز بويلىرىغىچە سوزۇلغان كاتتا ئىمپېرىيە قۇردى، بۇ ئىمپېرىيە شىمچىڭ چۆيدو پادىشالىغى دەپ ئاتالدى.

شۇندىن كېيىن، ھارشاۋاردھانا ئۆز خاندانلىغىدا فېئودالىق تۈزۈم ئورنىتىشقا كىرىشتى. بۇ چاغدا، پادىشالىق ئاستىدا 30 نەچچە بەگلىك تەسىس قىلىنغان ئىدى. ھەر دەرىجىلىك ۋەزىرلەرنىڭ ئۆز ئالدىغا مولاپ بېرىلگەن يەرلىرى بار ئىدى. پۇقرالار دىخانچىلىق، قول سانائەت ئىشلەپچىقىرىشى ۋە سودىگەرلىك بىلەن شۇغۇللىنىپ، شال، سۆك، پۇرچاق ۋە شېكەر قومۇشى قاتارلىق دىخانچىلىق مەھسۇلاتلىرى، شۇنداقلا

ئەپۇ سورىسۇن، دەپ بايانات ئېلان قىلغان. مۇنازىرە باشلانغاندا، ھىنايانا مەزھىپىدىن بىر - ئىككى راھىپ چىقىپ بەزى مەسىلىلەرنى قويغان بولسىمۇ، سەنزاڭ ئۇستاز شۇ ھامانلا ئۇلارنىڭ گېپىگە رەددىيە بەرگەنلىكتىن، ئۇلار لام - جىم دىيەلمىگەن، شۇنىڭ بىلەن باشقىلار مۇنازىرە قىلىشقا پېتىنالمىغان.

يىغىن بىرقانچە كۈنلەپ ئېچىلغان. سەنزاڭ ئۇستاز ھەر كۈنى ئۇلارغا بۇددىزىم ئەقىدىلىرىنى چۈشەندۈرۈپ ئوتتۇق سۆزلىگەن، جامائەت جىمجىت تۇرۇپ قېتىقىنىپ ئاڭلىغان، بىر كىشىمۇ غىڭ - پىڭ قىلالمىغان. يىغىن مۇشۇ تەرىقىدە 18 كۈن داۋاملاشتىمۇ، بىرەر ئادەم چىقىپ مۇنازىرە قىلىشقا پېتىنالمىغانلىقى ئۈچۈن، پادىشا ھارشاۋاردھانا مۇنازىرە يىغىنىنىڭ ئاياقلاشقانلىقىنى جاكالىغان.

يىغىن ئاياقلاشقاندا، پادىشا ھارشاۋاردھانا بۇيۇك تاڭ سۇلالىسىنىڭ سەنزاڭ ئۇستازىغا 10 مىڭ تىللا، 30 مىڭ يامبۇ، يۇز يۈرۈش ئالى راھىپلىق كىيىملىرىنى ھەدىيە قىلغان؛ 18 ئەلنىڭ پادىشالىرىمۇ ئۇنىڭغا قىممەتلىك سوغلارنى تەقدىم قىلغان. سەنزاڭ ئۇستاز ھەممىسىگە تەشەككۈر ئېيتقانۇ، قوبۇل قىلمىغان. شۇنىڭ بىلەن پادىشا ھارشاۋاردھانا، سەنزاڭ ئۇستازنى ئىنتايىن گۈزەل بىزەلگەن بىر پىلغا مىنىدۈرۈپ، مۇنازىرە مەيدانىنى بىر ئايلاندۇرۇش ئارقىلىق مۇنازىرىنىڭ غەلىبىسىنى تەبرىكلىگەن. پىلنىڭ ئىككى يېنىدا ھەمرا بولۇپ ماڭغۇچىلار سەنزاڭ ئۇستازنىڭ پېشىگە ئېسىلغان ھالدا پۈتۈن مەيداندىكىلەرگە قاراپ:

دىن سەنزاك (ئۇچ يۇرۇش كالامنىڭ ھەممىسىنى بىلمەيدىغان) ئۇستاز شۇەنجۇاكنى ئەۋەتكەن. سەنزاك ئۇستاز «ۋەھشىلىك قارىشىغا چەك قويۇش توغرىسىدا» دىگەن ئەسەرنى يېزىپ، ھىنايانا مەزھىپىنىڭ ئەقىدىلىرىگە رەددىيە بەرگەن.

642 - يىلى 12 - ئايدا، پادىشا ھارشاۋاردھانا ــ كانا-ئۇج شەھىرىدە بۇ ئىككى مەزھەپنىڭ مۇنازىرە يىغىنىنى ئاچ-قان. بۇ يىغىنغا ھىندى يېرىم ئارىلىدىكى 18 دۆلەتنىڭ پا-دىشالىرى، ھاھايانا ۋە ھىنايانا مەزھەپلىرىنىڭ كاتتا را-ھىپلىرىدىن مىڭدىن كۆپرەك كىشى، بىراخمان دىنى ۋە باش-قا دىنلارنىڭ مۇرىتلىرىدىنمۇ 2000 دىن كۆپرەك كىشى كېلىپ قاتناشقان. ھىندى يېرىم ئارىلىدىكى ئەللەردىكى پۇقرالارمۇ مۇنازىرە ئاڭلاش ئۈچۈن كەلگەن. يىغىن ئىشتىراكچىلىرى پىل-لىق، ھارۋىلىق ۋە پىيادە يولغا چىقىپ، تۇغ - ئەلەملەرنى كۆتەرگەن ھالدا قاينام تاشقىنلىق بىلەن يېتىپ كېلىشكەن، مۇنازىرە مەيدانى مىغ - مىغ ئادەم دېگۈدەك ئايلىنىپ، مىسلىسىز داغدۇغا پەيدا قىلغان.

سەنزاك ئۇستاز بىر مەزھەپنىڭ ئاساسلىق مۇنازىرىچىسى سۈپىتىدە ئالدى بىلەن مەيدانغا چىقىپ نۇتۇق سۆزلىگەن. ئۇ بۇددىزىمنىڭ ئەقىدىلىرىنى ئۈمۈمى يۇزلۈك شەرھىلىگەن ھەمدە ھىنايانا مەزھىپىنىڭ يېتەرسىزلىكلىرى ئۈستىدە كونكرېت تەنقىت ئېلىپ بارغان. نۇتۇق سۆزلەپ بولغاندىن كېيىن «ۋەھشىلىك قارىشىغا چەك قويۇش توغرىسىدا» دىگەن ئەسىرىنى تاختا قەغەزگە يېزىپ، يىغىن زالىنىڭ سىرتىغا چاپلىغان ھەمدە: بىراۋ مېنىڭ مۇھاكىمەمدىكى بىرەر سۆزۈمنىڭ ھەقىقەتئەمەسلىگىنى تېپىۋالسا، مېنىڭ كاللامنى ئېلىپ خالايىقتىن

شۇەن جۇاڭنىڭ غەرپكە سەپەر قىلىشى

پادىشا ھارشاۋاردھانا توغرىسىدىكى ھېكايىدە، بۇيۇك تاڭ سۇلالىسىنىڭ سەنزاڭ ئۇستازىنى تىلغا ئېلىپ ئوتتۇق. ئۇنداقتا، بۇ ئۇستاز «غەرپكە سايا‌ھەت خاتىرىسى» دىكى تاڭ سېڭ (تاڭ سۇلالىسىدىن كەلگەن راھىپ) مۇ - ئەمەسمۇ؟ بۇ سوئالغا بىز: ھەم شۇ، ھەم ئەمەس، دەپ جاۋاپ بېرىمىز.

تاڭ سېڭ دېيىشىمىزدىكى سەۋەپ شۇكى، «غەرپكە سايا‌ھەت خاتىرىسى» نىڭ ئاپتورى سەنزاڭ ئۇستازنىڭ ھىندىستانغا بېرىپ بۇددىزىمنى ئۆگىنىپ كەلگەنلىگى توغرىسىدىكى پاكىتلارغا ئاساسەن، بۇ روماننى يېزىپ چىققان، تاڭ سېڭ ئەمەس دېيىشىمىزدىكى سەۋەپ شۇكى، تاڭ سېڭ ئەرشىدىكى ئىلاھى ئەمەس، بەلكى ھەقىقى ئادەم. ئۇنىڭ ئەرشىدىكى ئوردىنى ئەرەختەن - پەرەختەن قىلغانلىغى، بەيگۇجىڭغا ئوچ قېتىم زەربە بەرگەنلىگى، يانار تاغىدىن يەلپۇگۇچ ئارىيەت ئالغانلىغى قاتارلىق بىرمۇنچە ھېكايىلەرنى ئالىدىغان بولساق، ھەممىسى ئاپتورنىڭ بەدىئى ئويدۇرمىسىدىن ئىبارەت.

تۆۋەندە تاڭ سېڭنىڭ ھەقىقى ئەھۋالىنى تونۇشتۇرۇپ ئۆتەيلى:

ئەي خالايىق ئاڭلاڭلار، ئاڭلىمىدىم دىمەڭلار!
ئون سەككىز كون ھەم قاراتون قۇلاق سالدۇق سۆزلەرگە،
سەنزاك ئۇستاز راست دىدى — ھاھا — يانا ھەققەت،
ھىنايانا دېگەنلەردىن چىقمىدى بىر ئىشەنگۈدەك ئىجازەت.

دەپ ۋەز توۋلاپ مېڭىشقان.

يەغمن ئاياقلاشقاندىن كېيىن، پادىشا ھارشاۋاردھانا، ئۇنى ھىندىستاننىڭ بەش يىلدا بىر قېتىم ئېچىلىدىغان «ئو-چۇق يەغمن»غا قاتناشتۇرغان. «ئوچۇق يەغمن» بۇددىزىم-نىڭ قائىدە ـ قانۇنلىرىنى شەرھىلەيدىغان ۋە مال - مۈلۈك، سەدىقە قىلىدىغان بىر خىل يەغمن بولۇپ، ھەرقانداق كە-شى قاتنىشالايتتى. بۇ يەغمنغا پادىشا ھارشاۋاردھانا ۋە 18 دۆلەت پادىشالىرى قاتناشقان. يەغمن 75 كۈن داۋاملىشىپ ئۇنىڭغا ھىندى يېرىم ئارلىدىكى ھەرقايسى مەملىكەتلەردىن كەلگەن 50 مىڭدىن كۆپرەك كىشى قاتناشقان، شۇڭا بۇ يەغمن ھىندىستان تارىخىدا ئەڭ كاتتا «ئوچۇق يەغمن» ھېسابلانـ غان. سەنزاك ئۇستازنىڭ ئۇ يەغمندا بۇددىزىم قانۇنلىرىنى شەرھىلەپ كۆپ قېتىملاپ قىلغان سۆزلىرى جامائەتنىڭ چوڭ-قۇر ئالقىشىغا ئېرىشكەن.

ئوچۇق يەغمن تولۇق ئاياقلاشقاندىن كېيىن، بۇيۇك تاڭ سۇلالىسىنىڭ سەنزاك ئۇستازى ۋەتىنىگە قايتماقچى بولغان. پادىشا ھارشاۋاردھانا ئۇنىڭدىن بۇيۇك تاڭ پادىشاسى لى شىمىنگە سالام ئېيتىپ قويۇشنى ئۆتۈنگەن ھەمدە ئۇنىڭغا مىنىشكە بىر پىل بېرىپ، چېگرىدىن ئۇزىتىپ قويۇش ئۈ-چۈن ئوردا ئەمەلدارلىرىنى ئەۋەتكەن. شۇنىڭدىن ئېتىۋارەن، ھىندىستان بىلەن جۇڭگو دوستانە خوشنا ئەللەردىن بولۇپ قالغان.

بەختكە يارىشا، شۇەن جۇاڭنىڭ يەرلىك ئەھۋالىنى پىششىق بىلىدىغان بىر شاگىرتى ئۇنى باشقا يوللار بىلەن مېڭىپ يۇرۇپ يۇمىنگۇەندىن چىقىرىپ قويغان.

يۇمىنگۇەندىن چىقاندىن كېيىن، چەكسىز قۇملۇق ئىدى، ھاۋا ئۇزلۇكسىز ئۆزگىرىپ تۇراتتى. شۇەن جۇاڭ قۇملۇقتا ئۆزى يالغۇزبەش‌كىچە - كۈندۈز يول يۇرۇش جەريانىدا ئىچكىلى سۇ تاپالمىغاچقا، ھۇشىدىن كېتىپ يىقىلىپ قالغان، تۈن نىسبىدە سالقىن شامالنىڭ سەگىتىشى بىلەن ھۇشىغا كېلىپ ئەترابىنى ئاختۇرۇپ سۇ تېپىپ ئىچىپ، شۇنىڭدىن كېيىن، يەنە بەش كۈن يول يۇرۇپ ئىۋشرغۇل (ھازىرقى قۇمۇلغا) يېتىپ كەلگەن.

ئىۋشرغۇلنىڭ يېنىدا قۇجۇ خانلىغى بار ئىدى، (ھازىرقى تۇرپان) بۇ خانلىقنىڭ خانى ئۇنىڭ كەلگەنلىگىدىن خەۋەر تاپقان ھامان ئادەم ئەۋەتىپ شۇەن جۇاڭنى بۇددا نوملىرىنى شەرھىلەپ بېرىشكە تەكلىپ قىلغان، خان قىزغىن كۈتۈۋېلىپ ۋە كۆپ ھەق بېرىش ئارقىلىق شۇەن‌جۇاڭنى قۇجۇدا ئىلىپ قالماقچى بولغان. ئەمما شۇەن‌جۇاڭ، ھىندىستانغا بېرىپ تەجرىبە ئىلىشقا بەل باغلىغانلىغىنى بايان قىلغان. خان ئۇنىڭدىن قاتتىق تەسىرلىنىپ، ئۇنىڭ بىلەن يات پەمىلىك ئاكا - ئۇكا بولۇشقان، يول ئۈستىدىكى 24 خانلىقنىڭ خانلىرىغا ئۆز قولى بىلەن 24 پارچە نامە يېزىپ، ئۇلاردىن شۇەن جۇاڭنىڭ چېگرىلاردىن ئۆتۈشىگە قولايلىق يارىتىپ بېرىشنى ئۆتۈنگەن. يولغا چىقاندا، ئۇ يەنە 30 ئات ۋە 25 ھەمرا قوشۇپ بەرگەن ھەمدە ئۇلارغا 20 يىلىق سەپەرگە يەتكۈدەك لازىمەتلىك بۇيۇملارنى بەرگەن.

تاڭ سېڭنىڭ ئەسلى پەملىسى چېن، ئىسمى ۋېي بولۇپ، مىلادى 600 - يىلى تۇغۇلغان. ئۇنىڭ ئىككىنچى ئاكىسى لويانڭ جىنگتۇ ئىبادەتخانىسىدا شەيخ بولغاچقا، ئۇمۇ 15 يېشىدىلا شەيخ بولۇپ، ئۆزىگە بۇددىزىمغا خاس بولغان شۇەن جۇاڭ دېگەن ئىسىمنى قويۇۋالغان. شەيخ شۇەن جۇاڭ، جۇڭگونىڭ چاڭجياڭ ۋە خۇاڭخې دەريالىرىنىڭ ۋادىلىرىنى كېزىپ يۈرۈپ، نۇرغۇنلىغان دانا راھىپلاردىن بۇددىزىمنىڭ ئەقىدىلىرىنى ئۆگەنگەن. ئەمما ئۇ، ئوخشاشمىغان مەزھەپتىكىلەرنىڭ بۇددا نوملىرىنى شەرھىلىشى بىردەك بولمايۋاتقانلىقىنى، بۇددانوملىرىنىڭ تەرجىمە نۇسخىلىرىدىمۇ بىرسى بىرسىگە ئوخشاشمايدىغان جايلارنىڭ بارلىقىنى، ھەتتا نۇرغۇن نوملارنىڭ خەنزۇچە تەرجىمە نۇسخىلىرىمۇ يوقلۇقىنى بايقىغاندىن كېيىن، غەرپكە سەپەر قىلىشقا، ھىندىستانغا بېرىپ بۇددا نوملىرىنىڭ ئەسلى نۇسخىسىنى قېتىقىنىپ ئوقۇپ، بۇددىزىمنىڭ چىن ھەقىقىتىنى ئۆگىنىشكە بەل باغلىغان.

پادىشا ئوردىسى، شۇەن جۇاڭنىڭ چەتكە چىقىش ئىلتىماسىنى تەستىقلىمىدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ، 627 - يىلى ئۆزى يالغۇزلا ئون مىڭ يوللۇق ئۇزۇن سەپەرگە مەخپى ئاتلاندى. لياڭجۇغا يېتىپ كەلگەندە، تۇتۇق ھىراۋۇل جاناپلىرىنىڭ چاپارمەنلىرى تۇتۇۋېلىپ، ئۇنى پايتەخت چاڭئەنگە قايتۇرۇۋەتمەكچى بولغان بولسىمۇ، ئۇ يەردىكى داڭلىق بىر راھىپنىڭ ياردىمى بىلەن قېچىپ چىقىپ، كۈندۈزلىرى مۆكۈنۈپ، كېچىلىرى يول يۈرۈش ئارقىلىق چېگرا شەھەرگۇاجۇ (گەنسۇدىكى دۇنخۇاڭ) غا كېلىپ ۋالغان. ئويلىمىغاندا، تۇتۇق ھىراۋۇلنىڭ شۇەن جۇاڭنى تۇتقۇن قىلىش توغرىسىدىكى تەستىقنامىسى گۇاجۇغا يەتكۈزۈلگەن،

هەممىسىنى بىر كۆلچەكنىڭ بويىغا ھەيدەپ بېرىپ، ئۇلتۇرۇپ تاشلىماقچى بولدى. دەل مۇشۇ چاغدا، شۇەن جۇاڭنىڭ بىر ھەمراسى كۆلچەكنىڭ جەنۇبىدا بىر ئۆڭكۇر تۇرغانلىقىنى كۆردى - دە، شۇ ھامان شۇەن‌جۇاڭغا ئىما قىلدى ۋە ئىككىيلەن ئۆڭكۇرگە مۆكۈۋالدى. بۇ ناھايىتى ئۇزۇن بىر ئۆڭكۇر بولۇپ، ئۇلار ئىككى - ئۈچ چاقىرىم ماڭغاندىن كېيىن يورۇقلۇققا چىقتى. بۇ يەر خېلى چوڭ يېزا ئىدى، ئۇلار يەرلىك دېخانلارغا ئەھۋالنى مەلۇم قىلىپ پانا تىلىدى. بىر بوۋاي شۇ ھامان بۇغۇي چېلىپ نەچچە ئون دېخان يىغىتنى يىغدى - دە، ئوق - يا، جۆتۈ ۋە تىرنىلىرىنى ئالغان ھالدا بىرلىكتە قاراقچىلارنى تۇتۇش ئۈچۈن يېتىپ كېلىشتى. بۇ چاغدا، قاراقچىلار ئولجا بۆلۈشەلمەي غۇلغۇلا قىلىشاتقان بولۇپ، كۆلچەك بويىدىكىلەرنى ئۇلتۇرۇشكە ئۇلگۈرەلمىگەن ئىدى. ئۇلار يوپۇرلۇپ كېلىشاتقان دېخانلارنى كۆرۈپلا ئارقا - ئارقىدىن ئورمانلىققا قېچىپ كىرىپ كەتكەن. كۆلچەك بويىدىكى ئەر قۇتقۇزۇپ قېلىنغان بولسىمۇ، ئەمما ئۇلارنىڭ مال - مۇلۈك، پۇل ۋەجى قاراقچىلار قولىغا چۈشۈپ كەتكەن. بۇ يەردىكىلەر ئۇلارغا ناھايىتى خەيرىخاھلىق قىلىپ، شۇەن جۇاڭلارغا نۇرغۇنلىغان كىيىم - كېچەك ۋە پۇل ئىنئام قىلىغان، شۇنىڭ بىلەن ئۇلارنىڭ تۇرمۇشى كاپالەتكە ئىگە بولغان.

بۇ يەردە 170 ياشقا كىرگەن بىر بىراخمان ئالىمى بولۇپ، بىلىمى ناھايىتى مول ئىكەن. شۇەن جۇاڭ بۇ يەردە بىرنەچچە كۈپرەك ۋاقىت تۇرۇپ ئۇنىڭدىن ئۆگەنگەندىن كېيىن، ئوتتۇرا ھىندىستان چوڭ دۆلىتى — كانىياككۇبجاغا بېرىپ، پادىشا ھارشاۋاردھانانىڭ پايتەختى كانائۇجدىكى

شۇەن جۇاڭلار مىڭ مۇشەققەتلەر بىلەن پامىردىن ئۆتۈپ سۇيئاپ شەھرى (ھازىرقى قىرغىزستان تەۋەلىگىدە) گە كەلدى؛ ئاندىن يەنە ھازىرقى ئافغانىستان رايونى ئارقىلىق داۋاملىق ئىلگىرىلەپ، 628 - يىلى شىمالىي ھىندىستانغا يېتىپ بارغان.

شۇەن جۇاڭ كاسمىرا (ھازىرقى كەشمىر)دە ئىككى يىل بېرىلىپ ئۆگىنىپ، شۇ چاغدا ئۆتكۈزۈلگەن 4 - قېتىملىق بۇددىزم يىغىلىشىدا، بۇددىستلار توپلىغان 300 مىڭ مەدھىيە (ئەينى چاغدا ھىندىستاندا سانسكرىت يېزىغى بىلەن يېزىلغان قاپىيىلىك نەزمە بولۇپ، ھەر ئىككى قۇردا بىر قاپىيە چۈشەتتى، مۇشۇنداق ھەر بىر قاپىيە بىر «مەدھىيە» دەپ ئاتىلاتتى) لىك نومۇنى تولۇغى بىلەن ئوقۇپ تۈگەتتى، جەمى 960 مىڭ سۆزلۈك بۇددىزم كالامىنى ئۆگەندى ھەمدە «سىراتۈۋدىيا» (قەدىمقى ھىندىستان تىل - يېزىق شۇناسلىغى) ۋە «ھېتۈۋدىيا» (قەدىمقى ھىندىستان لوگىكىسى) نىمۇ ئۆگىنىۋالدى.

ئىككى يىلدىن كېيىن، شۇەن جۇاڭ پۈتكۈل ھىندىستاننى سایاھەت قىلىشقا كىرىشىپ، بۇددىزمنىڭ قەدىمىي يادىكارلىقلىرىنى زىيارەت قىلدى، داڭلىق ئۇستازلاردىن ئۆگەندى.

ئۇلار كاسمىرادىن چىقىپ غەربىي جەنۇبقا قاراپ 700 چاقىرىمدىن كۆپرەك يول ماڭغاندىن كېيىن، شەرقىي جەنۇبقا بۇرۇلۇپ يەنە 400 چاقىرىم يول مېڭىپ، بىر دەريادىن ئۆتۈپ بىر ئورمانلىققا كىرگەندە، ئورمانلىقتىن ئۇشتۇمتوت نەچچە ئون قاراقچى ئېتىلىپ چىقىپ، شۇەن جۇاڭ ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرىنىڭ كىيىم - كېچەكلىرىنى سالدۇرۇۋېلىپ يالىڭاچلىدى ۋە پۈتكۈل مال - مۈلكىنى قويماي بۇلىۋېلىپ، ئۇلارنىڭ

— دەر مەھەللىك خەيرىيەت قىلغىلار، يوقسۇل راھىپ بۇ دۇنيادىن خاتىرجەم كېتىۋالسۇن، — دەپلا، نەزىر سۈپىسىدا چازا قۇرۇپ ئولتۇرۇپ، دۇئاغا قول كۆتەرگەن ۋە ئاغزىنى مىدىرلىتىپ بۇددا نوملىرىنى زىكرى قىلىشقا باشلىغان. ئۇنىڭ ھەمراللىرى جىمە بولۇپ ھۆكۈرەپ يىغلاشقا باشلىغان، ئەمما شۇەن جۇاڭ ئىنتايىن خاتىرجەملىك بىلەن پۈسانىڭ نامىنى زىكرى قىلغان. ئىشىنىڭ بۇنداق ئوڭ كېلىدىغانلىغىنى كىم بىلسۇن، دەل مۇشۇ جىددى پەيتتە «گۈلدۇر - قاراس» قىلىپ چېقىلغان گۈلدۈرماما بىلەن قارا بوران چىقىپ يوغان بىر تۈپ دەرەخنى سۇندۇرۇپ تاشلىغان؛ دەريادا دولقۇنلار ئۆركەشلەپ قاراقچىلارنىڭ بىر قېيىغىنى ئۆرۈۋەتكەن.

— سەن ئۇنىڭ كىملىگىنى بىلەمسەن؟ — شۇەن جۇاڭنىڭ بىر ھەمراسى، قاراقچىلارغا قاراپ ئۇنلۈك توۋلاپ، — ئۇ شەرقىي دىياردىكى بۈيۈك تاڭ سۇلالىسىدىن كەلگەن سەنزاڭ ئۇستاز. ئۇنى ئۆلتۈرسەڭلار تەڭرى راۋا كۆرمەيدۇ!

قاراقچىلار كۆز ئالدىدىلا نامايەن بولۇۋاتقان مەنزىرىدىن ھۇشىنى يوقىتىپ شەمشەر قاتارلىق قاتىللىق قوراللىرىنى دەريا‌غا تاشلىۋېتىپ، تۈتقۇنلارنى قويۇپ بېرىپ، مال - مۈلۈكىنى قايتۇرۇپ بېرىشكەن ھەمدە ئارقا - ئارقىدىن شۇەن جۇاڭنىڭ ئالدىدا تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ گۇناللىرىنى تىلەشكەن. شۇەن جۇاڭ يەنىلا توختىماستىن پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن بۇددا نوملىرىنى ئوقۇۋۇەرگەن.

شۇەن جۇاڭلار شەرقتە قاراپ يەنە 2500 چاقىرىم يول مېڭىپ، تۆت دۆلەتتىن ئۆتۈپ، بۇرۇن ساكيامۇنى 20 نەچچە يىل بۇددا ئەقىدىلىرىنى سۆزلىگەن مۇقەددەس جاي — جەن

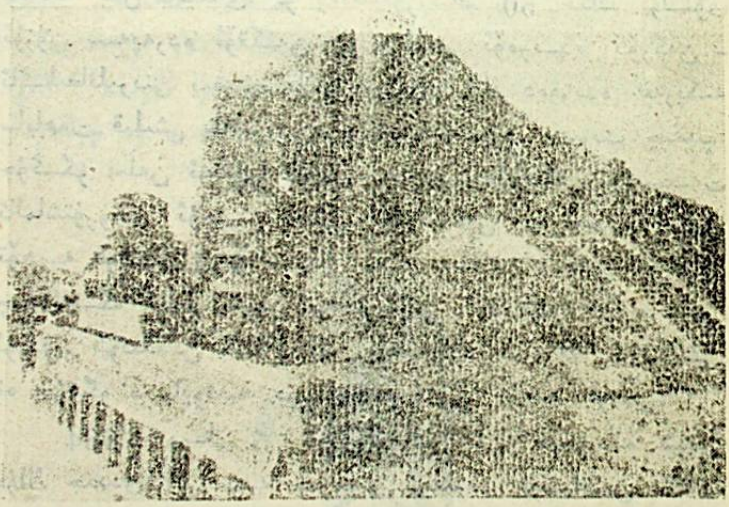
نۇرغۇن مەشھۇر ئىبادەتخانا ۋە دانا راھىپلارنى زىيارەت قىلغان. ئۇچ ئايدىن كېيىن ئۇ يەردىن يولغا چىقىپ كېمىگە ئولتۇرۇپ ھىندى دەريياسىدا كېمە بىلەن سەپەر قىلغان.

ھىندىدەريياسى ناھايىتى چوڭ بولۇپ، توغرىسى بىر-ئىككى كىلومېتىر كېلەتتى، قىرغاقلىرىدا ئاسمان پەلەك قەدىمىي دەرەخلەر باراخلاپ تۇرغاچقا، ئاجايىپ مەنزىرىلىك ئىدى. ئۇلار كېتىۋاتقاندا توساتتىن ئاڭلانغان ئىسقىرت ئاۋازى بىلەن تەڭلا ئىككى قىرغاقتىكى ئورمانزارلىقتىن 20 گە يېقىن قېيىق تېزلىكتە دەريياغا چۈشتى - دە، ھاپىلا - شاپىلا شۇەن جۇاڭلارنىڭ چوڭ كېمىسىنى قورشىۋالغان؛ ئارقىدىنلا قوللىرىغا شەمشەر ئالغان ئون قاراقچى شۇەن جۇاڭلار ئۈستىگە كېتىۋاتقان نەرسىلەرنىڭ ھەممىسىنى بۇلاپ كەتكەن؛ قاراقچىلار يەنە ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى باغلاپ دەريانىڭ قىرغىغا ھەيدەپ چىقتى.

قىرغاقتا نەزرە سۈپىسى تەييارلانغان بولۇپ، بىرمۇنچە ئوتۇنلار دۆۋىلەنگىلىك تۇراتتى. قاراقچىلار شۇەن جۇاڭنىڭ قەددى - قامىتى كېلىشكەن، قۇلاقلىرى يوغان تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ، ئۇنى نەزىر سۈپىسىغا يالاپ چىقتى ۋە ئۇنى ئۆلتۈرۈپ ئىلاھىغا نەزىر قىلىپ بەرمەكچى بولغان. شۇەن جۇاڭنىڭ ھەمراللىرى تىزلىنىپ، قاراقچىلاردىن ئۇنى قويۇپ بېرىشنى ئۆتۈنگەن، ھەتتا بەزىلەر ئۇنىڭ ئورنىدا ئۆزىنى نەزىر قىلىشنى خالايدىغانلىقىنى بىلدۈرۈشكەن. قاراقچىلار پىسەنتىكە ئالماستىن شۇەن جۇاڭنى ئۆلتۈرۈشتە چىڭ تۇرغان. شۇەن جۇاڭ قىلچە تاتارماستىن، تەمكىن لىك بىلەن:

بۇيۇك تاڭ سۇلالىسىنىڭ سەنزاڭ ئۇستازى دەپ ئاتاشقان.

شۇەن‌جۇاڭ، نالاندا ئىبادەتخانىسىدا بەش يىل ئۇگەنگەندىن كېيىن، ھىندىستاننىڭ ھەرقايسى ئەللىرىدىكى مەشھۇر ئالىملار قېشىغا بېرىپ، ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ ئالتە يىل سەييارە بىلىم ئېلىپ، 641 - يىلى يەنە نالاندا ئىبادەتخانىسىغا قايتىپ كەلگەن. پادىشا ھارشاۋاردھانا نالاندا ئىبادەتخانىسىنىڭ دانا راھىپلىرىنى مۇنازىرىگە تەكلىپ قىلغاندا، سىلابادرا، ئۇستاز شۇەن‌جۇاڭنى تاللاپ ئەۋەتكەن. شۇەن جۇاڭ بۇ قېتىمقى مۇنازىرىدە تولۇق غەلبە قىلىپ، پۈتكۈل ھىندىستانغا تونۇلۇپ كەتكەن.

ھىندىستانىدىكى نالاندا ئىبادەتخانىسىنىڭ خارابىسى

645 - يىلى، شۇەن جۇاڭ شەرەپ بىلەن ۋەتەنگە

تاۋاناۋبخاراغا يېتىپ باردى. ئاندىن يەنە 800 چاقىرىم يول مېڭىپ ساكىيامۇنىنىڭ ئاتىسى سۇددودانانىڭ ئوردىسىغا بېرىپ ئېكسكۇرسىيە قىلغان. يەنە 1000 چاقىرىمدىن كۆپ رەڭ يول مېڭىپ ساكىيامۇنى تەرىقەتكە ئېگە بولغاندىن كېيىن، بىرىنچى قېتىم بۇددا قانۇنىنى شەرھىلىگەن مارگاداۋا ئىبادەتخانىسىنى زىيارەت قىلدى. بۇنىڭدىن كېيىن راجاگرا شەھىرى (ھازىرقى ھىندىستاننىڭ بىھار ئىشتاتىدا) گە بېرىپ، ئەينى يىللاردا ساكىيامۇنى تەرىقەت تەھسىل قىلغان جاي — بىر تۆپە قېرىپ كەتكەن شاپائەت دەرىخىنىڭ تۈۋىگە بېرىپ سەجدە قىلدى.

ئەڭ ئاخىرىدا، شۇەن جۇاڭ ھىندىستاننىڭ ئەڭ ئالى بىلىم يۇرتى — نالاندا ئىبادەتخانىسىغا يېتىپ باردى.

نالاندا ئىبادەتخانىسىنىڭ ئاقساقلى — سىلابادرا ئەخلاقىي پەزىلەتلىك پىشقەدەم ئۇستاز ئىدى. سىلابادرا ئۇستازنىڭ قاتتىق سىناقلىرىدىن ئۆتكەندىن كېيىن، شۇەن جۇاڭغا «سەنزاڭ ئۇستاز» دېگەن شەرەپلىك نام بېرىش قارار قىلىندى. ئۇ چاغدا بۇددىزىم ئۇستاز دېگەن نام، بىلىم سەۋىيىسىگە ئاساسەن بېرىلەتتى. نالاندا ئىبادەتخانىسىدا ئوقۇغۇچىلار 4000 دىن ئارتۇق شەيخ ئىچىدە 20 كالامنى پۈختا بىلگەنلەر 1000 دىن ئارتۇق ئىدى، 30 كالامنى پۈختا بىلگەنلەر 500 دىن كۆپرەك كىشى ئىدى؛ 50 كالامنى پۈختا بىلگەنلەر ئاندىن «سەنزاڭ ئۇستاز» نامىغا ئېگە بولالايتتى. نالاندا ئىبادەتخانىسىدا مۇنداق يۇقۇرى نامغا توققۇز كىشى ئېگە بولغان ئىدى. بۇنىڭغا شۇەن جۇاڭ قوشۇلۇپ ئون بولغان، ئۇ جۇڭگونىڭ تاڭ سۇلالىسىدىن بارغاچقا، كىشىلەر ئۇنى

دىن ئايرىلدىم! دۆلەت ئەگگۈشتىرىمدىن!» دەپ ھەسرەت چەككەن.

شۇەن‌جۇاڭنىڭ كۆيدۈرۈلگەندىن كېيىنكى كۈلى فەنجۇ (ھازىرقى شەنشەن شەھرىنىڭ جەنۇبىدا) دىكى بۇددا مۇنارىسىغا قويۇلغان ئىدى. كېيىنكى كۈنلەردە مۇنارە بۇزۇلۇپ كەتكەن. 1943 - يىلىغا كەلگەندە، نەنجىڭ شەھىرىدىكى جۇڭخۇا دەرۋازىسى سىرتىدىكى سەنزاڭ ساردىيىنىڭ تاش كامىرىدىن تېپىلدى. بۇنىڭ بىلەن بىر چاغدا، شۇ چاغدىكى بۇت، ئىسىرىقدان، شامدان، ئالتۇن، كۈمۈش، يامبۇ، ياقۇت، قاش تېشىدىن ياسالغان قاچا - قۇچىلار، ئۇنچە - مارجان، قەدىمقى زامان پۇللىرى قاتارلىق بىر مۇنچە يادىكارلىقلار تېپىلدى. بۇ قىممەتلىك تارىخىي يادىكارلىقلار، ھازىر ئايرىم - ئايرىم ھالدا نەنجىڭ، بېيجىڭ، تيەنجىن، گۇاڭجۇ ۋە چېگدۇلاردىكى بۇددا ئىبادەتخانىلىرىدا ساقلانماقتا.

قايتىپ كەلگەندە، بۇددا نوملىرىدىن 657 پارچە، سادىرا (ساكيامۇنىنىڭ تەۋەرۈك كۆلى) دىن 150 تال، ساكيامۇنىنىڭ ئۈچ چى بەش سۇڭ ئىگىزلىكتىكى بىر ئالتۇن ھەيكىلنى ۋە باشقا ئالتۇن - كۈمۈشلەردىن ياسالغان بىرمۇنچە ھەيكەل، گۈل مۈنبەرلىرىنى ئېلىپ چاڭئەنگە قايتىپ كەلدى. بۇ چاغدا، چاڭئەن ئاھالىسى بەس - بەس بىلەن شەھەرنىڭ سىرتىغا چىقىپ قارشى ئالدى، تاڭ سۇلالىسىنىڭ تەيزۇڭ خانى لى شىمىن، لويادىدا شەخسەن ئۆزى قوبۇل قىلدى. شۇنداق جۇڭ ئەمەل تۇتۇشنى راۋا كۆرمەي، ھىندىستاندىن ئېلىپ كەلگەن بۇددا نوملىرىنى خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلىشقا بەل باغلىدى. ئۇ يەنە ئۆزىنىڭ 50 مىڭ يولاۋۇق ئۇزۇن سەپەردە ئۆتكەن 17 يىللىق ئۆمرىدە كۆرگەن - ئاڭلىغانلىرىنى يىغىنچاقلاپ «بۇيۇك تاڭ دەۋرىدە غەربكە ساياھەت قىلىش خاتىرىسى» دىگەن ئەسەرنى يېزىپ چىقىپ، جۇڭگو بىلەن ئوتتۇرا ئاسيا، ھىندىستانلارنىڭ مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇشى ئۈچۈن، مىسلى كۆرۈلمىگەن دەرىجىدە مەشھۇر تۆھپە قوشتى. 635 - يىلى ياپونىيىلىك شەيخ داۋجاۋ، چاڭئەنگە كېلىپ شۇەن جۇاڭنى پىر - ئۇستاز قىلىپ باش ئۇردى. شۇنىڭدىن باشلاپ ئۇ يەنە، بۇددىزىمنىڭ تارقىلىشى ۋە جۇڭگو - ياپونىيە دوستلۇغىغمۇ زور تۆھپە قوشتى.

664 - يىلى 5 - فېۋرالنىڭ تۇن نىسبىدە شۇەن جۇاڭ جىددى تەرجىمە خىزمىتى ئۈستىدە توساتتىن ئالەمدىن ئۆتتى. تاڭ سۇلالىسىنىڭ گاۋزۇڭ خانى لى جۆ بۇنى ئاڭلاپ ئىنتايىن قايغۇرۇپ: «ئەمدى راھىپلار، ئۇستازىدىن، بۇددىزىم، تۆۋرۈكىدىن ئايرىلدى، مەن دۆلەت ئەگىشتىرىمە

ئىسمىنى چاقىرغان بىلەنمۇ باللارنى ئېزىقتۇرۇپ ئېلىپ قاچالمايدىكەن.

بالا ئۇچ ياشقا كىرگەندە، جىددى ھەم داغدۇغىلىق بىر مۇراسىمى — 1 - قېتىم چاچ ئالدۇرۇش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلىدۇ. 16 ياشقا كىرگەندە يەنە بالاغەتكە يەتكەنلىكىنىڭ 1 - قېتىملىق يۈز ئېچىش مۇراسىمى ئېلىپ بېرىلىدۇ. بۇ- دىسلار مۇشۇنداق قىلغاندىلا بۇتساتمۇ ئۆز پاناھىدا ساقلايدۇ، دەپ ھېسابلايدۇ.

نىكالىنىش — ئىنتايىن جىددى ئۆتكۈزۈلىدىغان مۇقەددەس مۇراسىم. يىگىت، قىزنى قولى بىلەن يۆلەپ تۇرۇپ، ئۇنى بىر تاشقا دەسسەتكۈزىدۇ؛ قىز تاشقا مەھكەم دەسسۈگاندىن كېيىن، ئىككىلەن يەنە بىرلىكتە يەتتە قەدەم مېڭىپ بىر دانە نەزىر قۇيمىغىنى بۆلۈشۈپ يىيىشى شەرت. ئاندىن كېيىن، يىگىت، قىزنى ئۆكۈر ئۆيگە باشلاپ كىرىپ، ئۇنى قىزىل موزاينىڭ تېرىسىگە ئولتۇرغۇزىدۇ، بىر ئوغۇل بالىنى قىزنىڭ بىر تىزىغا ئولتۇرغۇزىدۇ، ئەمما ئۇ ئوغۇل بالىنىڭ ئانىسىدىن تۇغۇلغان بارلىق ئوغۇللار ھايات ياشاۋاتقان بولۇشى شەرت. بۇ ھەقتە رىۋايەت قىلىنىدۇكى، بۇنداق قىلغاندا، قىز ساغلام ئوغۇل تۇغىدىكەن ۋە بۇ ئوغۇل بالا، ۋاقتىسىز قازا تاپمايدىكەن. كەچ كىرگەندە يىگىت يەنە قىزغا شىمالىي قۇتۇپ يۇلتۇزىنى كۆرسىتىپ تۇ- رۇپ قەسەم ئىچىدۇ، شۇ چاغدا، نىكا مۇراسىمى تاماملانغان بولىدۇ.

ھەرقانداق كىشى كېسەل بولۇپ قالسا، يەتتە كۈن تاماق يىمەسلىگى شەرت. يەتتە كۈنگىچە داۋالانغان تەقدىردىمۇ، نۇرغۇن

ھىندىستاننىڭ مۇقەددەس مۇراسىم ئادەتلىرى

مىلادىدىن ئىلگىرى ھىندىستاندا بۇددا دىنى تازا ئەۋج ئالغان چاغدىن تارتىپ تاكى ئوتتۇرا ئەسىرگىچە، خۇراپاتلىق ئىدىيىلەر كىشىلەر ھاياتىنىڭ بارلىق تەرەپلىرىدە ھۆكۈمرانلىق ئورۇندا تۇرۇپ كەلگەن ئىدى. ھەر بىر كىشى «ئىگە» دەپ يەرگە چۈشكەندىن تارتىپ قۇرامىغا يەتكىچە بولغان ئارىلىقتا 33 خىل مۇقەددەس مۇراسىمنى باشتىن كەچۈرەتتى.

بۇۋاقلار تۇغۇلۇپ ئون كۈنلۈك بولغاندا، ئاتا - ئانىلار بالىلىرىغا ئىككى ئىسىم قوياتتى. ئىككى ئىسىم قويۇشتىكى سەۋەپ ھەققىدە رىۋايەت قىلىنىدىكى، ھەركىم تۇغۇلۇش بىلەنلا ئېزىتقۇلارنىڭ زىيانكەشلىك تەھدىدىگە ئۇچرايدىكەن. ئادەتتە، ئالۋاستىلار ھەممە يەردە قاڭقىپ يۈرۈشىدىكەن. ئەگەر ئۇلار مەلۇم بالىنىڭ ئىسمىنى چاقىرسا، بۇ بالا ئېزىتقۇنىڭ كەينىدىن كېتىپ قالىدىكەن. ئاتا - ئانىلار ئېزىتقۇلارغا تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن، ئۆزى بالىلىرىغا ئاشكارا، مەخپى ئىككى ئىسىم قويىدىكەن ۋە مەخپى ئىسمىنى ھەر بىر بالىنىڭ ئاتا - ئانىسىلا بىلىدىكەن. بۇنداقتا ئېزىتقۇلار بالىلارنىڭ مەخپى ئىسمىنى بىلمىگەچكە، ئاشكارا

ۋاردهانا، بۇ يەردە ھەر بەش يىلدا بىر قېتىم سەدىقە بېرىش مۇراسىمى ئۆتكۈزەتتى. بۇ كۈنى سەدىقە مەيدانىنىڭ ئوتتۇرىسىغا كاتتا بىر بۇت تۇرغۇزۇلاتتى. ھىندىستاننىڭ جاي-جايلىرىدىن نۇرغۇن شاھلار، بەگلەر، ئاقسۆڭەكلەر بۇ يەرگە كېلىپ، ئۆزلىرىنىڭ كۆپ يىللاردىن بۇيان پۇقرالاردىن شۇلۇۋۇالغان مال-دۇنياسىنىڭ بىر قىسمىنى ئالدى بىلەن ئىبادەتخانىلارغا، ئاندىن راھىپلارغا، ئۆلىمالارغا، ئەڭ ئاخىرىدا يوقسۇللارغا سەدىقە قىلىشاتتى ۋە «ئۆزەمدە بارلىرىنىڭ ھەممىنى سەدىقە قىلدىم، سەدىقە بەرگەنلىگىمگە ئىنتايىن خوشالمەن!» دېيىشەتتى.

چوڭ سەدىقە مەيدانىنىڭ شەرقىدە بىر دەريا بار ئىدى. خۇراپىلىق ئىدىيىسى پەۋقۇلئاددە ئىنغىر ئادەملەر بۇ يەردە «يىمەي-ئىچمەي ئۆزىنى غەرق قىلىش» ئارقىلىق دىنىنىڭ قۇربانى بولاتتى. ئۇلار، مۇشۇنداق قىلغاندا ئۆزىمىزنىڭ گۇناھلىرىدىن پاك بولۇپ، ئەرشىگە بۇرۇنراق چىقالايمىز، دەپ ھېسابلايتتى. ئۇلار يەراق-يېراقلاردىكى يات ئەللەردىن بۇ يەرگە كېلىپ، يەتتە كۈنگىچە ھېچنەرسە يىمەي ئۆلەتتى، ئۆلگەندىن كېيىن كىشىلەر ئۇلارنى دەريا‌غا تاشلايتتى. 80—70 ياشلارغا كىرىپ قالغان بەزى بۇۋاي-مومايلارنىڭ ئۆلۈش ۋاقتى يېقىنلاشقاندا، ئۇلارنىڭ قوۋم-قېرىنداشلىرى يىغىلىپ زىيارەت ئۆتكۈزۈپ، راسا بىر نەغمە-ناۋا قىلىپ كۆڭۈل ئېچىۋالغاندىن كېيىن، ئۇنى قېيىققا سالاتتى-دە، كاناي-سۇنايلار، داقا-دۇمباقلار بىلەن ئۇنى دەريانىڭ ئوتتۇرىسىغا ئۇزىتىپ بارا‌تتى، بۇ چاغدا، ئۇ ئۇرۇق-تۇققانلىرى بىلەن ۋىدالىشىپ، خوشال-خورامىلىق بىلەن دەريا‌غا سەكرەپ

كىشىلەر تەبىئىكى ئاچلىقتىن، قاراپ تۇرۇپ ئۆلۈپ كېتەتتى.
ئادەم ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن، ئائىلىسىدىكىلەر ھۆڭ-
رەك ئېيتىپ يىغلاپ، ئۆزىنىڭ ئۇچىسىدىكى كىيىم-كېچەك-
لىرىنى تىتىپ تاشلايدۇ؛ شۇنىڭ بىلەن بىر چاغدا، چاچلىرىنى
يۇلۇپ تاشلاپ، پىشانىسىگە كاچاتلاپ، ئۆزىنى ئۇرۇپ، تېپىچەك-
لەپ يىغلايدۇ. دەپنە مۇراسىمى ئۇچ خىل بولىدۇ: بىر خىلى،
كۆيدۈرۈش، يەنى جەسەتنى دۆۋىلەنگەن ئوتۇن ئوتتۇرىسىغا
قويۇپ ئوت قويۇپ كۆيدۈرۈش؛ ئىككىنچى خىلى، سۇغا تاشلاش،
يەنى جەسەتنى دەريا‌غا تاشلاپ ئېقىتىۋېتىش؛ ئۈچىنچى خىلى
دالىغا تاشلاش، يەنى جەسەتنى تاغ-دالىلارغا ئېلىپ چىقىپ
قۇش ھەم ھايۋانلارغا يەم قىلىپ بېرىش.
ھۆكۈمرانلارنىڭ كۈچەپ تەشەببۇس قىلىشى ۋە تەرغىپ
قىلىشى نەتىجىسىدە، ئۇ چاغدا يەنە، تۆل خوتۇنلار ئۆزلىرىنى
ئەرلىرى بىلەن بىللە دەپنە قىلىۋېتىش ئادىتى بار ئىدى.
يەنى ئېرى ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن، خوتۇنى ئۆزلۈكىدىن
ئۆزىنى ئوتقا تاشلاپ قۇربان بولاتتى. ئەمما
بۇنداق شەپقەتسىز نادانلىق كۈچ سانداكىلەرنىڭ قارشىلىغىغا
ئۇچرىغانلىقتىن ئەۋج ئالالمىغان ئىدى.
ئۇ چاغدا، ھىندىستاندا يەنە «سەدىقە بېرىش» ۋە «ئۆزىنى
غەرق قىلىش» ئادىتى ئەۋج ئالغان ئىدى. بۇددا دىنىنىڭ،
ئۆلگەندىن كېيىن، بەزىلەر ئەرشكە چىقىدۇ، بەزىلەر دوزاققا
كىرىدۇ، دىگەن ئەقىدىسى بويىچە، بەزى بۇددىسلار تەقۋادار-
لىقىنى ئىشىنىپ، كۆن بويى ئەرشكە چىقىپ بۇتساتۋا بولۇش
كويىدا يۈرەتتى. ئوتتۇرا ھىندىستاندىكى بىر دۆلەتنىڭ شەرقىدە
«چوڭ سەدىقە مەيدانى» بولۇپ، شۇ چاغدىكى پادىشا ھارشا-

كالىداسا

5 ـ ئەسىردىكى گوپتا سۇلالىسى دەۋرىدە، ھىندىستاندا دۇنياغا مەشھۇر بىر بۇيۇك شائىر ۋە دراماتۇرگ مەيدانغا چىققان بولۇپ، ئۇنىڭ ئىسمى كالىداسا ئىدى. شائىر ھەققىدە قالدۇرۇلغان ماتېرىياللار كەم بولغاچقا، ئۇنىڭ ھىمالايا تاغ-لىرىنىڭ جەنۇبىي ئىتتىگىدىكى بىر بىراخمان (قەدىمقى ھىن-دىستاندا ئەۋلاتتىن ئەۋلاتقا دىن تارقىتىشنى كەسىپ قى-لىپ ئۆتكەن راھىپ ئاقسۆڭەك) ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن-لىگىنى مەلۇم بولغاندىن باشقا، ئۇنىڭ پۈتكۈل ھاياتى ۋە پائالىيەتلىرى ھازىرغىچە سىر بولۇپ كەلدى.

ئۇ ئۆز ھاياتىدا نۇرغۇن ئەسەرلەرنى يازغان ئىدى، ئۇلارنىڭ ئازىسىدا قەدىمقى ھىندى ئەدەبىي تىلىدا (سانسكرت يېزىغى بىلەن) يېزىلغان «ساكۇنتالا» ناملىق باللاداسى ئەڭ مەشھۇر ئەسەر ئىدى.

«ساكۇنتالا» ـــ «توز قىز» دىگەن بولۇپ، باللادادا پادىشا تۇاستو بىلەن ساكۇنتالا ھېكايە قىلىنغان.

بىر كۈنى، تۇاستو چاكارلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ شەھەر-نىڭ سىرتىغا ئوۋغا چىقىدۇ. ئۇ يەردە توساتتىن تالچۇقتەك گۈزەل ساكۇنتالاغا ئۇچراپ قالىدۇ. بىر كۆرۈش بىلەنلا بۇ ئىككىيلەن ئاشىق ـ بىقارار بولۇپ بىرلىشىدۇ، ئايرىلىش ۋاق-

«ئەرشىگە چىقاتتى».

بەزى جاپاكەش بۇددىسلار دەريـاغا خـادا باغلايتتى. ئۇلار قۇياش چىقاي دىگەندە ئاشۇ خادىغا چىقىشقا باشلايتتى. خادىنىڭ چىگ ئۇچىغا چىققاندىن كېيىن، بىر قولىدا خادىنى تۇتۇپ، بىر پۇتىدا خادىغا قېقىلغان تاختايغا دەسسەيتتى ـ دە، بىر قولى ۋە بىر پۇتىنى بوشلۇققا سوزۇپ، بوينىنى سوزۇپ كۆزىنى قۇياشتىن ئۇنمەي قۇياشقا قاراپ تۇراتتى ھەمدە قۇياشنىڭ ئايلىنىشىغا ئەگىشىپ ئايلىناتتى. مۇشۇ تەرىقىدە قۇياش پاتقىچە تۇرۇپ ئاندىن خادىدىن يېنىپ چۈشەتتى. جانسىزراق كىشىلەر بەرداشلىق بېرەلمەي دەريـاغا يىقىلاتتى ـ دە، «ئەرشىگە چىقاتتى». رىۋايەت قىلىنىدۇكى، بەزى جاپا چېكىش ئارقىلىق ئىبادەت قىلىدىغان تەقۋادار بۇددىسلار بۇ يەرگە ھەر يىلى بىر قېتىم كېلىپ «ئىبادەت» قىلىدىكەن، بەزىلەر مۇشۇنداق ئىبادەتنى نەچچە ئون يىلغىچە ئۈزمەي داۋاملاشتۇرغان ئىكەن.

كېيىنكى كۈنلەردە، بىر بېلىقچى يوغان بىر بېلىقنىڭ قارنىدىن ياقۇت ئۈزۈكنى ئۇچرىتىپ، ئۇنى پادىشاغا ھەدىيە قىلىدۇ. ئۈزۈكنى كۆرۈش بىلەنلا پادىشانىڭ خاتىرىسى ئەسلەگە كېلىدۇ-دە، ساكۇنتالانى ئېسىگە ئېلىپ، قاتتىق پۇشايمان قىلىدۇ، ئەڭ ئاخىرىدا پادىشا، ساكۇنتالا بىلەن ئوغلىنى تاپىدۇ، ئانا، ئاتا، بالا ئۈچەيلەن جەم بولىدۇ. بۇ ئوغۇل كېيىنچە پادىشالىق تەختىگە ئولتۇرىدۇ ھەم ھىندىستان رىۋايەتلىرىدىكى ئەڭ قەدىمقى پادىشا بولۇپ قالىدۇ.

بۇ باللادا كىلاسسىك داستان «ماھا پاراتا» ئاساسىدا يېزىلغان بولۇپ، ئۇنىڭدا پادىشا بىلەن ساكۇنتالانىڭ مۇھەببىتى ۋە نىكالىنىشى ھېكايە قىلىنغان بولسىمۇ لېكىن، شۇ چاغدىكى ھىندىستان ئىجتىمائى ھاياتىنىڭ قىياپىتى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن. باللادادا ھۆكۈمرانلارنىڭ ساختىپەزلىگى، ئالدامچىلىغى پاش قىلىنغان ۋە ئاشكارىلانغان، ساكۇنتالادىن ئىبارەت سادداﺩ، ئاق كۆڭۈل، زورلۇقىقا قارشى تۇرۇشقا جۈرئەت قىلالايدىغان، ئەركىنلىك ۋە بەخت-سائادەتكە تەشنا قىزغىن مەدھىيە ئوقۇلغان. شۇڭا، بۇ باللادا، ئەسىرلەر بويى ھىندىستان خەلقى ۋە دۇنيادىكى ھەرقايسى ئەل خەلقلىرىنىڭ ياقتۇرۇشىغا مۇيەسسەر بولۇپ كەلدى.

كالىداسا بۇيۇك دىراماتۇرگ بولۇپلا قالماستىن، يەنە بۇيۇك شائىر ئىدى. ئۇ يازغان ئەسەرلەردىن بىزگىچە يېتىپ كەلگەنلىرى تۆت پارچە. ئۇنىڭ «بۇلۇت ئەلچىسى» دېگەن لىرىكىلىق تىرىلوگىيىسى جەمى 115 پاراگىراپ بولۇپ، نۇقتىلىق ھالدا بىر جۈپ ئەر-خوتۇننىڭ ھىجرانلىق ھەسرەتلىرىنى تەسۋىرلەيدۇ. تىرە-

تىدا تەۋاستو ئالەمشۇمۇل قەسەم ئىچىدۇ ۋە بىر ياقۇت ئۇ-
زۇكنى يادىكار قىلىپ، ئوردىغا بېرىپلا قايتىپ كېلىپ ساكۇنـ-
تالانى ئەمرىگە ئالىدىغانلىغىنى بايان قىلىدۇ.

ساكۇنتالا كېچەيۇ-كۈندۈز تەقەززالىق بىلەن يولغا
قارايدۇ، ئەمما پادىشانىڭ قارىسى كۆرۈنمەيدۇ. ئۇنىڭ ئەس-
يادى پادىشادا بولغاچقا، كۆڭلى ئارامدا بولماي بىر پەرىشتـ-
نىڭ چىشىغا تېگىپ قويىدۇ، پەرىشتە دەرغەزەپكە كېلىپ،
ئاشىغىڭ سېنى جەزمەن ئۇنۇتتىڭ، ئۇ ئۈزۈك يادىكار قىلغان نەرسىنى
كۆرمىگىچە ئۇنىڭ خاتىرىسى ئەسلىگە كەلمەيدۇ، دەپ
ھاقارەتلەيدۇ.

ئۇزاق ئۆتمەي، ساكۇنتالانىڭ كۆزى يورۇيدۇ. ئاردىدىن
بىر نەچچە يىل ئۆتىدۇ، ئۇ بالىسىنى كۆتىرىپ، يەڭگىسى
بىلەن بىرلىكتە شەھەردىكى ئوردىغا بېرىپ پادىشانى ئىزلەشـ-ئۇ-
چۇن ئاتلىنىدۇ. يولدا كېتىۋېتىپ ئېھتىياتسىزلىقتىن پادىشا يادىكار
قىلغان ياقۇت ئۈزۈكنى يۇتتۇرۇۋېتىدۇ. ئوردىغا كىرگەندە، پادىشا
دېگەندەك ئۇنى تونۇمايدۇ ۋە ئۇنى زەھەرخەندىلىك بىلەن
«كوچا كەزدى» دەپ ھاقارەتلەيدۇ. ساكۇنتالا بىلەن يەڭگە
تەرىپىدىن مات قىلىنىپ، گەپ تاپالمىغان پادىشا، تەپتارتـ-
ماستىن:

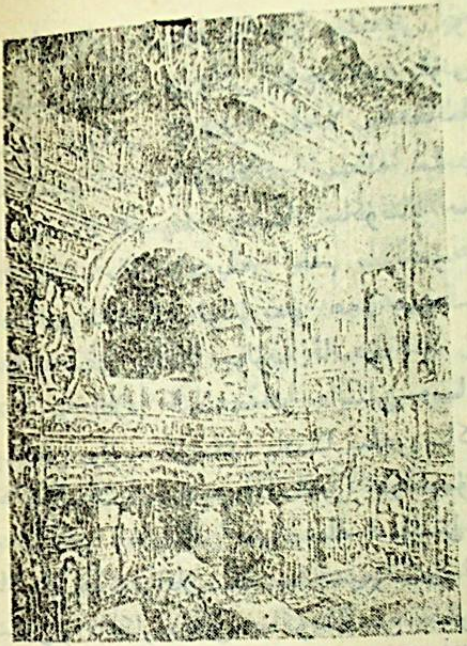
— مەن ئۇنى ئالداپ ئاشۇنداق قىلغان، نېمە دەيسەن؟—
دەيدۇ.

ساكۇنتالانى پادىشا يېنىدا ئېلىپ قالمايدۇ، ئۇيىگىمۇ
قايتالمايدۇ. شۇ ئۇمىتسىزلىك ئىچىدە ھال رەڭلىك بىر نۇرغا
ئايلىنىدۇ-دە، پەرىشتە تەرىپىدىن ئەرشىگە ئېلىپ چىقىپ
كېتىلىدۇ.

ئەدەبىياتىدا ئۆلمەس ئەسەرلەر ھېساپلىنىپلا قالماستىن، بەلكى دۇنيا ئەدەبىياتىدەۋ شانلىق مىراس ھېساپلىنىدۇ. ئۇنىڭ شېئىرى دىرامىسى «ساكۇنتالا» ۋە داستانى «بۇلۇت ئەلچى» بۇنىڭدىن 100 يىل ئىلگىرى بۇددا دىنى بىلەن بىللە مەملىكىتىمىزگە كىرگەن ھەمدە تىبەت ھەم خەنزۇ تىللىرىغا تەرجىمە قىلىنغان. 1956 - يىلى، ئۇ دۇنيادىكى مەشھۇر مەدەنىيەت ئەربابلىرى قاتارىغا كىرگۈزۈلدى، نۇرغۇن دۆلەتلەر ئۇنىڭ 1500 يىللىغىنى خاتىرىلەش پائالىيەتلىرىنى ئېلىپ باردى. شۇ چاغدا، ئېلىمىزنىڭ پايتەختى بېيجىڭدا ئۇنىڭ «ساكۇنتالا» ناملىق شېئىرى دىرامىسى سەھنىلەشتۈرۈلۈپ، تاماشىچىلارنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا ئېرىشتى.

لوگىيىدە مەنسۇبنى
تۆۋەنلىتىپ جەنۇبتە
كى تاققا يۆتكىۋېتىل-
گەن ياكىسا (بايلىق
ئىلاھىنىڭ چاكىرى)
نىڭ خوتۇنىنى
ئەسلىشى تەسۋىرلىنىد-
دۇ. ئۇ ئاسمانغا تەل-
مۇرۇپ، ھاۋادا ئۇ-
زۇپ كېتىۋاتقان بۇ-
لۇتقا، خوتۇنىغا خەت
ئالغاچ بېرىشنى ھاۋالە
قىلىدۇ. ئۇ بۇلۇتنىڭ
بېسىپ ئۆتىدىغان
يوللىرىنى تەسەۋۋۇر

ھىندى ئىبادەتخانىسى

قىلىدۇ، بۇلۇتنىڭ خەتنى خوتۇنىغا يەتكۈزگەندە خوتۇنىنىڭ قانداق قايغۇرىدىغانلىغىنى تەسەۋۋۇر قىلىدۇ. ئۇ بۇلۇتقا، خوتۇ-نىنى قانداق سېغىنىپ كەتكەنلىگىنى يەتكۈزۈپ قويۇشنى ھەم-دە خوتۇنىغا «ئۇزاققا قالماي جەم بولىسىلەر» دەپ تەسەللى بېرىپ قويۇشنى ھاۋالە قىلىدۇ. تېرىلوگىيىنىڭ تەسەۋۋۇرى كۈچلۈك، ھېسسىياتى پاك، تىلى گۈزەل ھەم تەسىرلىك بولۇپ، سانسكرت كىلاسسىك ئەدەبىياتىدا نادىر ئەسەر بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

كالىداسانىڭ شېئىر ۋە دىرامىلىرى ھىندى كىلاسسىك

ئولتۇراتتى. ئاتا - بالا بۇ ئىككىيلەننىڭ ھوقۇق كۆچى ناھايىتى زور بولغاچقا، ساماۋى خان خانلىق ھوزۇرىدا قىلىنىدىغان ھەرقانداق قارارنى ئالدى بىلەن ئۇلاردىن سوراپ كۆرەتتى، بۇنداق بولمىغاندا بۇ قارارلار بىرەك بىكار قىلىناتتى. شاھنىشا ساماۋى خان ئەسلىدە شايى تەرىپىدىن تۇرغۇزۇلغان بولۇپ، پەقەت قورچاقلىق رول ئوينايتتى، ھەقىقى ساماۋى شايى ئۆزى ئىدى. ئادەتتىكى چاغلاردا، شايى خانلىق ھوزۇرىغا كەلمىسمۇ ھېچ گەپ بولمايتتى، چۈنكى ئۇ ئۆزىنىڭ ئولتۇراق قورالسىنى «خان ئوردىسى»، ئۆزىنىڭ ئوغلىنى «خان ئوغلى» دەپ ئاتاپ بولغان ئىدى. بۇگۈن چەتئەل ئەلچىلىرىنى قوبۇل قىلىش بولغاچقا، ئەدەپسىزلىك بولمىسۇن ئۈچۈن، ساماۋى خانغا ھەمرا بولۇشقا مەجبۇر بولغان ئىدى.

— خان ئوغلى جۇڭ داشيۇڭ بۇگۈنكى قوبۇل قىلىشقا كەلمەپتىغۇ؟ — شايى كۆزلىرىنى سەل - پەل ئېچىپ ساماۋى خانغا قاراپ سورىدى.

— ھە... ۋاي تاڭەي، ئۇ كېلىشى كېرەك ئىدى، — دەپ جاۋاپ بەردى ساماۋى خان، ئەمما شايىنىڭ مۇنداق دەپ سورىشىدىكى مەقسىدىنى تۇيمىدى.

مەككار شايى، خان ئوغلى جۇڭ داشيۇڭنىڭ كەلمىگەنلىگىدىن شۇبھىلىنىۋاتاتتى. ئۇ خان ئوغلى جۇڭ داشيۇڭنىڭ شايى ئاتا - بالا ئىككىيلەننىڭ خانلىغىنى تىزگىنلىشىگە كۆڭلىدە ئۆچمەنلىگى بارلىغىنى بىلەتتى، ئىككى كۈندىن بېرى يەنە ئۇ جۇڭ داشيۇڭنىڭ بىر ئىبادەتخانىدا قوشۇننى مەشق قىلدۇرۇۋاتقانلىغىنى ئاڭلىغان ئىدى. بۇگۈن خان ھوزۇرىغا مەمۇرى ھەم ھەربى ۋەزىرلەرنىڭ ھەممىسى جۇغلاشقاندا،

داخۇا ئىسلاھاتى

مىلادى 645 - يىلى 12 - ئىيۇندا ياپونىيىدە ئوردا ئۆزگىرىشى بولدى. شۇنىڭدىن كېيىن ياپونىيىنىڭ ئەھۋالىدا غايەت زور ئۆزگىرىشلەر بارلىققا كەلدى.

شۇ كۈنى ۋاقىت ئەتىگەن ئىدى، خان سارىيىدا داقا - دۇمباق، نەغمە - ناۋا سادالىرى ئەۋج ئېلىۋاتاتتى. مەمۇرى ھەم ھەربىي ئەمەلدارلار ئوردا كىيىملىرىنى كىيگەن ھالدا ئاستا - ئاستا قەدەم تاشلاپ سارايغا كىردى ۋە ئەمەل مەرتىۋىلىرى بويىچە ئىككى تەرەپكە ئۆتۈپ نازاكەت بىلەن تۇرۇشتى. ساماۋى خان، ئوردا كىنىزەكلىرىنىڭ پەپىلەشلىرى ئارقىسىدا تەختكە كېلىپ ئولتۇردى. ئەسلىدە بۇ كۈنى ساماۋى خان سىنلو، بەيجى، گاۋجۇلى قاتارلىق ئۇچ بەگلىك (ئەينى چاغدىكى كۇرىيە يېرىم ئارىلىدا قۇرۇلغان بەگلىكلەر) نىڭ ئەلچىلىرىنى قوبۇل قىلاتتى، شۇڭا ئەدەپ - قائىدىلەر ئىنتايىن داغدۇغىلىق بېجىرىلۋاتاتتى.

چوڭ ئاقسۆڭەك قۇلدار سۈۋۈرۈلومۇ قوبۇل قىلىشقا قاتنىشىۋاتاتتى. جىياڭجۇنلەرچە ياسىنىپ، بېلىگە قىلىچ ئاسقان ھالدا ساماۋى خاننىڭ سول تەرىپىدە ئۆرە تۇراتتى؛ ئۇنىڭ ئاتىسى سۈۋۈ شايى، دوكراق كەلگەن بىر قېرى بولۇپ، شۇ تاپتا كۆزىنى قىسقان ھالدا ساماۋى خاننىڭ ئوڭ تەرىپىدە

جان - ئىمانى چىقىپ كەتتى - دە، ئىمە قىلارنى بىلمىش مەي پاتمىياق بولۇپ كېتىشتى. زۇلۇنى ئۆلتۈرۈپ بولغان جۇك داشيۇك قىلىچنى بىر شىلتىش بىلەن تەك ساراي ئەترايىغا يوشۇرۇنغان ياساۋۇللار پەرماندەك ئېتىلىپ چىقىپ، شايى. زۇلۇلارنىڭ قول ئاستىدىكى مەمۇرى ھەم ھەربى ۋەزىر-لەرنى قولغا ئېلىپ بىر بىرلەپ يالاپ ئېلىپ چىقىپ كېتىشتى.

ئاندىن جۇك داشيۇك، ساماۋى خانىنىڭ ئالدىغا كېلىپ، ئۇنى ئەلچىلەرنى قوبۇل قىلىشنى داۋاملاشتۇرۇشقا بۇيرۇدى. ساماۋى خان لاغ - لاغ تىترىگەن ھالدا ماقۇل بولدى، ئۇچ بەگلىكنىڭ ئەلچىلىرى شۇ ھامان دۆلەت مەكتۇبىنى ساماۋى خانغا تۇتتى، ئۇلارنىڭ ھەمرالرى سوغلارنى تەقدىم قىلدى - دە، ئالدىراپ - تېنەپ سارايدىن چىقىپ كېتىشتى.

ئارقىدىنلا سارايىنىڭ ئىشىكلىرى ئېچىۋېتىلدى، جۇك داشيۇك قوشۇنلىرىنىڭ ئوردىغا باستۇرۇپ كىرىشىگە قوماندان-لىق قىلدى، شۇنىڭ بىلەن بىر چاغدا، پۈتۈن شەھەردىكى ئاساسلىق ئىستىھكاملارنى تېزلىكتە ئىگەللىدى. سۇۋۇ شايىنىڭ ئائىلىسى قورشاۋغا ئېلىنىدى. شايى ئۇمتىسزلىكتىن ئۆزىنىڭ «خان ساربىي» دا ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالدى.

3 - كۈنى، خان ئوغلى جۇك داشيۇك ئۆزىنىڭ تاغا-سىنى ۋاپادار ساماۋى خان قىلىپ تىكلىدى ۋە جۇڭگونىڭ يىلنامىسىگە تەقلىت قىلىپ «داخۇا» يىلنامىسىنى تۇرغۇزدى ھەمدە پايتەختىنى نانبو (ھازىرقى ئوساكا) غا يۆتكىدى.

2 - يىلى، يېڭى ھاكىمىيەتنىڭ ئىسلاھات پەرمانىنى ئېلان قىلىپ، جۇڭگو سۇي - تاڭ سۇلالىلىرىنىڭ فېئودالىق تۈزۈمىگە تەقلىت قىلىپ بىر يۈرۈش ئىسلاھاتلارنى ئېلىپ باردى:

جوك داشيۇڭنىك كەلمەسلىگىدە جەزمەن بىر گەپ بار دەپ ئويلىدى. شۇڭا، ئۇ ئىككى مەرتىۋە قۇرۇق يۆتىلىپ قويدى - دە، «بىئارام بولۇۋاتىمەن» دەپ قويۇپ، باشقىلارنىك كۆتىرىشى بىلەن چىقىپ كەتتى. ئۇ مېڭىش ئالدىدا ئوغلى زۇلۇغا كۆز قىسىپ ئۇنىڭ دىققىتىنى قىلىشقا ئىمىلگەن بولسىمۇ، زۇلۇ ئۇنىڭ ئىماسىغا دىققەت قىلمىغاچقا، قىمىر - سىمىر قىلماي تۇرۇۋەردى.

«ئەلچىلەر كەلدى!»

جاكا بىلەن تەڭلا داقا - دۇمباق، نەغمە - ناۋا تېخىمۇ ياڭرىدى، سارايدىكى ئەمەلدارلار روھلىنىپ تىك تۇرۇشتى، سامماۋى خانمۇ تەختىدە راۋۇرۇس ئولتۇردى.

ئۇچ بەگلىكنىڭ ئەلچىلىرى پاساھەت بىلەن قەدەم تاشلاپ سارايغا كىردى، ئۇلارنىڭ ھەمراللىرى قوللىرىدا سوغا كۆتەرگەن ھالدا قاتار بولۇپ كېلىشتى. شۇئان خان ئوغلى جۇڭ داشيۇڭ توساتتىن ئەلچىلەر ئارقىسىدىن كىرىپ كەلدى - دە، بارلىق ئىشىكلەرنى تاقاشقا بۇيرۇق قىلدى. سامماۋى خانىنىڭ سول تەرىپىدە تۇرغان زۇلۇ، جۇڭ داشيۇڭنىڭ قىلغىنى كۆرۈپ ئەيىپلىمەكچى بولۇۋىدى، جۇڭ داشيۇڭ چەبدەسلىك بىلەن ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىپ تىز سالدى، زۇلۇ ئۇنىڭ ۋەھشىلىگىنى كۆرۈپ، ئالاقزادىلىك بىلەن تىز يانداۋردى. جۇڭ داشيۇڭ پۈتۈن كۈچى بىلەن بىرلا ئۇرۇپ ئۇنىڭ قىلچىنى يەرگە چۈشۈرۈۋەتتى ۋە ھايالسىز زۇلۇنىڭ كۆكرىكىگە قىلىچ ئۇردى، زۇلۇ شۇ يەردىلا يەرگە يىقىلىپ جېنىدىن جۇدا بولدى. سورۇندىكى ئەلچىلەر قورقۇنچلۇقتا بىر چەتكە توپلىشىۋالدى. سارايدىكى مەمۇرى ھەم ھەربىي ئەمەلدارلارنىڭمۇ

يەتتى قالايمىقانلىشىپ كەتكەچكە، خەلقنىڭ نارازىلىغى خېلى بۇرۇنلا قوزغالغان، خانلىق ھوزۇرىدىكى بەزى ئۇقۇمۇشلۇق زاتلار جۇڭگونىڭ قۇدرەتلىك تاڭ سۇلالىسىنى تەقلىت قىلىپ، بىرلىككە كەلگەن فېئودالىق دۆلەت قۇرۇش ئارزۇسىغا كېلىپ قالغان ئىدى. داخۇا ئىسلاھاتى يا پونىيە تارىخىغا ئىنتايىن زور تەسىر كۆرسەتتى. ئۇ كونا ئاقسۆڭەكلەرنىڭ «قەبىلە پۇقرالىرى»نى قۇل قىلىشىنى بىكار قىلىپ، دېخانلارنى ئىقتىسادىي جەھەتتە نىسبى مۇستەقىللىققە ئىگە قىلدى. يا پونىيە ئىجتىمائى ئىگىلىمىنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈردى. «داخۇا ئىسلاھاتى» يا پونىيىنىڭ فېئودالىق جەمئىيتىگە كىرىشتىكى باشلىنىش بولدى.

ئەمما، بۇ قېتىمقى ئىسلاھات ئۇزۇل ـ كېسىل بولمىدى. دېخانلار كونا ئاقسۆڭەكلەرنىڭ قۇل قىلىشىدىن قۇتۇلغان بولسىمۇ، ئەمما يەنە يېڭى يەر تۈزۈمى ئاستىدا ئېغىر ئېكسپىلاتاتسىيە ۋە زۇلۇمغا ئۇچرىدى. بۆلۈپ بېرىلگەن كىچىككىنە يەر بىلەن بىر ئائىلىنىڭ قامداپ كېتەلمەيۋاتقان دېخانلار يەنە ئېغىر باج ـ سېلىقلارنى تاپشۇرۇشقا، فېئودال قورۇق ئىگىلىرىگە ھاشارغا ئىشلەشكە مەجبۇرلاندى. ئۇلارنىڭ ئەھۋالى يەنىلا يا پونىيىنىڭ 8 ـ ئەسىردە ئۆتكەن بىر شائىرى «يوقسۇللارنىڭ سوئال ـ جاۋاپلىرى ناخشىسى» دېگەن ئەسىرىدە:

ئۆتمۈشتىكى يەر ۋە قەبىلە پۇقرالىرى (ئۇللار) غا ئاقسۆڭەكلەر خوسۇسى ئىگىدارچىلىق قىلىش تۈزۈمى بىكار قىلىنىپ، يەرلەر دۆلەت ئىگىدارچىلىغىغا ئۆتكۈزۈۋېلىندى. ساماۋى خان پۈتۈن مەملىكەت يەرلىرىنىڭ ئەڭ ئالى ئىگىسى قىلىندى. قەبىلىلەر پۇقرالىرى دۆلەت ئىختىيارىغا ئۆتكۈزۈلۈپ، پۇقرا نامىغا ئىگە قىلىندى. ئۆتمۈشتىكى ئاقسۆڭەكلەر، ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرىغا ئايلاندۇرۇلۇپ، دۆلەتتىن مائاش بىلەن تەمىنلەندى. قۇلدار ئاقسۆڭەكلەرنىڭ ۋارىسلىق قىلىش ئىمتىيازى بىكار قىلىندى.

نوپۇس يېرى بۆلۈپ بېرىشتىن ئىبارەت يېڭى تۈزۈم ئورنىتىلدى. ھۆكۈمەت ئالتە ياشقا توشقان ئاددى پۇقرالارغا ھەر ئالتە يىلدا بىر قېتىم نوپۇس يېرى بۆلۈپ بەردى، يەرنى ئېلىپ - سېتىشقا رۇخسەت قىلىنمايدۇ، يەر ئالغۇچى ئۆلگەندىن كېيىن، دۆلەتكە قايتۇرۇۋېلىندى؛ يەر ئالغۇچىلارنىڭ زىممىسىگە دۆلەتكە ئىجارە تۆلەش، ھاشارغا ئىشلەش ۋە سېلىق تاپشۇرۇش يۈكلەندى.

ھوقۇق مەركەزلەشكەن دۆلەت تۈزۈمى ۋە مەركەز ھەم جايلارنىڭ مەمۇرى تۈزۈمى تۇرغۇزۇلدى، ئەسكەر ئېلىش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى، ھەربىي ھوقۇق مەركەزنىڭ ئىلكىگە ئۆتكۈزۈلدى.

مانا بۇ — ياپونىيە تارىخىدا مەشھۇر بولغان «داخۇا ئىسلاھاتى». بۇ قېتىمقى ئىسلاھات، ئوردا سىياسى ئۆزگىرىشى ئارقىلىق يۇقۇرىدىن تۆۋەنگە يۈرگۈزۈلگەن بولسىمۇ، ئەمما تاسادىپىي ۋەقە ئەمەس ئىدى. ئۇزاقتىن بۇيان داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان سۇۋا دېكتاتۇرىسىنىڭ زۇلمى بىلەن جەمىيەت ناھا-

تاڭ سۇلالىسىگە ئەۋەتىلگەن ئەلچىلەر

جۇڭگو - ياپونىيە ئەللىرى بىرلا دېگۈز بىلەن ئايرىلىپ تۇرىدىغان يېقىن خوشنىلار، يازما مەلۇماتلارغا ئاساسلانغاندا، بۇ ئىككى دۆلەت 2000 يىلدىن كۆپرەك ۋاقىت ئىلگىرىلا، ئۆزئارا باردى - كەلدى مۇناسىۋەت قىلىشقا باشلىغان. بۇ يەردە بىز شۇ مۇناسىۋەتلەر ئارىسىدىكى بىرلا ۋەقەنى ھېكايە قىلىپ بېرىمىز.

داخۇا ئىسلاھاتىدىن كېيىن، ياپونىيە ھۆكۈمىتى تاڭ سۇلالىسىگە ئارقىدىن ئەلچىلەر ئۆمىگى ئەۋەتىشكە باشلىدى. دەسلىۋىدە ھەر قېتىمدا 100 ئەتراپىدا ئادەمنى بىر ئۆمەك قىلىپ ئەۋەتتى، 8 - ئەسىرنىڭ باشلىرىغا كەلگەندە، ئەلچىلەر ئۆمەكلىرىنىڭ ئادەم سانى زور دەرىجىدە كۆپىيىپ، نەچچە يۈز كىشىگە يېتىپ باردى. بۇ ئۆمەكلەردە باش ئەلچى، ئورۇنباسار ئەلچى، جۇڭگودا تۇرۇپ ئوقۇيدىغان ئوقۇغۇچىلار، راھىپلار، دوختۇرلار، سودىگەرلەر ۋە دېگۈزچىلار بار ئىدى. بۇلار تاڭ سۇلالىسىگە ئەۋەتىلگەن ئەلچىلەر بولغاچقا، «تاڭغا ئەۋەتىلگەن ئەلچىلەر» دەپ ئاتالدى.

مىلادى 717 - يىلى مارتتا، تاڭ سۇلالىسىگە ئەۋەتىلگەن ئەلچىلەر چىققان تۆت كېمە ياپونىيىنىڭ نەنبۇ شەھىرىدىكى پورتتىن يەلكەن تىكلەپ يولغا چىقتى. بۇلار ياپونە

یاپونیه قورۇقلىرىدىكى هاشاچى دىخانلار

جاهان شۇنچه كەڭ تۇرسا، نامرات قالدى تار يەرده،
قۇياش ئىللىق يورۇتسار، بەهرىسىزلەر هەسرەتتە.
بەتبەشىرىلەر كالتەكلەر، نامراتلارنى بەس - بەستە،
رەھىمسىز كەلسۇن خۇدايىم، ياخشى كۇننى بەر ئەمرە.

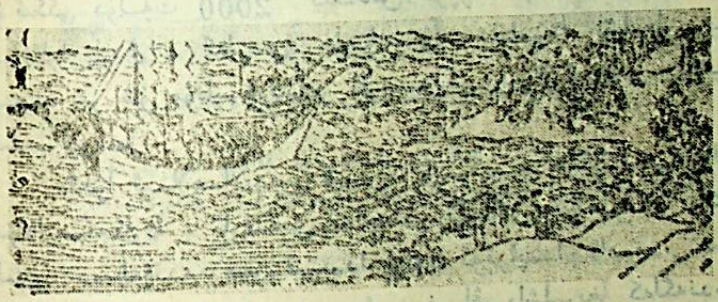
دەپ يازغىنىدەك ئىدى.

گۈللىنىپ، مەدىنىيەتى تەرەققى تاپقاچقا دۇنيانىڭ مەركىزى دەپ قارالماقتا ئىدى. ياش ئابېيجۇڭ مالۇ، چاڭئەننىڭ كوچىلىرىدا ئايلىنىپ يۈرۈپ ھەشەمەتلىك سارايلار، ئاۋات سودا دۇكانلىرى، پاك - پاكىز مەتبەخانىلارنى كۆرۈپ ئېچ - ئىچىدىن خوشال بولۇپ كەتتى. ئۇزاق ئۆتمەيلا «تەيشۆ» (قەدىمقى جۇڭگودىكى ئالى بىلىم يۇرتى) گە كىرىپ ئوقۇدى. ئۇ ئالدى بىلەن خەت ساۋادىنى چىقاردى، ئاندىن شېئىر ۋە ماقالا يېزىشنى ئۆگەندى، شۇنىڭ بىلەن بىر چاغدا كۈنزىچىلىق تەلىماتىغا دائىر كىلاسسىك ئەسەرلەرنى ئوقۇدى.

ئۇ بەش - ئالتە يىل جاپالىق ئۆگىنىش ئارقىلىق ئوقۇشنى پۈتتۈرۈپ ئىمتىھانغا قاتناشتى. ئىمتىھانغا قاتناشقانلار ئارىسىدا جۇڭگولۇقلار بولۇپلا قالماستىن، يەنە «تەيشۆ» نى پۈتتۈرگەن نۇرغۇن شەرق ۋە غەرپلىك ئوقۇغۇچىلارمۇ بار ئىدى. ئىمتىھان سوئالىرى ناھايىتى قىيىن ئىدى. بىراق يابونلۇق بۇياش ئوقۇغۇچى ھەممىدىن ئۈزۈپ چىقىپ، ئەلا نەتىجە بىلەن تەشرىپ دارلىققا ئۆتتى.

شۇنىڭدىن ئېتىۋارەن، ئابېيجۇڭ مالۇ مەنسەپكە ئولتۇرۇپ، تاڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتىگە خىزمەت قىلىشقا باشلىدى. ئۇ ئالدى بىلەن شاھزادە لىيېنىڭ قىرائەتخانىسىدا كىتاپ - نامىلەر مەھكىمىسىنىڭ كاتىۋى (كىتاپ - نامىلەرنى باشقۇرغۇچى) بولدى ھەمدە شاھزادىنىڭ ئىلىم تەھسىل قىلىشىغا ھەمراھ بولدى. ئۇنىڭدىن كېيىن يەنە، سول قول مەسلىھەتچى بولدى ھەمدە دەرىجە ئاتلىتىپ پادىشاغا مۇشاۋۇرلۇققا ئۆستۈرۈلدى. مۇشاۋۇرلۇق، پادىشاغا ھەمراھ بولىدىغان مەنسەپ ئىدى، شۇڭا، ئۇ ھەمىشە تاڭ سۇلالىسىنىڭ پادىشاسى شۇەنزۇڭنى

يىنىك سەككىزىنچى قېتىم تاك سۇلالىسىگە ئەۋەتىلگەن ئەلچىلىرى بولۇپ، دېڭىزچىلار بىلەن قوشقاندا 550 دىن كۆپرەك ئادەم ئىدى. ئۇلار جەنۇبىي يۆنۈلۈش بىلەن ئىلگىرىلەپ شەرقىي جۇڭگو دېڭىزىدىكى دەھشەتلىك دولقۇنلارنى يېرىپ ئۆتۈپ، چاڭجياڭ دەرياسىنىڭ قۇيۇلۇش ئېغىزىغا تېچ-ئامان يېتىپ بارغاندىن كېيىن، غەرپكە قاراپ ئىلگىرىلىدى. ئۇلار توققۇز ئايلىق سەپەردىن كېيىن، چاڭئەن شەھىرىگە يېتىپ كەلدى.

ياپونىيىنىڭ تاك سۇلالىسىگە ئەۋەتكەن ئەلچىلىرى دېڭىزدىن ئۆتمەكتە

بۇ قېتىم تاك سۇلالىسىگە ئەۋەتىلگەن ئەلچىلەر ئارىسىدا شۇ يەردە قېلىپ ئوقۇيدىغان بىرمۇنچە ئوقۇغۇچىلار بار ئىدى. 16 ياشلىق ئابېيجۇڭ مالۇ تىرىشچان، تالانتى ئۇرغۇپ تۇرىدىغان بالا بولغاچقا، قېلىپ ئوقۇيدىغان ئوقۇغۇچىلار قاتارىغا تاللىنىپ چاڭئەن شەھىرىگە كەلگەن ئىدى. بۇ چاغدا، شەرقىي ئاسىيانىڭ مەركىزى بولغان تاك سۇلالىسىنىڭ ئىقتىسادى

دىكى ئەھۋاللارنى زوقمەنلىك بىلەن تىلغا ئالدى ھەمدە خاتىرىسىدىكى ئۇلار بىلەن مۇشۇنداق بولغان بىرمۇنچە شېئىرلارنى كۆرسىتىپ جېنىبېيدىن مەسلىھەت سورىدى.

— پاھ، يارايسەن، مەن سېنى ئۇستاز تۇتۇشۇم كېرەك ئىكەن! — جېنىبېي ئۇنىڭ شېئىرلىرىدىن ھوزۇرلىنىپ، توختىماستىن ماختىدى.

كېيىنكى كۈنلەردە، جېنىبېي قېتىقىنىپ ئۇگىنىش، گەمتەرلىك بىلەن مەسلىھەت سوراش ئارقىلىق ئالتە ھۈنەر (بەش كالام، ئۇچ تارىخ، شەرھىچىلىك ئىلمى، ھېساپ، فونېتىكا، خۇشخەت) نى ئۇگىنىۋالدى؛ ئۇنىڭ تىرىشچانلىغى، ئىلىم-خۇمارلىغى چاڭئەنددىمۇ كىشىلەر ئارىسىدا تەرىپلەندى.

ۋاقىت يورغىلاپ ئۆتۈۋەردى، جاۋخېك سېزە - سەزمەي جۇڭگوغا 40 يىلنى ئۆتكۈزۈۋەتتى. ئۇنىڭ ساۋاقدىشى جېنىبېي، ۋەتىنىگە قايتىپ كېتىپ، ياپونىيىنىڭ تاڭ سۇلالىسىگە 10 - قېتىم ئەۋەتكەن ئەلچىلىرى بىلەن بىرلىكتە يەنە جۇڭگوغا كەلدى. بۇ چاغدا، جاۋخېك دىۋانخاندا پۈتۈكچى مۇپەتتىشلىككە كۆتىرىلگەن ئىدى. جېنىبېينىڭ كەلگەنلىگى ئۇنىڭ قۇلىغىغا يېتىپ بارغاندا، ئۇ ئۇزاقتىن بۇيان كۆڭلىنىڭ چوڭقۇر يېرىدە يېنىۋاتقان يۇرت مۇھەببىتىنى باسالماي قالدى، بۇرۇن ۋەتەنگە قايتىش ھەققىدە كۆپ قېتىم تەلەپ قويغان بولسىمۇ، ئەمما شۇەنزۇڭ شاھ قوشۇلمىغان ئىدى. شۇڭا، ئۇ ھەرقاچان گۈللەر ھۆپپىدە ئېچىلغان كۈنلەر ۋە سۇزۇك ئايدىڭ كېچىلەردە، دائىم مۇنۇ ئىككى مىسرا شېئىرنى ئوقۇيتتى:

كۆرۈپ تۇرۇش ئىمكانىيىتىگە ئىگە ئىدى.

— ھە، ئىسمىڭىز نىمە؟ — بىر كۈنى شۇەنزۇڭ، ئابېيجۇڭ مالۇنىي كۆرۈپ شۇنداق سورىدى.

— ئابېيجۇڭ مالۇ، پادىشاھى ئالەم.

— ئىسمىڭىز ناھايىتى ئۇزۇن ئىكەن، مەن سىزگە بىر ئىسىم قويۇپ قويسام قانداق؟

— ھەممەتلىرىگە رەھمەت دەيمەن، پادىشاھى ئالەم.

شۇەنزۇڭ سەل ئويلاندى - دە، قولىغا مويي قەلەم ئېلىپ «جاۋخېڭ» دەپ يازدى. شۇنىڭدىن باشلاپ ئابېيجۇڭ مالۇنىڭ ئىسمى «جاۋخېڭ» دىگەن خەنزۇچە ئىسىمغا ئۆزگەرتىلدى.

بىر نەچچە كۈندىن كېيىن، جېنىبېي ئىسمىلىك بىر ياپونلۇق ئوقۇغۇچى ئابېيجۇڭ مالۇنىي كۆرگىلى كېلىپ:

— سېنىڭ مەنسەپتىن ئامىتىڭ كېلىپ قالدى! مۇشاۋۇر بولۇپ قالدىڭ. پادىشاھى ئالەم ساڭا قۇتلۇق ئىسىم ئىلتىپات قىلدى. بىراق، مەن سېنىڭ ئەدىبىياتىنى تەتقىق قىلىشىڭنى تەۋسىيە قىلىمەن. ئەدىبىياتىنى بىلمەيدىغان ئادەمنىڭ چاغىدە بازىرى يوق ئىكەن. ئاڭلىشىمچە، پادىشاھى ئالەم مۇزىكىغا بەكمۇ بېرىلىدىكەن، يەنە تېخى شېئىر يازىدىكەن، — دىدى.

— راست دىدىڭ، — دەپ چوڭقۇر ئويلىنىپ جاۋاپ بەردى جاۋخېڭ، — مەن بۇرۇن ياپونچە شېئىرغا قىزىقاتتىم، تاڭ سۇلالىسىگە كەلگەندىن بۇيان خەنزۇچە شېئىرلارغىمۇ قىزىقىپ قالدىم، — ئۇ سۆزلەۋېتىپ بۇيۇك شائىر لى بەي، ۋاڭ ۋېي، شۇ گۇاڭيى قاتارلىقلار ئىلەن ئۇچراشقان چاغلىرى-

56 ياشقا كىرگەن جاۋىخبك ئۆزىنىڭ چىن كۆڭلىدىن ياخشى كۆرىدىغان قىلىچىنى غىلىپىدىن ئېلىپ، جۇڭگولۇق شائىر دوستىغا ھەدىيە قىلدى ۋە تۆۋەندىكى نەزمىنى ئوقۇدى:

مانا مەن پەرمان بىلەن چىقتىم بۇندىن خوشلىشىپ،
ئىقتىدارىم بولسىمۇ كەم، تەيىنلىنىپ ئەلچى بولۇپ.
دانا پادىشاھ پانايىدا تۇرسامۇ گەر جۇڭگودا مەن،
مېھرىۋان تۇققانلارنى كۆپ ئەسلىدىم بۇنداتۇرۇپ.
.....
ئەسلىتەر ئۆتكەن كۈنوم باققاندا مەن مەغرىپ تامان،
ھېس قىلارمەن خاسىيەتلىك چاغلىنى مەشرىقتەمەن.
بار ئىدى ئۆمرۈمدە بەكمۇ ياخشى كۆرگەن شەھىرىم،
ھەدىيە قىلىپ قالدۇراي دوستلارغا شۇ شەھەرنى مەن.

15 - ئۆكتەبىردە ئابىيجۇڭ مالىۋ چاڭئېەن بىلەن خوشلاشتى ۋە ياپونىيىگە قايتىپ كېتىدىغان ئونىنچى قېتىملىق ئەلچىلەر ئۆمىگى بىلەن ياڭجۇ ئارقىلىق سۇجۇنىڭ خۇاڭسىپو دىگەن يېرىگە كەلدى. جۇڭگو شائىرلىرى ئايرىلىشقا كۆزى قىيمىغان ھالدا ئۇنى ئاشۇ يەرگىچە ئۇزىتىپ قويدى. تىلغا ئېلىشقا ئەرزىيدىغىنى شۇكى، ياڭجۇدىكى يەنە گۈاك ئىبادەتخانىسىنىڭ مەشھۇر راھىبى جيەنجېن ئۇنىڭ تەكلىۋى بىلەن ياپونىيىگە يولغا چىقتى.

ياپونىيىگە قايتىدىغان تۆت چوڭ ياغاچ كېمە دېڭىزدا دولقۇن يېرىپ ئىلگىرىلىدى. ئەمما ئوكيناۋا ئارىلىغا يېتىپ بارغاندا، بەختىگە قارشى قارا بوران چىقىپ تۆت كېمىنىڭ ئالاقىسىنى ئۈزۈۋەتتى، جيەنجېن چۈشكەن كېمە بىلەن قالغان ئىككى كېمە ھەرقايسىسى ئۆز ئالدىغا يول يۈرۈپ، ياپونـ

تەلپۈنمەن قاراپ دائىم كۆك ئاسمانغا،
سەندۇشەنگە ① يېتىپ بېرىپ، يېتەرمەنمۇ ئارمانغا.

10 - قېتىم تاك سۇئالىسىگە كەلگەن ئەلچىلەر ياپونىيىگە قايتماقچى بولدى. جاۋخېك ۋەتىنىگە قايتىش تەلۈنى شۇەنزۇكغا يەنە بىر قېتىم سەممىلىك بىلەن مۇراجەت قىلدى.

— مېنىك ياپونىيىگە قايتىشىم، — دىدى ئۇ، — ياشانغان ئاتا - ئانامغا ۋاپادارلىق يەتكۈزۈش ئۈچۈنلا ئەمەس، تېخىمۇ مۇھىمى ئۇگەنگەن بىلىملىرىمنى ياپونىيىگە ئۆگىتىش ئۈچۈن.

شۇەنزۇك ئۇنىك ئىنتايىن سەممىي نىيىتىنى چۈشىنىپ، ۋەتىنىگە قايتىشقا رۇخسەت بەردى:

— خەير، بوپتۇ! ياپونىيىدىن ھوزۇرىمزغا سوغا تەقدىم قىلغىلى كەلگەن ئەلچىلەرنى ۋەتىنىگە ئۇزىتىپ قويۇش ۋەزىپىسىنى سىزگە تاپشۇراي!

752 - يىلى ئۆكتەبىردە، ئابېيجۇك مالۇ يولغا چىقماقچى بولدى ئۇنىك چاكىنەندىكى شائىر دوستلىرى كاتتا خوشلىشىش زىياپىتى ئۆتكۈزدى. مەشھۇر شائىر لى بەي بۇ چاغدا يىراق جايلارغا زىيارەتكە كەتكەنلىگى ئۈچۈن، زىياپەتكە قاتنىشالمىدى. ۋاك ۋېي، چۇ گۇاكىيى ۋە ھەرقايسى ئەللەردىن كەلگەن ئەلچىلەر خوشال - خورام جەم بولۇشتى. ۋاك ۋېي زىياپەت ئۇستىدىلا قولىغا قەلەم ئېلىپ «پۇتۇكچى مۇپەتتىشىنى ياپونىيىگە ئۇزىتىمەن» دېگەن شېئىرنى يازدى.

① ياپوندىكى بىر تاغنىك نامى.

ئەپسۇسكى، مۇشۇ يىلى نويابىردا، تاڭ سۇلالىسىدە تو-
پىلاڭ كۆتىرىلىپ، پايتەخت توپىلاڭچىلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ
كەتكەن. پادىشا شۈەنزۇڭ سىچۈەنگە قېچىپ كەتكەن، ئۇنىڭ
ئوغلى سۇزۇڭ، گەنسۇنىڭ لىڭۈۇ دېگەن يېرىدە تەخت قۇر-
غان. ئابېيجۇڭ مالۇ تاكى 757-يىلى ئۆكتەبىرگىچە شۈەن-
زۇڭنىڭ كەينىدىن ئايلىنىپ يۈرۈپ چاڭئەنگە قايتىپ
كەلگەن. بۇ چاغدا گەرچە توپىلاڭ بېسىقتۇرۇلغان بولسىمۇ،
ئەمما تاڭ سۇلالىسىنىڭ ئالتۇن دەۋرى بارسا كەلمەسكە كەتە-
كەن ئىدى. كېيىنكى كۈنلەردە، ئابېيجۇڭ مالۇ سول قول
مۇپەتتىش مەسلىھەتچى (پادىشا يېنىدا تۇرۇپ ئۇنىڭ سە-
ۋەنلىكلىرىگە نەسىھەت قىلغۇچى ئەمەلدار) قاتارلىق مەنسەپ
لەردە ئولتۇرغان.

ئابېيجۇڭ مالۇ 70 يېشىدا ئاننەننىڭ ھىراۋۇللۇغىغا
تەيىنلىنىپ ھازىرقى ۋېيتنامنىڭ خېنېي قاتارلىق جايلىرىنى
باشقۇرغان. ئەمما ئۇ ئۇزاق يىللار مابەينىدە چارچاپ كەتە-
كەچكە، ۋەزىپىگە تەيىنلىنىپ ئۇزاق ئۆتمەيلا ئېغىر كېسەل
بولۇپ 770 - يىلى يانۋاردا، 73 يېشىدا چاڭئەندە ۋاپات
بولدى. ئۇنىڭ تۆھپىلىرىنى نامايەن قىلىش ئۈچۈن، پادىشا
دەيزۇڭ ئۇنىڭغا «لۇجۇنىڭ ئۇلۇغ مۇپەتتىشى» دېگەن ئۇن-
ۋاننى بەردى.

ئابېيجۇڭ مالۇنىڭ ھاياتى — 8 - ئەسىردىكى ياپون-
يە خەلقىنىڭ تاڭ سۇلالىسى مەدەنىيىتىنى تەشنالىق بىلەن
قوبۇل قىلغانلىغىنىڭ ئىخچام كۆرۈنۈشى، شۇنداقلا جۇڭگو -
ياپونىيە خەلقلىرىنىڭ ئۇزۇلمەي داۋاملىشىۋاتقان دوستلۇغى-
نىڭ سىمۋولى.

يىگە يېتىپ باردى. ئەمما ئابىيجۇڭ مالىۋ قاتارلىقلار چۈشـ
كەن كېمە ئىز - دېرەكسىز يوقىلىپ كەتتى. ئىككىنچى يىلى
مارتتا، ياپونىيەنىڭ ئوردىسىغا يەنىلا «ئىز - دېرىكى يوق»
دىگەن خەۋەر يېتىپ باردى. ئابىيجۇڭ مالىۋنىڭ بەختسىز-
لىكىگە ئۇچرىغانلىغى توغرىسىدىكى مىش - مىش گەپلەر تاڭ
سۇلالىسىگە تارقالدى، سۇجۇدا سايامەت قىلىۋاتقان لى بەي
بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ ئۇنىڭ دېگىزغا غەرق بولۇپ كەتكەن-
لىگىگە ئىشەنمىدى - دە، بەكمۇ پەرىشان بولۇپ تۆۋەندىكى-
چە قايغۇلۇق مەرسىيەنى يازدى:

بىر كۈنى چاڭئەندە جاۋخېڭ مەزىرىتىم دوستلار بىلەن،
خوشلىشىپ قايتقان ئىدى يۈرتى — ياپون دىيارىغا.
ئايلىنىپ سىرلىق ئاراللىرىنى ئۆتكىنىدە كېمىلەر،
شۇ ئىسىل كۆڭلەر چۆكۈپ كەتكەن ئىمىش سۇ ئاستىغا.
ئاق بۇلۇت قايغۇ ئىچىدە شۇنداق بۇيان ياشىسۇن تۆكەر.

لى بەي بىلەن جاۋخېڭ پەقەت ئۇچ يىللا بىللە بولغان
بولسىمۇ، ئەمما بۇ شېئىرلاردىن مەلۇمكى، ئۇلار بىر بىرىنى
چۈشىنىدىغان ھەمنەپەس دوستلاردىن بولۇپ قالغان.
ئەمما، بەختكە يارىشا ئابىيجۇڭ مالىۋ ئۆلۈپ كەتمىگەن.
ئۇ چۈشكەن كېمە ھازىرقى ۋېيتنام قىرغاقلىرىغا يېتىپ بارغان-
دا، كېمىدىكى 170 نەچچە كىشى شۇ جايدىكى ئادەملەر تە-
رىپىدىن ئېتىپ ئۆلتۈرۈلگەن، ئابىيجۇڭ مالىۋ قاتارلىق ئون
نەچچە كىشى ئۆلۈمدىن قۇتۇلۇپ قالغان. مىلادى 755 -
يىلى ئىيۇلدا ئۇلار مىڭبىر جاپا - مۇشەققەتنى باشتىن كە-
چۈرۈپ چاڭئەنگە قايتىپ كەلگەن.

توپ - توغرا 20 يىلىق ھاياتىنى جۇڭگودا ئۆتكۈزدى. ئۇلار ئىلگىر - ئاخىر بولۇپ لوياڭ، چاڭئەنلەردىكى مەشھۇر ئىبادەتخانىلاردا بۇددىزىمنى تەھسىل قىلدى ھەمدە «ئۇچ ئۇستاز يەتتە شاھمت» (يەنە ئۇچ ئۇستاز دەرس بېرىپ، يەتتە راھىپ دەرسكە گۇۋالىق قىلىش) نىڭ قاتتىق سىناقلىرىدىن ئۆتۈپ، رەسمىي راھىپ سالاھىتىگە ئىگە بولدى. ۋەتىنىگە قايتىشتىن ئاۋال ئۇلار چاڭئەنلىك راھىپ داۋخاڭ بىلەن گاۋلىق راھىپ رۇخەيلەرنى ياپونىيىگە بېرىپ ئەمر - مەرۇپچىلىك قىلىشقا تەكلىپ قىلدى، ئەمما بۇ ئىككى راھىپنىڭ بۇددا بىلىمىدە تازا يېتىشكەن مۆتىۋەرلەردىن ئەمەسلىگىنى ھېس قىلدى. ئۇلار داۋخاڭدىن ئۇنىڭ ئۇستازى جيەن جېنىڭ ئابرويلۇق دانا راھىپلىغىنى، ئۇنىڭ ياپونىيىگە بېرىپ ئەمر - مەرۇپ تارقىتىشقا تازا يارايدىغان ئادەملىگىنى بىلىۋالدى.

742 - يىلى ئۆكتەبىردە، رۇكۇرۇي، پۇجاۋلار تاڭ ئوردىسىنىڭ ۋەزىرى لى لىنفۇنىڭ تونۇشتۇرۇشىنى ئېلىپ ياڭجۇغا كېلىپ ۋەتىنىگە قايتىدىغان كېمە ھازىرلىغىنى قىلدى. ئۇلار مۇشۇ پۇرسەتتە بۇ يەردىكى دامىڭ ئىبادەتخانىسىغا بېرىپ جيەن جېنگە باش ئوردى ۋە ئۇنىڭدىن شەرققە بېرىپ ئەمر - مەرۇپ قىلىشىنى سەمىمى تەلەپ قىلدى ھەمدە ئۇنىڭدىن ئەمر - مەرۇپچى دانا ئۇستازلاردىن بىرنەچچىنى تونۇشتۇرۇپ قويۇشنى ئۆتۈندى. جيەن جېن ئۇلارنىڭ ياخشى نىيىتىگە يارىشا ئىش كۆردى ۋە ئۆزىنىڭ شاگىرتلىرىدىن:

— ياپونىيىگە بېرىپ بۇددىزىم تارقىتىشنى خالايدىغانلار بارمۇ؟ — دەپ سورىدى.

بىر ھازاغىچە ھېچكىم زۇۋان سۈرمىگەندىن كېيىن، شا-

جيەن جېننىڭ شەرقتە ئۆتۈشى

چەقتى جيەنجېن سەپەرگە جاسارەتتە دۇئخەي تامان،
ساپ نىيەتتىن نۇرلىنىپ كەتتى ئۇلۇغ ئوكيان ھەجەپ.
دىن تارقاتقىنىدا ئۇ پىداكارلىق بىلەن،
تاڭ ساباسىغا چۆمۈلدى شۇ ھامان نەيلياڭ تەرەپ.

بۇ — گومورونىڭ 1963 - يىلى شەيخ جيەن جېن ۋاپات بولغانلىغىنىڭ 1200 يىللىغىنى خاتىرىلەپ يازغان شېئىرى بولۇپ، شېئىردا جيەنجېننىڭ جاپا - مۇشەققەتتىن قورقماي، جۇڭگو - ياپونىيە مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش ئۈچۈن قوشقان ئۇلۇغ تۆھپىسى ۋە ئۆزىنى تەقدىم قىلىش روھى قىزغىن مەدھىيىلەنگەن.

مىلادى 733 - يىلى ئاۋغۇستتا، ياپونىيىنىڭ 9 - قېتىملىق ئەلچىلەر ئۆمىگى جۇڭگوغا كەلدى. رۇئ رۇي، پۇجاۋلاردىن ئىبارەت ياپونىيىلىك ئىككى ياش راھىپ بۇ ئۆمەك بىلەن كەلدى. ئۇلارنىڭ ۋەزىپىسى بۇددا دىنىنى تەھسىل قىلىش ۋە ئەمەلىيەتچى دانا راھىپلارنى ياپونىيىگە تەكلىپ قىلىش ئىدى.

ئۇ دەل تاڭ سۇلالىسىنىڭ پادىشاسى شۈەنزۇڭ جۇڭگوغا ھۆكۈمرانلىق قىلىۋاتقان ۋاقىت ئىدى. رۇئ رۇي ۋە پۇجاۋ

ئۇدۇلىغچە ئۇچۇرۇپ كەتتى. ئارقىدىنلا يەنە قارا بوران كۆتىرىلىپ دېڭىز دولقۇنلىرى قەھىرلىك ئۆركەشلىدى. كېمە بىردەم دولقۇنسېرى تاغدەك ئىگىزگە كۆتىرىلسە، بىردەم جىلە غدەك پەسكە چۈشۈپ كېتەتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە كېمىدىكى تاتلىق سۇ تۆگەپ كەتكەچكە، كۆپچىلىكنىڭ گېلى قۇرۇپ ھۆ قىلغۇسى كېلەتتى، قۇرۇق گۈرۈچ بىلەن ئۆزلىرىنى ئەمەك ئېتىپ چاينا‌پ باقسمۇ يا يۇتالماي، يا ياندۇرۇۋېتەلمەي قېينىلاتتى. ئامالسىزلىقتىن دېڭىز سۈيىنى ئىچكەن بەزىلەر قوساق ئىسىگىنىڭ دەردىدە تولغىناتتى. ئۇلار ئەنە شۇنداق ئازاپ بىلەن چەكسىز دېڭىزدا 14 كۈن لەيلەپ يۈرۈپ، «ئىلان دېڭىز»، «ئۇچار بېلىق دېڭىزى»، «ئۇچار قۇش دېڭىزى» قاتارلىق دېڭىزلاردىن ئۆتۈپ، خەينەنداۋ ئارىلىغا يارغاندىلا، ئاخىرقى ھېساپتا قۇرۇقلۇققا چىقتى. جەن جېنىنى تەكلىپ قىلغان جۇڭگو - ياپونىيە مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇشنى ئىلگىرى سۈرۈش ئۇچۇن مىڭبىر جاپا - مۇشەققەتلەرنى چەككەن ياپونلۇق راھىپ رۇك رۇي، ئۇزاق ھۇددەتلىك چار-چاش ئارقىسىدا كۆپ ئۆتمەي ۋاپات بولۇپ كەتتى. 63 ياشلىق جېن جېن رۇك رۇينىڭ ۋاپاتى بىلەن ھەسسە-لەپ ماتەم قايغۇسىغا چۆمدى، ئۇنىڭ ئۈستىگە جەنۇپنىڭ ئىسسىغغا بەرداشلىق بېرەلمەي كۆز كېسىلىگە گىرىپتار بولۇپ، ئۇزاق ئۆتمەيلا ئەما بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىنلا، جېيەن جېنگە ھەمرا بولۇپ شەرقە ئۆتۈش ئۇچۇن بىرنېچچە بولۇپ ئىرادە قىلغان شياڭ يەنمۇ ئالەمدىن ئۆتتى. ئەما، ئارقا - ئارقىدىن كەلگەن بۇ بىر يۈرۈش زەربىلەر جېيەن جېننىڭ شەرقە ئۆتۈش ئىرادىسىنى تەۋرىتەلمىدى، ئۇ

بىر تىزىق ئىدى) چىقىرىپ بىر دانە كىمە سېتىۋالدى ۋە شۇنىڭ بىلەن بىرگە 80 كىمىچىنى يالىلىۋالدى. بۇ نۆۋەت 70 راھىپ ۋە نەقىشگەر، رەسسام، كەشتىچىلەردىن 85 كىشى جەيھۇن جېنىگە ھەمرا بولۇپ چىقتى. ئۇلار دېكابىرنىڭ ئاخىرلىرىدىكى بىر ئايدىڭ كېچىدە ياڭجۇدىن مەخپى يولغا چىقتى. ئۇلار لاڭگۇپۇغا بارغاندا قاتتىق بوران - چاپقۇنغا ئۇچراپ، قىرغاقتا چىقىپ كىمىسىنى رېمونت قىلىشقا مەجبۇر بولدى. بىر ئايدىن كېيىن يەنە يولغا چىقىپ داۋاملىق ئىلگىرىلەپ، جېجياڭنىڭ ئۇدۇلىغا بارغاندا تېخىمۇ دەھشەتلىك بوران - چاپقۇنغا ئۇچرىدى، كىمە خادا تاشقا ئۇرۇلۇپ چۆكۈپ كەتتى، ئۇلار يا ئاشلىق، يا سۇ يوق بىر تاقىر ئارالغا چىقىۋالدى. بۇ يەردە ئۇچ كۈن ئاچ - زارلىقتا قىينالغاندىن كېيىن، بۇ يەرگە كەلگەن بېلىقچىلار كىمىسى ئۇلارنى كۆرۈپ ھۆكۈمەتكە مەلۇم قىلدى، ئاردىدىن سەككىز كۈن ئۆتكەندىن كېيىن ھۆكۈمەت كىمە ئەۋەتىپ ئالدۇرۇپ كەتتى. جەيھۇن جېنى، رۇك رۇي، پۇجاۋ ۋە ھەمرا بولۇپ چىققان شاگىرتلار جېجياڭدىكى ئاسۇكا ئىبادەتخانىسىغا ئاپىرىپ قويۇلدى. ئىككىنچى قېتىملىق شەرقە ئۆتۈشمۇ مەغلۇپ بولدى.

مۇشۇ مەغلۇبىيەتتىن كېيىنكى ئون يىل داۋامىدا، جەيھۇنجېنى، رۇك رۇي، پۇجاۋلار خىلمۇ خىل خەۋپ - خەتەرلەرنى بۆسۈپ ئۆتۈپ يەنە ئۈچ قېتىم شەرقە ئۆتۈشكە ئاتلاندى. بەشىنچى قېتىم ئۇلار ياڭجۇدىن مەخپى يولغا چىقىپ، شەرقە قاراپ مېڭىپ لاڭشەنگە باردى. رەسمىي دېگىزغا چىقماي تۇرۇپلا بوران - چاپقۇن چىقىپ كېتىپ، كېمىنى جېجياڭنىڭ

نەتىجىسىدە، خەۋپ - خەتەرلەرنى بۆسۈپ ئۆتۈپ 26 - دې-
كابىردا ياپونىيىگە يېتىپ باردى. ئەپسۇسكى، تېگىيۈەن چېگ-
ىي ۋە جاۋ خېك قاتارلىقلار چۈشكەن كېمە بورانـدا ئۇچۇپ
كەتكىنىچە ئەك ئاخىرىدا ھازىرقى ۋيېتنامغا بېرىپ توختىدى.
كېمىدىكى ئادەملەردىن 160 نەچچە كىشى خەتەرگە ئۇچراپ
قازا تاپتى، تېگىيۈەن چېگخي، جاۋ خېك قاتارلىق ئون نەچچە
كىشى ئۆلۈمدىن قۇتۇلۇپ قېلىپ چاكئىنگە قايتىپ كەلدى.

بۇددا دىنى 6 - ئەسىردىن باشلاپ كۇرىيە يېرىم ئار-
لىدىن ياپونىيىگە تارقالغان بولۇپ، 8 - ئەسىرگە كەلگەندە
ناھايىتى ئەۋج ئالغان ئىدى. ياپونىيە خاندانلىقلىرىنىڭ
ھۆكۈمرانلىرى بىرەك بۇددا دىنى ئارقىلىق «دۆلەتنى ساقلاپ
تۇرغان» ئىدى. جيەن جېن، ياپونىيىگە يېتىپ كەلگەن خەۋەر
تارقىلىشى بىلەنلا ئوردا، ئاۋام خەلق ۋە دىنىي ساھەدىكىلەر
ئارىسىدا چوك بىر زىلزىلە پەيدا قىلدى. جيەن جېن پايتەخت
نەيلياك شەھىرىگە يېتىپ بارغان كۈنى، ياپونىيىنىڭ ۋاپادار
سامماۋى خانى شەھەر دەرۋازىسىغا چىقىپ كۈتۈۋېلىش ئۇچۇن
مەخسۇس ئەلچى چىقاتتى. جيەن جېن كىشىلەرنىڭ
قولداشلىغى بىلەن نەيلياك شەھىرىگە كىردى. نەيلياك
شەھىرىنىڭ كوچىلىرى تۇپ - تۇز ھەم كەك بولۇپ، كېسىشىپ
ھەر تەرەپكە ئۆتۈشۈپ تۇراتتى. «مىڭلىغان ئۆيلەر گويا
شاخمات تاختىسى ئۇستىگە قويۇلغاندەك رەتلىك، 12 كوچا
خۇددى ئوتياش چۆنەكلىرىگە ئوخشاش تۇپ - تۇز بولۇپ»
پۈتۈنلەي چاكئىنگە ئوخشاپ كېتەتتى، جيەن جېن بۇ مەنزىرە-
گە بەكمۇ سۆيۈنۈپ كەتتى ۋە گويا ئايرىلغىلى ئۇزاق بول-
غان چاكئىنگە كېلىپ قالغاندەك بولدى.

كۆڭلىده 6 - قېتىملىق شەرقە ئۆتۈش سەپىرىگە داۋاملىق تەييارلىق كۆردى.

753 - يىلى ئۆكتەبىردە، ياپونىيىنىڭ ئونىنچى قېتىملىق «تاڭ سۇلالىسىگە ئەۋەتىلگەن ئەلچىلەر ئۆمىگى» ۋەتىنىگە قايتماقچى بولدى. ئەلچى تېگىيۇەن چىگخې، جىبىي جېنبېي ۋە ئۇلار بىلەن بىرلىكتە ۋەتىنىگە قايتىش ئۈچۈن يولغا چىققان جاۋ خېك قاتارلىقلار بىرلىكتە يادجۇدىكى يەنە گۇاڭ ئىبادەتخانىسىغا بېرىپ، جىيەن جېننى زىيارەت قىلدى. ئۇنىڭ بەش قېتىملىق دېڭىزدىن ئۆتۈشتىكى پائالىيەتلىرىگە ئاپىرىن ئېيتتى ھەمدە ئۇنى شەرقە ئۆتۈش ئۈچۈن يەنە بىر قېتىم تەكلىپ قىلدى. يېشى 60 تىن ئاشقان جىيەن جېن تولۇق رازىلىق بىلدۈردى. ھۆكۈمەتنىڭ توسقۇنلۇغىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن، جىيەن جېن، ئەلچىلەر كېمىسىنى ئاۋال يادجۇدىن چىقىپ كېتىپ خۇاڭسېپۇدا ساقلاپ تۇرۇشقا بۇيرۇدى. 19 - ئۆكتەبىر كېچىلىگى جىيەن جېن قاتارلىقلار بىر كېچىك كېمىگە چۈشۈپ يولغا چىقتى، سىتو قاتارلىق 14 شاگىرتى ۋە باشقا خادىملاردىن 24 كىشى ئۇنىڭغا ھەمراھ بولدى. بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان پۇجاۋمۇ دەرھال كېمىسىنى ئۇلارغا قوشۇلدى. تاڭ سۇلالىسىگە ئەۋەتىلگەن ئەلچىلەر ئۆمىگىنىڭ تۆت كېمىسى 15 - نويابىر كۈنى بىرلا ۋاقىتتا يولغا چىقتى. جىيەن جېن ئاخىرى 6 - قېتىملىق شەرقە ئۆتۈش سەپىرىگە قەدەم قويدى.

جىيەن جېنلەرنىڭ ھەممىسى بىر كېمىگە ئورۇنلاشتۇرۇلدى. بەختكە قارشى بۇ كېمە يەنە بوران - چاپقۇنغا ئۇچراپ قالدى. ئەمما ئىككى ئاي جاسارەت بىلەن كۈرەش قىلىش

چىلىق بىلەن مۇنبەرگە چىقىپ، جىيەنجېندىن ئەمىر - مەرۇپ-چىلىك ئۇنۇۋانى ئالدى: ئارقىدىنلا خان جەمەتى ۋە ياش سىرامانلار (ئەمىر - مەرۇپچىلىك دەرىجىسىگە تۇشمىغان ئەر دۇئا - تىلاۋەتچىلەر) دىن 400 نەچچە كىشىمۇ ئارقا - ئار-قىدىن شۇ تەرتىقىدە ئۇنۇۋان ئالدى. ئەمما، بۇددىزىم ساھەسى-دىكى «ئۆزى قەسەم بېرىپ ئۇنۇۋان ئېلىۋېلىش» قا ئادەتلىنىپ قالغان بەزى راھىپلار ئاۋالقىدەكلا مۇنبەرگە چىقىپ ئۇنۇۋان ئېلىشنى خالىمىدى. شۇنىڭ بىلەن جىيەن جېن، شاگىرتلىرىنى ئۆلار بىلەن دوستانە زوكۇنلىشىشقا ئەۋەتتى. ئەڭ ئاخىرىدا ئۆلارمۇ مۇنبەرگە چىقىپ ئەمىر - مەرۇپچىلىك ئۇنۇۋانى ئېلىش-قا چىن دىلىدىن قايىل بولۇشتى.

بۇنىڭ بىلەن جىيەن جېننىڭ ئىناۋىتى ناھايىتى ئۆسۈپ كەتتى. جاي - جايلاردىكى راھىپلار بەس - بەس بىلەن كېلىپ جىيەن-جېنگە باش ئۇرۇپ، ئۇنىڭدىن ھەققانى قائىدە ۋە ئەمىر - مەرۇپ-چىلىك قانۇنىنى ئۆگىتىپ قويۇشنى ئۆتۈندى. شاگىرتلارنى كەڭ تۇردە كۆپەيتىش ئۈچۈن، جىيەنجېن، جۇڭگونىڭ ۋۇتەي-شەن تېغىدىكى چىگىلىياڭ ئىبادەتخانىسى ۋە خېنىياڭدىكى يۆشى ئىبادەتخانىسىنى تەقلىت قىلىپ، يېڭى بىر ئىبادەتخانا قۇرۇش ھەققىدە خان ئوردىسىغا تەكلىپ بەردى. خان ئور-دىسى بۇ تەكلىپنى دەرھال تەستىقلىدى. جىيەن جېن ۋە شا-گىرتلىرىنىڭ مېڭبىر جاپا بىلەن ئىشلىشى نەتىجىسىدە بۇ ئىبادەتخانا 759 - يىلى ئاۋغۇستتا پۈتتۈرۈلدى. ۋاپادار خاقان (بۇ چاغدا ئۇ پاك ھەم رەھمدىل سامماۋى خانىغا ئورۇن بەرگەن ئىدى، شۇڭا «خاقان» دەپ ئاتالغان) شەخ-سىەن ئۆزى «تائېجاۋتى ئىبادەتخانىسى» دەپ ۋېزىسكا يې-

جیەن جهن، بۇددىزمنىڭ مەشھۇر مۇقەددەس جايى بولـ
غـان دۇڭدا ئىبادەتخانىسىغا ئورۇنلاشتۇرۇلدى. ساماۋى خان
يەنە جيەن جهنلەردىن 12 كۈن كېيىن يېتىپ كەلگەن ئەل
چى جىببي جهنىبېينى دۇڭدا ئىبادەتخانىسىغا ئەۋەتىپ، جيەن
جـهنگە «مايـاك يەتكۈزۈپ بەرگۈچى بۇيۇك ئۇستاز» دىگـەن
ئۇنۇڭاننى بېرىپ، ئۇنى ئەمىر - مـەرۇپـچىلىققا رىيـاسەتچى
قىلىپ تـەينلىگەنلىك پەرمانىنى يەتكۈزدى. جىببي جهنىبي
يەنە جيەن جهننىڭ شاگىرتلىرىغا بېرىلگەن ئـۇنـۇڭانلارنىمۇ
ئەنگە ئېلىپ، بىر بىرلەپ نام بەردى ۋە بىر بىرلەپ سوغا
تەقدىم قىلدى.

ئۇ چاغدا، ياپونىيىنىڭ ئىبادەتخانىلىرىدا باج ـ سېلىق ۋە
ئالۋاڭ ـ ياساقنى كەچۈرۈم قىلىش ئىمتـىيازى بـولسىمۇ، ئەمما،
ئەمىر- مەرۇپچىلىك ئۇنۇڭانى بېرىدىغان قاتتىق تۈزۈم بولمـ
ىغاچقا، راھىپ بولماق ناھايـىتى ئاسان ئىـش ئىـدى، ئادەتتە
راھىپلار بۇتنىڭ ئالدىدا تۇرۇپ، بۇددا قائىدىلىرىگـە ئەمەل
قىلىشقا قەسەم بېرىپلا «ئۆزىگە ئۆزى ئەمىر ـ مەرۇپچى» دەپ
نام بېرىپ راھىپلىق ئۇنۇڭانىغا ئىگە بولۇۋالاتتى. مۇشۇ تەرىقـ
دە كىشىلەر ئارقا ـ ئارقىدىن راھىپ بولۇپ كەتكەچكە، ئوردىغا تاپـ
شۇرۇلىدىغان باج بارغانسېرى ئازلاپ كېتـىپلا قـالـماستىن،
باشقا ئىللەتلەرمۇ كۆپلەپ كۆرۈلۈپ تۇراتتى. جيەنجهن، يا
پونىيىگە يېتىپ بارغاندىن كېيىن، ياپونىيـە خـان ئوردىسى
ئۇنى قاتتىق ھەم مۇكەممەل بولغان ئەمىر ـ مەرۇپـچـىلىك
تۈزۈمىنى يولغا قويۇشقا بەلگىلىدى. خان ئوردىسى يەنە دۇڭ
دادا ئەمىر ـ مەرۇپچىلىك مۇنبىرى قۇرۇپ، ياپونىيە ساموراي
خاقانى، خانىش، ۋاپادار ساماۋى خان قاتارلىقلارمۇ باشلام-

ۆەتلىك تۈيغۇ پەيدا قىلاتتى. ئۇ تاك سۇلالىسىنىڭ ئىمارەتچىلىگىنىڭ ئەڭ يېڭى مۇۋەپپەقىيەتچىلىرىنى قوبۇل قىلغان بولۇپ، ياپونىيە ئىبادەتخانا ئىمارەتچىلىگىگە چوڭقۇر تەسىر كۆرسەتتى.

يۇقۇرقىلاردىن باشقا، جەنۇبىي ۋە ئۇنىڭ شاگىرتلىرى ئەدەبىيات، ھەيكەلتاراشلىق، رەسساملىق، خەتتاتلىق، تىلشۇناسلىق ۋە قەدىمىي چىقىرىش، جىياڭيۇ چىقىرىش، پۈرچاق پىشلىغى چىقىرىش، ماشىنىچىلىق جەھەتلەردىمۇ ياپونىيە خەلقىغە قىممەتلىك تۆھپىلەرنى قوشتى.

763 - يىلى 6 - ماي، بۇيۇك ئۇستاز جەنۇبىي، تاڭجاۋتى ئىبادەتخانىسىدىكى ياتىغدا، بەدەشقان قۇرغان ھالدا غەرپ تەرەپتىكى ۋەتىنىگە قاراپ ئولتۇرۇپ نەپەستىن توختىدى، بۇ چاغدا ئۇ 76 ياشقا كىرىپ قالغان ئىدى. جەنۇبىي ۋاپات بولۇشتىن ئىلگىرى، شاگىرتى سىتو ئۇنىڭ ئولتۇرغان ھالىتىدىكى تەقىي - تۇرقىغا تەقلىت قىلىپ، ئاق كەندىر كانايلىرىنى يۆگەپ ئۈستىگە سىر بېرىپ زاماسكىلاش ئۇسۇلى بىلەن ھەيكىلىنى قاتۇرغان ئىدى. بۇيۇك ئۇستازنىڭ ئوچۇق قىزىل جىلىتكە كىيگەن، ئۈستىگە كاسايا يېپىنچاقلاپ، كۆزىنى يۇمغان ھالدا كۈلۈمسىرەپ بەدەشقان قۇرۇپ ئولتۇرغان ھەيكەل كۆرۈنۈشى ئۇنىڭ رەھمىدىل، شەپقەتلىك، خۇش خۇي سىياقىنى ۋە جاسارەتلىك ئىرادىسىنى قايتا گەۋدىلەندۈرىدۇ. بۇ ھەيكەل، ئىبادەتخانىنىڭ شەرقىي شىمالى بۇرجىگىدىكى كەيشەن زالىغا قويۇلغان بولۇپ، ھازىرغىچە ساقلانماقتا ۋە ياپونىيە خەلقى تەرىپىدىن «دولەت ئەڭگۈشتىرى» دەپ قارالماقتا. جەنۇبىي جەنىنىڭ ۋاپات بولغانلىغى ھەقىقىدىكى

زىپ بەردى. شۇنىڭدىن باشلاپ، ھەر يەر - ھەر يەرلەردىن كەلگەن راھىپلار بۇ يەرگە جەم بولۇپ بۇددىزىمنى چوڭقۇرلاپ ئۆگىنىپ، ئەمىر - مەرۇپ قوبۇل قىلدى؛ شۇنىڭ بىلەن بىر ئىبادەتخانا ياپونىيە بويىچە تەسىرى ئەڭ كۈچلۈك بولغان بۇددىزىم مەكتىۋىگە ئايلاندى.

جيەن جېن، شەرقتىكى ياپونىيىگە ئۆتۈپ، جۇڭگونىڭ بۇددىزىمى ۋە ئەمىر - مەرۇپچىلىكىنى تارقىتىپلا قالماستىن، بەلكى شۇ چاغدىكى ئەڭ يېتىشكەن تاڭ مەدەنىيىتىنى ياپونىيىگە تونۇشتۇردى.

جيەن جېن تىبابەتكە ئاھايىتى پۇختا ئىدى. ئۇ ئەمىر - مەرۇپ ئۆگىتىپ ئۇنۇڭان بېرىشتىن باشقا يەنە تىببىي داۋالاش پائالىيىتى بىلەن شۇغۇللىنىپ، ياپونىيىگە تىبابەت بىلىملىرىنى تارقاتتى. ئۇنىڭ ئىككى كۆزى ئەما بولسىمۇ، بۇرنى بىلەن پۇراش، تىلى بىلەن تېتىش، قولى بىلەن سىلاش ئارقىلىق سېزىم ئەزالىرىغا تايىنىپ تۇرۇپ، دورىلارنى پەرق ئېتىش جەھەتتىكى بىلىمىنى سېخىلىق بىلەن ياپونىيە خەلقىغە ئۆگەتتى. بىر قېتىم سامماۋى خان كېسەل بولۇپ قالغاندا، داۋالاشقا ماھىر شەيخىلەردىن 120 كىشىنى تەكلىپ قىلىپ ئۇنىڭ كېسىلىنى داۋالاتقان ئىدى، بۇلارنىڭ ئىچىدىن جيەن جېن قاتارلىقلار داۋالاش ئۇنۇمىدە ئەلا نەتىجە قازىنىپ مۇكاپاتقا ئىگە بولدى.

جيەن جېن ۋە ئۇنىڭ شاگىرتلىرى بۇددىزىم ئىبادەتخانا ئىمارەتچىلىكىدە ماھىر ئىدى. تاڭجاۋتى ئىبادەتخانىسىنىڭ قۇرۇلمىسى پۇختا، جايلاشتۇرۇلۇشى يېقىملىق، بۆلەكلىرى بىرسىگە بىرسىگە مۇناسىپ بولۇپ، كىشىدە بىرخىل ھەيۋە

بالا پايلاقچىلار

ياپونىيە پايتەختى نەنبونىڭ چوڭ كوچىسىدا بويى پا-
كار بىر بالا ئۇياق - بۇياقتا قاتىراپ يۈرەتتى. ئۇنىڭ ئىس-
مى تيەنسىلاڭ بولۇپ، چوڭ باينىڭ بالىسى ئىدى. ئەمما ئۇ
قۇلىغىنى دىڭ قىلغان ھالدا كىشىلەرنىڭ گەپ - سۆزلىرىگە
دىققەت قىلىپ توختىماستىن كوچا بويلاپ ماڭاتتى، گاھى-
گاھىدا تىقما - تىقماق بولۇپ كەتكەن ئادەملەر توپىغا
كىرىۋېلىپ، جامائەتچىلىكتىكى خىلمۇ خىل پىكىرلەرگە قۇ-
لاق سالاتتى.

ئارقا كوچىدىكى بىر گۈرۈچ دۇكىنى ئالدىغا بىرمۇنچە
دىخانلار توپلىشىپ تۇراتتى. تيەنسىلاڭ بۇ يەرگە كېلىپلا
توختىدى.

— بۇ يىللاردا بىز دىخانلارغا ياشايدىغان يول قالمە-
دى ...، — دىدى بىر پىشقەدەم دىخان ۋە بىر قاپ
شالغا خوجايىندىن بىر قاپ قارا ئاشلىق تېگىشتى.

— سېنىڭ قارا ئاشلىغىڭ بولسىمۇ بار ئىكەن، مېنىڭ
قارا ئاشلىغىمنىمۇ ئىجارە يىققۇچىلار بۇلاپ كەتتى. ھەي،
ھازىرقى بۇ پىگشى دىگەن قېرىمۇ ناھايىتى بىر رەھىمسىز
بېرنىمە ئىكەن جۇمۇ ...، — بىرىيگىت ئاشۇنداق ۋاي-
سىاپ تۇرۇپ بىر قاپ چا - چاتماق سېتىۋالدى.

خەۋەر ئۇزاق ئۆتمەيلا ئۇنىڭ يۇرتى ياڭجۇغا يېتىپ كەلدى. بۇ يەردىكى راھىپلار ماتەم كىيىمىنى كىيىپ، شەرقە قاراپ قەلەمۇرۇپ ئۇچ كۈن ماتەم تۇتتى.

بۇيۇك ئۇستاز جيەنجېن ۋاپات بولغان بولسىمۇ، ئۇنىڭ جۇڭگو - ياپونىيە دوستلۇغىنى ئىلگىرى سۈرۈش يولىدا ئۆزىنى قۇربان قىلىش روھى، ئىككى مەملىكەت خەلقىنىڭ قەلبىدە مەڭگۈ ساقلىنىدۇ.

يۇقۇرىدا بايان قىلغىنىمىزدەك، داخۇائىسلاھاتىدىن كېيىن دىخانلار يەرگە ئىگە بولغان، ئىشلەپچىقىرىشتا تەرەققىيات بولغان بولسىمۇ، ئەمما ئۇزاق ئۆتمەيلا مەملىكەت بويىچە بىر مۇنچە فېئودال قورۇق ئىگىلىرى پەيدا بولغان، دىخانلار يەنە فېئودال قورۇق ئىگىلىرىنىڭ دەھشەتلىك ئېكسپىلاتاتسىيىسىگە ئۇچرىغان ئىدى. ئەسلىدىكى كونا ئاقسۆڭەكلەر ئالقىدەكلا مەرتىۋىسىنىڭ يۇقىرى-تۆۋەنلىگى ۋە تۆھپىسىنىڭ چوڭ-كىچىكلىگىگە قاراپ خان ئوردىسىدىن مۇھۇرلەپ بېرىلگەن مەرتىۋە يېرى، مەنسەپ يېرى ۋە تۆھپە يەرلىرىگە ئىگە بولۇۋالغان ئىدى. ئاقسۆڭەكلەر ئىگەللىۋالغان يەرلەر كېيىنكى كۈنلەردە تەرەققى قىلىپ دۆلەتكە باج تاپشۇرمايدىغان قورۇقلارغا ئايلانغان. پىكى چىگىشىك بولسا دۆلەت بويىچە ئەڭ چوڭ قورۇق ئىگىسىگە ئايلانغان ئىدى.

فېئودال قورۇق ئىگىلىرى ئۆزلىرىنىڭ قورۇقلىرىنى ساقلاپ تۇرۇش ئۈچۈن، قورۇق پۇقرالىرىنى ھەمىشە چامباشچىلىقىنى ئۆگىنىشكە، ئوق-يا ئېتىشنى، ئات مىنىشنى مەشق قىلىشقا مەجبۇرلاپ، ئۇلارنى قورۇقلارنى قوغدايدىغان «سامورايلار»غا ئايلاندۇرغان ئىدى. ئۇلار قانداشلىق ياكى خوجايىنلىق ياكى بوي سۇنۇش مۇناسىۋەتلىرىنى ئورنىتىپ، بىر مۇنچە قورۇقلاردىكى سامورايلارنى بىرلەشتۈرۈپ، ھەربى كۈرۈھ تەشكىل قىلغان ئىدى. سامماۋى خان دىخانلار قوزغىلىڭىنى باستۇرماقچى بولسا، جايلاردىكى تەسىر كۈچى بار سامورايلار داھىسىنى ئۆز ئىلكىدىكى قوشۇنلىرىنى ئېلىپ بېرىپ باستۇرۇشقا ئەۋەتەتتى، شۇنىڭ بىلەن سامورايلارنىڭ كۈچ-قۇدرى

يىگىت دەۋاتقان «پىگىشى قېرى» ھاكىمىيەت بىشىغا چىقىپ كەتتا ھوقۇقنى ئىگەللىۋالغان پىلك چىگىشىلك ئىدى. بۇ ھەددى - ھېسابسىز دەپە - دۇنيالىرى ۋە توپ - توپ قۇل - دىدەكلىرى بار ئادەم بولۇپ، ئائىلىسىدە يەنە زور بىر تۇركۈم جاسۇسلارنى تەربىيىلىگەن ئىدى. شۇڭا، يىگىت بۇنىڭ ئىسمىنى تىلغا ئالغان ھامانلا كىشىلەر جىددىلىشىپ كېتىشتى.

— ھوي، كاللاڭغا دىققەت قىل، ماۋۇ قەيەر بىلەن سەن؟ — ئوتتۇرا ياشلىق بىر دېخان ئاگاھلاندۇردى ھەمدە ۋەھىمە بىلەن تۆت ئەتراپىغا كۆز يۈگۈرتتى.

— نىمىگە قورقاتتىم! قېنى ئۇ قېرى بىر كىلىسۇن مۇ! — دىدى يىگىت چىمچىلىغىنى كۆرسىتىپ. — مۇشۇ چىمچىلىغىم بىلەنلا ئۇ قېرىنىڭ خېنىنى ئاسمانغا قىلىۋېتىمەن! — ئۇ شۇنداق دەپ ھەييارلىق بىلەن ئىگەك تاشلىدى - دە، جاماڭەتنى قاھ - قاھلىتىپ كۈلدۈرۈۋەتتى. ئارقىدىنلا كۆپچىلىك ئۇ بۇنى، بۇ ئۇنى دەپ غۇلغۇلا قوزغىۋەتتى. بەزىلەر، پىلك جەمەتىدىكىلەر ۋەھشى ھايۋانلار ئەسلىدىن تۆرەلگەنمىش؛ شۇڭا نامراتلار ئۇنىڭغا ئۇچراپ قالسا قازا تاپىدۇ، دېيىشسە، بەزىلەر، ياق، پىلك چىگىشىك ئاچكۆز ئالۋاستىدىن تۇغۇلۇپتىكەن، ھامان ياخشى كۈن بىلەن ئۇچرايدۇ، دېيىشەتتى. كۆپچىلىك سۆزلىگەنسېرى غەزەپلىنەتتى، دەرھال ئۇنىڭ سارىيىغا باستۇرۇپ كىرىپ، ئۇ قېرىنى تازا بىر دۇمبالىۋالغۇسى كېلەتتى.

كىشىلەر پىلك چىگىشىڭغا نىمىشكە بۇنچىۋالا نەپرەتلىنىدۇ؟ ئەسلىدە بۇنىڭ سەۋەبى بار ئىدى.

تەمشىلىۋاتاتتى. توساتتىن ساموراپلار ئەتىردى كېلىپ گۈرۈچ دۇكىنىنى قورشىۋالدى.

— پىك بېگىمنىڭ خېنىنى ئاسمانغا قىلماقچى بولغان كىم؟ ھە؟ — ساموراپلارنىڭ ساۋۇت كىيگەن بىر كاتتىۋېشى قاتتىق ۋاقىرىدى. ئۇ بىر تەرەپتىن ئاشۇنداق سوراق قىلسا، بىر تەرەپتىن زەھەرخەندىلىك بىلەن كىشىلەر توپىغا كۆز يۈگۈرتەتتى. بىر دەمدىن كېيىن ھىلقى يىگىتنىڭ ئالدىغا كېلىپلا توختىدى.

— سەن، شۇنداقمۇ؟ — ئۇ ھىلقى يىگىتنىڭ قولىنى ئارقىسىغا قايرىدى - دە، يىگىتنىڭ ئوڭ كاچىتىغا ئارقا تەرەپتىن «تاس» قىلىپ بىر مۇشت ئۇردى.

يىگىتنىڭ مەڭزى بىردەمدە كۆكىرىپ چىقتى، ئەمما ئۇ ۋايجان دېمىدى، جان - جەھلى بىلەن بىرلا سىلكىپ قويۇپ تارتىۋالدى - دە، ساموراپلار كاتتىۋېشىنىڭ بېشىغا كېلىشتۈرۈپ بىرنى سېلىپ، خۇددى باغلاقتىن قاچقان ياۋايى ئاتنى تېزلىك بىلەن كوچىغا قېچىپ كەتتى.

— تۇتۇڭلار، توپىلاڭچىنى تۇتۇڭلار! — ساموراپلار كاتتىۋېشى ھۆكىرىگىنىچە يىگىتنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاپ يۈگۈردى.

ھەش - پەش دېگىچە جامائەت ئۆرە - تۆپە بولۇپ كېتىشتى. كىشىلەر ساموراپلار كاتتىۋېشىنى ئەتەي ئورىۋېلىشتى. ساموراپلار قىلىچلىرىنى تەڭلىگەن ھالدا كىشىلەر توپىنى يېرىپ ئالغا قاراپ چېپىشتى، ئەمما ھىلقى يىگىتنىڭ قارىسىنمۇ كۆرەلمىدى.

كىشىلەر ھەيران بولۇشتى، بايا تىنىن قىلغان سۆزلەرنى ساموراپلار قانداق بىلىۋالغاندۇ؟ شالغا ئاش تېگىشكەن ھىلىقى

تى بارغانسېرى ئۇلغىيىپ كەتكەن ئىدى.

ئۇ چاغدا، مەملىكەت بويىچە ئەڭ زور بولغان ساموراي-لار گۈرۈھى پىكشى ۋە يۆەنشى گۈرۈھى بولۇپ، ئۇلارنىڭ ھەر ئىككىلىسى ياپونىيە خانلىرىنىڭ ئەۋلادى ئىدى. پىكشى گۈرۈھى گۈەنشىدا (ياپونىيىنىڭ خۇنسىيۇنىڭ غەربىدە)، يۆەن-شى گۈرۈھى گۈەندۇكدا (ياپونىيىنىڭ خۇنسىيۇنىڭ شەرقىدە) تۇراتتى.

پىكشى، يۆەنشىلارنىڭ تەسىر دائىرىسى بارغانسېرى ئۇل-غىيىپ بارغاچقا، ھەمىشە بىر بىرى بىلەن كۈرەش قىلىپ تۇراتتى. كېيىنكى كۈنلەردە، پىك چىكشېكنىڭ باشچىلىغىدىكى پىك غوجام گۈرۈھى، خان جەمەتىنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى زىددىيەتتىن پايدىلىنىپ، ساماۋى خاننى قوغداش نامى بىلەن ساموراىلار قوشۇنىنى باشلاپ بېسىپ كىرىپ پايتەختنى تىزگىنلىۋالغان. شۇنىڭدىن باشلاپ خاندانلىقنىڭ ھاكىمىيىتى پۈتۈنلەي پىك چىكشېكنىڭ قولىغا چۈشۈپ كەتكەن ئىدى.

پىك چىكشېك پايتەختكە كىرىۋالغاندىن كېيىن، خىيانەت-چىلىك قىلىپ كەتكەن، ئەيشى-ئىشرەت، كەيپ-ساپاغا ھەددىدىن ئارتۇق بېرىلگەن. دىخانلار ئۇنىڭ ئېغىر باج-سېلىقلىرىنىڭ ئېكسپىلاتاتسىيىسى ۋە زۇلمى ئاستىدا خا-نۇەيران بولۇپ، سەرسان-سەرگەردان بولۇپ چىقىپ كەتكەن. شۇڭا ئۇنىڭ نامى تىلغا ئېلىنسا كىشىلەرنىڭ چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ، چەكسىز نەپرەتلىنىشى تۇرغان گەپ.

ئەمما پىك چىكشېك تولىمۇ قاتتىق قول ئادەم بولغاچقا، پايتەختنى ئىنتايىن قاتتىق تىزگىنلىۋالغان ئىدى. كىشىلەر گۈرۈچ دۇكىنىنىڭ ئالدىدا بىردەم غۇلغۇلا قىلىپ، تارقىلىشقا

توغرا يەتكۈزەلمسە تاماق بېرىلەتتى؛ خەۋەر قىلمسا ياكى پايلاقچىلىق قىلغىلى ئۇنىمسا قاتتىق دۇمبالىناتتى. بىر يېتىم بالا بۇنداق ئىشنىڭ كەمبەغەللەرگە پايدىسىزلىغىنى بىلىپ قېلىپ، پايلاقچىلىق قىلغىلى ئۇنىمىغانلىقتىن، سامو-رايلار 300 بالىنىڭ ئالدىدا ئۇنى ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈۋەتكەن ئىدى.

پىك چىگشىگنىڭ رەھىمسىز ۋە زۇلمەتلىك ھۆكۈمرانلىغى ئاخىرقى ھېساپتا ئۇنى يەنىلا ھالاكەت تەقدىرىدىن قۇتۇلدۇرۇپ قالالمىدى. مىلادى 1183 - يىلى، گۇەندۇگدىكى يۇەنشى گۇرۇھى پۇقرالارنىڭ پىگشى گۇرۇھىغا بولغان كۈچلۈك نارازىلىغىدىن پايدىلىنىپ، سامورايلىرىنى باشلاپ پايتەختكە بېسىپ كىردى. پىك مەزھىپدىكىلەر مەغلۇپ بولۇپ، ھەممىسى بىرلىكتە شىخەيگە قېچىپ كەتتى. 1185 - يىلىغا كەلگەندە، يۇەنشى ئاخىرقى ھېساپتا پىگشى مەزھىپىنى يوقاتتى. شۇ چاغدا، پىك چىگشىگنىڭ ھەمايىسى بىلەن تۇرۇۋاتقان سامباۋى خان ئەندى (پىك چىگشىگنىڭ قىز جىيەنى) مۇزۇنىنى دېگىزغا تاشلاپ ئۆلۈۋالدى.

يۇەنشى، پىگشىنى يوقاتقاندىن كېيىن، لىيەنساڭ (ھازىرقى توكيونىڭ جەنۇبى) دا سامورايلار ھاكىمىيىتىنى قۇرۇپ، مەركىزىي ھاكىمىيەت خاراكتېرىنى ئالغان «لىيەنساڭ بارگاھى» نى تەشكىل قىلدى.

«لىيەنساڭ بارگاھى» ياپونىيە تارىخىدا بىرىنچى بولۇپ مەيدانغا كەلگەن بارگاھ ئىدى. بارگاھنىڭ ئەڭ ئالى باشلىغى سەركەردە ئىدى. بارگاھتا مەمۇرىيەت باقانلىغى (ھەربىي مەمۇرى ئىشلار ئىدارىسى)، مۇداپىئە باقانلىغى (ھەربىي ئىشلار ئىدارىسى)، سوراقچىلىق باقانلىغى (ئەدلىيە ئىدارىسى)

بوۋاي يەنە سەزگۈرلۈك مەلەن ئويلىدى - دە، بايا تىن جاماڭ غۇلغۇلا قىلىۋاتقاندا بىر ئوغۇل بالىنىڭ ئۆزلىرىنىڭ يېنىدا تۇرغانلىغىنى، ئەمما بىردەمدىن كېيىنلا يوقلىپ كەتكەنلىگىنى: ساموراپلار يېتىپ كەلگەندە ئۇنىڭ يەنە پەيدا بولۇپ قالغانلىغىنى بايان قىلدى.

— جەزمەن شۇ، كىچىك پايلاقچى! — كىشىلەر غەزەپ بىلەن شۇنداق دېيىشىپ، ئاشۇ ئوغۇل بالىنى ئىزلەشتى - يۇ تاپالمىدى.

بالىلارنى پايلاقچىلىققا سېلىشنى پىك چىڭشىڭ ئۇجان قىلغان ئىدى. ئۇ شەھەردىكى نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ نارازى بولۇۋاتقانلىغىنى، دوقمۇشتا سۆز - چۆچەك قاينىپ كېتىۋاتقانلىغىنى بىلەتتى. ساموراپلار كوچىغا چىققان ھامان كىشىلەر دەرھال تارقىلىپ كەتكەچكە، غۇلغۇلا ئەھۋالدىن پىك چىڭشىڭ ھېچنىمىنى بىلەلمەيتتى، شۇڭا، ئۇ ئۆزىنىڭ ئىشەنچلىك ساموراپلىرىغا 300 نەچچە بالىنى توپلاپ مەشق قىلدۇرۇپ، ئۇلارنى ئايغاقچىلىققا سالغان ئىدى. بۇ بالىلار ئارىسىدا بايلارنىڭ بالىلىرى بار ئىدى، كەمبەغەل لەرنىڭ بالىلىرىمۇ بار ئىدى، كوچىلاردا ۋەيرانى بولۇپ يۈرگەن بالىلارمۇ بار ئىدى. پىك چىڭشىڭ، يوقسۇل بالىلارغا: گەپنى ئوبدان ئاڭلاپ، ماڭا ئىش قىلىپ بېرىدىغانلا بولساڭلار، يىمەك - ئىچمەك، كىيىم - كېچەكتىن غەم قىلماڭلار، ئىسمە دېسەڭلار شۇ ھازىر بولىدۇ، دېگەن ۋە شۇ گەپ بىلەن بالىلارنى ھەر كۈنى كوچىدا يۈرۈپ، كىشىلەرنىڭ ئوردا ھاكىمىيىتى توغرىسىدا قىلغان گەپ - سۆزلىرىنى تېزلىكتە خەۋەر قىلىشقا بۇيرۇغان ئىدى. بالىلار خەۋەرلەرنى تېز،

ئامېرىكا قىتئەسىدىكى قىزىقارلىق ئىشلار

ئامېرىكا قىتئەسىنى تىلغا ئالغان ھامان كىشىلەر ئۇنى «يېڭىدىن تېپىلغان چوڭ قۇرۇقلۇق» دېيىشىدۇ. چۈنكى ياۋرو-پالىقلارغا قارىتا ئېيتقاندا، مىلادى 1492- يىلى كولۇمبۇ دېڭىز يولى بىلەن ئامېرىكا قىتئەسىگە بېرىشتىن ئىلگىرى، بۇ قۇرۇقلۇقنىڭ بارلىغىنى ئۇلار بىلمەيتتى. ئەمىلىيەتتە بۇنىڭدىن ئىلگىرىلا ئامېرىكا قىتئەسىدە 20 مىليوندىن 30 مىليونغىچە ئاھالە ياشايتتى. ئۇلار مىلاددىن ئىلگىرىلا پارلاق مەدەنىيەت يارىتىشقا باشلىغان ئىدى، ئۇلارنىڭ ئۆز ئالدىغا يېزىغى، كالېندارى، خىلمۇ خىل سەنئەت بۇيۇملىرى بولۇپلا قالماي، بىرمۇنچە مەدەنى دۆلەتلەرمۇ مەيدانغا كەلگەن ئىدى.

ئەمما، ئىنسانىيەت يارالغاندىن باشلاپ ھېسابلىغاندا، ئامېرىكا قىتئەسى يەنىلا ياش قۇرۇقلۇق ھېسابلىنىدۇ. بىز ئافرىقىدىن بۇندىن ئىككى - ئۈچ مىليون يىل ئىلگىرى ياشىغان ئىپتىدائى ئادەملەرنىڭ ئىزلىرىنى تاپتۇق؛ ياۋروپا بىلەن ئاسىيادىن ئايرىم - ئايرىم ھالدا نەچچە يۈز مىڭ يىل ۋە بىر مىليون نەچچە يۈز مىڭ يىل ئىلگىرى ياشىغان ئىنسانلارنىڭ باش سۆڭىگى ۋە لازىمەتلىكلىرىنى قېزىۋالدۇق. ئەمما، ئامېرىكىدىن 50 مىڭ يىل ئىلگىرى ياشىغان ئىنسانلارنىڭ ئىزلىرىنى تېپىشمۇ ناھايىتى قىيىن. ئىلمىي تەكـ

قاتارلىق مەركىزىي ئاپاراتلار بولۇپ، ھەرقايسىسى ئۆز تەۋەلىگە دىكى ئىشلاردا سەركەردىگە نايىپلىق (ياردەمچىلىك) قىلاتتى.

بۇ دەۋردە ساماۋى خان باشچىلىغىدىكى خان ئوردىسى يەنىلا مەۋجۇت ئىدى. ساماۋى خان نامدا يەنىلا دۆلەتكە باش خان بولۇپ تۇرسىمۇ، ئەمما ئەمىلىي ھوقۇقى يوق ئىدى. سەركەردە باشچىلىغىدىكى سامورايلار ھاكىمىيىتى — بارگاھ، ئەمىلىي ھوقۇقنى ئىگەللىۋالغان ئەكس ئالى ھۆكۈمران ئىدى.

بارگاھ ھۆكۈمرانلىغى يايونىيىدە 700 يىلغىچە داۋام قىلىپ، 19 — ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ئۆتكەن ساماۋى خان مىڭجۇ ھاكىمىيەت بېشىغا چىققاندىلا، ئۇزۇل — كېسىل يوقىتىلدى.

لەر تۇرۇقداشلىق باسقۇچىدا تۇرۇپ قالغان، بەزىلەر سىنىپىي جەمىيەتكە قەدەم قويغان بولسىمۇ، ئەمما ئۇلار ياۋروپا، ئاسىيا، ئافرىقا قۇرۇقلۇقلىرىنىڭ مەدەنىيەتلىرىگە ئوخشىمايدىغان، ئۆزىگە خاس خۇسۇسىيەتكە ئىگە قەدىمقى زامان مەدەنىيىتىنى بەرپا قىلغان.

1939- يىلى، بىر تەكشۈرۈش ئەترىدى مېكسىكىنىڭ غەربىدىكى بىر سازلىقتا كىرىدۇ. ئۇلار بۇ يەردىكى قەدىمقى دەرەخلەر ئاسمان - پەلەك ئۆسۈپ كەتكەن بىر دەرەخزارلىقتا، غايەت يوغان تاشلاردىن ئۇشكىلەپ ياسالغان باش سۈرەتلىرىنىڭ تۇرغانلىقىنى كۆرىدۇ. بۇلارنىڭ ھەممىسى بازالىت تاشلىرىغا تۆشۈك چېكىش ئارقىلىق ياسالغان تەن قىسمى يوق باش سۈرەتلىرى ئىدى. باش سۈرەتلىرىنىڭ ئىگىزلىگى ئىككى مېتىردىن ئۈچ مېتىرغىچە كېلەتتى، پىشانىسى، قاش - كىر-پىكلىرى، كۆزلىرى، قۇلاقلىرى، بۇرنى ۋە ئاغزىدىن تارتىپ تاكى ئىڭىگىنىگىچە تولۇق چىقىرىلغان بۇ باش سۈرەتلىرى گويا تىرىك ئادەمدەك جانلىق قاراپ تۇرغاچقا، تەكشۈرگۈچىلەرنى ھەيران قالدۇردى. بەزىلەر ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى بىر باشنىڭ ئايلانمىسىنى ئۆلچەپ كۆرۈۋېدى، يەتتە يېرىم مېتىر بولۇپ چىقتى. تېخىمۇ ئەجەپلىنەرلىگى شۇكى، بۇ سازلىقتا ئەسلىدە تاش يوق ئىكەن، ئەمما باش سۈرەتلىرى چىقىرىلغان بۇ باشلارنىڭ بىرمۇنچىلىرى تەخمىنەن 25 تونىنا كېلىدىكەن. دېمەك، بۇنداق يوغان تاشلارنىڭ قانداقسىگە بۇ يەرگە ئېلىپ كېلىنگەنلىگى ھازىرغىچە بىر سىر بولۇپ كەلمەكتە. تەكشۈرۈشكە ئاساسەن، بۇ باش سۈرەتلىرىنىڭ ئالمىكلار تەرە-

شۇرۇشلەرگە ئاساسلانغاندا، ئىنسانىيەتنىڭ ئامېرىكا قىتئەسىگە كىرگىنىگە پەقەت 20 — 10 مىڭ يىل ۋاقىت بولغان (40 مىڭ يىل ياكى 50 مىڭ يىل بولدى دەيدىغانلارمۇ بار).

سۇرۇشتە قىلغاندا، ئامېرىكا قىتئەسىگە ئولتۇراقلاشقان ھىندىئانلار موڭغۇل ئىرقىغا كىرىدۇ. ئۇنداق بولسا، ئۇلار قانداق بولۇپ ئامېرىكا قىتئەسىگە بېرىپ قالغان؟

پايانسىز ئاسىيا قۇرۇقلۇغىنىڭ شەرقىي شىمالغا ئۆچكىرىلەپ كىرگەن ناھايىتى ئۇزۇن بىر بۇرجىگى بار. بۇ بۇرجەك ئامېرىكىنىڭ ئالياسكا يېرىم ئارىلىدىن، تار بېرىڭ بوغىزى ئارقىلىق ئايرىلىپ تۇرىدۇ. تەخمىنەن 20—10 مىڭ يىللار ئىلگىرى دېگىز سۈيى بىر مەھەل پەسلەپ كەتكەندە، بېرىڭ بوغىزىنىڭ ئاستىدىكى تاغ قىرى چوخچىيىپ چىقىپ قالغان. بۇ بوغازنىڭ كەڭلىگى ئەسلىدە 86 كىلومېتىرلا بولغاچقا، تاغ قىرىنىڭ چوخچىيىپ چىقىشى بىلەن تەبىئى «كۆۋرۈك» ھاسىل بولغان. شۇ چاغدىكى موڭغۇل ئىرقىدىن بولغان بەزى قەبىلىلەر مۇشۇ «كۆۋرۈك» بىلەن ئارقا ـ ئارقىدىن ئامېرىكا قىتئەسىگە ئۆتۈپ ماكانلاشقان. كېيىنكى كۈنلەردە، شىمالىي ئامېرىكىدىكى كانادا مۇزلاڭلىغىدىن تارتىپ تاكى ئامېرىكا قىتئەسىنىڭ جەنۇبىي بۇرجىگىدىكى ئانتىراكتىكىغا تۇتىشىدىغان ئوتلۇق يەر ئارىلىغىچە بولغان جايلارغا ھىندىئانلار ماكانلاشقان. ئۇلار بارا ـ بارا نۇرغۇنلىغان قەبىلىلەر، قەبىلىۋى مىللەتلەر ۋە ئۇرۇقداشلىقلارغا بۆلۈنۈپ كەتكەن ۋە 1700 نەچچە خىل تىلدا سۆزلەشكەن.

ھىندىئانلار قەبىلىلىرى، قەبىلىۋى مىللەتلەر ياكى ئۇرۇقداشلىقلارنىڭ تەرەققىياتى ناھايىتى تەكشىسىز بولغان، بەزى

بەئەينى ئۆز ئەينىدەك ئىشلەنگەن بولۇپ، گۈزەللىكتە قەدىمقى بابىل ئويمىلىرىدىن قېلىشمايدۇ. كىشىنى ئەڭ ھەيران قالدۇرىدىغىنى شۇكى، ئىبادەتخانىدىكى بىر يۇغان تاشقا تەكشى بولمىغان بىرقانچە تۆشۈك تېشىلگەن. مۇتەخەسسىلەر بۇ تۆشۈكلەرنىڭ ئەسلىدە ئاسماندىكى ئۇۋچى يۇلتۇزلارنىڭ شەكلى ئىكەنلىگىنى تونۇپ چىقتى. بۇنىڭدىن شۇ چاغدىكى سارۇدن مەدەنىيەتتىكى ئىلمىي نۇجۇمنىڭ نەقەدەر يۇقۇرى سەۋىيىگە يەتكەنلىگىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. ئارخېئولوگ ئالىملىرىنىڭ تەكشۈرۈشى ئارقىسىدا، بۇ قەدىمىي ئىبادەتخانىنىڭ مىلادىدىن ئىلگىرى بىر مىڭ نەچچە چىنچى يىللىرىدا، يەنى بۇنىڭدىن 30 نەچچە مىڭ يىل بۇرۇن قۇرۇلغانلىغى ئىسپاتلاندى.

ئامېرىكا قىتئەسىدىكى قەدىمىي مەدەنىيەتلەر ئىچىدە كىشىنى ئەڭ قىزىقتۇرۇدىغىنى مايالار مەدەنىيىتى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

مايالار تەخمىنەن مىلادىنىڭ دەسلەپكى يىللىرىدا، ئاساسلىغى مېكسىكىنىڭ شەرقىي قىسمىدىكى كارىب دېڭىزىغا تۇتىشىدىغان يۇكاتان يېرىم ئارىلىنىڭ جەنۇبىدىكى گۇئاتېمالا ھەم ھوندۇراسلاردا سىياسى ۋە دىنىي مەركەز بولغۇچى «شەھەر دۆلەتلىرى»نى قۇرغان. بۇ دۆلەتلەرنىڭ ئومۇمى يۈزلۈك گۈللەنگەن دەۋرى — مىلادى 4 - ئەسىردىن 9 - ئەسىرگىچە بولغان.

100 نەچچە يىل بۇرۇن، يۇكاتان يېرىم ئارىلىنىڭ جەنۇبىدىن مايالار قەلئەلىرىنىڭ خارابىلىرى تېپىلغاندىن بۇيان، مايالارنىڭ قەدىمىي ئىمارەتلىرى

پىدىن قالدۇرۇلغانلىغى جەزمىلەشتۈرۈلدى. ئالىمكلار، مىلادىدىن ئىلگىرىكى بىر مىڭ يىلنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا، يەنى بۈگۈندىن تەخمىنەن 2500 يىل ئىلگىرى ياشىغان ئىدى. ئۇ چاغلاردا ئۇلار تېخى مېتاللارنى ئېرىتىپ قۇيۇشنى بىلمەسمۇ، ئەمما مۇشۇنداق غايەت يوغان تاشلارغا تۆشۈك چېكىش ئارقىلىق، تاش سۈرەتلەرنى ياسىيالىغانلىغىغا ھەقىقەتەن كىشىنى ھەيران قالدۇرىدىغان مۆجىزە.

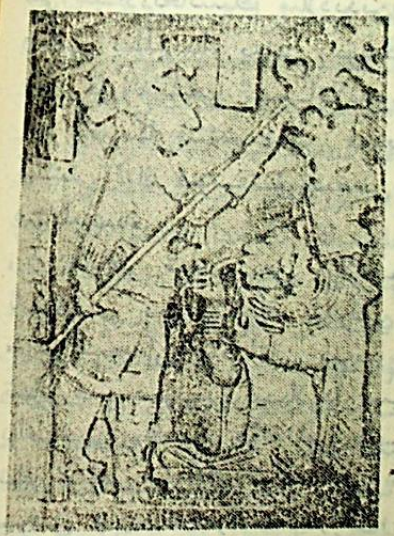
مۇشۇ ئەسىرنىڭ باشلىرىدا، يەنە بىر تەكشۈرۈش ئەترىتى جەنۇبىي ئاھىرىكا قىتئەسىنىڭ ئوتتۇرا قىسمىدىكى پېرۇغا يېتىپ كېلىپ، پېرۇنىڭ ئوتتۇرا قىسمىدىكى سارۇن دەيدىغان كىچىككىنە بىر تاغلىق كەنتكە باردى. سارۇن، ھىندىستانلارنىڭ قەدىمقى مەدەنىيىتىنى مەركەزىدىن بىرى ئىدى. تەكشۈرۈش ئەترىدىنىڭ ئىنچىكىلىك بىلەن قېدىراشلىرى ئارقىسىدا، ھەيۋەتلىك ۋە كۆركەم بىر قەدىمىي ئىبادەتخانا تېپىلدى. ئىبادەتخانىنىڭ ئالدىدا تاشنى ئۇشكىلەپ ياسىغان ئىككى يۈمۇلاق تۈۋرۈك بولۇپ، ئۇ تۈۋرۈكلەرگە بىردىن بۇركۇتنىڭ سۈرىتى ئويۇلغان. بۇ قۇشلارنى ئويۇشتۇرۇكى ئويمىچىلىق سەنئىتى شۇنداق نەپىس ئىكەنكى، قۇشلارنىڭ ھەر بىر ئەزا كۆرۈنۈشى شۇنداق روشەن ۋە ئىنچىكە چىقىرىلغان، بىرنەچچە مىڭ يىلنى ئاتلاپ كەلگىنىگە قارىماي، ھىلىغىچە شۇنداق ئوچۇق تۇرغان. بۇ ئىبادەتخانىدا ئۇرغۇنلىغان ياپىلاق تاشلار بولۇپ، بۇ تاشلار ئۇستىگە شۇ چاغدىكى ھاياتلىق مەنزىرىسى: دەھشەت سېلىپ تۇرغان باتۇر يولۋاسلار، قولىغا قورال تۇتۇپ تۇرغان ھىندىستان ياساۋۇللىرى ئويۇلغان. ئويمىدىكى ئوبرازلار

مايالارنىڭ بىر باشلىغى كاتتا بىر ئىمارەتنىڭ ئالدى
دىكى پەشتاقنىڭ قاپ ئوتتۇرىسىدا تۇرىدۇ، ئۇ بېشىغا غا
يەت يوغان بىر نامسز هايۋاننىڭ سۈرىتى بىلەن بزەلگەن
ئىگىز سەلتەنەت تەلپىگى كىيگەن، بوينىغا ئالتۇن مارجان
ئاسقان. ئۇچىسىغا هايۋان تېرىسىدىن كىيم كىيگەن، پۇتىغا
ئۆتۈك كىيگەن، قولىغا هاكىمىيەت يۈرگۈزىدىغان زوكۇن تا
يىغى ئالغان. ئۇنىڭ قولىدىكى ئادەم بويىدىن ئىگىز يەرگە دە
يەلگەن زوكۇن تايىغىنىڭ ئۇستىگە خىلمۇ خىل گۈزەل
نەقىشلەر چېقىرىلغان. ئىككى يېنىدا قەھرىمانلىغى ئۇرغۇ
غان هالدا تۇرغان سەركەردىلەر بۇ باشلىققا دوكلات قىلماق
تا. هەيۋەت ۋە سەلتەنەت بىلەن تۇرغان بۇ سەركەردىلەر
نىڭ بېشىدىكى تەلپىگى ئۇستىگىمۇ غايەت زور، نامسز هاي
ۋاننىڭ سۈرىتى چۈشۈرۈلگەن، بۇ تەلپەكلەر كىشىنى چۆچۈت
كىدەك دەرىجىدە يوغان بولۇپ، ئۇچ ئادەم بېشىنىڭ ئىگىزلە
گىگە تەڭ كېلىدۇ. ئۇستىگە بزەك قىلىپ چۈشۈرۈلگەن خە
رىس قىلغۇچى هايۋاننىڭ سۈرىتى بىلەن قوشۇلۇپ، قارىغان
كىشىنى ئەيمىندۈرىدۇ. پەشتاق ئاستىدا ئۇرغۇنلىغان ئەسىر
لەر بولۇپ، بەزىلىرى كۆينەكسىز، بەزىلىرى ياتقان، بەزە
لىرى تىزلانغان، بەزىلىرى ئولتۇرغان هالدا تۇرماقتا، ئۇ
لارنىڭ پۇتى ئاستىدا كېسىلگەن ئادەم كاللىسى بار.

بۇ ئېهتىمال زەپەر قۇچۇپ ئوردىغا قايتقان بىر مەنزىرە بولسا كېرەك.

مايالارنىڭ تەسۋىرى يېزىغى بار ئىدى. ئەنجۈرنىڭ قوۋزاقلىرىغا موي قەلەم بىلەن خەت يازاتتى، دىن، ئەپسانە، تارىخ، ئاسمان جىسىملىرى هەققىدىكى مەزمۇنلارنى خاتىرە

لمری ئارقا - ئارقىدىن تېپىلدى. مايالارنىڭ ئىمارەتلىرى غا- يەت كاتتا ھەم ناھايىتى سەلتەنەتلىك ئىدى. بۇلارنىڭ ئۈچىدە مىلادى 4 - ئەسىردە سېلىنغان بىر ئىلاھى ساراي 15 قەۋەت بولۇپ، ئىگىزلىگى 60 نەچچە مېتىر كېلىدۇ. ئۇنىڭ 1 -، 5 -، 8 -، 11 - قەۋەتلىرىدە بىردىن نا- زۇك ياسالغان تاش ئۆي بار. ئۇ نەچچە تۈمەن پارچە گرانت تاشلارنى بىر بىرىگە كىرىشتۈرۈش ئارقىلىق يا- سالغان بولۇپ، ھەر بىر پارچە تاشنىڭ ئېغىرلىغى بىر تون- نا كېلىدۇ.

مايالارنىڭ قاپارتما نەقىشلىرى

مايالارنىڭ ئىلاھى ئىبادەتخانىلىرىنىڭ ئىما- رەتلىرى ھەيۋەتلىك بو- لۇپلا قالماستىن، بەلكى ھەممىسى دېگۈدەك قىم- مەتلىك سەنئەت بۇيۇم- لىرى ھېسابلىنىدۇ. ئۇنىڭ- دا ئاجايىپ چىرايلىق خىلمۇ خىل ئويمىلار رەسىملىگەن. رەڭ تام سۈ- رەتلىرى بار. نۇسخا ئېلىنغان بۇ سۈرەت — 1946 - يىلى بونەپاك- كىتىن تېپىلغان ئىبادەت- خانىنىڭ تېمىغا چۈشۈرۈلگەن سۈرەتتە.

يىلدىن بۇيان، بۇ زىرائەتلەر پۈتۈن دۇنيانىڭ جاي - جايلىرىغا تارقىلىپ. ھەرقايسى ئەل خەلقنىڭ كۈندىلىك يېمەكلىكلىرىگە ئايلاندى؛ «دوقمۇش» ۋە «شاكىلات» لار مايالارنىڭ ئادەتتىكى يىمەكلىگى بولۇپ، ئۇزلىرىنىڭ نامى بىلەن بىرلىكتە بەش چوڭ قىتئەگە تارقالغان.

نىمە بولغانلىغى نامەلۇم، باي ۋە رەڭدار مايا مەدەنىيىتى مىلادى 9 - ئەسىرگە كەلگەندە ئۇزۇلۇپ قالدى. ئالىملار بۇنىڭ سەۋەپلىرى ئۈستىدە تاكى بۈگۈنكى كۈنگىچە تەتقىقات ئېلىپ بېرىپ، خىلمۇ خىل شەرھىلىدى. بەزى ئالىملار ھەتتا، مايالارنىڭ مەدەنىيىتى ئالەمنىڭ باشقا بىر سەييارىسىدىن كەلگەن دېيىشتى. مانا بۇلار — بەكمۇ قىزىقارلىق ئىلمىي تەتقىقات تېمىلىرىدۇر.

له‌یتتی. ئسپانیه ئستلاچی ئارمیسی کۆپله‌پ کۆیدۇ. رۇپ تاشلىغانلىقتىن، مايالارنىڭ ئۇچ پارچه كىتاۋلا بىزگه چه يېتىپ كه‌لدى. مۇته‌خه‌سسىسله‌رنىڭ ته‌تقىقاتى ئارقىلىق هازىر هه‌ممىسنى ته‌رجىمه قىلىپ ئوقۇش ئىمكانىيىتى تۇغۇلدى. بۇ خىل يېزىق مه‌نانىلا ئه‌مه‌س، به‌لكى ئاھاڭنىمۇ ئىپاده‌لەيدىغان بولۇپ، جه‌مى 30 مىڭ سۆزدىن ته‌ركىپ تاپقان. هه‌رپله‌ر يېنىغا مه‌زمۇننى ئىپاده‌لەيدىغان شه‌كىللەر قوشۇمچه قىلىنغان. كىتاپلاردىن باشقا، مايالارنىڭ ياپلاق تاشقا ۋه تاش تۆۋرۈككه ئويۇلغان ئابىدىلىرىمۇ بولۇپ، تاش تۆۋرۈكله‌رگه ئۇلارنىڭ تارىخىدىكى چوڭ ۋه‌قه‌لەر ئويۇلغان. مايالار هه‌ر 20 يىلدا بىر تۆۋرۈك تۇرغۇزۇپ، بۇ تۆۋرۈككه 20 يىلدا يۈز به‌رگه‌ن زور ۋه‌قه‌له‌رنى ئاي - كۈنلىرىنى ئېنىق قىلىپ خاتىرىلىگه‌ن.

مايالارنىڭ كالىندارى شه‌مسىيه (كۈن كالىندارى) بولۇپ، بىر يىلنى 18 ئايغا، هه‌ر ئايىنى 20 كۈنگه ئايرىپ، ئۇنىڭغا به‌ش كۈن «پەرىز كۈن» نى قوشۇپ، جه‌مى 365 كۈن قىلغان. هه‌ر تۆت يىلدا (كه‌بسه يىلىدا) بىر كۈندىن قوشۇلىدۇ. قىزىقارلىغى شۇكى، مايالار به‌ش كۈننى بىر هه‌پته، تۆت هه‌پتىنى بىر ئاي هېسابلايدۇ، شۇڭا ئۇلارنىڭ بىر يىلدا 18 ئاي بولىدۇ.

مايالار يېزا ئىگىلىكى جه‌هه‌تته پۈتۈن دۇنيا خه‌لقىغه غايه‌ت زور تۆھپه قوشتى. ئۇلار يېتىشتۈرگه‌ن كۆممه قوناق، كارتوچكا، په‌مىدۇر، ئاپتاپپه‌رەس، تاماكا قاتارلىق دىخانچىلىق زىرائه‌تلىرى 15 - ئه‌سىردىن ئىلگىرى ئاسىيا - ياۋروپا چوڭ قۇرۇقلۇغىدا كه‌مىدىن كه‌م ئۈچرايىتتى. 500

تون كىيۈالغان 40 ياشلار چامىسىدىكى بىر ئادەم، تۆگىگە مىنىپ كېتىۋېتىپ ئالىلىقاندىق بىرنىمىگە تەلمۈرگەندەك قۇملۇقنىڭ يىراق - يىراق جايلىرىغا دىققەت بىلەن كۆز تىكەتتى. ئۇ — ئوتتۇرا يەر دېڭىزىنىڭ قىرغىغىدىكى مارل كەش پادىشالىغىنىڭ مەشھۇر ئالىمى بەكىر ئىدى. قەدىمىي دۆلەت گاناىنىڭ سىرىنى ئېچىش ئۈچۈن، بۇ ئالىم، سودىگەر-لەرنىڭ كارۋىنىغا ئەگىشىپ قۇملۇقتا ماڭغىلى تۇرغىنى توپ - توغرا ئىككى ئاي بولغان ئىدى.

— پاھ، ئەنە ئۇ تاكىبىت شەھىرى! — ئالدىدا كېتىۋاتقان سودىگەر، قولى بىلەن يىراقتىكى ئۇپۇق سىزىغىنى تەرەپنى كۆرسىتىپ، يېرىلىپ كەتكەن كالپۇگىنى قۇرۇپ كەتكەن تىلى بىلەن يالىغان هالدا كۈلدى.

بەكىر، سودىگەر كۆرسەتكەن تەرەپكە قاراپ، راست دېگەندەك ئۇپۇق سىزىغىدا پەيدا بولۇۋاتقان بىر قارا كۆلەڭگىنى كۆردى. ئۇ:

— ئالتۇن پادىشالىقىغا يېقىن كەپتۇق! — دىدى - دە، ئىختىيارسىز هالدا گانا هەققىدىكى بىر قەدىمىي رىۋايەتنى ئېسىگە ئالدى...

قەدىمىي دۆلەت گانا، مىلادى 3 - ئەسىردىلا قۇرۇلغان ئىدى. ئۇنىڭدا 20 سۇلالە هۆكۈم سۈردى، شۇنىڭ سۇلالىسىنىڭ هۆكۈمرانلىغى ئەڭ ئۇزاق داۋام قىلدى. بۇ سۇلالىنى بىر يىلان ئىلاهى قوغداپ تۇراتتى. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، يىلان ئىلاهى بىر ئۆڭكۈردە ياتىدىكەن. بۇ ئۆڭكۈر «مۇقەددەس ئورمان» ئاتىلىدىغان بىر ئورمانزارلىقتا ئىكەن. بۇ ئورمانزارلىقنى قاراۋۇللار قوغدايدىكەن، ئورمانزارلىققا كاهىندىن

ئالتۇن پادىشالىغى

بىپايان ئافرىقا چوڭ قۇرۇقلۇغىغابۇنىڭدىن ئىككى مىليون يىل ئىلگىرى ئىنسانىيەت قەدىم باسقان. ھازىر ئۇ يەرگە ئولتۇراقلاشقان قارا تەنلىكلەر خۇددى ئاق تەنلىكلەر ۋە سېرىق تەنلىكلەرگە ئوخشاش ئۇزاق مۇددەتلىك مەدەنىيەت تارىخىغا ئىگە. بۇ يەردە بىز، غەربىي ئافرىقىدىكى مەشھۇر ئالتۇن پادىشالىغى — گانا ھەققىدە ھېكايە سۆزلەپ بېرىمىز.

× × ×

سەھرايى كەبىر — ئادەمزات ئاياق باسمىغان چەكسىز چوڭ قۇملۇق. ئۇنىڭغا نەزەر سالسىڭىز، غۇۋا قۇم دۆۋىلىرىدىن باشقا ھېچ قەيەر كۆرۈنمەيدۇ. دۆۋە - دۆۋە قۇملار گويا ئىگىز - پەس «چوققىلار» دەك چوخچىيىپ تۇرىدۇ، شامال گۈكرەپ چىققان ھامان شاقىراپ كۆچكەن قۇملار گويا ئۇرۇكەشلەپ ئېقىۋاتقان «دەريا»نى ئەسلىتىدۇ. بۇ يەردە پىڭ - پىڭ ئىسسىق ۋە قۇرغاقچىلىقتىن باشقا يا سۇ، يا گىيا دېدالرى كۆرۈنمەيدۇ.

بىر تۆگە كارۋىنى ئەنە شۇ قۇملۇقتا مۇشكۈل قەدەملەر بىلەن ئالغا كېتىۋاتاتتى. بۇلار ئارىسىدىكى ئەرەپچە ئاق

كىشىنىڭ قورقۇسىنى كەلتۈرگۈدەك قاراڭغۇ سۈرلۈك ئىكەن. «نىمىدىن قورقىمەن!» ئامارتو باتۇرلۇق بىلەن ئور-مانزارلىقنىڭ ئىچىگە قاراپ مېڭىپتۇ، ئىزلەپتۇ. تۇساتتىن «گۇر ــ» قىلغان سادا بىلەن ئۇنىڭ يۈزىگە ئۇرۇلغان قۇيۇن بىلەن تەڭ، ئالدىدا بىر قارا كۆلەڭگە پەيدا بوپتۇ. سىنچىلاپ قارىغان ئىكەن، كۆزىگە ئادەم بىلىدەك يوغان، بىرنەچچە گەز كېلىدىغان بىر يىلان كۆرۈنۈپتۇ. بۇ ئەبلەخ تېخى بېشىغا بىر ئالتۇن تاج كىيىۋالغانمىش. «جاسىگەر يىلان جەزمەن ئاشۇ!» ئامارتو چەبدەسلىك بىلەن يۆگۈرۈپ بېرىپ، ئىلاھى يىلاننىڭ بىر بېشىنى قىلىچ بىلەن ئۈزۈپ تاشلاپتۇ.

ــ مۇقەددەس ئورمانزارلىققا بىرسى كىرىۋالدى! تېز كېلىڭلار! ــ ئىلاھى يىلاننىڭ كېسىلگەن بېشى ئاسمانغا ئۇچۇپ چىقىپ گۈلدۈرماممەك ۋاقىراپتۇ. ئىلاھى يىلان شۇئان بىر تولغىنىپ ئىكەن، ئۇنىڭدىن يەنە بىر باش ئۆسۈپ چىقىپتۇ ۋە زەھەرلىك بىلەن ئامارتوغا ئېتىلىپتۇ. ئامارتو شۇنداق چاققان كەپتۇكى، يەنە بىر قىلىچ ئۇرۇپ ئىلاھى يىلاننىڭ ئىككىنچى بېشىنىمۇ ئۈزۈپ تاشلاپتۇ. ئىلاھى يىلان شۇ ھامانلا تولغىنىپتۇ، ئۇنىڭدىن ئۈچىنچى باش ئۆسۈپ چىقىپتۇ. ئامارتو ئۇنىڭ ئۈچىنچى بېشى ئېتىلىپ كېلىپ بولغىچە ئالدىن سەكرەپ بېرىپ، بۇ بېشىنىمۇ ئۈزۈپ تاشلاپتۇ. شۇ تەرىقىدە ئارقا-ئارقىدىن ئۇنىڭ يەتتە بېشىنى چېپىپ تاشلاپتۇ، ئىلاھى يىلان يەنە كۆچىنىپ تولغىنىپتۇ، ئەمما 8 - نۆۋەت

باشقا ئادەم كەرەلمەيدىكەن، ھەر كۈنى كاھىن نۇرغۇنلىغان يىمەكلىكلەرنى ئېلىپ ئورمانزارلىققا كىرىپ كېتىدىكەن. ھەر يىلى يەنە، يىلان ئىلاھىغا بىر گۈزەل قىز ھەدىيە قىلىنىدىكەن. نۇرغۇن يىللار داۋامىدا قانچىلىغان قىزلار يىلان ئىلاھىغا قۇربان بولۇپتۇ. بۇ ئىشقا پۇقرالارنىڭ غەزىۋى تېشىپتۇ.

بىر كۈنى شاھ ئوردىسى، پايتەختتىكى گۈزەللەرنىڭ گۈزىلى سىنائىنى، يىلان ئىلاھىغا ھەدىيە قىپتۇ. بۇنىڭدا مۇنداق سەۋەپ بار ئىكەن: سىنائىنىڭ تويلاشقان يىگىتى ئامارتو قۇدرىتى تەڭداشسىز يىگىت ئىكەن، پادىشا ئۇنى ئوردا قاراۋۇللۇغىغا تەيىنلىگەنده، ئامارتو، ئالى مەنسەپ، يۇقىرى تەمىناتنى كېرەك قىلماي، قاراۋۇل بولۇشنى رەت قىلىپ، پادىشانىڭ غەزىۋىنى كەلتۈرگەن ئىكەن. شاھ ئوردىسى ئۇنىڭ دىن ئۆچ ئېلىش ئۈچۈن، سىنائىنى يىلان ئىلاھىغا ھەدىيە قىلغان ئىكەن.

— باتۇر خورلۇققا چىدىغان نەدە بار! — ئامارتو بۇ جاىدىگەر يىلاننى يوقىتىشقا بەل باغلاپتۇ. سىنائىنى يۈگۈرۈك ئات بىلەن مۇقەددەس ئورمانزارلىق يېنىدا ساقلاپ تۇرۇشقا ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇپ، ئۆزى ئورمانزارلىققا قاراپ مېڭىپتۇ.

ئامارتو بۇ يەرنى ساقلايدىغان قاراۋۇللارنى ئۆلتۈرۈپ تاشلاپ، مۇقەددەس ئورمانزارلىققا كىرىپتۇ. ئورمانزارلىققا كىرسە، غايەت يوغان، غەلىتە دەرەخلەر ئۆسۈپ كەتكەن ئىكەن، دەرەخلەر ئارىلىقلىرىدا دەرەخلەرگە يامىشىپ ئۆسكەن چىگىلىل - چاتقانلار كۈننى توسۇپ تۇرغۇدەك. ئورمانزارلىق

بىر دىنا ئالتۇن (بىر دىنا ئالتۇن 72 تال بۇغداينىڭ ئېغىرلىغىغا تەڭ) باج ئالاتتى، بىر تۆگە ئاش تۇزى ئېلىپ چىقىپ كەتسە ئىككى دىنا ئالتۇن باج ئالاتتى. بىر تۆگە مىس رودىسىغا، بەش مىسقال ئالتۇن باج ئالاتتى. بىر تۆگە مىس لىچ مالغا ئون مىسقال ئالتۇن باج ئالاتتى. چېگرا ئىشلىرى شۇنداق رەتلىك باشقۇرۇلۇۋاتاتتى.

قەدىمىي دۆلەت گاناغا كىرىش بىلەنلا، ئۇلار ئېتىزلارىدا زىرائەتلەر كىشىنىڭ زوقىنى كەلتۈرگۈدەك بۇلۇق ئۆسۈپ كەتكەنلىگىنى كۆردى؛ گاۋلىيالىقلارنىڭ قىزىل باشلىرى شامال دا لەرزان ئېغالىيىتتى. چۈجگۈن قوناقلارنىڭ دانلىرى ھال رەڭدە پاقىراپ تۇراتتى، ئېچىلغان كېۋەزلەر پۈتۈن - پۈتۈن ئاپتاپ تا كۆزنى چاقنىتىپ تۇراتتى. بۇ ئېتىزلاردا يۈرگەن دېخانلارنىڭ ئەرلىرى ساقالسىز، خوتۇنلىرى چاچسىز بولۇپ، ھەممىسى قارا تەنلىك ئىدى. ئۇلار بېلىگە بىر پارچىدىن پەرتۇق تارتىۋالغان ھالدا تۆمۈر سايمانلار بىلەن كۆينەكسىز ئىشلەۋاتاتتى. يىراقتىكى كەنتلەردىن دېخانلارنىڭ گۈمبەزسىمان ئۆيلىرى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. دەريا بويىدا ئىگىرلار ئىككى، ئۈچتىن بولۇپ كېپەك ئالتۇن سۈزۈۋاتاتتى. بېكىر يەرلىك كىشىلەردىن سوراش ئارقىلىق سۈزۈلۈۋاتقان كېپەك ئالتۇنلارنىڭ پۇقرالارغا، تاغدىن تېپىلغان ئالتۇن كانلىرىنىڭ پادىشاغا مەنسۇپ ئىكەنلىگىنى، پادىشا ئىگىلىغان قوللارنى ئالتۇن قازغىلى سالغاچقا، ھەددى - ھىسابسىز ئالتۇن زاپىسىغا ئىگە ئىكەنلىگىنى، پادىشانىڭ ئامبىرىدىكى ئەڭ چوڭ بىر پارچە ئالتۇن چوڭ قورام تاشتەك چوڭلۇقتا بولۇپ، كۆچلۈك بىر ئاتمۇ سۆرەپ كېتەلمەيدىغانلىغىنى بىلىۋالدى.

يېڭى باش تۆسۈپ چىقماپتۇ - ده، ئەڭ ئاخىرى جىنىدىن جۇدا بوپتۇ.

ئامارتو، سىنا بىلەن بىرلىكتە ئورمانزارلىقتىن چىقىپ تۇ-يۇ، ئېتىغا مىنگىنىچە يىراقتا قېچىپتۇ. پادىشا ئەسكەرلىرى ئىزلەپ كەلگىچە، ئىككىيلەن غايىپ بوپتۇ.

شۇنىڭدىن ئېتىۋارەن، گاناڭنىڭ شاھ ئوردىسى پۇقرالارنىڭ ئارىسىدىن گۈزەل قىزلارنى تاللاپ يىلانغا يەم قىلىپ بەرمەيدىغان بوپتۇ...

— ئاتاگىستكە يېتىپ كەلدۇق! — كارۋانىنى باشلاپ كېتىۋاتقان سودىگەر، ئالمىنىڭ خىيالىنى ئۈزۈۋەتتى. بىكىر زەڭ قويۇپ قارىۋىدى، كۆز ئالدىدا ھەيۋەتلىك بىر كاتتا شەھەر ئايان بولدى. ئاتاگست، قەدىمىي دۆلەت گاناڭنىڭ دەرۋازىسى بولۇپ، ھازىرقى ماۋرىتانىيە تەۋەلىگىدە ئىدى. بۇ يەردە پۇختا سېلىنغان كەپىلەر، ئاسمان - پەلەك ئۆسكەن خورما دەرەخلىرى ھەمدە قىپ - قىزىل پورەكلەپ ئېچىلغان خېنە گۈل دەرەخلىرى بار ئىدى. بۇ يەردە يەرلىك قارا جىنسلىق كىشىلەردىن باشقا، ئاق تەنلىك بار بارلارمۇ بار ئىدى. ئاتاگستتىن ئۆتكەن ھامان گانا تەۋەنىگىگە كىرىپ كېتەتتى.

بىكىر، گانا چېگرىسىدىن كىرىدىغان رەسمىيەتلەرنى تەپسىلى تەكشۈرۈپ كۆرۈپ چىقتى. چازىدا چېگرىدىن كىرىدىغان ۋە چىقىدىغان سودا كارۋانلىرى ئۆچىرەت بىلەن تۇراتتى. گانا مەنسەپدارلىرى يۈك - تاق، مالالارنى ئەستايىدىل تەكشۈرۈپ، چېگرا بېجى ئېلىۋاتاتتى. چېگرىدىن بىر تۆگە، ئاش تۇزى ئېلىپ كىرسە

بىكىرمۇ يەرلىك پۇقرالار بىلەن بىرلىكتە شەھەرنىڭ غەربىدە-
كى پادىشا ئوردىسىغا قاراپ ماڭدى.

قوبۇل قىلىش مۇراسىمى مۇنداق ئىدى: پادىشا ناھايە-
تى ئىگىز بىر پادىشالىق تاجنى كىيگەن، بوينىغا ئالتۇن
مارجان ئاسقان، قولىغا ئالتۇن ئۇزۈك سالغان ھالدا بىر چوڭ
چېدىردا ئولتۇراتتى. چېدىرنىڭ تۆت ئەتراپىدا ئىگەر ۋە يو-
پۇقلار ئالتۇندىن جابدۇنغان ئاتلار تۇراتتى. پادىشانىڭ ئار-
قىسىدا قولىغا قالقان ۋە دەستىسى ئالتۇن بىلەن نەقىشلە-
گەن شەمشەر ئالغان ئون نەۋكەر تۇراتتى. ئوڭ يانىدا بىر
بۆلۈك چىنۋاڭلارنىڭ ئوغۇللىرى ئىسىل كىيىملەر بىلەن ياسان-
غان، چاچلىرى ئارىسىغا زەر چاچقان ھالدا تۇراتتى. پايتەخت-
نىڭ باش ۋالىسى پادىشانىڭ ئالدىدىكى يەردە ئولتۇراتتى.
ئۇنىڭ ئەتراپىدا تەنلىرى قارا، چاچلىرى بۇدۇر، ئۇچىسىغا
ئازادە دۇردۇن تون يېپىنىۋالغان ۋەزىرلەر ئولتۇراتتى. «دۇم-
تاق - دۇم، دۇمتاق - دۇم»، ئۇلار «دىبا» دەپ ئاتايدىغان
داپ داراڭلىدى. قوبۇل قىلىش مۇراسىمى باشلاندى. پۇقرا-
لار بىردەك تىزلىنىپ باشلىرىغا چىمدىم توپا سېلىش ئارقىلىق
پادىشاغا بولغان ھۆرمەت - ئېھتىرامىنى بىلدۈرۈشتى؛ ياقا يەر-
لەردىن كەلگەن ئەرەپلەر بولسا، بىر تەرەپتە تۇرۇپ چاۋاك
چېلىشتى، بىكىرمۇ ئۇلارغا ئەگىشىپ چاۋاك چالدى.

بىكىر قوبۇل قىلىش مۇراسىمىنى كۆرۈپ بولغاندىن
كېيىن، شەھەر بازىرىغا كەلدى. كىشىلەر بۇ يەردە قىزىقار-
لىق سودا - سېتىقلارنى قىلاتتى.

بازار شەھەردىكى بىر كەڭ مەيداندا ئىدى. سودىگەر-
لەر ماللىرىنى تۇرلىرى بويىچە يەرگە دۆۋىلەپ تىزىپ قو-

بەكىر، گاناننىڭ پايتەختى كونىسار (ھازىرقى مالى جۇمھۇرىيىتىنىڭ پايتەختى باماكو) غا يېتىپ كەلدى. بۇ ئافرىقا خەلقى بىلەن ئەرەپ خەلقىنىڭ مەدەنىيەتلىرىنى مۇجەسسەملەشتۈرگەن چوڭ شەھەر بولۇپ، كوچىلىرى ئازادە ئىدى، كوچىنىڭ ئىككى تەرىپىدە غايەت يوغان تاشلاردىن قوپۇرۇلغان ئىمارەتلەر، تاملىرىغا قۇرئانى ـ كەرىمنىڭ ئايەتلىرى ئويۇلغان بىنالار، ھەتتا ھەيۋەتلىك مەچىتلەر قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى. گاناننىڭ پادىشاھى، ئىسلام دىنىغا ئېتىقات قىلمىسمۇ، ئەمما، شىمالىي ئافرىقىدىن كەلگەن سودىگەرلەر، سەھرالىيى كەبىرنىڭ جەنۇبى ۋە شىمالىدىن كەلگەن بارىملارنىڭ ھەممىسى مۇسۇلمان بولغاچقا، شەھەردە 12 چوڭ مەچىت بار ئىدى.

ـ ئۆز يۇرتىمىزغا خويمۇ ئوخشايدىكەنغۇ! ـ مۇسۇلمان بەكىر ئىختىيارسىز ھالدا خوشال بولۇپ توۋلىۋەتتى.

«دۇمتاق ـ دۇم، دۇمتاق ـ دۇم!» داپ ئاۋازى جارانلىدى. شەھەر خەلقى ھاياجان ئىلكىدە يىغىلدى. بەكىر، جامائەت بىلەن ئالغا قاراپ ئىلگىرىلىدى.

گاناننىڭ ئەسكەرلىرى سەپ تۈزۈپ شەھەرنىڭ غەربىگە قاراپ يول ئېلىشتى. ئۇلارنىڭ بەزىلىرى قوللىرىغا قالقان ۋە نەيزە، بەزىلىرى كامان ۋە ئوق ـ يا ئېلىۋالغان بولۇپ، قەھرىمانلىق جاسارىتى ئۇرغۇغان ھالدا كېتىۋاتاتتى. بەكىر يەرلىك كىشىلەردىن سوراش ئارقىلىق گانا پادىشاسىنىڭ 200 مىل كىشىلىك ھەربىي قوشۇنى بارلىغىنى، بۇلارنىڭ ئىچىدە ئوق ـ ياچىلار 40 مىل ئىكەنلىگىنى بىلىۋالدى. بۇگۈن پادىشانىڭ قوبۇل قىلىش كۈنى بولۇپ، كاتتا بىر سورۇن تەشكىللەنتى.

قەدىمىي دۆلەت گانا — نېگىرلار ئافرىقىسىدا ئەڭ بۇرۇن قۇرۇلغان پادىشالىقلاردىن بىرى بولۇپ، 3 - ئەسىر- دىن 10 - ئەسىرگىچە يەتتە ئەسىر مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان. ئۇ ئالتۇنىڭ مول‌ۇغى بىلەن دۇنياغا داڭ چىقارغان. 1067- يىلى بېكىر ئۆزىنىڭ گانادا كۆرگەن - ئاڭلىغانلىرىنى «ئافرىقىدا كۆرگەن - ئاڭلىغانلىرىم» دېگەن سەرلەۋھىدە بىر كىتاپ قىلىپ يېزىپ چىققان.

يۇپ، قولىغا داپنى ئالاتتى - دە، مەيدانـدىن چىقىپ دارالـ
لمتـاتتى. نېگىرلار داپنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ مال سېتىۋالغىلى
چىقاتتى. ئۇلار ئۆزلىرىگە ئېھتىياجلىق مالـلارنىڭ يېنىغا بـا
گىلىك ساندا ئالتۇن قويۇپ قويۇپلا، ھېچنىمە ئالماي مەيدا
دىن چـىقىپ كېتەتتى. ئاندىن سودىـگەرلـەر قايتىپ كېلىپ،
سوداسىنى پـۈتۈشكىلى بولىدىغان مـاللارنىڭ يېنىدىكى ئالتۇنىنى
يىغىۋالاتتى - دە، پۈتۈشكىلى بولمايدىغان مالـلارنىڭ يـېنىدا
كى ئالتۇنىنى مىدىرلاتمايتتى. سودىگەرلەر ئالتۇنىنى يىغىپ بو
غاندىن كېيىن، نېگىرلار مەيدانغا كىرىپ ئالتۇنلىرىنـى يىغـ
ۋالغان مالـلارنى ئېلىپ كېتەتتى - دە، ئالتۇنلىرى يىغىۋېلىنما
غان مالـلارنىڭ يېنىغا يـەنـە ئازراق ئالتۇن قوشۇپ قويـاتتى.
سودىگەرلەر قوشۇلغان ئالتۇنلارنـى كـۆرۈپ يىغىۋالغاندىن كې
يىن، نېگىرلار ئۇ مالـلارنى ئېلىپ كېتەتتى. پـۈتـۈن بـازاردا
بىرمۇ ئادەم سۆز قىلمايتتى، ھەتتا سودىگەر بىلەن خېرىـدار
بىر بىرسـى بىلەن كۆرۈشمەيتتى، ياقا يۇرتلۇقلار گـاناللقلار-
نىڭ مۇنداق ئېلىم - سېتىم ئۇسۇلىنى «ئـۇنسىز سودا» دەيـ
تتى، دىمەك، مالـلارنى گـاناغـا ئېلىپ كەلگەندىلا ئالـ
ماشتۇرۇشقا بولغاچقا، نۇرغۇن ئەرەپ سودىگەرلىرى بىرنـەچـ
چە ئايلاپ يول يۇرۇپ، خەتەرلىك قۇم — قورقۇنچلۇق سەھـ
رايى كەبىر چۆلىنى بېسىپ ئۆتۈپ، مۇشۇ ئالتۇن پادىشالىغىغا
كېلىپ، گاناللقلار بىلەن سودا - سېتىق قىلاتتى.

رازی بولۇپ كۆلدى ـ دە، ئالەمدىن ئۆتتى.

ئەسلىدە بۇ مومای مانتىنكو پادىشاسىنىڭ ئاغىچىسى بولۇپ، يىگىت بولسا سۇندىئاتا ئىدى. ئۇ ئانىسىنى دەپنە قىلىپ بولغاندىن كېيىن، شەرقىي كارا پادىشاسى ئۇنىڭغا ناھايىتى ئىشىنەتتى، شۇڭا، ئۇنى قوللاپ ئۆز ئارمىيىسىنىڭ يېرىمىنى بۆلۈپ بەردى.

سوسو پادىشالىغىنىڭ پادىشاسى، سۇندىئاتانىڭ لەشكەر تارتىپ كېلىۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپلا، ئوغلىنى زور بىر قوشۇن بىلەن ئۇنىڭ ئالدىغا ئەۋەتتى. بۇ شاھزادە جەڭ قىلىشنى زادىلا بىلمىگەچكە، قوشۇندىكى كەڭ بىر سايغا جايلاشتۇردى. كەچقۇرۇنلۇغى سۇندىئاتا، سوسولارنىڭ ئىستىھكام ھالىتىنى تەپسىلى تەكشۈرۈپ كۆرگەندىن كېيىن، سوسولارنىڭ كۆتىمىگەن يېرىدىن چىقىپ ئۇشتۇمتۇت ھۇجۇم قوزغاشنى قارار قىلدى.

گۈگۈم چۈشۈپ كەتكەن ئىدى. سوسولارنىڭ قوشۇنى ئارام ئېلىشقا تەمشىلىۋاتاتتى. توساتتىن گۈمبۈرلىگەن جەڭ ناغرىسىنىڭ ئاۋازى بىلەن تەڭلا سۇندىئاتا قىسىملىرى باستۇرۇپ كەلدى. سۇندىئاتا ئات ئۈستىدە تۇرۇپ قىلىچىنى كۆتەردى ۋە «ئالغا!» دەپ قوماندا بەردى. چەۋەندازلار گويا جەسۇر يولۋاسلاردەك ئېتىلدى؛ سوسو قوشۇنى پاتپاراق بولۇپ، سۇندىئاتا قىسىملىرى تەرىپىدىن بىر بىرلەپ يەمىتىلدى. سوسو شاھزادىسى ئىشىنىڭ ئەپلەشمىگىنىنى كۆرۈپ، ئاتقا مىنىپ قېچىپ قۇتۇلدى. سۇندىئاتا قوشۇنلىرى ھەش ـ پەش دېگىچە دۈشمەنىنىڭ قالدۇقلىرىنى يوقىتىپ غايەت زور غەلىبە قازاندى.

مالى پادىشالىغنىڭ قۇرۇلۇشى

گانا پادىشالىغى رولىنى يوقاتقاندىن كېيىن، غەربىي ئافرىقىغا مالى پادىشالىغى ھۆكۈمرانلىق قىلدى. مالى پادىشالىغنىى قۇرغۇچى سۇندىئاتا ئىدى.

سۇندىئاتا ئەسلىدە مانتىنكو پادىشالىغنىڭ شاھزادىسى ئىدى. ئۇ ئۆسمۈر چاغلىرىدا، ئۇنىڭ ۋەتىنىنى سوسو پادىشالىغنىڭ ئارمىيىسى ئىشغال قىلىۋالغان. ئۇ ئانىسى بىلەن شەرقىي كاراغا قېچىپ كەلگەن. ئون‌نەچچە يىلدىن كېيىن، شەرقىي كارانىڭ مۇئاۋىن قوماندانى بولغان.

ۋەقە دەل مۇشۇ ۋاقىتتا يۈز بەرگەن...

شەرقىي كارا مۇئاۋىن قوماندانىنىڭ كاتتا ئۆيىدىكى بىر كارۋاتتا، بىر مومايى نەپىسى سەقلىپ ھاسراپ ياتاتتى. ئۇ يېنىدا يۈكۈنۈپ ئولتۇرغان يىگىتنىڭ قولىدىن تارتىپ تۇرۇپ، ئاۋازىنى ئاران چىقىرىپ ئۆلۈم ئالدىدىن مۇنداق ۋەسىيەتلەرنى قىلدى: «بالام، سەن مانتىنكو ئۇلۇغ پادىشاسىنىڭ ئۆز ئوغلىسەن، ئەمدى ھەممە ئىشنى ئۆز ئۈستۈڭگە ئېلىشىڭ كېرەك!» ئۇ يىگىتنىمۇ: «شۇنداق، مەن، مەن دەرھال مانىتنكوغا قايتىمەن!» دەپ بېشىنى لىڭشىتتى ۋە كۆچلۈك مۇشتۇملىرىنى چىڭ تۈگدى. مومايى، يىگىتنىڭ سۆزلىرىگە

ئاڭلاندى. بىر ئوفتسىر ئوچقاندەك ئات چاپتۇرۇپ سۇندىئا-
تانىڭ ئالدىغا كېلىپ سالام بەردى ۋە:

— پادىشاھى ئالەم، سوسو پادىشاسى شەخسەن ئۆزى
كىرىنا (ھازىرقى مالى جۇمھۇرىيىتىنىڭ پايتەختى باماكونىڭ
يېنىدا) غا كاتتا قوشۇن باشلاپ كەلدى! ئۇ بىزنىڭ ئارقا
يولىمىزنى چورت توسۇۋەتمەكچى! — دەپ دوكلات قىلدى.

— دەرھال چىقىپ توسايلى! — دىدى سۇندىئاتا
كەسكىنلىك بىلەن.

مىلادى 1235 - يىلىنىڭ بېشىدا، ئىككى تەرەپنىڭ
كاتتا قوشۇنلىرى كىرىناغا توپلاندى، بىر مەيدان ھەل قىلغۇچ جەڭ پارتلاش ئالدىدا تۇراتتى. لېكىن، سوسو ئارمىيە-
سى تۈيۇقسىز پاتمپاراق بولۇپ كەتتى. كۆچلۈك بىر قوشۇن
سوسو پادىشاسىدىن ئايرىلىپ سۇندىئاتانىڭ قوشۇنى تەرەپكە
ئۆتۈپ كەتتى. بۇنىڭ سەۋەبى نىمە؟

ئەسلىدە، سوسو پادىشاسى ئىنتايىن رەھىمسىز، ئىنتا-
يىن ۋەھشىي ئەبلەخ ئىدى. ئۇ ھەممىلا يەرگە بۇلاڭچىلىق،
تاجاۋۇزچىلىق يۈرگۈزۈپلا قالماستىن، ئۆزىنىڭ قول ئاستى-
دىكىلەرگىمۇ رەھىم قىلمايتتى. ئۇنىڭ ئارمىيىسىنىڭ قوماندانى
فاگىر ئۇنىڭ جىيەن ئوغلى بولسىمۇ، ئۇ يەنە تەپتارت
ماستىن فاگىرنىڭ ياش ھەم گۈزەل خوتۇنىغا چاڭ سالغان
ئىدى. فاگىر بۇ ئىشقا چىداپ تۇرالمىغاچقا، قەتئىي نىيەتكە
كېلىپ سوسو ئارمىيىسىدىن ئايرىلىپ سۇندىئاتانىڭ يېنىغا
كېلىۋالدى. سۇندىئاتا ئىنتايىن خوشال بولۇپ، ئۇنى مۇئاۋىن
قوماندانلىققا تەيىنلىدى.

تاڭ قۇياشى شەرقتىن كۆتىرىلدى، يېڭى بىر كۈن

دەسلەپكى جەڭدە غەلىبە قازىنىش بىلەن ئىش ئوڭمىغا تارتتى. سۇندىئاتا ئارمىيىسىنىڭ ھەيۋىسى ھەممىلا يەردە زىلزىلە پەيدا قىلدى. سوسو تاجاۋۇزچىلىرىنىڭ تاجاۋۇزىغا ئۇچراپ دەپسەندە بولغان توققۇز قەبىلىنىڭ ئاتامانلىرى ئارقا ـ ئارقىدىن ئۆز قوشۇنلىرىنى باشلاپ كېلىپ سۇندىئاتا-لار بىلەن بىرلەشتى ھەمدە سۇندىئاتانى ئىتتىپاقداش ئارمىيە-نىڭ باش قوماندانى قىلىپ سايلىدى.

بۇ قەبىلىلەرنىڭ قوشۇنلىرى بىر تۈزلەڭلىكتە چازا قۇردى، خىلمۇ خىل تۈتۈم بەلگىلىرى بار رەڭمۇ ـ رەڭ بايراقلار شامالدا لەپىلدىدى. قەسەمىيات يېغىنى باشلاندى! سۇندىئاتا يوغان مۇشتۇمىنى ئىگىز كۆتەرگەن ھالدا:

— بىز ئەركىنلىك ئۈچۈن كۈرەش قىلىشىمىز كېرەك! بىز ھەرگىز سوسولارنىڭ قۇلى بولمايمىز! — دەپ ياڭراق ئاۋاز بىلەن قەسەمىيات قىلدى.

— ئەركىنلىك ئۈچۈن كۈرەش قىلىمىز!

— بىز ھەرگىز سوسولارغا قۇل بولمايمىز!

ھەرقايسى قەبىلىلەرنىڭ جەڭچىلىرى ئارقا ـ ئارقىدىن شۇنار توۋلاپ سايلىقىنى زىلزىلىگە كەلتۈردى.

قەبىلىلەرنىڭ ئاتامانلىرى سۇندىئاتاغا ئاپىرىن ئېيلەپ نەزىر قىلدى.

— بىز جەزمەن غەلىبە قىلىمىز! — داۋاملىق توۋلىدى سۇندىئاتا.

— بىز جەزمەن غەلىبە قىلىمىز! جەزمەن غەلىبە قىلىمىز! — سادالار بۈتكۈل تۈزلەڭلىكتە جارانلىدى.

يىراقتىن ئات تۇياقلىرىنىڭ تاقىلداپ ماڭغان ئاۋازى

ئۇ پادىشالىقنىڭ نامىنى — مالى پادىشالىغى دەپ ئاتىدى. («مالى» — «خوجايىنسىنىڭ تۇرار جايى» دىمەكتۇر.) شۇنىڭ بىلەن بىر چاغدا، سۇندىئاتا ئەسكىر چىقىرىپ زىمىننى كېڭەيتتى. 1240 - يىلى زەئىپلىشىپ ھالى قالمىغان گا-نانى ھالاك قىلىپ. غەربىي ئافرىقا بويىچە ئەڭ قۇدرەتلىك پادىشالىققا ئايلاندى. بۇ پادىشالىقنىڭ زىمىنى ھەتتا گانا پادىشالىغىدىنمۇ ئېشىپ چۈشۈپ، شەرقىي كائو (ھازىرقى مالى جۇمھۇرىيىتىنىڭ تەۋەلىكىدە) دىن باشلىنىپ، غەربتە سېنە-گال دەرياسىغىچە يېتىپ باردى.

13 - ئەسىرنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە، مالىدا يېڭى سۇ-لالە پادىشالىق قۇرۇلدى. يېڭى پادىشالىقمۇ ئۆز زىمىنىنى داۋاملىق كېڭەيتىپ، ھەتتا ئاتلانتىك ئوكيانىنى كېسىپ ئۆتۈپ كەتتى. ئۇلار 200 كىشىدىن تەشكىللەنگەن كاتتا كېمە قو-شۇنى تەشكىللەپ، ئىككى يىل يەتكۈدەك ئاشلىق، سۇ ۋە يىمەكلىك بىلەن يولغا سالدى. نەتىجىدە، بىرلا كېمە ئامان-ئېسەن قايتىپ كەلگەندىن باشقا، بارلىق كېمىلەر ئاتلانـ تىك ئوكيان بورانلىرىدا غەرق بولۇپ كەتتى. بۇ قېتىمقى يۇرۇش قىلىش مۇۋەپپەقىيەتسىزلىككە ئۇچرىغان بولسىمۇ، ئەمما ئۇ كولۇمبۇسنىڭ ئاتلانتىك ئوكيانىنى كېسىپ ئۆتۈشىدىن 100 نەچچە يىل بۇرۇنقى ئىجادىيەت ئىدى.

كېيىنكى كۈنلەردە، مالى پادىشالىغى ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلىپ، مىسىر ۋە باشقا نۇرغۇن ئەرەپ دۆلەتلىرى بىلەن

باشلاندى. ئىككى تەرەپ ئارمىيىسى سەپ - سەپ بولۇپ جەڭگە چۈشتى. سۇندىئاتانىڭ چەۋەندازلىرى ئادەتتىن تاشقىرى جەسۇر ئىدى. ئۇلار سۇندىئاتانىڭ «ئالىغا!» دەپ قوماندا بېرىشى بىلەنلا ئالغا قاراپ ئېتىلدى - دە، يالت - يۇلت قىلىپ تۇرغان قىلىچلىرىنى دۈشمەن بېشىغا قارىتىپ ئۇردى، سوسو ئارمىيىسى شۇ ھامانلا ئەرەختەن - پەرەختەن بولۇپ كەتتى. ھەرقايسى قەبىلىلەرنىڭ قوشۇنلىرى بىرلىكتە ئالغا سىلجىدى، سوسو پادىشاسىمۇ قوشۇن ئۈيۈشتۇرۇپ قايتۇرما ھۇجۇمغا ئۆتتى، ئىنتايىن شىددەتلىك قۇچاغلاشما جەڭ بولۇپ كەتتى. نەتىجىدە سوسو چەۋەندازلىرى مەغلۇپ بولغاچقا ئەڭ ئاخىردا پۇتۇن سەپ بويىچە چېكىندى. سۇندىئاتا ئۇلارنى قوغلاپ كېتىۋاتقاندا، سوسو پادىشاسىنىڭ فاگىر بىلەن قىلىچلىشىۋاتقانلىغىغا توساتتىن كۆزى چۈشتى - دە، دەرھال ئوق - يانى بەتلەپ، سوسو پادىشاسىنىڭ گەجگىسىگە ئاتتى، سوسو پادىشاسى شۇ ھامان ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ پاتىپاراقچىلىق ئىچىدە قېچىپ كەتتى. سۇندىئاتا بىلەن فاگىر ئۇنى تاپ باستۇرۇپ قوغلاپ ماڭدى ۋە ئەتىسى ئەتىگەندە قوغلاپ يېتىپ ئۇنى قەتلە قىلدى، جەڭ شۇنىڭ بىلەن ئاخىرلاشتى.

سۇندىئاتا سوسو پادىشالىغىنى يوقاتقاندىن كېيىن، ھەرقايسى قەبىلىلەر ئاتامانلىرىنىڭ يىغىنىنى ئېچىپ، يېڭى قۇرۇلغان پادىشالىقنىڭ رەسمىي پادىشاسى بولدى. سۇندىئاتا

پادىشا دىگەن سۆزنىڭ ھەرخىل ئاتىلىشى

قەدىمقى زاماندا، ھەر بىر دۆلەت پادىشالىرىنىڭ ئۆز ئالدىغا ئالاھىدە ناملىرى بار ئىدى. مەسىلەن، قەدىمقى مىسىردا پادىشا «فىراۋون» دەپ ئاتىلاتتى، قەدىمقى رىم ۋە گېرمانىدا «كايىزا» دەپ ئاتىلاتتى، روسىيىدە «چار» دەپ ئاتىلاتتى، ياپونىيىدە «سامماۋى خان» دەپ ئاتىلاتتى، ۋاھاكازالار. بىر دۆلەتنى ئالىدىغان بولساقمۇ، سۇلالىلەرنىڭ ئالمىشىشى بىلەن بەزى جايلاردا پادىشالارنىڭ ناملىرىمۇ ئالمىشىپ كېتەتتى. ئېلىمىز جۇڭگونى ئالىدىغان بولساق، قەدىمقى زاماندا «خان» جۇ سۇلالىسى دەۋرىدە «شاھ»، چىن سۇلالىسى دەۋرىدە «پادىشا» ... دەپ ئاتالغان.

«سوننى» ۋە «ئاسكىيا» دىگەن سۆزلەرمۇ پادىشا دىگەن سۆزنىڭ باشقىچە ئاتىلىشى، قەدىمقى غەربىي ئافرىقا قىتئەسىدىكى سونغاي پادىشالىغى دىگەن سۆزمۇ پادىشالىقلارنىڭ نامى بولۇپ پەقەت سۇلالىلەرنىڭ ئوخشىماسلىغى بىلەن پەرقلەنگەن.

سولگاي پادىشالىغى مالى پادىشالىغىدىن كېيىن، غەربىي ئافرىقىغا ھۆكۈمرانلىق قىلغان. ئۇنىڭدا ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ، سوننى ۋە ئاسكىيا دىگەن ئىككى پادىشالىق ئۆتكەن.

زىچ ئالاقە ئورناتتى، گائو قاتارلىق جايلاردىكى مەسچىتلەر-
نى ئەرەپ ئىمارەت قۇرۇش ئۇستىلىرىنى تەكلىپ قىلىپ سالـ
دۇرغان ئىدى. مالى پادىشاسىسى مۇسا يەنە شەخسەن ئۆزى مە-
سىرنى زىيارەت قىلىدى ھەمدە ئۇزاق مۇساپىنى بېسىپ مەك-
كىگە بېرىپ ھەج تاۋاپ قىلدى، شۇنىڭ بىلەن ئافرىقا
بىلەن ئاسىيانىڭ ئالاقىسى تېخىمۇ كۈچەيدى.

پادىشالىقنىڭ زىمىنىدە كۆرۈنەرلىك كېڭىيىش بولدى.

ئاسكىيا پادىشالىغىنىڭ قۇرغۇچىسى مۇھەممەد (مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام ئەۋلادى) ئەسلىدە سوننى پادىشالىغى ئارمىيىسىنىڭ باش قوماندانى ئىدى. ئۇنداق ئىكەن، ئۇ قانداق بولۇپ پادىشا بولۇپ قالدى؟ بۇ ۋەقەنى سۆزلىسەك گەپ ئۇزۇن.

1492 - يىلى، سوننى پادىشاسى ئالەمدىن ئۆتتى، ئىككىنچى يىلى چوڭ بىر ۋەقە يۈز بەردى.

بىر كۈنى كەچقۇرۇنلۇغى، سونگاي ئارمىيىسىنىڭ باش قوماندانى مۇھەممەدنىڭ بارگاھىدا چىراقلار ۋالىلداپ تۇراتتى، لەشكەر باشلىقلىرى بۇ يەرگە جەم بولۇپ، كەڭ - كۇشادە غىزالىنىۋاتاتتى. ئەمما، بارگاھنىڭ ئەتراپىغا قوراللانغان ئەسكەرلەر سانجاق ئورۇنلاشتۇرۇلۇپ، كەيپىيات بىر-دىنلا ناھايىتى جىددى تۈس ئالدى،

توساتتىن ياش بىر مەمۇرى ئەمەلدار ئالدىراپ كىرىپ كەلدى - دە، ئۇدۇل مۇھەممەدنىڭ ئالدىغا بېرىپ، ئۇنىڭ قۇلىغىغا بىر نىمىلەرنى پىچىرلىدى. لەشكەر باشلىقلىرىنىڭ ھەممىسى جىددىلىشىپ ئۇنىڭغا دىققەت قىلىشتى. مۇھەممەد باش لىڭشىتتى، بۇ ياش مەمۇرى ئەمەلدار بارگاھنىڭ قاپ ئوتتۇرىسىدا تۇرۇپ ۋاقىراپ سۆزلىدى:

— ئۆتكەن يىلى ئۆلۈپ كەتكەن پادىشا ئەسلىدە كاپىر ئىكەن! ئۇ مالىغا ھۇجۇم قىلغاندا، نۇرغۇن مۇسۇلمانلارنى ئۆلتۈردى! ئۇ گۇناكار! بايا تىن مەن يېڭى پادىشا بىلەن كۆرۈشتۇم، ئۇنىڭدىن ئۇنىڭ ئاتىسى — سوننىنىڭ سابىق پادىشاسىنىڭ كاپىر ئىكەنلىگىنى ئەيىپلەشنى

سوننی پادىشالىغىنىڭ قۇرغۇچىلىرى — ئەلى ۋە سەلىمەردىن ئىبارەت ئاكا - ئۇكىلار ئىدى. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ۋەتىنى مالى ھالاك قىلىنغاندىن كېيىن، ياشلىق دەۋرىنى گۆرەگە تۇتۇلغان ئادەملەر قاتاردا مالىنىڭ پايتەختىدە ئۆتكۈزدى. ئەمما، بۇ ئاكا - ئۇكىلار ئىنتايىن چېچەن بولغاچقا، كۆڑۈنۈشتە بەكمۇ ئىتائەتمەن بولدى، ھەتتا مالى پادىشاسىنىڭ ئۇرۇش قىلىشىغا يارەملەشتى؛ ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇلار تەقى - تۇرقى كېلىشكەن، قورال تۇتۇشقا چەبدەس بولغاچقا، مالى پادىشاسى ئۇلارغا بەكمۇ ئامراق ئىدى ۋە شۇ تۈپەيلى ئۇلارغا بولغان نازارەتنى بوشاشتۇرۇۋەتتى.

مىلادى 1337 - يىلى مالىنىڭ ئەڭ مەشھۇر پادىشاسى مۇسا ئالەمدىن ئۆتكەندە، ئىچكى مالمانچىلىق كۆتىرىلدى. بۇ ئاكا - ئۇكىلار بۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ مەخپى ھالدا ئانا يۇرتىغا قېچىپ كەلدى. ئۇلار سونگاينىڭ ئەرلىرىنى توپلاپ، ۋەتىنىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئۇرۇشى قوزغاپ، ئاخىرى تاجاۋۇزچىلارنى قوغلاپ چىقىرىپ، بۇرۇنقى پايتەختنى تارتىۋالدى. دۆلتنىنى يېڭىۋاشتىن قۇرغاندىن كېيىن، ئاۋال ئاكىسى پادىشا بولدى، ئاندىن ئىنىسى ئۇرۇن باستى ھەمدە ئىككىيلەن بىرلىكتە «سوننى» دىگەن ھۆرمەت نامنى قوللاندى. شۇنىڭدىن ئېتىۋارەن سونگاي پادىشالىرى «سوننى» دەپ ئاتالدى، بۇلار قۇرغان پادىشالىقمۇ سوننى پادىشالىغى دەپ ئاتالدى.

سوننى پادىشالىغىنىڭ 19 - ئەۋلات پادىشاسى سوننى ئەلى ئىدى. ئۇ 1468 - يىلى مالى پادىشالىغىنى مەغلۇپ قىلىپ، غەربىي ئافرىقىنىڭ زومىگىرىگە ئايلاندى، بۇ چاغدا

دەپ جاكالىدى. «ئاسكىيا» ئەسلىدە سوننى پادىشالىغىنىڭ ئۇنىڭغا بەرگەن ئۇنۋانى ئىدى. ئەمدىلىكتە پادىشالىق ناسىغا ئۆزگەرتىلدى، شۇنىڭدىن ئېتىۋارەن، سونگاي يېڭى پادىشالىغىنىڭ پادىشالىرى ئەۋلاتتىن ئەۋلاتقا بىرەدەك «ئاسكىيا» دەپ ئاتالدى، كىشىلەرمۇ ئۇنى ئاسكىيا پادىشالىغى دەپ ئاتىدى.

ئاسكىيا پادىشالىغى دەۋرى — سونگاي دۆلىتىنىڭ ئەڭ قۇدرەت تاپقان دەۋرى بولدى، ئۇ ئەڭ ئاخىرىدا مالى پادىشالىغىنىڭ پۈتكۈل زېمىنىنى تېرىتورىيەسىگە كىرگۈزۈۋالدى. بۇ پادىشالىق دەۋرى سونگاي مەدەنىيىتىنىڭ ئەڭ تەرەققىي تاپقان دەۋرى بولدى. مۇھەممەت، ئىسپانىيەدىن كەلگەن نۇرغۇن ئەرەپ ئالىملىرى، يازغۇچىلار ۋە سەنئەتكارلارنى تەكلىپ قىلىپ كېلىپ، گائو ۋە تىمبوكتۇ دېگەن ئىككى شەھەرنى ئافرىقىنىڭ مەشھۇر مەدەنىي - مائارىپ مەركىزى قىلىپ قۇرۇپ چىقتى. تىمبوكتۇدا دۇنياغا مەشھۇر بولغان سانكول ئۇنۋېرسىتېتىنى قۇردى: ئۇ يەردىكى كۇتۇپخانىمۇ ئەينى چاغدىكى دۇنيا بويىچە ئەڭ چوڭ كۇتۇپخانىلارنىڭ بىرى ئىدى.

ئۆتۈندۈم، ئەمما ئۇ رەت قىلدى. روشەنكى، بۇ يېڭى پادىشامۇ كاپىر ئىكەن!

ئوفتسېرلار بۇ سۆز بىلەن تەڭلا غۇلغۇلا قىلىشتى.

— ھازىر مەن خۇدا ئالدىدا قەسەم بېرىمەنكى، بىز ئىسلام دىنىمىزنىڭ پاكلىغىنى قوغداش ئۈچۈن، غازات قىلىشىمىز كېرەك!

— غازات قىلىمىز! غازات! — بىر قىسىم لەشكەر باشلىقلىرى توۋلاشتى.

لېكىن، بىر قىسىم لەشكەر باشلىقلىرى لام - جىم دېمەي جىم تۇرۇشتى.

— خۇدايىم ئۆزەڭ ساقلىغايسەن!— ياش مەمۇرى ئەمەلدار ئۇنلۇك سۆزلىدى، — باش قوماندانىمىز مۇھەممەت سەردارىمىز بولسۇن، كاپىرلارنى قىرىپ تاشلايلى!

— كاپىرلارنى قىرىپ تاشلايلى! — ئوفتسېرلار بىرلىكتە توۋلىدى. ئەسلىدە توۋلىمىغان بەزى ئوفتسېرلارمۇ ۋەزىيەتنىڭ مۇشۇ دەرىجىگە يېتىپ بېرىۋاتقانلىغىنى كۆرۈپ، ئائىلاج جۆر بولۇشتى.

مۇھەممەد زۇلپىقارنى قىنىدىن چىقاردى - دە:

— ھەممىگە قادىر خۇدا بىز بىلەن بىللە! — دەپ توۋلىدى.

ئۇنىڭ ئاۋازى بىلەن تەڭ ئارمىيە، پادىشانىڭ ئوردىسىغا ئۇشتۇمتۇت ھۇجۇم قوزغىدى. مۇھەممەد، سونگاينىڭ ھاكىمىيىتىنى تارتىۋالدى، سونىنى پادىشالىغى ھالاك بولدى.

مۇھەممەد پادىشا بولغاندىن كېيىن، ئۆزىنى «ئاسكىيا»

— غۇدۇكسىما، — دىدى ھىلىقى يالاڭباشتاق يىگىت تەرىنى تۇرۇپ، — ئالىپ تېغىنىڭ قار - شۇبرغانلىرىغا بەرداشلىق بېرەلىسەم، ئاندىن كارنوسسا قەلئەسىدىكى پاپا سارىيى ئالدىدا بىر يىل يالاڭباشتاق تۇرالايمەن!

ئەسلىدە، بۇ يىگىت گېرمانىيە پادىشاسى ھېنرى IV ئىدى. مىلادى 1056 - يىلى ئۇ تەختكە ئولتۇرغاندا، ئەمدىلا ئالتە ياشقا كىرگەن ئىدى. بۇرۇن كاتولىك ئېپىسكوپلىرىنى خىزمەتكە تەيىنلەش ھوقۇقىنى ئەمەلىيەتتە پادىشا تىزگىنلەۋالغانلىقتىن، رىم ۋاتىكانى بۇنىڭدىن ئىزچىل تۇردە نارازى بولۇپ كەلگەن ئىدى. كېيىن ۋاتىكان، پادىشانىڭ گۆدەكلىگىدىن پايدىلىنىپ، دىنىي جەمىيەتنىڭ مۇستەقىل بولۇشىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، ئېپىسكوپنى پادىشانىڭ ۋەزىپىگە تەيىنلىشىگە قارشى چىقىپ، پادىشانىڭ ھوقۇقىنى ئاجىزلاشتۇرماقچى بولدى. 1073 - يىلى يېڭى سايلانغان پاپا گرىگورى VII بۇيرۇق چۈشۈرۈپ: پاپىنىڭ ھوقۇقى ھەممىدىن ئۈستۈن تۇرىدۇ. ئۇ ئېپىسكوپنى خىزمەتكە تەيىنلەش ۋە خىزمەتتىن قالدۇرۇش ھوقۇقىغا ئىگە بولۇپلا قالماستىن، بەلكى پادىشانىمۇ ئەمەلدىن قالدۇرالايدۇ، سوراق قىلالايدۇ ۋە جازالىيالايدۇ، ئەمما ھېچكىم پاپىنى سوراقتا تارتالمايدۇ، دەپ ئېنىق ئوتتۇرىغا قويدى. شۇ چاغلاردا 23 ياشقا كىرگەن ھېنرى IV پاپىنىڭ ئۆز ھوقۇقىنى چەكلىشىگە ئەلۋەتتە يول قويمايتتى، شۇڭا بۇ ئىككى تەرەپ ئوتتۇرىسىدا ئېغىر توقۇنۇش يۈز بەردى.

1075 - يىلى، ھېنرى IV، پاپىنىڭ بۇيرۇغىغا قارىماي، نۇرغۇن ئېپىسكوپلارنى بوش ئورۇنلارغا خىزمەتكە

كارنوسساغا سەپەر

قەھرىتان قىش پەسىللىرى ئىدى، يىل بويى قار ئېرىمەيدىغان ئالىپ تاغلىرىدا سوغاق ئادەتتىن تاشقىرى قاتتىق بولۇۋاتاتتى. سۆزىكەكتىن ئۆتىدىغان شۇرغانىنىڭ بوشلۇقتا ھۇۋۇلدىشىغا جۆر بولۇپ لەپلەپ چۈشۈۋاتقان قار كۆك مۇز ئۈستىنى قاپلىغان ئىدى.

ياۋايى ھايۋانلارمۇ ئوزۇقلۇق ئىزلەشكە چىقىشتىن يالتىيىدىغان مۇشۇنداق كۈنلەردە، ئون نەچچە ئاتلىق ئادەم ياۋروپا بويىچە ئىككى چوڭ بۇ تاغ تىزمىسىدىن مۇشكۈل قەدەملەر بىلەن ئۆتمەكتە. ئاتلارنىڭ چاناقلىرى كېرىلگەن، ئېغىزدۇرۇق كۆپۈكتىن قىزىل باغلاپ كەتكەن بولۇپ، ئاتلارنىڭ ھاسىراشلىرىدىن قوۋۇرغىلىرىمۇ بىردە كۆتىرىلىپ، بىردە ئىچكىرىگە تارتىشىپ تۇراتتى. بۇنىڭدىن ئۇلارنىڭ ناھايىتى ئۇزاق مۇساپىنى بېسىپ ئۆتكەنلىگىنى بىلگىلى بولاتتى.

كېلىشكەن ئاق ئارغىماقا مىنگەن 28 — 27 ياشلاردىكى بىر يىگىت ھاۋانىڭ جۇدۇن بولۇشىغا قارىماي، تۇمغىنى بېشىدىن ئېلىپ، قار ئۇچقۇنلىرىنىڭ بېشىغا قونۇشىغا پىسەنت قىلماي كېتىۋاتاتتى.

— ئاللىرى بۇنداق قىلسىلا بۇرۇن، قولاقلىرى ئۈشۈپ قالىدۇ، — دىدى ئۇنىڭ ياساۋۇلى.

ئالىپ تېغىنىڭ جەنۇبىدىكى كارنوسسا قەلئەسىگە يېتىپ بېرىپ، گېرمانىيە بەگلىرى ئۇنى كۈتۈۋېلىش ئۈچۈن ئەۋەتكەن قوشۇننى كۈتۈۋاتقانلىقىدىن، ئۆزى ئۇستىدىن ھۆكۈم چىقىرىلىدىغان يىغىنغا قاتنىشىش ئۈچۈن بارىدىغانلىقىدىن خەۋەر تېپىپ، بۇ قېتىم پاپىغا يۈزتۇرانە باش ئەگمەي بولمايدىغانلىقىنى ھېس قىلدى. شۇڭا، پادىشالىق كېيىملىرىنى سېلىۋېتىپ، ئاددىلا كىيىنىپ، ئاز سانىدىكى ئادەملىرى بىلەن ئالىپ تېغىنىڭ جەنۇبىدىكى كارنوسسا قەلئەسىگە بېرىپ، پاپىدىن يۈزتۇرانە كەچۈرۈم سورىماقچى بولدى.

1077 - يىلى يانۋارنىڭ ئاخىرلىرىدا، ھېنرى IV ھەمراللىرى بىلەن كارنوسسا قەلئەسىگە يېتىپ باردى. ئۇ قەلئەگە كىرىشتىن ئىلگىرى ئاتتىن چۈشتى - دە، قولاقچا، ئۆتۈكلىرىنى سېلىۋەتتى ۋە تۆۋە قىلغان گۇناكارغا خاس كىگىزنى ئۈچىسىغا يېپىنىپ، قار - شۇرغانغا قارىماستىن ئاستا مېڭىپ قەلئەگە كىرىپ، پاپىنىڭ ئوردىسى ئالدىغا كەلدى.

ئۇ چاغلاردا رىم دىنىي جەمىيىتىنى قوغلاپ چىقىرىلغان ياكى دىنىي قائىدىلەرگە خىلاپلىق قىلغان كىشىلەرنىڭ ئوخشىمىغان شەكىلدە تۇرلۈك تۆۋە قىلىش ھۆرمىتىلىرىنى ئۆتكۈزۈپ، ئۆز گۇناھىدىن ساقىت بولۇشىغا رۇخسەت قىلاتتى. ئۇنىڭ ۋاقتى بەرقانچە يىلغا سوزۇلاتتى. مەسىلەن، بەزىلەر يالىڭاياق ۋە يالاڭباشتاق ھالدا ئىبادەتخانىنىڭ ئالدىدا تۇرۇپ ئىبادەتخانىغا كىرگەن بارلىق دىندارلارغا يالۋۇرۇپ، ئۇلارنىڭ ئۆزى ئۈچۈن دۇئا قىلىشىنى تەلەيتتى، بەزىلەر ھاسا بىلەن ئۆزىنى ئۇراتتى

تەيىنلىدى. پاپا بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن، ھېنرى IV گە خەت يېزىپ تەھدىت سالدى، ئۇنىڭدىن دەرھال تۆۋە قىلىشىنى، يازما دوكلات قىلىشىنى تەلەپ قىلدى. ھېنرى IV بۇنىڭغا قايىل بولماي، 1076 - يىلى يانۋاردا دىنىي يىغىن چاقىرىپ، پاپىنىڭ ئەمەلدىن قالدۇرۇلغانلىغىنى جاكالىدى. ئاردىدىن بىر ئاي ئۆتكەندىن كېيىن، پاپىمۇ بىر قېتىملىق دىنىي يىغىندا، ھېنرى IV نىڭ پادىشالىق ھوقۇقىدىن مەھرۇم قىلىنغانلىغىنى ھەمدە ئۇنىڭ مۇرتەد قىلىنغانلىغىنى جاكالىدى.

پاپىنىڭ بۇ جازاسى ھېنرى IV گە ئېغىر تەھدىت بولدى. ھېنرى IV كە چېش - تىرنىغىچە قارشى تۇرۇۋاتقان بەگلەر ۋە ئالى دىندارلار 1076 - يىلى ئۆكتەبىردە، ھېنرى IV پادىشالىق ھوقۇقىدىن ۋاقتىنچە ۋاز كېچىشى، پاپىغا سادىق بولىدىغانلىغىنى جاكالىشى، بىر يىل ئىچىدە پاپىنىڭ گۇناھىدىن ساقىت قىلىش بۇيرۇغىنى قولغا كەلتۈرۈش لازىم، ئۇنداق قىلمايدىكەن پادىشالىغى ئەمەلدىن قالدۇرۇلىدۇ، دىگەن قارارنى چىقاردى ھەمدە كېلەر يىلى فېۋرالدا گېرمانىيىنىڭ ئوتتۇرا قىسمىدىكى ئاۋگسبورگدا يىغىن ئېچىشنى، يىغىنغا پاپىنى تەكلىپ قىلىپ، ھېنرى IV ئۈستىدىن بىرلىكتە ھۆكۈم چىقىرىشنى قارار قىلدى.

بۇنداق ئەھۋالدا، ھېنرى IV تامامەن پاسسىپ ئورۇنغا چۈشۈپ قېلىپ، پاپىنىڭ ھوقۇقىغا بوي سۇنىدىغان كاپالەتنامىگە قول قويۇشقا مەجبۇر بولدى ۋە ئۆزىنىڭ ئېغىر گۇناھلىرىغا تۆۋە قىلىشنى خالايدىغانلىغىنى بىلدۈردى. ھېنرى IV ئۇزاق ئۆتمەي، يەنە پاپىنىڭ رىمدىن شىمال تەرەپكە ئاتلىنىپ

پادىشالىق ھوقۇقۇڭدىن مەھرۇم قىلغان ئىدىم، سەن يەنە قايسى يۈزۈڭنى كۆتۈرۈپ مەن بىلەن كۆرۈشكىلى كەلدىڭ؟

— پاپا ئاللىرى، — دىدى ھېنرى IV كۆزلىرىگە ياش ئالغان ھالدا ئالاقزادە بولۇپ، — ھۆرمەتلىك ئۇكام، مەن گۇناھىمنى بىلدىم، مەن تۆۋە قىلغانلىغىمنى سىزگە ئالاھىدە بىلدۈرگىلى كەلدىم، ماڭا رەھمە قىلىشىڭىزنى، ئىلتىپات قىلىشىڭىزنى تىلەيمەن.

— ھىم، پاپا؟ — دەپ سوغاق كۈلدى گرىگورى ۋە شىرە ئۈستىدىن بىر ۋاراق قەغەزنى ئېلىپ، — سەن ماڭا خەت يېزىپ مېنى «ھازىر ئۇ پاپا ئەمەس، بەلكى ساختا روھانى» دىگەن ئەمەسمىدىڭ؟ سەن ماڭا «تەختتىن چۈشۈپ، ئۆمۈرۋايەت قاغىشقا ئۇچرا» دەپ بۇيرۇق چۈشۈرگەن ئەمەسمىدىڭ؟

— يوقسۇ، يوقسۇ، مەن چىشىڭىزغا تەككەن ئاشۇ يارلىقنى بىكار قىلدىم، ھوقۇقىڭىزغا بوي سونۇش ھەققىدە ۋەدىنامە يازدىم ھەمدە بۇ ئىككى ھۆججەتنى جاكالىدىم، — دىدى ھېنرى ۋە قويىنىدىن ئىككى ۋاراق قەغەزنى چىقىرىپ پاپىغا ئىككى قوللاپ سۇنۇپ بەردى.

پاپا بۇ ئىككى ھۆججەتنىڭ مەزمۇنىدىن خەۋەر تېپىپ بولغاچقا، ئۇنى ئېلىشقا قول سۇنماي، تەرىنى تۇرگەن ھالدا سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— ئاللا ئىنتايىن سەۋرىچان ۋە ئەپۇچاندۇر. بىز سېنىڭ چوڭ بولۇشۇڭ ھەم بىلىمىڭنىڭ كۇنسايىن ئېشىشىغا ئەگىشىپ، ئاللانىڭ ئىلتىپاتىغا ئېرىشىشىڭنى كۈتكەن ئىدۇق، ئاخىرى شۇنداق بولدۇڭ. بىز ساڭا ئاتاڭدەك مېھرىۋانلىق

ياكى تۆۋە قىلغۇچىلارغا ئۇرغۇزاتتى. ھاسا بىلەن 3000 قېتىم ئۇرۇپ بىر يىللىق گۈنايىنى ساقىت قىلاتتى؛ بەزىلەر مۇقەددەس جايغا بېرىپ تاۋاپ قىلىپ ياكى كۆپلەپ پۇل ئىنئام قىلىپ، تاكى دىنىي جەمىيەت مەنپۇن بولغانغا قەدەر تۆۋە قىلىشنى داۋاملاشتۇراتتى. ھېنرى IV ئۆزىنىڭ ھەقىقەتەن تۆۋە قىلغانلىغىنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن، بىۋاستە پاپىغا يېلىندى.

بىرىنچى كۈنى ئۆتۈپ كەتتى، ھېنرى IV كۈن بويى قارغا دەسسەپ تۇرۇپ قاتتىق يىغلاپ، پاپىنىڭ، گۈنايىنى كەچۈرۈم قىلىشنى تىلىگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇ پاپىنىڭ قارىسىنىمۇ كۆرەلمىدى. 2 - ، 3 - كۈنلىرىمۇ شۇنداق بولدى. 4 - كۈنىگە كەلگەندە نۇرغۇن دىندارلارنىڭ ئۇنىڭ سەممى تۆۋىسىدىن تەسىرلىنىپ، ئۇنىڭ ئۈچۈن پاپىغا يېلىنىشى ئارقىسىدا، ئاندىن پاپا ئۇنى قوبۇل قىلىشقا تەسلىكتە ماقۇل بولدى.

پاپا گرىگورى VII شۇ يىلى 57 ياشقا كىرگەن بولۇپ، ئىرادىسى مۇستەھكەم، قاتتىق قول ئادەم ئىدى. پاپا بولۇپ سايلىنىشتىن ئىلگىرى 25 يىل داۋامىدا، ئىزچىل تۇردە رىم ۋاتىكانىدا خىزمەت قىلغاچقا، ۋاتىكانىنىڭ ئىشلىرىنى بەش قولدەك پىششىق بىلەتتى، ئۇ ئۈچىغا چىققان ھوقۇق مەستانىسى ئىدى. ئۇ كۆز ئالدىدا يېلىنىپ باش ئۇرۇۋاتقان ھېنرى IV نى كۆرگەندە، كۆزلىرىدىن يوشۇرغىلى بولمايدىغان غەزەپ ئوتى چاقنىدى.

— مەن ئاللا نامىدىن سېنى دىندىن چىقارغان،

سورۇندىكى قىزىل تونلۇق ئېپىسكوپ، باش ئېپىسكوپ ۋە ئاقسۆڭەكلەر.

پاپىنىڭ قولىنى سىلكىشى بىلەن ھېنرى IV دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ، ئۇنىڭ ئىلتىپاتىغا تەشەككۈر ئېيتتى ۋە بۇرۇنقى گۇنالىرىنى پاپىنىڭ ئىرادىسى بويىچە يۇيۇشنى خالايدىغانلىغىنى بىلدۈرۈپ قەسەمنامە يازدى. ئېپىسكوپلار شۇئانلا قەسەمنامىگە ئىمزا قويۇپ، گۇۋالىق بەردى.

پاپا قول ئىشارىسى قىلدى ۋە ئۆزىنىڭ قىزىل چاپان ئېپىسكوپىنى ئالدىغا چاقىرىپ دېدى:

— دەرھال بىر ھۆججەت تەييارلىنىپ، ھېنرىIV نىڭ بۇ جايدا تۆۋە قىلىش جەريانى بايان قىلىنسۇن، ئۇنىڭ قەسەمنامىسىمۇ قوشۇپ قويۇلسۇن. بۇ ھۆججەت تېزلىكتە گېرمانىيە پادىشالىغىنىڭ بارلىق بەگلىرىگە ئەۋەتىپ بېرىلسۇن!

ھېنرىIV پاپىنىڭ كەچۈرۈم قىلىشىغا ئېرىشكەندىن كېيىن، ياساۋۇللىرى بىلەن كارنوسىا قەلئەسىدىن ئايرىلدى. كېيىنكى كۈنلەردە «كارنوسىاغا سەپەر» دېگەن سۆز خورلىنىپ تەسىلىم بولۇش بىلەن مەنداش سۆز بولۇپ قالدى.

بىراق، پادىشا بىلەن پاپا ئوتتۇرىسىدىكى كۆرەش بۇنىڭ بىلەنلا ئاياقلىشىپ قالمىدى. ھېنرى IV نىڭ كارنوسىادا ھاقارەتلىنىشى ئۇنىڭغا ھوقۇق ۋە خاتىرجەملىك ئېلىپ كەلمىدى. ئۇ گېرمانىيىگە قايتىپ كەلگەن چېغىدا، ئۇنىڭغا قارشى بەگلەر ئۇنىڭ ئەمەلدىن قالدۇرۇلغانلىغىنى جاكالاپ، يېڭى پادىشا سايلاپ چىقىپ ئۇنىڭ ئورنىغا دەسسەتكەن ئىدى. يېڭى پادىشا دەرھال پاپا بىلەن كۆرۈشۈشكە ئەلچى ئەۋەتىپ، ئۇنىڭ يېتەكچىلىگىگە ھەرقايسى جەھەتلەردىن بوي

بىلەن ئاگاھلاندۇرۇش بېرىپ، ئاللا بەرگەن شان - شەرەپ ۋە ھوقۇقنى قالايمىقان ئىشلىتىپ، دىنىي جەمىيەتنىڭ ئەركىنلىگىگە توسقۇنلۇق قىلماسلىغىنى ئۈمىت قىلغان ئىدۇق. لېكىن سەن ئاللانىڭ ئىلتىپاتىغا مىنەتدارلىق بىلدۈرمەي تەرسالىق قىلدىڭ. ئۆزەڭ ۋاز كەچكەن ئاللا ئالدىغا قايتىپ كېلىشكە ئۇنىمىدىڭ، بەلكى ئارقا - ئارقىدىن دىنىي جەمىيەتنى پارچىلىدىڭ. شۇڭا مەن ئاللانىڭ ئەمرى بىلەن سېنى جازالاشقا مەجبۇر بولدۇم. ئەمدى يەنە نېمە دېمەكچىسەن؟

ھېترى IV پاپىنىڭ قاتتىق تەنبىھىنى ئاڭلاپ، پەقەت بېشىنى يەرگە قويۇپ يىغلاپلا تۇردى، قايتا ئۆزىنى ئاقلاشقا پېتىنالمىدى.

پاپىنىڭ يېنىدىكى قىزىل تونلۇق ئېپىسكوپ ھەم ھېترىIV كە ھەمرا بولۇپ كەلگەن باش ئېپىسكوپ ۋە ئاقسۆڭەكلەر پاپىدىن ئارقا - ئارقىدىن پادىشانىڭ گۇناھىنى ساقىت قىلىشنى تىلەشتى. ئاخىرى پاپىنىڭ ئاغزى يۇمشاپ:

— ئەھۋالدىن قارىغاندا، سەن راستىن قاتتىق تۆۋە قىپسەن. مەن ئاللا مەڭگۈ سەۋرىچان ھەم ئەپۇچان دىگەن ئىدىم. مەن ئۇنىڭ مېھرى - شەپقىتىنى كۆزدە تۇتۇپ، ساڭا بەرگەن جازانى (دىندىن قوغلاپ چىقىرىشنى دېمەكچى) ئېلىپ تاشلاپ، ھازىر سېنىڭ قايتىدىن دىنىي جەمىيەت قوينىغا قايتىپ كېلىشىڭگە رۇخسەت قىلىمەن. ئەمما، سېنىڭ پادىشالىق ھوقۇقۇڭنى دەرھال ئەسلىگە كەلتۈرەلمەيمەن. سەن ئاللا ئالدىدا قەسەم قىلىشىڭ كېرەك ھەمدە مۇشۇ سورۇنداكىلەر قەسەم ىچىگە گۇۋا بولۇشى كېرەك، — دىدى.

— بىز قەسەمگە گۇۋا بولۇشنى خالايمىز، — دىدى

تاجنى كىيدى. پاپا ئالاقزاده بولۇپ جەنۇبىقا قاچتى ۋە 1085 - يىلى ئىتالىيىنىڭ جەنۇبىي قىسمىدا ئۆلدى. 1106 - يىلى ھېنرى IV مۇ ئۆلدى. لېكىن ھوقۇق تالىشىش كۈرىشى يەنىلا ئاياقلاشمىدى.

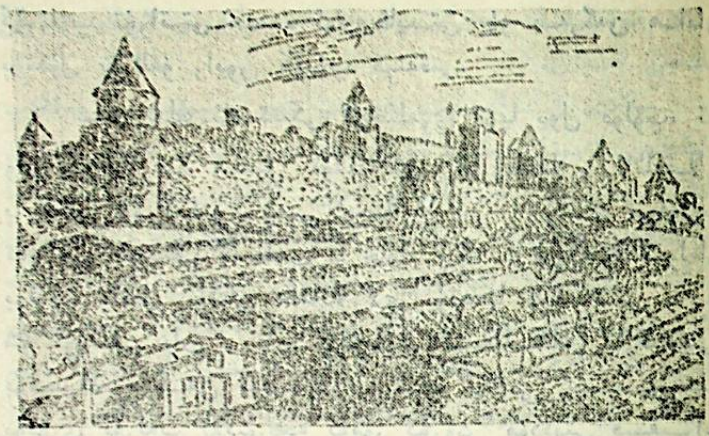
1122 - يىلىغا كەلگەندە، ئىككى تەرەپنىڭ ۋاكالىتەن گېرمانىيىنىڭ غەربىي قىسمىدىكى ۋورمىست شەھىرىدە دىنىي كېلىشىم تۈزدى. ئىككى تەرەپ گېرمانىيە دائىرىسىدىكى ئېپىسكوپلارنىڭ ئەمدى پادىشا تەرىپىدىن بىۋاستە تەيىنلەنمەيدىغانلىقىنى، دىندارلارنىڭ سايلىمى ئارقىلىق ۋۇجۇتقا كېلىدىغانلىقىغا قوشۇلدى. لېكىن بۇ خىل سايلام پادىشا ياكى ئۇنىڭ ۋەكىلىنىڭ قاتنىششى ئارقىسىدا ئېلىپ بېرىلىشى شەرت قىلىندى؛ ئېپىسكوپلارنىڭ غوجىدارلىق يېرىدىكى سىياسى ھوقۇقى پادىشا تەرىپىدىن بېرىلىدىغان، دىنىي ھوقۇقى پاپا تەرىپىدىن بېرىلىدىغان بولدى. مانا بۇ — تارىختا مەشھۇر «ۋورمىست دىنىي كېلىشىمى». بۇنىڭ بىلەن، رىم پاپىسى بىلەن گېرمانىيە پادىشاسى ئوتتۇرىسىدا 40 نەچچە يىل داۋاملاشقان ئېپىسكوپنى ۋەزىپىگە تەيىنلەش ھوقۇقىنى تالىشىش ماجراسى ۋاقتىنچە ئاياقلاشتى.

سۇنغانلىغىنى بىلدۇرگەن، ھەتتا ئۆز ئوغلىنى گۆرەگە قو-
يۇش ئۈچۈن ئۇنىڭ قېشىغا ئەۋەتىشنى خالايدىغانلىغىنى
بىلدۇرگەن ئىدى.

ھېنرى IV ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن، بىر
تەرەپتىن، ئۆزىگە سادىق قوشۇننى ئىشقا سېلىپ يېڭى پادە-
شاغا قارشى جازا يۈرۈش قىلدى، يەنە بىر تەرەپتىن، پاپىدىن
يېڭى پادىشاغا قارشى تۇرۇشنى ئۆتۈندى. پاپا، ھېنرى IV
ئىنىڭ ئۆز بۇيرۇغىغا بوي سۇنمىغانلىغىنى بانا قىلىپ، داۋاملىق
ھەربى ھەرىكەت قوللاندى. 1080 - يىلى مارتتا ھېنرى IV
نى ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ تاشلاش، دىنىدىن چىقىرىش توغرە-
سىدا بۇيرۇق چۈشۈردى. بۇ قېتىم ھېنرى IV بىر قىسىم
ھەربى كۈچنى قولغا چۈشۈرۈۋالغاچقا، پاپىغا تىز پۈكۈپ تەس-
لىم بولمىدى. ئۇ شۇ يىلى ئىيۇندا، ئۆزىنى قوللىغۇچى
دىنىي يىغىننى مۇناسىپ قارار ماقۇللاشقا كۈشكۈرتۈپ، پاپىنى
ئىككىنچى قېتىم ئەمەلدىن قالدۇردى، ئۆكتەبىرنىڭ ئوتتۇرە-
لىرىدا يەنە بىر قېتىملىق جەڭدە يېڭى پادىشانى تەل -
تۆكۈس مەغلۇپ قىلدى. شۇنداق ئېتىۋارەن، ھېنرى IVنىڭ
ھوقۇقى چوڭىيىپ، پاپىنىڭ ئەھۋالى خاراپلىشىشقا باشلىدى.

ئارىدىن ئۇزاق ئۆتمەي، ھېنرى IV، رىم پاپىسىنىڭ
ھاقارىتىگە ئۇچرىغانلىق ئۆچمىنى ئېلىش ئۈچۈن قوشۇن باش-
لاپ كېلىپ، ئىتالىيىگە ھۇجۇم قىلدى. پاپا، ئىتالىيىنىڭ جەنۇ-
بىي قىسمىدىكى كىنەزلەرنىڭ ياردىمىگە ئېرىشكەن بولسىمۇ،
لېكىن ھېنرى IV نىڭ ئەسكىرىي كۈچى كۆپ بولغاچقا، 1084 -
يىلى مارتتا ئاخىرى رىمنى قولىدىن بېرىپ قويدى، ئارقە-
دىنلا ھېنرى IV مۇقەددەس رىم ئىمپېرىيەسىنىڭ پادىشالىق

ئوتتۇرا ئەسىر شەھەرلىرىنىڭ تاشقى مەنزىرىسى

شەھەرلەردە ئاھالە كۆپ بولمىسىمۇ، لېكىن ئىنتايىن قىستاڭچىلىق ئىدى. تار ھەم ئەگرى كوچىلارنىڭ ئىككى تەرىپىدە قاتار - قاتار ئىمارەتلەر بولۇپ، بەزىلىرى 5 — 4 قەۋەتلىك ئىدى. بۇ ئىمارەتلەرنىڭ تولىسى بىر بىرىگە چىشلىشىپ ئۇستۇنكى قەۋەت ئاستىنقى قەۋەتتىن تومپاقراق ئىدى. ئىككى تەرەپتە روبىرو تۇرغان بىنالار بىر بىرىگە ناھايىتى يېقىن بولغاچقا، قۇياش نۇرىنى توساۋالاتتى - دە، كوچىلار قاراڭغۇ بولاتتى. ئۇ چاغلاردا ئىمارەتلەرنىڭ تولىسى ياغاچتىن سېلىناتتى، ئۆگزىلەرگە قېلىن شاخ - سامان سېلىناتتى. چاقماق تاش بىلەن ئوت يېقىشقا ۋاقىت كۆپ كەتكەنلىكتىن، ئاھالىلەر «ئوت ئۆچۈرۈش» سىگنالى چېلىنغاندىن كېيىن، ئوتنى كېچىچە كۆلگە كۆمۈپ قويىاتتى، كەچلىرى مەشئەل يېقىپ ئۆينى يورۇتاتتى. شۇڭا دائىم ئوت كېتىش ۋەقەسى

ئوتتۇرا ئەسىردىكى غەربىي ياۋروپا شەھەرلىرى

ئوتتۇرا ئەسىرنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدىكى غەربىي ياۋروپا شەھەرلىرى ھازىرقى غەرپ ئەللىرى شەھەرلىرىگە ئوخشمايتتى. ئۇ چاغلاردا ھەر بىر شەھەر قېلىن سېپىل بىلەن ئورالغان ئىدى. سېپىل ئۈستىدە كۆزگۈلار، توپ ئېتىش ئېغىزلىرى، كۆزىتىش مۇنارلىرى بار ئىدى. سېپىل سىرتىدا خەندەك بولۇپ، شەھەرگە ئاسما كۆۋرۈك بىلەنلا كىرگىلى بولاتتى. شەھەر دەرۋازىسىنى كۈن بويى ياساۋۇللار ساقلايتتى. ھەر كۈنى ئەتىگەندە شەھەر دەرۋازىسى سىگنال بىلەن تەكچىلاتتى ۋە كەچ كىرگەندە يەنە شۇ تەرىقىدە تاقىلاتتى ـ دە، ھېچقانداق كىشىنىڭ كىرىپ ـ چىقىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى، شەھەرنىڭ تاشقى كۆرۈنۈشى خۇددى قەلئەگە ئوخشايتتى. بۇلارنىڭ ھەممىسى دۈشمەننىڭ ھۇجۇمىدىن مۇداپىئە قىلىشنى مەقسەت قىلاتتى.

شەھەرلەر ئومۇمەن چوڭ ئەمەس ئىدى، ئادەتتە ئاھالىسى5000—4000 كىشىدىن ئاشمايتتى. 20 مىڭ ئاھالىگە ئىگە شەھەرلەر ناھايىتى چوڭ شەھەرلەر ھېسابلىناتتى. بۇ ھال شۇ چاغدىكى مىليون ئاھالىگە ئىگە تاڭ سۇلالىسىنىڭ پايتەختى چاڭئەنىدىن ئاسمان ـ زېمىن پەرقلىنەتتى.

يەتتە، ئوتتۇرا ئەسىردىكى ياۋروپا شەھەرلىرىنى شۇلار بەرپا قىلغان ئىدى.

مىلادى 5 - ئەسىردە غەربىي رىم ئىمپېرىيىسى مەغلۇپ بولغاندىن كېيىنكى خېلى ئۇزاق ۋاقىت ئىچىدە، غەربىي ياۋروپادا شەھەر يوق دېيەرلىك ئىدى. قۇللۇق تۈزۈمى دەۋرىدە راۋاجلانغان شەھەرلەر خانىۋەيرانچىلىققا ئۇچراپ، بەزىلىرى مۇداپىئە بازىلىرىغا ئايلانغان، بەزىلىرى فېئودال پادىشالارنىڭ ياكى ئېپىسكوپلارنىڭ تۇرالغۇ جايلىرىغا ئايلانغان، بەزىلىرى خارابلىققا ئايلىنىپ كەتكەن ئىدى. كېيىنكى كۈنلەردە، ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرى راۋاجلانغانلىقتىن، قول سانائەت، يېزا ئىگىلىكىدىن ئايرىلىپ چىققان ئىدى، قول سانائەتچىلەر بازارلاردا ئۆز مەھسۇلاتلىرىنى ساتاتتى. ئۇلار ھەمىشە سۇ ھەم قۇرۇقلۇق قاتنىشى قولايلىقراق، ئاھالىسى توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان جايلارغا بېرىپ بازار قىلاتتى، سەييارە سودىگەرلەرمۇ باشقا جايلارنىڭ مەھسۇلاتلىرىنى بازارغا ئېلىپ كېلىپ ساتاتتى. ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشى بىلەن قول سانائەتچىلەر بۇ جايلاردا دۇكان ئاچاتتى، سودىگەرلەرمۇ پەيدىن پەي بۇ يەرلەردە ئولتۇراقلىشىپ سودا دۇكانلىرىنى ئاچاتتى. شۇنىڭ بىلەن بازارلار بارا - بارا ئاۋاتلىشىپ شەھەرگە ئايلاندى. غەربىي ياۋروپادا سودا - سانائەتنى مەركەز قىلغان بۇنداق شەھەرلەر مىلادى 10 - ئەسىردىن كېيىن ئاندىن بارلىققا كەلدى.

گۇللىنىۋاتقان شەھەرلەر زور تۈركۈمدىكى يانچىلار ھەم يانچىلىق مەۋقەسىدىكى قول سانائەتچىلەرنى ئۆزىگە جەلىپ قىلدى. ئۇلار قۇلدارلارنىڭ ئېكسپىلاتاتسىيسى ھەم زۇلۇمىغا چىدىيالماي، يېزىلاردىن شەھەرگە قېچىپ كېلىپ ئولتۇراق-

كۆرۈلۈپ تۇراتتى ھەمدە ئوت ئاپىتى يۈز بەرگەن ھامان پۈتكۈل تۇرالغۇ رايون كۆيۈپ كېتەتتى.

شەھەرنىڭ ئادەتتىكى كوچىلىرى توپا يول بولۇپ، ئاۋات كوچىلارغىلا شېغىل تۆكۈلەتتى. ھارۋىلىقلار، ئاتلىقلار، پىيادىلەر بۇ ئىگىز - پەس كوچىلاردا بىر بىرىگە سوقۇلۇپ تۇراتتى. كوچىلار ئەخلەت - چاۋا، چاڭ - توزاڭغا تولغان بولۇپ، يامغۇر ياققان ھامانلا لاي يۇندىغا ئايلىناتتى - دە، شۇ تۈپەيلى پات - پات يۇقۇملۇق كېسەللىكلەر تارقىلاتتى، بۇنىڭ بىلەن كىشىلەرنىڭ ئۆلۈش نىسبىتى يۇقۇرى ئۆرلەپ ئوتتۇرىچە ئۆمۈر كۆرۈش مۇددىتى قىسقىراپ كېتەتتى.

شەھەردە بىردىن بىر كەڭ جاي — بازارلار ئىدى. كەڭرەك بوش جايلار تولاراق شەھەر مەركەزلىرىدە بولاتتى. بازار ئەتراپىدا شەھەرلىك پارلامېنت، دۇكان، ئايلانما كاربىدور ۋە تۇرلۇك يايمىچىلار بولاتتى؛ پۇتۇن شەھەرنىڭ ئاھالىلەر كېڭىشى، ئەنزىلەرنى سوتلاش، گۇناكارلارغا ئۆلۈم جازاسى بېرىش ئىشلىرى مۇشۇ جايلاردا ئېلىپ بېرىلاتتى. يىل بويى تەخمىنەن 100 يەكشەنبە ھەم بايرام كۈنى بولۇپ، كىشىلەر بۇ يەردە پاراڭ سېلىش، خەۋەر ئاڭلاش پۇرسىتىگە ئىگە بولاتتى. شۇڭا بۇ جاي ئەڭ ئاۋات جاي ھېسابلىناتتى.

شەھەرلەرگە ئاساسەن قول سانائەتچىلەر ئولتۇراقلاشقان ئىدى. نۇرغۇن شەھەرلەرنىڭ كوچىلىرىغا شۇلارنىڭ كەسپى بويىچە نام بېرىلگەن ئىدى. مەسىلەن، كۆنچىلەر كوچىسى، مىسكەرلەر كوچىسى، زەرگەرلەر كوچىسى قاتارلىقلار. ئەمىلە

هەر بىر قول سانائەتچى مەلۇم كەسپىداشلار ئۇيۇشمىسىغا تەۋە بولۇشى شەرت ئىدى. ئۇنداق بولمىغاندا، ئۇنىڭ شەھەردە ئىشلەپچىقىرىش بىلەن شۇغۇللىنىش ھوقۇقى بولمايتتى. ھەر بىر كەسپىداشلار ئۇيۇشمىسى ئۆز باشلىغىنى سايلاپ چىقاتتى ۋە ئۇيۇشما ئورگىنىنى تەسىس قىلاتتى. ئۆزئارا رىقابەتتىن ساقلىنىش ئۈچۈن، كەسپىداشلار ئۇيۇشمىسى ئۇيۇشما ئەزالىرىنىڭ ناچار مەھسۇلاتلىرىنى ئىشلىشىگە كۆپ مىقداردا خام ماتېرىيال توپلىۋېلىشىغا، بەلگىلىمىدىن تاشقىرى نەمكا ھەم شاگىرت يالليۇېلىشىغا ھەمدە دەرىزە ئالدىغا كۆزىنى قاماشتۇرىدىغان توۋارلارنى تىزىپ قويۇشقا ياكى باشقا دۇكان ئالدىدا تۇرغان خېرىدارلارنى ئۆز ئالدىغا چاقىرىۋېلىشقا يول قويماسلىق ھەققىدە بەلگىلىمە چىقىراتتى. كەسپىداشلار ئۇيۇشمىسى كەسپىنى بېجىرىش بىلەن بىللە، يەنە ھەربىي تەشكىلات بولۇپ شەھەرنى قوغداش ۋەزىپىسىنىمۇ ئۆز ئۈستىگە ئالاتتى.

كېيىنكى كۈنلەردە، قۇلدارلار ھەتتا پادىشالارغا قارشى يۈز نەچچە يىللاپ كۈرەش قىلىشى ئارقىلىق كۆپ ساندىكى شەھەرلەر مۇستەقىللىققە، ئاپتونومىيە ھوقۇقىغا ئېرىشتى، بارلىق شەھەر ئاھالىسى ئەركىن كىشىلەرگە ئايلاندى. يانچى بولغان تەقدىردىمۇ شەھەردە بىر يىل بىر كۈن تۇرسا ئەركىنلىككە ئېرىشەتتى. ئۇلار شەھەرلىك پارلامېنت قۇرۇپ، شەھەر باشلىغىنى (بەزى شەھەرلەردە ھاكىمىيەت باشقۇرغۇچى) ۋە سوتچىلارنى سايلىدى، پۇل يېسىدى ھەمدە بىرلىككە كەلگەن قوشۇن تەشكىللىدى.

شەھەرلەرنىڭ چوڭىيىشىغا ئەگىشىپ، سودا پائالىيەتلىرى

لاشتی، بۇنىڭ بىلەن شەھەرلەر كۆنسايمن راۋاجلاندى. يېزا-لاردىكى فېئودال قورۇق ئىگىلىرىنىڭ ئۆزئارا ئالاقىسى بول-مىغاچقا، يانچىلار قېچىپ كەتكەن ھامان ئۇلارنى ئىگىلىرى قوغلاپ يۈرمەيتتى. بىراق شەھەرلەردىكى قول سانائەتچىلەر ئاۋالقىدەكلا شەھەردىكى قۇلدارلارنىڭ يانچىلىرى بولغاچقا، ئۇلار يەنىلا قۇلدارلارغا باج - سېلىق تاپشۇراتتى. بىر كەسىپ-تىكى قول سانائەتچىلەر ئۆز مەنپەئەتىگە كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن، ئۆزلىرىنىڭ بىرلەشمىسى — كەسىپداشلار ئۇيۇشمىلە-رىنى قۇردى. يۇقۇرىدا ئېيتىلغان كۆنچىلەر، مىسكەرلەر، زەرگەر-لەر... قاتارلىقلارنىڭ ھەر بىر شەھەردە نەچچە ئونلاپ، بەزى چوڭ شەھەرلەردە نەچچە يۈزلەپ كەسپداشلار ئۇيۇشمىلىرى بار ئىدى. 13 - ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدا پارىژدا 300 دىن ئارتۇق كەسپداشلار ئۇيۇشمىسى بار ئىدى.

ئوتتۇرا ئەسىردىكى بىر دۇكان

شىركىتى» ئەنە شۇنىڭدىن پەيدا بولغان ئىدى. چەتئەل شەھەرلىرىدە ئولتۇرۇشلۇق بىر دۆلەت تەۋەلىگىدىكى سودىگەر-لەر ئۆزلىرىنىڭ ئىچىدىن بىر كىشىنى مەمۇرى ئىشلارنى بىر تەرەپ قىلىش، ھۆكۈم قىلىشقا ھەمدە ئۇلارغا ۋاكالىتەن بۇ شەھەرنىڭ باشلىغى بىلەن سۆھبەت ئېلىپ بېرىشقا كۆرسەتتى. بۇنداق خادىملار «كونسۇل» دەپ ئاتىلاتتى. شۇندىن تارتىپ «كونسۇل» تۈزۈمى بارلىققا كەلگەن ئىدى.

ئوتتۇرا ئەسىردىكى غەربىي ياۋروپا شەھەرلىرىنىڭ گۈللەنىشى ھەم راۋاجلىنىشى يېزىلارنىڭ تەبىئى ئىگىلىگىگە ناھايىتى زور بۈزغۇنچىلىق رولىنى ئويناندى. فېئودالالار شەھەر-لەرنىڭ قول سانائەت بۇيۇملىرىنى سېتىۋېلىشقا ھەم شەرقتىن كەلگەن زىبۇ - زىننەت بۇيۇملىرىنى، مەسىلەن، تاۋار - دۇر-دۇن، گۆھەر، دورا ماتېرىياللىرى، قارىمۇچ، دارچىن قاتارلىق خۇش پۇراق دورا - دەرمەكلەرنى سېتىۋېلىشقا ئېھتىياجلىق بولغاچقا، ئۇلاردا پۇلغا بولغان جىددى مۇھتاجلىق تۇغۇلدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار يەر ئىجارىسى ئۈچۈن ھاشارغا ئىشلىتىش ۋە ماددى نەرسە تۆلەشنى پۇل تۆلەشكە ئۆزگەرتتى. دېخانلار پۇل بىلەن يەر ئىجارىسىنى تۆلەش ئۈچۈن، دائىم قەرزگە بوغۇلدى. نەتىجىدە ئىككى قۇتۇپقا بۆلۈنۈش پەيدا بولدى، كۆپ سانلىق دېخانلارنىڭ ئەھۋالى تېخىمۇ يامانلاشتى. بۇ سەۋەپلەر تۈپەيلىدىن، 14 - ئەسىردىن باشلاپ، غەربىي ياۋروپا ئەللىرىدە زور كۆلەملىك دېخانلار قوزغىلاڭلىرى ئۈزلۈكسىز كۆتىرىلدى؛ شەھەر كەمبەغەللىرىمۇ قۇلدارلارنىڭ ئاسارىتىدىن قۇتۇلۇش كۈرەشلىرىنى كەڭ تۈردە قانات يايدۇردى.

ربمۇ كۆنسايمن جانلاندى. ھەرقايسى ئەللەر ۋە شەھەرلەر-
نىڭ سودىگەرلىرى ئۆزئارا بازار قىلىشاتتى. ئۇلار بازارلارغا
نۇرغۇن مال ھەم پۇللارنى ئېلىپ كېلەتتى. لېكىن، ھەر بىر
قۇلدار ھەم شەھەر ئۆز ئالدىغا پۇل ياسىغاچقا، پۇللارنىڭ
نامى، رەڭگى ھەم ئېغىرلىغى ئوخشىمايتتى. شۇڭا بارلىق پۇل-
لار سودىدا ئالماشتۇرۇش قىممىتى جەھەتتىن قاتتىق تەكشۈ-
رۈشتىن ئۆتكۈزۈلەتتى. يىراقتا، چوڭ تىپتىكى كۆمۈش، مىس
پۇلنى ئاپىرىش قولايسىز ھەم بەك خەتەرلىك بولغاچقا، قو-
رالنىڭ قوغداپ بېرىشقا توغرا كېلەتتى، شۇڭا، سودىگەرلەر
ئۆز شەھەرلىرىدە پۇللىرىنى پۇل ئالماشتۇرغۇچىلارغا بېرىپ،
ئالماشتۇرغۇچىلارنىڭ ھۆججىتىنى ئېلىپ، شۇ ھۆججەتكە
ئاساسەن يەنە شەھەردە يەرلىك پۇلغا تېگىشەتتى. شۇنداق
قىلىپ پۇل ئالماشتۇرۇش كەسپى بارلىققا كەلدى، بۇ خىل ھۆججەت
«پىرېزوت چېكى» بولدى. بەزىدە سودىگەرلەرمۇ ئالماشتۇرغۇ-
چىلاردىن پۇل ئۆتنە ئالاتتى، پۇل ئۆتنە ئالغۇچى قايتۇرۇش
ۋاقتىدا چەكلىمىسى يېزىلغان چەكنى ئېلىپ، ۋاقتى توشقاندا
پۇلنى ۋە ئۆسۈمنى قايتۇراتتى. شۇنداق قىلىپ پۇل ئالماش-
تۇرغۇچىلار بانكىلارغا ئايلاندى، شەھەرلەردە بانكىلارمۇ پەيدا
بولۇشقا باشلىدى. «بانكا» شۇ چاغدىكى ئىتالىيان تىلىدا ئالماش-
تۇرغۇچى ئولتۇرغان ئورۇندۇق دېگەن مەنادا ئىپتىلغان بولۇپ،
كېيىنچە كەڭ مەنادا قوللىنىلغان. بىراق، ئۇ چاغلاردىكى
دىنىي جەمىيەتلەر ئۆسۈمگە قەرز بېرىپ پايدا ئېلىشنى قاتتىق
چەكلىگەچكە، بەزى سودىگەرلەر بۇ چەكلىمىدىن قېچىش
ئۈچۈن، ئۆسۈمگە قەرز بەرگۈچىلەردىن پۇل ئۆتنە ئېلىپ،
پايدىسىنى ئۇنىڭ بىلەن تەڭ ئۈلىشەتتى. «ھەسسىدارلىق

لىتەن شەھەر پۇقرالىرىنىڭ ۋەكىللىرى بىلەن ئىككى تەرەپ ئەمەل قىلىدىغان بىر كېلىشىم تۈزۈپ قويىدۇق.

ــ نېمە كېلىشىم؟ ــ ئېپىسكوپ ئىنتايىن قىزىقسىنىپ سورىدى.

ــ مۇنداق گەپ، ــ دىدى ئورۇنباسار ئېپىسكوپ خۇش خۇيلۇق بىلەن، ــ شەھەر پۇقرالىرىنىڭ ۋەكىللىرى بىز سىلەرگە ھەر يىلى بىر مۇنچىدىن پۇل تاپشۇرايلى. سىلەر شەھەرنى ئۆزىمىزنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىڭلار، دەپ تەلەپ قويىدى. بۇنىڭدىن كېيىن، شەھەرنىڭ باج ــ سېلىق، ئالۋاڭ ــ ياساق، ئەدلىيە ۋە مەمۇرىيەتلىرى بىلەن بىزنىڭ كارىمىز بولمايدىغان بولدى، ئېپىسكوپ جاناپلىرى ئۆزلىرىمۇ ئارامخۇدا ئولتۇرىدىغان بولدىلا.

ئەسلىدە، 12- ئەسىرنىڭ باشلىرىدىكى فرانسىيە پادىشالىغىدا شەھەرلەر فېئودالالارنىڭ ئىلكىدە ئىدى، شەھەر پۇقرالىرى بىردەك فېئودالالارنىڭ قول ئاستىدىكى يانچىلار ھېسابلىناتتى. ئېپىسكوپلار ھەم فېئودالالاردىن بولۇپ، شەھەرلەر شۇلار تەرىپىدىن باشقۇرۇلاتتى. فېئودالالار كىرىمىنى ئاشۇرۇش ئۈچۈن، شەھەر پۇقرالىرىنى شۇلۇڭلىشقا ھەرقانداق ۋاستىلەرنى ئىشقا سالاتتى. شۇڭا، شەھەر پۇقرالىرى فېئودالالارغا غايەت كۆپ پۇل تۆلەش بەدىلىگە شەھەر كوممۇناسى دېگەن بۇ ئىجتىمائى تەشكىلاتنى قۇرۇپ، ئۆزلىرىنى ئۆزلىرى باشقۇرۇش ھوقۇقىنى قولغا كەلتۈرۈشنى ئىختىيار قىلىشقان ئىدى. ئوتتۇرا ئەسىردىكى فېئودالىلىق شەھەرنى ئوتتۇرا ئەسىردىكى ئەركىن شەھەرگە ئايلاندۇرۇش يولىدىكى بۇنداق كۈرەش، شەھەرلەر تەرەققىياتىدا ئۇلغار ئەھمىيەتكە ئىگە بولسىمۇ، ئەمما، گوتېرىنىڭ

ئېپىسكوپ گوتر ننىڭ ئۆلۈمى

فرانسىيە لانگېدوك شەھەر رايونىنىڭ ئېپىسكوپى گوترى، ئەنگلىيەدىن قايتىپ كەلدى. ئۇ ئەنگلىيە پادىشاسىدىن پۇل ئىئانە قىلىشنى تەلەپ قىلىپ بېرىپ، ئىشنى ناھايىتى ئوڭۇشلۇق پۈتتۈرگەچكە، لانگېدوكقا ناھايىتى خوشال قايتتى.

ئېپىسكوپ

بىراق، گوتر ننى كۈتۈۋېلىش ئۈچۈن شەھەر سىرتىغا چىققان ئىككى نەپەر ئورۇنباسار ئېپىسكوپ نىڭ كۆڭلى دەككە - دۈككىدە ئىدى. ئۇلارنىڭ بىلەن گوتر ددىن ھال سورىدى، ئاندىن ئىنتايىن خاپا-تىرلەنگەن ھالدا سۆزلىدى:

— ئېپىسكوپ جاناپلىرى، بىزنى كەچۈرگەيلا! جاناپ لىرى يوق بولغاچقا بىز ئۆزلىرىگە — لانگېدوكنىڭ خوجايىنىغا ۋاكا-

پادىشاغا ئۇخشاش كومۇنانىڭ بارلىق ھوقۇقلىرىنى قوغداشقا قەسەم ئىچتى.

ئەمما، ئېپىسكوپ گوتىرى، كۆزى تويماس نەپسى بالا بولۇپلا قالماستىن، بەلكى، لەۋزىدە تۇرمايدىغان ئادەم ئىدى. ئۇزۇن ئۆتمەيلا، ئۇ شەھەر پۇقرالىرىنىڭ پۇللىرىنى سۈپۈرۈۋېلىپ، ئۇلارغا يېڭى سېرتماق سېلىش ئۈچۈن، كومۇنىغا بۇزغۇنچىلىق سېلىش سۈيىقەستىنى يۈرگۈزۈشكە كىرىشتى.

بۇ ئىش ئەلۋەتتە پادىشانىڭ ماقۇللۇغىدىن ئۆتۈشى كېرەك ئىدى. 1112 - يىلى ئەتيازدا، ئېپىسكوپ گوتىرى، پادىشانى لانگېدوك شەھىرىگە كېلىپ، خىرىستۇسنىڭ قازا تاپقانلىغىنى خاتىرىلەش ھەپتىلىگى (خىرىستىيان دىنىنىڭ خىرىستۇسنىڭ كىرسىت جازىسىغا مىخلانغانلىغىنى خاتىرىلەش ھەپتىلىگى) مۇراسىمىغا قاتنىشىشقا تەكلىپ قىلىپ، پادىشانى بۇرۇنقى قەسىمگە خىلاپلىق قىلىپ، كومۇنانى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، شەھەر ھوقۇقىنى بۇرۇنقى دائىرىگە قىسقارتىشقا كۈشكۈرتتى. شەھەر پۇقرالىرى بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن، ئادەم ئەۋەتىپ پادىشاغا يەنە كۆپ پۇل بېرىشنى خالايدىغانلىغىنى ئۇقتۇردى ۋە پادىشادىن قەسىمنى داۋاملىق ئىجرا قىلىشنى تەلەپ قىلدى. لېكىن، ئېپىسكوپ ھەم فېئودالار پادىشاغا تېخىمۇ كۆپ پۇل بېرىشكە ماقۇل بولدى. نەتىجىدە، ئاچكۆز پادىشا پۇلنى تېخىمۇ كۆپرەك بېرىشكە ماقۇل بولغان تەرەپكە يول قويدى ۋە كېلىشىمنىڭ ئەمەلدىن قالدۇرۇلغانلىغىنى جاكالىدى.

فېئودالار، پادىشاغا تۆلەيدىغان شۇنچە كۆپ پۇلنى قانداق تەييارلاپ بولۇشتىن ئەنسىرىدى، لېكىن ئېپىسكوپ

قارىشىچە ئەقىلغە سىغمايدىغان يولسىزلىق، ئۇنىڭ ئىناۋىتى ۋە مەنپەئەتىگە ناھايىتى زور دەرىجىدە زىيان يەتكۈزىدىغان يامان ۋەقە تۈيۈلغاچقا، ئورۇنباسار ئېپسكوپنىڭ سۆزى تۈگىگەن ھامان ئۇ تەرىنى بىر تۇردى - دە، غەزەپ بىلەن كايىپ كەتتى:

— بۇرىگىئلار قاپتەك بولۇپ كېتىپتۇغۇ! مۇشۇنچىۋالا زور ئىشنى، مەن يوق چاغدا ئۆز ئالدىغىلارغا بىر تەرەپ قىلىۋەتسەكلار بولامدۇ! بۇنى مەن ئېپسكوپقا تولۇق مەلۇم قىلىپ، سىلەرنى جاۋاپكارلىققا تارتقۇزىمەن!

— خاپا بولمىسىلا ئېپسكوپ جانابلىرى، — دېدى ئورۇنباسار ئېپسكوپ بوش كەلمەي، — بۇ راست دېگەندەك زور ئىش، ئەمما، شەھەر پۇقرالىرىنىڭ كۆمۈنا قۇرۇشىغا، شەھەرلەرنى ئۆزلىرىنىڭ باشقۇرۇشىغا يول قويۇش بىزنىڭ بۇ يەرنىڭ تۇنجى ئىجادىيىتى بولماستىن، بۇرۇنمۇ بولغان، كانبورى، سېن - كانتېن شەھەرلىرىمۇ شۇنداق قىلىدىغۇ؟ يەنە ئېپتايلۇق — پادىشا ئاللىرىمۇ شەخسەن ئۆزى ئۇلارنىڭ بۇ ھوقۇقنى كېپىللىك قىلىمەن دەپ قەسەم ئىچتى. ئاڭلىشىمىزچە، ئۇلارنىڭ پادىشا ئاللىرىغا ئىززەت - ئىكرام بىلەن قىلىۋاتقان سوغاتلىرىمۇ ناھايىتى مول ئىكەن...

ئېپسكوپ، لانگىدوك شەھىرىنىڭ ئۆزىنى ئۆزى ئىدارە قىلىشىغا پادىشانىڭمۇ قوشۇلغانلىغىنى ئاڭلاپ بىر ھازاغىچە داڭقېتىپ قالدى. ئورۇنباسار ئېپسكوپ ئۇنىڭغا شەھەر پۇقرالىرىنىڭ ئەركىنلىكىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن، تاپشۇرغان پۇلنىڭ سانلىق مەلۇماتىنى مەلۇم قىلىغاندىن كېيىن، ئۇ ئاخىرى ئاچچىغىدىن سەل - پەل ياندى ۋە ھايالسىز

ئاڭلاندى. ئۇزاق ئۆتمەي، قوللىرىغا قىلىچ، خەنجەر، ئوق-يا، كالتەك ۋە نەيزە ئالغان شەھەر پۇقرالىرىنىڭ قوشۇنى ئېپىسكوپنىڭ قوراسى ئالدىغا بېسىپ كەلدى. ئېپىسكوپنىڭ مۇھاپىزەتچىسى قولىغا قالقان - نەيزىلىرىنى ئېلىپ ھويلىنىڭ بوسۇغىسىدىن ئاتلىدى - يۇ، ئايپالتا تېگىپ يەرگە يېقىلدى؛ بىر قېتىمدال قوراغا كىرمەكچى بولۇۋىدى، دۇمبىسىگە بىر نەيزە كېلىپ سانچىلدى؛ يەنە بىر ياساۋۇل ئېلىشىپ تۇرۇپ كەينىگە چېكىنمەكچى بولۇپ يارىلاندى ۋە ئاخىرى ئوق تېگىپ ئېپىسكوپنىڭ زىياپەت شىرەسى يېنىغا يېقىلدى. قوراللانغان پۇقرالار قوشۇنى ئوت قويدى ۋە ئېپىسكوپقا سادىق بولۇپ قۇربان بولغانلارنىڭ جەسىدىنى گۈرۈلدەپ كۆيۈۋاتقان ئوت ئىچىگە تاشلىدى.

ئېپىسكوپنى قوغدىغۇچىلار ئامالنىڭ بېرىچە قايتۇرما زەربە بەردى ۋە ھوجۇم قىلغۇچىلارغا تاش - توقماقلارنى ئېتىپ تۇردى - يۇ، ئەمما پۇقرالار تەرىپىدىن ناھايىتى تېزلىكتە يوقىتىلدى. ئېپىسكوپ، ئەھۋالنىڭ چاتاقلىغىنى كۆرۈپ، دەرھال چاكارچە ياساندى ۋە يەر ئاستى ئۆيىدىكى ھاراق كۈپىلىرى لىقمۇ لىق بېسىلغان بىر كىچىك ئۆيگە مۆكۈۋالدى ھەمدە بىر چاكىرغا ئىشكنى قاتتىق تاقىتىۋەتتى.

— ئالدامچى ئېپىسكوپنى تېز تۇتايلى! — غەزىۋى ئۆرلىگەن كىشىلەر ۋاقىراشقان پېتى تەرەپ - تەرەپتىن ئۆز رەقىبىنى ئاختۇردى، ئەمما، ئېپىسكوپنىڭ قارىسىنمۇ

مەيدە قېقىپ ئۇلارنى ئەنسىرىمەسلىككە دەۋەت قىلدى.

— ئەگەر مەن قەسەمنى ئىشقا ئاشۇرالمىسام، سىلەر مېنى پادىشانىڭ زىندانىغا تاشلاڭلار، — دېدى ئۇ، — كىم كوممۇنانى قۇرۇش ئۈچۈن قانچىلىك پۇل چىقارغان بولسا، كوممۇنانى ئەمەلدىن قالدۇرۇش ئۈچۈنمۇ شۇنچىلىك پۇل چىقارسۇن!

بۇ خەۋەر تېزلىكتە پۇقرالارنىڭ قۇلىغىغا يېتىپ باردى. شەھەردە دەرھال پاراكەندىچىلىك باشلاندى. بارلىق ھۆكۈمەت خادىملىرى خىزمەت توختاتتى، دۇكان - رەستىلەرنىڭ دەرۋازىلىرى چىڭ تاقالدى. كۆپچىلىك ئېپىسكوپ ۋە ئۇنىڭ شىركىلىرىنى زورلۇق كۈچى بىلەن بەربات قىلىشقا بەل باغلىدى.

پاسخا بايرىمى (خىرىستىيان دىنىدا ئەيسانىڭ تىرىلگەنلىگى خاتىرىلىنىدىغان كۈن) نىڭ ھارپىسى كەچتە لانگېدوك شەھەر باشلىغى پۇقرالارنىڭ توپىلاڭ قىلىشىغا تەييارلىنىۋاتقانلىغى توغرىسىدىكى خەۋەرنى ئېپىسكوپ گوتىرىغا مەلۇم قىلىپ، ئۇنى ئەتىسى چېركاۋىغا ئىبادەتكە بارماسلىققا ئاگاھلاندۇردى. غالجىرلاشقان ئېپىسكوپ: «تۇۋفى! مەن مۇشۇ ئەبلەخلەرنىڭ قولىدا ئۆلەمدىمەن؟» دەپ ۋاقىرىغان بولسىمۇ، بىراق ئەتىسى يەنىلا چېركاۋىغا بېرىشقا پېتىنالمىدى.

پاسخا بايرىمىنىڭ 5 - كۈنى چۈشتىن كېيىن، ئېپىسكوپ گوتىرى ئۆيىدە ئورۇنباسار ئېپىسكوپلار بىلەن شەھەر پۇقرالىرىدىن سېلىقنى قانداق قىلىپ يىغىۋېلىش توغرىسىدا مەسلىھەت ئۆتكۈزۈۋاتقاندا، تۇيۇقسىز سىرتتىكى كىشىلەرنىڭ ۋاراڭ - چۇرۇڭلىرى، «كوممۇنا! كوممۇنا!» دەپ ۋاقىراشلىرى

ئېپىسكوپنىڭ بارمىغىنى ئۆزۈپ تاشلاپ، ئۇنىڭ ئۇزۇگىنى ئېلىۋالدى. لانگېدوك شەھىرىدىكى نۇ ئەڭ كاتتا ئەربابنىڭ جەسىدى قىپ - يالىڭاچلىنىپ يولغا تاشلىۋېتىلدى. جەسەتنىڭ يېنىدىن ئۆتكەنلىكى ئادەم تاش چالما ئاتتى، قاغاپ تۈكۈردى، ئۇنى دەپنە قىلىش ھېچكىمنىڭ خىيالىغىمۇ كەلمىدى.

كېيىن لانگېدوك پۇقرالىرى يەنىلا پادىشا تەرىپىدىن باستۇرۇلدى، يېڭى تەيىنلەنگەن ئېپىسكوپ مۇنداق دەپ ۋەز ئېيتتى: «سانكت پېتىر (خرىستىيان ئىنجىلىنىڭ ھېكايىسىدە ئېيتىلغان ئەيسانىڭ 12 مۇرىدىنىڭ بىرى) قۇل ئۆز خوجايىنىغا ھېيىقان ھالدا بوي سۇنۇشى كېرەك، دېگەن ئىدى. يانچىلار خۇدا ۋە ئىنسانلارنىڭ پەرمانىغا قارىماي، كومۇنادا زورلۇق كۈچى بىلەن خوجايىننىڭ قانۇنىي ھوقۇقىدىن مەھرۇم قىلسا، دىندىن چىقىرىلىدۇ، جازالىنىدۇ!»

لېكىن، لانگېدوك پۇقرالىرى يېڭى ئېپىسكوپنىڭ گەپلىرى بىلەن كارى بولماي، داۋاملىق قوزغىلاڭ كۆتەردى. ئاخىرىدا يېڭى ئېپىسكوپ يول قويۇشقا مەجبۇر بولۇپ، شەھەرنى پۇقرالارنىڭ ئۆز ئالدىغا ئىدارە قىلىشىغا ماقۇل بولدى، «كومۇنا»نىڭ نامىنىلا «تېچلىق ئورگىنى» دەپ ئۆزگەرتىپ قويدى. پادىشامۇ شەھەر ئاپتونومىيىسىنىڭ فېئودالالارنىڭ مۇستەقىل بولۇۋېلىشىغا قارشى تۇرۇشقا پايدىلىق ئىكەنلىگىنى، پادىشالىق ھوقۇقىنىڭ مەركەزلەشتۇرۇلۇشىنى كۈچەيتىدە-

ئۇچرىتالمىدى.

غەزەپتىن ئۆرتەنگەن كىشىلەر ئىپىسكوپقا ھەزى بولغۇچى ھىلىقى چاكارنى تاپتى. ئەمما ئۇ ئىپىسكوپنىڭ قەيەرگە مۆكۈنۈۋالغانلىغىنى ئېيتىپ بەرمىدى.

دەل شۇ چاغدا ئىپىسكوپنىڭ كومۇنا تەرەپكە ئۆتكەن بىر چاكىرى يەر ئاستى ئۆيىگە بېرىپ ئىزلەشنى تەكلىپ قىلدى. ئۇ يەر ئاستى ئۆيىگە كىرىپ ھاراق كۆپلىرىنى بىر بىرلەپ ئېچىپ، بىر كۆپ ئىچىدىن ئىپىسكوپنى تېپىۋالدى. ئۇ كۆپنىڭ ئاغزىنى ئاچقاندا، ئىپىسكوپ گوتىرى قورققىنىدىن تىترەپ ئاقىرىپ كەتكەن كالپۇكلىرىنى مىڭ تەسلىكتە مىدىرلىتىپ: «ئەسىر مۇشۇ يەردە» دىدى، ئاندىن بىر ئالىيىپ قاراپ غەزەپ بىلەن «سەن، بۆرى!» دىدى.

«ئوھوي، ئىپىسكوپ جاناپلىرى مۇشۇ يەردە ئىكەن!»

ئىپىسكوپنىڭ كوكۈلسىدىن تارتىپ كۆپتىن چىقىرىشتى ۋە تالادىكى كىچىك يولغا سۆرەپ كېلىندى. ئىپىسكوپ كۆپچىلىككە قانچە يالۋۇرۇپ، قەسەم ئىچىپ، بۇنىڭدىن كېيىن مەڭگۈ ئىپىسكوپ بولمايدىغانلىغىنى، جىق پول تۆلەيدىغانلىغىنى ھەم لانگېدوك شەھىرىدىن كېتىدىغانلىغىنى بىلدۈرگەن بولسىمۇ، لېكىن يانچىلار بۇ لەۋزىدە تۇرمايدىغان، ۋەدىسىگە ۋاپا قىلمايدىغان، ۋەھشى بۆرىگە رەھىم قىلماسلىقنى قارار قىلدى. بىر يانچى شۇ ھامان ئايپالتا بىلەن ئىپىسكوپنىڭ كاللىسىغا قاتتىق چاپتى، يەنە بىرى قىلىچ بىلەن

پارىژ ئۇنۇڤېرسىتېتى

ئوتتۇرا ئەسىرنىڭ باشلىرىدا، غەربىي ياۋروپانىڭ مەدەنىي مائارىپ ئىشلىرى تولىمۇ ئارقىدا ئىدى. ئادەتتىكى پۇقرالار پۈتۈنلەي ساۋاتسىز، چەۋەندازلار ئومۇمەن قارا قوساق، ئاقسۆڭەك ۋەزىرلەرمۇ ئىنتايىن بىلىمسىز ئىدى. ھۆكۈمەتلەرنىڭ ھۆججەت - ئۇقتۇرۇشلىرى، دىپلوماتىيە مەكتۇپلىرى پۈتۈنلەي لاتىن يېزىغىدا يېزىلاتتى، بۇ يېزىقنى ئەينى زامانىدىكى دىن تارقاتقۇچىلاردىن باشقا ھېچكىم بىلمەيتتى. مەدەنىيەت، مائارىپ تامامەن دىنىي جەمىيەت تەرىپىدىن مونوپول قىلىناتتى.

شەھەرلەرنىڭ تەرەققى قىلىشى ۋە سودا - سانائەتنىڭ كۈنسايىن گۈللىنىشىگە ئەگىشىپ، بارا - بارا شەھەر مەكتەپلىرى بارلىققا كەلدى. بۇ مەكتەپلەر كېيىنكى كۈنلەردە ئوتتۇرا ئەسىردىكى ئۇنۇڤېرسىتېتلارنىڭ ئاساسى بولدى.

غەربىي ياۋروپادىكى قەدىمىي ئۇنۇڤېرسىتېتلار ئىچىدە ھەممىدىن مەشھۇر ۋە تىپىك بولغىنى فرانسىيەدىكى پارىژ ئۇنۇڤېرسىتېتى ئىدى.

پارىژ ئۇنۇڤېرسىتېتى 12 - ئەسىرنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدىلا شەكىللىنىشكە باشلىغان ئىدى. 1200 - يىلى فرانسىيە پادىشاسى فىلىپپ II يارلىق چۈشۈرۈپ، ئۇنۇڤېرسىتېت بەلگە

غالىلغىنى تونۇپ يەتتى - دە، 1128 - يىلى بۇ يول قو-
يۇش تەدبىرىنى تەستىقلىدى، شۇ پېتى ئىككى ئەسىر ئۆت-
كەندىن كېيىن، ئۇنى فرانسىيە پادىشاسى ئەمەلدىن
قالدۇردى.

غان «بەرىنچىلىرى» ياكى «خىزمەتچى» لەر ھازىرقى «پاكۆل تېت مۇدىرى» ئورنىدا ئىدى.

ئۇ چاغدا، ئۇنۇڭ ئۈستىگە بويىچە ئەدەبىيات - سەنئەت، تەبابەت، قانۇن ۋە ئىلاھىيەتلەردىن ئىبارەت تۆت خىل پەن ئوقۇلاتتى. ئەدەبىيات - سەنئەت ئادەتتىكى پەن ھېسابلىنىپ، بۇنىڭدا يەتتە خىل دەرس: گىراممانتىكا (جۇملىدىن لاتىن تىلى ۋە ئەدەبىيات)، دىيالېكتىكا (لوگىكا)، ئىستىلىستىكا (جۇملىدىن نەسرى، شېئىرىيەت مەشقلىرى ۋە قانۇن بىلىملىرى)، گېئومېترىيە (جۇملىدىن جۇغراپىيە، تەبىئەت تارىخى)، ھېساپ، مۇزىكا، ئاستىرونومىيە (جۇملىدىن فىزىكا ۋە خىمىيە) لەر ئۆتۈلەتتى. بۇ پەننى ئۇگىنىدىغانلارنىڭ سانى ھەممىدىن كۆپ بولۇپ، ئۇلار ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن، باكلاۋېر ئۇنۋانىغا ئىگە بولاتتى. قالغان ئۈچ خىل پەن ئالى دەرىجە لىك پەن بولۇپ، بۇ پەندە ئوقۇشقا ئادەتتىكى پەنلەرنى ئوقۇپ تۈگەتكەنلەرلا كىرەلەيتتى ۋە ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن ماگىستېر ئۇنۋانىغا ئىگە بولاتتى. ئۇنۋانىغا ئىگە بولغانلا ئاندىن ئۇنۋېرسىتېتتا ئوقۇتقۇچىلىق قىلىش ھوقۇقىغا ئىگە بولالايتتى. بىراق ئىلمىي ئۇنۋانىغا ئىگە بولىدىغانلار-نىڭ سانى كۆپ بولمايتتى: باكلاۋېر ئۇنۋانىغا ئىگە بولىدىغانلار ئۇچتىن بىر بولسا، ماگىستېر ئۇنۋانىغا ئىگە بولالايدىغانلار 16 دىن بىر بولاتتى.

ئوقۇغۇچىلارمۇ تۈرلىرى بويىچە «قارىخانا» دەپ ئاتالغان تەشكىلاتلارغا بۆلۈنەتتى ۋە بۇ تەشكىلاتلار-نىڭ ئۆز ئالدىغا ياتاق، ئاشخانا، دەرسخانىلىرى ھەمدە ياتاق مۇپەتتىشلىرى بىلەن ئۇستازلىرى بار ئىدى. كېيىنكى

لىگەن قائىدە - نىزاملارنى تەستىقلىدى، شۇنىڭ بىلەن پارتىيە ئۇنۇپرىسىتېتى رەسمىي دۇنياغا كەلدى.

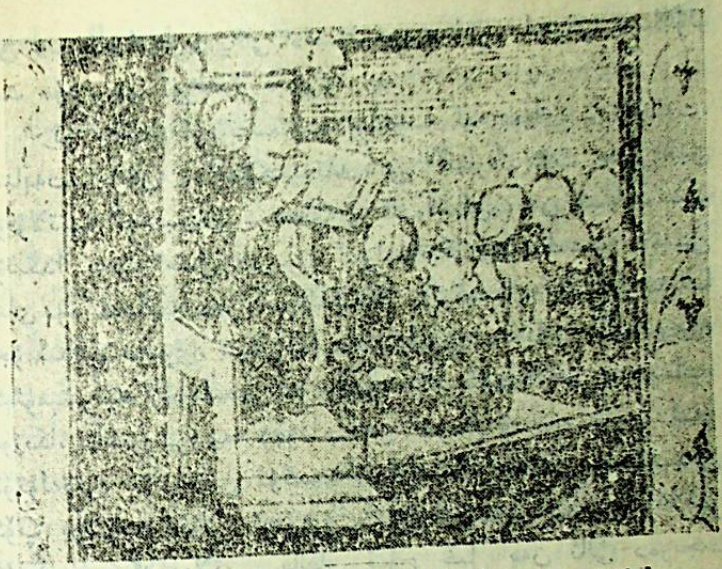
پارتىيە ئۇنۇپرىسىتېتى ناھايىتى تېزلىكتە ياۋروپانىڭ جاي - جايلىرىدىن ئوقۇشقا كەلگەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ توپلىنىش مەركىزىگە ئايلاندى. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، بىر مەزگىل پارتىيە ئۇنۇپرىسىتېتىنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى 50 مىڭدىن ھالقىپ كەتكەن ئىكەن. بۇ ئۇنۇپرىسىتېتنىڭ بۇنچىۋالا كۆپ ياشلارنى ئۆزىگە جەلپ قىلالىشىدىكى سەۋەپ شۇ ئىدىكى، ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ كۆپچىلىگى مۇتەۋەرلەر قاتارىغا كىرىپ، نۇرغۇن ئىمتىيازلاردىن بەھرىمەن بولاتتى: باج تاپشۇرمايتتى، يەنى دىنىي جەمىيەت شەرىئىتىدە سوراق قىلىنغاندىن باشقا، دۆلەتنىڭ قانۇن چەكلىمىسىگە ئۇچرىمايتتى. پارتىيە ئۇنۇپرىسىتېتىدىمۇ ئوقۇ - ئوقۇتۇش، غەرپتىكى باشقا ئۇنۇپرىسىتېتلارغا ئوخشاش لاتىن تىلىدا ئېلىپ بېرىلغاچقا، ياۋروپا ئەللىرىدىكى لاتىن تىلىنى پۇختا بىلىدىغان ئوقۇغۇچىلارنى قوبۇل قىلىۋېرەتتى.

پارتىيە ئۇنۇپرىسىتېتى ئوقۇغۇچىلار بىلەن ئوقۇتقۇچىلارنىڭ بىرلىشىشىدىن تەركىپ تاپقان ئىدى. بۇنىڭدىن سىرت، كىتابپۇرۇچىلار، پوچتىكەشلەر، دوختۇرلار، خەتتاتلار ھەتتا مېھمانخانا خوجايىنلىرىمۇ ئۇنۇپرىسىتېت خادىملىرى ھېسابلىناتتى. ئوقۇغۇچىلار ئۆزلىرىنىڭ قابىلىيەتلىرىگە قاراپ، يەنى مەلۇم پەنلەردىن دەرس بېرىش ئىقتىدارلىرى بويىچە ئوخشاشمىغان كاۋىدىرالارغا تەشكىللىنەتتى. ھازىرقى زامان ئۇنۇپرىسىتېتلىرىدىكى «پاكۇلتېت» دېگەن سۆز لاتىن تىلىدىكى «ئىقتىدار» دېگەن سۆزدىن كەلگەن؛ بۇنىڭ ئىچىدىن تاللانـ

مەسىلىلىرىدىمۇ ئانا-تومىيلىك ئوبرازىنىڭ ئىپادىلىنىشىدىن ئىبارەت زۆرۈر تەجرىبىلەرمۇ ئېلىپ بېرىلمايتتى. ئانا-تومىيىگە ئائىت بەزى بىلىملەر ئەرەپچە تىببىي كىتابلاردىن ئېلىناتتى.

ئوقۇتقۇچى، ئوقۇغۇچىلارنى ھەممىدىن بەك قىزىقتۇرىدىغىنى مۇنازىرە يىغىنلىرى ئىدى. ئىلمىي ئۇنۇڭا-ئىغا ئىگە بولماقچى بولغان ئوقۇغۇچىلار ئاشكارا مۇنازىرىلەرگە قاتنىشىشى كېرەك ئىدى. پارتا ئۇنۇڭبرسىتېتىمۇ ھەمىشە مۇنازىرە يىغىنلىرىنى ئۇيۇشتۇرۇپ تۇراتتى. بۇنداق مۇنازىرە يىغىنلىرىغا ئاساسلىغى شۇ مەكتەپتىكى ئوقۇتقۇچىلار قاتنىشاتتى. بەزى چاغلاردا يەنە باشقا ئۇنۇڭبرسىتېتلاردىنمۇ ئوقۇتقۇچىلار تەكلىپ قىلىناتتى. بىر قېتىم ئەنگلىيە ئوكسفورد ئۇنۇڭبرسىتېتىنىڭ بىر ماگىستىرى، پارتا ئۇنۇڭبرسىتېتىغا كېلىپ مۇنازىرىگە قاتناشقاندا 200 تۇرلۇك قارشى پىكرىنى بىر بىرلەپ تولۇق ئېسىگە ئېلىۋالغان ھەمدە پىكىر تەرتىۋى بويىچە بىر بىرلەپ رەددىيە بەرگەن ئىدى. مۇنازىرە كەيپىياتى ناھايىتى قىزغىن بولاتتى. بەزى چاغلاردا ھەر ئىككى تەرەپ ھايجاندىن بىر بىرىنى ئېتىتىرىشىپ كېتىشەتتى.

خىرىستىيان دىنىي جەمىيىتى ئۆزىگە بوي سۇنمىغان بۇ پارتا ئۇنۇڭبرسىتېتىنى ئىنتايىن يامان كۆرەتتى ۋە تۇرلۇك ئۇسۇللارنى قوللىنىپ دىنىي ھوقۇق ئارقىلىق ئۇنى تىزگىنلەيتتى ھەمدە خىرىستىيان ئەقىدىلىرىگە خىلاپلىق قىلغان ئوقۇتقۇچىلارغا زىيانكەشلىك قىلاتتى. پارتا ئۇنۇڭبرسىتېتىنىڭ ئامور ئىسمىلىك بىر ئوقۇتقۇچىسى «پان ئىسلامچىلىق»تىن ئىبارەت پەلسەپىۋى نۇقتىسىنەزەرنى ئوتتۇرىغا قويۇپ: ئىسلا-

ئۇنۇپرستىت ئوقۇتقۇچىسى دەرس بەرمەكتە

كۈنلەردە بۇنداق «قارىخانا» لار تەرەققى قىلىپ «ئىنستىتۇت» قا ئايلاندى ۋە ياكى ھازىرغىچە قوللىنىپ كەلدى.

ئوقۇغۇچىلار ھەر كۈنى ئەتىگەندە ئىبادەتخانىغا كىرىپ ئىبادەت قىلىپ بولغاندىن كېيىن، دەرسخانىغا كىرىپ دەرس ئوقۇيتتى. ئۇلارنىڭ ئوقۇش ئۇسۇلى ئاساسەن لېكسىيە ئاڭلاش، خاتىرىلەشتىن ئىبارەت ئىدى. دەرسلىكلىرى بولسا قەدىمدىن قېپقالغان مەشھۇر ئەسەرلەر ئىدى. ئوقۇتقۇچىلار ئۇ ئەسەرلەرنى ئوقۇپ چۈشەندۈرەتتى - يۇ، ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئۇلاردىن شۇبھىلىنىشىگە رۇخسەت قىلمايتتى. شۇنداقلا كەمدىن كەم تەجرىبە قىلىپ بېرەتتى. ئوتتۇرا ئەسىردە ئادەمنى ئوپېراتسىيە قىلىش مەنئى قىلىنغاچقا، ھەتتا تىبابەتچىلىك

دەرسى كاتولىك دىنىنىڭ دىن تارقاتقۇچىلىرىغا تاپشۇرۇلدى. ئۇلار ئىسپاتلايدىغان ھايات توغرىسىدىكى سوئاللارنىڭ كۆپىنچىسى ئىنجىلدىن ئېلىنغان نەقىللەردىن ئىبارەت بولۇپ، ھەقىقى بىلىم سۆزلەنمەيتتى؛ ئۇلار تەجرىبىگە تامامەن ئېتىۋارسىز قارايتتى، دىنىي جەمىيەتنىڭ ئىمتىيازىغا تېڭىناتتى، ھۆرمەتچىلىكنى باستۇراتتى. مانا بۇ ــ ئاتالمىش «مەدرىسە پەلسەپىسى»دىن ئىبارەت.

ياۋروپادا پارىژ ئۇنۋېرسىتېتىدىن باشقا يەنە ئىككە قەدىمىي ئۇنۋېرسىتېتلاردىن ئىتالىيەدىكى بولونىيە ئۇنۋېرسىتېتى، ئەنگلىيەدىكى ئوكسفورد ئۇنۋېرسىتېتى ۋە كېمبرىج ئۇنۋېرسىتېتى، ئىسپانىيەدىكى سالامانكا ئۇنۋېرسىتېتى قاتارلىق ئۇنۋېرسىتېتلار بار ئىدى. بۇ ئۇنۋېرسىتېتلار 12 - ئەسىردىن 14 - ئەسىرگىچە قۇرۇلغان بولۇپ، 15 - ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىغا كەلگەندە ياۋروپا بويىچە 40 نەچچە ئۇنۋېرسىتېت بارلىققا كەلگەن.

هى، تەبىئەت دۇنياسىدىكى بارلىق شەيئىلەردە مەۋجۇت بولىدۇ، تەبىئەتتىن ھالقىغان ھېچقانداق خۇدا ۋە مەنىۋى كۈچ بولمايدۇ، دىدى. بۇ ئوقۇتقۇچى ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن، ئۇنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى بۇ نۇقتىنىزەرنى تېخىمۇ راۋاجلاندۇرۇپ: خۇدا، خىرىستىيان دىنىي جەمىيىتىنىڭ ھازىر تەشۋىق قىلىۋاتقىنىدەك ئەمەس؛ ئۇ شەيئىلەرنىڭ تۈرلۈك ماھىيەتلىرىدە نامايەن بولىدۇ، دەپ ھۆكۈم قىلىشتى ھەمدە دىنىي جەمىيەتنىڭ ھازىرقى ئەقىدە ۋە مۇقەددەس ئەدەپلەردىن ۋاز كېچىشنى تەشەببۇس قىلدى. بۇ ھۆكۈم ۋە تەشەببۇسلار دىنىي جەمىيەتنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشىدىكى ئۇلۇغ بېرىپ تاقاشتى. دىنىي جەمىيەت بۇنى بانا قىلىپ دەھشەتلىك ھالدا باستۇرۇش تەدبىرىنى قوللاندى. 1210 - يىلى دىنىي جەمىيەت سودى، ئامورنىڭ ئون ئوقۇغۇچىسىغا كۆيدۈرۈش جازاسى «ھۆكۈم قىلدى»، ھەتتا ئامورنىڭ جەسىدىنى گۆردىن ئېلىپ چىقىپ كۆيدۈردى. ئۇزۇن ئۆتمەيلا يەنە قەدىمقى گرېك ئالىمى ئارىستوتېلنىڭ مىتافىزىكا ۋە فىزىكىغا ئائىت بارلىق ئەسەرلىرىنى مەنئى قىلىشقا يارلىق چىقاردى. پارىژ ئۇنىۋېرسىتېتىدىكى سگىل بۇ ئەسەرلەرنى ئوقۇتۇۋېرگەنلىگى ئۈچۈن دىنىي شەرىئەت تۈرمىسىگە قامالدى ۋە تۈرمىدە ئۆلتۈرۈلدى.

13-ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىغا كەلگەندە، پارىژ ئۇنىۋېرسىتېتى تامامەن دىنىي جەمىيەت تەرىپىدىن باشقۇرۇلىدىغان بولدى. مەكتەپتىكى ئۇرغۇنلىغان مەرىپەتپەرۋەر ئوقۇتقۇچىلار يا دەھشەتلىك زىيانكەشلىككە ئۇچرىدى، ياكى دىنىي جەمىيەت تەرىپىدىن سۈرگۈن قىلىندى؛ مەكتەپنىڭ ئىلاھىيەت

ئىبتىدا ئوقۇپ، ئاندىن ئوقۇتقۇچى بولۇپ پەلسەپىدىن دەرس ئوتتى. ئۇ چاغدا، دىنىي خۇراپاتلىق ھەممىگە ھۆكۈم رانلىق قىلغانلىقتىن ئاللانىڭ نوپۇزىغا چوقۇنۇشقىلا رۇخسەت قىلىناتتى. ھەرقانداق يېڭى پىكىرلەرنىڭ ئېلان قىلىنىشىغا يول قويۇلمايتتى. شۇنىڭدەك، كىشىلەر قەدىمقى يۇنان پەيلاسوپى ئارىستوتېلنىڭ ئىلمى ـ پەن ھەققىدە ئوتتۇرىغا قويغان پىرىنسىپ ۋە تەشەببۇسلىرىغا چەكسىز رەۋىشتە ئىلاھىيەتتەك ئېتىقات قىلاتتى. ئەمما، روگېر بېكىن: ئارىستوتېل نوقتىئىنەزەرلىرىنىڭ توغرا ياكى توغرا ئەمەسلىگىنى ئىلمىي تەجرىبە ئارقىلىقلا ئايدىڭلاشتۇرغىلى بولىدۇ، دەپ قارىدى. ئۇنىڭ بۇ قارىشىنى پىروفېسسورلار ئەيىپلىدى ۋە مەسخىرە قىلدى.

— بېكىن ئەپەندى، — دىدى ئوكسفورد ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ مۇدىرى ئاگاھلاندۇرۇپ، — سەممىي نەسىھىتىم ئېسىڭىزدە بولسۇنكى، نوپۇزغا شەك كەلتۈرگىلى بولمايدۇ!

— مۇدىر ئەپەندى، مەنمۇ سىزگە سەممىي نەسىھەت قىلىمەنكى، ئۇ چاغدا ئارىستوتېلدا ئۆز تەشەببۇسلىرىنى ئىسپاتلاپ بەرگۈدەك تەجرىبە سايمانلىرى يوق ئىدى، شۇنىڭ ئۈچۈن، ئۇنىڭ تەشەببۇسلىرىنىڭ تامامەن ئىلمىي، نوقسانسىز ئىكەنلىگىنى ئىسپاتلاپ بەرگىلى بولمايدۇ.

— ئەپەندىلەر، ئاڭلىدىڭلارمۇ؟ كىچىككىنە بىر نېمىنىڭ شۇنچە ئولۇغ ئارىستوتېلغا شەك كەلتۈرۈۋاتقىنىنى قارىغىلار، ھا... ھا... بۇ ئاجايىپ بولمىغۇر خىيالىلاردا بولۇۋاتىدىغۇ دەيمەن!

— ھا... ھا... بولمىغۇر خىيال!

ئوكسفورد ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ «ئىلىم ـ پەن پىروفېسسور-

روگېر بېكىن

— بۇرادەر، ئوكسفورد ئۇنۇېرسىتېتىدا روگېر بېكىن دىگەن بىر ئوقۇتقۇچىنىڭ بارلىغىنى ئاڭلىغانمىدىڭىز؟ ئۇ ياسىغان مىس باشلىق چوڭ ھەيكەل ھەر قانداق سوئال قويسىڭىز ھەممىسىگە سۆزەك جاۋاپ بېرىدىكەن.

— راستمۇ؟

— راست بولماي، ئۇ تېخى ھاۋانى قاتۇرۇش ئۇسۇلى بىلەن ئەنگلىيە بوغۇزىدىن ئۆتىدىغان 30 مىل ئۇزۇنلۇقتا بىر دېڭىز كۆۋرۈگى ياساپتۇ، كۆۋرۈكتىن ئۆتۈپ بولۇپ ھاۋانى ئېرىتىۋەتكەن ئىكەن، كۆۋرۈك ھەدەپ قىسقىرىپ، تارىيىپ، بارا - بارا ...

— ھە، نېمە بولۇپتۇ؟

— پۈتۈنلەي غايىپ بولۇپتۇ.

يۇقۇرقىلار تەجرىبە قىلىشنىڭ بۇيۇك پېرى روگېر بېكىن ھەققىدىكى خىلمۇ خىل سىرلىق رىۋايەتلەر.

ئۇنداق بولسا، روگېر بېكىن زادى قانداق ئادەم، مىس باشلىق چوڭ ھەيكەل، دېڭىز ئۇستىدىكى كۆۋرۈك دىگەنلەر قانداق گەپ؟

روگېر بېكىن، ئەنگلىيىنىڭ 13 - ئەسىردىكى بۇيۇك مۇتەپپەككۇرى ۋە ئالىمى ئىدى، ئۇ ئاۋال ئوكسفورد ئۇنۇېر-

كاردون قەغەز ۋە بىر ئاز كالىي سېلىترا. نىترولىلاشتۇرۇلغان گۈڭگۈرت بىلەن ھەپلىشىۋاتاتتى. ئۇ كالىي سېلىترانى گۈڭگۈرت بىلەن ئارىلاشتۇرۇپ سوقۇپ يۇمشاتقاندىن كېيىن، ناھايىتى ئېھتىيات بىلەن كاردون قەغەرگە ئورىدى. دەرىزە دىن كىرگەن ئىزغىرىن شامالدىن بېكىن شۇركىنىپ كەتتى ـ دە، قولىدىكى قەغەز شىرت... قىلىپ يېرىلىپ كەتتى. بالدۇرمۇ ئەمەس، كېيىنمۇ ئەمەس دەل شۇ چاغدا، چاقماق چاققاندەك ۋال ـ ۋۇل نۇر چاقىندى ـ دە، گۈمبۇر-لەپ ئاۋاز چىقتى. بېكىنىڭ قوللىرى قولىشىپ شۇ ھامانلا يەرگە يىقىلدى ۋە ئىس ـ تۈتەك ئىچىدە قالدى. ئىس ـ تۈ-تەك تارقىغاندا، بېكىنىڭ قوللىرى ساپ ـ سېرىق سارغىيىپ كەتكەن بولۇپ، چاپىنىنىڭ پېشىدىن كۆيۈك ھىدى چىقىپ تۇراتتى، باش كېيىمى ئۆيىنىڭ بىر بۇلۇڭىغا ئۇچۇپ بېرىپ قالغان ئىدى. پەقەت ئۇنىڭ كۆزلىرىلا ئوتتەك چاقناپ تۇراتتى.

ـــ مىلتىق دوردىسى! ئاھ، مىلتىق دوردىسى! ئى خۇدا ماڭا مىلتىق دوردىسى ئاتا قىلدىڭ! ـــ بېكىن چاچراپ ئۇر-نىدىن تۇرۇپ كەتتى ۋە قولىغا قەلەم ئالدى ـ دە، بىر بۇلۇ-ڭى كۆيۈپ كەتكەن قەغەزگە ھەش ـ پەش دېگىچىلا تەج-رىبە ئەھۋالىنى خاتىرىلىۋالدى: ئاندىن بۇ قەغەزنى ھېچكىم بىلمەيدىغان بىر تۆشۈككە تىقىپ قويدى. ئۇنىڭ بۇنداق قى-لىشى، بۇ تەجرىبە نەتىجىسى قولىدىن ھەر بالا كېلىدىغان كاززاپلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالسا، ئىنسانىيەتكە ئېغىر بالا ـ قازالارنى كەلتۈرۈشتىن ساقلىنىش ئۈچۈن ئىدى. ھىلىقى تۆشۈكتە يەنە زەھەرلىك گاز تەجرىبىسى ھەققىدىكى قولىيازما قەغەزمۇ بار ئىدى.

لىرى» قەيسەر بېكىنىڭ ئاشۇنداق مەسخىرە قىلىشتى.

— ھەقىقى بىلىم بىراۋنىڭ نوپۇزىدىن پەيدا بولمايدۇ. بىر زامانلاردىكى چېرىك ئەقىدىلەرگە چوقۇنۇشقا تېخىمۇ بول مايدۇ، — دېدى بېكىن، «ئىلىم - پەن پېروفېسورلىرى» غا تىكىلگەن ھالدا جەسۇرلۇق بىلەن، — نۇرغۇنلىغان بىلىملەر- نىڭ سىرىنى نامى ئۇلۇغ كىشىلەر ئەمەس، بەلكى كۆزگە ئىلىنمىغان كىشىلەر تاپقان. چۈنكى نامى ئۇلۇغ كىشىلەرنىڭ نام ئۈچۈن قىلىدىغان ئىشلىرى ناھايىتى كۆپ بولىدۇ.

بېكىن، پېروفېسورلارنىڭ مەسخىرىلىرىگە چىداپ تۇرال ماي قەيسەرلىك بىلەن ئوقۇتقۇچىلىقتىن ئىستېپا بەردى. بۇ چاغدا ئۇ تېخى 30 ياشقا كىرمىگەن ئىدى. ئۇزۇن ئۆتە مەيلا ئۇ سانىپانچى جەمىيىتىگە قاتناشتى. بۇ — شۇ ئىسمى لىك بىر دىن تارقاتقۇچى تەرىپىدىن تەسىس قىلىنغان دە- نىي تەشكىل ئىدى. بۇ تەشكىلگە قاتناشقاندىن كېيىن، بېكىن توسالغۇسىز ھالدا پۈتۈن نىيەت بىلەن ئىلمىي تەج- رىبە ئىشلىرىنى قىلىشقا بولىدۇ، دەپ ھېسابلىدى ۋە «ئالىلا- نىڭ شەرىپىنى دەللىلەش» نامى بىلەن تۇرلۇك ئىلمىي تەجرىبىلەرنى ئېلىپ باردى. ئۇ كۆزەينەك، دۇربۇن، مىكروسكوپلارنىڭ تۈزۈلۈشىنى تەتقىق قىلىش ئارقىلىق، قۇياش نۇرىنىڭ يامغۇر تامچىسى ئارىسىدىن ھەسەن - ھۈسەن بولۇپ چېچىلىدىغانلىقىنى بىرنەچە بولۇپ چۈشەندۈرۈپ بەردى. فوسفور، تۆمۈر ۋە ئۆسۈمۈت قاتارلىق خىمىيۇي ماد- دىلارنى ئېلىشنىڭ ئۇسۇللىرىنى، ھەتتا پار ئېنېرگىيىسى ... قاتارلىقلارنىمۇ تەتقىق قىلدى.

بىر كۈنى، بېكىن كىچىككىنە بىر ئۆيدە بىر پارچە

پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، ئۆزىنىڭ ئىلمىي تەتقىقات تەجرىبىلىرىنى ئوقۇغۇچىلىرىغا مەخپى ھالدا ئۆگەتتى ھەمدە ئۇلارغا ئۆزىنىڭ پەلسەپىۋى ئىدىيىسىنى سۆزلەپ بەردى. ئۇ، ئوقۇغۇچىلىرىغا ھەمىشە «بىزدەك، ئادەمگە خاس روھقا ئىگە ئالىملار تەجرىبە، يەنە تەجرىبە، مەڭگۈ تەجرىبە قىلىشنى داۋاملاشتۇرۇشىمىز لازىم» دەيتتى.

بېكىن پات - پات تۇرمىنىڭ تۆمۈر رىشاتكىسىدىن ئاسمانىدىكى يۇلتۇزلار توپىغا تەلپۈنەتتى - دە، كۆڭلىدە شۇنداق بىر كۈنلەرمۇ كېلەر، ئۇ كۈنلەردە بۇ ئالەمدىكى كىشىلەر روگېر بېكىن ئىسىملىك بىر ئادەمنىڭ ئۆتكەنلىگىدىن ۋە ئۇنىڭ تەتقىقات نەتىجىلىرىدىن خەۋەر تاپار، ئۇ چاغدا ئالىملار لىنزا ياساپ، بىراقتىكى يۇلتۇزلارنى يېقىن قىلىپ، كىشىلەرنىڭ كۆزىنى ھەقىقەتەن نۇرى بىلەن يورۇتار، دېگەن ئويلارنى كەچۈرەتتى.

كۈتۈلمىگەندە، روگېر بېكىننىڭ يۇقۇرى بىلىملىك ئىكەنلىگى رىم پاپىسىنىڭ قۇلىغىغا بېرىپ يەتتى. پاپا، بېكىننى داۋالاش قېيىن بولغان بەزى كېسەللەرنى داۋالاشنىڭ چارىسىنى ئىزدەش ئۈچۈن مەخپى خەت يېزىپ دەپ بېرىشكە تەكلىپ قىلدى؛ بېكىن ئۇزۇن خەت يېزىپ، ئۆزىگە سادىق بىر ئوقۇغۇچىسىدىن پاپىغا ئەۋەتتى. ئەمما ئەينى ۋاقىتتىكى قاتناشنىڭ قولايسىزلىغىدىن، يول يۇرۇشنىڭ ئاستا بولۇشى سەۋەبلىك، پاپا خەت يېتىپ بېرىشتىن بىر يىل ئىلگىرى

بېكىنىڭ ئارقا - ئارقىدىن ئېلىپ بارغان ئىلمىي تەجرىبىلىرى ئاخىر زور بالا - قازاغا سەۋەپ بولدى. سوۋېتكىتىن ئۆتىدىغان شۇرغان غۇيۇلداۋاتقان بىر ئەتىگەندە، بىر توپ ئەسكەرلەر ئۇنىڭ ئۆيىگە ئۇشتۇمتۇت باستۇرۇپ كىردى ۋە سەۋەبىنمۇ ئېيتماستىن، تەجرىبە ئۇستىدىكى بېكىنى غا كويزا - كىشەن سېلىپ ۋاتىكان (شەرىئەت) غا ئېلىپ مېڭىشتى.

— بېكىن، ئاللانىڭ سىرىنى ئاچقان گۇناھىڭنى بىلەمسەن؟

— بېكىن، سەن ئاللا ياراتقان نەرسىلەر بىلەن خىيالىنەتلىك تەجرىبە ئېلىپ بارىدىڭ، گۇناھىڭ ئۇچۇن ئۆلۈمگە مەھكۇم بولىسەن!

— سەن جىددىتلىق قىلىپ ئېزىتقۇ تەلىمات يارىتىش قەستىدە بولدۇڭ، جامائەت بىردەك ئېتىراپ قىلمىغان قائىدە - نىزامغا قارشى تۇردۇڭ، مانا، ئادەم ۋە ماددى پاكىت، بۇنىڭغا نېمە دەيسەن؟

ۋاتىكاندا، بېكىننى يامان كۆرىدىغان بىر قىسىم دىن تارقاتقۇچىلار قاتتىق تىل - ھاقارەت قىلدى، بۇنىڭ ئېچىدە سانپانچى جەمىيىتىنىڭ رىياسەتچىسىمۇ بار ئىدى. مانا موشۇنداق تىل - ھاقارەت ئېچىدە بېكىن ۋاتىكان تۇرمىسىگە تاشلاندى.

ئەمما، ئۇزۇن يىللىق تۇرمىگە قاماش، بېكىننى تېز پۈكتۈرەلمىدى، ئۇ يەنىلا تەجرىبىنى ئەستىن چىقارمىدى. ئۇ تۇرمە ھاياتىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىدە، بىر ئامالىلار بىلەن ئوقۇغۇچىلىرى بىلەن كۆرۈشۈشكە رۇخسەت ئالدى ۋە بۇ

شەرەپلىك بىر ۋەزىپە كۈتۈپ تۇرماقتا. بۇ سىلەر ئۆزەڭلارمۇ، ئالـلامۇ كۆڭۈل بۆلۈۋاتـقان ئىش. بۇ ۋەزىپىنى ئورۇنـلاشتـا ھەرگىز تەۋرىنىشكە بولمايدۇ. شۇنى بىلىش لازىمكى، بىزنىڭ غەرپتە يەردىن چىقىدىغان ھوسۇل ئاز بولغاچقا، ئاران ـ ئاران كۈن كەچۈرۈۋاتىسىلەر؛ شەرقتىچۇ، ئاددىسى گادايلارمۇ تويغۇ-دەك يەپ ـ ئىچىپ بەھۈزۈر كېينىپ يۈرمەكتە. شەرق ئەل-لىرىنىڭ ھەممە يېرىدىن ھەسەل شەربـەت تېمىپ تۇرىـدۇ؛ ئۇ يەردىكى ئىروسالىم يەر شارىنىڭ مەركىزى، ئۇ يەر دۇنـيانىڭ ھەممە يېرىدىن مۇنبەت بولغان ئىككىنچى جـەننەتتۇر. بـۇ يـەردىـكى ئېچىنىشـلىق يوقسۇلـلار ئىروسالىمغا بـارسا بايلىقلار ھەم شات ـ خورام كۈن كەچۈرىدۇ!

ـــ ئىروسالىمغا بارىمىز! ئىروسـالىمغا! ـــ دەپ چۇقان كۆتىرىشتى كىشىلەر ھايجانلىنىپ.

ـــ بالىلىرىم، ـــ پاپا قوللىرىنى پۇلاڭـلاتـقان ھالـدا سۆزىنى داۋام قىلـدى، ـــ ئىروسالىم، ئاللانىڭ مۇقـەددەس جايى، ئەيسا ئەلەيھىسسالامنىڭ تۇغۇلغان جايى، ئۇنىڭ قەۋ-رىسىمۇ شۇ يەردە. ئەمما ھازىـر ئۇ يـەرنـى ئىسـلام دىنىغا ئېتىقات قىلىدىغان كاپىرلار ئىگەللىۋېلىپ ئايال ئاستى قىلىماق-تا. ھازىر مەن سىلەردىن، ياق، مەن ئەمەس ئاللا، سىلەردىن شۇنـى ئۆتۈنۈپ سورايـدۇكى، مۇقـەددەس جـاينى كـاپىرلار قولىدىـن قۇتـۇلـدۇرۇڭـلار. ئۇ ۋەھشـى ئىرقنـى قويمـاي يوقىتىڭلار!

ـــ مۇقـەددەس جـايـنـى قۇتـقـۇزىـمىز! مۇقـەددەس جاينى ...! ـــ كىشىلەر تەلۈلىەرچە توۋلىشاتتى.

ـــ بۇ ئاللانىڭ چاقىرىغى، ـــ دىدى پاپا كۆكسىدىكى

مۇقەددەس جايىنى «قۇتقۇزايلى»

1095 - يىلى كۈز ئىدى، فرانسىيىنىڭ جەنۇبىدىكى كلېرمون شەھىرى ئادەتتىن تاشقىرى قايىنام - تاشقىنلىقتا چۆمۈپ كەتتى، مىڭلاپ كىشىلەر بۇ يەرگە يېتىپ كېلىشتى. ئۇلار بۇ شەھەرگە پېتىشماي، شەھەر سىرتىدىكى دالىلارغا نۇرغۇن ۋاقىتلىق چېدىر - بارىگاھلارنى قۇرۇشتى.

بۇ يەردە كۆلىمى ناھايىتى كاتتا بىر دېڭىز يىغىلىش بولماقتا ئىدى. رىم پاپىسى ئۇربان II مۇ ئىتالىيەدىن بۇ يەرگە يېتىپ كەلگەن ئىدى. يىغىلىشقا فرانسىيە، ئىتالىيە، گېرمانىيە قاتارلىق ئەللەردىن 14 باش ئېپىسكوپ، 200 دىن ئارتۇق ئېپىسكوپ ۋە 400 دىن ئارتۇق مۇناستىرنىڭ باش مۇناستىرلىرىدىن باشقا، نۇرغۇن فېئودال قوروق ئىگىلىرى، چەۋەندازلار ۋە سانسىزلىغان پۇقرالار كەلگەن ئىدى. شۇڭا بۇ قېتىمقى يىغىن ئىنتايىن مۇھىمدەك كۆرۈنەتتى.

دېڭىز يىغىلىش ئاياقلاشقان كۈنى، پاپا ئالايىتەن شەھەر سىرتىغا چىقىپ، بۇ يەرگە توپلانغان تۈمەنلىگەن كىشىلەرگە بەخت تىلىدى. ئۇ قوللىرىنى ئىگىز كۆتىرىپ، ئۆزىگە تەنتەنە قىلىۋاتقان كىشىلەرنى تىنچلاندۇرغاندىن كېيىن، فرانسۇز تىلىدا راۋان سۆزلەپ مۇنداق دېدى:

— ئاللانىڭ بالىلىرى، سىلەرنى ھازىر ناھايىتى

قىلالماي، يالاڭتۆش بولۇپ قالغانلىقتىن، باي - ئاۋات شەرق قەبىرىپ تازا بىر ئۈسۈپ كېلىشكە تەشنا بولۇشتى. چوڭ - كىچىك فېئودال غوجىدارلارمۇ ئۆزلىرىنىڭ سىياسى، ئىقتىسادىي كۈچىنى كېڭەيتۈۋېلىشقا ئالدىراشتى. شۇنىڭ بىلەن، كۆپلىگەن نامرات دېخانلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئەھلى سەلىپ غەربىي ياۋروپانىڭ جاي - جايلىرىدا تېزلىكتە تەشكىللەندى.

ئىككىنچى يىلى باھاردا، فرانسىيەنىڭ شىمالىي ئوتتۇرا قىسمى بىلەن گېرمانىيەنىڭ غەربىي قىسمىدىكى نامرات دېخانلاردىن تەشكىل تاپقان ئەھلى سەلىپ ئۆز يۇرتلىرىدىن يولغا چىقتى. بۇلار باي - مۇنبەت مۇقەددەس جايغا بېرىپ ماكانلىشىپ ئىگىلىك يارىتىش ئارزۇسى بىلەن جۇل - جۇل كىيىملەرنى كىيىشكەن، قورال ئورنىدا پالتا، توقماق، ئارا، ئوغاقلارنى كۆتەرگەن، بەزىلىرى پىيادە، بەزىلىرى كالا ھارۋىسىغا بالا - چاقا، ئۆي - مۈلۈكلىرىنى باسقان ھالدا بېرىشاتتى. ئۇلارنىڭ يەيدىغىنى بولمىغانلىقتىن، يولدا بۇلاڭ چىلىق قىلدى، بارغانلىكى يېرىدە ۋېنگىر، بۇلغارلارنىڭ ھۇجۇمىغا ئۇچرىدى. بەلگىلەنگەن توپلىنىش ئورنى — شەرقىي رىم ئىمپېرىيەسىنىڭ پايتەختى كونىستانتىنوپولغا يېتىپ بارغىچە 30 مىڭ كىشى ئۆلۈپ كەتتى.

چەۋەندازلاردىن تەركىپ تاپقان ئەھلى سەلىپ، ئىككىنچى يىلى باھاردا فرانسىيە، ئىتالىيە ۋە گېرمانىيەنىڭ جەنۇبىدىن سەپەرگە ئاتلاندى. بۇلارغا فېئودال قوروق ئىگىلىرى باش بولغان ئىدى، ناھايىتى كۆپ قوروق ئىگىلىرى ھەممە مال - مۈلۈك ۋە ئائىلە تاۋابىئاتلىرىنىمۇ بىرگە ئېلىپ

كىرىست بەلگىسىنى ئىگىز كۆتىرىپ، — ھەممە تەبىقىدىكى لەر، جۇملىدىن چەۋەندازلار ۋە پىيادە لەشكەرلەر، بايلار ۋە كەمبەغەللەر شەرقتە بېرىپ مۇقەددەس جايىنى قوتقۇزۇڭلار! ئىروسالىم يىراق ئەمەس. مۇقەددەس جايىغا بېرىش تەس ئەمەس. ئاللا يولىغا ماڭغانلاردىن، ئەگەر يول ئۈستىدە ياكى كاپىرلارغا قارشى جەڭدە ئۆلۈپ كەتكەنلەرنىڭ گۇناھى شۇ سائەتتە ساقىت بولىدۇ، ئاللا گۇناھىدىن ساقىت بولۇش ھوقۇقىنى سىلەرگە بەخشەندە قىلدى. ۋاقىتنى كېچىكتۈرمەڭلار، دەرھال قايتىپ بېرىپ ئىش - كۈشلىرىڭلارنى تۈگىتىپ، پول خىراجىتى ئۈچۈن پۇل - پۈچەك جۇندىۋىلىڭلار، زىممىتان قىش چىقىپ باھار كىرىش بىلەنلا، ئاللانىڭ يېتەكچىلىگىدە قەھرىمانلارچە سەپەرگە ئاتلىنىڭلار!

پاپىنىڭ سۆزى تۈگە - تۈگىمەيلا تەلۈلگى تۈتقان چەۋەندازلار، فېئودال غوجىدارلار ۋە پۇقارلار بەس - بەس بىلەن ئالدىغا كېلىپ پاپىنىڭ مۇلازىملىرىدىن قىزىل لاتىدىن ياسالغان كىرىست بەلگىسى ئېلىپ مەيدىلىرىگە ياكى مۇرىلىرىگە تاقاشتى. ئۇمۇمەن قىزىل رەختتىن ياسالغان كىرىست بەلگىسى ئالغانلارنىڭ ھەممىسى «ئاللا يولىدا ماڭغان» ھېسابلىنىپ، ئەھلى سەلىپ ئەزاسى بولاتتى.

پاپىنىڭ چاقىرىغى ناھايىتى تېز تارقىلىپ، ھەش - پەش دېگىچە پۈتكۈل غەربىي ياۋروپاغا بىر بولدى. شۇ مەزگىللەردە، غەربىي ياۋروپادا ئۇدا يەتتە يىل ئاپەت يۈز بېرىپ، ئاشلىق ئۇمۇمى يوزلۈك كەملەپ كەتكەن، دېخانلارنىڭ تۇرمۇشى ئىنتايىن مۇشكۈل ئەھۋالغا چۈشۈپ قالغان ئىدى. نۇرغۇن چەۋەندازلار تۇنجى ئوغۇل بولمىغاچقا مىراسقا ۋارىسلىق

يەتكە ئۇچراتتى. ئەھلى سەلىپ ئۆزىمۇ ئېغىر بەدەل بەردى. تاغ ـ داۋانلار بىلەن قاپلانغان كىچىك ئاسىيا يازكۇنىلىرى ئىنتايىن ئىسسىق ئىدى، تۆركلەرنىڭ مۇداپىئەسىمۇ ناھايىتى پۇختا بولغاچقا، ئەھلى سەلىپ سۈيى يوق، ئاشلىغى يېتىش مىگەننىڭ ئۇستىگە، ھەممىسە ئۇشتۇمتۇت زەربىگە ئۇچراپ تۇراتتى. ئەمما ئالتۇن ـ كۈمۈشكە مەھلىيا بولۇپ كەتكەن فېئودال قورۇق ئىگىلىرى، چەۋەندازلار ھېچنىمگە قارىماستىن مۇقەددەس جاي ئىروسالىمغا قاراپ يۈرۈۋەردى.

1097 ـ يىلى ئۆكتەبىردە، ئەھلى سەلىپ ئوتتۇرا دېڭىز قىرغىغىدىكى چوڭ شەھەر ئەنتۇركىنىڭ ئەتراپىغا يېتىپ باردى. ئەنتۇركى ئۇستىدە، تۆت ئات قاتار بولۇپ ماڭالايدىغان قىلىن سېپىلى ۋە شەھەر بويلاپ 450 كۈزىتىش راۋغى بار، غەربىي جەنۇپ تەرىپى ئىگىز تاغلار بىلەن تۇتاش قوۋۇقلۇق شەھەر بولۇپ، مۇداپىئەگە ئەپلىك، ھۇجۇم قىلىشقا ئەپسىز ئىدى. تۇركلەر قەيسەرلىك بىلەن تاقابىلالاشقانلىقتىن، شەھەرگە ھۇجۇم قىلىش تاكتىكىسىنى بىلمەيدىغان ئەھلى سەلىپ بىرقانچە ئايغىچە شەھەرنى ئالالمىدى. زىمىستان قىش يېتىپ كەلدى، يامغۇر سىمىلداپ توختىمىدى، ئوزۇق ـ تۆلۈگى تۇگەيلا دەپ قالدى، ئەھلى سەلىپ لەشكەرلىرىنىڭ قوسىغى ئېچىپ، روھى چۈشۈپ كەتتى.

بىر كۈنى، ھەرقايسى دۆلەت قوماندانلىرى شەھەرنى قاندىق ئېلىش مەسلىسى توغرىلىق كېڭىشمۇاتاتتى، شۇ ئان توساتتىن: قورشاۋدىكى تۈركلەرگە ھەمدەمدە بولۇش ئۈچۈن بىرقانچە تۈمەن كىشىلىك زور قوشۇن ئەنتۇركىگە يېتىپ كەپتۇ،

چىققاچقا، يولدا ئۇلارنى چاكارلىرى كۈتەتتى. ھەرقايسى يۆنۈلۈشتىكى چەۋەندازلارنىڭ ئومۇمى سانى 40 مىڭ كىشىگە يېتەتتى، بۇلارنىڭ قورال - جابدۇقلىرى بىرقەدەر ياخشى، تەشكىلىمۇ خېلىلا پۇختا ئىدى.

ئەمما، چەۋەندازلارنىڭ قورال - جابدۇقلىرى تولىمۇ بەپالا ئىدى: ھەر بىر كىشىدە بىردىن شەمشەر، بىردىن ئۇزۇن نەيزە؛ باش ۋە بۇرۇننى مۇھاپىزەت قىلىدىغان بىردىن دۇبۇلغا؛ ھالقا تۆمۈرلەردىن ياسالغان، باشتىن تارتىپ پۈتىنىڭ ئوشۇغىغىچە مۇھاپىزەت قىلىپ تۇرىدىغان بىردىن ساۋۇت ۋە بىردىن كونۇسسىمان قالقان بار ئىدى. يول يۈرگەندە بۇ جابدۇقلارنى چاكارلار يۈدۈپ ماڭاتتى، جەڭ قىلغاندىلا ئېگىسى ئېلىپ ئىشلىتەتتى. ھەر بىر چەۋەندازدا ئىككىدىن ئات بولۇپ، بىرىنى جەڭدە، بىرىنى سەپەردە ئىشلىتەتتى. چاكارلارغىمۇ بىردىن ئات مىنىشكە توغرا كېلەتتى ۋە بەزىدە ئوزۇق-تۈلۈك، چېدىرلارنى ئارتىدىغان ئاتلارمۇ تەييارلىناتتى. شۇڭا، سەپەردىكى قوشۇمچە خادىملار ناھايىتى كۆپ ئىدى.

مىلادى 1097 - يىلى باھاردا، پۈتكۈل ئەھلى سەلىپ قوشۇنلىرى كونىستانتىنوپولغا كېلىپ ئۇچراشتى. بۇنىڭ بىلەن مۇقەددەس جايىنى «قۇتقۇزۇش» يولىدىكى ئىككى يىلنىق تاجاۋۇزچىلىق ئۇرۇشى باشلاندى.

ئەھلى سەلىپ شەرقتە تاجاۋۇز قىلىشقا نىشانلىغان رايون تۈركلەرنىڭ تەسىر دائىرىسىدە ئىدى. ئەھلى سەلىپ شۇ يىلى مايدا قارا دېڭىز قولتۇغىدىن ئۆتۈپ، كىچىك ئاسىيا يېرىم ئارىلىغا كىردى. ئىيۇندا نىسىيە شەھرىنى ئالدى؛ ئىيۇلدا تووررىل بىرلەشمە جېڭىدە تۈركلەرنى زور مەغلۇبىيەت

قۇربان بېرىش - بېرەلمەسلىكىمىزدە. ئەگەر سىلەر ئەنتۇركىنىڭ مېنىڭ ھوقۇقۇمدا بۇاۋشىنا كاپالەت بەرسەڭلار، مەن سىلەرنىڭ ئۇچ كۈن ئىچىدىلا شەھەرگە كىرىشىڭلارغا ھۆددە قىلالايمەن.

ئەسلىدە، بارمىن، ئەنتۇركىنىڭ غەربىي تەرىپىدىكى كۆزىتىش راۋۇغىنى ساقلايدىغان بىر تۈرك ئوفىتسېرنى سېتىۋالغان. ساتقىن كېلىشكەن ۋاقىتتا ئۆزى تەرەپتىن شەھەرگە كىرگۈزۈپ قويۇۋىشقا ماقۇل بولغان ئىكەن. ئەنتۇرك، كىشىنى مەپتۇن قىلىدىغان بۇ ئولجىنى ھەممە قوماندانلار ئۆزىنىڭ قىلىۋېلىشىنى ئويلىسىمۇ، ئەمما، ئۆز ئەھۋالىنىڭ خەۋپلىكىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈشۈپ، بارمىن ئوتتۇرىغا قويغان شەرتكە ماقۇل بولۇشتى.

1098 - يىلى ئىيۇن ئايلىرىنىڭ مەلۇم بىر كۈنى تۈن كېچە ئىدى، ئەھلى سەلىپ، تۈرك ئوفىتسېرىنىڭ ئاسلىق قىلىشىدىن پايدىلىنىپ، شەھەرنى ئاخىرى ئالدى. ئەمما ئارىدىن بىرقانچە كۈن ئۆتمەيلا تۈركلەرنىڭ ھەمدەمچى قوشۇنى شەھەرنى قورشۇالدى. شۇنىڭ بىلەن تۇنۇگۈنكى قورشاپ ھۇجۇم قىلغۇچىلار بۈگۈن ئەمدى قورشاۋ ئىچىگە كىرىپ قالدى. تۈرك ھەمدەمچى قوشۇنى دەرھال شەھەرگە ھۇجۇم قىلماستىن، ئەھلى سەلىپنىڭ ئاشلىغى تۈگەپ، يار-دەمسىز قالغان ۋاقىتىدا شەھەرنى ئىگەللىمەكچى بولدى. ئەھلى سەلىپ شەھەرگە كىرگەندىن كېيىن، خىرىستىيان دىنىغا مۇخلىس بولمىغانلارنىڭ ھەممىسىنى قىرغىن قىلدى. شەھەر-دىكى بار - يوق ئاشلىقنى يەپ تۈگەتتى - دە، ئاچارچىلىق-نىڭ ئازاۋىنى تارتىشقا، دەرەخ قوۋزاقلىرى، گىيا يىلتىزلىرى

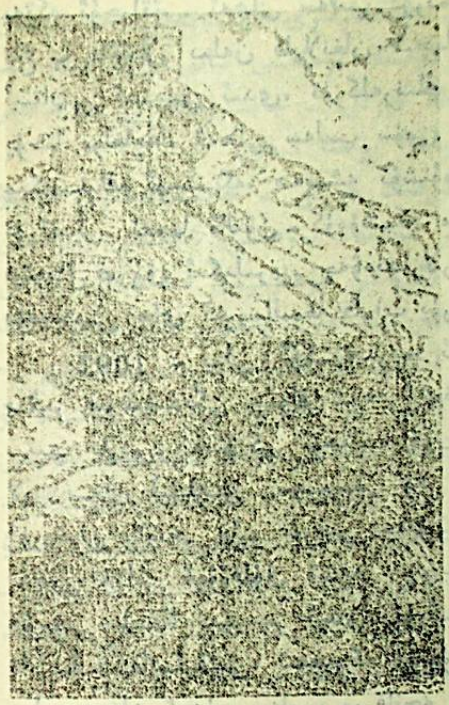
دىگەن خەۋەر يېتىپ كەلدى. بۇ خەۋەردىن ھاڭ - تاڭ بولۇشقان قوماندانلار ئەرۋاھى ئۇچقان ھالدا بىر بىرىگە قارىشىپ تۇرۇپلا قېلىشتى.

— ھەمدەمچى قوشۇن يېتىپ كەلگەن بولسا، ئالدى - ئارقىمىز- دىن تەڭلا زەربە يەيمىز، قانداق قىلىشنىڭ ئېپى بار؟

— ئۇزۇق - تۇلۇغمىزدىن ھېچنىمە قالمىدى، ھازىر تۇرۇق لەرنىڭ ھەمدەمچىلىرىگە تاقابىل تۇرالمىغىنىمىز بىلەنمۇ، لەشكەرلەرنىڭ قوساق مەسىلىسىنى ھېچقانداق يول بىلەن ھەل قىلالمايمىز.

— قورال - جابدۇقلىرىمىزنىڭمۇ ئەجنەبىنىڭ چېقىپ كەتتى. ئەمدى بىزگە ئەنتۇركىنى ئالماقتىن باشقا يول يوق.

— ھىم، — دەپ سۆز باشلىدى جەنۇبىي ئىتالىيە چەۋەندازلىرىنىڭ قوماندانى بارمىن بەگ، — ئەنتۇركىنى بۇگۈنلا ئېلىش مۇمكىن، گەپ ئولتۇرغانلارنىڭ ئاز - پاز

ئەنتۇركى شەھىرى

هۇجۇم قىلىش ماشىنىسى ياساپ، سېپىل ئۇلىنى يوغان توقماق بىلەن ئۇرۇپ تېشىپ كىرىشنى قارار قىلدى.

ھەش - پەش دېگىچە شەھەرگە ھۇجۇم قىلىش ماشىنىسىمۇ ياساپ پۈتتۈرۈلدى. ئۇلار تۈن قاراڭغۇسىدىن پايدىلىنىپ ماشىنىنى يايدى ۋە ئۇستىگە ھايۋان تېرىسى يېپىشتۇرۇغاندىن كېيىن، ئاستا يۆتكەپ سېپىل ئۇلىنىڭ ئىگىزرەك بىر يېرىگە قويۇپ دەرھال قۇراشتۇردى - دە، سېپىلغا توقماق بىلەن ئۇرۇشقا باشلىدى.

ئۇلارنىڭ بۇ ھەركىتى شەھەرنى ساقلاۋاتقانلار تەرىپىدىن شۇ ھامانلا بايقىۋېلىندى، ئۇلار دەرھال سېپىل ئۇستىگە ئوت يېقىپ، پورۇقلاپ قاينىۋاتقان ياغ ۋە ئوتقاشلارنى شەھەرگە ھۇجۇم قىلىش ماشىنىسىغا ۋە دۇشمەن قوشۇنىغا قارىتىپ ئاتتى. ئەھلى سەلىپ يەنە بىر قېتىم مەغلۇپ بولدى.

ئىيۇلنىڭ 15 - كۈنى تاڭ غۇۋا يورۇغان مەھەل ئىدى، ئەھلى سەلىپ ئۇرۇش تاكتىكىسىنى ئۆزگەرتىپ، شەھەرگە ھۇجۇم قىلىش ماشىنىسىنى توپلاپ بىرلا جايغا شىددەت بىلەن ھۇجۇم قىلدى ۋە سېپىلغا كۆيۈۋاتقان ياغاچلارنى ئاتتى. راۋاقنىڭ بىرىگە ئوت تۇتىشىش بىلەنلا، ئوت ھە دەپ ئۇلغىيىپ كەتكەچكە، ئىس - تۈتەك ۋە يالقۇنغا ساقلىغۇچى لەشكەر-لەر بەرداشلىق بېرەلمىدى؛ ئەھلى سەلىپ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، شەھەرگە بېسىپ كىرىۋالدى - دە، سېپىل ئۇستىگە « 卍 » بەلگىلىرى كەشتىلەنگەن بايراقلارنى ئارقا - ئارقىدىن قادىدى، «مۇقەددەس شەھەر» ئاخىرى ئەھلى سەلىپ قولىغا ئۆتتى.

چەۋەندازلار ئەمدى شەھەردىكى مۇسۇلمانلارنى «قۇتقۇزۇش» قا كىرىشتى. ئۇلار مۇسۇلمانلارنى قېرى - ياش،

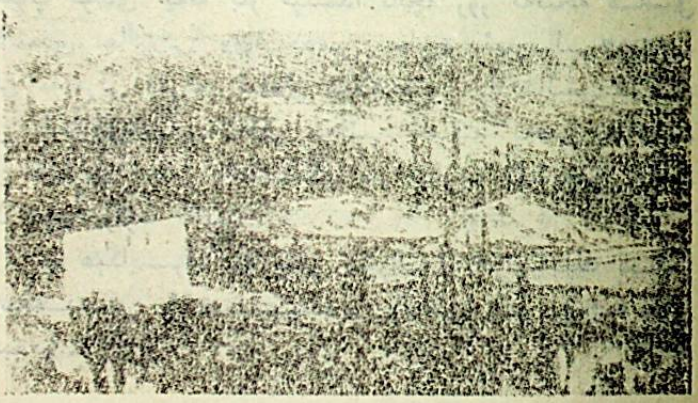
ۋە ئاخىرىدا ئۆلۈكلەرنى يېمەشكە باشلىدى. بۇ ئازاپقا چىدىمايالمىغان چەۋەندىاز ۋە لەشكەرلەر كېچىلەردە ئونلاپ - يۈزلەپ ئاغامچا بىلەن سېپىلدىن چۈشۈپ، قاراڭغۇدا دېڭىز يېقىنلىرىغا بېرىپ، كېمىلەرگە ئولتۇرۇشۇپ. ئۆز ئەللىرىگە قېچىپ كەتىشتى؛ دىن ئىلاھقا دام بولۇپ قالغان باشقا كىشىلەر، كېچە - كۈندۈز دۇئا - تىلاۋەت قىلىپ، خىرىستوسىتتىن ئۆزلىرىنى مۇشكىلاتتىن قۇتۇلدۇرۇشنى تىلىدى. تۈركلەرنىڭ ھەمدەمچى قوشۇنىنى ئاران دېگەندە شۇ يىلىنىڭ ئاخىرى تارمار قىلالىدى.

ئەھلى سەلىپ قوماندانلىرى ھوقۇق - مەنپەئەت تالىشىپ يۈرۈپ، ئەنتۇركىتە ۋاقىتنى كۆپ ئۆتكۈزۈۋەتكەندىن كېيىن، ئوتتۇرا دېڭىزنىڭ شەرقىي قىرغىغىنى بويلاپ جەنۇبقا «مۇقەددەس جاي» ئىروسالىمغا قاراپ يول ئالدى.

1099 - يىلى ئىيۇنىنىڭ باشلىرىدا، ئەھلى سەلىپ، ئىروسالىمنى قاتمۇ قات مۇھاسىرە ئىچىگە ئالدى. شەھەرنى قوراشقان چەۋەندازلار 40 مىڭغا باراتتى. شەھەرنى ساقلاۋاتقانلار بولسا مىڭ كىشىلا ئىدى.

ئەھلى سەلىپ قوماندانلىرى شەھەر سېپىلىگە تاختا شوتا ياساپ چىقىشنى قارار قىلدى ۋە تاختا شوتا پۈتكەن كۈنىنىڭ ئەتىسى تاڭ سەھەردە «دۇت ... دۇت ...» كاناي ئاۋازى بىلەن تەڭ تەرەپ - تەرەپكە شوتا قويۇپ، شەھەرگە ھۇجۇم باشلىدى. ئەمما شوتا يېتىشمىگەچكە چىقىم كۆپ بولۇپ كېتىپ، تا كۆز باغلانغانغا قەدەرمۇ شەھەرنى ئالالمىدى. شۇنىڭ بىلەن، ئەھلى سەلىپ قوماندانلىرى يەنە شەھەرگە

تاجاۋۇز قىلىش ھەركىتى ئىلگىرى ـ ئاخىر بولۇپ سەككىزقېتىم يۈز بېرىپ، ۋاقتى 200 يىلدىن ئۇزۇن داۋام قىلدى. ئىروسالىمنى بېسىپ ئېلىش بىلەن ئاياقلاشقان بۇ قېتىمقى تاجاۋۇزچىلىق بىرىنچى قېتىملىق تاجاۋۇز بولغاچقا، تارىختا «ئەھلى سەلىبىنىڭ بىرىنچى قېتىم شەرققە تاجاۋۇز قىلىشى» دەپ ئاتالدى.

مۇقەددەس جاي

ئەر ـ ئايال دىمەستىن كۆرگەنلىكى يەردە قىلىدى. ئەڭ چوڭ بىر مىجىتكە باستۇرۇپ كىرىپ، يوشۇرۇنۇۋالغانلارنى قويماي قىرىپ تاشلىدى، بۇلارنىڭ كۆپچىلىگىنى مىجىتنىڭ تورۇسىغا ئاستى. مىجىتتىكى ئۇنچە ـ مەرۋايىتلارنى بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىپ بولغاندىن كېيىن، مىجىتنى ئوت قويۇپ كۆيدۈرۈۋەتتى. بۇ مىجىتتە ئۆلتۈرۈلگەن ئادەم 10 مىڭغا يەتتى؛ شەھەر بويىچە 70 مىڭ ئادەم ئۆلتۈرۈلدى.

مۇشۇ كەڭ كۆلەملىك قىرغىندىن كېيىن، ئەھلى سەلىپ چەۋەندازلىرى بىلەن لەشكەرلىرى شەھەر ئاھالىلىرىنىڭ ئۆيلىرىگە كىرىپ ھەممە نەرسە ـ كېرەكلىرىنى تارتىۋالدى. شۇنداق قىلىپ، ئۇلار ئىچىدە كىم بىر ئۆيگە بۇرۇن كىرسە، شۇ ئۆي ۋە شۇ ئۆيدىكى نەرسە ـ كېرەكلەرنىڭ بارلىغى شۇ كىشىنىڭ بولىدۇ، باشقىلارنىڭ دەخلى ـ تەرۇزىگە ئۇچرىمايدۇ، دەيدىغان ئەھدىنامە ئىمزالاندى.

شۇنىڭغا ئۇلاپلا ئۇلار يەنە تېخىمۇ ۋەھشى ۋاستە قوللانىدى: جەسەتنىڭ قارنىنى يېرىپ، ئۇچەي ـ باغرىدىكى بۇرۇن يوتۇۋالغان تەڭگە پۇللارنى چىقىرىۋېلىشتى. بۇ ئىش ئاۋارىچىلىق بولغىنى ئۈچۈن، كېيىن جەسەتلەرنى يىغىپ توپلاپ، كۆيدۈرۈپ كۈل قىلىپ، ئالتۇن ـ تىللالارنى ئاسانلا تېپىۋېلىشتى.

مۇقەددەس جايىنى «قۇتقۇزۇش» ئەنە شۇنداق بولدى!

ردم پاپىسى قوزغىغان بۇ ئوچۇق ـ ئاشكارا شەرقىقە

— سارايقا كىرسۇن، — كىنەز، ئايلانما ئورۇندۇقتىن تۇرۇپ چوڭ ئەينەك ئالدىغا كەلدى ۋە ساقال - بۇرۇتىنى ئوبدان تۈزەشتۈرۈۋالغاندىن كېيىن، سارايغا قاراپ ماڭدى. ۋېنتسىيە جۇمھۇرىيىتىنىڭ بۇ باش ۋەزىرى 90 ياشلارغا كىرىپ قالغان بولسىمۇ، روھلۇق، تېتىك ئىدى.

كەلگەن ئەلچى جەمئى ئالتە كىشى ئىدى. ئۇلار سارايغا كىرىدى ۋە كىنەزنى كۆرۈپ دەررۇ تازىم بەجا كەلتۈردى. باشتا تۇرغان بىرسى ئالدىغا بېرىپ يەر سۆيۈپ قوللۇق بىلدۈرگەندىن كېيىن، ئۇنلۈك سۆز باشلىدى:

— ھۆرمەتلىك ئالىلىرى، بىزنى فرانسىيىنىڭ ئالىجاناپ تۆرىلىرى ئۆزلىرىنى بەيئەت قىلىشقا ئەۋەتكەن ئىدى. ئۇلار مىسرلىقلارنىڭ خىرىستىيان ئەيسانى خورلىغانلىغىنىڭ قىساسىنى ئالماق ئۈچۈن، پاپا مونوسون III ئالىلىرىنىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە، كىرىست بەلگىسىنى قوبۇل قىلىپ، يېڭى مۇقەددەس جەڭ قىلىپ، ئىرۇسالىمنى قايتۇرۇپ ئېلىشقا ھازىرلانماقتا. ئەمما ئۇلار جاناپلىرى ۋە جاناپلىرىنىڭ قول ئاستىدىكىدەك مۇشۇنداق قۇدرەتلىك كۈچنىڭ ياردىمىسز مۇقەددەس شەھەرنى قايتىدىن قۇتقۇزالمايدىغانلىغىنى بىلدۈرىدۇ. شۇڭا، ئۇلار خۇدالىق ئۈچۈن، قىممەتلىك يارەملىرىنى ئايىماسلىقلىرىنى ئۆتۈنۈپ بىزنى ئۆزلىرىگە ئەۋەتتى.

كىنەز ئاستا بېشىنى لىڭشىتتى ۋە:

— قانداق يارەمكەن ئۇ؟ — دەپ سورىدى.

— مىسرغا ھۇجۇم قىلىشقا كېتەرلىك قاتناش ۋە جەڭ كىيىملىرى لازىم ئىدى، جاناپلىرى، — دەپ جاۋاپ بېرىشتى ئەلچىلەر، — بۇنىڭ ھەققىغە كەلسەك، ھەممىدە پەرمانلىرىغا

ئۆز يولىنى ئۆزگەرتكەن
مۇقەددەس جەڭ

مىلادى 1201 - يىلى ئەھلى سەلىپىنىڭ 1 - قېتىملىق شەرقتە قىلغان تاجاۋۇزى ئاخىرلىشىپ، ئاردىدىن دەل بىر ئەسىر ئۆتتى. بۇ بىر ئەسىر داۋامىدا ئۇلار شەرقتە يەنە ئىككى قېتىم تاجاۋۇز قىلغان بولسىمۇ، بىر قېتىمدا تامامەن مەغلۇپ بولدى، يەنە بىر قېتىمدا ئانچە زور نەتىجە ھاسىل قىلالمىدى. ھالبۇكى «مۇقەددەس جاي» ئىروسالىم 1187 - يىلى مىسىرنى مەركەز قىلغان سالاھىددىن پادىشالىغى تەرىپىدىن قايتۇرۇۋېلىندى. ئەھلى سەلىپ شەرقتە پەقەت پەلەستىن بىلەن ئىبارەت دېڭىز يېقىسىدىكى بىر پارچە ئۇزۇنچاق زېمىنغىلا خوجا بولۇپ قالدى.

بۇ ھېكايىمىزدە شۇ يىلى فېۋرالدا ئادرىياتىك دېڭىز يېقىسىدىكى ۋېنېتسىيەدە بولغان بىر ۋەقە بايان قىلىنىدۇ...

— كېنەز جاناپلىرى، تاپشۇرۇقلىرى بويىچە فرانسىيە ئەلچىسى يېتىپ كەلدى، ھازىر ئۆزلىرىنىڭ قوبۇل قىلىشلىرىنى كۈتۈپ قالدى، — بىر ياساۋۇل ئىززەت - ئىكرام بىلەن ۋېنېتسىيە باش ۋالىسى دىكدۇرۇغا دوكلات قىلىپ شۇنداق دېدى:

قايتىپ چىقىپ ئەلچىلەر كې-
چىچە كېڭەشكەندىن كېيىن، شەرتنى
قوبۇل قىلىش قارارىغا كەلدى.
ئىككى تەرەپ كېلىشىم ئىمزالا-
غاندىن كېيىن، ئەلچىلەر شۇ شەھەر-
نىڭ ئۆزىدىلا 5000 مارك پۇل
قەرز ئېلىپ، يېڭى كېمە ياسىتىش
ئۈچۈن كىنەزگە تاپشۇردى. ئاردىدىن
ئۈچ ئاي ئۆتكەندە پاپا كېلىشىمنى
تەستىقلىدى. ئەمدى گەپ ئىككى
تەرەپنىڭ كېلىشىمنى يولغا قو-
يۇشىدىلا قالغان ئىدى. فرانسىيە،
گېرمانىيە ۋە ئىتالىيە پادىشالىرى
دەرھال ئەھلى سەلىپىنى توپلاپ،
ۋېنېتسىيىگە كېلىپ ئۈچراشقاندىن
كېيىن، دېڭىز بىلەن بېرىپ مە-
سىرنى ئىستىلا قىلماقچى بولدى.

ئوتتۇرا ئەسىردىكى
چەۋەندازلار

ئەمما دىگدۇرۇ كىنەزنىڭ ئەھلى سەلىپىنىڭ مىسىرغا
ھۇجۇم قىلىشىغا چىن دىلىدىن مۇتلەق ياردەم بەرگۈسى يوق
ئىدى. چۈنكى ۋېنېتسىيە دېڭىزدا يۇرۇپ سودىگەرچىلىك قىلە-
دىغان ئەل بولۇپ، ئۇنىڭ ئوتتۇرا دېڭىزنىڭ جەنۇبىي ياقە-
سىدىكى مىسىر بىلەن بولغان سودىسى ناھايىتى ئۆگۈشلۈق
ئىدى، مىسىر ئىستىلا قىلىنسىلا، ئۇنىڭ مەنپەئەتىگە زىيان
يېتەتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە شەرقىي رىم ئىمپېرىيىسى يېقىنقى
30 يىلدىن بۇيان ئىزچىل ھالدا ۋېنېتسىيە بىلەن ياخشى
ئەھەس ئىدى. ۋېنېتسىيە سودىگەرلىرىنىڭ شەرقىي رىمدىكى

ئىتائەت قىلىپ، كۆچمەنلىك يېتىشچە تۆلەيمىز.

— دەرۋەقە، — دېدى كىنەز ساقلىنى سىلاپ تۇرۇپ جىددى ئاھاڭدا، — سىلەرنىڭ تەلىۋىڭلار ئالى مەقسەتنى ئو-رۇنلاش يولىدىكى مۇقەددەس ئىش، مەن سىلەرگە سەككىز كۈندىن كېيىن جاۋاپ بېرەي.

8 - كۈنى، كىنەز بەلگىلىگەن كۈنى ئەلچىلەر يەنە سارايغا كىرىپ كېلىشتى.

— جاناپلار، — دېدى كىنەز ئۇلارغا قاراپ، — ئەمدى مەن بىزنىڭ قارارىمىزنى ئوتتۇرىغا قويىماقچىمەن. سىلەرنىڭ تەلە-ۋىڭلارغا ئاساسەن، بىز يېڭىدىن 4500 دانە ئات ۋە 9000 چەۋەندار، چاكار پاتقۇدەك كېمە ياسىتىپ بېرىشنى، 4500 چەۋەندار ۋە 20 مىڭ لەشكىرىڭلارنى چوڭ كېمە بىلەن ئاپىرىپ بېرىشنى قارار قىلدۇق ھەمدە ئادەم ۋە ئات - ئۇلاقلا كېتەرلىك توققۇز ئايلىق ئوزۇق - تۈلۈك، ئوت - سامانلىق بىزدىن تەمىن ئېتىشكە قوشۇلدۇق. بۇنىڭ ئۈمۈمى راسخوت چىقىمى 85 مىڭ مارك بولىدۇ، بۇ پۇلنى تۆت باسقۇچقا بۆلۈپ بېرىسلەر، كېلەر يىلى يازغىچە ھەممىنى تۆلەپ بولىسلەر. بۇنىڭدىن باشقا، بىز يەنە 50 مىڭ لەشكەر كېمىسى بىلەن ۋېنتسىيە لەشكەرلىرىنى توشۇيمىز، ئۇلار سىلەر بىلەن بىللە ئۇرۇشقا كىرىدۇ. بۇنىڭدا شەرت شۇكى، سىلەر مەيلى قۇرۇق-لۇقتا، مەيلى دېڭىز يۈزىدە بولسۇن، ئىگەللىگەن يەر - زېمىن، پۇل - پۇچەكنىڭ يېرىمى بىزنىڭ، يېرىمى سىلەرنىڭ بولىدۇ. ئەمدى گەپ سىلەردە قالدى.

كىنەز مەقسەتلىك هالدا ۋېنېتسىيەگە يېقىنراق بىر ئارالغا تۇرۇنلاشتۇرۇپ، ئاشلىق - تۇلۇكىنى ۋاقتى - قارايىدا يەتكۈزۈپ بەرمىدى. بۇ چاغدا ۋابا كېسلى تارقىلىپ كەتكەنلىگى ئۈچۈن، ئەھلى سەلىپ لەشكەرلىرى تۈركىۋم - تۈركىۋىلەپ ئۆلۈشكە باشلىدى. بۇنىڭغا ئەگىشىپلا، كېلىشىمدە بەلگىلەنگەن ۋېنېتسىيەگە پول تاپشۇرۇپ بولۇش ۋاقتى قىستاپ كېلىپ قالدى. ئەھلى سەلىپنىڭ پۇلىنى تۆلۈۋېتىشكە قۇربى يەتمەيتتى. شۇڭا، كىنەز، پۇلنى تۆلەپ بولالمىغانلار دىگەننى بانا قىلىپ، ئارالغا ئاشلىق ئاپىرىپ بېرىشنى توختىتىشقا پەرمان چۈشۈردى. بۇ هالنى كۆرگەن ئەھلى سەلىپ قومانداتلىرى كىنەزدىن كەينى - كەينىدىن سوراشتى:

— ئاللىرى، بۈيرۇقلىرى تۈپەيلىدىن مۇقەددەس قوشۇن لەشكەرلىرىنىڭ تۈركىۋم - تۈركىۋىلەپ قازا قىلمۇاتقانلىغىنى كۆرمەي تۇرمىغانلا؟!

— ئارالدا قازا قىلمۇاتقان مۇقەددەس قوشۇن لەشكەرلىرىنىڭ تولىلىغىدىن ئۆلۈكنى كۆمۈشكە ئادەم يېتىشمەيۋاتىدۇ، قېنى، بۇمۇ شەپقەتلىك ئاللانىڭ تەقدىرى بىلەن بولۇۋاتامدۇ؟

— بۇ ئەھۋال داۋام قىلىۋەرسە، مۇقەددەس جەڭنى ئىلىپ بېرىشقا ئامال بولمايدۇ. ئاللىرى ئۇ چاغدا بۇنىڭدىكى مەسئۇلىيەتنى پۈتۈنلەي ئۆزلىرى ئۈستىلىرىگە ئالماق كېلىدۇ!

— جاناپلار، بۇنچە ئەزۋەيلەشكە هەققىڭلار يوق،— دىدى كىنەز ئالدىرىماي تەمكىنلىك بىلەن، — ئۆزەڭلارغا مەلۇم، تۆلەشكە تېگىشلىك 85 مىڭ مارك پۇلدىن تېخى 51 مىڭ ماركنى تاپشۇردۇڭلار. كېلىشىمنى ئۆزەڭلار ئىجرا قىلمىغان

نوپۇزى پۈتۈنلەي يوقالغان، ھەتتا شەرقىي رىم ئىمپېرىيىسى ئۇلارنى تۇتقۇن قىلغان. مال - مۈلۈكلىرىنى مۇسادىرە قىلىپ، سودىنى 15 يىل توختىتىپ قويغان ئىدى... شۇڭا، ئەھلى سەلىپتىن پايدىلىنىپ، شەرقىي رىم ئىمپېرىيىسىنى ئىستىلا قىلىش، مانا بۇ ئۇنىڭ ئارزۇسى ئىدى. دىڭىزۇ يەنە شۇنىمۇ بىلەتتىكى، پاپا چاقىرىق قىلغان بۇ قېتىمقى 4 - نۆۋەتلىك شەرقىقە يۈرۈش قىلىش، مۇقەد-دەس ئۇرۇشقا شەرقىي رىم ئىمپېرىيىسىمۇ ئەسكەر تىپلاپ قاتنىشىش تەلەپ قىلىنغان ھەمدە ئۇلارنىڭ چوقۇنىدىغان ئورتودوخسىيە دىنى (خرىستىيان دىنىنىڭ بىر مەزھىپى بولۇپ، 1054 - يىلىدىن باشلاپ رىم پاپىسى باشچىلىغىدىكى كاتولىك دىنىدىن بۆلۈنۈپ چىققان ۋە ئۇلارغا قارىمۇ - قارشى بولۇپ قالغان، شەرقىي رىمنىڭ دىنىي جەمئىيتى ئۆزىگە «ئورتودو-خسىيە ئاتىسى» دەپ تەمەننا قويغانلىغى ئۈچۈن، «ئورتودوخ-سىيە دىنى» دەپ ئاتىغان) گە رىم پاپىسىنى قوشۇۋالماقچى بول-غاندا، شەرقىي رىم ئىمپېرىيىسىنىڭ رەت قىلغانلىغى پاپىنىڭ تېخى ئىچىدىن چىقمىغان ئىدى. شۇنىسى كىنەزگە ئايان ئىدىكى، شەرقىي رىم بەربىر خرىستىيانلار ئىلى بولغاچقا، ئەھلى سەلىپنى ئۆز يولىنى ئۆزگەرتكۈزۈپ شەرقىي رىم بىلەن جەڭ قىلدۇرغاندا، پاپىنىڭ كۈرسەتمىسىگە خىلاپ بو-لاتتى. شۇڭا كىنەز ئەھۋالغا قاراپ بېقىشى ۋە پۇرسەت كۈتۈشى لازىم ئىدى.

1202 - يىلى فرانسىيە، گېرمانىيە ۋە ئىتالىيىلەردىكى ئەھلى سەلىپنىڭ قوشۇنلىرى ئىلگىر - ئاخىر بولۇپ ۋېنىتسىيىگە كېلىپ توپلاندى. بۇلارنى دىڭىزۇ

ئىكەن، ئاللانىڭ جازاسىنى تارتىشى شەرت!

دىڭدۇرۇنىڭ پىكرىدە چىڭ تۇرۇۋېلىشى ئارقىسىدا، ئەھلى سەلىپ قوماندانلىرى ئۇنىڭ تەكلۈنى قوبۇل قىلىشقا مەجبۇر بولۇپ، سالا شەھرىنى تارتىۋالدى. بۇ ئىشتىن خەۋەر تاپقان پاپا غەزەپتىن تىترەپ تۇرۇپ ۋېنېتسىيىنى دىنىي جەمىيەتتىن قوغلاپ چىقىرىشقا پەرمان چۈشۈرگەن بولسىمۇ، ئەمما يەنىلا ئەھلى سەلىپنىڭ ۋېنېتسىيە كېمىلىرى ئارقىلىق مىسىرغا ھۇجۇم قىلىشقا رۇخسەت قىلدى.

سالانى تارتىۋېلىش — دىڭدۇرۇنىڭ ئەھلى سەلىپنى يىراقتا يۇرۇش قىلىش سەپىرىنىڭ يۆنۈلۈشىنى ئۆزگەرتىشكە قىستىغان تۈنجى ھەرىكىتى ئىدى. ئۇنىڭ ھەقىقى مەقسىدى بولسا، ئەھلى سەلىپنىڭ يولىنى ئۆزگەرتىپ، رىم ئىمپېرىيىسىگە ھۇجۇم قىلدۇرۇشتىن ئىبارەت ئىدى. ئۇزۇن ئۆتمەي، ئۇ بۇ پۇرسەتكە ئېرىشتى.

بىر كۈنى، نېمىس بېگى ۋە ئەمەلدىن قالدۇرۇلغان شەرقىي رىم پادىشاسىنىڭ ئوغلى ئەۋەتكەن ئەلچىلەر ۋېنېتسىيىگە يېتىپ كەلدى، ئۇلار دىڭدۇرۇ كىنەز ۋە ئەھلى سەلىپنىڭ قوماندانلىرى بىلەن كۆرۈشۈشنى ئىلتىماس قىلىشتى ۋە كىنەز بىلەن قوماندانلارغا دىدى:

— جاناپلار، سىلەر ئاللا يولىدا ھەقىقەت ۋە ھەققانىيەت ئۈچۈن يىراقتا يۇرۇش قىلماقچى، شۇڭا قانۇنسىز غەلىيان قىلىنغانلارنىڭ نەرسە - كېرەكلىرىنى كۆچۈكلارنىڭ يېتىشىچە ئەسلىگە كەلتۈرۈپ بېرىشىگلار كېرەك. ئاۋادا سىلەر ھوشۇ يولدا تىرىشچانلىق كۆرسەتسەڭ تەخ ۋاربىي ۋە ئۇنىڭ ئاتىسىنىڭ قانۇنىي ئورنىنى ئەسلىگە كەلتۈ-

تۇرۇقلۇق پۇتۇن مەسئۇلىيەتنى مەن ئۈستۈمگە ئالمەنمۇ تېخى؟

قوماندانلار ئەيىپ ئۆزلىرىدە بولغانلىقتىن، كىنەزگە گەپ ياندۇرالمىدى ۋە «مۇقەددەس جەڭ» گە دەخلى يېتىش تىن قورقۇپ، يۇمشاپ كىنەزگە بىر قانچەكۇن ئىلتىپات كۆرسەتكەيلا، دەپ يېلىنىپ يالۋۇردى؛ كىنەز قەرز پۇلىنى تولۇق تۆلىسە، ئارالدىكىلەرنىڭ ئاشلىق تەمىناتىنى ئەسلىگە كەلتۈرىدىغانلىغىنى ئېيتتى. ئۇ، ئەھلى سەلىپنى قويماي ئۆلتۈرۈۋېتىش نىيىتىدە ئەمەس ئىدى، سەۋەپ مۇنداق بولغاندا، ئۇلارنىڭ كۆچى ئارقىلىق شەرقىي رىم ئىمپېرىيىسىگە ھۇجۇم قىلغىلى بولمايتتى. شۇڭا ئۇ سۇنىڭ ئېقىشىغا قاراپ ئىش تۇتۇپ، قوماندانلارغا ئاۋال سالانى ئىستىلا قىلىشقا ياردەم بېرىڭلار دېگەن تەكلىپنى قويدى.

— سالانى ئىستىلا قىلىمىز! — بىر قوماندان كىرىست بەلگىسىنى سىزىپ تۇرۇپ توۋلىدى. — ئاھ، پەرۋەردىگارىم، ئۇ خىرىستىيان دىنىغا ئېتىقات قىلىدىغان شەھەر ئەمەسمۇ! خىرىستىيانلار خىرىستىيانلارنىڭ شەھرىنى ئىستىلا قىلىش، ئاللانىڭ ئىرادىسىگە مۇخالىپ ئەمەسمۇ؟

ئىككىنچى بىر قوماندان بېشىنى چايقىدى.

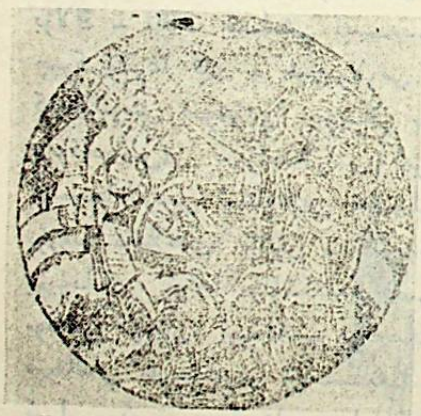
— ياق، ياق، ئۇنداق قىلغىلى بولمايدۇ، سالا، ۋېنگىرىيە پادىشالىغىغا قارايدۇ، باش ۋەزىر جاناپلىرى، بەلكىم ئۆزلىرىمۇ بىلىشلىرى مۇمكىن، ۋېنگرلارمۇ كىرىست بەلگىسى ئالدى. بۇنداق قىلىشقا پاپا ھەرگىز رۇخسەت قىلمايدۇ!

— شۇنداق، خەۋرىم بار، گەپ ئۇلار دېگىنى قاراقچىلىرى، ئۇلار بىزنىڭ دېگىنى سودىمىزغا قاتتىق بۇزغۇنچىلىق قىلغان

ئەگەر تەخت ۋارىسى ھەم ئۇنىڭ ئاتىسىنىڭ قانۇنىي ئورنى ئەسلىگە كېلىدىغانلا بولسا، ئورتودوكسىيە دىنى رىمنىڭ كاتولىك دىنىغا كىرىدۇ ھەم دەررۇ بىر تۈمەن لەشكەر توپلاپ، ئەھلى سەلىپ بىلەن قوشۇلۇپ، شەرققە يۈرۈش قىلىدۇ، چىقمىنىڭ ھەممىنى ئىمپېرىيىمىز ئۆزى ئۈستىگە ئالىدۇ. پاپا ئاللىرى بۇنىڭغا قوشۇلىدىغانلىغىنى ئىزھار قىلدى.

بىرمەھەل تالاش - تارتىشلار ۋە دىڭدۇرۇ كىنەزلىك ھەدەپ كۈشكۈرتۈپ بېرىشى ئارقىسىدا، ئاخىرى ئەھلى سەلىپ قوماندانلىرى شەرقىي رىمغا جازا يۈرۈش قىلىشقا كۆندى.

شەرقىي رىم ئىمپېرىيىسىنىڭ مۇداپىئە ئىشلىرى چېچىلاڭغۇ ئىدى، شۇڭا ئەھلى سەلىپنىڭ شىددەتلىك ھۇجۇمىغا بەرداشلىق بېرەلمىدى. يىچ III خان جەمەتىنىڭ ئالتۇن - كۈمۈشلىرىنى يىغىشتۇرۇپ ئېلىپ، كونىستانتىنوپولدىن قېچىپ كەتتى. يىچ III قايتىدىن تەختكە ئولتۇردى. تەخت ۋارىسى ھاكىمىيەتنى بىللە يۈرگۈزىدىغان بولدى. نامى يىچ IV دەپ ئاتالدى. ئەمما ئۇ كېلىشىمنى ئىجرا قىلىپ 200 مىڭ مارك پۇلنى تۆلەپتىشكە ناقادىر ئىدى، ئۇنىڭدىن پايدا - مەنپەئەت ئالالمىغان ئەھلى سەلىپ، چەۋەندار ھەم لەشكەرلىرىنى ئۆزى خالىغانچە باي چېركاۋلارنى بۇلاڭ تالاڭ قىلىشقا، بۇلاڭ -

ئەھلى سەلىپنىڭ ھۇجۇمىغا ئۇچرىشى

رۇپ بېرەلىسەڭلار. ھەممىدىن ياخشى شەرتكە نائىل بولسىلەر.

ئەسلىدە ھازىر شەرقىي رىم ئىمپېرىيىسىنىڭ پادىشالىغىنى قىلىۋاتقان يېچ III ئوردىدا سىياسى ئۆزگىرىش قوزغاپ، ئاكسى يېچ II نى ئاغدۇرۇپ ئۆزى تەختكە چىقىۋالغان ھەمدە يېچ II ۋە دادىسىنى تۇرمىگە تاشلىغان ئىدى. يېچ II نىڭ ئوغلى ئالېكسى بۇنىڭدىن سەللا ئىلگىرى تۇرمىدىن قېچىپ ئاچچىسىنىڭ ئىرى نېمىس بېگىنىڭكىگە بېرىۋالغان. ئۇلار مەسلىھەت قىلىشىپ، ۋېنېتسىيەدىن ياردەم تەلەپ قىلىش ئارقىلىقلا يېچ III نى ئاغدۇرغىلى بولىدىغانلىقىنى ھېس قىلىشقان ھەمدە ۋېنېتسىيەگە ئەلچى ئەۋەتىشكەن ئىدى. بۇ دەل دېگىدۇرۇنىڭ كۆڭلىگە پۈككەن ئىش ئىدى.

— نېمە شەرت؟ — دەپ سورىدى كىنەز.

— تەخت ۋارىسى 200 مىڭ مارك پۇل ۋە بارلىق لەشكەر - شارۋازلارنىڭ ئاشلىق - تۇلۇكنى بېرىشكە رازى. ئۇگەر سىلەر ماقۇل بولىدىغانلا بولساڭلار، بىز تولۇق ھوقۇقلۇق ئەلچىلەرمىز.

كىنەز خوشال ھالدا قوماندانلارغا قارىدى. ھەممەيلەنىڭ نەزىرىدە بۇ شەرت ئىنتايىن ئەۋزەل ئىدى. بىراق شەرقىي رىمغا ھۇجۇم قىلىش دېگەندە، بىر ئاز ئىككىلىنىپ قېلىشتى.

— گەپ پاپا ئالىلىرى...

بىر قوماندان سوئال نەزىرىدە قارىغان ئىدى، ئەلچىلەر ئۇنىڭ سۆزىنى بۆلدى:

— تەخت ۋارىسى رىمغا بېرىپ پاپا ئالىلىرى بىلەن كۆرۈشتى. پاپا ئالىلىرىغا ئۆز ئاغزى بىلەن ھۆددە قىلدى،

تۆت ئاتلىق ھارۋىمۇ ۋېنېتسىيىگە يۆتكەپ كېلىندى. بۇ مىستىن ياسالغان تۆت تۇلپار ھازىرمۇ سىن. ماك چېركاۋسنىڭ ئالدى ئىشىگىنىڭ ئالدىنى بەزەپ تۇرماقتا.

دىگدۇرۇ كىنەز مانا ئەدى چىن كۆڭلىدىن رازى بولدى. بۇ ئەھلى سەلىپنى يولنى ئۆزگەرتكۈزۈپ، شەرقىي رىم ئىمپېرىيىسىنى ئىلىش ئارقىلىق ۋېنېتسىيىنى ئەڭ زور مەنپەئەتكە ئىگە قىلغانلىقتىن، «ئۇچ رىمنىڭ 8 - ئىمپېرىيە پادىشاسى» دەپ ئاتالدى. ئولجا بۆلۈشۈشتە ۋېنېتسىيە بايلىقىنىڭ 4 تىن 3 قىسمىغا، رىمنىڭ 8 دىن 3 قىسمىغا ئىگە بولدى ھەمدە يېڭىدىن قۇرۇلغان لاتىن ئىمپېرىيىسىدە رىم كاتولىك دىنىنىڭ باش ئېپىسكوپى دىگەن مەرتىۋىگە ئېرىشتى. بۇنىڭ بىلەن پاپا ۋېنېتسىيىسىگە دىنىي جەمىيەتتىن قوغلاپ چىقىرىش جازاسىنىمۇ بېرەلمىدى ۋە ئۇزۇن ئۆتمەي باش ئېپىسكوپ دىگەن يارلىقنى تەستىقلىدى.

تالاك قىلىپ بولغاندىن كېيىن، ئوت قويۇپ كۆيدۈرۈشكە قويۇۋەتتى. پۈتۈن شەھەرنى ئىس - تۈتەكلەر قاپلىدى، ئوت ھەدەپ ئۇلغىيىپ شەھەرنىڭ يېرىمى كۆيۈپ كۈل بولدى، ئۆزۈن ئۆتمەي شەھەردە قوزغىلاڭ پارتلىدى، يېڭ، قوزغىلاڭنى باستۇرۇشقا شەھەرنىڭ سىرتىدا تۇرۇۋاتقان ئەھلى سەلىپنى تەكلىپ قىلدى، بۇ ھال قوزغىلاڭچىلارنى تېخىمۇ غەزەپلەندۈردى. ئاقسۆڭەكلەر بۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ يېڭ IV نىڭ ئەمىلىنى ئېلىپ تاشلاپ، تۇرمىدە دارغا ئېسىپ ئۆلتۈردى.

ئەھلى سەلىپ، ئاقسۆڭەكلەرنىڭ پادىشانى قەستەن قەتلى قىلغان كەچۈرگۈسىز گۇناھىنى بانا قىلىپ، 1204 - يىلى ئاپرېلنىڭ 9 - كۈنى كونستانتىنوپولغا شىددەت بىلەن ھۇجۇم قىلىپ، ئۇچىنچى كۈنى شەھەرگە بېسىپ كىردى، كىرىست بەلگىسى تاقىغان خرىستىيانلارنىڭ ئادەم ئۆلتۈرۈش، بۇلاڭ - تالاڭ قىلىشى ئەسەبىلىك دەرىجىسىگە يەتتى. چېركاۋلارغا ئات - خېچىرلارنى يېتىلەپ كىرىپ نەرسە - كېرەكلىرىنى توشۇدى؛ پوپلار پەرىجىلىرىنى سېلىۋېتىپ «مۇقەددەس» مىراسلارنى ئىزلەشتى؛ مەرمەر، ياغاچ ۋە ئۇستىخانلاردىن ئىشلەنگەن نەقىشلىك بۇيۇملارنىڭ كۆپچىلىگى بۇزۇپ تاشلاندى؛ ئالتۇن - كۈمۈشتىن ئىشلەنگەن سەنئەت بۇيۇملىرى، ئولجا بۆلۈشكەندە قىممىتىنى ھېسابلاشقا ئوڭاي بولسۇن ئۈچۈن، ئېرىتىلىپ نۆكچىلەندى؛ بۇلاڭ - تالاڭدىن قېيقالغان نەرسىلەرنى ۋېنېتسىيىلىك سودىگەرلەر ياۋروپاغا ئېلىپ كېتىپ، ئوردا - سارايى، چېركاۋلارنى بىزەشتى. بەيگە مەيدانىدىكى مىستىن ياسالغان، ئالتۇن ھەل بېرىلگەن

ياق ، ياق ، خۇدانىڭ ئەلچىسى دېگەن خۇدانىڭ خىزمىتىنى قىلىدۇ ، خۇدانىڭ پەرمانلىرىنى يەتكۈزىدۇ، سەن ، ياق ...

ــ مەن خۇدانىڭ ئەلچىسى، ــ دەپ دەس تۇرنىدىن تۇردى بالا چىرايى جىددى تۈس ئالغان ھالدا چوڭلارچە تەلەپپۇز بىلەن ، ــ خۇدا چۈشۈمدە ئۆز كارامىتىنى كۆرسەتتى، مېنى ئۆزىگە بىۋاستە ئەلچى قىلىپ ئەۋەتتى، مۇقەددەس جايىنى ئازات قىلىش ئۇرۇشىغا بالىلار ئەھلى سەلىپىنىڭ باش قوماندانى قىلىپ تەيىنلىدى ، مەن ھازىر خۇدانىڭ شەپقىتىگە تەشەككۈر بىلدۈرۈۋاتىمەن.

پوپ ئىختىيارسىز ھالدا بالىنىڭ ئالدىغا يۈكۈندى. ئۇنىڭ مەيدىسىدىكى كىرىست بەلگىسىنى قولىغا ئېلىپ سۆيۈپ تۇرۇپ:

ــ ئاھ خۇدا ، ھەممىگە قادىر خۇدا ، مېنى كەچۈرگىن، سېنىڭ ئالدىڭدا گۇنا قىلدىم، مېنى كەچۈرگىن! ــ دېدى.

بالىنىڭ ئالدىدا تۆۋە ـ ئىستىخپار قىلىپ ئولتۇرغان پوپنى كۆرگەن ئۆتكۈنچىلەر توشمۇ ـ توشتىن كېلىپ ئولارنى ئورىۋالدى. بەزىلىرى بۇ ھالنىڭ سەۋەبىنى ئۇقۇپ كېتىپ قېلىشتى؛ بەزىلەر كىرىست بەلگىسىنى سىزىشتى، بەزىلەر پوپنى دوراپ يۈكۈنۈشتى.

ئەتراپىدا ئادەملەرنىڭ ھەدەپ كۆپىيىۋاتقانلىغىنى كۆرگەن پوپ، بالىنى مۇناسىترغا تەكلىپ قىلدى. بالا ئۇنىڭغا پەسەنت قىلماستىن، ئۆزى يالغۇز يۇرۇپ كەتتى.

ھىلىقى بالا پارىژنىڭ چېركاۋى، مۇناسىترلىرىدا ئۇدا بىر قانچە كۈن دوئا ـ تەلەپ قىلدى ۋە كىشىلەرگە «خۇدا كارامىتىنى كۆرسەتكەن» ئەھۋالنى سۆزلەپ بېرىپ، ئۆز تەكشۈرۈشلىرىنى

بالىلار ئەھلى سەلىپى

ھاۋانى تۇمان قاپلىغان بىر كۈنى، پارىژدىكى سان رى مۇناستىرىنىڭ دەرۋازىسى ئالدىدا رەڭگى - رۇخسارى قاملاشقان 12 — 11 ياشلاردىكى بىر بالا تۇراتتى. ئۇ ئۇچىسىغا قىزىل پەۋاز تۇتۇلغان كەڭ يەڭلىك ئاق ئۈزۈن چاپان كىيگەن، كۆك رەڭگە كىرىست بەلگىسى ئېسىۋالغان. بويىغا ئەيسانىڭ تۇۋرۈككە مىخلانغان سۈرىتى چۈشۈرۈلگەن مېدالىيون ئېسىۋالغان ئىدى. ئۇ مۇناستىر ئۆگزىسىدىكى كىرىست بەلگىسىگە ئوخلاسمەنلىك بىلەن قارىغاندىن كېيىن، يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ پەس ئاۋازدا دۇئا تەلەپ قىلىشقا كىرىشتى.

دەل مۇشۇ چاغدا مۇناستىردىن چىقىپ كەلگەن بىر پوپ، بالىنىڭ دەرۋازا ئالدىدا يۈكۈنۈپ ئولتۇرغانلىغىنى كۆرۈپ، ئۇنىڭ ئالدىغا بېرىپ، بېشىنى ئاستا سىلاپ تۇرۇپ:

— ئوبدان بالا، خىرىستىيانىنىڭ تەقۋادار مۇخلىسى، خۇدا بەختىگىنى بەرگەي. ئىسمىڭ نىمە؟ — دىدى.

بالا جاۋاپ بەرمەي ئۆز ئىشىنى داۋام قىلدى. پوپ قايتا سورىدى، بالا بىردىنلا:

— مەن خۇدانىڭ ئەلچىسى، — دىدى، ھەر بىر سۆزنى سوزۇپ، دانىمۇ - دانە سۆزلەيتتى.

— خۇدانىڭ ئەلچىسى ؟ — پوپ ھەيران بولدى، — ھە،

بولدى. خۇراپى كىشىلەر ئۆز بالىلىرىنى «خۇدانىڭ ئەلچىسى» نىڭ قېشىغا بەس - بەس بىلەن ئاپىرىپ بېرىشتى، بۇئالدانغان بالىلارنىڭ كۆپىنچىسى 12 ياشتىن تۆۋەن ئىدى. ئۇلار توپ - توپ بولۇشۇپ ئەيسانىڭ سۇرىتى، تۇغ ۋە كىرىست بەلگىلىرىنى كۆتەرگەن ھالدا دۇئا - تەلەپ قوشاقلىرىنى ئېيتىشىپ ئەيتىيەنىڭ قېشىغا كەلدى. ئەيتىيە ئىسمى - جىسمىغا لايىق بالىلار ئەھلى سەلىپىنىڭ باش قوماندانى بولۇپ قالدى. ئۇ كىگىز - گىلەم سېلىنغان ئات ھارۋىلىرىدا ئولتۇرۇپ ماڭغاندا، ئاتلىق كانىۋايلار ئوتتۇرىغا ئېلىپ قوغداپ مېڭىشقا، ئالدىغا ئۇچرىغان كىشىلەر بۆكلىرىنى ئېلىشىپ سالام - تازىم قىلىپ ئۆتۈشكە باشلىدى. ئۇنىڭ قوشۇنىدا قىرانلارمۇ خېلى كۆپەيدى، بۇنىڭ سەپىگە دىخانلار، شەھەر كەمبەغەللىرى، ئەسەبى پىرىيەرلەر، ئوغرى - قاراقچى ۋە باشقا قانۇنسىز كىشىلەرمۇ قوشۇلدى.

مىلادى 1212 - يىلى ئىيۇندا، بۇ «خۇدانىڭ ئەلچىسى» گە كېلىپ قوشۇلغان بالىلار سانى 30 مىڭدىن ئاشتى. ئۇلارنىڭ ھېچقانداق قورال - يارىغى يوق ئىدى، ئۇلار نۇر، لىئونلارنى بەسىپ ئۆتۈپ، ئوتتۇرا يەر دېڭىز ياقىسىدىكى ئەكە چوڭ شەھەر - مارسېلغا يېتىپ كېلىپ، بۇ يەردىن دېڭىز سەپىرىگە چىقماقچى بولدى.

بۇ چاغدا تۇمەنلىگەن خەلق خىرىستوسنىڭ بالىلار ئەھلى سەلىپىگە يول ئېچىپ بەرگەن كارامىتىنى كۆرۈش ئۈچۈن، دېڭىز ياقىسىغا كېلىشتى. نەمە كارامىتى بولسۇن، دېڭىز سۈيى ئادەتتىكىدەكلا قىرغاقتا ئۇرۇلۇپ، ھە دەپ بۇزغۇن

ئەھلى سەلىپكە قاتنىشىپ، ئۆزى بىلەن بىللە «ئەيسانىڭ قەۋرە سى» نى قۇتقۇزۇشقا چاقىردى. ئارقىدىنلا يېزىمۇ يېزا يۇرۇپ: «مۇقەددەس جاي» غا جازا يۇرۇشى قىلىش سەپىرىنىڭ يېراقلىغى، ئەمما ئاللانىڭ ئەمرى بىلەن بارسا دېگىنى سۈيى بۆلۈنۈپ يول ئېچىپ بېرىدىغانلىغى، سەپەرگە چىققان بالىلار گويا تەكشى يەردە ماڭغاندەك مېڭىپ كېتىۋېرىدىغانلىغى، شۇڭا مۇقەددەس جايغا بېرىش قىيىنىغا چۈشمەيدىغانلىغى توغرىسىدا بىمەنە تەشۋىق ئېلىپ بارىدى.

بۇ بالىنىڭ ئىسمى ئەيتىيە بولۇپ، ئۇ پادىچى بالا ئىدى. روشەنكى، گەرچە ئۇنىڭ روھىي ھالىتى نورمال بولمىسىمۇ، ئۇنىڭ مەيدانغا چىقىشى ئاق كۆڭۈل، گۇناھسىز پاك بالىلارلا گۇنايى ئېغىر قىرانلار ئورۇنلاشقا قادىر بولالمىغان ۋەزىپىلەرنى مۆجىزە كەبى ئورۇنلىيالايدۇ، دەيدىغان بىر خىل بىمەنە كۆزقاراشنى ئەكس ئەتتۈرگەن ئىدى. مۇقەددەس جاينى «قۇتقۇزۇش» ئۇرۇشى كىشىلەرگە، بولۇپمۇ كەمبەغەللەرگە بەخت ئەمەس، بەلكى تۈگىمەس بالايىئاپەت ئېلىپ كەلگەن ئىدى. ئۇلار گۇناسىز، پاك بالىلار بىزگە بەخت ئاتا قىلىدۇ، دەپ خام خىيال قىلىشاتتى. بۇ خىل ساددا خىيال خۇسۇسەن يېزىلاردا كەڭ تارقالغان ئىدى.

مانا ئەمدى، ئەيتىيە «خۇدانىڭ ئۆز كارامىتىنى كۆرسەتكەن» لىگى ھەقىقىدىكى ھېكايىنى يالغۇز ئۆزىلا سۆزلىمەيدىغان بولدى، نۇرغۇن جايلاردا يېشى ئۇنىڭ بىلەن تەڭتۇش بولغان بالىلارمۇ، ئۇنى دوراپ سۆزلەيدىغان

گېرمانىيىلىك بىر چەۋەندىاز 12 ياشلىق ئوغلىنى دىنىي قەزغىنلىغى ئۇرغۇپ تۇرغان تۆۋەن قاتلام خەلقنى ئالداشقا كۆشكۈرتتى. ئۇ، ئوغلىنى رېيىن دەريا سىنىڭ تۆۋەن ئېقىمىدىكى جايلارغا ئېلىپ كېلىپ، ئەيتىيە قىلغان سۆزگە ئوخشىشىپ كېتىدىغان سۆزلەرنى قالدۇرۇپ، تەرەپ - تەرەپتە ئالدامچىلىق قىلدى. بۇ خىل تەرىقەت يولىنى تەرغىپ قىلىش ھەركىتى نۇرغۇن كىشىلەرنى بىر مەھەل قايمۇقتۇرۇپ كەتتى، بۇلار ئۇيۇشتۇرغان ئەھلى سەلىپكە قىز - ئوغۇل بولۇپ 20 مىڭ بالا قاتناشتى. بۇ قوشۇن كولوندىن يولغا چىقىپ، رېيىن دەريا سىنى بويلاپ مېڭىپ، ئالىپ تاغلىرىدىن ئۆتتى، تارتمىغان جەۋرى- جاپالىرى قالمىدى. بۇ «مۇقەددەس جەڭچىلەر» نىڭ ئۇچتىن ئىككىسى يول ئۈستىدە ئۆلدى. قېپقالغانلىرى 1212 - يىلى ئاۋغۇستتا، ئىتالىيىنىڭ شىمالىدىكى گېنويەگە يېتىپ كەلدى. رىمغا كەلگەندە، ئۇلارنىڭ بىر قىسمى قېچىپ كەتتى، بىر قىسمى ئىلگىرىلەپ مېڭىۋەردى. ئۇلار بىرنىنىڭ غەربىگە كەلگەندە، پەرلىك دائىرىلەرنىڭ مۇداخىلە قىلىشى ئارقىسىدا قەللاپلارنىڭ ئېكسپورت قىلىۋېتىشىدىن قۇتۇلۇپ قالدى.

كىشىنى چۆچۈتىدىغان بۇ ئىشلار تەبىئىكى، رىم پاپىسىنىڭ قۇلىغىغا بېرىپ يەتتى، ئەمما ئۇ مۇنداق رەزىل قىلمىشلارغا قارتا ھېچقانداق ئەيىپلەش پوزىتسىيىسىدە بولمىدى. ئۇ ئالدانغان بۇ باللارنى چوڭ بولغاندا ئەھمەدئىلارنى ئىشقا ئاشۇرۇپ ھەقىقى ئەھلى سەلىپكە قاتنىشىدىغان، دېدى. بىراق ھايات قالغان باللارنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى قايتىش يولىدا، ئاچ - يالىڭاچلىق ۋە كېسەللىك

هاسل قىلىپ تۇرۇۋەردى، بۆلۈنمىدى: ئالدانغان بىرقانچە بالا دېڭىزغا سەكرىگەن ئىدى، ھەيۋەتلىك دولقۇن يۇتۇپ يوق قىلدى.

دەل مۇشۇ چاغدا پۈل دىسە جان بېرىدىغان بىر پاراخوت خوجايىنى يېتىپ كەلدى. ئۇ پىرىستاندا تۇرۇپ كىشىلەرگە:

— خۇدا ئۆزىنىڭ ھەممىگە قادىر قانۇنىي قۇدرىتىنى تېخى بالىلار ئەھلى سەلىپىگە بەخشەندە قىلمىدى، ئۇ ۋاقىت تېخى يېتىپ كەلمىدى، خۇدانىڭ بىباھا كۆرسەتمە سىنى، ئىجرا قىلىپ، مىسىرغا بېرىپ ئۇ يەردىكى يات دىنىدىكىلەرنى بوي سۇندۇرۇپ، مۇقەددەس جاينى قايتۇرۇۋېلىش يولىدا، مەن سىلەرنىڭ دېڭىزدىن ئۆتۈۋېلىشىڭلار ئۈچۈن كېمىلىرىمنى يارىدىم قىلىمەن! — دېدى.

بىر قىسىم بالىلار قورقۇپ دېڭىزغا كىرەلمىدى، كۆپ قىسمى ھىلىقى پاراخوت خوجايىنى بەرگەن كېمىلەرگە چىقىپ جايلىشىشتى.

كېمىلەر مارسېلدىن چىقىپ ئۇزۇن ئۆتمەيلا، قاتتىق بورانغا دۇچكەلدى. كېمىدىن ئىككىسى چېرىدىن ئايرىلىغا يېقىن بىر جايدا غەرق بولدى، كېمىدىكى بالىلارنىڭ ھەممىسى بىلىققا يەم بولدى. قالغان بەش كېمىدىكى بالىلار مىسىرغا يېتىپ بارغاندىن كېيىن، پاراخوت خوجايىنى ھەممىسىنى قۇل ھېساۋىدا ساتتى. بۇ ئاچكۆز خوجايىن كېيىن دارغا ئېسىپ ئۆلتۈرۈلدى. ئەمما ئۇنىڭ بىراقلا بېيىپ كەتكەنلىگىنى ئاڭلاپ كۆزى قىزارغان نېمىسلارمۇ ئۇنى دوراپ، شۇنداق ئىشلارنى قىلدى.

ئەھلى سەلىپىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى مەغلۇبىيىتى

روژدىستۋو بايرىمى (خرىستيان دىنى رىۋايەتلىرىدىكى ئەيسانىڭ تۇغۇلغان كۈننى خاتىرلەش بايرىمى. ھەر يىلى 12 - ئاينىڭ 25 - كۈنى ئۆتكۈزۈلىدۇ) غا ئون نەچچە كۈنلا قالغان بولسىمۇ، رىمنىڭ ھاۋاسى يەنىلا ناھايىتى ئىسسىق ئىدى. ئۇدا بىرقانچە كۈندىن بۇيان، بۇ قەدىمىي شەھەردە ئادەملەر مەغلۇبىيەتتى. ساقچىلار قاتتىق مۇداپىئەدە تۇراتتى، ۋاتىكاننىڭ لاتالاند سارىيىنىڭ ئالدىدا ھەشەمەتلىك بىزەل گەن پەيتۇنلار تۇرۇپ كەتكەن، بەزىبىر ئىسىلزادىلەر سارايغا ئايمغى ئۇزۇلمەي كىرىپ - چىقىپ تۇراتتى. ئۇلارنىڭ ئۇزايمىدىن ناھايىتىمۇ ئالدىراشتەك كۆرۈنەتتى.

ئەسلىدە پاپا ئىننو كېنت III ئەھلى سەلىپىنى 5 - قېتىم ئۇزۇن سەپەرگە تەشكىللەپ، «مۇقەددەس جاي» نى مىسىرلىقلارغا قولىدىن تارتىۋېلىش توغرىلىق بۇ يەردە چوڭ دىنىي يىغىن ئېچىۋاتاتتى. زەردار ئائىلىسىدىن دۇنياغا كەلگەن ئىننو كېنت، پاپا بولۇپ سايلانغان چېغىدا تېخى 37 ياشتىلا ئىدى. ئۇ تەختكە چىققان 1198 - يىلى ئومۇمى

تۇپەيلى ئۆلۈپ كەتتى. پاپىنىڭ نەزىرىدە بىرقانچە تۇمەن كىچىك بالىنىڭ ئۆلۈشى دىگەن ھېچ گەپ ئەمەس ئىدى. ئەكسىچە، بۇ قىرانلارنىڭ ئەھلى سەلىپكە قاتنىشىش قىزغىنلىغىنى قوزغايتتى. دىگەندەك، ئۇزۇن ئۆتمەيلا، ئۇ يەنە بىر نۆۋەت ئەھلى سەلىپ تەشكىلىپ شەرققە يۈرۈش قىلىشقا پەرمان چۈشۈردى.

هوقۇقلۇق ئەرباپلارمۇ بار ئىدى. بۇ يەنىنىڭ كۆلىمى شۇنداق زور بولدىكى، بۇنىڭدىن 120 يىل ئىلگىرى ئەھلى سەلىپنى تۈنجى قېتىم شەرقتە يۈرۈشكە ئۈيۈشتۇرۇش ئۈچۈن ئۆتكۈزۈلگەن دىنىي يەنىنىڭ كۆلىمىدىنمۇ زور ئېشىپ كەتتى.

14 - دېكابىر ئىننو كېنت III كۆرەڭلىگەن ھالدا يەنە قاتناشقۇچىلارنىڭ يارلىغىنى ئوقۇپ ئۆتتى:

— باللىرىم، مەن كىچىك خىرىستىيانلارنىڭ مۇقەددەس جايىنى دەپۈزلەرنىڭ ئىلكىدىن ئازات قىلىش ئارزۇسى ۋە بۇ قېتىمقى مۇقەددەس يەنىنىمىزنىڭ قارارىغا ئاساسەن، بۈيرۇق قىلىمەنكى، دېكابىرنىڭ ئۆتۈش ھارپىرلىغى پۈتكەن يارلىق ئەھلى سەلىپچىلەر 1217 - يىلى 1 - ئىيۇندا ستىر سىلىيە پادىشاھىغا توپلىنىدۇ. خۇدا خالىسا، شۇ چاغدا ئۇ يەرگە بېرىپ، خىرىستىيانلار قوشۇنىغا كۆرسەتمە بېرەمەن ۋە تىلەكچى تىلەيمەن.

ساراي تەمتاس ئىدى، پاپا ئولتۇرغانلارغا بىر قۇر كۆز يۈگۈرتۈپ چىققاندىن كېيىن، تەلەپپۇزىنى جىددىلەشتۈردى:

— يات دىنىدىكىلەرگە قورال - ياراق، تۆمۈر ياكى پاراخوت ياسايدىغان ياغاچ ماتېرىياللىرىنى يۆتكەپ بەرگۈچىلەر دەرھال مورتەد قىلىنىدۇ؛ ئۇرۇش پاراخوتلىرىنى يات دىنىدىكىلەرگە سېتىپ بەرگەن ياكى ئۇلارغا ھەمكارلىشىمەن دەپ مۇقەددەس ئۇرۇشمىزغا زەرەر يەتكۈزگۈچىلەرنىڭ مال-مۈلكى مۇسادىرە قىلىنىپ، ئۆزى شۇ ئەل ھەركەتلىرىنى سېزىۋالغۇچىلارغا قۇل قىلىپ بېرىلىدۇ. بۈيرۇق قىلىمەنكى: دېكابىر

پاپا ئىننو كېنت III

يارلىق چىقىرىپ، ياۋروپا ئەللىرىنى يېڭى «مۇقەددەس ئۇرۇش» ئېلىپ بېرىشقا چاقىرغان بولسىمۇ، ۋېنېتسىيە، ئەھلى سەلىپىنى يولىنى ئۆزگەرتىپ، رىم ئىمپېرىيىسىگە ھۇجۇم قىلىشقا دالالەت قىلغىنى ئۈچۈن، «مۇقەددەس ئۇرۇش» تا مۇۋەپپەقىيەت قازىنالمىدى. كېيىن، ئۇ ھىلە ـ مىكىر ئىشلىتىپ، پاپا ـ قۇياش، پادىشا بولسا ئاي، ئاي، قۇياشتىن نۇر ئەلگەنگە ئوخشاش پادىشانى پاپا ھاكىمىيەتكە ئېگە قىلىدۇ» دەپ جار سېلىپ، ئەنگلىيە، شۋېتسىيە، دانىيە قاتارلىق پادىشالىقلارنىڭ شاھلىرىنى ئۆزىگە باش ئېگىپ خىزمەت قىلىشقا مەجبۇر قىلىپ، غەربىي ياۋروپادىكى پادىشالىقلارنىڭ خاقانى بولۇۋالدى.

بۇ ئۆزىنىڭ ئۇزۇن سەپەر قىلىش ئىرادىسىنى نامايەن قىلىش مەقسىدىدە، ياۋروپانىڭ نۇرغۇن ئەللىرىدىكى شۆھرەتلىك ئەربابلارنى رىمغا چاقىرتىپ يىغىن ئاچتى. بۇ يىغىنغا 1500 كىشى قاتناشتى. بۇلارنىڭ ئىچىدە باش ئېپىسكوپ، ئېپىسكوپلاردىن 400 چە كىشى، پادىشا ۋەكىللىرى، كاروللار، كىنەزلەر، گىرافلاردىن ئىبارەت ئەڭ

كىچىك ئارالىرىغا ئورۇنلاشتۇرۇلغان مۇستەھكەم ئىستىھكاملىرى بار ئىدى. بۇ ئىستىھكاملار كۆۋرۈك ئارقىلىق شەھەر بىلەن تۇتىشىپ تۇراتتى ھەمدە سۇ يولى بىلەن دامىغا تارتىلغان كىرىدىغان دۇشمەننى توسىدىغان سانىزلىغان سىم توساقلار بار ئىدى.

سەلىپچىلەر دەسلەپتە كېمىلەرنى سۇ ئارقىلىق قەلئەگە ھۇجۇم قىلىش ماشىنىسىغا ئۆزگەرتىپ، كېمە ئۈستىگە ئېگىز شوتا ئورنىتىپ، نېفىتنى ئىستىھكاملارنى ئىشغال قىلدى. بىراق ھەش ـ پەش دېگىچە تومۇز كۈنلىرى باشلىنىپ، نىل دەريا-سىدا تاشقىن بولۇشقا، ئەھلى سەلىپكە ۋابا تارقىلىشقا باشلىدى. شەھەرگە ھۇجۇم قىلىشقا قۇربى يەتمىدى. ھەر ئىككى تەرەپ بىرقانچە ئاي تىرەكىشىپ، ھېچقايسىسى بىر-بىرىنى يېڭەلمىدى. «ئاللانىڭ لەشكەرلىرى» ئۈستىزلىنىشكە باشلىدى. دامىغا تارتىلغان مۇھاسىرە قىلغان ئىككىنچى يىلى، ئاۋستىرىيە كىنەزى قاتارلىقلار ھېچنىمىگە قارىماستىن قوشۇنلىرىنى باشلاپ ياۋروپاغا قايتتى. ئەمما سەلىپچىلەرنىڭ قالغانلىرى قوشۇنلىرىنى چېكىندۈرۈشكە ئۈنىمىدى.

بىر كۈنى مىسىر سۇلتانى (ئەڭ ئالى ھۆكۈمران) ئەھلى سەلىپكە ئەلچى ئەۋەتتى. پاپىنىڭ ئەلچىسى، ئەھلى سەلىپ-لەرنىڭ قوماندانى قىزىل تونلۇق ئېپىسكوپ پراگ، ئەلچىنى قو-بۇل قىلدى.

ــ ئېپىسكوپ جاناپلىرى،ــ دەپ سۆز باشلىدى مىسىر ئەلچىسى، ــ مەن ئەزىز سۇلتانىمىزنىڭ پەرمانىغا بىنائەن دا-مىتارنىڭ تېچلىغى ھەققىدە ھەربىرلىرى بىلەن كېڭەشكىلى كەلدىم.

ياقسى شەھەرلەردىكى چېركاۋلار ھەر يەكشەنبە كۈنى ۋە باشقا دىنلارنىڭ بايرام كۈنلىرى مۇشۇ بەلگىلىمىنى ئوقۇپ جاكالاپ تۇرۇشى لازىم. مەن يەنە شۇنى بۇيرۇيمەنكى، بۇنىڭدىن كېيىنكى غازاتقا تۆت يىل ئىچىدە بارلىق خىرىستىيانلارنىڭ تېخىمۇ كۆپ قاتناش قورالى ھازىرلىشىمىز ئۈچۈن، كېمىگە ئولتۇرۇپ يات دىندىكىلەر ئىگەللەپ ياتقان شەرقتە بېرىشى ياكى باشقىلارنى كېمە بىلەن ئەۋەتىشى مەنئى قىلىنىدۇ. بۇنىڭغا خىلاپلىق قىلغۇچىلارمۇ دىنىي جەمىيەتتىن قوغلاپ چىقىرىلىدۇ!

پاپا گەرچە 5 - قېتىملىق «غازات»قا قاتتىق چاقىرىق قىلغان بولسىمۇ، بۇ چاقىرىققا ئاۋاز قوشقۇچىلار ئىلگىرىكى قېتىملاردىن كۆرۈنەرلىك رەۋىشتە ئازىيىپ كەتتى، پەقەت گېرمانىيىنىڭ جەنۇبىدىكى بىرقانچە كىنەز ھەم ۋەزىرلەر، ئاۋستىرىيە، ۋېنگرىيە ھەم گوللاندىيە قاتارلىق كىنەزلەرلا ئۆز قوشۇنلىرىنى توپلىدى. ئىككىنچى يىلى پاپا كېسەل بەلەن ئۆلۈپ، سېلىستىنىيە ئارىلىغا بېرىپ، كىرىست ئارمىيىسىگە كۆرسەتمە بېرىش ۋە تىلەك تىلەشكە ئۈلگۈرەلمىدى، ئەمما يىراقتا يۈرۈش قىلىش تەييارلىغى جىددى داۋام قىلىۋەردى.

1217 - يىلى يازدا ئەھلى سەلىپ 5 - قېتىم شەرقتە تاجاۋۇز قىلىشنى باشلاپ ئىككىنچى يىلى ئەتىيازدا ئاندىن ئاۋال مىسىرنىڭ دامىئەتارغا ھۇجۇم قىلىشنى قارار قىلدى.

دامىئەتار قورغانلىق شەھەر بولۇپ، ئافرىقىنىڭ شەرقىي شىمالىدىكى نىل دەرياسىنىڭ دىلتىسىدىكى بىر تارماق ئېقىمنىڭ جايلاشقان، ئوتتۇرا دېڭىزدىن مىسىرغا كىرىدىغان بوغۇز ئىدى. بۇ شەھەرنىڭ ئۈچ رەت سېپىلى ۋە نىل دەرياسىنىڭ

نىڭ كۆڭلىگە پۈككىنى يالغۇز «قىممەت باھالىق مۇقەددەس مىراس» لا ۋە ھىلىقى پۇل - دۇنيالا ئەمەس ئىدى، ھەتتا مۇقەددەس شەھەرمۇ ئۇنىڭ ئۈچۈن ئازلىق قىلاتتى، ئۇنىڭ نەزىرىدە بۇلارنى قوراللىق كۈچى ئارقىلىق قولغا كەلتۈرۈپ، ئۇ تېخىمۇ كۆپ نەرسە - كېرەك ئۇندۇرۇۋالماقچى ئىدى.

— ئاللانىڭ مۇھتاجلىغى پۈتكۈل شەرق، — دېدى ئۇ تېخىمۇ كۆرەڭلەپ، — ئەگەر سۇلتانلىقلار پۈتكۈل مىسرنى ئاللاغا تۇتسا ۋە ھەم خىرىستىيانغا كىرسە، بىز ئۇنىڭغا تېچلىق ئاتا قىلمىز.

شەكسىزكى، بۇنداق تەنپەن ئەلۋەتتە بۇزۇلىدۇ. 1219 - يىلى دېكابىرنىڭ باشلىرى ئىدى، ئەھلى سەلىپ، دامىئەتار شەھىرىنى ئاخىرى ئالدى، نەچچە يۈز مىڭ مارك قىممىتىدە غەنىمەت ئالدى، بۇ غەلىبە بىلەن ئېسەڭگىرەپ كەتكەن ئەھلى سەلىپ كاتتىۋاشلىرى دامىئەتارغا ياۋروپادىن ھەمدەمچى قوشۇن يېتىپ كەلگىچە تۇرۇپ، 1221 - يىلى ئىيۇنىدا مىسىرنىڭ پايتەختى قاھىرەگە يۈرۈش قىلدى. بۇ چاغدا مىسىر سۇلتانى قايتا ئەلچى ئەۋەتىپ ئەھلى سەلىپ قوماندانلىرىغا ئىلگىرىكى پىكرىنى قەيت قىلغان بولسىمۇ، رەت قىلىندى.

ئىيۇننىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ئەھلى سەلىپ قاھىرەگە كىرىدىغان يولدىكى مۇھىم ھەربىي بازا — ئەلمەنسۇرەگە شىددەت بىلەن ھۇجۇم قىلدى. ئۇلار تاللىغان ھۇجۇم باشلاش ۋاقتى

— دامئەتار ئەتىلا مۇقەددەس قوشۇنىمىز ئىلكىگە ئۆتىدۇ، ھەرقايسىك ھىلىمۇ تېخى ئۇنىڭ تېچلىغىنى تىلەپ ئولتۇرۇشامسەن؟ — دىدى ئېپىسكوپ كۆرەڭلەپ.

— يوقسۇ جاناپلىرى، پۇقرالارنىڭ ھاياتلىغى ئۈچۈن تېچلىق ھەققىدە كېڭەشمەك ۋاجىپتۇر. ئازىز دىنىگىزلارنىڭ ئەقىدىسىدىمۇ پۇقرالغا رەھىم قىلىش لازىملىغى كۆرسىتىلگەن ئەمەسمۇ؟

— ھىم، — ئېپىسكوپ دىمىغىنى قاقتى، — ئالىلاتائالا يات دىندىكىلەرنى قاتتىق جازالاشنى قۇۋۋەتلەيدۇ.

— بىراق سىلەر دامئەتارنى بىر يىل مۇھاسىرە قىلىپ ياتتىگلارکى، ھېچقانداق نەتىجە كۆرەلمىدىگلار.

ئېپىسكوپ، ئەلچىنىڭ سۆزىنى بۆلۈپلا مەنىستمەسلىك بىلەن سوردى.

— سىلەر قانداق بەدەل تۆلەپ تېچلىقنى قولغا كەلتۈرمەكچى؟

— ئەگەر قوشۇنىگىزلار مىسىردىن تولۇق چىقىپ كەتسە، ئەزىز سۇلتانىمىز ئىروسالىم پادىشالىغىنى سىلەرنىڭ ئىلكىگىلارغا تاپشۇرماقچى. ئىروسالىمنىڭ سابىق پادىشاسى بۇندىن 13 يىل مۇقەددەم مۇشەررەپ بولغان دىنىگىزلارنىڭ ئالاھىدە قىممەت باھالىق مۇقەددەس مىراسلىرىنىمۇ قايتۇرۇپ بېرىدۇ؛ ئۇندىن باشقا يەنە قوشۇنىگىزلارغا پۇل ـ دۇنيامۇ ئىنئام قىلىدۇ.

ئەلچىنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ ئېپىسكوپنىڭ يۈرەكلىرى ئىختىيارسىز ئويناپ كەتتى. ھەقىقەتەن، ئەلچى ئوتتۇرىغا قويغان شەرت خېلىلا پايدا بېرەتتى، ئەمما ئاچكۆزلۈك قان ـ قېنىغا سىڭىپ كەتكەن ئېپىسكوپ

دەل نىل دەريـاسـدا تاشقىن بولىدىغـان مەزگىلگە توغـرا كېلەتتى. ئىيۇلنىڭ باشـلىرىدا نىل دەرياسىنىڭ يـۇقۇرى ئېقىنىدىكى رايونلاردا قاتتىق يامغۇر ياغدى، يامغۇر، تاغدىن ئېتىلىپ چۈشكەن كەلكۈن بىلەن قوشۇلۇپ، يار - جىلغىلار ئارقىلىق جەنۇبتىن شىمالغا قاراپ ئاقتى، ھەش - پەش دېگۈچە ئەلمەنسۇرە بەئەينى كـۆل بولۇپ كەتتى. ئەھلى سەلـپ بارگاھلىـرى توپان ئاستىـدا قالدى. بۇ جاينىـڭ سۈيىـدىن خەۋىرى بولغان مىسىر قوشۇنى دەرھـال ئەھلى سەلىپنىڭ يانار يولـىنى توسىدى. ئەھـلى سەلىپ شەرقىي شىمـالدىن دامىئەتار بازىسىغا قايتىشىدا مىسىرلىقلارنىڭ ئىككى تەرەپتىن ھۇجۇمىغا ئۇچراپ، يېرنىمىدىن كۆپرەگى ئۆلدى.

بۇ نۆۋەت ئەمدى ئېپىسكوپ پىراگ ئۆزى يارىشىشنى تەلەپ قىلدى. بىراق بۇ قېتىم مىسىرلىقلار ئوتتۇرىغا قويغان شەرتـلەرنى قوبۇل قىلىش نۆۋەتتى ئەھلى سەلىپكە كەلگەن ئىدى. شۇڭا ئۇلار ئىستىلا قىلىنغىنىغا ئانچە ئۇزۇن بـولمىغان دا-ئەتاردىن چېكىنىپ چىقىپ كېتىشكە مەجبۇر بولدى ۋە 1221 - يىلى سىنتەبىردە مىسىردىن پۈتۈنلەي چېكىنىپ چىقىپ كەتتى. شۇنداق قىلىـپ، ئېننوكېنـت III قوزغـغان ئەھـلى سەلىپنىڭ 5 - قېتىملىق شەرقە تاجاۋۇز قىلىش ئۇرۇشى شەرمەندىلەرچە مەغـلۇپ بولـدى.

1228 - يىلىدىـن باشلاپ ئەھلى سـەلىپ شەرقـە يەنە ئۇچ نۆۋەت تاجاۋۇز قىلغان بولسىمۇ، ھەممىسى دېگۈ-

دەك مەغلۇپ بولدى. شۇنداق قىلىپ ئىننوكېنتنىڭ ۋارىسـلىرى خىرىستىيان ئەللىرى پادىشالىرىنى قايتىدىـن ئۇزۇن سەپەر قىلىشقا چاقىرىق قىلغان بولسىمۇ، قوشۇن ئۇيۇشتۇرالـمىدى. 200 يىل داۋام قىـلغـان، ئىلگىرى - كېيـىن بولۇپ سەككىز قېتىم شەرقە تاجاۋۇز قىلغان ئەھلى سەلىپ ئۇرۇشى 1291 - يىلى ئەھلـى سەلىپنىڭ شەرقتىكى ئەڭ ئاخـىرقـى بـىر بـازىسى — ئوتتـۇرا دېڭـىز-نىڭ شەرقىي قىرغـىغـدىكى ئاككـىنـى قـولـدىـن بېرىپ ئۇزۇل - كېسىل مەغلۇبىيەت بىلەن تـامـامـلانـدى.

دەل نىل دەريـاسـدا تاشقىن بولىدىغـان مەزگىلگە توغـرا كېلەتتى. ئىيۇلنىڭ باشـلىرىدا نىل دەرياسىنىڭ يـۇقۇرى ئېقىنىدىكى رايونلاردا قاتتىق يامغۇر ياغدى، يامغۇر، تاغدىن ئېتىلىپ چۈشكەن كەلكۈن بىلەن قوشۇلۇپ، يار - جىلغىلار ئارقىلىق جەنۇبتىن شىمالغا قاراپ ئاقتى، ھەش - پەش دېگۈچە ئەلمەنسۇرە بەئەينى كـۆل بولۇپ كەتتى. ئەھلى سەلـپ بارگاھلىـرى توپان ئاستىـدا قالدى. بۇ جاينىـڭ سۈيىـدىن خەۋىرى بولغان مىسىر قوشۇنى دەرھـال ئەھلى سەلىپنىڭ يانار يولـىنى توسىدى. ئەھـلى سەلىپ شەرقىي شىمـالدىن دامىئەتار بازىسىغا قايتىشىدا مىسىرلىقلارنىڭ ئىككى تەرەپتىن ھۇجۇمىغا ئۇچراپ، يېرنىمىدىن كۆپرەگى ئۆلدى.

بۇ نۆۋەت ئەمدى ئېپىسكوپ پىراگ ئۆزى يارىشىشنى تەلەپ قىلدى. بىراق بۇ قېتىم مىسىرلىقلار ئوتتۇرىغا قويغان شەرتـلەرنى قوبۇل قىلىش نۆۋەتتى ئەھلى سەلىپكە كەلگەن ئىدى. شۇڭا ئۇلار ئىستىلا قىلىنغىنىغا ئانچە ئۇزۇن بـولمىغان دا-ئەتاردىن چېكىنىپ چىقىپ كېتىشكە مەجبۇر بولدى ۋە 1221 - يىلى سىنتەبىردە مىسىردىن پۈتۈنلەي چېكىنىپ چىقىپ كەتتى. شۇنداق قىلىـپ، ئېننوكېنـت III قوزغـغان ئەھـلى سەلىپنىڭ 5 - قېتىملىق شەرقە تاجاۋۇز قىلىش ئۇرۇشى شەرمەندىلەرچە مەغـلۇپ بولـدى.

1228 - يىلىدىـن باشلاپ ئەھلى سـەلىپ شەرقـە يەنە ئۇچ نۆۋەت تاجاۋۇز قىلغان بولسىمۇ، ھەممىسى دېگۈ-

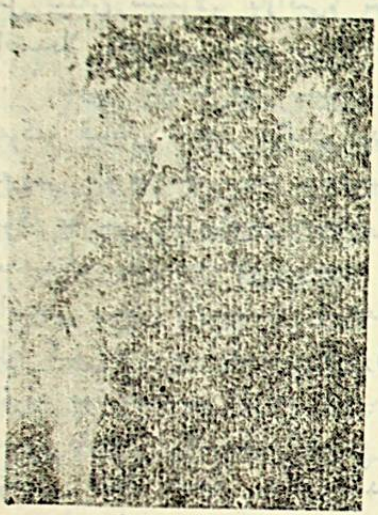
دەك مەغلۇپ بولدى. شۇنداق قىلىپ ئىننوكېنتنىڭ ۋارىسـلىرى خىرىستىيان ئەللىرى پادىشالىرىنى قايتىدىـن ئۇزۇن سەپەر قىلىشقا چاقىرىق قىلغان بولسىمۇ، قوشۇن ئۇيۇشتۇرالـمىدى. 200 يىل داۋام قىـلغـان، ئىلگىرى - كېيـىن بولۇپ سەككىز قېتىم شەرقە تاجاۋۇز قىلغان ئەھلى سەلىپ ئۇرۇشى 1291 - يىلى ئەھلـى سەلىپنىڭ شەرقتىكى ئەڭ ئاخـىرقـى بـىر بـازىسى — ئوتتـۇرا دېڭـىز-نىڭ شەرقىي قىرغـىغـدىكى ئاككـىنـى قـولـدىـن بېرىپ ئۇزۇل - كېسىل مەغلۇبىيەت بىلەن تـامـامـلانـدى.

قىزنى يوقلاپ تۇردى.

يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن بياتېلىس، دانتې ئۇچۇن مەنىۋى سەنەم بولۇپ قالدى، بىراق ئۇلارغا باشتىن - ئاخىر قوشۇلۇش نېسىپ بولمىدى، ئەپسۇسلىنارلىغى يېرى تېلىس 24 يېشىدا ئالەمدىن ئۆتتى. بۇ ھال دانتېنى شۇنداق بىئارام قىلدىكى، ئۇ كۇن بويى ھەسرەت - نادامەت، قايغۇ - ئەلەم ئىچىدە ياداپ قۇرۇپلا كەتتى. كېيىن بياتېلىسنى خاتىرىلەيدىغان داستان — «تەڭرى كۆيلىرى» نى يېزىش قارارىغا كەلدى.

ئەمما داۋالغۇپ تۇرغان سىياسى ھايات ۋە ئۇنىڭ بەختسىز كەچۈرمىشلىرى تۈپەيلى «تەڭرى كۆيلىرى» ناملىق ئىشقى - مۇھەببەت داستانى سىياسى داستان بولۇپ يېزىلىپ چىقتى. بۇ ئۇنىڭ 20 يىل سۈرگۈن قىلىنغانلىغىنىڭ نەتىجىسى ئىدى.

دانتې

دانتې كىچىگىدىنلا ئۆگىنىشكە ھېرىسمەن ھەم تىرىشچان ئىدى، بولۇپمۇ كىتاپ كۆرۈش، شېئىر يېزىشقا خۇشتار ئىدى. ئۇ ۋاقىتنى ناھايىتى ئوبدان ئورۇنلاشتۇراتتى. ئۆزلۈكىدىن ئۆگىنىش ئارقىلىق تارىخنى ئوقۇپ تۈگەتكەن ۋە

دانتې ۋە «تەڭرى كۆيلىرى»

مىلادى 13 - ئەسىردە، ئىتالىيىنىڭ شىمالىدىكى فلورېنتسىيە جۇمھۇرىيىتىدە مۇنداق بىر ئادەت تارقالغان ئىدى: ھەر يىلى باھار كېلىپ گۈللەر ئېچىلغاندا ئەر - ئاياللار بىر لىنكتە ھەرخىل شەكىلدە يىغىلىش ئۆتكۈزۈپ بايرامنى تەبرىكلەشەتتى، بىر بىرىنىڭ ئۆيىدە مېھمان بولۇشاتتى.

ماينىڭ 1- كۈنى، شەھەردىكى ناھايىتى ئابرويلۇق بىر ئائىلە خوشنا - خۇلۇملىرىنى چاقىرىپ زىياپەت بەردى، زىياپەتكە سۈنغان بىر ئاقسۆڭەك بىرمۇنچە بالىلارنىمۇ بىللە ئېلىپ كەلدى. بالىلارنىڭ بىرى — ئوتتۇرا ئەسىردىكى ئۇلۇغ شائىر دانتې. ئالىگر ئىدى.

شاتلىققا چۆمگەن زىياپەت ئەھلى زىياپەت سورۇنىدىن ئورۇن ئېلىپ ئولتۇرۇشۇۋاتقاندا، توققۇز ياشلىق دانتې ئۆزى بىلەن تەڭتۇش بالىلار بىلەن ئويىنغىلى چىقىپ كەتتى.

ساھىپخانىنىڭ قىزى بياتېلىس رەڭگى - رويى كىشىنى مەپتۇن قىلغۇدەك نازىنىن قىز ئىدى. ئۇتېخى ئەمدىلا سەككىز ياشقا كىرگەن بولسىمۇ، سۆز - ھەركەتلىرى ئۆز يېشىغا مۇناسىپ بولمىغان دەرىجىدە سىپايە ئىدى. دانتې، قىزنى كۆرۈپلا ناھايىتى ياقتۇرۇپ قالدى ۋە قىز بىلەن بىللە ئويناپ تاماشا قىلدى؛ بايرامدىن كېيىنمۇ پات - پات كېلىپ

بۇ چاغدا پاپا پۇرسەتنى تۇتۇپ، فلورېنسىيەگە قاراشلىق بىر ۋىلايەتنىڭ ھوقۇقىنى تارتىۋېلىش قەستىگە چۈشتى. شەھەر باشقۇرۇش كومىتېتى بۇنىڭغا قەتئى قارشى تۇردى، بۇنىڭ ئىچىدە ھەممىدىن كەسكىن قارشىلىق كۆرسەتكىنى دانتې ئىدى. بۇ مۇناسىۋەت بىلەن ئاق، قارا ئىككى گۇرۇھ ئوتتۇرىسىدا جىددى كۈرەش باشلاندى. پاپا، فرانسىيە پادىشاسىنىڭ ئىنىسىغا كېلىشتۇرۇپ قويۇش نامى بىلەن پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ لەشكەر باشلاپ باستۇرۇپ كىرىش توغرىسىدا بۇيرۇق قىلدى. فرانسىيە ئەسكەرلىرى شەھەرگە كىرگەندىن كېيىنلا، قارا گۇرۇھقا يانتاياق بولۇپ، كۆچ ئۈيۇشتۇرۇش ئارقىلىق ئاق گۇرۇھ رەھبەرلىرىنى قىرغىن قىلدى ۋە سۈرگۈن قىلدى. بۇ چاغدا دانتې، رىم پاپىسى بىلەن چەتئەل قوشۇنىنىڭ تاجاۋۇزىنى توساش ھەققىدە كېڭەش قىلىۋاتاتتى، نەتىجىدە پاپا ئۇنىمۇ تۇتتى ۋە ئۆمۈر بويى ئۆز ۋەتىنىگە قايتماس قىلىپ سۈرگۈن قىلدى.

ــ ئاھ، پەلەك! بۇ قېرىنداشلىرىنىڭ بەختــ سائادىتى ۋە تېچ ــ ئامانلىغى ئۈچۈن يۈرەك قانلىرىنى سەرپ قىلغىنىمغا بەرگەن جاۋاۋىڭمۇ؟ ــ دانتې سەرسانلىق ــ سەرگەردانلىق تۇرمۇشى داۋامىدا ھەمىشە ھەسرەت بىلەن شۇنداق سوئاللارنى قويياتتى.

دانتې گەرچە مۇشۇنداق بەختسىزلىكلەرگە ئۇچرىغان بولسىمۇ، ئۆزىنىڭ سىياسى تەشەببۇسىدىن زادىلا ۋاز كەچمىدى، سىياسى پائالىيەتلەرنى توختاتمىدى. ئۇ سۈرگۈن قىلىنغان ئاق گۇرۇھتىكىلەرنى تەشكىللەپ فلورېنسىيەگە قايتىشقا ئۇرۇنۇپ كۆرگەن بولسىمۇ، نەتىجە قازىنالمىدى. كېيىن، ئۇ تەرەپ ــ تەرەپكە قاتراشقا باشلىدى، ئالىپ تاغلىرىدىن

ئوقۇتقۇچىلاردىن پەلسەپە، ئىلاھىيەت ئۇگەنگەن ئىدى، ئۇ قەدىمقى رىم شائىرى ۋېرگىلئوسقا ئالاھىدە ھۆرمەت قىلاتتى ۋە ئۇنىڭ شېئىرلىرىنى تەقلىت قىلىپ، يەرلىك تىل بىلەن شېئىرلار يازاتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ ياش ۋاقتىدىلا ناھايىتى شۆھرەت قازانغان ئىدى.

ئەينى ۋاقىتتا فلورېنسىيە يىرىك قول سانائەتنى مەركەز قىلغان شەھەر دۆلتى ئىدى. فلورېنسىيە بانكىلىرى غەربىي ياۋروپانىڭ سودا - سانائەت جان تومۇرى ئىدى، شۇڭا غەربىي ياۋروپادىكى سىياسى كۈرەش ۋە ئىجتىمائى زىددىيەتلەر كۆپىنچە فلورېنسىيىدە مەركەزلىك ئىپادىلىنەتتى. دانتې ياش ۋاقتىدا شەھەر خەلقى ئاق گۇرۇھ، قارا گۇرۇھ دەپ ئىككى گۇرۇھقا بۆلۈنەتتى: قارا گۇرۇھ مۇتەئەسسىپ گۇرۇھ بولۇپ، ئۇنىڭ ئەزالىرىنىڭ كۆپ قىسمى شەھەر ئاقسۆڭەكلىرى ۋە ئاقسۆڭەكلەرگە مايىل يۇقۇرى قاتلام شەھەر خەلقى ئىدى. بۇلارنىڭ پاپىسى بار ئىدى؛ ئاق گۇرۇھ ئىلغار شەھەر خەلقىغە ۋەكىللىك قىلاتتى، بۇلارنىڭ تەلىۋى شەھەرنى تامامەن ئەركىن، مۇستەقىل قىلىشتىن، پاپىنىڭ سىياسىغا ئارىلىشىشىغا قارشى تۇرۇشتىن ئىبارەت ئىدى. بۇ ئىككى گۇرۇھ ئوتتۇرىسىدا ناھايىتى كەسكىن كۈرەش بولاتتى. دانتې گەرچە سۇنغان ئاقسۆڭەك ئائىلىسىدىن دۇنياغا كەلگەن بولسىمۇ، ئەمما ئۇ ئىلغار كۆچىلەرنى ياقلايتتى ۋە شەھەر خەلقىنىڭ ۋەكىللىرى جەمىيىتىگە قاتناشقان ئىدى. ۋەكىللار جەمىيىتى سىياسى جەھەتتىن ئاق گۇرۇھقا قارايتتى. 1300 - يىلى، دانتې 30 ياشقا كىرگەن يىلى شەھەر باشقۇرۇش كومىتېتىنىڭ ئەجرائى ھەيئىتى بولۇپ سايلاندى.

يېزىپ تۇگەتتى. ئۇ رىيال تۇرمۇشتىكى ئادەمخور تۈزۈمگە ئىنتايىن نارازى ئىدى. شۇڭا بۇ نارازىلىغى بىلەن غايىسىنى ئەسىرىنىڭ مەزمۇنىغا سىڭدۈردى.

شۇ چاغدا ئىتالىيىنىڭ شىمالىدىكى مەشھۇر قەدىمقى شەھەر — راۋېننانىڭ پادىشاسى خېلى ئوبدان تەربىيە كۆرگەن چەۋەندىاز ئىدى. بىلمىلىك كىشىلەرنى ئىنتايىن ھۆرمەتلەيتتى ۋە دانتېغا ئۈزۈندىن بېرى زوقلىنىپ يۈرەتتى. ئۇ سوغا ـ سالام ئېلىپ دانتېنى كۆرگىلى باردى. دانتېنى راۋېننىغا بېرىپ تۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى. دانتې، راۋېننىغا بارغاندىن كېيىن، پادىشا ئۇنى ناھايىتى ئىززەتلىدى ۋە ئۇرغۇن تۈرمۇش لازىمەتلىكلىرى تارتۇق قىلغاندىن تاشقىرى، ئۇنى روھلىنىپ ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىشقا رىغبەتلەندۈردى. دانتې، راۋېننادا ئۆمرىنىڭ ئاخىرىنى بەخىرامان ئۆتكۈزۈش بىلەن بىر چاغدا، «تەڭرى كۆيلىرى» داستانىنىڭ داۋامىنى يېزىپ تۇگەتتى.

«تەڭرى كۆيلىرى»نىڭ بەۋاستە تەرجىمىسى «تەڭرى ھەققىدە كومېدىيە» بولۇپ، ئەسەرگە مۇنداق ئىسىم قويۇلۇشىدىكى سەۋەپ، ئەسەر قايغۇلۇق دوزاق تەسۋىرىدىن باشلىنىپ، پارلاق جەننەت بىلەن ئاخىرلىشىدۇ، مەلۇم جەھەتتىن كومېدىيە ئالاھىدىلىگىمۇ بار. بۇ داستان جەمئى 100 كۆپلەت 14 مىڭ مىسرادىن تەركىپ تاپقان بولۇپ، نۇرغۇن مەزمۇننى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ، «دوزاق»، «ۋەيلۇن دوزاق» ۋە «جەننەت» تىن ئىبارەت ئۈچ قىسىمغا بۆلۈنىدۇ. داستاندا شائىر 35 ياشقا كىرگەن يىلى بىر چۈش كۆرىدۇ، چۈشىدە قەدىمىي رىمنىڭ ئەڭ قەدىرلىك شائىرى ۋېرگىل

پارىژغا كەلدى. پارىژدا پەلسەپە، ئىلاھىيەت تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللىنىش بىلەن بىللە، دەۋر بۆلگۈچ ئۇلۇغ ئەسەرى — «تەڭرى كۆيلىرى» ئىجادىيىتىنى باشلىدى ۋە كۆنلەرنىڭ بىرىدە ئانا يۇرتىغا قايتىشنى ئىنتىزارلىق بىلەن كۈتتى.

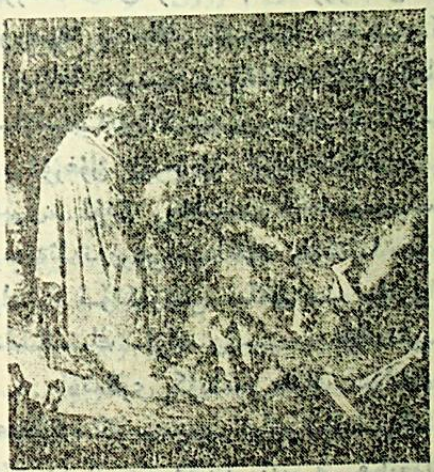
بۇ پۇرسەت ئاخىرى يېتىپ كەلدى. 1308- يىلى دانتې 43 ياشقا كىرگەندە، لیوكسېمبورگنىڭ كىنەزى مۇقەددەس رىم پاپىسى بولۇپ سايلاندى، ئۇزۇن ئۆتمەيلا، ئۇ ئىتالىيىنىڭ مەلۇم بىر شەھرىگە ھۇجۇم قىلىش ئۈچۈن، ئەسكەر چىقاردى. بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ دانتې ئىنتايىن خوشال بولدى. ئۇ، پادىشانىڭ كۈچى ئارقىلىق يۇرتى فلورېنسىيىگە قايتىپ كېتىشنى، قارا گۇرۇھنى ئاغدۇرۇپ، ئۆزى تەسەۋۋۇر قىلغان غايىۋى ھاكىمىيەتنى ئورنىتىشنى ئارزۇ قىلاتتى. شۇڭا ئۇ، يەنە ئالىپ تاغلىرىدىن ئۆتۈپ، جەنۇبقا قاراپ يول ئالدى ۋە پادىشاغا خەت يېزىپ، پادىشانى پىلانىنى ئۆزگەرتىپ، فلورېنسىيىگە ھۇجۇم قىلىشقا ئۈندىدى. پادىشا دېگەندەكلا رانتېنىڭ پىكرىنى قوبۇل قىلىپ، فلورېنسىيىگە ئەسكەر ئەۋەتتى. بىراق قارا گۇرۇھ قوشۇنى قاتتىق قارشىلىق كۆرسىتىپ، پادىشا ئەسكەرلىرىنى چېكىنىشكە مەجبۇر قىلدى. ئۇزۇن ئۆتمەي پادىشا ئۆلۈپ كەتتى. دانتېنىڭ ئۆز ۋەتىنىگە قايتىش ئۈمىدىمۇ يوققا چىقتى.

شۇندىن ئېتىبارەن دانتېنىڭ سىياسى غايىسى بەربات بۇلۇپ، سەرسانلىق داۋاملا مەخسۇس ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىشقا كېرىشتى ۋە ئۇزۇن يىللاردىن بېرى يېزىلىپ بولمىغان نادىر ئەسەرى — «تەڭرى كۆيلىرى» نى

شائىر «دوزاق» نى ئايلىنىپ بولغاندىن كېيىن «ۋەيلۇن دوزاق» قا بارىدۇ. «ۋەيلۇن دوزاق» جەنۇبىي يېرىم شارد- كى دېگىزدا لەيلەپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭ ئەتراپى ناھايىتى ھاۋالىق ادېگىز ساھىلى بولۇپ، بۇ يەردە ئاچكۆز، تويماس - قارنى يامانلار، ھورۇن - يالقاۋلار، ئىچى قارا قىزىل كوزلەر- گە ئوخشاش گۈنايى يېنىكرەك كىشىلەر تۇرىدۇ. بۇلار ئوتتا كۆيۈپ، پاكلانغاندىن كېيىن، «جەننەت»كە كىرىدىكەن. شائىر «جەننەت»كە بارىدىغان چاغدا، ئاسماندا بالىلىق چاغلىرىدا ئاشىق بولغان بىياتىلىس پەيدا بولىدۇ ۋە بىياتى- لىسنىڭ يول باشلىشى بىلەن «جەننەت» كە كىلىدۇ. «جەننەت» مۇ توققۇز قەۋەت بولۇپ، بۇ يەردە ھايات ۋاقتىدا ئاق كۆڭۈل، سەمىمى ياشىغانلار تۇرىدۇ. بۇلار جەننەتتە مەڭگۈلۈك بەخت پەيزىنى سۈرىدۇ. 9 - قەۋەتنىڭ ئۈستىدە تەڭرى تۇرىدىغان تەڭرى ئوردىسى بار بولۇپ، بۇ يەر شۇنداق ھەيۋەتلىك چە- رايلىقكى، ھەممە يەر قۇياش نۇرى ۋە شاتلىق - خورامغىقا چۆمگەن. شائىر مانا مۇشۇ يەردىلا ئىنسانىيەتنىڭ ئەڭ غا- يىۋى دۇنياسىنى كۆرگەنىدەك بولىدۇ...

«تەڭرى كۆيلىرى»نىڭ ئاساسىي مەزمۇنى ئەنە شۇلار- دىن ئىبارەت. بۇنىڭدا دانتې يوشۇرۇن ئوخشىتىش ۋە سىمۋوللاشتۇرۇش ئۇسۇلىنى قوللىنىپ، چۈشنى تەسۋىرلەش ئۇسۇلى ئارقىلىق ئوتتۇرا ئەسىردىكى فېئوداللىق جەمئىيەت- نىڭ تۈرلۈك جىنايەتلىرىنى رەھىمسىزلىك بىلەن پىچە- قىلغان، پاپا، راھىپلارنىڭ زوراۋانلىقلىرى، ئاچكۆزلۈكلىرىنى دادىللىق بىلەن ئەيىپلەپ، ئىنسانىيەتنىڭ ئەقىل - پاراسە- تى ۋە غايە - ئىستەكلىرىگە بولغان مۇھەببىتىنى ئىزھار

مۇسنىڭ يول باشلىشى بىلەن «دوزاق»، «ۋەيلۇن دوزاق» ۋە «جەننەت» لەرنى ئارىلاپ چىقىدۇ. «دوزاق» گويا ۋارۇنكا بولۇپ، جەمى توققۇز قەۋەتتىن تەركىپ تاپقان، تۆۋەنگە چۈشكەنسېرى كىچىكلەپ كېتىدۇ. بۇ يەردە ھايات ۋاقتىدا گۇنا ئۆتكۈزگەن كىشىلەر ياشايدۇ؛ گۇنايى قانچە ئېغىر بولسا، تۇرىدىغان يېرى شۇنچە تۆۋەن، تارتىلىدىغان جازا شۇنچە ئېغىر بولىدۇ. مەسىلەن، شائىر دوزاقنىڭ 8 - قەۋىتىدە ئۆلۈپ كەتكەن پاپا نىكولاي III نى ۋە تېخى پانى ئالەمدە ياشاۋاتقان، شائىرغا زىيانكەشلىك قىلغان پاپا بونىفاس VIII نى كۆردىدۇ. بۇ قانخورلار پۈتى يۇقۇرىغا، بېشى پەسكە قىلىپ يەرگە كۆمۈپ قويۇلغان بولۇپ، يەردىن چىقىپ قالغان ئىككى پۇتى قاتتىق تولغىنىدۇ ۋە تېپىچەكلەيدۇ. بۇنى كۆرگەن شائىر خوشاللىغىدىن توۋلىۋېتىدۇ: «گۇناغا جازا دېگەن مانا شۇ! بۇلار پانى ئالەمدە چاغدا، ئاق كۆڭۈل كىشىلەرنى ئايال ئاستى قىلىپ، قەبىھەلەرنى بېشىغا ئېلىپ كۆتەرگەن. شۇڭا بۇلار ئەبەدىل - ئەبەت جازالىنىشى كېرەك!»

«تەڭرى كويلىرى» دىكى قىستۇرما رەسىم

بوكاچيو

ئەگەر دانتې ئوتتۇرا ئەسردىكى ئىتالىيىنىڭ ئەڭ ئۇلۇغ شائىرى دىيىلسە، بوكاچيونى ئوتتۇرا ئەسردىكى ئىتالىيىنىڭ ئەڭ ئاتاقلىق ھېكايىچىسى دىيىشكە بولىدۇ.

بوكاچيو 1313 - يىلى پارىژدا تۇغۇلغان. ئۇنىڭ ئاتىسى ئىتالىيان، ئانىسى فرانسۇز ئىدى. بوكاچيو تۇغۇلۇپ ئۇزۇن ئۆتمەيلا ئانىسى ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن، ئاتىسى ئۇنى ئىتالىيىنىڭ فېلورېنتسىيىگە ياندۇرۇپ كەلدى. ئەينى ۋاقىتتا فېلورېنتسىيىنىڭ دېموكراتىك كەيپىياتى ناھايىتى قويۇق بولۇپ، ياۋروپانىڭ باشقا نۇرغۇن جايلىرىغا ئانچە ئوخشمايىتتى. شۇ سەۋەپتىن، بوكاچيو كىچىكىدىنلا دېموكراتىيىگە تەلپۈنەتتى. دىنىي جەمىيەتنىڭ مۇدھىش ھۆكۈمرانلىغىغا نارازى ئىدى. ئۇ 14 ياشقا كىرگەندە، ئاتىسى ئۇنى نېئاپول پادىشالىغىغا سودىگەرچىلىكنى ئۆگىنىشكە ئەۋەتتى. كېيىنرەك بۇ يەردە يەنە دىنىي جەمىيەت قانۇنىنى ئۆگىنىپ، جەمى 12 يىل تۇردى. بۇ جەريانىدا ئۇ بىرمۇنچە يەرلەرنى ئايلىنىپ بىلىمىنى ئاشۇردى.

قىلغان. بۇ، ئەينى زاماندا قىيىن ھەم قىممەتلىك ئىش ئىدى، يېڭى مەدەنىيەت پىكىر ئېقىمىنىڭ بەخلىنىۋاتقانلىغىنى چۈشەندۈرۈپ بېرەتتى.

دانتې «تەڭرى كۆيلىرى» ئىجادىيىتىنى 1300 - يىلى باشلاپ، ۋاپات بولۇشتىن سەللا ئىلگىرى تاماملاپ، ئىلگىرى - ئاخىرى بولۇپ جەمئى 20 يىل ۋاقىت سەرپ قىلدى.

دانتې، 1321 - يىلى، يەنى 56 ياشقا كىرگەن يىلى، كېسەل بىلەن ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالدى، 9 - ئايلاردا بۇ ئالەم بىلەن ۋىدالاشتى. راۋېننا خەلقى كاتتا مەرىكە ئۆتكۈزۈپ ئۇنىڭ ئۆلۈمىنى ئۇزاتتى. ئۇنىڭ تاۋۇتىنى شەھەرنىڭ ئەڭ داڭدار سانلىدىغان كىشىلىرى كۆتىرىپ، مەلۇم بىر مۇناسىرغا قاراپ ئاستا باراتتى، پۈتكۈل شەھەر خەلقى ھەممىسى دېگۈدەك كوچىلارغا چىقىپ تەزىيە بىلدۈردى. دانتېنىڭ جەسىدى تاش تاۋۇتقا سېلىندى. بۇ تاش تاۋۇت تاھازىرغىچە ساقلىنىپ كەلمەكتە.

دانتې غەربىي ياۋروپانىڭ ئوتتۇرا ئەسىردىكى ئەدەبىيات - سەنئىتى گۈللىنىشىنىڭ ئەڭ ئاتاقلىق ۋەكىلى. ئېنگېلس ئۇنىڭغا ناھايىتى يۇقۇرى باھا بېرىپ: «ئۇ ئوتتۇرا ئەسىرنىڭ كەنجى شائىرى، شۇنىڭ بىلەن بىللە يېڭى زامانىنىڭ تۇنجى شائىرى» دېگەن ئىدى.

يازغان هېكايىلەر توپلىمى «ئون كۈنلۈك ئىشلار توغرىسىدا» دا مۇشۇ ۋەقە ئارقا كۆرۈنۈش قىلىنغان.

«ئون كۈنلۈك ئىشلار توغرىسىدا» — ئەينى زامانىدا ئىتالىيە بويىچە ئەڭ نادىر ھېكايىلەر توپلىمى ھېسابلىناتتى. بۇ ھېكايىلەرنىڭ ۋەقەلىگى جانلىق، قىزىقارلىق بولۇپ، فېئودالىزىمغا قارشى دېموكراتىك روھ ئۇرغۇپ تۇراتتى. بۇ ئەسەر شۇ چاغدا دانتېنىڭ داستانى «تەڭرى كۈيلىرى» بىلەن تەڭ ئورۇندا تۇرىدىغان ئەدەبىي ئەسەر ئىدى. شۇڭا بەزىلەر «ئون كۈنلۈك ئىشلار توغرىسىدا»نى «بەندە كۈيلىرى» دەپ ئاتاپ «تەڭرى كۈيلىرى» نىڭ ھەمىشىسى دەپ ھېسابلىغان.

ئۇنداق بولسا ئۇ نېمە ئۈچۈن «ئون كۈنلۈك ئىشلار توغرىسىدا» دەپ ئاتىلىدۇ؟

فلورېنتسىيەدە ۋابا كېسىلى تارقالغان كۈنلەرنىڭ مەلۇم بىر كۈنى ئاخشام مەھەل بىلەن پەرىشان يەتتە قىز مېڭىتكە دۇئا - تىلاۋەتكە بارىدۇ. بۇلار بىر بىرى بىلەن ئۇچراشقاندىن كېيىن، چاكارلىرىنى ئېلىپ ئەزرائىل قولىدىكى بۇ دەھشەت باسقان شەھەردىن چىقىپ كېتىش قارارىغا كېلىدۇ، ئەمما ئەرلەرنىڭ ياردىمى بولمىسا بولمايدۇ، دەپ تۇرۇشىغا، ئۈچ يىگىت يېتىپ كېلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۈچ يىگىت، يەتتە قىز بىرلىكتە چاكارلىرىنى ئەگەشتۈرۈشۈپ، شەھەر سىرتىدىكى ۋابا كېسىلىدىن خالى بىر جايغا كېتىشىدۇ.

ئۇلار شەھەردىن چىقىپ بىر ھازا يول يۈرگەندىن كېيىن، كىچىككىنە بىر تاغ كۆرۈنىدۇ. دەل - دەرەخلەر بىلەن قاپلانغان پاپ - يېشىل تاغدا ئىگىزغىنا بىر ھەشە-

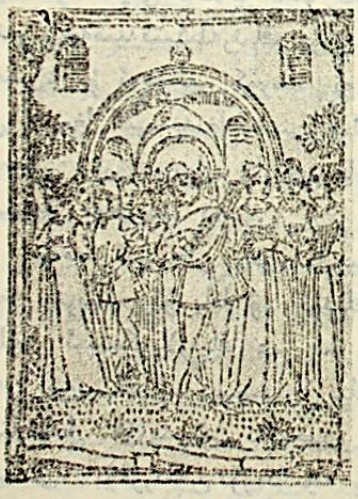
بوكاچۇ

بوكاچۇ كىچىكىدىنلا قېتىقىنىپ تىرىشىپ ئۆگىنەتتى. يەتتە ياشقا كىرگەندە شېئىر ئۆگىنىشكە كىرىشتى. 20 نەچچە ياشلارغا كىرگەندە بىرقانچە شېئىر توپلام چىقارغان ئىدى. ئۇ 26 ياشقا كىرگەندە ئاتىسىنىڭ ئىگىلىگى سۈنۈپ، بوكاچۇ، فلورېت شىيگە قايتىپ، سىياسى پائالىيەتلەرگە قاتناشتى. ئۇ قەتئى تۇردە جۇمھۇرىيەت ھاكىمىيىتىنى تەرىپىدە تۇرۇپ، قېنۇدال مۇستەبىتچىلىككە قارشى تۇرغانلىغى ئۈچۈن، جۇمھۇرىيەت تەرىپىدىن يەتتە قېتىم دىپلوماتىيە ئىشلىرىنى بېجىرىشكە تەينىلەندى. 1351 - يىلى دىپلوماتىيە ئىشلىرىنى بېجىرىشكە تەينىلەنگىنىدە، ئىتالىيىنىڭ سۈرگۈن قىلىنغان دېموكراتىك شائىرى پېترارکىنى تەكلىپ قىلىغىلى بېرىپ، پېترارکا بىلەن مەڭگۈلۈك دوستلۇق ئورناتتى.

1348 - يىلى فلورېتسىيىدە ئېغىر ۋابا كېسىلى پەيدا بولۇپ، تۆت ئايدا 100 مىڭ ئادەم ئۆلدى. پۈتكۈل زېمىن قەۋرىستانلىققا ئايلىنىپ كەتكەندەك بولدى. جەسەتلەرنى كەڭ دالىلارنى قاپلىدى. بۇ ئاپەت بوكاچۇغا چوڭقۇر تەسىر قىلدى. ئۇنىڭ 1350 - يىلىنىڭ ئالدى - كەينىدە

لمدۇ. شۇڭا بۇ ھېكايىلەر توپلىمى «ئون كۈنلۈك ئىشلار توغرىسىدا» دەپ ئاتىلىدۇ.

بوكاچيۇنىڭ ئېيتىشىچە، بۇ ھېكايىلەرنىڭ ھەممىسى پاكىت ئاساسقا ئىگە ئىدى. بۇ ھېكايىلەر ئاساسەن مۇنداق ئىككى مەزمۇننى ئۆز ئىچىگە ئالاتتى: بىرى، ئۇنىڭدا فېئودال كۈچلىرىگە زەربە بېرىلەتتى، مەسىلەن، فېئودال خان - پادىشالارنىڭ ياۋۇزلۇغى؛ خرىستيان دىنىي جەمئىيىتىنىڭ جىنايەتلىرى ۋە باشقىلار؛ يەنە بىرى، خەلق ئەركىنلىگى، خۇسۇسەن مۇھەببەت ئەركىنلىگى، خەلقنىڭ ئەقىل - ئىدراك قابىلىيىتى مەدھىيىلىنەتتى. تۆۋەندە بۇنىڭغا مىساللار كەلتۈرۈپ ئۆتىمىز.

«ئون كۈنلۈك ئىشلار توغرىسىدا» نىڭ قىستۇرما رەسىمى

1 - كۈندىكى 2 - ھېكايە مۇنداق:

پارىژدا ئەرەپخان ئىسىملىك بىر سودىگەر بولۇپ، ئۇ يەھۇدى دىنى مۇخلىسى ئىكەن، خرىستىيان دىنىغا مۇتەئەسسىپلىك ئىشەنمەيدىكەن. ئەمما ئۇنىڭ قەدىناس دوستى يانىنۇ خرىستىيان دىنىنىڭ تەقۋادار مۇخلىسى ئىكەن. بىر كۈنى يانىنۇ، ئەرەپخانغا: خرىستىيان دىنىغا ئىشەنمىسەڭ، ئۆلگەندە

مەتلىك جاي كۆرۈنىدۇ. بۇ جاينىڭ ئوتتۇرىسىدا يوغان هويلا بولۇپ، هويلىدىن يىلان باغرى كارىدور، كارىدور تاملىرىدىن ناهايىتى نەپىس - نەقىش، سۈپ - سۈزۈك ئېتىلىپ چىقىۋاتقان بۇلاق ۋە كۆزنىڭ يېغىنى يىغىۋەتكەن گۈل - گىياھلار كۆزگە تاشلىنىدۇ. گەمىلەردە يەنە نۇرغۇن مەزىلىك ئىسىل شاراپلارنى ئۇچرىتىدۇ.

ئۇلار بۇ جايغا يېتىپ كەلگەندىن كېيىن، تۇنجى قىلغان ئىشى، ئون ئادەم ئىچىدىن بىر كىشىنى باشلىق قىلىپ سايلايدۇ. باشلىق سايلانغان كىشى يىگىت بولسا، «خان»، قىز بولسا «خانىش» دەپ ئاتاشنى، هەرقانداق ئىشنى باشلىق ئورۇنلاشتۇرۇشنى قارار قىلىشىدۇ. باشلىقنىڭ ۋەزىپە ئۆتەش ۋاقتى بىر كۈن، ئىككىنچى كۈنى يەڭگۈشلىنىدۇ. شۇنداق قىلىپ ئون ئادەم نۆۋەت بىلەن باشلىق بولىدۇ.

بىرىنچى كۈنى، ئۇلار يېشى هەممىدىن چوڭ بىر قىزنى «خانىش» قىلىپ سايلايدۇ. ئەمىلىيەتتە، بۇ قىزنىڭ يېشى 28 دىلا ئىدى. «خانىش»، «قول ئاستىدا» كى قىز - يىگىتلەرنى هەر خىل خىزمەتلەرگە بۆلۈپ بولغاندىن كېيىن، تۇرمۇش تەرتىۋى ئورنىتىدۇ: ناشتىدىن كېيىن هەرىكىم ئۆزى خالىغانچە سەيلە - تاماشا قىلىدۇ؛ چۈشتە هاۋا ئىسسىپ كەتكەندە هەممەيلەن توپلىنىپ سالقىن جايغا كېلىپ، هەر كىشى بىردىن هېكايە سۆزلەيدۇ؛ كەچلىك تاماقتىن كېيىن، هەممەيلەن ناخشا ئېيتىپ، ئۇسۇل ئويناپ بولغاندىن كېيىن ئۇخلايدۇ.

شۇنداق قىلىپ ئون كۈندە جەمى 100 هېكايە ئېيتىلىدۇ.

خورلاپ، ئاياق ئاستى قىلىدىغانلىغىنى، ئالدامچىلىق قىلىپ تاپقان پۇلنىغا چوڭ يەپ، چوڭ ئىچىپ، ئەيش - ئىشرەت قىلىدىغانلىغىنى، شۇنداقلا دىنىي جەمىيەت نامىنى سۈيىئىستە مال قىلىپ، دىنىي جەمىيەت ئەملىنى يۇقۇرى باھادا ساتىدىغانلىغىنى؛ ئەمەل سېتىۋالغانلارمۇ دىنىي جەمىيەت نامىنى سۈيىئىستىمال قىلىپ، خەلقنىڭ مال - مۈلكىنى قاقتى - سوقتى قىلىدىغانلىغىنى كۆرۈپتۇ. ئەرەپخان خىرىس تىيان دىنىي جەمىيتىنىڭ قارا پەردىسىنى ئېنىق كۆرۈپ پارىڑغا قايتىپ كەپتۇ.

يانىۋ، ئەرەپخاننىڭ قايتىپ كەلگەنلىگىنى كۆرۈپ، ئۇنىڭ بۇ سەپەردىن ھاسىل قىلغان تەسراتىنى سوراپتۇ. ئەرەپخان: «ئاللا بۇ مەخلۇقلارنى جازاغا تارتىشى كېرەك، بىرىگىمۇ رەھىم قىلماسلىغى لازىم. ئۇلار ھازىر قىلىدىغان يامان ئىش تاپالمىغۇدەك دەرىجىگە يېتىپتۇ!» دەپ جاۋاپ بېرىپتۇ.

بۇ جاۋاپنى ئاڭلىغان يانىۋ، ئەرەپخان خىرىستىيان دىنىغا ئەمدى چوقۇم كىرمەيدۇ، دەپ ئويلاۋاتقاندا، ئەرەپخان سۆزىنى داۋام قىلىپ: «مەن خىرىستىيان دىنىغا كىرىمەن!» دەپتۇ. بۇ كۈتۈلمىگەن ئىشتىن ئىنتايىن خوشال بولغان يانۇ، شۇئان ئەرەپخاننى چېركاۋغا باشلاپ بېرىپ چوقۇندۇرۇپتۇ ۋە ئۇنىڭغا «جوھەن» دەپ دىنىي ئىسىم قويۇپتۇ.

بۇ غەلىتە ھېكايە نېمىنى چۈشەندۈرىدۇ؟ ئەسلىدە ئوتتۇرا ئەسىردىكى ياۋروپا خىرىستىيان دىنىي ھۆكۈمرانلىغىدىكى ياۋروپا ئىدى. كىم بۇ دىنغا قارشى تۇرسا، شۇ كىشىنى نەس باساتتى. ھەتتا ئۆلۈمگە مەھكۇم قىلىناتتى. بوكاچۇ ئۆزىمۇ دىندار بولغانلىقتىن، دىننى تامامەن ئىنكار قىلىشى

ده دوزاقا كىرىپ ئازاپلىنىسەن دەپ، ئەرەپخاننى خىرىستيان دىنىغا ئىتتىقات قىلىشقا ئۈندەپتۇ. ئەرەپخان: يەھۇدى دىنىلا مۇقەددەس ئۇلۇغ دىن. مەن ئېتىقادىمنى ئۆزگەرتىمەيمەن، دەپ ياننۇنى رەت قىلىپتۇ.

ئاردىدىن بىر قانچە كۈن ئۆتكەندە، يانىنۇ، ئەرەپخاننى يەنە خىرىستيان دىنىغا ئىتتىقات قىلىشقا دالالەت قىلىپتۇ. ئەرەپخان بۇ قەدىناس دوستىنىڭ سەممى نىيىتىنى نەزەرگە ئېلىپ: ئاۋال پاپا تۇرۇشلىق جاي — رىمغا بېرىپ، خىرىستيان دىنى راستتىن مۇقەددەس ئۇلۇغمۇ - يوق كۆرۈپ باقايلى، ئەگەر سەن دېگەندەك بولسا، ئېتىقادىمنى ئۆزگەرتىپ خىرىستيان دىنىغا كىرەي، دەپتۇ.

بۇ گەپنى ئاڭلاپ ياننۇ تەمتىرەپ قاپتۇ. چۈنكى، ئۇ دىنىي جەمىيەتتىكىلەرنىڭ پۈتۈنلەي يامان ئىش قىلىدىغانلىغىنى، بۇ ئەھۋالنى كۆرسە ئەرەپخاننىڭ چوقۇم خىرىستيان دىنىغا كىرمەيدىغانلىغىنى بىلىدىكەن. شۇڭا ئۇ: رىمغا بارمىغان تۈزۈك، يول ئازاۋى تارتىسەن، نۇرغۇن پۇل خەجلىمەسلىك بولمايدۇ، دەپتۇ.

ئەمما ئەرەپخان زادى بارمىسام بولمايدۇ، دەپ ئاخىرى رىمغا بېرىپتۇ. ئۇ، پاپا ۋە ئۇنىڭ قولقاناتلىرى — قىزىل تونلۇق ئېپىسكوپلارنىڭ ھەر بىر سۆز - ھەرىكىتىگە دىققەت بىلەن سەپسېلىپتۇ. دىندارلارنىڭ تۇرمۇش ئىستىلىنىمۇ ئەستايىدىل كۆزىتىپتۇ. نەتىجىدە دىنىي جەمىيەتتىكىلەرنىڭ ھەممىسى، يۇقۇرىدىن تۆۋەنگىچە يامان ئىش قىلىدىغانلىغىنى، پۇل دېسە جېنىنى بېرىدىغانلىغىنى، ئاچكۆز، تويماس ئىكەنلىگىنى، ئادەم ئېلىپ ئادەم ساتىدىغانلىغىنى، ئايالىلارنى

ئىكەنلىگىنى؛ ئەمما ئورنى ناھايىتى تۆۋەن بىر يىگىتنىڭ قەد دى ـ قامەتلىك، تەڭدىشى يوق پاراسەتلىك ئىكەنلىگىنى كۆرۈپتۇ ۋە بۇ يىگىتنىڭ قەلبىگە مۇھەببەت ئۇرۇغىنى چېچىپتۇ.

يىگىتنىڭ ئىسمى جىسكارد بولۇپ، ئۇ، قەزغا پات ـ پات خەت يېزىپ، ھەقىقى مۇھەببەت ئورنىتىپتۇ. بىر كۈنى «پادىشا» يىگىتكە: ئارقا تاغنىڭ غاربىدا بىر يول بارلىغىنى، بۇ يول بىلەن شاھزادە ئوردىسىنىڭ كەينىدىكى گۈلزارلىققا چىققىلى بولىدىغانلىغىنى ئېيتىپتۇ. بۇنىڭ بىلەن يىگىت، غار بىلەن كېلىپ، «پادىشا» بىلەن ئۇچرىشىپتۇ. ئەمما بۇ ئىشنى شاھزادە ئۇقۇپ قېلىپ، غار ئاغزىنى ساقلاشقا ئەسكەر ئەۋەتىپتۇ. جىسكارد غاردىن چىقىش بىلەنلا، ئەسكەرلەر تۇتۇۋاپتۇ.

شاھزادە، «پادىشا» نىڭ ئالدىغا كېلىپ غەزەپ بىلەن كايىپتۇ:

— سەن نىمە ئۈچۈن بۇ پەسكەش چاكارنى ياخشى كۆرىسەن؟ ھەرقايسىغا كۆرگۈلۈكۈنى كۆرستىمەن!

— ئاتا، — دەپتۇ قىز. — بۇرۇن ئۇنى ئەقىللىق، قولىدىن ئىش كېلىدۇ، دىمىگەنمىدىلە؟ دەرۋەقە، ئۇ كەمبەغەل، ئەمما ئۇ ئىسىل خىسلەتلىك ئادەم.

بۇ سۆزنى ئاڭلاپ غەزەپتىن ئۆرتەنگەن شاھزادە شۇئانلا جىسكاردنى ئۆلتۈرۈشكە، ئۇنىڭ يۈرىگىنى سۇغۇرۇپ ئېلىپ، ئالتۇن رۇمكىغا سېلىپ «پادىشا» نىڭ ئالدىغا ئاپىرىپ بېرىشكە بۇيرۇپتۇ. قىز ـ قىزىل قان تېمىپ تۇرغان يۈرەكنى كۆرگەن «پادىشا» قاتتىق قايغۇ ئىچىدە ھۆكۈم يىغ

مۇمكىن ئەمەس ئىدى. شۇڭا ئۇ مەسخىرە قىلىش يولى بىلەن بىر تەرەپتىن، دىنىي جەمىيەتنىڭ قاراڭغۇ تەرىپىنى پاش قىلسا، يەنە بىر تەرەپتىن، دىنىي جەمىيەتنىڭ كۈچىنىڭ زورلۇغىنى، بىراقلا ئاغدۇرۇلمايدىغانلىغىنى، دىنىغا ياقمايدىغانلارمۇ ئۇنىڭغا مۇخلىس بولۇش لازىملىغىنى كۆرسىتىش بىلەن، ئۇنىڭغا زەربە بېرىدىغان كۈچنى تېخىمۇ ئۇلغايتقان ئىدى.

4 - كۈندىكى 1 - ھېكايە مۇنداق:

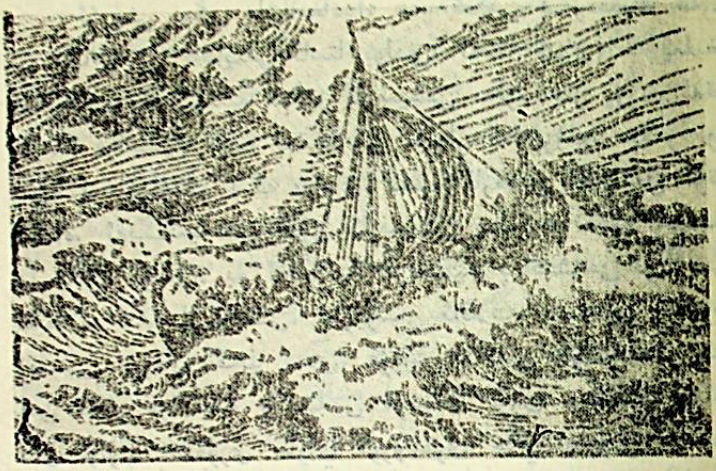
سالپرنودا تاكلىر ئىسىملىك بىر شاھزادە بولۇپ ئۇ- نىڭ يالغۇز بىرلا قىزى بار ئىكەن، خەقلەر بۇ قىزنى «پادىشا» دەپ ئاتىشىدىكەن. شاھزادە، قىزنى ئىنتايىن ياخ- شى كۆرىدىكەن. شاھزادىنىڭ رەپىقىسى بۇرۇنلا ئۆلۈپ كەت- كەن بولغاچقا، ئاتا - بالا ئىككىلەن ئىنتايىن ھەشەمەتلىك تۇرمۇش كەچۈرسىمۇ، ھامان مىسكىنلىك ھېس قىلىپ، پەقەت بىر بىرىنى پانا تارتىپلا ياشايدىكەن. «پادىشا» بويىغا يەت- كەندە، شاھزادە، قىزنى ياتلىق قىلىشقا كۆزى قىيماپتۇ. ئۇ- يان تاللاپ - بۇيان تاللاپ، ئۆزىگە تەڭ كېلەلىگۈدەك بىر كىنەزنىڭ ئوغلىنى كۈيوغۇللۇققا تاللاپتۇ. ئەپسۇسكى كۈيوغۇل بىر كېسەل كۆپسى بولۇپ، توي بولۇپ بىرنەچچە كۈندىن كېيىنلا ئۆلۈپ كېتىپتۇ. شاھزادە «پادىشا»نى قايتۇرۇپ كې- لىپ، ئىككىنچىلەپ ياتلىق بولغىلى قويماپتۇ. ئەمما ياشلىغى تازا ۋايىغا يەتكەن «پادىشا» تىنى قىلماي قانداق ئولتۇرا- لىسۇن؟ قىز، شاھزادە ئەتراپىدىكى كىشىلەرنى تەپسىلى كۆز- تىپ، ئالى ھوقۇق - مەرتىۋىلىك ۋەزىر - ۋۇزرالارنىڭ ھەممىسى يەپ - ئىچىشتىن باشقىنى بىلمەيدىغان دۆتلەر

پېترارکا، مەشھۇر دېموكراتىك شائىر، «14 مىسرالىق شېئىر»نىڭ ئىجاتچىسى، ئۇ ياۋروپا شېئىرىيىتىگە چوڭقۇر تەسىر كۆرسەتكەن. 1374 يىلى پېترارکا ۋاپات بولغاندا، بوكاچۇ روھىي جەھەتتە ئېغىر زەربىگە ئۇچراپ، ناھايىتى مىسكىن - پەرىشان بولۇپ قالدى. ئىككىنچى يىلى، بۇ ئۇلۇغ ئەدىبنىڭ نامراتلىق، مىسكىنلىك ئىچىدە ئالەمدىن ئۆتتى.

لاپتۇ. ئۇ، يۈرەكنى سۆيۈپ تۇرۇپ: «بۇ ئالتۇن رۇمكا سىنىڭ تاۋۇتۇڭ بولسۇن» دەپتۇ ۋە ئلرقىدىنلا ئالتۇن رۇمكىغا زەھەر قۇيۇپ، بىراقلا ئىچىۋېتىپتۇ. ئۇ جان ئۈزەر ۋاقىتىدا ئاتىسىغا: «مەن جىسكارد بىلەن بىر يەرلىكتە ياتىمەن!» دەپتۇ.

بۇ تىراگىدىيە خاراكتىرلىق ھېكايە نىمىنى چۈشەندۈرىدۇ؟ ئۇ، ئىنسانىنىڭ ئازات، ئەركىن بولۇشى لازىملىغىنى چۈشەندۈرىدۇ. چۈنكى ئوتتۇرا ئەسىردىكى ھۆكۈمرانلىق شۇنداق ئېغىر ئىدىكى، خەلق فېئودال پادىشا، دىنىي جەمئىيەت كۈچلىرى دەستىدىن تىنالمايتتى، قىلچىلىك ئەركىنلىك گىمۇ يوق ئىدى. شۇڭا ئىنسانىي ئەركىنلىك ۋە ئازاتلىقنى قولغا كەلتۈرۈش، فېئودالىزىمنىڭ چەكلىمىسىنى بۇزۇپ تاشلاشنىڭ مۇھىم تەرىپى ھېسابلىناتتى. بوكاچۇنىڭ بۇ ئەسىرى فېئودالىزىمغا قارشى دېموكراتىك ئىدىيە بىلەن تولغان.

«ئون كۈنلۈك ئىشلار توغرىسىدا» يېزىلغاندىن كېيىن، فېئودال كۈچلىرىنىڭ قاتمۇ قات كاشىلىسىغا ئۇچرىدى. بوكاچۇ ئۆزىمۇ تۈرلۈك زىيانكەشلىكلەرگە ئۇچراپ، يېزىقچىلىقنى تاشلاپ، ئەدەبىي تەتقىقات بىلەن شۇغۇللىنىشقا مەجبۇر بولدى. ئەمما بۇنىڭ بىلەنمۇ فېئودال كۈچلىرىنىڭ بېسىمىدىن قېچىپ قۇتۇلالمىدى. 1362 - يىلى، خرىستىيان دىنىي جەمئىيىتى ئادەم ئەۋەتىپ بوكاچۇغا تىل - ھاقارەت قىلدى ۋە تەھدىت سالدى. بۇنىڭ بىلەن بوكاچۇ بارلىق ئەسەرلىرىنى، جۈملىدىن «ئون كۈنلۈك ئىشلار توغرىسىدا»نىمۇ كۆيدۈرۈۋەتمەكچى بولدى. بەختكە يارىشا دوستى پېتراركانىڭ قاتتىق توسۇشى ئارقىسىدا ئۇنداق قىلمىدى.

نورماندییلیکلەر دېڭىزدىن ئۆتىەكتە

فرانسیه پادىشاسى بېكىتكەن ۋەزىر دىگەن سالاھىيىتى بىلەن فرانسىيىدە فرانسیه خان جەمەتى ئىگەللىگەن زىمىندىن ئالتە باراۋەر ئارتۇق زىمىننى ئىگەللىۋالدى. شۇنىڭ ئۈچۈن، فرانسیه پادىشاسى فرانسىينىڭ بىرلىككە كەلتۈرۈش يۈزىسىدىن ئەنگلیه بىلەن پات - پات قوراللىق ئۇرۇش قىلىپ تۇردى.

1328 - يىلى فرانسیه پادىشاسى فىلىپ VI تەختكە ئولتۇردى. بۇ چاغدا ئەنگلىيه پادىشاسى ئېرۋارد III بولۇپ، ئۇ ئۆزىنى فىلىپ VI نىڭ جىيەن نەۋرىسى دەپ، فىلىپ VI بىلەن پادىشالىق ۋارىسلىق ھوقۇقى تالاشتى. ئەمما بۇ بانا بولۇپ، ھەقىقى تالاش باي - ئاۋات توقۇمچىلىق رايونى فلاندىرىيه ئۈچۈن ئىدى. 1337 - يىلى دېكابىردا، بۇ ئىككى دۆلەت ئوتتۇرىسىدا ئاخىرى 100 يىل داۋام قىلغان ئۇرۇش پارتلىدى.

ئوق - يا جېڭى

ئوتتۇرا ئەسر تارىخىدا، ئەنگلىيە بىلەن فرانسىيە ئىلك مۇناسىۋىتى ئىنتايىن قويۇق بولسىمۇ، پات - پات توقۇنۇشلارمۇ بولۇپ تۇراتتى. مىلادىنىڭ 10 - ئەسرىدىلا فرانك پادىشالىغى بىر مۇنچە كىنەزلىكلەرگە بۆلۈنۈپ كەتكەن بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە ھەممىدىن كۈچلۈكرەكى فرانكنىڭ غەربىدىكى نورماندىيە كىنەزلىگى ئىدى. نورماندىيە كىنەزلىگىنى راماش بوغۇزى (ھازىر دوۋېر بوغۇزى دەپ ئاتىلىدۇ) ئەنگلىيە پادىشالىغىدىن ئايرىپ تۇراتتى. 11 - ئەسرنىڭ ئىككىنچى يېرىمىدا نورماندىيىنىڭ كىنەزى ۋىلىيام ئەنگلىيىنىڭ ئىچكى قالايمىقانچىلىغىدىن پايدىلىنىپ، دېڭىزدىن ئۆتۈپ ھۇجۇم قىلىپ ئەنگلىيىنى مەغلۇپ قىلدى ۋە ئۇزۇن ئۆتمەيلا لوندونغا بېسىپ كىرىپ، تاج كىيىپ ئۆزىنى ئەنگلىيە پادىشاسى، دەپ ئاتىدى. بۇ ۋەقە تارىختا «نورماندىيە ئىسىتىلاسى» دەپ ئاتالدى.

12 - ئەسرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا، ۋىلىيامنىڭ كېيىنكى ئەۋلادى ئەنگلىيە زېمىنىنى ئىگەللەش بىلەنلا قالماي،

سىگە مەلۇم بولۇپ قالدى.

ئەنگلىيە قوشۇنى ئۇچ رەت جەڭ سېپى تۈزۈپ، ھەممىسى يەرگە يېتىۋالغان ئىدى. بۇلارغا قوماندانلىق قىلىۋاتقان ئەنگلىيە شاھزادىسى فرانسىيە قوشۇنىنىڭ يېقىنلاپ كەلگەنلىگىنى كۆرۈپ، دەرھاللا قوشۇنغا ئورنىدىن تۇرۇشقا بۇيرۇق بەردى. بۇلار بىرمالال ھالدا ئۆز سەپلىرىنى رۇسلاشتى: ئوق-ياچىلار چاسا سەپ بولدى؛ ئېغىر ئاتلىقلار سەپنىڭ ئەڭ ئالدىغا تۇردى؛ ئىككىنچى سەپتىكى ئەسكەرلەر قانات شەكلىدە سەپ بولۇپ، جەڭگە ھازىر بولۇپ تۇردى.

ئەنگلىيە قوشۇنىنىڭ بۇ ھالىتىنى كۆرگەن فىلىپ VI نىڭ غەزەپتىن كۆزلىرى قان قۇيغاندەك بولۇپ كەتتى. ئۇ ئۆز قوشۇنىنىڭ پاتىپاراق بولۇپ كەتكىنىگە قارىماي ئوفىتسېرلارغا بۇيرۇق قىلدى.

— ئوق - ياچىلار ئالدىغا چىقىپ دەرھال جەڭ باشلىسۇن!

فرانسىيە پادىشاسى بۇ قېتىم 15 مىڭ ئوق - ياچى ئىلىپ كەلگەن بولۇپ، بۇلارنىڭ ھەممىسى گېنۇيىدىن ئىلىنغان يالالانما ئەسكەرلەر ئىدى. ھەر بىرى مىنۇتىغا تۆت دانە ئوق ئاتالايتتى.

— ئالىلىرى گېنۇيىلىك بۇ نىمىلەر: «بۇگۈن ئوق - يا يۇدۇپ كۆپ يول يۈرىدۇق، ھېرىپ ماجالىمىز قالمىدى، بىر-دەم ئارام ئېلىۋېلىپ جەڭ باشلىساق» دەيدۇ، — دەپ مەلۇمات يەتكۈزدى.

بۇ گەپنى ئاڭلاپ فىلىپ VI نىڭ چىكە تومۇرلىرى كۆپۈپ كەتتى - دە، زۇلپىقارىنى سۇغۇرۇپ ئېلىپ، يېنىدا تۇر-

تۇرۇش يېڭى باشلانغاندا، ھەر تەرەپنىڭ ھەربى پائالىيىتى ناھايىتى ئاستا بولدى، ئەمما 1340 - يىلىغا كەلگەندە، ئەنگلىيە دېڭىز ئارمىيىسى مەلۇم بىر پورت ئەتراپىدا فرانسىيە كېمە ئەترىدىنى تارمار كەلتۈرۈپ، دېڭىز بويىچە ئۈستۈنلۈككە ئىگە بولدى. ئەمما ئاردىدىن ئالتە يىل ئۆتكەندە، ئەنگلىيە قۇرۇقلۇق ئارمىيىسى يەنە فرانسىيە زېمىنىدا پەيدا بولدى. بۇ ئەھۋالدا فرانسىيە پادىشاسى ئۇلارنىڭ ئەلۋەتتە تارمار قىلىشى، نومۇسنى ئاقلاپ، دەردىنى چىقىرىۋېلىشى تۇرغان گەپ ئىدى. قۇياش ئەمدى كۆتىرىلىشى بىلەن تەڭ، فرانسىيە پادىشاسى قوشۇنغا ئۆزى بىۋاستە قوماندان بولۇپ، مەمۇرى ساراي تۇرۇشلۇق جاي ئابېبۋېل شەھىرىدىن جاراڭلىق ھەربى مارشى ۋە ياڭراق جەڭ دۇمباقلىرىنى ياڭراتقان ھالدا يولغا چىقتى.

شەھەردىن چىقىپ تېخى ئالتە - يەتتە ئېنگىلىز مىلى ماڭماي تۇرۇپلا، كىرىسى دەيدىغان بىر كىچىك بازار ئەتراپىغا كەلگەندە، ئالدىنقى قاراۋۇل قىسىم: ئالدىمىزدا ئەنگلىيە ئارمىيىسىنىڭ تۇغقى كۆرۈنۈۋاتىدۇ، دەپ جەددى خەۋەر يەتكۈزدى.

شۇنىڭ فىلىپ VI قىسىملار يۈرۈشنى توختىتىشنى، تۇرغان يېرىدە بۇيرۇق كۈتۈشنى بۇيرۇدى. ئەمما نېمە ئۈچۈن بۇ جەڭ ئالدىدىكى قىسىم نەۋاق يۈرۈشنى توختاتقان بولسىمۇ، كەينىدىكى قىسىم توختىماي، ئالدىدىكىلەرنى مەجبۇرىي مەجبۇر قىلدى. سەپ قالايمىقانلىشىپ، پادىشا، ئوفىتسېرلار قوشۇننى باشقۇرالمىدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇزۇن ئۆتمەيلا، فرانسىيە قوشۇنى تامامەن دىگۈدەك ئەنگلىيە ئارمىيە

ئوق - يا ئېتىشقا كىرىشتى. بۇلارنىڭ ئوقى ھەم مەركەزلەشـ
كەن، ھەم كۆچلۈك ئېتىلدىكى، فرانسىيە ئوق - ياچىلىرىنىڭ
يۇز - كۆز، كۆكسىلىرىگە يامغۇردەك كېلىپ تېگىپ، ئۇلارنى
شەرمەندىلەرچە چېكىنىشكە مەجبۇر قىلدى. ئەسلىدە، ئەنگلـ
يە ئوق - ياچىلىرىمۇ يالالانما ئەسكەر بولسىمۇ، لېكىن بۇـ
لارنىڭ ھەممىسى ئەنگلىيىنىڭ ئۆزىدىن ئېلىنغان ئەسكەرـ
لەر ئىدى ھەم ناھايىتى ئېغىر يالارنى ئىشلىتىشنى بىلەتتى،
ئوقىنىمۇ 350 قەدەمنىڭ نېرىسىدىكى نىشانلارغا خاتاسىز
تەككۈزەلەيتتى، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئوق - يا ئېتىش سۈرئىتى
گېنۇيىلىكلەرنىڭكىدىن تېز بولۇپ، مىنۇتىغا 15 دانە ئوق
ئاتالايتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇلارنىڭ تۇرغان ئورنى كۆن
نۇرى چاقمايدىغان ئوبدان جاي بولغاچقا، بۇ قېتىمقى
ئوق - يا جېڭىدە ئۈستۈنلۈكنى ئىگەللىدى.

ئۆز ئوق - ياچىلىرىنىڭ پايپىتەك بولۇپ قېچىۋاتقانـ
لىغىنى كۆرگەن فرانسىيە پادىشاسى بۇيرۇق قىلدى:

— ئاۋۇ تۈزكورلار چېچىپ تاشلانسۇن، چېچىپ تاشلانـ
مسا ماڭا كاشىلا بولۇپ، قوشۇننى قالايمىقانلاشتۇرىدۇ! —
پادىشانىڭ بۇيرۇغى بىلەن تەڭ بىر ئەترەت ئېغىر ئاتلىق
ئەسكەرلەر ھەدەپ چېكىنىۋاتقان ئوق - ياچىلار قوشۇنىغا
چېچىپ ببرىپ، ئۆز ئوق - ياچىلىرىنى قىر - چاپ قىلدى.
فرانسىيە قوشۇنى تامامەن مالمانلىشىپ كەتتى.

فرانسىيە قوشۇنىنىڭ سەپلىرى قالايمىقانلىشىپ كەتكەنـ
لىگىنى كۆرگەن ئەنگلىيە قوشۇنى ئۆتكۈر ئوق - يا ئوقلىرىنى
فرانسىيە ئارمىيىسىنىڭ ئېغىر ئاتلىقلار قوشۇنىغا ئۇزمەي
ئېتىشقا باشلىدى؛ ئارقىدىنلا ئاتلىق ئەسكەرلەر بىلەن پىيادە

غان بىر تۈپ دەرەخنى شارت قىلىپ چېپىپ تاشلىدى:

— بۇيرۇق: دەرھال جەڭ باشلانسۇن، بولمىسا مۇشۇ يەردىلا چېپىپ تاشلايمەن!

بۇ چاغ توساتتىن ھاۋا قاراڭغۇلىشىپ، ئارقىدىنلا گۈلدۈرلەپ چاقماق چېقىلىپ، يامغۇر چىلەكلەپ قۇيغاندەك تۆكۈلۈشكە باشلىدى. ھەر ئىككى تەرەپ جىمىپ قېلىشتى.

ئارىدىن ئانچە ئۇزۇن ئۆتمەيلا چاقماق - يامغۇر توختاپ ھاۋا ئېچىلىدى، قۇياش نۇرى پارلىدى. قۇياش نۇرى ئەنگلىيە قوشۇنىنىڭ كەينى تەرىپىدىن چۈشكەن بولغاچ، فرانسىيە قوشۇنىنىڭ كۆزىنى چاقتى.

فىلىپ VI نىڭ جىددى بۇيرۇغىنىڭ تەسىلكىسى ئاستىدا فرانسىيە قوشۇنىنىڭ ئوق - ياچىلىرى يىغىلىپ ھۇجۇم باشلىدى. ئۇلار باشتا سەكرىشىپ - ۋاقىرىشىپ، ئەنگلىيە قوشۇنىنى ھەرنىمىلەرنى دەپ تىللىغان بولسىمۇ، ئەنگلىيە ئارمىيىسى پىسخىنت قىلماستىن سېپىنى بۇزماي تۇرۇۋەردى. بۇنىڭ بىلەن فرانسىيە ئوق - ياچىلىرى يەنە ھەدەپ سەكرەپ - تىللاپ، ئاستا - ئاستا ئىلگىرىلىدى. ئەمما ئەنگلىيە ئارمىيىسى مىدىر - سىدىر قىلماستىن تۇرۇۋەردى. ئوق - ياچىلار 3 - نۆۋەت يەنە سەكرەپ چۈقان كۆتەرگىنىچە ئالغا ئىلگىرىلەپ، ئوق - يادىن شىددەت بىلەن ئوق ئۇزۇشكە باشلىدى. بىراق بۇلار كۈن نۇرىغا قارشى بولغاچقا، كۆزىنى چېقىپ، ئوقنى نىشانغا تەككۈزەلمىدى.

دەل مۇشۇ پەيتتە ئەنگلىيە شاھزادىسىنىڭ بىر ئىغىز بۇيرۇغى بىلەنلا، ئەنگلىيە ئوق - ياچىلىرى ئالدىغا چىقىپ،

«جاكۇرپي» قوزغىلىڭى

كرېسى ئۇرۇشىدىن تۆت يىل كېيىن، فرانسىيە پادىشاسى فىلىپ VI، ئەنگلىيەدىن ئەنتىنى ئىلىشقا ئۇلىگۈرەلمەي ئۆلۈپ كەتتى. ئۇنىڭ ئوغلى جون II تەختكە چىقىپ، ئاتىسىنىڭ ئىرادىسىگە ۋارىسلىق قىلىش ئۈچۈن، ئەنگلىيە بىلەن ئاخىرغىچە جەڭ قىلىشقا بەل باغلىدى. بىراق ئەپسۇسلىنارلىغى شۇكى، 1356 - يىلىدىكى بىر قېتىملىق جەڭدە، ئاتىسى فىلىپ VI گە ئوخشاش ئېغىر مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىغانلىقى ئۈستىگە، ئەنگلىيە قوشۇنىغا ئەسىر چۈشتى. ئەنگلىيە پۇرسەتنى غەنىمەت بىلىپ، فرانسىيەدىن نۇرغۇن مال - دۇنيا شۇلۇۋالدى.

بۇ خەۋەر تارقىلىشى بىلەن تەڭ، پۈتكۈل فرانسىيە پاتىپاراق بولۇپ كەتتى. شاھزادە ئۇرۇش راسخودى توپلاش ۋە پادىشانى پۇل تۆلەپ قايتۇرۇۋېلىش كويىدا، كەڭ كۆلەمدە مۇستەبىت ئىستىبداتلىق يۈرگۈزۈپ، پارىژ خەلقىنىڭ ئىسيان كۆتىرىشىگە سەۋەپ بولدى. شاھزادە ئىشىنىڭ چاتاقلىغىنى كۆرۈپ، 1358 - يىلى باھاردا پارىژدىن قېچىپ چىقىپ ۋە پۈتكۈل پايتەختىنى قامال قىلىۋېلىپ، شەھەر خەلقىنى ئاچارچىلىق خەۋپىگە قالدۇردى.

شۇنىڭ بىلەن بىللە، دىخانلارمۇ تۇشمۇ تۇشتىن قوزغىلىپ

ئەسكەرلەر فرانسىيە قوشۇنى ئىچىگە باستۇرۇپ كىرىپ، ئۆزى بىلگەنچە قىر - چاپ قىلدى. فىلىپ VI ئەھۋالنىڭ چاتاق بولۇۋاتقانلىغىنى كۆرۈپ، ئەسكەرلىرى بىلەن دەرھال كەينىگە قاچتى.

بۇ ئۇرۇشتا فرانسىيە قوشۇنىدىن 1500 ئادەم ئۆلدى، ئەنگلىيە قوشۇنىدىن بولسا 40 نەچچە كىشىلا چىقىم بولدى.

بۇ مىلادى 1337 - يىلىدىن 1453 - يىلىغىچە داۋام قىلغان ئەنگلىيە - فرانسىيە «يۈز يىللىق ئۇرۇش» نىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدىكى مەشھۇر جەڭ — «كىرىسى ئۇرۇشى» ئىدى.

ئەنگلىيە ئارمىيىسى فرانسىيە شەھەرلىرىنى قورشىماقتا

ئۆلتۈرۈپ، تۈرار جايلىرىنى تامامەن ۋەيران قىلىپ تاشلايتتى، فېئودالىلىق مەجبۇرىيەت خاتىرىلىنىدىغان خاتىرە - دەپتەر-لىرىنى كۆيدۈرۈۋېتەتتى. ئاقسۆڭەك، قورۇق ئىگىلىرى قورققـ-نىدىن بالا - چاقىلىرىنى ئېلىپ، يېراق - يېراقلارغا قېـ-چىپ بېرىپ پانالىناتتى. قوزغىلاڭچىلار يول بويى قوشۇنىنى كېڭەيتىپ باراتتى. نۆرغۇن شەھەر كەمبەغەللىرىمۇ قوشـۇنـغا قاتناشتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئەڭ زور بولغىنى بىر قوشـۇنـنـڭ ئادەم سانى 6000 دىن ئاشقان ئىدى. كارل، تارقاق قوشۇنىنى بىرلەشتۈرۈشكە شۇنچە ھەرىكەت قىلىپ كۆرگەن بولسـمۇ زا-دىلا مۇمكىن بولمىدى.

تەرەپ - تەرەپكە قېچىپ كەتكەن ئاقسۆڭـەك، قورۇق ئىگىلىرى ناھايىتى تېزلا ئويغاندى. تۈرلۈك ئەكسىيەتـچـىل كۈچلەر تېزلا بىرلەشتى. شاھزادىـنـڭ ئاچـسـنـڭ ئېرى ناۋارىرا پادىشالىغىنىڭ «ئادەمخور»ى چارلىس، قېيـنـاتـسـى ئەسىرگە چۈشكەن پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ، پادىشالىق ئورنىنى تارتىۋېلىشنى ئويلاپ يۈرەتتى، ئۇنىڭ ئۇستىگە فرانسىيەدە نۆرغۇن ھوجـرىلىرى بار ئىدى. شۇڭا ئۇ كۆپـلەپ ئەسـكەر ئەۋەتىپ قوزغـىـلاڭـنـى باستۇردى، ھەتتا فرانسىيە بىـلەن ئۇرۇش ھالىتىدە تۇرغان ئەنگلىيە فېئودال قورۇق ئىگىلىرىمۇ فرانسىيەدىكى ئۇرۇق - تۇققانلىرىـنـڭ تەلەپ قىلىشى ئار-قىسىدا، قوزغىلاڭنى باستۇرۇشقا ئادەم ئەۋەتتى.

بىر قېتىم قوزغىلاڭچىلار 300 ئاقسۆڭـەك ئايال مو - ئى - رانىغا قېچىپ كەپتۇ، شاھزادىنىڭ خوتۇنـمۇ بار ئـ-كەن دەپ ئاڭلاپ، شـۇنان 9000 ئادەم بـىـلەن ئۇ يـەرگە باردى، بۇلار شەھەر تۆۋىگە يېتىپ بارغاندا، شەھەردىكى كەمـ-

ئاقسۆڭەكلەر ۋە خوجىدارلارغا قارشى تۇردى. شۇ يىللى ئىيۇنغا كەلگەندە، قوزغىلاڭ تېزلا پارتىز ئەترايىدىكى ئۆلكىلەرگىچە كېڭىيىپ، فرانسىيىنىڭ شىمالىنى قاپلىدى. قوزغىلاڭچىلار پارتىز خەلقى بىلەن مۇناسىۋەتمۇ ئورناتتى.

قوزغىلاڭچىلار داھىسى ھەربىي ئىشلار تەجرىبىسىگە باي بىر دىخان بولۇپ، ئۇنىڭ ئىسمى گىللوم كارل ئىدى. ئۇنىڭ گەپ - سۆزلىرى ناھايىتى ئاددى بولسىمۇ، خەلقنى قوزغىلاڭغا سەپەرۋەر قىلىشتا ناھايىتى زور چاقىرىق كۈچىگە ئىگە ئىدى.

— دىخان قېرىنداشلار! ئېلىمىز فرانسىيىنى كىم قىلايمىقان قىلدى؟ ئاقسۆڭەك، چەۋەندەز، تۆرىلەر (تۆرە - چەۋەندازلارنىڭ مۇھاپىزەتچىلىرى، چەۋەندازلىققا كۆتىرىلىش ئاددىدىكى مەنسەپ!) ئەگەر بىز ئۇلارنى يوقاتساق، ھەممىمىز ياخشى كۈن كۆرىمىز! قېرىنداشلار، مېنىڭ ئارقامدىن مېڭىپ، ئۇلارنىڭ بىرىنى قويماي ئۆلتۈرۈڭلار، بىرىنىمۇ قالدۇرماڭلار! ئوردا - سارايلىرىنى كۆيدۈرۈڭلار، بىرىنىمۇ قويماي كۆيدۈرۈڭلار!

غەزەپكە كەلگەن كىشىلەر تەڭلا چۇقان سېلىشتى:

«ئاقسۆڭەكلەرنى يوقىتايلى، تەل - تۆكۈس يوقىتايلى!»

قوزغىلاڭچىلارنىڭ سانى كۆپىيىپ 100 مىڭ كىشىدىن ئاشقان بولسىمۇ، ناھايىتى تارقاق ئىدى: چۇماق - كالتەك، پىچاق - قىڭراقتىن باشقا قورال - يارىغى يوق ئىدى. ئۇلار ھەمىشە كۆچىنى مەركەزلەشتۈرۈپ، ئاقسۆڭەك، قوروق ئىگىسى ۋە چەۋەندازلارنىڭ قۇرغان - سارايلىرىغا ئويلىمىغان يەردىن ھۇجۇم قىلىپ، ئۇلارنىڭ ئائىلە ئەزالىرىنى قويماي

چېگىنىپ، يول بويى قانلىق قىرغىن قىلىندى. قىرىپ - چېپىپ ھېرىپ قالغان ئاقسۆڭەك، ساقچىلار، قوزغىلاڭچىلارنى توپ - توپى بىلەن دەريا بويىغا قوغلاپ بېرىپ، دەريانى چۈشۈرۈپ ئۆلۈ تۈرۈۋەتتى. بۇ كۈنى «جاكۇربي»لاردىن 7000 دىن كۆپرەك كىشى ئۆلدى. ئاقسۆڭەك، ساقچىلار شەھەرگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، ئوت قويۇپ شەھەرنى كۆيدۈردى، شەھەردىكى كەمبەغەللەرنى «جاكۇربي»لارغا يارەدەم بەرگەنلىگى ئۈچۈن تامامەن ئۆلتۈرۈۋەتتى.

10 - ئىيۇن، كارل باشچىلىق قىلغان دىخانلار قوشۇنى «ئادەمخور» چارلىس باشچىلىق قىلغان قوشۇن بىلەن بۇۋى رايونىنىڭ مەيلۇ دېگەن يېرىگە يېقىن بىر جايدا ھەل قىلغۇچ جەڭ قىلدى. دىخانلار قوشۇنىنىڭ ئادەم سانى7000—6000، «ئادەمخور» چارلىسنىڭ ئادىمى تەخمىنەن مىڭ كىشىلا ئىدى.

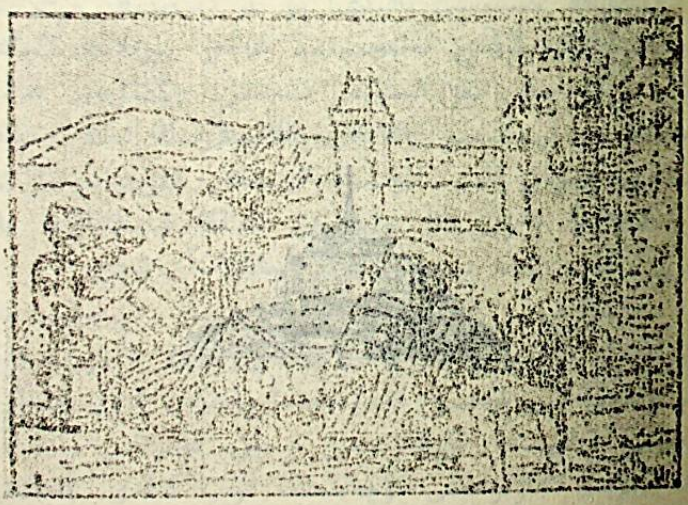
بۇ قېتىم «جاكۇربي»لار رەتلىك سەپ تۈزدى، تەشكىلىي ئىنتىزامى قاتتىق، قورال - جابدۇقلىرى بىرقەدەر ياخشى بولغاچقا، «ئادەمخور» چارلىس يەڭگىللىك بىلەن ھۇجۇم قىلىشقا پېتىنالمىدى، ھەلە - مىكىر ئىشلىتىپ، كارلنى تەنپەنگە تەكلىپ قىلدى. كارل، دۇشمەننىڭ شىرىن سۆزىگە ئىشىنىپ تەنپەنگە باردى. ئويلىمىغان يەردىن دۇشمەن لاگىرىغا كىرىشى بىلەنلا، چارلىس بۇيرۇق بېرىپ ئۇنى تۇتقۇزدى. ئاقسۆڭەكلەر قېپ - قىزىل قىلىپ قىزىتىلغان تۆمۈر ھالقىنى پادىشا تاجىسى دېگەن مانا مۇشۇ، دەپ ئۇنىڭ بېشىغا كىيگۈزۈپ، قاتتىق ئازاپلىغاندىن كېيىن، ئۆلتۈرۈۋەتتى. داھىسىنى يوقاتقان قوزغىلاڭچىلار ئاخىرقى ھېساپتا دۇشمەن تەرىپىدىن

بەغەللەر شەھەر قوۋۇغىنى ئېچىپ بۇلارنى شەھەرگە كىرگۈ-
زۈپ قويدى، ئاقسۆڭەك ئايالارنىڭ ھەممىسى شەھەردىكى،
ئەتراپىنى بىر دەريا دەۋر قىلىپ ئاقىدىغان، ناھايىتى مەز-
مۇت بىر قورغاندا يېتىپ - قوپاتتى، بۇلار كىيىم - كېچەك
لەرى ماتا - خامدىن تىكىلگەن، چوماق كالتەك كۆتەرگەن
دىخانلارنىڭ قورغانغا ھۇجۇم قىلىپ كەلگەنلىگىنى كۆرۈپ
قورققىنىدىن ۋاقىراپ - جاقىراشتى:
« «جاكۇرېي» لار كەلدى، ۋاي... «جاكۇرېي»
لار...!»

«جاكۇرېي» — سەھرالىق دىگەن سۆز بولۇپ، بۇ، فېئو-
دال ئاقسۆڭەكلەر، دىخانلارنى كەمسىتىپ ئېيتقان سۆز ئىدى.
بۇ قېتىمقى قوزغىلاڭمۇ مۇشۇ نام بىلەن ئاتالغان ئىدى.

بۇ چاغدا ئەنگلىيىلىك بىر فېئودال قوروق ئىگىسى
زور بىر تۈركۈم ساقچى ئېلىپ مو - ئى - رانادىكى ئايال
لارنى يوقلىغىلى كەلدى. بۇلارنىڭ قورال - ياراقلىرى نا-
ھايىتى ياخشى بولغاچقا، قوزغىلاڭچىلارنىڭ قورغانغا ھۇجۇم
قىلىۋاتقانلىغىنى كۆرۈپ، تۈيۇقسىز ئاتاكىغا ئۆتتى. قوزغى-
لاڭچىلار قوشۇننىڭ سېپى بەك زىچ، قورال - ياراقلىرى
ئوسال بولغانلىقتىن، ئەنگلىيە ساقچىلىرى ئاتاكىغا ئۆتۈشى
بىلەنلا، ئۇلارنىڭ ئالدىنقى سېپى قالايمىقانلىشىپ، ھەش -
پەش دىگىچىلا بىر بىرىنى دەسسەپ - چەيلىشىپ چې-
كىندى. بۇ چاغدا مۇداپىئە ئەسلىھەسىنىڭ كەينىگە مۆكۈۋالـ
غان فرانسىيە ئاقسۆڭەكلىرى، چەۋەندازلىرى پۈرسەتتىن
پايدىلىنىپ ھۇجۇمغا ئۆتۈپ «جاكۇرېي»لارنى غەزەپ بىلەن
قىر - چاپ قىلدى. قوزغىلاڭچىلار ئالا - توپىلاڭ ئىچىدە

«جاكۇربي» قوزغىلىڭىدىن ئىككى يىل كېيىن، فرانسىيە بىلەن ئەنگلىيە تىنچلىق كېلىشىمى تۈزدى، فرانسىيە - ئەنگلىيە 100 يىللىق ئۇرۇشىنىڭ بىرىنچى باسقۇچى ئاخىرلاشتى. ئاردىدىن ئۇزۇن ئۆتمەيلا، ئەنگلىيە قوشۇنىغا ئەسىر چۈشكەن جون، تۇرمىدە ئۆلۈپ، پادىشالىق تەختىگە شاھزادە چىقتى، ئۇ ئۆزىنى چارلىس V دەپ ئاتىدى. بۇ چاغدا «جاكۇربي» قوزغىلىڭىدىن قورقۇپ كەتكەن ئاقسۆڭەكلەر پۈتۈن كۈچى بىلەن چارلىسنى قوللاپ. ئۇنىڭ ھاكىمىيەتىنى مۇستەھكەملىشىگە ياردەم بەردى. چارلىس V ھەربىي ئىسلاھات ئېلىپ بېرىپ، قۇدرەتلىك دېڭىز ئارمىيىسى قۇردى. 1369 - يىلى فرانسىيە قوشۇنى ئەنگلىيە قوشۇنىغا شىددەت بىلەن ھۇجۇم قىلىپ، فرانسىيە - ئەنگلىيە 100 يىللىق ئۇرۇشىنىڭ

14 - ئەسىردىكى توپ - زەمبىرەك

بىتچىت قىلىپ تاشلاندى.

شۇندىن كېيىن، ئاقسۆڭەك، فېئودال قورۇق ئىگىلىرى فرانسىيىنىڭ شىمالىدىكى دېخانلاردىن ياۋۇزلارچە ئۆچ ئالىدى. ئىككى ھەپتە ئىچىدىلا 20 مىڭغا يېقىن ئادەمنى قىرىپ ئۆلتۈردى، قېرى، ئاجىز، ئەر - ئايال، چوڭ - كىچىك لەرنىڭ ھېچقايسىسى بۇ ۋەھشى قىرغىنىدىن ئامان قالمىدى. بۇلارنىڭ ئۆيى - جايلىرى ۋەيران قىلىندى، ئاشلىق - تۇلۇكلىرى كۆيدۈرۈلدى، يېزا - مەھەللىلەر چۆللەشتى.

«جاكۇرىي» قوزغىلىڭى ھەققىدە ئەينى ۋاقىتتا بىر شائىر مۇنداق نەزمە يازغان ئىدى:

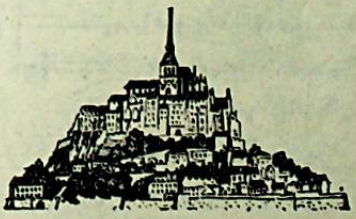
جاكۇرىيچىلار ئىسيان قىلىپ بۇزۇلدا،
ئىسلزادە جەمەتىنى ئۆلتۈردى.
تالان قىلىپ مال - مولكى ۋە جىنىنى،
ئۆيى - ۋاقىنى بۇزۇپ، چاقتى، كۆيدۈردى،
ۋادەرىغا. جاكۇرىيچىلار يېتىلىپ،
ئىسلزادە، چەۋەندازلار ئالدى ئۆچ،
ۋالوياداء پىكاردا، شامپاندا.
جاكۇرىيچىلار بۇ قىسمەتكە كەلدى دوچ،
مىدىشى رانا، پارىژدا. ھەر جايلاردا،
جاكۇرىيچىلار ئۆلتۈرۈلدى ئېسىلىپ.
ئۇرغۇن جەسەت ئېتىزلارغا تاشلاندى،
ئادەم يېشى ھايۋان كەبى كېسىلىپ.
ئاھ، بىچارە شۇ ئاق كۆڭۈل دېخانلار،
تۇگەپ كەتتى پاجىئەلىك قىرغىنىپا

لوندون مۇنارىسىنىڭ ئىشغال قىلىنىشى

ئەنگلىيە، فرانسىيە ئىككى دۆلەت ئوتتۇرىسىدىكى ئۇزۇن-داۋام ئۇرۇشنىڭ سوزۇلغان بۇ ئۇرۇش، ئەنگلىيىنىڭ ھالىدىن كەتكۈزدى. ئۇرۇش پارتلاپ ئۇزۇن ئۆتمەيلا، پۈتكۈل ياۋروپانى قاپلىغان قارا داغ كېسىلى (تارقىلۇچان چۇما كېسىلى) ئەنگلىيىدىكى 3 مىليون 500 مىڭ نوپۇسنىڭ يېرىمىنىڭ جېنىنى ئالدى؛ بۇ ئاز دېگەندەك، ئۇزلۇكسىز ئەسكەرلىككە ئېلىش نەتىجىسىدە، شەھەر، يېزىلاردا ئەمگەك كۈچى ناھايىتى تېز كېمىيىپ كەتتى. ھۆكۈمەت بەلگىلىمىسىدە يېزىلاردىن ياللانغان ياللانمىلارنىڭ ئىش ھەققى تولىمۇ تۆۋەن ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، خوجايىندىن ئايرىلغانلارغا قانۇن پانا بولمايدۇ. قاماقتا ئېلىنغانلارغا داغ-مال بىلەن تامغا بېسىلىدۇ، دەپ جاكالانغان ئىدى.

ئەنگلىيە قوشۇنىنىڭ ئۇرۇشتا ئارقا - ئارقىدىن مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىشى، ھۆكۈمەت بىلەن خەلق ئوتتۇرىسىدىكى بۇ زىددىيەتنى تېخىمۇ كەسكىنلەشتۈرۈۋەتكەن ئىدى. مەغلۇبىيەتنى غەلىبىگە ئۆزگەرتىش ئۈچۈن، قوشۇننى كېڭەيتىش ۋە ھەربىي ھازىرلىقنى كۈچەيتىشكە توغرا كەلدى، ۋاھالەنكى بۇ راسخوت سېلىغى يەنىلا دېخانلارنىڭ زىممىسىگە چۈشتى. يۇقۇرقى ئەھۋاللار خەلقنى، خۇسۇسەن دېخانلارنى

2 ـ باسقۇچنى باشلدى. بۇ ئۇرۇشتا فرانسيه قوشۇنى توپ ـ زەمبىرەكلەرنى كەڭ ئىشلتىپ، ئەنگلىيه قوشۇنىنىڭ قورغانلىرىنى توپقا تۇتتى. ئەنگلىيىنىڭ تاش، ياغاچ قۇرۇلمىلىق پۇختا قورغانلىرى ئاخىرى بۇزۇلۇپ، فرانسيه قوشۇنى ناھايىتى زور غەلبه قازاندى. 1380 ـ يىلىغا كەلگەندە، چارلىس V ئۆلدىغان چاغدا، فرانسيه قوشۇنى پۈتۈن زىمىنىنى ئاساسەن قايتۇرۇۋالدى. ئەنگلىيه قوشۇنى قەدەممۇ قەدەم چېكىندى، ئەنگلىيىنى قاتتىق ۋەھىمه باستى. بۇنىڭغا ئۇلاپلا ئەنگلىيىدىمۇ ھەيۋەتلىك دېخانلار قوزغىلاڭلىرى پارتلاشقا باشلدى.

ۋات تىلېر ئىسمىلىك بىر كىشىنى ئۆزىنىڭ داھىسى قىلىپ سايلىدى. تىلېر يېزىلىق تامچى بولۇپ، ھەربىي ئىشلاردىنمۇ بىرئاز خەۋىرى بار، تەشكىللەش ئىقتىدارى ناھايىتى ئۇستۇن ئادەم ئىدى. 10 - ئىيۇن، ئۇ قوزغىلاڭچى دىخانلارغا باشچىلىق قىلىپ، كېنىت ۋىلايىتىنىڭ ھەركىزىنى ئىشغال قىلدى ۋە باللىنى تۇرمىدىن قۇتقۇزدى. بۇ ئىككىيلەن پايتەخت لوندونغا بېرىپ پادىشا بىلەن كۆرۈشۈش قارارىغا كەلدى ۋە ھەرقايسى ۋىلايەتلەرگە ئادەم ئەۋەتىپ ئالاقە باغلىدى. نەتىجىدە بىرقانچە كۈن ئۆتە - ئۆتمەيلا، مەملىكەت بويىچە 40 ۋىلايەتتىن تەخمىنەن 25 ۋىلايەتتە قوزغىلاڭ پارتلىدى.

12 - ئىيۇن تىلېر، باللى باشچىلىق قىلغان 60 مىڭ كىشىلىك قوشۇن لوندوندىن ئانچە يىراق بولمىغان بىر تاغ چوققىسىغا كېلىپ ئورۇنلاشتى. بۇ ئىشتىن خەۋەر تاپقان پادىشا چارلىس II دەررۇ ئۇلارغا ئىككى چەۋەندازنى ئەۋەتىپ «سىلەرگە نىمە لازىم» دەپ سوراتقۇزدى. تىلېر: «بىز پادىشا بىلەن تەنپەن قىلىمىز» دەپ جاۋاپ بەردى. بۇ جاۋاپنى ئاڭلىغان پادىشا نىمە قىلارىنى بىلمەي تۇرغانىنىڭ ئۈستىگە ئۇنىڭ ۋەزىرى، قوشۇمچە باش ئېپىسكوپ كەنتىبولر سىمون بىلەن مالىيە ۋەزىرى: پادىشا بۇ يالاڭتۆش باندىتلار بىلەن كۆرۈشۈشكە ھەرگىز بولمايدۇ، ئامال قىلىپ ئۇلارنى باستۇرۇش كېرەك، دىدى. بۇنىڭ بىلەن پادىشا ئۇلار بىلەن كۆرۈشمەسلىك قارارىغا كەلدى. ھەمدە ۋەزىرلەرنىڭ تەكلىۋى بويىچە شەھەر ئىچىگە — لوندون مۇنارىسىغا مۆكۈۋالدى.

قاتتىق نارازى قىلدى. ھۆكۈمەتكە قارشى كەڭ بىر مەيدان كۆرەش دولقۇنى پارتلاش ئالدىدا تۇراتتى.

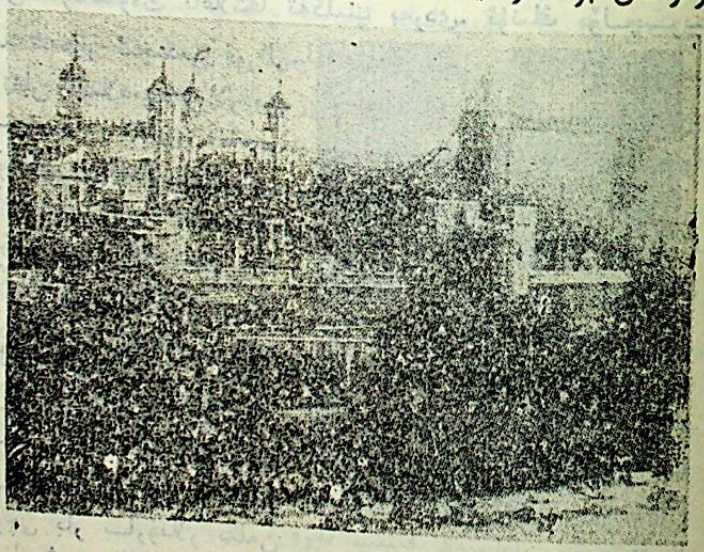
بۇ چاغدا، شەھەر ۋە يېزىلاردا بىرمۇنچە تەرىقەتچىلەر پەيدا بولدى. ئۇلار خالايىق ئالدىدا دىنىي جەمىيەتنىڭ زۇلمەتلىگىنى پاش قىلدى، تويماس - بالاخور فېئودال قوروق ئىگىلىرى ۋە ئۇرۇشقا تايىنىپ بېيىغان ئاچكۆز ئەمەلدارلارنى غەزەپ بىلەن سۆكۈپ: «ئادەم ئاتام يەر تېرىغان، ھاۋا ئانام رەخت توقۇغان چاغلاردا كىم ئاقسۆڭەك ئىكەن، يەر زىمىن خەلقنىڭ، ھەممە ئادەم باراۋەر...» دىدى.

بۇ تەرىقەتچىلەر ئىچىدە سۆزى ھەممىدىن ئۆتكۈر جۇن بالل ئىسىملىك بىر ئادەم بولۇپ، ئۇ بۇ نۇقتىنى ئەزەرنى تەرغىپ قىلىش بىلەنلا قالماي، خەلقنى توپلىنىپ لوندونغا بېرىپ، پادىشاغا يېڭى تۇرمۇش شارائىتى بېرىش توغرىسىدا تەلەپ قويۇشنى ئۇندىدى.

باللنىڭ بۇ تەرغىباتلىرى كەنتلىكلەر باش ئېپىسكوپى مى قاتتىق چۆچۈتتى. ئۇ ئىككى قېتىم پەرمان چىقىرىپ باللنى تۇرمىگە تاشلىغان بولسىمۇ، ئەمما ئۇ تۇرمىدىن چىقىش بىلەنلا يەنە شۇ تەرغىباتىنى داۋاملاشتۇردى. ئۇزۇن ئۆتمەي، تۇرمىگە 3 - قېتىم تاشلاندى. ئەمما بۇ چاغدا ئۇنىڭ نۇقتىئىنەزەرلىرى كەمبەغەللەرنىڭ قەلبىگە سىڭىپ كەتكەن ئىدى.

1381 - يىلى مايدا، لوندون ئەتراپىدىكى كېنىت ۋىلايىتى ۋە باشقا ۋىلايەتلەردىكى دىخانلار كىشى بېشىغا تاپشۇرۇلىدىغان باجغا قارشى تۇشمۇ تۇشتىن قوزغىلىپ

قورغان دەپ ئاتىلىدۇ. ئۇنىڭ ئاساسىغا بولۇنەتتى. تاشقى قورغان تاش بىلەن قوپۇرۇلغان پوختا سېپىل ئىدى. سېپىلدا توققۇز ئاكوپ ۋە كۈزەتخانا بار ئىدى. ئەتراپىدا كەڭ، چوڭقۇر قوغداش دەريا سى بار ئىدى. ئىچكى قورغان يۇمۇلاق، يەر رىم يۇمۇلاق ۋە چاسا 13 ئىگىز مۇنار ۋە بۇلارنى تۇتاش تۇرۇپ تۇرىدىغان سېپىلدىن تەركىپ تاپقان ئىدى. بۇ قەلئەنىڭ مەركىزىي قۇرۇلۇشى بىر ئاق مۇنار بولۇپ، بۇ مۇنارنىڭ شەرقىي غەرپ ۋە جەنۇبىي شىمال تەرەپلىرىنىڭ ئۇزۇنلۇغى 30 مېتىردىن كۆپرەك، ئىگىزلىگى 27 مېتىر بولۇپ، ھەممىسى ئاق مەر مەر تاش بىلەن قوپۇرۇلغان ئىدى. پادىشا مانا مۇشۇنداق پوختا - مەزمۇت قەلئەگە كىر ىۋالغان بولسىمۇ، يەنىلا يۇرتىگى پوك - پوك ئىدى.

لوندون مۇنارى

بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان قوزغىلاڭچىلار غەزەپتىن ئۆرتەندى - دە، ھەممەيلەن بىردەك توۋلىدى:

— شەھەرگە بېسىپ كىرەيلى! لوندون مۇنارىسىنى ئىشغال قىلايلى!

— باش ئېپىسكوپنى ئۆلتۈرەيلى!

— ئاقسۆڭەك بەگ - غوجاملارنى چېپىپ تاشلايلى!

شۇنداق توۋلاشقىنىچە 60 مىڭ كىشى دەرھال تاغ دىن چۈشۈپ، لوندونغا قاراپ ئېتىلدى، يولدىكى مۇناستىر سوتچى ۋە ئوردا ئەمەلدارلىرىنىڭ ئۆيلىرىنى ئۇرۇپ - چاقتى؛ پادىشا تۇرمىسىنى بۇزۇپ، گۇناكارلارنىڭ ھەممىسىنى قويۇۋەتتى. ئەتىسى ئۇلار شەھەر يېنىغا يېتىپ بارغاندا، لوندون شەھەر باشلىغى شەھەر قوۋۇغىنى ئەتتۇرۇۋەتكەن ئىدى. ئەمما شەھەر ئىچىدە قوزغىلاڭچىلارغا ھېسداشلىق قىلىدىغانلار ناھايىتى كۆپ بولغاچقا، دەرھال قوۋۇقنى ئېچىپ بەردى. قوزغىلاڭچىلار شەھەرگە كىرگەندىن كېيىن، بەزى كىنەزلەرنىڭ سارايلىرىنى ئوت قويۇپ كۆيدۈرۈۋەتتى، ئارقىدىنلا لوندون مۇنارىسىنى مەھكەم مۇھاسىرە قىلىۋالدى.

لوندون مۇنارىسى لوندون شەھىرىنىڭ شەرقىي جەنۇپ تەرىپىدىكى ئىگىز تاغ ئۈستىگە جايلاشقان بولۇپ، جەنۇپ تەرىپى تايمىس دەرياسىغا تۇتىشاتتى. بۇ مۇنار قۇرۇلۇشى 1078 - يىلى باشلىنىپ 20 يىلدا پۈتتۈرۈلگەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە مەزمۇت ھەربىي ئىستېھكام، ئىسسل - ھەشەمەتلىك ئوردا سارايلار، سۇرلۇك تۇرمىلەر، چېركاۋ ۋە جازا مەيدانى قاتارلىقلار بار ئىدى. پۈتكۈل قورغانىنىڭ كۆلىمى 18 ئىنگىلىز موسى بولۇپ، ئىچكى قورغان، تاشقى

گملندی، مۇنار ئىچىدىكى ئەسكەرلەرنى بولسا ۋاقتىنچە مىدىرلاتمىدى.

ئەتىسى تاڭ سۈزۈلۈشتىن باشلاپ، لوندون مۇنارىسىنى مۇھاسىرە قىلىپ تۇرغان قوزغىلاڭچىلار قوشۇنى قاتمۇ-قات چۇقان كۆتىرىشتى:

— پادىشا ئالىلىرى دەرھال چىقىپ بىزگە گەپ قىلسۇن!

— پادىشا ئالىلىرى يەنە چىقمىسا، مۇنارغا ھۇجۇم قىلىمىز!

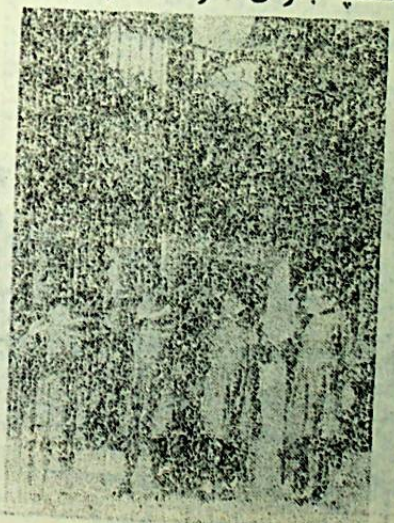
— پادىشا ئالىلىرى باش ئېپىسكوپ بىلەن مالىيە ۋەزىرىنىڭ بېشىنى دەرھال بىزگە تاپشۇرسۇن!

بۇ غەزەپلىك چۇقاننى ئاڭلاپ جان - ئىمانى چىقىپ كەتكەن پادىشا، كۆپچىلىك ئالدىغا چىقىپ سۆز قىلىشقا مەجبۇر بولدى. ئۇ چىقىپ كۆپچىلىككە سۆز قىلىشقا ماقۇل بولغان بولسىمۇ، مۇنار ئالدىدا سۆز قىلىش ئەپسىز بولغاچقا، كۆپچىلىكنى مەيدانغا توپلىنىڭلار، دىدى.

قوزغىلاڭچىلار تەنتەنە سادالىرىنى ياڭراتقىنچە مەيدانغا قاراپ يول ئالدى. پادىشا نەۋكەرلىرىگە مۇنار دەرۋازىسىنى ئاچقۇزۇپ. ئۇلار بىلەن بىللە مۇناردىن چىقتى.

بۇ چاغدا تىلېر بىلەن بالل يېتەكچىلىگەندىكى 400 نەچچە ئادەم مۇنارغا بېسىپ كىردى. بۇلارنىڭ قولىدا چوماق - كالتەك، دات بېسىپ كەتكەن قىلىچ ۋە ئىس تارتىپ قاردىپ كەتكەن ئوق - يادىن باشقا بىر نەرسە يوق ئىدى؛ ۋاھالەنكى تولۇق قورالىنىغان ياساۋۇل ۋە ئوق - ياچىلار قورقمىدىن ياغاچتەك قېتىپ تۇرۇپلا قېلىشتى. قايتۇرما زەربە بېرىشكە ھەيرەت قىلالمىدى. قوزغىلاڭچىلار ئەزەلدىن

بۇ كۈنى كەچتە پادىشا، پادىشا جەمەتىدىكىلەر، خىز-
مەت كۆرسەتكەن ۋەزىر - كىنەزلەرنى مۇنارغا چاقىرتىپ،
تاقابىل تۇرۇش تەدبىرلىرىنى كېڭىشۈاتاتتى. بۇلاردىن بە-
زىلەر مۇنارىدىكى 600 نەپەر قوراللىق ھەم تەجرىبىلىك
ياساۋۇل ۋە 600 نەپەر ئوق - ياچىلارنى يېرىم كېچە-
دە ئەۋەتىپ، زوراۋانلارنى ھاراق ئىچىپ مەس بولۇپ ئۇخ-
لاپ قالغان پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ قىرىپ تاشلاشنى تەك-
لىپ قىلىشتى؛ بەزىلىرى: بۇ زوراۋانلارنىڭ 20 دىن بىر-
مۇ ساۋۇت كىيىپ تولۇق قوراللانغان بولۇشى ناتايىن، شۇ-
ڭا ئۇلارنى چۈننى قىرغاندەك قىرىپ تاشلاش مۇمكىن،
دىيىشتى. لوندون شەھەر باشلىغى شەھەردىكى بارۇنلار بە-
لەن مۇناسىۋەت باغلاشقا تەكلىپ بەردى. ئۇنىڭ مۇلچىرە-

لوندون مۇنارىدىكى ساقچىلار

چە شەھەر ئىچىدىن قورال-
لانغان گىلادىياتورلاردىن
تەخمىنەن 8000 كىشىنى
قوزغاپ چىققىلى بولاتتى.
پادىشا، ھەمدەمچى قو-
شۇن يېتىپ كېلىشتىن ئىل-
گىرى زوراۋانلار مۇ-
نارغا باستۇرۇپ كىرىپ
قالسا جېنىمنى قانداق
قىلارمەن، دەپ قورقۇپ،
ئاخىرى شەھەر باشلىغىنى
شەھەردىكى قوراللىق
كۈچى بار بارۇنلار بىلەن
مۇناسىۋەت باغلاشقا بە-

باش ئېپسكوپ بېشىدا ئويناپ تۇرغان سان - سان-ناقسز پىچاق، پالتىلارنى كۆرۈپ لاغىلداپ تىترىگىنىچە، كىكەچلەپ ئاران - ئاران سۆزلىدى:

— باللىرىم، مېنى ئۆلتۈرۈۋەتسەڭلار، ئاللا سىلەرنى جازاغا تارتىدىغانلىغىنى ئۇقمامسىلەر؟ مۇشۇ ئىشىڭلار ۋەجىدىن ئەنگىلىيە يەنە مۇرتەدلىك (دىنىدىن قوغلاندى قىلىش جازاسى) گە ئۇچرايدۇ ئەمەسمۇ؟

قوزغىلاڭچىلار: بىز ھېچنىمىدىن قورقمايمىز: بېشىڭنى ئېگىپ، بوينۇڭنى چىقار، كاللاڭنى ئالمىز! دەپ جاۋاپ بەردى ۋە ئۇنى يەرگە بېسىپ شۇ يەردىلا چاناپ ئۆلتۈردى. بۇنىڭغا ئۇلاپلا مالىيە ۋەزىرى قاتارلىقلارمۇ تۇتۇپ كېلىنىپ ئۆلتۈرۈلدى. ئۇلارنىڭ كاللىسى دەرھاللا لوندون كۆۋرۈگى ئۈستىگە ئېسىلدى.

ئەمدى پادىشا ئۈستىدە توختىلايلى. ئۇ مەيدانغا كەلگەندىن كېيىن، بىرقانچە تۈمەن قوزغىلاڭچى:

— پادىشا ئاللىرى، بىز سىلىدىن بىزگە مەڭگۈلۈك ئەركىنلىك ۋە يەر - زېمىن بېرىشلىرىنى تەلەپ قىلىمىز، بىز ئەمدى يانچى بولمايمىز، ئېتىۋدال قورۇق ئىگىلىرىگە ئىشلەمچى بولمايمىز!— دېيىشتى.

— مەن سىلەرنىڭ تەلىۋىڭلارغا چىن دىلىمدىن قوشۇلمەن، — قاقباش پادىشا ئۆزىنى ئەتەي ئېغىر - بېسىق كۆرسىتىپ سۆزلىدى، — بىراق، سىلەر قايتىپ كېتىۋېرىڭلار. ھەر يۇرتتىن بىردىن ۋەكىل قالسا بولىدۇ، مەن سىلەرنىڭ تەلىۋىڭلارنى تەستىقلاپ يارلىق يازدۇراي، يارلىقتا سىلەر ئوتتۇرىغا قويغان تەلەپنىڭ ھەممىسى بولىدۇ، مەن

ئوردىغا كىرىپ باقمىغان بولغاچقا، پادىشانىڭ مۇداپىئە تۆ-
شۈگىگە چىقىپ ئېغىناپ بېقىشتى: بەزىلىرى تۈتەقۇچلۇق
شوتا بىلەن تار، بىر ئادەم ئاران ماڭالايدىغان مۇنار را-
ۋىغىغا چىقىپ، سۇندۇرۇش مۇمكىن بولغان بارلىق نەرسە-
لەرنى ئۇرۇپ سۇندۇردى، كۆپچىلىگى چېركاۋغا
بېسىپ كىردى.

باش ئېپىسكوپ، مۇنارنىڭ بىر نامازخانىسىدا تەقۋادار-
لىق بىلەن ناماز ئوقۇپ ئولتۇراتتى، ئۇ: «ئى پەرۋەردىگا-
رىم، جىمىكى بەندىلىرىڭ سەندىن بەخت ئاتا قىلىشنى
تەلەپ قىلماقتا»، دەپ تەلەپ قىلىۋاتقاندا، تىلىر، بالىلار-
نىڭ قوشۇنى ئۇنى قاتمۇ قات مۇھاسىرە ئىچىگە ئېلىپ
ۋالغان ئىدى.

— خەلقىنىڭ زىياندىشى مانا مۇشۇ يەردە! — با-
لا، باش ئېپىسكوپنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ غەزەپ
بىلەن توۋلىدى.

باش ئېپىسكوپ سەجدە سۇپىسىدىن ھايالسىز تار-
تىپ چۈشۈرۈلگەندىن كېيىن، قوزغىلاڭچىلار ئۇنى نامازخا-
نىدىن غاقىرىتىپ سۆرەپ ماڭدى.

— باللىرىم، سىلەر مېنى نېمە قىلماقچى، مەن
نېمە گۇنا قىلدىم؟ — ئېپىسكوپ ئەنسىز توۋلايتتى.

دەرۋازا ئالدىغا كەلگەندە باللا قېپ - قىزىل كۆزلىرى
بىلەن باش ئېپىسكوپقا سىختەك قادالدى ۋە ئۇنىڭ دىنىي
تونىدىن قاماپ تۇتقىنىچە:

— بىز سېنى ئۆلتۈرۈپ پادىشانىڭ، دىندارلارنىڭ
زىياندىشىنى يوقىتىمىز! — دەپ توۋلىدى.

مىنىڭ پادىشانىڭ ئالدىغا كەلدى.

— پادىشا ئالىملىرى، بىزنىڭ ئۇ تەرەپتىكى ئادەملىرىمىزنى كۆردىلىمۇ؟

— كۆردۇم، — دىدى پادىشا مەيداندىكى تىقما-تىقما بولۇپ كەتكەن ئادەملەر توپىغا قاراپ.

— بۇلارنىڭ ھەممىسى مېنىڭ قوماندانلىغىمغا بوي سۇنىدۇ، ماڭا سادىق بولۇش ھەققىدە قەسەمىمۇ ئىچىشتى. جاناپلىرىچە بۇلار ۋە لوندوندىكى تېخىمۇ كۆپ كىشىلەرنىڭ ئاسانلىقچە بۇ يەردىن كېتىپ قېلىشى مۇمكىنمۇ؟

— مەن يارلىق يېزىشقا ئادەم بۇيرۇدۇم. بۇلارنى قايتۇرۇشىڭىز كېرەك.

مۇشۇ گەپلەر بولۇۋاتقاندا، تىلېر، پادىشا يېنىدا پادىشانىڭ قىلىچىنى تۇتۇپ تۇرغان مۇھاپىزەتچى چەۋەندازنىڭ ئۆزىگە مەنسىتمىگەن ھالدا قاراپ تۇرغانلىغىنى كۆرۈپ قالدى - دە، غەزەپ بىلەن سۆزلىدى:

— قولۇڭدىكى قىلىچنى ماڭا تاپشۇر!

— ياق، — دىدى چەۋەنداز نەپرەت بىلەن، — بۇ، پادىشانىڭ قىلىچى، سەن بۇنى تۇتۇشقا يارىمايسەن!

— نېمە؟ سەن مېنى كۆزۈڭگە ئىلمايۋاتامسەن تېخى، جېنىڭنى ئالمسام سېنىڭ! — تىلېر شۇنداق دېگىنىچە، بىلىدىكى شەمشىرىنى سۇغۇردى. دەل بۇنىڭ ئۈستىگە لوندون شەھەر باشلىغى 12 نەپەر ئاتلىقنى باشلاپ پادىشانىڭ يېنىغا يېتىپ كەلدى. بۇلار ئۇزۇن چاپان كىيىۋالغان بولسىمۇ، چاپان ئىچىدىن تولۇق قوراللانغان ئىدى. تىلېرنىڭ شەمشىر سۇغۇرغانلىغىنى كۆرگەن شەھەر باشلىغى، پا-

مۆھۆرۈمنى باسمەن؛ بۇ ھۆججەتلەرنى ۋەكىللىككىلار ئېلىپ بارىدۇ.

بىرمۇنچە ئاق كۆڭۈل دىخانلار پادىشا بەرگەن ۋەدىگە ئىشىنىپ كەتتى ـ دە، پادىشا كېچە ـ كۈندۈزلەپ يازدۇرۇپ چىققان يارلىقنى ئېلىپ، ئۆيلىرىگە قايتىشتى. ئەمما تىلىپر بىلەن بالل بۇ يەردىن شۇنداقلا كېتىپ قېلىشنى خالىمىدى، ئۇلار قېپقالغان 30 مىڭ كىشى بىلەن بىرلىكتە، پادىشا بىلەن بولغان تەنپەننى داۋاملاشتۇردى ۋە: چېركاۋ ھەم ئىبادەتخانىلارنىڭ مەخپى يەرلىرىنى مۇسادىرە قىلىپ، يېرى ئاز دىخانلارغا بۆلۈپ بېرىش؛ فېئودال قورۇق ئىگىلىرىنىڭ بارلىق ئىمتىيازىنى بىكار قىلىش؛ فېئودال قورۇق ئىگىلىرى ئىگەللىۋالغان ئومۇمىنىڭ ئورمىنى ۋە كۆل ـ ئېرىقلىرىنى قايتۇرۇۋېلىش قاتارلىق تەرەپلەردە يېڭى تەلەپلەرنى ئوتتۇرىغا قويدى.

ئىيۇننىڭ 15 ـ كۈنى تىلىپر بىلەن بالل 20 مىڭ ئادەمنى مەيدانغا يىغىپ تاقابىل تۇرۇش چارىسى ئۈستىدە مەسلىھەت ئۆتكۈزدى. دەل بۇنىڭ ئۈستىگە، پادىشا 40 چە ئادەمنى ئەگەشتۇرۇپ يېتىپ كەلدى. تىلىپر، قوزغىلاڭچىلارغا قاراپ:

ـــ مەن ئۆزەم يالغۇز پادىشا بىلەن تەنپەن قىلىمەن. سىلەر مەن كۆز ئىشارىتى قىلغان ھامانلا ئوتتۇرىغا چىقىسىلەر ـ دە، پادىشادىن باشقا ھەممىسىنى ئۆلتۈرىسىلەر. ئەمما پادىشاغا ھەرگىز چېقىلمايسىلەر. بىز پادىشا بىلەن پۈتكۈل ئەنگلىيىنى كېزىپ چىقىمىز، پادىشانىڭ چاقىرىغىدىن پايدىلىنىپ دۆلەتنىڭ خوجايىنى بولىمىز، ـــ دېدى ـ دە، ئاتقا

ئۆتمەي ئۇنىمۇ تۆتۈپ چىقىپ ئۆلۈم جازاسى ھۆكۈم قىلىشتى. لوندون ئېپىسكوپى ئۇنى ئالدىسام تۆۋە قىلىپ كۆرىنايىنى ساقىت قىلارمىكىن دىگەن نىيەتتە جازانى ئىجرا قىلىشنى ئىككى كۈن كېچىكتۈرۈشنى تەلەپ قىلدى. بالل كەسكىنلىك بىلەن رەت قىلدى. ئاخىردا، باللنىڭ قوسغىنى يېرىپ، پۈت - قوللىرىنى كېسىپ ئاندىن كاللىسىنى ئېلىپ دەھشەتلىك ھالدا ئۆلتۈردى.

شۇندىن كېيىن، پادىشا قوراللىق قوشۇنىنى ئۆزى باشلاپ ھەرقايسى ۋىلايەت، ناھىيە، مەھەللىلەرگىچە بېرىپ، قوزغىلاڭغا ئىشتىراك قىلغانلارنى تازىلىدى ۋە جازالىدى ھەمدە ئۇلاردىكى يارلىقلارنىڭ ھەممىسىنى قايتۇرۇۋالدى. زور بىر تۈركۈم كىشىنى قولغا ئالغان ۋە دارغا ئېسىپ ئۆلتۈرگەندىن كېيىن، دىخانلارغا مۇنداق دىدى:

— مەن پادىشا نامىدىن بۇيرۇق قىلىمەنكى، سىلەر ئامان - خۇدا ئۆز يۇرتۇڭلارغا قايتىپ كېتىڭلار، بۇندىن كېيىن، پادىشا ۋە ئەمەلدارلارغا يامان نىيەتتە بولماڭلار ۋە قارشى چىقماڭلار؛ خىلاپلىق قىلغۇچىلارغا ئۆلۈم جازاسى بېرىلىدۇ. سىلەر ئىلگىرى يانچى ئىدىڭلار، بۇندىن كېيىنمۇ يانچى بولىسىلەر، كۈنۈڭلار ھازىرقىدىن ياخشى بولمايدۇ!

14 - ئەسىردە ئەنگلىيىدە يۈز بەرگەن ئەڭ زور بىر قېتىملىق قوزغىلاڭنىڭ جەريانى مۇشۇنداق بولغان ئىدى. بۇ قېتىمقى قوزغىلاڭغا ئاساسلىغى تېلىر رەھبەرلىك قىلغانلىقتىن، تارىختا «تېلىر قوزغىلىڭى» دەپ ئاتالدى.

گەرچە تېلىر قوزغىلىڭى مەغلۇپ بولغان بولسىمۇ، ئەمما ئۇ فېئودالىزىمغا قارشى تۇرۇشنىڭ ئوتىنى تۇتاشتۇرغان،

دىشاغا كۆز ئىشارىتى قىلىپ، توپنى يەرىپ تىلىرنىڭ يېنىغا كەلدى.

— ھۇ لۇكچەك، پادىشا ئالدىدا شۇنچىۋالا بىشەملىك قىلامسەن، نىمانچە ھەددىڭدىن ئاشىسەن! — شەھەر باشلىغى شۇنداق دەپ، پادىشاغا كۆز ئىشارىتى قىلدى. پادىشانىڭ «جايلاڭلار بۇنى» دىگەن سۆزى بىلەن تەڭ شەھەر باشلىغى قىلىچىنى سۇغۇرۇپ ئېلىپ، جەللى بىلەن تىلىرنىڭ مىڭىسىگە قارىتىپ چاپتى، تىلىر ئۆزىنى چەتكە ئېلىشقا ئۇلگۈرمەي دەرھال يەرگە يىقىلغان ئىدى، پادىشانىڭ بىر نەۋكىرى ئاتتىن سەكرەپ چۈشۈپ، ئۇنىڭ قوسىغىغا قارىتىپ قىلىچ ئۇردى. تىلىر نەق مەيداندىلا جان ئۈزدى.

مەيداننىڭ بىر چېتىدە تۇرغان قوزغىلاڭچىلار تىلىرنىڭ ئۆلگەنلىكىنى كۆرۈپ، دەرھال سەپكە تىزىلىپ، ھۇجۇمغا ھازىرلانغان ئىدى. ئەمما پادىشا دەررۇ ئاتقا مىنىپ ئامما ئىچىگە باردى، ئۇ كۆپچىلىكنى ئالداپ: دالىغا بارساڭلار سىلەر قويغان تەلەپنى ئورۇنلايمەن، دىدى. دامغا چۈشكەن قوزغىلاڭچىلار ئۇ يەرگە بارغاندا، شەھەر باشلىغى تەشكىللەپ قويغان قوراللىق قوشۇن ئوتتۇرىغا ئېلىۋالدى. شەھەر باشلىغىغا پادىشا شۇ مەيداندىلا چەۋەندىز دەپ نام بەردى. شەھەر باشلىغى يۈمشاق - قاتتىق ۋاستىلەرنى ئىشقا سېلىپ قوزغىلاڭچىلاردىن پادىشانىڭ يارلىغىنى ئالداپ ئېلىۋالدى ۋە ئۇلارغا كۆرسىتىپ تۇرۇپ يىرتىپ تاشلىدى؛ ئارقىدىن ئۇلارنى قوراللاندۇرۇپ لوندوندىن قايتۇرۇۋەتتى.

بالل بىر كونا ئۆيگە يوشۇرۇنۇۋالغان ئىدى، ئۇزۇن

جېننات يارقىنىڭ ئەنگلىيىگە قارشى كۈرىشى

ئەنگلىيە ـ فرانسىيە 100 يىللىق ئۇرۇشىنىڭ ئىككىنچى باسقۇچىدا، فرانسىيە، قولدىن كەتكەن زېمىنىنىڭ ھەممىسىنى ئاساسەن دېگۈدەك قايتۇرۇۋالدى. بىراق بۇ ياخشى كۈنلەر ئۇزۇن داۋام قىلالمىدى، پادىشا چارلىس V ئۆلگەندىن كېيىن، ئۇنىڭ ئورنىغا ۋارىس بولغان چارلىس VI روھىي كېسەل بولۇپ قېلىپ دۆلەتنى باشقۇرالمىدى. بۇنىڭ بىلەن ئىككى فېئودال گۇرۇھ ھاكىمىيەت تالىشىپ، بىر بىرى بىلەن ئۇرۇش قىلدى، بۇ گۇرۇھتىن مەغلۇپ بولغان بىر گۇرۇھ ئوچۇق ـ ئاشكارا ھالدا ئەنگلىيە بىلەن تىل بىرىكتۈردى. ئەنگلىيە پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، مىلادى 1415 ـ يىلى ئاۋغۇستتا 60 مىڭ كىشىلىك چوڭ قوشۇن بىلەن يەنە فرانسىيىگە ھۇجۇم قىلىپ، ناھايىتى تېزلا فرانسىيىنىڭ شىمالى بىلەن پارىژنى ئىشغال قىلىۋالدى. فرانسىيە شاھزادىسى بىر بۆلۈك قوشۇن بىلەن جەنۇبقا چېكىنىدى. شۇندىن ئېتىبارەن، شەرق بىلەن شىمال ئوتتۇرىسىدا دۈشمەنلىك ۋەزىيىتى شەكىللەندى.

1428 ـ يىلى ئۆكتەبىردە، ئەنگلىيە قوشۇنى جەنۇبقا يۈرۈش قىلدى. پارىژنىڭ جەنۇبىدىكى ئورلېئان شەھىرى جەنۇبقا ئۆتىدىغان دەرۋازا ئىدى. ناۋادا بۇ يەر قولدىن كې-

ئەنگلىيە فېئودال يانچىلىق تۈزۈمىگە قاتتىق زەربە بەرگەن ئىدى. 14 - ئەسىرنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە، ئەنگلىيە فېئودال يانچىلىق تۈزۈمى، ئاخىرى دېخانلارنىڭ كۈرىشى ئارقىسىدا چاك - چېكىدىن بۆسۈلۈپ، زاۋاللىققا قاراپ يۈزلەندى.

— هه، جهننات یارك، سز ئورلهاننی قۇتقۇزماقچمۇ؟

— شۇنداق، — جهننات یارك كەسكىن جاۋاپ بەردى، — مەندىن باشقا يەنە بىزنىڭ پارتىزانلىرىمىز ۋە كەڭ خەلق بار.

جهننات یارك، فرانسىيىنىڭ شامپان ۋە لوررىن دېگەن يەرلىرىگە تۇتاش بىر جايدا، دېخان ئائىلىسىدە تۇغۇلغان ئىدى. ئۇ باللىق چاغلىرىدا فرانسىيە زىمىنىنىڭ يېرىمى دېگۈدەك ئەنگلىيە قوشۇنىنىڭ تۆمۈر تاپىنى ئاستىغا چۈشۈپ قالغان، ئەنگلىيە تاجاۋۇزچىلىرىنىڭ ئۆز يۇرتىنى ئايان ئاستى قىلغىنىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن ئىدى. ئۇ 15 ياشقا كىرگەندە، پارتىزانلار ئەترىدىگە قاتناشقان، ئۇرۇش ئوتلىرى ئىچىدە پەيدىن پەي يارامليق قومانداندان بولۇپ يېتىشكەن ئىدى. ئورلهان شەھرىنىڭ مۇھاسىرە ئىچىدە قالغانلىغىنى ئاڭلاپ، ئەسكەر باشلاپ بېرىپ، مۇھاسىرىنى بۆسۈش ئۈچۈن، كېچىلەپ يول يۈرۈپ شاھزادە بەلەن كۆرۈشكىلى كەلگەن ئىدى. ئۇ پارتىزانلار ئەترىدى ۋە كەڭ خەلقنىڭ ئەنگلىيە تاجاۋۇزچىلىرىنى قوغلۇۋېتىشكە بولغان جىددى كەيپىياتى ۋە يۈكسەك جاسارىتىنى چارلىسقا بىلدۈرۈش بىلەنلا قالماي، ئۆزىنىڭ مۇھاسىرىنى بۆسۈش ھەققىدىكى پىلانىنىمۇ تەپسىلى سۆزلەپ بەردى.

مۇشۇ تاپتا چارلىسنىڭ ئەھۋالى ناھايىتى ئېغىر ئىدى، شۇڭا ئۇ خەلقنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك كۈچلىرىدىن ياردەم تەلەپ قىلماي تۇرالمايتتى. ئۇ جهننات یارکنىڭ قەتئىي ھالدا جەڭ قىلىشنى تەلەپ قىلىۋاتقانلىغىنى ھەم نەزەر دائىرىسىنىڭ خېلى كەڭ ئىكەنلىگىنى كۆرۈپ، ئۇنىڭ جەڭ قە-

تىپ قالسا، فرانسىيىنىڭ جەنۇبى خەۋپ ئىچىگە چۈشۈپ قالاتتى. ئەنگلىيىگە قارشى كۈرەش قىلىش، فرانسىيە ئۈچۈن ئېيتقاندا، تاجاۋۇزچىلىققا قارشى خاراكتېرنى ئالاتتى. شۇڭا فرانسىيە خەلقى ئارقا - ئارقىدىن قوزغىلىپ، تۈرلۈك شەكىلدە ئارقىلىق ئەنگلىيە تاجاۋۇزچىلىرىغا زەربە بەردى. ھەتتا ئايالالارمۇ ئەنگلىيىگە قارشى كۈرەش سېپىگە قاتناشتى.

بۇ چاغدا، فرانسىيە پادىشاسى چارلېس VI ئۆلگەن ئىدى. ئورلېئاننىڭ قورشاۋىدا قالغانلىغىنى ئاڭلاپ ئالاقزادە بولغان كىچىك شاھزادە، بىر بۆلۈك ئوردا ۋەزىرلىرىنى ئېلىپ چەت بىر يېزىغا قېچىپ بېرىۋالدى.

1429 - يىلى ئاپرېلنىڭ مەلۇم بىر كۈنى، ياساۋۇل، بىر قىز شاھزادە بىلەن كۆرۈشمەن دەيدۇ، دەپ شاھزادىغا مەلۇم قىلدى. ئىنتايىن ئىچى تىت - تىت بولۇپ تۇرغان شاھزادە قول شىلتىپ، قوبۇل قىلمايدىغانلىغىنى ئېيتتى. بىر-دەمدىن كېيىن، ساقچى يەنە كىرىپ كەلدى ۋە: قىز، چار-لېس بىلەن كۆرۈشمىسەم زادى بولمايدۇ، دەۋاتىدۇ ھەم ئور-لىاننى مۇھاسىرىدىن قۇتقۇزۇش مەسلىسى توغرىسىدا كەپتۇ، دەپ مەلۇم قىلدى.

— ئورلېئاننى بىر قىز قۇتقۇزالامدىكەن؟ — چارلېس سوغاق كۈلدى، — قىزنىق گەپتە - بۇ! ماقۇل كىرگۈزۈڭلار!

بىر دەمدىن كېيىن قىز، چارلېسنىڭ ئالدىغا كەلدى. يېزا ئايالىرىچە كىيىنىۋالغان بۇ قىزنى كۆرۈپ چارلېسنىڭ قوشۇمىلىرى تۇرۇلدى.

— ئىسمىڭىز كىم بولىدۇ؟ — دەپ سورىدى ئۇ.

— ئىسمىم جېننات يارك.

ئەنگلىيە شاھى: سىز ئاللاغا ساداقەتمەنلىكىڭىزنى كۆرسەتمەكچى، ئاللا ئەۋەتكەن قىزغا ساداقەتمەنلىكىڭىزنى كۆرسەتمەكچى لازىم. بۇ قىز فرانسىيە شاھىنىڭ قېرىنداشلىرىنى (يەنى ئەنگلىيە قوشۇنىغا ئەسىر بولۇپ قالغان كىشىلەرنى) قۇتقۇزغىلى كەلدى. ئۇ تېچلىق تەنپەسى ئۆتكۈزۈشنى تامامەن ياقتۇرىدۇ. سىلەر فرانسىيەدىن چىقىپ كېتىشىڭلار ۋە بىزنىڭ زېمىنىمىزنى تۆلەپ بېرىشىڭلار كېرەك. ئۇنداق قىلمايمەن دېسەڭلار، قىزنىڭ پات ئارىدا بېشىڭلارغا بالا - قازا كەلتۈرۈشىنى كۈتۈڭلار!

مەن سىلەرنى فرانسىيە زېمىنىدىن قوغلاپ چىقىرىش ئۈچۈن كەلدىم، فرانسىيە زېمىنىنى ئىگەللىۋالدۇق دەپ خىيال ئەيلىمەڭلار. بۇ زېمىن ئۆزىنىڭ ھەقىقى ۋارىسى پادىشا چارلىستا مەنسۇپ. مۇبادا ئاللا ۋە قىزنىڭ مەكتۇبىنى ئىلىك ئالمىساڭلار، بىتچەت قىلىنىش بىلەن ئىلىك ئېلىشقا مەجبۇرسىلەر.

ئەنگلىيە پادىشاسى، جېننىاد يارىنىڭ خېتىنى نەزەر كۆزىگىمۇ ئالمىدى. بىرقانچە كۈندىن كېيىن جېننىاد يارىڭ ئورلىغانغا ھۇجۇم قىلىشقا بۇيرۇق بەردى. ئۇ مۇشكۈل خەتەرگە قارىماي سەپنىڭ ئالدىدا يۈرۈپ، ئاكوپلارنى ئارقا - ئارقىدىن ئىشغال قىلدى. ئۇ جەڭدە يارىلىنىپ، قان كۆپ چىقىپ كەتكەنلىگى ئۈچۈن ھۇشىدىن كەتتى. جەڭچىلەر ئۇنى ئۇرۇش سېپىدىن ئېلىپ كېتىپ، جىددى قۇتقۇزۇش ئېلىپ بارىدى. بۇ چاغدا جەڭ مەيدانىدا يەنە قىزغىن - چاپ سادالىرى ياڭرىدى. جېننىاد يارىڭ ھۇشىغا كەلگەندىن كېيىن، قاتتىق ئاغرىق ئازاۋىغا چىداپ، ئورنىدىن تۇردى - دە، ئېتىغا مىنىپ جەڭ مەيدانىغا قاراپ چاپتى...

لىش پىلانىغا قوشۇلدى ۋە ئۇنىڭغا بىر قوشۇن بەردى.

تېخى 20 ياشقا تولمىغان جېننات يارك، شاھزادىنىڭ تاپشۇرۇغىنى ئېلىپ، ئورلېئاننى قوتقۇزۇش قوماندانى بولدى. ئۇ، ئۇزۇشتا قولاي بولسۇن ئۈچۈن، ئەرچە كىيىنىپ، ساۋۇت - دۇبۇلغا كىيىپ 6000 كىشىلىك قوشۇنىنى باشلاپ ئورلېئانغا قاراپ ئاتلاندى. يولدا نۇرغۇن دېخانلار ۋە شەھەر كەمبەغەللىرى قوللىرىغا قىلىچ، نەيزە ئېلىپ، ئۇنىڭ قوشۇنىغا قاتناشتى؛ بىرمۇنچە كىشىلەر ئۆزلۈكىدىن ئۇنىڭ قوشۇنىغا ئاشلىق - تۇلۇك، ئوق - دورا توشۇپ بەردى. قوشۇن ئۇزۇن ئۆتمەيلا ئورلېئان شەھىرىنىڭ يېنىغا يېتىپ باردى.

يىراقتىن قارىغاندا، ئەنگلىيە قوشۇنى ئورلېئاننى چەمبەرچەس قىلىپ قورشۋالغانلىغى، شەھەر قۇۋۇغىنى مەھكەم ئېتىۋالغانلىغى كۆزگە تاشلىناتتى. فرانسىيە قوشۇنىنىڭ بەزى ئوفىتسېرلىرى گويا شەھەرگە مۇتلەق بېسىپ كىرگىلى بولمايدىغاندەك بوشىشىپ كەتكەن ئىدى. جېننات يارك، كۆپ چىلىككە: دۇشمەننىڭ ئاكوپلىرى جانسىز، بىزنىڭ باتۇرلىرىمىز جانلىق. پەقەت بىز كۆپچىلىكتە قەتئىي نىيەت، ئىشەنچ، غەيرەت ۋە جاسارەت بولسىلا دۇشمەن ئاكوپلىرى جەزمەن يىمىرىلىدۇ! دەپ ئىلھام بەردى.

ئۇ دۇشمەن پوزىتسىيەسىنى ئەستايىدىل كۆزەتتى ۋە شەھەر ئىچىدىكى قەلئەنىي ساقلاۋاتقان قوشۇنغا ئادەم ئەۋەتىپ مۇناسىۋەت باغلىدى. يەنە بىر تەرەپتىن جەڭ ھازىرلىغىنى ئوبدان ئورۇنلاشتۇردى ۋە ئارقىدىنلا ئەنگلىيە پادىشاسىغا خەت يازدى. خەتتە مۇنداق دېيىلگەن ئىدى:

ئېيتىۋېرىڭ.

— ماڭا ھېچنىمە لازىم ئەمەس، پارىژغا يۈرۈش قىلىڭ ساقلا بولىدۇ!

— پارىژغا يۈرۈش قىلىش دەمسىز؟ ئۇ يەرگە باربىدىغان يوللاردا ئەنگلىيىنىڭ قانچىلىغان ئاكوپلىرىنىڭ بارلىغىنى بىلمەمسىز؟

— پادىشا ئالىلىرى، — دىدى جېننىاد ياركى جاۋاۋەن، — بۇ پەقەت سىزنىڭ دۈشمەن ئاكوپلىرى ھەققىدىكى قارىشىڭىز، بۇرۇن دۈشمەن، ئورلېئاندنىمۇ ئاكوپ قۇرغان ئەمەسمىدى؟ ئەمما غەلىبە بىزنىڭ بولدىغۇ! ھازىر ئەسكەرلىرىمىزنىڭ كۆڭ رەش ئىرادىسى ئۈستۈن، ئەنگلىيە قوشۇنىنىڭ بولسا ھالى خاراپ بولۇپ قالدى، بۇ زىمىنىمىزنى قايتۇرۇۋېلىشىمىزغا نا-ھايىتى ئوبدان پۇرسەت!

جېننىاد يارىكىنىڭ تەلىۋىگە چارلىس VII كۆڑۈنۈشتىلا قوشۇلدى، ئەمما ئەمىلىي ياردەم بەرمىدى. شۇنداق بولسىمۇ جېننىاد ياركى شۇ يىلى ئاۋغۇستتا پارىژغا يۈرۈش قىلدى. بىر قانچە كۈندىن كېيىن، جېننىاد ياركى قوشۇنى قولدىن كەتكەن بىر قىسىم يەرلىرىنى قايتۇرۇۋېلىپ، پارىژ شەھىرى يېنىغا يېتىپ كەلدى. ئۇنىڭ قوشۇنى يالغۇز كەلگەنلىگى ۋە شەھەرنى ھەرقانچە ھۇجۇم قىلغان بىلەنمۇ ئالالمىغانلىغى ئۈچۈن، ئۇ-رۇش داۋامىدا ئۇ يەنە ياردار بولۇپ، پارىژدىن نېرى راقتىكى كومپىن شەھىرىگە چېكىنىشكە مەجبۇر بولدى.

1430 - يىلى باھاردا، جېننىاد ياركى قوشۇنى كومپىن ئەتراپىدا دۈشمەن ئارمىيىسى بىلەن شىددەتلىك جەڭ

فرانسیه قوشۇنى جهننا د یارکنىڭ یېتەکچىلىگى ئار-
قىسىدا، باتۇرلارچه جاسارەت بىلەن قان كېچىپ جەڭ قىلىپ،
ئەنگلىيه قوشۇنىنى مەغلۇپ قىلىش بىلەن ئورلېئاننى تارتىۋالـ
دى. جهننا د یارك ئېتىغا مىنىپ ، جەڭ تۇغىنى كۆتىرىپ قو-
شۇننى ئېلىپ ، غالىپلارچه جاسارەت بىلەن شەھەرگه كىر-
گەندە، خەلق ئالقىش سادالىرى یاڭراتتى، پۈتكۈل شەھەر قاي-
نام ـ تاشقىنلىققا چۆمدى.

شۇنىدىن ئېتىۋارەن جهننا د یارکنىڭ نامى پۈتكۈل
فرانسىيىگه داڭ كەتتى، ھەممە ئۇنى «ئورلېئان قىزى» دەپ
ئاتىدى.

ئورلېئان ئۇرۇشىدىن كېيىن، جهننا د یارك، شاھزادە چارلىس
نىڭ پادىشالىق ئورنىغا ھەقىقى ۋارىسلىق قىلىشىنى پائال قوللاش
بىلەن، ئەنگلىيىگه قارشى كۈچلەرنى يەنمۇ ئىلگىرىلەپ
ئېتتىپاقلاشتۇردى. شاھزادە چارلىس پادىشالىق ئورنىغا ۋارىس
بولغان (چارلىس VII دەپ ئاتالغان) دىن كېيىن، جهننا دیارك
دەرھال پارىژغا یۈرۈش قىلىپ، ۋەتەننى بىرلىككه كەلتۈرۈش
ئۇلۇغ ئىشىنى تېز ئورۇنلاشنى تەكلىپ قىلدى. چارلىس ۋەتەنـ
نىڭ بىرلىككه كىلىشىنى ئۈمىت قىلسىمۇ، يەنه بىر تەرەپ-
تىن جهننا د یارك ۋەكىللىگىدىكى خەلق قوراللىق كۈرىشىنىڭ
ئۆزىنىڭ ھۆكۈمرانلىغىغا تەسىر يەتكۈزۈشىدىن ئەنسىرەيتتى.
شۇڭا ھىلە ئىشلىتىپ جهننا دیاركنى سېتىۋېلىش قارا-
رىغا كەلدى.

ـــ سىز ئورلېئاننى قوتقۇزدىڭىز، ـــ دەپ گەپ ئاچتى
ئۇ بىر قېتىم جهننا د یاركقا، ـــ شۇ ئارقىلىق فرانسىيىنىمۇ
قوتقۇزۇپ قالدىڭىز ، سىزگه نىمه لازىم بولسا ، تۇغرىسىنى

ئۇ ئاجىز بولغانلىقتىن، كۈتۈلمىگەندە ئەنگلىيىنىڭ چۈماقچىسى — فرانسىيىلىك بىر فېئودالنىڭ گۈرۈھى قوشۇنغا ئەسىر-گە چۈشتى.

ئالتە ئايدىن كېيىن، ئەنگلىيە تاجاۋۇزچىلىرى جېننىاد يارىكنى فرانسىيىلىك فېئودال گۈرۈھىنىڭ قولىدىن ئون مىڭ قاداق ئالتۇنغا سېتىۋالدى ۋە تۆمۈر قەپەزگە سولاپ قويدى. ئۇ تۆمۈر قەپەز ئىچىدە روھىي، جىسمانىي جەھەتلەردىن ئېغىر نابۇت قىلىندى. چارلىس VII ئۇنى قۇتقۇزماي، قول قوشتۇرۇپ بىر چەتتە قاراپ تۇردى.

جېننىاد يارىك ئەسىرگە چۈشكەندىن كېيىنمۇ قىلچە تىز پۈكمىدى. ئەنگلىيە تاجاۋۇزچىلىرى يامان غەرەز بىلەن ئۇنى دىنىي سوتنىڭ سوت قىلمىشىغا تاپشۇرۇپ بەردى.

سوت باشلانغاندىن كېيىن، سوتچى ئۇنىڭ «ئەنزە ئەھۋالى»نى جاكالىغاندىن كېيىن سورىدى:

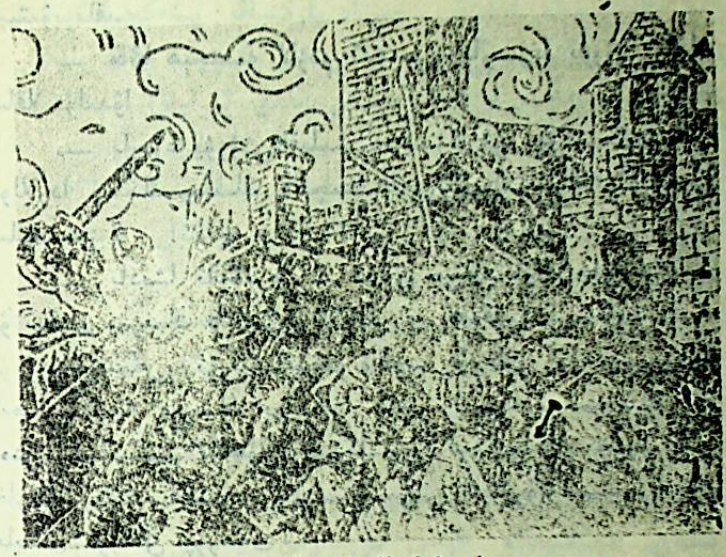
— كىم سىزنى ئەرچە كىيىن دىگەن؟

— ئۆز ۋەتىنىمنى قوغداش ئۈچۈن، ئەرچە كىيىنىش مېنىڭ ئەركىنلىگىم! — دەپ جاۋاپ بەردى جېننىاد يارىك مەردانىلىق بىلەن.

— ئەگەر ھۇشىڭىزنى تاپمىسىڭىز، سىزگە ئايال داخان دىگەن گۇناھى ھۆكۈم قىلىپ، ئوتتا كۆيدۈرۈش جازاسى بېرىمىز.

— فرانسىيە ئۈچۈن مەن ھېچنىمىدىن قورقمايمەن! — جېننىاد يارىك، سوتچىنى مەنسىتمىگەن ھالدا جاۋاپ بەردى.

1431 - يىلى 30 - ماي، فرانسىيىنىڭ رۇئان شەھىرىدىكى مەيداندا ئوت جازاسى تۈرۈگى تىكلەندى، ئەترا-

جېنناد يارکنىڭ ئەسىرگە چۈشۈشى

باشلىدى. ئۇنىڭ ئالدىدىكى دۈشمەنلەر قۇدرەتلىك ئەنگلىيە ئارمىيىسى بولۇش بىلەنلا قالماي، يەنە ئەنگلىيە بىلەن ئاشكارا تىل بىرىكتۈرۈۋالغان فرانسىيىنىڭ بىر قىسىم لار گۇرۇھىمۇ بار ئىدى. بۇنداق دۈشمەن كۆپ، ئۇرۇش شارائىتى ئەپسىز ئەھۋال ئاستىدا، جېننىاد يارکلار قوشۇنى ئۇرۇش قىلغاچ چېكىنىپ شەھەر ئىچىگە كىرىۋالماقچى بولدى.

ئۇ قوماندانلىق قىلغان قوشۇن چېكىنىپ شەھەر ئىچىگە كىرمەكچى بولۇپ تۇرۇشىغا، شەھەر دەرۋازىسى تاقىلىپ، ئاسما كۆۋرۈكمۇ تارتىۋېلىنىپ، چېكىنىش يولى ئۈزۈلۈپ قالدى. بۇ جەددى پەيتتە، جېننىاد يارك ۋە ئۇنىڭ ئەسكەرلىرى جاسارەت بىلەن قارشىلىق كۆرسەتتى، ئەمما دۈشمەن كۆپ،

مارکو پولو

1298 - یىلى ياز ئايلىرىنىڭ ئاخىرقى كۈنلىرى ئىدى، ئوتتۇرا يەر دېڭىزىنىڭ ئادرىياتىك دېڭىزىدا بولغان بىر قېتىملىق دېڭىز ئۇرۇشىدا گېنۇيە ئىسكادىراسى ۋېنېتسىيە ئىسكادىراسىنىڭ 25 ھەربىي كېمىسىنى تۇتۇۋالدى - دە، ئىسكادىرا باش قوماندانىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ۋېنېتسىيىلىك 20 نەچچە ئالى دەرىجىلىك ئەسىرنىڭ ئىسملىگىنى دەرھال گېنۇيە باش ۋالىسىنىڭ ئالدىغا ئېلىپ باردى.

باش ۋالى، ئىسملىككە كۆز يۈگۈرتۈۋېتىپ، بىر ئىسىم ئۈستىدە توختۇپ قالدى.

— مارکو پولو؟ ئىلگىرى جۇڭگوغا بارغان سایاھەتچى مارکو پولو شۇمۇ يە؟

— ھەئە، شۇ ئالىمىرى، — جاۋاپ بەردى مۇلازىم، — ئۇ ۋېنېتسىيە ئىسكادىراسى «شەرق» پاراخودىنىڭ باشلىغى بولغان.

— مارکو پولو ھازىرقى ئىتالىيىنىڭ ئەڭ مەشھۇر سایاھەتچىسى، ئۇنى ئوبدان كۈتۈڭلار، ھەرگىز خارلىماڭلار، ھاقارەت قىلماڭلار!

مارکو پولونىڭ ئاتىسى نىكولاي پولو سودىگەر بولۇپ، مارکو پولونى شەرققە باللە ئېلىپ بېرىپ جۇڭگودا 17 يىل تۇرغان ئىدى. بۇ قېتىم ئۇ ئوغلىنىڭ ئەسىرگە چۈ-

پىغا قۇرۇق ئوتۇنلار تاشلاندى. جەننات يارك قولىغا كويزا سېلىنغان ھالدا، مەردانىلىق بىلەن جازا مەيدانىغا كەلدى. جاللاتلار قۇرۇق ئوتۇنغا ئوت تۇتاشتۇرغاندىن كېيىن، ئوت لاۋۇلداپ كۆيۈشكە باشلىدى.

— ھۇ ئايال داخان، سەن يەنە تۆۋە قىلمامسەن! — ئوت جازاسىنى ئىجرا قىلغۇچى سوئال قويدى.

جەننات يارك سوغاق كۈلۈپ:

— سىلەر مەندەك بىر ئادەمنى كۆيدۈرۈۋەتكەن بىلەن، يەنە نۇرغۇن كىشىلەر قوزغىلىپ سىلەرنى يوقىتىدۇ! غەلبە فرانسىيىگە مەنسۇپ!

شۇنداق قىلىپ بۇ ياش قىز قەھرىمان نۆۋ ۋەتىنى ئۈچۈن، ھاياتىنى قۇربان قىلدى.

جەننات يارىكنىڭ ھەقىقەت يولىدا مەردانىلىق قىلىشىڭ قەھرىمانلىق ھەركىتى، فرانسىيە خەلقىنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك قىزغىنلىغىغا مەدەت بەردى. جايلاردىكى خەلق ئارقا - ئارقىدىن ئۆزلۈكسىز قوزغىلىپ قولىغا قورال ئېلىپ، ئەنگلىيىگە قارشى كۈرەشكە ئاتلاندى. 1436- يىلى فرانسىيە قوشۇنى پارىژنى قايتۇرۇۋالدى، ئارقىدىن قولدىن كەتكەن جايلارنى ئۆزلۈكسىز ھالدا قايتۇرۇۋالدى. 1454 - يىلى بىر شەھەرنى ھېساپقا ئالمىغاندا، ئەنگلىيە قوشۇنى فرانسىيىنىڭ قالغان بارلىق جايلىرىدىن تولۇق قوغلاپ چىقىرىلىپ، ئەنگلىيە - فرانسىيە 100 يىللىق ئۇرۇشى، فرانسىيىنىڭ غەلبە قىلىشى بىلەن ئاخىرلاشتى. شۇندىن ئېتىۋارەن، فرانسىيىدە بىرلىككە كەلگەن مۇھىم ۋەزىيەت بارلىققا كەلدى.

بىر مەزگىل تۇرۇپ قالغان ۋە چوڭ بولۇپ قالغان ماركوغا ھەر كۈنى شەرقە قىلغان سەپىرى جەريانىدا كۆرگەن - بىلگەنلىرىنى سۆزلەپ بېرىپ، ماركودا قىزغىن ئىشتىياق قوزغىغان. شۇنىڭ بىلەن ماركو، دادىسى بىلەن تاغىسىدىن جۇدالىغا ئالغاچ بېرىشنى قايتا - قايتا ئۆتۈنگەن.

1271 - يىلى، ماركو 17 ياشقا كىرىپ قالغان ئىدى، نىكولاي بىلەن مافىي ئۈنى جۇدالىغا ئالغاچ كېلىپ، قۇبلەي تاپشۇرغان ۋەزىپىگە جاۋاپ بەرمەكچى بولۇپ، يېڭى پاپا نىڭ سوغا - سالاملىرىنى ئېلىپ، ئون نەچچە سەپەردىشى بىلەن بىللە شەرقە يولغا چىقتى.

ماركولار ۋېنېتسىيەدىن يولغا چىقىپ، ئاۋال جەنۇپتىكى ئوتتۇرا يەر دېڭىزىغا كەلدى؛ ئاندىن قارا دېڭىزنى توغرا سىغا كېسىپ ئۆتۈپ، قەدىمقى مەدىنىيەت بۆشۈگى بولغان ئىككى دەريا ۋادىسى ئارقىلىق ئوتتۇرا شەرقتىكى قەدىمىي شەھەر باغداتقا يېتىپ كەلدى. باغداتتىن پارس قولتۇغىدىكى پورت خورموزغا كېلىش ئۈچۈن، ئات بىلەن ئىككى ئايچە يول يۈرسە يېتىپ كېلەتتى، كېمە بىلەن ئۇدۇللا جۇدالىغا كېلەتتى. بۇ دەل باھار تۈگەپ ياز باشلانغان پەسىل بولۇپ، يول بويى بۇك - باراقسان گۈل - گىياھلارنى تاماشا قىلغاچ، ئات بىلەن يۈرۈپ، يول بويى مەزىلىك قىرغاۋۇل، پاختەك ۋە ئورمان كەكلىگى قاتارلىقلارنى ئوۋلاپ تۈتۈپ يەپ ماڭدى.

بىر كۈنى، ئۇلار بىر بازارغا يېتىپ كەلدى. بازاردا بىر كىشى چوڭ قۇيرۇقلۇق قوي سېتىۋاتاتتى. بۇ قويىنى كۆرۈپ ماركو قىزىقىپ قالدى - دە، زوڭزىيىپ ئولتۇرۇپ،

شۇپ قالغانلىغىنى ئاڭلاپ، كۆپ پۇل كەتسىمۇ پۇل تۆلەپ ئوغلىنى قايتۇرۇۋېلىش ئۈچۈن، دەرھال گېنۇيېگە يېتىپ كەلدى. ئەمما گېنۇيە دائىرىلىرى 20 يىل قامايمىز، دەپ تۇرۇۋالدى. نىكولاي ئامالسىز ۋېنېتسىيېگە قايتىشقا مەجبۇر بولدى. كۆپ ئۆتمەي ماركونىڭ تۇرمىدىن يازغان خېتى كەلدى. خەتتە ناھايىتى ئوبدان كۈتۈلۈۋاتقانلىغىنى، ھەر كۈنى ئۇنىڭ شەرقتە كۆرگەن ـ بىلگەنلىرىنى ئاڭلاشقا كىشىلەر كېلىپ تۇرىدىغانلىغىنى ئېيتقان ئىدى. ئۇ خېتىدە يەنە روستىيان ئىسملىك ئاتاقلىق بىر يازغۇچى بىلەن بىر كامېردا تۇرىدىغانلىغىنى، بۇ يازغۇچىنىڭ ياردىمى بىلەن «ماركو پولونىڭ ساياھەت خاتىرىسى» دېگەن كىتابىنى يېزىپ كېيىنكى ئەۋلاتلارغا قالدۇرماقچى بولۇۋاتقانلىغىنىمۇ ئېيتقان ئىدى. نىكولاي خەتنى كۆرگەندىن كېيىن، ماركونىڭ تەلئۇنگە ئاساسەن، ماركونىڭ ساياھەت داۋامىدىكى خاتىرە دەپتىرىنى ئىنىسى مافېيدىن گېنۇيە تۇرمىسىگە ئەۋەتىپ بېردى. تۇرمىدە، ماركو شەرقتە كۆرگەن ـ ئاڭلىغانلىرىنى سۆزلەپ بەردى...

ماركو ئالتە ياشقا كىرگەندە، دادىسى نىكولاي بىلەن تاغىسى مافېي شەرققە سودىگەرچىلىككە بارغاندا موڭغۇل ئىمپېرىيىسىنىڭ خاقانى قۇبلەينى تاۋاپ قىلغان. ئۇلار ۋەتىنىگە قايتىدىغان چاغدا، قۇبلەي، رىم پاپىسىغا بىر پارچە مەكتۇپ ئەۋەتكەن ۋە پاپىدىن ھۇشيار ئادەمدىن بىرنى جۇڭگوغا ئەۋەتىشنى تەلەپ قىلغان. نىكولايلار ۋەتىنىگە قايتىپ كەلگەندە، يېڭى پاپا تېخىمۇ سايلانمىغانلىغى ئۈچۈن، ئۈيىدە

تۈن نىسپى بولغاندا، تۈمان بارا - بارا تارقىلىشقا باشلىدى، ماركو بۈرۈلۈپ دادىسىنىڭ كەينىگە كەلدى ۋە بىر بىرىگە كەينىنى قىلىپ تۇرۇپ، بىر بىرىنىڭ قولىدىكى ئاغامچىنى يېشىپ، بىردىن ئاتقا مىنگەن پېتى ئۇچقاندەك چېپىپ قېچىشتى. ئەتىسى چۈش ۋاقتى بىلەن بىر بازارغا يېتىپ كېلىشتى، ئاتلىق ئەسكەرلەر ئۇلارنىڭ تۈتۈلۈپ قالغانلىغىنى ئاڭلاپ قاماپ قويۇلغان جايغا يېتىپ كەلگەنىدە، قاراڭغۇ چىلار كېتىپ قالغان ئىدى، ماركونىڭ تاغىسىدىن باشقىلارنىڭ ئىز - دېرىكى يوق ئىدى.

ماركو، ماركونىڭ دادىسى ۋە تاغىسى ئۈچەيلەن جەنۇبقا قاراپ يەنە ئىككى كۈن يول يۈرگەندىن كېيىن، پارس قولتۇغىدىكى پورت خورمۇزغا يېتىپ كەلدى. خورمۇزدا ئىككى ئاي تۇرۇشقان بولسىمۇ، جۇڭگوغا بارىدىغان بىرەر كېمە تاپالمىدى - دە، يەنە قۇرۇقلۇق بىلەن يۈرۈشكە مەجبۇر بولدى.

خورمۇزدىن چىقىپ شەرقتە قاراپ ماڭغاندا، ئىراندىكى بىر چوڭ قۇملۇقتىن ئۆتۈشكە توغرا كېلەتتى. بۇ چوڭ قۇملۇقتا ئاندا - ساندا بۇلاق بار ئىدى. ماركولار بۇ يەرنىڭ جۇغراپىيىلىك ئەھۋالىنى بىلمىگەنلىكتىن، سۇنى كۆپ ئېلىۋالمىغان ئىدى. ئۇزۇن ئۆتمەي ئېلىۋالغان سۇيى تۈگەپ ئۇسساپ قۇرۇپ كېتىشتى، تۇزلۇق كۆللەردىكى سۇ ياپ - يېشىل بولۇپ، ئاتمۇ ئىچكىلى ئۇنىمايتى؛ ئۇنىڭ ئۈستىگە ماركونىڭ ئىچ ئۆتكۈ كېسىلى تېخى يېقىندا ساقايغاچقا، بەدىنىدە سۇسىزلىق ئېغىر بولغانلىقتىن، تۇزلۇق كۆلدىكى يېشىل سۇنى ئىچىپ، قىزىتمىسى ئۆرلەپ، ئىچ ئۆتكۈ

قوينىڭ قۇيرۇغىنى دەڭسەپ باقتى. قوينىڭ قۇيرۇغى ئون نەچچە كىلوگرامچە بولۇپ، يەرگە تېگىپ تۇراتتى. بۇنىڭ غا مەخسۇس ئىككى چاقلىق غالتەك ياساپ، قۇيرۇقنى غالتەككە ئىلىپ قويۇپ، غالتەكنى قوينىڭ ئۆزىگە سۆرەتكۈزۈشكە توغرا كېلەتتى. ماركو، قويدىن بىرنى ئېلىپ بەر دەپ تۇرۇۋالغانلىقتىن، نىكولاي ئۇنى سېتىپ ئېلىپ بېرىشكە مەجبۇر بولدى. بۇ ئۇلار ئۇچۇن «بالا ـ قازا» بولۇپ، كەينىگە پايلاقچى چۈشىدىغانلىغى ھېچكىمنىڭ خىيالىغا كەلمىگەن ئىدى.

كەچتە ئۇلار دەرەخ تۈۋىدە قونۇشتى ۋە دەرەخنىڭ كەينىدە بىر ئادەمنىڭ غىل ـ پال كۆرۈنۈپ قويۇپلا، ئېتىغا مىنىپ قېچىپ كەتكەنلىگىنى سېزىپ قېلىشتى. ئەتىسى سەھەردە يولغا چىقىپ بىردەمدىن كېيىن، توساتتىن ئۇپۇقنى قارا بۇلۇتلار قاپلىدى. بىرقانچە تامچە يامغۇر تامچىلىغاندىن كېيىن، ھاۋا بىردىن قاراڭغۇلىشىپ، ئەتراپنى تۇمان قاپلاپ كەتتى. نىكولاي ئىش كۆڑەن ئادەم بولغاچقا، ئەھۋالنىڭ چاتاق ئىكەنلىگىنى بىلەتتى، شۇڭا ئۇ ھەمراللىرىغا دەرھال بىر يەرگە توپلىنىپ، كەلگەن يولى بىلەن قايتىشىنى جېكىلىدى. ئەمما سەل ماڭغاندىن كېيىن، ھېچ تەرەپنى پەرق ئەتكىلى بولماي، جاي ـ جايىدا توختاشقا مەجبۇر بولدى، شۇ ئەسنادا ئەتراپتىن ناھايىتى تېز ماڭغان ئاتنىڭ ئاياق تىۋىشى ئاڭلاندى. ئۇلارنى بىر توپ قاراقچىلار ئورىۋالغان ئىدى. قاراقچىلار ئۇلارنى بىر جايغا يالاپ ئېلىپ بارغاندىن كېيىن، ھەممىسىنى ئايرىم ـ ئايرىم قاماپ قويۇشتى.

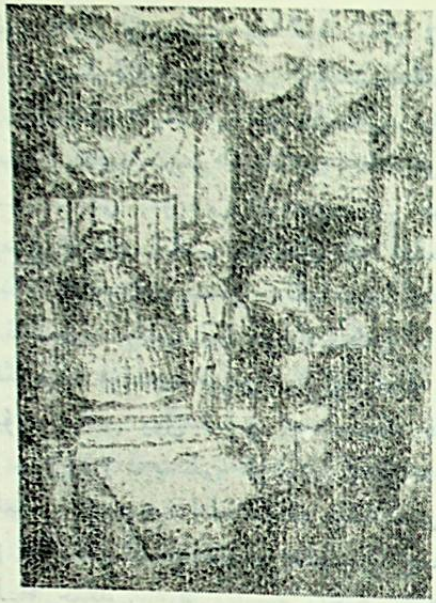
قەشقەرنىڭ شەرقىي جەنۇبىدىن بىرنەچچە يۈز كىلو-
مېتىر يىراقلىقتا، قاش تېشى كۆپ چىقىدىغان خوتەن دەيدىغان
بىر بازار بولۇپ، ماركو بۇ يەردە بىرتاغ باغرىدىن بىرنەچ-
چە پارچە قاش تېشى تېرىۋېلىپ، يادنامە قىلىدى، ئۇلار
يول ئاۋۇتۇش ئۈچۈن خوتەن بازىرىدىن ئىككى تۆگە سېتى-
ۋېلىپ، تەكلىماكان قۇملۇغىنى توغرىسىغا كېسىپ ئۆتمەكچى
بولۇپ يولغا چىقتى.

بىر كۈنى كەچتە، ئۇلار بىر يىلقىچىنىڭ كىگىز ئۆيىدە
دەم ئالىدى. بۇ چاغدا ماركو خالتىدىكى قاش تېشىنىڭ
چۈشۈپ قالغانلىغىنى بىلدى - دە، ئېتىغا مىنىپ ئىزلەپ
چىقىپ كەتتى. بىردەم ئىزلىگەندىن كېيىن، قاراڭغۇ چۈشۈپ،
ھېچ تەرەپنى ئاڭقىرالماي ئېزىپ قالدى. ماركو يۇلتۇزلار
ئارقىلىق يۆنۈلۈشنى پەرق ئېتىۋېلىشنى ئويلاپ، شىمالىي قۇتۇپ
يۇلتۇزىنى ئەمدى تېپىپ تۇرۇشمغا، يۇلتۇز توساتتىن قارا
بۇلۇت ئىچىگە كىرىپ كېتىپ، جاھانىنى يەنە قاراڭغۇلۇق
قاپلىدى. ماركو قۇملۇقتا تۇنەشكە بولمايدىغانلىغىنى بىلەتتى،
سەۋەپ بۇ يەرنىڭ تېمپېراتۇرىسى سوغاق بولۇش بىلەنلا
قالماي، بەلكى ئېچىقاپ قالغان بۆرە تەھدىت سالاتتى.
شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ ئويلانغانسېرى خاۋاتىرلىنىپ، نىشانىنى
تېخىمۇ ئۇقالمىدى.

ماركو ئۇزۇنغىچە قايتىپ كەلمىگەندىن كېيىن، نىكولاي
تىت - تىت بولۇپ، بىر ئاتقا مىنىدى - دە، قاراڭغۇلۇق
قوينىدىكى قۇملۇققا قاراپ ماڭدى. ئۇ ماڭار ۋاقتىدا،
يىلقىچى تايچىغىنى ئىمىتىدىغان بىر بايتالنى يېتىلەپ كېلىپ،

كېسىلى تېخىمۇ ئۆرلەپ كەتتى. مۇشۇنداق مۇشكۈلۈكتە نىكولايغا ئەقىل كىردى ـ دە، بىر تۈلۈمغا قوم قاچىلاپ، تۈلۈمنىڭ ئاستىدىن بىرنەچچە تۆشۈك ئېچىش ئارقىلىق ئاددىغىنا سۈزگۈچ قىلىپ، ماركوغا بىرئاز بولسىمۇ سۈزگۈچتە سۈزۈلدۈرگەن ئات سۈيدۈگى ئىچكۈزدى. شۇنداق قىلىپ ئون نەچچە كۈن يول يۈرگەندىن كېيىن قۇملۇقتىن چىقىپ ئافغانستان زېمىنىغا كىرىپ، پامىر ئىگىزلىگىگە قاراپ يول ئالدى.

پامىر ئىگىزلىگى جۇڭگو شىنجاڭنىڭ غەربىي، ئافغانىستاننىڭ شەرقىدە ئىدى. بۇ يەر دېڭىز يۈزىدىن 5000 مېتىر-دىن كۆپرەك ئىگىز بولۇپ، «دۇنيانىڭ ئۆگزىسى» دەپ ئاتىلاتتى. بۇ دەل قىش بىلەن باھار ئالمىشىدىغان چاغ بولۇپ، ھاۋا ئىنتايىن سوغاق، ھەممىلا جاي ئاپپاق قار بىلەن قاپلانغان ئىدى، ئادەم ئىنتايىن شالاڭ ئىدى. ماركولار قار ئۈستىگە چىقىپ قالغان ئارقارلارنىڭ مۈڭگۈزلىرىگە قاراپ ئىلگىرىلىدى، بۇ مۈڭگۈزلەرنى ئووچىلار ئارقارلارنىڭ گۆشىنى يەپ بولۇپ تاشلاپ كەتكەن ئىدى. بۇ يەر ناھايىتى ئىگىز، ھاۋاسى شالاڭ بولغانلىقتىن، يول يۈرگەندە نەپەس بوغۇلاتتى، پۇت ـ قول ماغدۇرسىزلىناتتى. ئىگىزلىكلەردە ئوت قالماق قىيىن، قالغان تەقدىردىمۇ، ئوت يالقۇنى ناھايىتى كىچىك بولاتتى؛ قازاندا سۇ قاينىغاندەك بولسىمۇ، ئەمىلىيەتتە ئاران ئىللىيىتتى، گۆش ھەرقانچە ئۇزۇن قاينىغان بىلەنمۇ پىشمايتتى. ئۇلار بۇ «ئۆگزە»دە مىڭبىر جاپا بىلەن 15 كۈننى ئۆتكۈزۈپ، ئاخىرى شىنجاڭنىڭ غەربىدىكى قەشقەرگە يېتىپ كەلدى.

مارکوپولو، خاقانني تاۋاپ قىلماقتا

امىنىڭ ئىككى پايتەختىنىڭ بىرى هازىرقى بېيجىڭ شەهىرى) گە قارايتى، ماركولارمۇ بىللە يولغا چىقتى.

ماركولار، قۇبلەيخاننىڭ قەدىرلىشى بىلەن يۈەن سۇلالىسىدە خىزمەت قىلىپ قېپقالدى. ماركو ناهايىتى تېزلا خەنزۇ تىلى بىلەن موڭغۇل تىللىرىنى ئۆگىنىۋالدى ۋە بۇيەردە ئىشقا كىرىشكەندىن تاشقىرى، هەمىشە خانىنىڭ بۇيرۇغى بويىچە هەرقايسى ئۆلكىلەرنى كۆزدىن كەچۈردى هەمدە چەتئەللەرگە ئەلچى بولۇپ چىقتى. ئۇ سەنشى، شەنشى، سىچۇەن، يۈننەن، سەندۇڭ، جېجىياڭ، فۇجيەن قاتارلىق جايلارنى كېزىپ چىقتى، بۇنىڭدىن باشقا، ئۇ يەنە جەنۇبىي ئوكيان، ۋيېتنام، سۇماترا قاتارلىق جايلارغىمۇ ئەلچى بولۇپ باردى. نەگىلا بارسا، شۇ جاينىڭ يەر - سۇ ۋە ئادەملەرنىڭ مىجەز - خۇلقى، ئىشلەپچىقارغان مەھسۇلاتلىرىنىڭ ئەهۋالىنى تەكشۈرۈپ، قايتىپ كەلگەندە قۇبلەيخانغا دوكلات قىلاتتى، شۇنداق قىلىپ ئۇلار ئۆز ۋەتىنىدىن

چۈلۈۋرنى نىكولاي مىنگەن ئاتنىڭ دۈمبىگۈچىگە باغلاپ بەردى، نىكولاي قۇمۇققا بېرىپ «ماركو...» دەپ بىر ھازا توۋلاپ يۇرۇپ، مىڭبىر تەسلىكته ماركونى تاپتى، بىراق بۇ نۆۋەت ئۇ ئۆزى ئېزىپ قالدى. ئۇ ئەس - ھۇشنى يىغىپ چىرايىدا بىردىن تەبەسسۇم جىلۋە قىلدى: دۈمبىگۈچكە باغلاپ قويۇلغان بايتالنى يېشىۋەتتى. تېپىرلاپ تۇرالماي قالغان ئات، چۈلۈۋرى يېشىۋېتىلىشى بىلەن تەڭلا ئاق ئۆيگە قاراپ چاپتى. ئەسلىده بايتال تايچىغىنى ئىمىتىشكە ئالدىرايتتى.

ئۇلار قۇمۇققا بىر يېرىم ئاي يۇرگەندىن كېيىن، قەدىمىي شەھەر دۇنخۇاڭغا يېتىپ كەلدى. يەنە بىرقانچە كۈندىن كېيىن قاش تېشى قاپتىلىدىن ئۆتۈپ، سەددىچىن ئەتراپىغا يېتىپ كېلىپ، خېشى كارىدورى ئارقىلىق ئاخىرى يۇقۇرى ئوردا (يۈەن سۇلالىسىنىڭ ئىككى پايتەختىنىڭ بىرى، ھازىر ئىچكى موڭغۇلىيىنىڭ دولۇن ناھىيىسىنىڭ غەربىي شىمالىغا توغرا كېلىدۇ)غا يېتىپ كەلدى. بۇ 1275 - يىلى ياز پەسلى ئىدى. ماركولار ساق تۆت يىلنى سەپەر بىلەن ئۆتكۈزگەن ئىدى.

نىكولاي ۋە مافىيلار قۇبلەيخاننى تاۋاپ قىلىپ، پاپىنىڭ سوغا - سالاملىرىنى تاپشۇردى ۋە ئۇنىڭغا ماركونى تونۇشتۇردى. خاقان، ياش، ئەقىلى - ھۇشى جايىدا بولغان ماركونى كۆرۈپ ناھايىتى شاتلاندى. ئۇلارنى ئۇدا بىرقانچە كۈنگىچە ئوردىغا چاقىرتىپ كېلىپ، سەپەر ئۇستىده كۆرگەن - ئاڭلىغانلىرىنى سۆزلىتىپ ئاڭلىدى. ئۇزۇن ئۆتمەيلا قۇبلەيخان ئۆز ئادەملىرىنى ئېلىپ ئۇلۇغ ئوردا (يۈەن سۇلا-

ۋالدى.

كېمىلەرنىڭ بەزىسى يەلكەننى چىقىرىپ قېچىپ كېتىش-نى تەشەببۇس قىلسا، بەزىلىرى قورال ئارقىلىق قارشىلىق كۆرسىتىشنى تەشەببۇس قىلدى. كېمە باشلىغى بېشىنى چايقىدى:

— ياق، بولمايدۇ! بىزنىڭ كېمىمىز چوڭ. ئۇلارنىڭ كېمىسى كىچىك. تېز ماڭىدۇ، يېتىشۋالىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇلارنىڭ كېمىسى شۇنچە كۆپ قارشىلىق كۆرسەتكەن بىلەنمۇ ئەپلەشمەيدۇ. ئەمما بۇ قاراقچىلار نەرسە - كېرەكتىن باشقىنى بۇلىمايدۇ. شۇڭا بىز بىر ئامال قىلىپ، ئەڭ قىممەتلىك ئۇنچە - مەرۋايىتلارنى تىقىپ قويساقلا بولىدۇ.

ئەقىللىق ماركو شۇنداق دېگىنىچە بىر دانە هاراق كۆزىنى تېپىپ كەلدى ۋە گۆھەر - مەرۋايىتلارنى كۆزىنىغا سېلىپ، كۆزىنىڭ ئاغزىنى چاپان بىلەن ئوراپ يىپ بىلەن باغلىغاندىن كېيىن، ئاغامچىنىڭ بىر ئۇچىغا باغلاپ سۇغا چۆكتۈرۈپ، ئاغامچىنىڭ يەنە بىر ئۇچىنى كېمىنىڭ رولىغا باغلاپ قويدى.

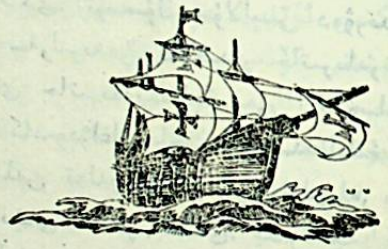
بۇلاڭچىلار كېمىگە چىقىپ نۇرغۇن نەرسە - كېرەكلەرنى بۇلاپ - تالىغان بولسىمۇ، ئەمما كېمىگە سۆرىتىپ قويۇلغان كۆزىنى زادىلا تاپالمىدى. قاراقچىلار كەتكەندىن كېيىن، ماركوسۇدەكى كۆزىنى تارتىۋالدى. گۆھەر - مەرۋايىتلارغا قىلچە زەرەر يەتمىدى.

ئىككى يىل ئىككى ئايدىن كېيىن، ماركولار ئىلخانىنىڭ يېتىپ كېلىپ، قۇبلەيخان تاپشۇرغان مۇقەددەس ۋەزىپىنى ئورۇنلىدى. ئاردىدىن يەنە بىر يىلغا

تۇزۇن زامان ئايرىلىپ جۇڭگودا ساق 17 يىل تۇردى.
ئەمما ئۇلار بەربىر ۋېنېتسىيىلىك بولغاچقا، هامان تۆز ۋەتىنگە قايتىشنى ئويلايتتى. بۇ پۇرسەتمۇ ئاخىرى يېتىپ كەلدى: پارس ئىلخانىيە خانلىغى قۇدىلىشىنى تەلەپ قىلىپ ئەلچى ئەۋەتتى. قۇبلەي، بىر موڭغۇل ئاقسۆڭەكنىڭ قىزىنى مەلىكە قىلىپ تاللىدى ۋە دېڭىز يولى بىلەن ئىلخانىيىگە ئاپىرىپ بېرىشنى بەلگىلىدى. يېقىندا جەنۇبىي ئوكيانغا ئەلچى بولۇپ بېرىپ كەلگەن ماركو يولنى پىشىق بىلگەچكە، قۇبلەي، قىزنى ماركولارنىڭ ئىلخانىيىگە ئاپىرىپ قويۇپ يېقىن يول بىلەن ۋېنېتسىيىگە قايتىشنى بەلگىلىدى.
1292 - يىلى ماركولار 600 نەچچە كىشى بىلەن مەلىكىنى قوغداپ ئىلخانىيىگە ئاتلاندى. ئۇلار تۆت ماچتىلىق 13 يەلكەنلىك كېمە بىلەن ۋېنجۇ دېگەن يەردىن يولغا چىقتى.

ئۇلار دېڭىزدا ئۇچ ئاي يول يۈرگەندىن كېيىن، ياۋاغا يېتىپ كەلدى. سۇماترادا كېمىلەرنى رېمونت قىلىش بىلەن بەش ئاي ئاۋارە بولدى. مالاككا بوغۇزىغا كەلگەندە قاتتىق بوران چىقىپ، كېمىلەرنىڭ يېرىمىنى دېگۈدەك نابۇت قىلدى. بىر كۈنى هىندىستاننىڭ غەربىي شىمال تەرىپىدىكى ئەرەپ دېڭىزىدا كىچىككىنە بىر كېمىنىڭ ئۆزلىرىگە قاراپ كېلىۋاتقانلىغىنى كۆرۈپ قالدى. كېمە يېقىنلاشقاندا ئۇنىڭدىن قاپ - قارا ئىس كۆتىرىلدى.
«دېڭىز بۇلاڭچىلىرى! — دەپ ۋاقىرىدى كېمە باشلىغى، — بۇ ئىس هەممالىرىغا بېرىلگەن سىگنال!»
دېگەندەك بىردەمدىلا 50 — 40 دانە كېمە ئۇلارنى قورشە-

جۇغرافىيە بىلىملىرىگە ئاساسەن، دەسلەپكى «دۇنيا خەرىتە-
سى» نى سىزىپ چىقتى: ئۇنىڭ بۇ ئەسىردە بەرگەن خە-
ۋەرلەر، كېيىنكى كۇنلەردە يېڭى دېڭىز يولىنىڭ ئېچىلىشى
ئۈچۈن خېلىلا تەسىر كۆرسەتتى.

يېقىن ۋاقىت ئۆتكەندە، ئۇلار ۋېنېتسىيەگە قايتتى. بۇ 1295 - يىلنىڭ ئاخىرى بولۇپ، ئۇلارنىڭ ۋېنېتسىيەدىن ئايرىلغىنىغا 24 يىل بولغان ئىدى.

ماركولارنىڭ جۇڭگودىن قايتىپ كەلگەنلىگى ھەققىدە كى خەۋەر تېزلا ۋېنېتسىيە جۇمھۇرىيىتىگە تارقالدى. ماركولار نۇرغۇن ئالتۇن - كۈمۈش ۋە ئىسسل نەرسىلەرنى ئېلىپ قايتقانلىغى ئۈچۈن، بىردىنلا ۋېنېتسىيە بويىچە زەردار ئائىلىلەردىن بولۇپ قالدى...

1298 - يىلى ۋېنېتسىيە بىلەن گېنۇيە ئوتتۇرىسىدا ئۇرۇش پارتلىدى. ۋېنېتسىيىنىڭ قانۇنى بويىچە، ھەربى كېمىلەرنى بايلار پۇل چىقىرىپ ياسايتتى. ماركو «شەرق» نامىلىق جەڭ كېمىسىنى ياسىدى ۋە ئۆزى بېۋاستە كېمە باشلىغى بولدى، ئەمما يۇقۇرىدا قەيت قىلىنغان دېڭىز ئۇرۇشىدا ئەسىرگە چۈشۈپ قالدى. بەختكە يارىشا گېنۇيەمۇ ئۇنىڭ 20 يىل قامىماستىن، تۆت يىلدىن كېيىنلا قويۇۋەتتى. ماركو ۋېنېتسىيىگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، ئۆزىنىڭ شەرقتە كۆرگەن - ئاڭلىغانلىرى — «ماركو پولونىڭ ساياھەت خاتىرىسى» نى رەتلەشكە كىرىشتى. ئۇ چاغدا جۇڭگونىڭ مەتبۇئاتچىلىق تېخنىكىسى تېخى ياۋروپاغا تارقالمىغانلىغى ئۈچۈن، ھەممىلا يەردە كىشىلەر ئۇنىڭ بۇ ئەسىرىنى كۆچۈرۈپ ئوقۇشقا باشلاپ، ئون نەچچە خىل قولىيازما نۇسخىسىنى بارلىققا كەلتۈردى. 15 - ئەسىرگە كەلگەندىلا، بۇ ئەسەر رەسمىي كىتاپ بولۇپ بېسىلدى. ياۋروپادىكى بەزى جۇغراپىيەچىلەر ئەنە شۇ «ماركو پولونىڭ ساياھەت خاتىرىسى» دە بايان قىلىنغان

كامبودژا پادىشاسى جۇگگو ئەلچىلەر ئۆمگىنىڭ زىيا-
رەتكە كەلگەنلىگىنى ئاڭلاپ، ۋەزىرنى شەھەرنىڭ سىرتىغا
چىقىپ كۈتۈۋېلىشقا ئەۋەتتى. جۇداگۇاڭ ۋە ئۇنىڭ ھەمرا-
لىرى ۋەزىر بىلەن بىللە شەھەر دەرۋازىسىدىن كىردى. ئۇ-
لار خەندەكنىڭ تاش كۆۋرۈگىگە چىقىپ، كۆۋرۈكتە كۆرۈنۈ-
شى يىرگىنىشلىك بولغان نۇرغۇن تاش مەئبۇتلارنىڭ ئايە-
رىم - ئايرىم ھالدا ئىككى تەرەپتە يۈكۈنۈپ تۇرغانلىغىنى
كۆردى. تاش مەئبۇتلارنىڭ قوللىرىغا تاشتىن ئويۇلغان
بىردىن چوڭ ئەجدىھا تۇتقۇزۇلغان بولۇپ، ئۇلارنىڭ قۇيە-
رۇقلىرى تۇتاشتۇرۇلۇپ كۆۋرۈككە رىشاتكا قىلىنغان ئىدى.
ئۇلار كەڭ كۆۋرۈكتىن ئۆتۈپ، «زەپەر دەرۋازىسى» غا كەل-
دى. جۇداگۇاڭ بەشىنى كۆتىرىپ قارىۋىدى. دەرۋازىنىڭ
ئۈستىدىن تۆت تەرەپكە قاراپ تۇرغان بەش بۇتساتۋانلىق
بەشى كۆرۈندى. بۇتساتۋالار كۈلۈمسىرىگەن ھالدا تۆت
تەرەپكە تىكىلىپ، تېچ، سۆكۈت ھالىتىدە تۇراتتى. ئۇ، بۇ
بەلگىم كامبودژا پايتەختىنىڭ مۇھاپىزەت ئىلاھىسى بولسا
كېرەك، دەپ ئويلىدى. دەرۋازىنىڭ ئىككى ياقىسىدا ئۈچ باش-
لىق بىردىن تاش مەئبۇت قويۇلغان ئىدى. مەئبۇتنىڭ
چىشى يەرگە تەككەن، بۈرنىغا نىلۇپەر ئۈلى قىستۇرۇلغان
بولۇپ، ئىنتايىن جانلىق، قىزىقارلىق كۆرۈنەتتى.

ئەزىز مېھمانلار دەممۇ دەم چېلىنىپ تۇرغان داقا -
دۇمباق ساداسى ئىچىدە دەرۋازىدىن كىردى. شەھەر يولىنىڭ
ئىككى تەرىپىدىكى دەرەخلەرنىڭ سايىسى چۈشۈپ تۇرغان
كوچىلاردا ئادەملەر مىژىلداپ يۈرگەن بولۇپ، ئىنتايىن ئاۋات
ئىدى. جۇداگۇاڭ تەرەپ - تەرەپكە كۆزىتىپ، بۇتخانا، مۇ-

ئاڭكۇر مەدەنىيىتى

مىلادى 1295 - يىلى جۇڭگونىڭ يۈەن سۇلالىسى ھۆ-كۈمىتى كامبودژاغا زىيارەت قىلىش ئۇچۇن، ئەلچىلەر ئۆمىگى ئەۋەتىشنى قارار قىلدى. جۇداگۇاڭ ئىسىملىك بىر ياش ئە-مەلدار كامبودژادىكى ئاڭكۇر شەھىرى ھەم ئاڭكۇر ئىبادەت-خانىسىنىڭ ناھايىتى داڭلىق ئىكەنلىگىنى خېلى بۇرۇنلا ئاڭلىغان ئىدى. ئۇ سۇڭ سۇلالىسى دەۋرىدە ئۆتكەن كىشى-لەرنىڭ ئەسەرلىرىدىن ئالاقىدار خاتىرىلەرنى كۆرۈپ، ناھا-يىتى ئاددى خاتىرىلەنگەنلىكىدىن ئەپسۇسلىنىپ يۈرگەچكە، ئوردىنىڭ كامبودژاغا ئەلچى ئەۋەتىدىغانلىغىنى ئاڭلاپ، دا-ۋالىق بىلەن تەلەپنامە سۇنۇپ، ئەلچىلەر بىلەن بىللە زىيا-رەتكە بېرىشنى تەلەپ قىلدى. بىرقانچە كۈندىن كېيىن، ئۇنىڭ تەلىۋى تەستىقلاندى. بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ خوشاللىغە-دىن جۇداگۇاڭ بىرقانچە ئاخشام ئۇخلىيالمىدى.

2 - يىلى فېۋرالدا، جۇڭگو ئەلچىلەر ئۆمىگى كېمە بە-لەن ۋېنجۇدىن يولغا چىقىپ، دېڭىز ياقىسىنى بويلاپ جە-نۇپقا يۈرۈش قىلدى. كېمە شىمالىي قولتۇقتىن ئۆتۈپ، جياۋجۇ ئارقىلىق مېيگۇڭ دەرياسى ئېغىزىغا يېتىپ كەلدى؛ ئاندىن كېيىن كېمىنى يەڭگۇشلەپ، مېيگۇڭ دەرياسىنى بوي-لاپ ئىلگىرىلىدى ۋە دۇڭسا (پنوم - پېن) كۆلىدىن ئۆتۈپ، شۇ يىلى ئىيۇلدا ئاڭكۇر شەھىرىگە يېتىپ باردى.

ئىمارەتلەردە ئولتۇراتتى، ئىنسانىنىڭ پەقەت ياغاچ ياكى قو-
مۇشتا ياسالغان ئىمارەتتە ئولتۇرۇشى لازىم ئىدى. شۇڭا پادى-
شامۇ ياغاچتىن ياسالغان سارايدا ئولتۇرغان ئىدى. پادىشا
بۇ يەردە جۇڭگو ئەلچىلىرىنى قوبۇل قىلدى. ئەلچىلەر، پادى-
شاغا جۇڭگودىن ئېلىپ كەلگەن سوغاتلىرىنى تەقدىم قىلدى.
بۇنىڭ ئىچىدە دۇنياغا مەشھۇر ۋېنجۇ سىرلىق قاچىلىرى،
چۈەنجۇ ساپال قاچىلىرى، جېنجۇ قەللىسى ۋە مىڭجۇ بورىلە-
رى بار ئىدى. يەنە نۇرغۇن كەشتە ـ كىمخاپ ھەم دورا
ماتېرىياللىرى قاتارلىقلار بار ئىدى. بۇنىڭ ھەممىسى كامبو-
ژىلىقلار ياخشى كۆرىدىغان «تاڭ مېلى» (جۇڭگو مېلى دې-
مەكچى) ئىدى. پادىشا بۇنى كۆرۈپ ئىنتايىن خوشال بولدى
ۋە شۇ مەيداندىلا جۇڭگو ئەلچىلەر ئۆمىگىگە نۇرغۇن قىم-
مەتلىك سوغىلارنى تەقدىم قىلدى.

جۇداگۇڭ قاتارلىقلار پايتەختتە بىرقانچە كۈن سەيلە
قىلغاندىن كېيىن، يەنە ساھىپخانىنىڭ ھەمراھلىغىدا ئاڭكۇر شە-
ھىرىنىڭ شەرقىي دەرۋازىسىدىن ئاتلىق يولغا چىقىپ، مەشھۇر
ئاڭكۇر ئىبادەتخانىسىنى ئېكسكۇرسىيە قىلىشقا باردى.

شەھەر دەرۋازىسىدىن چىقىشى بىلەنلا ھەيۋەت بىلەن
تىك قەد كۆتىرىپ تۇرغان مۇنارلار ئۇلارنىڭ كۆزلىرىگە تاش-
لاندى. ئاڭكۇر ئىبادەتخانىسىنىڭ ئەتراپىدىكى سەينا بەش كىلو-
مېتىردىن ئاشاتتى، ئەڭ چېتىگە كەڭ خەندەك ئويۇلغان ۋە
ئىككى قاتار تاش سېپىل سوقۇلغان ئىدى. سېپىلنىڭ غەربى-
دە بىر دەرۋازا بولۇپ، ئۇنىڭدىن كىرگەندە كەڭ ئازادە ھويلا
بار ئىدى. ئاندىن كېيىن، بىرقانچە يۈز مېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى
چوڭ يول ئارقىلىق ئىچكى تام دەرۋازىسىغا يېتىپ بېرىشقا

نارىلارنىڭ ھەيۋەت بىلەن قەد كۆتىرىپ تۇرغانلىغىنى كۆرۈدى. شەھەر مەركىزىگە كەلگەندە، يەنە بىر غايەت زور بۇدا دىنى ئىمارەتلىرى ئۇلارنى ئۆزىگە جەلپ قىلدى.

— نىمە دىگەن ھەيۋەتلىك ھا! — دىدى ھەيران بولغان جۇداگۇالڭ ئىختيارسىز ھالدا.

— بۇ باشقا بۇتخانىسى، — دىدى ساھىپخان دەرھال ئۇنىڭغا تونۇشتۇرۇپ، — بۇ بۇتخانا مۇندىن 300 يىل ئىلگىرى ياسالغان. ئەپسۇسكى، كېيىنكى چاغلارغا كەلگەندە چەتئەللىك دۇشمەنلەر تاجاۋۇز قىلىپ كىرگەچكە، بۇتخانىلار ئۇرۇشتا ۋەيران بولغان. ھازىر بۇ بۇتخانىنى ئاكۇر پادىشاسى شىيىبامو VII يېڭىۋاشتىن ياسىدى.

جۇداگۇالڭ ۋە ئۇنىڭ ھەمراللىرى بۇتخانىنىڭ ئوتتۇرىسىغا كەلدى. بۇ، بىر بىرىگە تۇتاشتۇرۇپ 16 گۇمبەز چىقىرىپ ياسالغان كاتتا ئىمارەت گەۋدىسى بولۇپ، ھەر بىر مۇنارىغا نۇرغۇن مەئبۇتلار ئۇيۇلغان ئىدى، ھەمدە ھەر بىر مۇنارە ئىچىدە ئىگىزلىگى تۆت مېتىردىن ئاشىدىغان بىردىن چوڭ بۇت بار ئىدى. بۇ 16 مۇنارە شۇ چاغدىكى كامبودژانىڭ 16 ئۆلكىسىگە ۋەكىللىك قىلاتتى، ھەر بىرسىگە ئورنىتىلغان شىيىبامو VII نىڭ ھەيكىلى ئۇنىڭ پادىشالىق كۈچ - قۇدرىتىنىڭ پۈتۈن مەملىكەتنىڭ ھەرقايسى جايلارغىچە يېتىپ بارغانلىغىنىڭ سىمۋولى ئىدى.

ئۇلار باشقا بۇتخانىسىدىن ئۆتۈپ شىمال تەرەپتىن ئانچە يىراقتا بارمايلا، ھەشەمەتلىك خان سارىيىغا يېتىپ كەلدى. ساراي تامامەن ياغاچتىن سېلىنغان ئىدى. ئۇلارنىڭ ئەنئەنىۋى دىنىي چۈشەنچىسى بويىچە، پەقەت ئىلاھلا تاش

لەنگەن بولۇپ، مەزمۇنى تولاراق ھىندىستاننىڭ «راماياـ نا»، «ماھا بھاراتا» داستانلىرىدىكى ئەپسانىلەرنىڭ ۋەقەـ لىكلىرىدىن ئېلىنغان ئىدى.

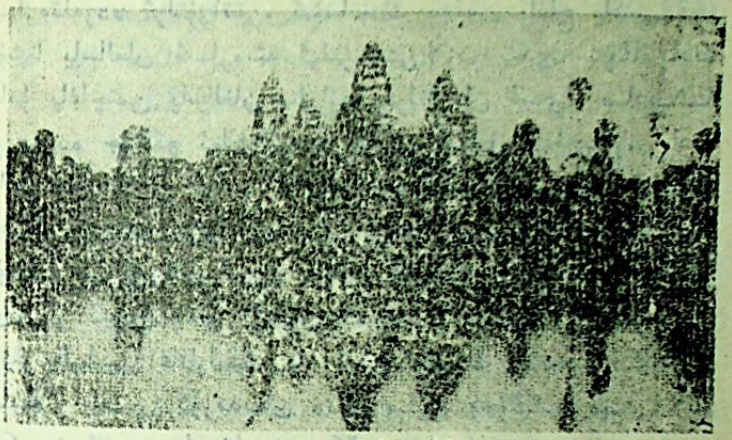
— بۇ نىمە؟ — سورىدى جۇداگۇاڭ شەرقىي تامدىكى قاپارتما نەقىشلەرنى كۆرسىتىپ.

ساھىپخان ئۇنىڭغا مۇنۇلارنى سۆزلەپ بەردى:

— بۇنىڭدا ھىندىستان دىنىدىكى ئالەم ئىلاھى پىشنۇـ نىڭ ئىشى سۆزلەنگەن. ئالۋاستى بىلەن ئىلاھ، سۈت دېڭىزىنىڭ تېگىدىكى قەھرىتماس دورىسىنى ئېلىش ئۈچۈن، بىرلىكتە شەرتنامە تۈزۈپتۇ. سۈت دېڭىزىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى بىر تاغدا بىر چوڭ ئەجدىھا يۆگىلىپ ياتقان ئىكەن. ئالۋاستىلار ئەجدىھانىڭ بىر بېشىدىن تارتسا، ئىلاھلار يەنە بىر بېشىدىن تارتىپتۇ، بىر بىرىنى تارتىشىپ، تاغ چۆگىلەپ كېتىپ، دېڭىزنى قوچۇۋېتىپتۇ...

— ئۇنداق بولسا، بۇ كىم؟ — دەپ سورىدى جۇداگۇاڭ بىر ئىلاھنى كۆرسىتىپ.

— پىشنۇ دېگەن ئەنە شۇ! — دىدى ساھىپخان، — تاغ يىمىرىلەي دەپ قالغاندا، پىشنۇ غايەت زور تەگ داشسىز تاشپاقىغا ئايلىنىپ قاتتىق قارىغى بىلەن بۇ تاغنى كۆتىرىۋاپتۇ، تاغ چۆگىلەۋاتقانلىغى، سۈت دېڭىزى قوچۇلۇۋاتقانلىغى ئۈچۈن، ھەرخىل گۆھەرلەر دېڭىزدىن لەيـ لەپ چىقىشقا باشلاپتۇ. پىشنۇنىڭ سۆيگۈنى دېڭىز تۇمانىدا قېتىپ قالغاندا، قەھرىتماس دورىسىمۇ چىقىپتۇ. لېكىن، ئالۋاستىلار تۇغۇلۇپتۇ، قەھرىتماس دورىسىنى ئوغرىلاپ كەتمەكچى بولۇشۇپتۇ. شۇڭا پىشنۇ ئۇلار بىلەن ئېلىشىپ، ئاخىرى

ئاڭكور ئىبادەتخانىسى

بولاتتى. بۇنىڭدىن كىرگەندىن كېيىن ئالدى تەرەپتە ئۇچ سۇپىلىق بەش گۈمبەز بولۇپ، ئوتتۇرىدىكىنىڭ ئىگىزلىگى ئالتەيەتتە مېتىر كېلەتتى. ئۇچ سۇپىنىڭ تۆت تەرىپىدە تاش بىنا ھەم ئايلانما كارىدور بار ئىدى.

— بۇ بۇندىن يۈز يىل ئىلگىرى ئۆتكەن سۇلىيېبامو II نىڭ قەۋرىسى، — دەپ تونۇشتۇردى ساھىپ خان مېڭىپ كېتىۋېتىپ، — ئۇ چاغلاردا مەملىكەت بويىچە ئەڭ مەشھۇر ئۇستىكارلار يىغىلىپ، نەچچە تۈمەن ھاشارچى ئىشلىتىپ، ئون يىل ئىچىدە ئاران بۇ قەۋرە پۈتكۈزۈلگەن ئىكەن.

ئۇلار سۆزلەشكەچ ئايلانما كارىدورنىڭ ئەڭ پەس قەۋىتىگە چۈشتى. ئايلانما كارىدور تاملىرى ئىككى مېتىردىن ئىگىز بولۇپ، تۆت تەرەپنىڭ ئۇزۇنلۇغى جەمئى 800 مېتىر كېلەتتى. ھەممە تامغا نەپىس تاش قاپارتما نەقىشلەر نەقىش

جېڭ خېنىڭ غەربىي ئوكيانىدا سەپەر قىلىشى

مىلادى 1405 - يىلى كەچكۈزنىڭ مەلۇم بىر كۈنى، ئىسسىق بەلۋاقتا جايلاشقان زەنپوپورا دۆلىتى (بۈگۈنكى ۋېيت نامنىڭ جەنۇبىي قىسمى) پايتەختىدە ھاۋا ناھايىتى ئوچۇق ئىدى، ھەممە ياق خوشال - خۇراملىققا چۆمگەن. پۇقرالار توپ - توپ بولۇپ شەھەردىن چىقىپ، دېڭىز بويىغا يېتىپ كەلدى. ئەر - ئاياللار چېچىنى يېڭى گۈللۈك رەخت بىلەن بوغۇپ ئارقىسىغا چۈشۈرۈپ، خۇددى بايرامدىكىدەك يېڭى كۆينەكلەرنى كىيىپ، بەللىرىنى رەڭلىك بەلۋاغلار بىلەن باغلىۋالغان ئىدى، چال غۇچىلار ياڭراق، يېقىملىق داقا - دۇمباقلارنى، نەيلەرنى چالاتتى. قىز - يىگىتلەر خوشال - خۇراملىق بىلەن ئۇسۇلغا چۈشتى. زەنپوپورانىڭ پادىشاسىمۇ ئوردىدىن چىقىپ كەلدى. ئۇ كۆنە دۇرۇلگەن چوڭ پىل مىنگەن، ئۈچ تاغ سۈرىتى چۈشۈرۈلگەن ئالتۇن تاجىسىنى كىيىپ، گۈل كەشتىلەنگەن گۈللۈك ياغلىقنى ئۇچىسىغا ئارتقان، پۇت - قوللىرىغا ئالتۇن بىلەيزۈك سالغان، چىرايلىق ئۆتۈك كىيگەن، سەككىز ياقۇت كۆز چېكىلگەن چاسا بەلۋىغىنى بېلىگە باغلىغان بولۇپ، ئاجايىپ سەلتەنەت ۋە ھەيۋەت بىلەن چىقىپ كېلىۋاتاتتى. ئەمەلدارلار ئارغىماقلىرىنى مىنىپ، پادىشانىڭ ئارقىسىدىن ئەگەشكەن، 500 لەشكەر

ئالۋاستىلارنى يېڭىپ، قەرىتماس دورىسىنى ئېلىپ مانلۇ قېغىغا قايتىپ كەپتۇ...

— ئوھوي، نېمە دېگەن ئوخشىتىپ سىزىلغان ھە! قالتىس ئىكەن، قالتىس! — جۇداگۇاك ۋە جۇكگو ئەلچىلىرى ئۇنى ھەدەپ ماختاپ، ئاجايىپ - غارايىپ ھۇنەر-سەنئەت دۇنياسىغا غەرق بولۇشتى.

جۇداگۇاك كامبودژادا تۇپ - توغرا بىر يىل تۇردى. ئۇ ئاكىۇرنى مەركەز قىلىپ، كۆپ قېتىم سەيلە - ساياھەت ھەم زىيارەت ئېلىپ باردى. كامبودژانىڭ ھەرقايسى تەرەپلىرىنى ئىگەللىدى ۋە ئۇگەندى. ئۇ ۋەتەنگە قايتقاندىن كېيىن، كۆرگەن - ئاڭلىغانلىرىغا ئاساسەن «كامبودژاغا زىيارەت» دېگەن كىتابنى يېزىپ چىقتى. بۇ كىتاپ ساياھەت خاتىرىسى شەكلىدە يېزىلغان بولۇپ، كىتابتا قەدىمىي پايتەخت ئاكىۇي ۋە ئاكىۇي ئىبادەتخانىسى قاتارلىق ئىمارەتلەر ئۆز ئەينى خاتىرىلەنگەن، پۈتكۈل ئاكىۇر مەدەنىيىتى ئومۇمى يۈزلۈك تونۇشتۇرۇلغان ۋە ئۇنىڭغا زوقلانغان ھالدا ناھايىتى يۇقۇرى باھا بېرىلگەن بولۇپ، بۇ كىتاپ دۇنيادا ئاكىۇر مەدەنىيىتىنى تونۇشتۇرغان تۇنجى ئەسەر بولۇپ قالماستىن، بەلكى كامبودژانىڭ قەدىمىي تارىخىنى تەتقىق قىلىشتىمۇ مۇھىم ھۆججەت بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

جۇداگۇاك كامبودژادىن ئايرىلىشتىن ئىلگىرى، ئۇ ئېلىپ بارغان جۇكگونىڭ لىجۇڭ مۇۋە دەرەخ ئۇرۇغى، بىر تاققا تېرىلدى. كېيىن كىشىلەر بۇ تاغنى «جۇكگونىڭ لىجۇڭ تېغى» دەپ ئاتاپ، جۇكگو - كامبودژا ئەللىرى خەلقلىرىنىڭ ئۇزاق زامانلاردىن داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان دوستلۇق ئالاقىسىنى خاتىرىلەيدىغان بولدى.

لۇپ، 1000 كىشى سـ
ىاتتى. ئوتتۇرىھال كىمـ
لەرنىڭ ئۇزۇنلۇغى 37
غۇلاچ، كەڭلىگى 15 غۇ-
لاچ كېلەتتى. ھەر كىمدە
12 يەلكەن تىكلەكلىك
ئىدى. پۇتۇن كىمە ئەتـ
رىددە جەمى 27 مىڭ
ئادەم بولۇپ، ماتروسلار-
دىن باشقا، يەنە تۇڭچى
(تەرجىمان)، تېخنىك، دوخـ
تۇر، ئاشپەز ۋە كىمە قوغـ
دىغۇچى ئەسكەر قاتارلىقلار بارئىدى. كىمە ئەترىدى دەبدەبە بىلەن
قىرغاقتا يېتىپ كەلدى، ماتروسلار لەڭگەرنى تاشلاپ بولۇپ،
كۆۋرۈك تاختىيىنى قويدى. مىڭ سۇلالىسىنىڭ ئىككى ئەمەلدا-
رى ھەمراللرى بىلەن قىرغاقتا چىقتى. ئۇلار تېز مېڭىپ،
زەنپوپورا دۆلىتىنىڭ پادىشاسى ئالدىغا كېلىپ ئۆزلىرىنى
تونۇشتۇردى:

جېڭ خې

— بۇيۇك مىڭ پادىشالىغىنىڭ ئەلچىسى جېڭ خې، شاھ
جانابىڭىز بىلەن كۆرۈشكىلى كەلدى!

— بۇيۇك مىڭ پادىشالىغىنىڭ ئورۇن باسار ئەلچىسى
ۋاڭ جىڭخۇڭ، شاھ جانابىڭىز بىلەن كۆرۈشكىلى كەلدى!

زەنپوپورا پادىشاسى شەخسەن پىلدىن چۈشۈپ ئۇلارنى
كۈتۈۋالدى ۋە خوشال ھالدا ئۇلارنى سالامىدىن خالاس
قىلىپ، ئۇلاردىن مىڭ سۇلالىسى پادىشاسىغا سالام يەتكۈزۈپ

ئالدى ـ كەينىدىن قوغداپ ماڭغان ئىدى. ئۇلار بىر قولىدا ۋالىداپ تۇرغان قىلىچ تۇتقان، يەنە بىر قولىدا تېرىدىن ياسالغان قالقان تۇتقان بولۇپ، دۈمبىسىگە ساداق ـ ياچاقلارـ نى يۈدۈۋالغان هالدا كۆتىرەڭگۈ روھ بىلەن كېلىۋاتاتتى. قاـ رىماققا زەنپو پورا دۆلىتى بۇگۈن ئەزىز مېهمانلارنى كۈتۈۋېـ لىشقا تەييارلانغاندەك ئىدى.

دەرۋەقە، جۇڭگونىڭ مىڭ سۇلالىسى هۆكۈمىتى ئوردا مۇپەتتىشى جېڭ خې باشچىلىغىدىكى دوست ئەلچىلەر ئۆمگىنى ئەۋەتكەن بولۇپ، كېمىلەر بۇگۈن زەنپوپوراغا يېـ تىپ كېلەتتى.

زەنپوپورا ــ قەدىمىي دۆلەت. تارىخىي خاتىرىلەرگە قارىغاندا، مىلادى 2 ـ ئەسىردە، يەنە ئېلىمىزنىڭ شەرقىي خەن دەۋرىدە دۆلەت بولۇپ قۇرۇلغان. ئۇنىڭ ئورنى هىنـ دىچىنى يېرىم ئارىلىنىڭ شەرقىي جەنۇپ تەرىپىدىكى دېڭىز بويلىرىغا جايلاشقان ئىدى. ئۇ چاغلاردىكى هىندىچىنى يېرىم ئارىلىنىڭ شەرقىي قىسمىدا دېگىزغا يانداش بولغان ئىكـ كى دۆلەت بار ئىدى: ئۇنىڭ بىرسى شىمالىي ژېيتنام دۆلىتى، ئۇنىڭ پايتەختى شېڭلۇڭ (بۈگۈنكى خېنېي) ئىدى؛ جەنۇبىي قىسمى زەنپوپورا بولۇپ، پايتەختىمۇ زەنپوپورا دەپ ئاتىلاتتى.

ــ كەلدى! كەلدى! نەچچە ئون كېمىكەن! ــ زەنپوپورا شەهىرىنىڭ پۇقرالىرى تەقەززالىق بىلەن ۋاقىراشتى.

كېمىلەر بارغانسېرى يېقىنلاشتى. بۇ كېمىلەر ئەترىدى هەقتەتەن چوڭ بولۇپ، ئالدى ـ كەينىدە جەمئى 62 چوڭ كېمە بار ئىدى. كېمىلەرنىڭ ئەڭ چوڭىنىڭ ئۇزۇنلۇغى 44 غۇلاچ (100 مېتىردىن ئارتۇق)، كەڭلىگى 18 غۇلاچ بو-

ئاندىن ئۇخلايتتى؛ تولۇن ئاي چىققاندا بىر قېتىم شاراپ ئىچىپ بەزمە قىلاتتى. بۇ بەلكىم ئىسسىق بەلۋاغدا ياشىغان لىقنىڭ سەۋىۋىدىن بولسا كېرەك.

جېك خې ھەم ئۇنىڭ ھەمرالىرى زەنپوپورا شەھىرىدە ئون نەچچە كۈن تۇرۇپ، ئاندىن يولغا چىقتى. يولغا چىقىش تىن ئىلگىرى زەنپوپورا دۆلىتىنىڭ پادىشاسى ئالاھىدە مىڭ سۈلالىسى پادىشاسىغا بىر پارچە خەت يېزىپ، جېك خېنىڭ تاپشۇرۇپ بېرىشىنى تاپىلىدى. جېك خې قارىسا زەنپوپورا شەھىرىنىڭ قەغىزى بىلەن جۇڭگونىڭ قەغىزى ئوتتۇرىسىدا خېلى چوڭ پەرق بار ئىكەن. ئەسلىدە ئۇلارنىڭ قەغىزى قوي تېرىسىدىن ياسىلىدىكەن، ئۇلار قوي تېرىسىنى قىرىپ ئىسلاپ بولغاندىن كېيىن، ئىنچىكە قومۇشنى ئۇشلاپ قەلەم قىلىپ، ئاق كۆلنى سىيا قىلىپ خەت يازىدىكەن. جېك خې، زەنپوپورا پادىشاسىغا مىننەتدارلىق بىلدۈرۈپ، مەكتۇپنى ئېلىپ خوشلاشتى.

كېمە ئەترىدى ئوكيانداً يەنە 20 كېچە-كۈندۈز مېڭىپ، ياۋا دۆلىتى (بۇگۈنكى ھىندونېزىيە) گە يېتىپ بارىدى. ياۋا دۆلىتى چوڭ دۆلەت بولۇپ، يېرى كەڭ، ئادىمى زىچ، قوشۇنى لىرىنىڭ قوغدىنىش كۈچى ناھايىتى كۈچلۈك ئىدى. شەھەردە قاتار-قاتار دۇكانلار سېلىنغان بولۇپ، سودا ئىشلىرى ئەۋج ئالغان ئىدى. ياۋا دۆلىتىنىڭ پادىشاسى جېك خې ھەم ئۇنىڭ ھەمرالىرىنى قىزغىن قارشى ئالدى. قىزغىن قارشى ئېلىش مەنزىرىسى كىشىنى قاتتىق تەسىرلەندۈرەتتى، جېك خې ھەم ئۇنىڭ ھەمرالىرىنى ئىنتايىن ھەيران قالدۇرغىنى شۇ بولدىكى، ئۇ يەردە نۇرغۇن جۇڭگولۇقلار بار ئىدى. ئۇلارنىڭ كۆپىنچە

قويۇشنى ئۆتۈندى. جېڭ خې بىلەن ۋاڭ جىڭخۇڭ، مىڭ سۇلالىسى پادىشاسىغا ۋاكالىتەن زەنپوپورا پادىشاسىغا سوغا تەقدىم قىلدى. زەنپوپورا پادىشاسى ھەمراللرىنىڭ نۇرغۇن پىل چىشى، بۇغا مۇڭگۈزى ھەم چىنەن ئەتىرىسىنى جېڭ خې ھەم ئۇنىڭ ھەمراللرىغا ئىنئام قىلدى. پۇقرالار خۇشال ئۇسۇل ئويناپ، ناخشا ئېيتىپ، ئىككى دۆلەتنىڭ دوستلۇغىنى قىزغىن تەبرىكلىدى.

زەنپوپورا پادىشاسى مېھمانلارنى شەھەرگە تەكلىپ قىلدى. جېڭ خې ھەم ئۇنىڭ ھەمراللرى شەھەر سىپىلىنىڭ، تاشقى ئايلانما سىپىل ھەم ئىچكى سىپىل دەپ ئىككىگە ئايرىپ ئىگىز ھەم مۇستەھكەم سېلىنغانلىغىنى كۆردى. شەھەرگە كىرىپ، ئوردا ئىمارەتلىرىنىڭ ئىنتايىن ھەيۋەتلىك ئىكەنلىگىنى كۆردى. ساراي ھەم ئوردىلار خىش-كاھىش بىلەن سېلىنغان ئىدى ھەمدە تۆرلۈك ياغاچ ئويما نەقىش بىلەن زىننەتلەنگەن ئىدى، بەزىلىرىگە ئۇچار قۇش، بەزىلىرىگە يىرتقۇچ ھايۋان ئويۇلغان بولۇپ، ھەيۋەتلىك ھەم كۆركەم كۆرۈنەتتى. پادىشا، مېھمانلارنى چوڭ سارايدا ھاراقتا تەكلىپ قىلدى. زەنپوپورا پادىشالىغىدا ھاراق ئىچىش ئادىتى ئالاھىدە بولۇپ، ھەر بەش-ئون كىشى چۆرىدەپ ئولتۇراتتى، ئوتتۇرىدا چوڭ جام قويۇلۇپ، تۆت-بەش چى ئۇزۇنلۇقتىكى ئىنچىكە قومۇشنى جامغا تىقىپ، قومۇش ئارقىلىق سورۇندىكى كىشىلەر نۆۋەت بىلەن ھاراقنى سۈمۈرەتتى. ھاراق تەملىك بولسىمۇ، دۇغ بولغاچقا غەلىتە تېتىيتتى. مېھمانلار بىلەن ساھىپخانلار دوستلۇقنى ئورتاق ئىزھار قىلىشىپ، تاكى تاڭ ئاتقىچە ئولتۇرۇپ خوشال تارقاشتى. ئەسلىدە زەنپوپورانىڭ ئادىتىدە چۈشتە ئورنىدىن تۇرۇپ، يېرىم كېچىدە

قەدەس جايى مەككىگە بېرىپ ھەج قىلىدى. ئۇ جۇڭگو خەلقىنىڭ مېھرى-مۇھەببىتى ھەم مول ماددى بايلىقلىرىنى ئاسىيا-ئافرىقا ئەللىرىدىكى كەڭ خەلقە يەتكۈزۈپ، ئاسىيا-ئافرىقا خەلقىنىڭ مېھرى-مۇھەببىتىنى ھەم تۇرلۈك ماددى مەھسۇلاتلىرىنى جۇڭگوغا ئېلىپ كەلدى. ئۇزۇنارا ئالاقە ھەم دوستلۇقنى كۈچەيتتى. ئاسىيا-ئافرىقىدىكى نۇرغۇن دۆلەت خەلقلىرى ئوردا مۇپەتتىشى جېڭ خېنى ئەسلەيدۇ. شەرقىي جەنۇبىي ئاسىيادىكى نۇرغۇن جايلاردا ئۇنىڭغا ئائىت خاتىرىلەر ساقلانماقتا. ياۋا (ھىندونېزىيە) دا سانباۋ ئىبادەتخانىسى، سىيام (تايلاند) دىمۇ سانباۋ ئىبادەتخانىسى ۋە سانباۋ مۇنارىسى بار. سەيلون (سىرىلانكا) پايتەختى كولۇمبو مۇزېيىدا جېڭ خې ئۇ يەرگە تىكلەپ قويغان تاش ئابىدە ساقلانماقتا.

ئۇ چاغلاردا، جۇڭگولۇقلار جەنۇبىي دېڭىزنى چېگرا قىلىپ، ئۇنىڭ شەرقىنى شەرقىي ئوكيان، ئۇنىڭ غەربىنى غەربىي ئوكيان دەپ ئايرىيتتى. جېڭ خې يارغان جايلارنىڭ كۆپىنچىسى جەنۇبىي دېڭىزنىڭ غەربى بولغاچقا، كىشىلەر ئۇنىڭ ماڭغان دېڭىز يولىنى، «جېڭ خېنىڭ غەربىي ئوكيانغا سەپەر قىلىشى» دەپ ئاتىدى. جېڭ خېنىڭ ئەسلى پەملىسى «ما» بولۇپ خۇيزۇ مىللىتىدىن ئىدى، ئۇ ئاتا-ئانىسىنىڭ 3-بالىسى بولغاچقا، كىشىلەر تەرىپىدىن «سانباۋ» دەپ ئاتالغان. ئۇ مىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە خان ساراىيدا ئەمەلدار بولغاچقا، «جېڭ خېنىڭ غەربىي ئوكيانغا سەپەر قىلىشى» تارىختا «سانباۋ مۇپەتتىشىنىڭ غەربىي ئوكيانغا سەپەر قىلىشى» دەپ ئاتالغان.

جۇڭگودىن مالاككو بوغىزى ئارقىلىق ھىندى ئوكيان

سى كۆڭدۇك، فۇجيەن، چاڭجۇ قاتارلىق جايلاردىن ئۇ يەرگە كۆچۈپ بارغان كىشىلەر ئىدى. بۇ كىشىلەر ياۋا غا بېرىپ، يەرلىك پۇقرالار بىلەن ئىناق تۇراتتى، نۇرغۇنلىرى ياۋانىڭ پۇقراسى بولغان ئىدى، شۇ جايلاردا تارقالغان ئىسلام دىنىغا كىرگەن ئىدى. جېڭ خېمۇ ئىسلام دىنىغا سادىق مۇسۇلمان بولغاچقا، ياۋا ئۇنىڭغا تېخىمۇ سەممى بىلىنىدى.

جېڭ خې ھەم ئۇنىڭ ھەمرالىرى ياۋادا بىر قاتار دوستانە سودا ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللاندى. يەرلىك كىشىلەر جۇڭگونىڭ پار-پۇر بۇيۇملىرى ھەم يېپەكلىرىنى ياخشى كۆرەتتى، جېڭ خې ھەم ئۇنىڭ ھەمرالىرى ياۋا نىڭ مەرۋايىت، ياقۇت ھەم ئىپارلىرىنى ياخشى كۆرەتتى. ئىككى تەرەپ سودىدا ئادىل بولۇپ، ئوخشاش مەنپەئەت ئالدى.

كېيىن ئەتىدى ياۋادىن ئايرىلغاندىن كېيىن، يەنە مالاككوغا (ھازىرقى مالاككا)، سىيام (ھازىرقى تايلاند) قا، سەيلون (ھازىرقى سىرىلانكا) ھەم بۇگۇنكى ھىندىستان قاتارلىق جايلارغا باردى. قايتىش ۋاقتىدا، كېمىلەردىكى ئەسلىدە جۇڭگودىن ئېلىپ كېلىنگەن ئالتۇن-كۈمۈش، پۇل، پار-پۇر بۇيۇم، مىس، تۆمۈر بۇيۇملىرى يېپەك قاتارلىق نەرسىلەر قارىمۇچ، دوراماتىرىياللىرى قاتارلىقلارغا ئالماشتۇرۇلغان ئىدى. جېڭ خې ھەم ئۇنىڭ ھەمرالىرى 3-يىلى ئەتىيازدا ئاندىن جۇڭگوغا قايتىپ كەلدى.

كېيىن جېڭ خې يەنە ئالتە قېتىم دېڭىز ئارقىلىق چەتكە باردى. ئەڭ يىراقتا ماڭغاندا ھازىرقى ئىران، شەرقىي ئافرىقىدىكى سومالى، كىنىيە قاتارلىق جايلارغا باردى. 7-قېتىم سەپەرگە چىققاندا، يەنە، ئالاھىدە ئىسلام دىنىنىڭ ئۇ-

ئوتتتا كۆيدۈرۈش جازاسى بېرىلگەن پىروفېسسور

مىلادى 1412 - يىلى ئىيۇننىڭ ئوتتۇرىلىرىدىكى مەلۇم بىر كۈن ئىدى، چىخ پادىشالىغىنىڭ پايتەختتى پىراگانىڭ بىر ئاۋات كوچىسىدا، تۇيۇقسىز بىر قوشۇن پەيدا بولۇپ قالدى. قوشۇندىكىلەر تامامەن كاتولىك دىنىنىڭ ھەر خىل دىنىي كىيىملىرىنى كىيگەن بولۇپ، بىر مۇھىم دىنىي مۇراسىمغا قاتناشىش ئۈچۈن كېتىۋاتقاندەك قىلاتتى.

قوشۇن يول دوقمۇشىغا كەلگەندە بىردەك توختاپ بىر يەرگە يىغىلدى.

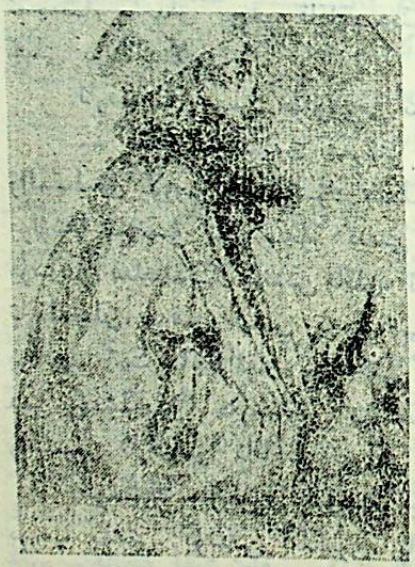
— گۇنانى كەچۈرۈم قىلىش تۈمارى تارقىتىلىدىغان بولدى، — ئېپىسكوپچە كىيىنگەن بىر كىشى قولىدا بىر ۋاراق قەغەزنى كۆتىرىپ توۋلايتتى. بۇنىڭغا قىزىققان ئادەملەر قوشۇن ئالدىغا توپلانغان چاغدا، ئۇ گېپىنى قېقىپ، — خالايىق، سىلەر مۇشۇ جىنايى دۇنياغا تۇغۇلدۇڭلار، گۇناھدىن خالى بولۇش مۇمكىن ئەمەس. لېكىن بۇ تۈمار بولسىلا گۇناھدىن ساقىت بولىسىلەر. گۇناھىڭلار بولمىسمۇ، بۇنى ئېلىپ قويساڭلار، كېيىن گۇنا قىلساڭلارمۇ قورقمايسىلەر ! — دىدى.

— گۇنانى كەچۈرۈم قىلىش تۈمارىنى پۇلغا سېتىۋالاتتۇقمۇ ؟ — كىشىلەر توپىدىن بىرسى گۇمانلانغان ھالدا سورىدى:

ئارقىلىق ئافرىقىغا باردىغان يولنى جېكخې ۋە ئۇنىڭ ھەمراللىرى ھەممىدىن بۇرۇن ئاچقان بولۇپ، بۇ ۋەقە پورتۇگالىيە ساياھەتچىسى د. گامانىڭ ياۋروپادىن ئافرىقىنىڭ ئۈمىت تۇمشۇغى ئارقىلىق ھىندىستانغا باردىغان يولنى تاپقان ۋاقتىدىن يېرىم ئەسىردىن كۆپرەك بۇرۇن ئىدى ھەمدە گامانىڭ كېمە ئەترىدى ناھايىتى كىچىك بولۇپلا قالماستىن، كېمىلىرىمۇ بىر قەدەر كىچىك ئىدى، جېكخې ۋە ئۇنىڭ ھەمراللىرىنىڭ بۇنداق كەڭ كۆلەمدە يىراق ئوكيانغا سەپەر قىلىشى، دۇنيانىڭ دېڭىز قاتنىشى تارىخىدىكى چوڭ ئىجادىيەت، شۇنداقلا جۇغراپىيە خەلقىنىڭ دۇنيا دېڭىز قاتنىشى ئىشلىرىغا قوشقان چوڭ تۆھپىسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

ئۇ چاغلاردا كاتولىك دىنىي جەمىيىتى ئىنتايىن چىرىك لىشىپ، ھەدەپ پۇل ـ مال توپلاۋاتاتتى. ئەنگلىيە، فرانسە يە ئەللىرى «100 يىللىق ئۇرۇش» دەزگىلىدە تۇرغانلىقتىن، بايلىرى چىخ، ۋاتىكانىنىڭ ئالاھىدە مۇھىم سىلىق رايونىغا ئايلانغان ئىدى.

پاپا ئاتالمىش «گۇنانى كەچۈرۈم قىلىش تۇمارى» بىسىپ، باھاسىنى بىرقانچە دەرىجىگە ئايرىپ، مۇرتلارنىڭ ئۆز «گۇنا»ـ يىنىڭ ئېغىر ـ يەڭگىللىگىگە قاراپ سېتىۋېلىشىنى تەلەپ قىلدى. بۇنداق قۇۋلۇق ـ شۇملۇقلار ئەلۋەتتە شەھەر دائىرىلىرىنىڭ قوغدىشىغا ئېرىشتى. گىرىمىلىنىپ ئېلىپ بېرىلغان نامايىش دەرھال باستۇرۇلدى. لېكىن ھۆكۈمەت دائىرىلىرى نامايىش چىلارنىڭ ھەقىقى تەشكىللىگۈچىلىرىنى تاپالمىدى، گىرىم قىلىپ نامايىش قىلغان ئۇچ ياشنىلا قولغا ئالدى.

ھوس

ئەمىلىيەتتە، بۇ قېتىمقى نامايىشنىڭ تەشكىللىگۈچىسى پىراگا ئۇنۋېرسىتېتىنىڭ مۇدىرى، بېتلىخېم چېركاۋىنىڭ پوپى پىروفېسسور جون. ھوس ۋە ئۇنىڭ شاگىرتى پىروفېسسور كورىم ئىدى. ئۇلار ھەقىقى كاتولىك

— ياق، پۇل لازىم ئەمەس! بۈگۈنكى كۈندە پاپا، جاۋۇ-
مىدىكى پۇلىنى سىغدۇرالماي قالدى. شۇڭا پۇلسىز تارقاتماق
چى! — دىدى هىلىقى كىشى تەپىلكەستىن. — مانا، بۈگۈنكى
كۈندە پاپا ئالىلىرى شەخسەن خالايىمىقا گۈنادىن كەچۈرۈم
قىلىش تۈمارى تارقاتماقچى. پاپا ئالىلىرى، مەرھەمەت قى-
لىپ بۇيان چىقسىلا!

گەپ تۈگمىشى بىلەنلا پاپىچە كىيىنگەن بىر ئادەم
ھېيىققان هالدا كىشىلەر توپىنى ئالدىغا كەلدى. كۆپچىلىك ئۈنى
كۆرۈپ قاقاقلاپ كۈلۈشتى. ئەسلى ئۇ قەغەز دوپپا كىيگەن
ئۇزۇن چاپىنى يەرگە تېگىپ تۇرىدىغان، كالپۇك ئۇستىگە
يالغان بۇرۇت چاپلانغان كىشى ئىدى. ئۇ غەلىتە ئاۋاز بىلەن
چىقىراپ سۆزلەيتتى:

— ئېخ بالىلىرىم! مەن پاپا جون 23 بولىمەن، ياش
ۋاقتىمدا دېڭىز قاراقچىسى بولغان، كۆپ پۇل يىققان؛ بۈگۈنكى
كۈندە سىلەرنىڭ داداڭلار بولدۇم (لاتىنچە «پاپا» دېگەن سۆز
«دادا» دېگەن مەنىدە)، پۇلۇم تېخىمۇ كۆپەيدى! بۈگۈن مەن
سىلەرگە پۇل خەجلەيمەن، گۇناھى كەچۈرۈم قىلىش تۈمارىنى
پۇلسىز تارقىتىمەن! بالىلىرىم، تارتىنماڭلار، كېلىڭلار!

— ئوهوي، ئەسلى بىر ئايالكەن - دە! — كىشىلەر قاقاق
لاپ كۈلۈشتى.

— ئوهوي، راست ئايالكەن، سەتەڭكەن!

— هى هى، پاهشە ئايال پاپا بولۇپتۇ - دە!

ئەسلىدە بۇ باشقىچە ئۇسۇلدا ئېلىپ بېرىلغان نامايىش
بولۇپ، رەم ۋاتىكانىنىڭ ئۆز مۇرتلىرىغا گۇناھى كەچۈرۈم
قىلىش تۈماری تارقىتىشىغا قارشى تۇرۇشنى مەقسەت قىلغانىدى.

كەلگەن ئىدى، چۈنكى، دىنىي جەمىيەتنىڭ يەرلىرىنى مۇسادىرە قىلغاندىلا ئۆزىنىڭ ھەم ئاقسۆڭەكلەرنىڭ يەرلىرىنى كېڭەيتكىلى بولاتتى. لېكىن ئۇ شەھەر ئاھالىسىنىڭ ئىسيان كۆتۈرۈشىدىن قورقىۋاتقانلىقتىن، يەنىلا گىرىملىنىپ نامايىش قىلىشقا قاتناشقان ئۇچ ياشقا ئۆلۈم جازاسى بېرىش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈردى. ئەمما، ئۆلگۈچىلەرنىڭ ئۆلۈمىنى ئۇزىتىش ئىشلىرى راۋاجلىنىپ نامايىشقا ئايلاندى. كېيىن پىراگانىڭ باش ئېپىسكوپى ئاخىرى بۇ ئىشلارنىڭ ھەممىسىنىڭ يىلتىزى، ھوسنىڭ تەشۋىقاتى ئىكەنلىگىنى بىلدى. شۇڭا ئۇ ھوسنىڭ تەشۋىقاتى بىدئەتچىلىك، دەپ جار سېلىپ، ئۇنى مۇرتەد (دىندىن چىقىرىش) قىلدى، ئۇنىڭ پايتەختتە ھەرقانداق دىنىي پائالىيەتلەرگە قاتنىشىشنى مەنئى قىلدى. شۇ يىلى قىشتا ھوس بىلەن گىرىم، پىراگادىن ئايرىلىشقا مەجبۇر بولدى. ھوس، چىخنىڭ جەنۇبىدا قېلىپ، داۋاملىق ئۆزىنىڭ دىنىي تەشەببۇسنى تەشۋىق قىلدى، گىرىم بولسا، پولشا، لىتۋا قاتارلىق جايلارغا بېرىپ، سەييارە ۋەز ئېيتتى. ھوس قاتارلىقلار چىخ تىلىدا دىن تارقاتقاچقا، پۇقرالار ۋە دىخانلارنىڭ قارشى ئىلىشىغا ئۇچراپ، بارغانسېرى چوڭ تەسىر كۆرسەتتى.

ئىككى يىل ئۆتۈپ مەلۇم بىر كۈنى، ھوس دەرھال يولغا چىقىپ، گېرمانىيىنىڭ جەنۇبىي قىسمىدىكى كونستانتىس (ھازىرقى شۋېتسارىيە تەۋەسىدە)قا بېرىپ ياۋروپا بويىچە چاقىرىلغان دىنىي يىغىنغا قاتنىشىش توغرىسىدا بىر بۇيرۇق تاپشۇرۇۋالدى. گېرمانىيە پادىشاسى ئادەم ئەۋەتىپ، ئۇنىڭ كىشىلىك ھەقىقىلىگىگە ھەم چىخقا ئەركىن قاپتىشىغا كاپالەتلىك

مۇرتلىرى بولۇپ، دىنىي جەمىيەتنىڭ چەكتىن ئېزىشى ۋە ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىشىغا قەتئى قارشى تۇراتتى.

بۇ ۋەقە پەيدا بولغاندىن كېيىن، ھوس ھاياجانلانغان ھالدا دىنىي جەمىيەتنىڭ زوراۋانلىق قىلمىشىنى پاش قىلدى:

— ھەتتا نامرات مومايىنىڭ يېنىدىكى ئاخىرقى بىر تال يىنمۇ نومۇسسىز پوپ تەرىپىدىن يۇلۇۋېلىنىدى. ئەگەر ئۇ پۇل تۆلىمىگەن قىلىش ئۈچۈن خەجلەنمىسە، ئەيسا توغىچى نەزىرىسى ئۈچۈن خەجلىنەتتى. ئەيسا توغىچى نەزىرىسى ئۈچۈن خەجلەنمىسە، گۈنايىنى ساقىت قىلىش ئۈچۈن خەجلىنەتتى، گۈنايىنى ساقىت قىلىش ئۈچۈن خەجلەنمىسە، دۇئا — تىلاۋەت ئۈچۈن خەجلىنەتتى؛ دۇئا — تىلاۋەت ئۈچۈن خەجلەنمىسە، دەپنە ئۈچۈن خەجلىنەتتى، ئەجەبا، بۇنداق پوپنى قاراقچىدىنمۇ ھىلىگەر، ۋەھشى دېگىلى بولمامدىكەن؟

ئارقىدىنلا ھوس مۇنۇلارنى ئاشكارا جاكالىدى:

— دىنىي جەمىيەت ھەرگىز مال — مۈلۈككە ئىگە بولۇۋالماسلىغى لازىم، ئاچكۆزلۈك بىلەن مال — مۈلۈك كۆيىدا بولۇشقا تېخىمۇ بولمايدۇ، دىنىي جەمىيەتنىڭ يەرلىرىنى مۇسادىرە قىلغاندىلا، ئاندىن نادان، ئاچكۆز شاللاق دىندارلارنى تازىلىغىلى، ھەقىقى دىنىي جەمىيەتنى ئەسلىگە كەلتۈرگىلى بولىدۇ. ئىت غاجاۋاتقان سۆڭەكنى تارتىۋالغاندىلا، ئىت ئاندىن چىشلەيدۇ. خىرىستوس دۇشمىنى — پاپىغا مەجبۇرلاش ۋاستىسى ئارقىلىق تاقابىل تۇرۇش لازىم!

ھوسنىڭ سۆزلىرى تېزدىنلا چېخ پادىشاسىنىڭ قۇلىغىغا بېرىپ يەتتى. بۇندىن ئىلگىرى، پادىشا ئىزچىل تۇردە ھوسنىڭ دىنىي جەمىيەتنى ئىسلاھ قىلىش تەشەببۇسىنى قوللاپ

قەتئى رەت قىلىپ، ئۇنىڭغا قاتتىق رەددىيە بەردى. دىنىي سوتنىڭ ھوسقا گەپ تېپىپ بېرەلمەي زۇۋانى تۇتۇلغاچقا، ھوسنى، دىنىي ۋەزىپىسىدىن مەھرۇم قىلغانلىغىنى شەرمەندىلەرچە جاكالاپ، ئۇنى جاللاتلارغا تاپشۇرۇپ بەردى. ھوس قىلچە قورقماستىن كەسكىن ھالدا مۇنداق دەپ جاۋاپ بەردى:

— ئەگەر مېنىڭ بوشاڭلىق قىلغانلىق سەۋەنلىگىمدىن خەلقىنىڭ ئەقىدىسى تەۋرىنىپ قالمىغان بولسا، ئۇنداقتا مەن قايسى يۈزۈم بىلەن خۇداغا جاۋاپ قىلىمەن، مىليونلىغان، ئون مىليونلىغان خەلقنىڭ قانداق يۈز كېلەلەيمەن؟

گىرىم

1415 - يىلى 6 - ئىيۇلدا، ھوسنى شەھەرنىڭ سرتىغا يالاپ چىقىپ، ئېچىنىشلىق ھالدا تىرىك تۇرغۇزۇپ كۆيدۈرۈپ ئۆلتۈرۈۋەتتى.

ھوس قولغا ئېلىنىپ ئۇزۇن ئۆتمەي، ئۇنىڭ شاگىرتى گىرىم قولغا ئېلىنىدى ھەمدە كونستانتىسقا يالاپ بېرىپ تۇرمىگە تاشلاندى.

گىرىمنىڭ ئەنزىسى ئاشكارا سوت قىلىنىدى. ئۇ دىنىي سوتى

قىلدىغانلىغىنى ئۇقتۇردى، هوس بۇ قېتىمقى يىغىنىنىڭ كۆلىمى نىسبەتەن ناهايىتى چوڭ ئىكەنلىگىنى، دىنىي جەمئىيەتنىڭ چىرىكلىگىنى يەنىمۇ ئارقىلىق پاش قىلغىلى بولىدىغانلىغىنى ئەزەردە تۇتتى؛ لېكىن ئۇ يەنە بۇ قېتىمقى يىغىنغا قاتنىشىشنىڭ خەتەرلىك ئىكەنلىگىنى مۆلچەرلەپ، چىختىن ئايرىلىش تىن ئىلگىرى ئالدىنئالا ۋەسىيەت قالدۇرۇپ، ئۆز مۇرىتلىرىدىن ئېتىقادىنى باشتىن - ئاخىر تەۋرەنمەستىن قوغداشنى ئۈمىت قىلدى.

هوس 1414 - يىلى نويابىردا كونستانتسقا يېتىپ بېرىپ، تۆۋەن قاتلام خەلقنىڭ قىزغىن قارشى ئىلىشىغا ئۇچرىشتى. ئۇنى ئۆچ كۆرىدىغان دىندارلار دىنىي يىغىنىنىڭ بۇ خەتەرلىك كۈچپارنى دەرهال قولغا ئېلىشىنى تەلەپ قىلدى. لېكىن يىغىنىنىڭ رياسەتچىسى دەرهال بۇنداق قىلىشقا جۈرئەت قىلالمىدى. ئۇنىڭ ئەكسىچە، مۇنداق ئالداڭچىلىق هەم ساختىپەزلىك ئۈيۈنىنى ئارقا - ئارقىدىن ئۇيناپ چىقتى: گېرمانىيە پادىشاسى ئۇنىڭغا ئۆز تامغىسى بېسىلغان كاپالەتنامە بەردى، پاپىمۇ ئۇنى دىندىن چىقىرىش توغرىسىدىكى بۇيرۇقنى ئەمەلدىن قالدۇردى. لېكىن بىر ئايغا يەتمەي، ئۇنىڭغا ئېغىر كىشەن سېلىپ، شۇ جايدىكى بىر ئىبادەتخانىنىڭ گەمە تۆرمىسىگە تاشلاندى.

دىنىي يىغىن ئالاهىدە سوت تەشكىللەپ، ياۋروپادىكى بۇ مەشهۇر ئىلاهىيەتشۇناس پىروفېسسورنى سوراقىقا تارتتى. هۆكۈمدار هوسنىڭ ئۆز دىنىي قارىشىدىن شەرتسىز هالدا ۋاز كېچىشىنى تەلەپ قىلىدى هەمدە ئۇنىڭ ئۆز قارىشىنى ئاقلاشقا هېچقانداق پۇرسەت بەرمىدى. هوس بۇنى

ئىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ توغرا پىكرىدە چىڭ تۇرغانلىقتىن، ھەم ياتىدىن ئايرىلىشتەك قاتتىق بالايى - ئاپەتكە دۇچكەلدى! لېكىن، ئاق كۆڭۈل ئادەملەر ئۇنىڭ ئېچىنىشلىق ھالدا كۆيدۈرۈپ ئۆلتۈرۈلگىنى ئۈچۈن قوزغىلىپ قارشىلىق كۆرسىتىدۇ!

گىرېمنىڭ سۆزلىرى ۋاراڭ - چۇرۇڭلار ھەم قاتتىق ئەيىپلەشلەر بىلەن ئۆزلۈكسىز ئۈزۈلۈپ تۇردى، لېكىن، ئۇنىڭ ھېچنىمىدىن قورقمايدىغان قەتئى قىياپىتى زادى بۇ ۋاراڭ - چۇرۇڭلارنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىمىدى. ئاخىرىدا، سوت، ھوسقا ئوخشاش ئۇنىڭغىمۇ «ئىدىئېتچىلىك گۇناھى» ئۆتكۈزىدى دەپ ھۆكۈم قىلىپ، ئوتتا كۆيدۈرۈپ ئۆلتۈرۈش جازاسى بەردى.

1416 - يىلى 30 - مايدا، گىرېم، جازا مەيدانىغا يالاپ بېرىلدى. ئۇ تەمكىنلىك بىلەن كىيىملىرىنى سېلىپ، جازا مەيدانىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئۆزىدىن سەل ئىگىزرەك مومىغا يۆلىنىپ تۇردى.

جاللاتلار ئالدى بىلەن نەملەنگەن تاناڭا بىلەن ئۇنىڭ يالىڭاچ بەدىنىنى مومىغا باغلىدى. ئاندىن پۇت - قولىغا كويزا - كىشەن سالدى؛ ئاندىن كېيىن، ئۇنىڭ ئەتراپىغا ئوتۇن دۆۋىلەپ، ئوتۇننىڭ بوش يەرلىرىگە ئۇنىڭ مەيدىسىگە قەدەر قۇرۇق سامان تۆكتى.

— ئوت يېقىلسۇن! — دەپ بۇيرۇق قىلدى ئىجراچى ئەمەلدار.

بىر ئەسكەر مەشئەلنى كۆتىرىپ، گىرېمنىڭ ئالدىغا كەلدى. لېكىن ئۇ بۇ باتۇر پېروفېسسورنىڭ قەتئى قىياپىتىدىن ھېيىقىپ، بىرئاز ھودۇقتى - دە، ئوت يېقىشقا

قا كەلتۈرۈلگەندىن كېيىن، سوتنىڭ ئۆزى نۆۋەتتىكى نەزەرلىرىنى شەرھىلىشى ئۈچۈن بىرسائەت ۋاقىت بېرىشنى تەلەپ قىلدى. بۇ تەلەپ رەت قىلىنغاندىن كېيىن ئۇ مۇنداق دېدى:

— بۇ ئادىل بولمىغانلىق. سىلەر مېنى تۇرمىگە قاماپ قويۇپ، مېنىڭ توپ - توغرا 340 كۈنۈمنى نەجىسلىق، پاسكىنىلىق، كويزا - كىشەن بىلەن ئۆتكۈزۈشۈمگە سەۋەبچى بولدۇڭلار. بىراق نېمە ئۈچۈن مېنىڭ سۆزلىرىمنى بىر سائەت مۇ ئاڭلىغىڭلار كەلمەيدۇ؟...

ئۇ تېخى بىرنەچچە ئېغىز سۆز قىلمايلا، سوتتا ئىس قىرتقان، يەرگە تەپكەن ئاۋازلار كۆتۈرىلدى. ئارقىدىنلا دىن دارلار ئارقا - ئارقىدىن يالغان گۇۋاڭلىق بەردى، ھەتتا ئۇ زادى ئاغزىدىن چىقىرىپ باقمىغان بەزى سۆزلەرنىمۇ ئۇنىڭغا تۆھمەت قىلىپ چاپلىدى. گىرىم بۇنى ئاڭلاپ ئېغىر - بېسىقلىق بىلەن مۇنداق دېدى:

— تارىختا قانچىلىغان ياخشى كىشىلەرنىڭ يالغان گۇۋاچىنىڭ قارىلىشى بىلەن ئادىل بولمىغان ھۆكۈمگە ئۇچرىغانلىغى ماڭا مەلۇم! گىرېتسىيلىك سوكرات، پلاتون ۋە ئۇنىڭ شاگىرتلىرى خىرىستىيان مۇرتلىرى ئەمەس ئىدى، ئۇلارمۇ مۇشۇنداق بەختسىزلىككە دۇچكەلگەن؛ خىرىستوسنىڭ ئۆزى ھەم ئۇنىڭ مۇرتلىرىمۇ ئادالەتسىز ھالدا كىرىستقا مىخلىنىپ ئۆلتۈرۈلگەن!

گىرىم ئارقىدىنلا قايغۇلۇق ھېسسىياتى بىلەن ئۆستازى ھوسنى تىلغا ئالدى:

— پىروفېسسور ھوس ئاقىۋىلى، ئادىل، ئەۋلىيا كىشى

ھوس جېڭى

يېرىم كېچە، قارا بوران چىقىپ، يامغۇر چىلەكلەپ قۇيغاندەك يېغىۋاتاتتى. چىخىنىڭ ئوتتۇرا قىسمىدىكى بىر چوڭ يولدا زور قوشۇن شىددەت بىلەن يۈرۈش قىلىۋاتاتتى.

يۈزلىگەن ھارۋىلار قوشۇننىڭ ئالدىدا ماڭماقتا. ھەر بىر ھارۋىغا قېتىلغان ئىككى جۈپ ئاتقا بىر ئات يېتىلىگۈچى ئەسكەر مەسئۇل بولۇپ، بىر ئاتقا مىنگەن ھالدا ھەيدەپ كېتىۋاتاتتى. يەتتە ـ سەككىز پىيادە ئەسكەر ھارۋىغا يېقىن ئەگىشىپ ماڭغان ئىدى. ھارۋىغا تاختايدىن پەس قىلىپ فوڭ ياسالغان بولۇپ، ئۇنىڭ ئەتراپىدا قوغدىنىش توساقلىرى بار ئىدى، ئەسكەرلەر چىقىپ ـ چۈشۈش ئۈچۈن بىر تەرىپىدىكى توساقنى ئېلىۋەتسە بولاتتى. ھارۋىغا يەنە يېنىك توپ، پىلتىلىق مىلتىق ۋە باشقا قوراللار، ئوزۇق ـ تۈلۈك قاتارلىق ئەشيالار قاچىلانغان ئىدى. ھارۋىلارنىڭ غىچىرلىغان ئاۋازى قارىغايلارنىڭ بوراندا چىقارغان شاۋقۇنىغا قوشۇلۇپ، كىشىگە ۋەھىمە سالاتتى!

يامغۇر بارغانسېرى قاتتىق ياقىنلىقتىن، قوشۇننىڭ سۈرئىتى ئاستىلاشقا باشلىدى.

ـــ جارچى! ـــ بىر ھارۋىدىن بىر قېرىنىڭ زەئىپ بۈيرۇق ئاۋازى ئاڭلاندى.

ـــ بار، ـــ ئۇستۇبشى چىلىق ـ چىلىق ھۆل بولۇپ

پەتنالمىدى.

— ئوت يېقىلسۇن! — دىدى ئىجراچى ئەمەلدار يەنە بىر قېتىم بۇيرۇق قىلىپ.

ئەسكەر بىرئاز ئىككىلەندى - دە، گىرىمنىڭ ئارقىسىغا ئۆتۈپ ئوت ياقماقچى بولدى. ئۇ ئەمدىلا ئىككى قەدەم چامدىشىغا گىرىم ئېيتتى:

— ئالدىمغا كېلىپ، مۇشۇ يەردىن ئوت ياق، مېنىڭ ئالدىمدا تۇرۇپ ئوت ياق! مەن ئۇنىڭدىن قورقسام بۇ يەردە تۇرمايتتىم!

ئوت لاۋۇلداپ كۆيۈشكە باشلىدى، گىرىم غەمكىن ئاۋاز بىلەن مۇناجات ئېيتىشقا باشلىدى. ئوت بارغانسېرى لاۋۇلداپ كۆيەتتى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئوتۇنىڭ پاراسلاپ كۆيۈۋاتقان ئاۋازى ئاڭلاندى. لېكىن گىرىمنىڭ مۇناجات ئاۋازى تا ئۇ باغلىنىپ تۇرغان جايىنى لاۋۇلداپ تۇرغان ئوت قاپلىغانغا قەدەر باشتىن - ئاخىر ئۇزۇلمىدى.

ھوس، گىرىملاردىن ئىبارەت بۇ ئىككى پروفېسسورنىڭ بەدىنى كۆيۈپ كۈل بولغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇلارنىڭ روھى كۆيمىدى. ئۇلار ئۆلۈپ ئۇزاق ئۆتمەي، چىخ خەلقىنىڭ تېخىمۇ زور ئوت يالقۇنى — ھوس قوزغىلىڭى ئەۋج ئالدى.

دی. زور تۆرکۆمدىكى گېرمانىيە دىن تارقاتقۇچىلىرى قوغلاپ چىقىرىلدى، چىخ پادىشاسى قورقۇنچ ئىچىدە ئۆلدى. پادىشالىقنى ئۇنىڭ ئوغلى، يەنى گېرمانىيە پادىشاسى قوشۇمچە ئۆتىدى. گېرمانىيە پادىشاسى، هوس تەرەپدارلىرىنىڭ چىخ پايتەختىنى ئىگەللەپ تۇرۇشىغا ئەلۋەتتە يول قويمايتتى. شۇڭا، 2 - يىلى يازدا نەچچە يۈزمىڭ كىشىلىك قوشۇن باشلاپ كېلىپ پىراگاغا هۇجۇم قىلدى. لېكىن زىزكانىڭ قوشۇنى تەرىپىدىن مەغلۇپ قىلىندى. گېرمانىيە پادىشاسى مەغلۇبىيىتىگە تەن بەرمەي، بىر يىل تەييارلىق قىلىپ 2 - قېتىم ئۆزى بىۋاسته قوشۇن باشلاپ يۈرۈش قىلدى.

زىزكا قوشۇنغا قوماندانلىق قىلماقتا

بىر كېچە جىدى يۈرۈش قىلىش ئارقىلىق، زىزكا ئاخىرى ئالدى بىلەن گودىنبورگقا يېتىپ كەلدى. بۇ جايىنىڭ يەر شارائىتى ئۇنىڭغا ئىنتايىن تونۇشلۇق بولغانلىقتىن، ئۇ قېسىمنىڭ شەھەر سىرتىدىكى ئىگىزلىك نېيدەرهال ئىگەللىشى

كەتكەن بىر ئەسكەر دەرھال ھارۋىنىڭ قېشىغا ھازىر بولدى.

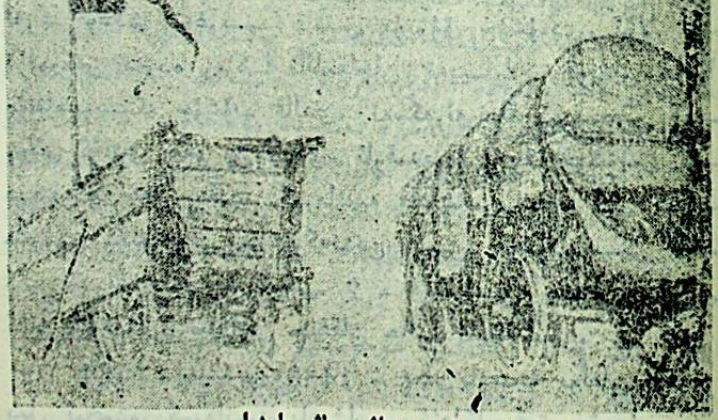
— بۇيرۇغۇمنى يەتكۈز! قوشۇن تولۇق سۈرئەت بىلەن ئىلگىرىلىسۇن، مەيلى قانداق بولمىسۇن تاڭ ئېتىشتىن ئىلگىرى گودېنبورگقا يېتىپ بېرىش كېرەك! خىلاپلىق قىلغۇچىلار ھەربىي ئىنتىزام بويىچە جازالىنىدۇ، ھەرگىز رەھىم قىلىنمايدۇ!

بۇ بۇيرۇقنى 60 ياشلار چامىسىدىكى بىر بوۋاي چۈشۈرگەن ئىدى. ئۇ ئىككى كۆزى ئەما بولۇپ، ئورا كۆز، چاچ-لىرى ساقال بوۋاي ئىدى. ئۇ ھوس تەرەپدارلىرى ئارمىيىسىنىڭ باش قوماندانى جون زىنزكا بولۇپ، پاپا ۋە گېرمانىيە پادىشاسىنىڭ جازاقوشۇنىغا زەربە بېرىش ئۈچۈن، قوشۇن باشلاپ غەربكە قاراپ يۈرۈش قىلىپ گودېنبورگقا كېتىۋاتاتتى.

دەل مانا مۇشۇ چاغدا، گېرمانىيە پادىشاسىنىڭ قوشۇن-لىرى ئۇنىڭ قارشى تەرىپىدىن يەنى غەربتىن شەرقە قاراپ ئىلگىرىلەپ گودېنبورگقا يۈرۈش قىلىۋاتاتتى. گودېن-بورگ چىخ پايتەختى پراگانىڭ شەرق تەرىپىدىكى مۇھىم بازا ئىدى. گېرمانىيە پادىشاسى ئۇنى قولغا چۈشۈرسە پاي-تەختكە ھۇجۇم قىلىپ، ھوس تەرەپدارلىرىنى يوقىتىشقا ئەپلىك بولىدىغانلىغىنى بىلەتتى.

بۇ گېرمانىيە پادىشاسى سىگىز مۇنىڭ 2 - قېتىم ئەھلى سەلىپنى باشلاپ ھوس تەرەپدارلىرىغا قارشى جازا يۈرۈشى قىلىشى ئىدى. 1415 - يىلى ئىيۇلدا، ئۇ پاپا بىلەن بىرلىكتە ھوسنى ئۆلتۈرگەندىن بۇيان، چېخنىڭ ھەم-مىلا يېرىدە ئۇنىڭ ۋاپاسىزلىغىغا ئېتىراز بىلدۈرىدىغانلار پەيدا بولدى. 1419 - يىلى ئىيۇلدا، كەڭ كۆلەملىك دېخانلار قوزغىلىڭى ھوسنىڭ ئىسلاھات تۈزۈمىنى ئاستىدا پارتلىدى. پايتەخت، پراگا ھوس تەرەپدارلىرى تەرىپىدىن تىزگىنلەن-

ئۇشتۇمتۇت سىگنال چېلىنىشى بىلەن تەڭ، لۇرغۇن يۇمۇلاق دائىرىلەر شەكىللىنىپ زەنجىرلەر قايتا باغلاندى، بۇنىڭ بىلەن گېرمانىيىنىڭ ئاتلىق ئەسكەرلىرى مۇھاسىر ئىچىگە قامىلىپ قالدى. بۇ چاغدا ئوت تۇرىدىكى بىر قىسىم پىيادە ئەسكەرلەر بىر قولىغا قالقان، بىر قولىغا ئىلمەكلەرنى ئېلىپ، گېرمانىيىنىڭ ئاتلىق ئەسكەرلىرىنى ئېلىپ ئاتتىن يىقىتتى؛ بىر قىسىم پىيادە ئەسكەرلەر دەرھال قىلىچ بىلەن چېپىشقا باشلىدى. زىنزكانىڭ ئەسكەرلىرى ھارۋىدىكى ياغاچلارنىڭ ھمايىسى بىلەن پىلىتىلىق مىلتىق، ئوزۇن نەيزە، پالتا قاتارلىق قوراللار بىلەن دۈشمەنىنىڭ كۆپلىگەن ئادىمىنى ئۆلتۈردى ھەم ياردار قىلدى. گېرمانىيىنىڭ ئاتلىق ئەسكەرلىرى ھېچقانداق مۇھاپىزەتكە ۋە ياردەمگە ئىگە بولالمىغاچقا، ھارۋىلارنىڭ مۇھاسىرىسىدە ئا-

تاپور قوشۇنىنىڭ جەڭ ھارۋىلىرى

توغرىسىدابۇيرۇق چۈشۈردى. شۇنىڭ بىلەن بىللە، ھارۇنلارنى ئىگىزلىككە يېقىن دالاغا توختىتىپ قويۇشقا بۇيرۇدى. بىردەمدىلا ئەسكەرلەر زەنجىر بىلەن ھارۇنلارنى باغلاپ، يۈمۈلاق بازا ھاسىل قىلدى. ئاتلار ھارۇا بىلەن ياسالغان چەمبىرەك ئىچىگە توختىتىپ قويۇلدى ھەمدە ئۇ يەرگە يېنىك توپلارنى قۇرۇپ قويدى؛ ھارۇنلارنىڭ دۈشمەنگە قارىتىلغان تەرىپىدىكى ئىگىز تاختىلار قالدۇرۇلۇپ، ئۆز تەرىپىدىكى قوغدىنىش تاختىلىرى ئېلىپ تاشلاندى. بۇنىڭ بىلەن سۇپىغا چىقىدىغان ئىشىك ھاسىل بولدى. ھەممىسى تەڭ قىلىپ قويۇلغاندىن كېيىن، زىنزكا لاگىر ئەتراپىغا خەندەك كولاشقا بۇيرۇق قىلدى.

ئاشۇ كۈنى چۈشتىن ئۆتكەندە، گېرمانىيە پادىشاسىنىڭ قوشۇنلىرى گودېنبورگقا يېتىپ كەلدى. ئۇلار شەھەرگە كىرىپ راسا تالان ـ تاراج قىلغاندىن كېيىن، زىنزكا بازىسىغا شىددەت بىلەن بۆسۈپ كەلدى.

گېرمانىيە پادىشاسىنىڭ ئاتلىق ئەسكەرلىرى ئالدى بىلەن خەندەكنىڭ توسقۇنلۇغىغا دۇچكەلدى، بىر قىسىم ئاتلىق ئەسكەرلەر خەندەككە يىقىلدى. ئۇلار قايتا تەشكىللىنىپ ھۇجۇم قىلغان چاغدا زىنزكانىڭ جەڭ ھارۇنلىرى تېزلىكتە زەنجىرلەرنى بوشىتىپ، ئىككىقاتار بولۇپ، ئوتتۇرىغا پىيادە ئەسكەرلەرنى تۇرغۇزدى. ئاتلىق ئەسكەرلەر جەڭ ھارۇسىنىڭ چۆرىسىدە چۆگىلەپ يۈردى. گېرمانىيە پادىشاسىنىڭ ئاتلىق ئەسكەرلىرى، دۈشمەننىڭ مۇداپىئەسى بۆسۈپ تاشلاندى، دەپ ھېسابلاپ، بىراقلا ئالغا قاراپ ئاتاكا قىلدى،

لىپ تەشكىللەپ تاجاۋۇز قىلغان بولسىمۇ، لېكىن ھوس تە-
رەپدارلىرى ئارمىيىسى تەرىپىدىن مەغلۇپ قىلىندى.

شۇنداق كېيىن گېرمانىيە پادىشاسى تاكتىكىسىنى ئۆز-
گەرتىپ، ھوس تەرەپدارلىرىنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى تۇراق-
سىز ئۇنسۇرلار بىلەن ئىتتىپاق تۈزدى. ئەسلىدە ئۇ چاغلار-
دىكى ھوس تەرەپدارلىرىنىڭ ئىچكى قىسمى ئىككى چوڭ
مەزھەپكە بۆلۈنگەن ئىدى: ئۇلارنىڭ بىرى، دىخانلار، قول سا-
نائەتچىلەر ۋە باشقا تۆۋەن قاتلام خەلقتە ۋەكىللىك قىلىدە-
غان تابور مەزھىپى بولۇپ (ئۇلارنىڭ پائالىيەت مەركىزى
تابور رايونىدا بولغاچقا، تابور مەزھىپى دەپ ئاتالغان)، را-
دىكاللار ھېساپلىناتتى، ئۇلار فېئودالىلىق تۈزۈمنى ئەمەلدىن
قالدۇرۇپ، ئىمتىيازلىق تەبىقە بولمىغان ئەركىن دىنىي جە-
مىيەت كومموۇنىسى ۋە جۇمھۇرىيەت قۇرۇشنى تەشەببۇس
قىلاتتى. زىنزكا مۇشۇ مەزھەپنىڭ مەشھۇر رەھبىرى ئىدى.
يەنە بىرى، ئوتتۇرا، كىچىك فېئودالىلار ھەم شەھەردىكى ئوت-
تۇرا تەبىقىگە ۋەكىللىك قىلىدىغان مۇقەددەس جامچىلار
مەزھىپى ئىدى (ئۇلار ئاددى مۇرىتلارنىڭمۇ دىن تارقاتقۇچىلارغا
ئوخشاش «پەيغەمبەر غىزاسى» يېگەنده مۇقەددەس جام بىلەن
ھاراق ئىچىشكە ھوقۇقلۇق بولۇشنى تەشەببۇس قىلغاچقا مۇ-
قەددەس جامچىلار دەپ ئاتىلاتتى). دەسلىۋىدە، ئۇلار تابور
مەزھىپى بىلەن ئىتتىپاق تۈزۈپ، بىرلىكتە گېرمانىيە پادىشا-
سىغا قارشى تۇردى، لېكىن زىنزكا ئارمىيىسى گېرمانىيە پادە-
شاسىنىڭ 3 - قېتىملىق ھۇجۇمىنى چېكىندۈرگەندىن كېيىن،
ئۇلارنىڭ بىر قىسىم مەنپەئەتى قاندۇرۇلدى، شۇڭا ئۇلار
بىلەن تابور مەزھىپى ئوتتۇرىسىدا بۆلۈنۈش پەيدا بولدى.

لاقزاده بولۇپ كەتتى، بەزىلىرى چېچىپ ئۆلتۈرۈلدى، بەزىلىرى ئات تۇياقلىرى ئاستىدا دەسسىلىپ ئۆلدى.

ھارۋا ئىستىھكامىغا قامىلىپ قالغان گېرمانىيە ئەسكەرلىرى مالىمانچىلىقتا نېمە قىلىشنى بىلەلمەي قالدى. تۇيۇقسىز يەنە بىر سىگنال چېلىنىش بىلەن تەڭ، زىزكانىڭ يېراقتا تۇرغان ئاتلىق ئەسكەرلىرى باتۇرلۇق بىلەن ھۇجۇم قىلىپ كەلدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، چوڭ ھارۋىلارنىڭ بىرلەشتۈرۈلگەن جايىدىن يول ئېچىلىپ، گېرمانىيىنىڭ ئاتلىق ئەسكەرلىرىنى يوقاتقان زىزكانىڭ پىيادە ئەسكەرلىرى پەيدا بولدى. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ئاتلىق ئەسكەرلىرى بىلەن قوشۇلۇپ، ھارۋا ئىستىھكامىنىڭ سىرتىدىكى گېرمانىيە قوشۇنلىرىنى يوقاتتى.

گېرمانىيە قوشۇنلىرىنىڭ جانلىق كۈچلىرى يوقىتىلغاندىن كېيىن، زىزكا چېكىنىشكە بۇيرۇق بەردى. گېرمانىيىنىڭ دۆت پادىشاسى ئۇلارنى قاچتى دەپ ئويلاپ، ئاتلىق ئەسكەرلەرگە قوغلاش توغرىسىدا قاتتىق بۇيرۇق چۈشۈردى. ئۇلار كۆتۈلمىگەن يەردە زىزكا ئاللىقاچان تەييارلاپ قويغان ھارۋا مۇھاسىرىسىگە چۈشۈپ قالدى. ئەسكەرلەرنىڭ يېرىمىدىن كۆپرەكى ئۆلدى ھەم يارىلاندى. ئارقىدىنلا زىزكا قوشۇنى گۇدېنبورگقا جەم بولدى. گېرمانىيە پادىشاسى شەھەرنى كۆيدۈرۈش بۇيرۇغىنى چۈشۈرگەندىن كېيىن، قوشۇنلىرىنى باشلاپ شەرەندىلەرچە قاچتى. 2 - قېتىملىق جازا يۈرۈشى ئەنە شۇنداق رەسۋاسى چىققان ھالدا ئاياقلاشتى.

1424 - يىلىدىن 1433 - يىلى يازغىچە بولغان توققۇز يىل ئىچىدە، گېرمانىيە پادىشاسى ئۇدا ئۈچ قېتىم ئەھلى سە-

660 دانه هارۋا بار ئىدى. بىراق چوڭ پروكوپنىك پەقەت 10 مىڭ كىشىلىك پىيادە ئەسكىرى، 800 كىشىلىك ئاتلىق ئەسكىرى ھەم 360 هارۋىسىلا بار ئىدى.

ئىككى تەرەپ ئۇچ كۈن خىرىس قىلىپ تۇرۇشتى، لېكىن ھېچقايسىسى ھەركەت قوللانمىدى. 30 - ماي كۈنى تاڭ سەھەر سائەت ئۈچتە، مۇقەددەس جامچىلار مەزھىپى ئاخىرى ھۇجۇمغا ئۆتتى.

مۇقەددەس جامچىلار مەزھىپى، هارۋا ئىستىھكامى تاكتىكىسىنىڭ كۈچ - قۇدرىتىنى تولۇق بىلەتتى. ئۇلارنىڭ پىلانى قارشى تەرەپنىڭ مۇھاپىزەتچىلىرىنى هارۋا ئىستىھكامىنىڭ كەينىدىن ئالداپ چىقىرىپ، سان ئۈستۈنلۈكى قارشى تەرەپنى بېسىش ئىدى. ئۇلار 11 هارۋا ئەترىدى تەشكىللەپ، يالغاندىن تابور قوشۇنىنىڭ لاگېرىغا ھۇجۇم قىلدى. توپ ئوقى يەتكۈدەك ئارىلىققا كەلگەندىن كېيىن، توپ - زەمبىرەك بىلەن قارشى تەرەپنىڭ هارۋا ئىستىھكامىنى توپقا تۇتتى.

تابور قوشۇنى مەلۇم زىيانغا ئۇچرىغاندىن كېيىن، زەمبىرەك بىلەن قايتۇرما زەربە بەردى. ئىس - تۈتەك تارقىغاندىن كېيىن، مۇقەددەس جامچىلار مەزھىپى قوشۇنىنىڭ قېچىپ كەتكەنلىگى بايقالدى.

چوڭ پروكوپ بۇنىڭ دۈشمەن قوشۇنىنىڭ بىر تاكتىكىسى ئىكەنلىگىنى ھېس قىلالماي، دۈشمەن قوشۇنلىرىنىڭ يالغاندىن چېكىنگەنلىگىنى مەغلۇپ بولۇپ قېچىش دەپ قاراپ، قوغلاپ زەربە بېرىش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈردى:

— ئالغا، دۈشمەن قاچتى! — بىردەمدىلا بۇنداق غەلىبەساداسى تۆت ئەتراپنى زىلزىلىگە كەلتۈرۈۋەتتى. قىسمىلار ئالغا

1433 - يىلى قىشتا گېرمانىيىده چاقىرىلغان بىر قېتىملىق دىنىي يىغىن، مۇقەددەس جامچىلار مەزھىپىدىن ئۇرۇشتا دىنىي جەمىيەتلەردىن ئولجا ئالغان مۇلۇكلەرنى قايتۇرۇۋالماسلىغىنى، «پەيغەمبەر غىزاسى» يىگەنىدە ئاددى مۇرىتلارنىڭمۇ «مۇقەددەس جام» بىلەن مەي ئىچىشنى قارار قىلدى. شۇنىڭ بىلەن مۇقەددەس جامچىلار ئاشكارا ھالدا گېرمانىيە پادىشاسى تەرەپكە ئۆتتى. ئۇزاق ئۆتمەي، گېرمانىيە پادىشاسىنىڭ ماددى ياردىمى بىلەن مۇقەددەس جامچىلارنىڭ قوشۇنلىرى تابور مەزھىپىنىڭ قوشۇنلىرىغا ھۇجۇم قىلدى.

ئۇرۇش 1434 - يىلى ماينىڭ ئاخىرلىرىدا پىراگا-نىڭ شەرق تەرىپىگە ئانچە يىراق بولمىغان لىپاندا يۈز بەردى. بۇ چاغدا زىزكا، كېسەل بىلەن ۋاپات بولۇپ، ئۇنىڭ ئورنىغا چوڭ پروكوپ، تابور ئارمىيىسىگە قوماندانلىق قىلدى. ئۇمۇ قەھرىمان ھەم ئۇرۇشتا ماھىر قوماندان بولۇپ، گېرمانىيە پادىشاسى تەشكىللىگەن 4 -، 5 - قېتىملىق جازا يۈرۈشىنى مەغلۇپ قىلغان ئىدى.

چوڭ پروكوپ ئۆز قوشۇنلىرىنى بىر ئىگىزلىككە ئورۇنلاشتۇردى. ئۇنىڭ بازىسى ناھايىتى مۇۋاپىق تاللىنىپ، ھارۋا بىلەن ياسالغان مۇداپىئە ئىستېھكاملىرى تۆپىلىككە جايلاشتۇرۇلدى. مۇقەددەس جامچىلار مەزھىپىنىڭ قوشۇنلىرى ئويمان جايدا قالدى. بۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ توپ - زەمبىرەكلىرى ئۇستۇنلۇكنى ئىگىللىدى. لېكىن ئۇنىڭ ئەسكىرىي كۈچى قارشى تەرەپكە قارىغاندا زور دەرىجىدە ئاز ئىدى. مۇقەددەس جامچىلار مەزھىپىنىڭ قوشۇنىدا 25 مىڭ كىشىلىك پىيادە ئەسكەر، نەچچە مىڭ كىشىلىك ئاتلىق ئەسكەر ھەم

نىڭ مەغلۇپ بولغانلىقىدىن دېرەك بەردى. ئەمما، تابور شەھىرى تاكى 1452 - يىلىغىچە بەرداشلىق بەردى. بۇ قېتىمقى ئۇرۇشقا هوس تەرەپدارلىرى رەھبەرلىك قىلغاچقا، تارىختا بۇ ئۇرۇش «هوس جېڭى» دەپ ئاتالدى.

1436 - يىلى گېرمانىيە پادىشاسى مۇقەددەس جامچىلار بىلەن سۆلهى قىلىپ، هوس دىنىي جەمىيىتىنىڭ مۇستەقىللىغىنى، باشقىلارنىڭ چېخ دىنىي ئىشلىرىغا ئارىلىشىشقا بولمايدىغانلىغىنى ئېتىراپ قىلدى، مۇقەددەس جامچىلار مەزھىپى بولسا گېرمانىيە پادىشاسىنى چېخ پادىشاسى دەپ ئېتىراپ قىلدى.

قاراپ شدده‌ت بىلەن ئېتىلدى. بۇنىڭ بىلەن ھارۋا بىلەن ياسالغان مۇداپىئە ئىستىھكامىنىڭ مۇداپىئەسى ئاجىزلاشتى ۋە بۇزۇلدى.

مۇشۇ جەددى پەيتتە مۇقەددەس جامچىلار مەزھەپنىڭ زور بىر تۈركۈم چەۋەندازلىرى قوغلىغۇچىلارنىڭ يېنىدا پەيدا بولدى ـ دە، قىلچىمۇ مۇداپىئە كۈچى بولمىغان ھارۋا ئىستىھكامىغا بىرلا چاغدا تۇشمۇ تۇشتىن تۈيۇقسىز ھۇجۇم قىلدى.

بۇ چاغدا، چوڭ پروكو دۇشمەنلىنىڭ چەۋەندازلىرىنى توساپ تۇرۇشقا كۈچ تەشكىللەپ، خىلمۇ خىل تەدبىرلەر بىلەن ھارۋا ئىستىھكامىنى ساقلاپ قالالىسا مەغلۇبىيەت ۋەزىپىسىدىن قۇتۇلۇپ قېلىش مۇمكىن ئىدى. ئەمما ئۇ بۇنداق قىلمىدى.

مۇقەددەس جامچىلار مەزھىپىنىڭ چەۋەندازلىرىدىن كېيىنلا، زور تۈركۈمدىكى پىيادە ئەسكەرلەر ھارۋا ئىستىھكامىغا ھۇجۇم قىلىپ كىردى. شۇنىڭ بىلەن ھارۋا ئىستىھكامىنىڭ ئىچىدە شددەتلىك جەڭ بولدى. بۇ چاغدا چوڭ پروكوپ ۋاپات بولغان ئىدى. شۇڭا تابور قوشۇنى قوماندانلىق بىرلىگىددىن ئايرىلىپ كەتتى ـ دە، دۇشمەن ئارمىيىسىنىڭ ئۈستۈن ھەربىي كۈچىنىڭ ئاتاكىسىنى توساپ قالالماي، مۇداپىئەدە بارغانسېرى ئاجىزلاپ كەتتى. كەچ كىرگەندە، بازا ئاخىرى مۇقەددەس جامچىلار مەزھىپىنىڭ قوشۇنى تەرىپىدىن ئىگەللەندى. 18 مىڭ كىشىلىك تابور قوشۇنىدىكىلەردىن 13 مىڭ كىشى ئۆلدى. قالغانلىرى ئەسىر قىلىنغاندىن كېيىن پۈتۈنلەي قىرىپ تاشلاندى.

لېپاندا ئۇرۇشنىڭ ئاخىرلىشىشى چىخ دىخانلار ئۇرۇشى.

مەن چارۋىچى مىللەت بولۇپ، ئاسىيانىڭ ئوتتۇرا قىسمىدىكى چوڭ ياپىلاقلاردا كۆچۈپ يۈرۈپ چارۋا باقاتتى. كۆچكەن چېغىدا چېدىر ئۆيلىرىنى ئات هارۋىغا شۇ پېتى باساتتى، بۇ خۇددى پۈتۈن كەنت ئۆيلىرى بىلەن يۆتكىلىپ كېتىۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى. 1206 - يىلى موڭغۇل قەبىلىلىرى چىڭگىزخاننى «ئۇلۇغ خاقان» قىلىپ سايلىغان. شۇنىڭ بىلەن موڭغۇللار بىرلىككە كەلگەن دۆلەت بولۇپ شەكىللىنىپ، تەدرىجى هالدا سىرتقا تاجاۋۇز قىلىشقا باشلىغان. ئۇلار خۇاڭخې ۋادىسىدىكى ئالتۇن خانلىغىنى زور مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىتىپ، ئۇنىڭ ئوتتۇرا قىسمىنى (هازىرقى بېيجىڭ شەهرىنىڭ غەربىي جەنۇبىدىكى يەرلەرنى) بىر قېتىمدىلا ئىگىلىۋالغان ئىدى. ئەمدىلىكتە نىشانىنى غەرپكە قارىتىپ، ئوتتۇرا ئاسىياغا بېسىپ كىرمەكتە ئىدى. بۇ قېتىمقى ئۇرۇشقا چىڭگىزخان ئۆزى باشچىلىق قىلغان بولۇپ، ئۇنىڭدا 200 مىڭ كىشىلىك چوڭ قوشۇن بار ئىدى. كۆڭلى ئەنسىزلىككە چۈشكەن خارىزىملىقلار خىلمۇ خىل مۇلاهىزىلەرنى قىلىشاتتى:

— بىز باتۇر مۇسۇلمان تۇرۇپ، موڭغۇللاردىن يېڭىلىمىزمۇ؟

— موڭغۇللار دۆلەت قۇرغىلى ئاران ئون نەچچە يىل بولدى، بۇرۇن ئۇلارنىڭ يېزىغىمۇ يوق ئىدى، بىز ئۇلاردىن كۆپ ئىلغار تۇرىمىز - دە!

— دەل بىز ئىلغار بولغانلىغىمىز ئۈچۈن، ئۇلار ئالتۇن - كۈمۈش، ئىسسىل بايلىقلارنى كۆزلەپ هۇجۇم قىلىپ كەلدى.

— هەي، بۇ ئىشلارنىڭ هەممىسى بىزنىڭ پادىشايى

موڭغۇل خانلىغى

مىلادى 1219 - يىلى كۈز كۈنلىرى ئىدى، خارىزىم (شۇ چاغدا ھازىرقى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيا قىسمى، ئافغانىستان، شۇنىڭدەك ئىراننىڭ شىمالىنى ئىگەللەپ تۇرغان بىر دۆلەت ئىدى) نىڭ چېگرا شەھەرلىرىدە كەيپىيات بىر-دىنلا جىددى تۈس ئالدى.

— يامان بولدى! موڭغۇل قوشۇنلىرى بېسىپ كىلىۋېتىپتۇ!

— ئۇلار خۇداغا ئىشەنمەيدۇ، بىز مۇسۇلمانلار زىيان تارتىدىغان بولدۇق!

خارىزىم، ئوتتۇرا ئاسىيادىكى تارىخى ئۇزۇن، مەدەنىيەتلىك، بايلىغى مول ئىسلام دۆلىتى ئىدى. لېكىن موڭغۇل خاندانلىغى بولسا، يېڭىدىن باش كۆتىرىپ چىققان دۆلەت ئىدى. موڭغۇللار ئەسلىدە كۆچ-

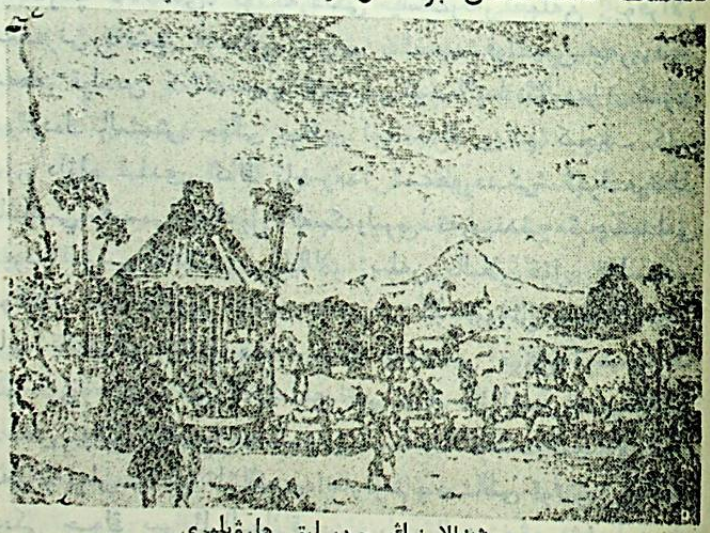
چىڭگىزخان

تېمىنى ئۇرۇۋەتتى.

«گۈم - گۈم، گۈم!» موڭغۇللارنىڭ زەمبىرەكلىرى يەنە گۈمبۇرلەپ، چېگرىنىڭ قەلئەسىدىن بىر چوڭ يوچۇق ئېچىلدى.

— ھۇررا! — موڭغۇل چەۋەندازلىرى ئوردا ھەربىسىدەك مۇنبلدىشىپ شەھەر ئىچىگە ئېتىلىپ كىردى.

موڭغۇللار ئەسلىدە كۆچمەن چارۋىچى مىللەت تۇرسا، ئۇنىڭدىكى ئىلغار زەمبىرەكلەر نەدىن كەلگەن؟ ئەسلىدە تۆت يىل بۇرۇن موڭغۇل قوشۇنلىرى ئالتۇن خانلىغىغا ھۇجۇم قىلىپ، ئوتتۇرا ئوردىنى ئىگەللىگەندىن كېيىن، شۇ يەردىكى خەنزۇلارنىڭ ئىلغار تېخنىكىلىرىنى قوبۇل قىلىپ، مىلتىق، زەمبىرەك ئىشلىتىشنى ئۆگىنىۋالغان ئىدى. ئۇلار ھۇجۇم قىلىشتا ئىشلەتكەن بۇ خىل زەمبىرەكلەر چوڭ تېپتىكى

موڭغۇللارنىڭ چېدىرلىق ھارۋىلىرى.

مىزنىڭ ئوسالىغىدىن بولۇۋاتىدۇ، موڭغۇل سودا كارۋىنىنىڭ 450 ئادىمىنى نىمشكە ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ! شۇنداق قىلىپ بالايى-ئاپەتنى ئۆزى تېپىدى.

خارىزمنىڭ پۇقرالىرى ۋەسۋەسىچىلىكتە قالغان بولۇپ، ئۇلارنىڭ پادىشاسى تېخىمۇ بەك ئەندىشىگە چۆمگەن ئىدى. لېكىن، پادىشانىڭ ئەنسىرەۋاتقىنى موڭغۇللارنىڭ بېسىپ كىرىشى بولماستىن، بەلكى ئۇرۇش پەيتىدە شاھزادىسى بىلەن سەركەردىلىرى پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ھوقۇقنى تارتىۋېلىش ئىدى. شۇڭا ئۇ، ئۆزىنىڭ 400 مىڭ كىشىلىك ئەسكىرىنى ھەرقايسى چوڭ شەھەرلەرگە تارقىتىپ، مۇداپىئەنى كۈچەيتتى، شۇنىڭدەك، ئۆزىنىڭ قول ئاستىدىكىلەرنىمۇ نازا-رەت قىلىپ تۇردى. لېكىن ھەربىي كۈچنى مەركەزلەشتۈرۈپ، موڭغۇللارنىڭ تاجاۋۇزچى قوشۇنلىرىغا تاقابىل تۇرمىدى.

خارىزمنىڭ چېگرا شەھىرى موڭغۇل قوشۇنلىرى تەرە-پىدىن توپ - توغرا بەش ئاي قورشاۋ قىلىندى. شەھەرنى ساقلاۋاتقان قوشۇن ئاران 30 مىڭ بولۇپ، ئۇلار ئۇچۇن يارەمچى كۈچ ياكى زاپاس ئاشلىقمۇ يوق ئىدى. قەلئە سىرتىدىكى موڭغۇل قوشۇنلىرىنىڭ سانى 200 مىڭ كىشى بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئاتلىق كاۋاللىرى ئوتتۇرا جۇڭگودىن كۆپ مىقداردىكى مال - بايلىقلارنى توشۇپ تۇراتتى. گەرچە ئىككى تەرەپنىڭ كۈچ سېلىشتۇرمىسى چوڭ پەرقلەنمىسۇ، لېكىن خارىزم قوشۇنلىرى باتۇرلۇق بىلەن جەڭ قىلىپ بىرەرسىمۇ تەسلىم بولمىدى.

«گۇم - گۇم!» موڭغۇللارنىڭ زەمبىرەكلىرى ئېتىلىشقا باش-لىدى. زەمبىرەك ئوقى خارىزم چېگرا شەھەر قەلئەسىنىڭ بىر

ئىچىنىشلىق ھالدا ئۆلۈپ كەتتى.

خارىزمنى ھالاك قىلغاندىن كېيىن، موڭغۇل قوشۇنى داۋاملىق غەربكە تاجاۋۇز قىلىپ دونـاي دەرياسى ۋادىسىدە كى روسىيە قوشۇنلىرىنى مەغلۇپ قىلدى، 1227 - يىلى چىڭگىزخان ئۆلدى، موڭغۇللار تـۆت خانلىققا بـۆلـۈنـۈپ كەتتى، بۇ تۆت خانلىقنى چىڭگىزخاننىڭ تـۆت ئوغـلى ئايرىم - ئايرىم باشقۇردى.

چىڭگىزخاننىڭ چوڭ ئوغـلى جـۇچىگە جەنۇبىي روسـ يە، غەربىي - جەنۇبىي سىبىرىيە، كاسپىي دېڭىزى ۋادىلىرى بەخشەندە قىلىپ بېرىلدى ۋە قىپچاق خانلىغى(ئالتۇن ئوردا خانلىغى) دەپ ئاتالـدى. كېيىن ئۇنىڭ ئوغـلى باتو مـوسكـ ۋاغىچە بېسىپ بېرىپ، ئۆزىنىڭ تېرىتورىيىسىنى كېڭەيتتى.

2 - ئوغلى چاغاتايغا ئەسلىدىكى قىتـاننىڭ تېرىتورـ يىسى (ھـازىرقى شىنجـاڭ ۋە سـوۋېتنىڭ ئوتـتۇرا ئاسـيا قىسمى) بەخشەندە قىلىنىپ، چاغاتاي خانلىغى دەپ ئاتالدى.

3 - ئوغلى ئوغۇتايغا موڭـغۇلنىڭ غـەربىي تـەرىپى، يەنى ئېرتىش دەرياسىدىن بالقاش كۆلىگىچە بولـغان يـەر- زىمىنلار بەخشەندە قىلىنىپ، ئوغۇتاي خانلىغـى دەپ ئاتال دى (ئۇزۇن ئۆتمـەي، بۇ زىمىنلارنى چـاغـاتاي خـانلىغـى ئۆزىگە قوشۇۋالدى).

موڭغۇللاردا «كەنجى ئوغۇل ھوقۇققا ۋارىسلىق قىلىش» تۇزۇمى يۈرگـۈزۈلىدىغان بولغاچقا، تۆتىنچى ئوغلى مۇڭـكەگە موڭغۇللارنىڭ ئەسـلى زىمىنى (يېڭىدىن بوي سۇندۇرۇلـغان ئالتاي خانلىغىنىڭ خـۇاڭخې ۋادىـسىنى ئۆز ئىچىگە ئالـغان زىمىنلىرى) بەخشەندە قىلىنغان بولۇپ، خاقان دەپ ئاتالدى.

مانچاناق بولسمۇ، لېكىن شۇ چاغنىڭ شارائىتىدا، دۇنيا ۋەھىمىسى زور بولغان ئىلغار قوراللاردىن ئىدى.

موڭغۇل ئەسكەرلىرى شەھەرگە بېسىپ كىرگەندىن كېيىن، 30 مىڭ كىشىلىك خارىزىم قوشۇنى شەھەر ئىچىدىكى ئىستىھكاملارنى قاتتىق ساقلاپ، يەنە بىر ئايدىن ئارتۇقراق بەرداشلىق بەردى. ئوزۇق - تۈلۈك، قورال - ياراقلىرى تەل - تۆكۈس ئوزۇلۇپ، ئاخىرىدا ھەممىسى قۇربان بولدى. ئېيتىلىشىچە، ئەڭ ئاخىرىدائىككى نەپەر ئەسكەر ھايات قالغان بولۇپ، ئۇلار قىلچە باش ئەگمەستىن، ئۆزىگە چىقىپ تۇرۇپ مۇداپىئەنى داۋاملاشتۇرغان، كاھىشلارنى قورال قىلىپ، موڭغۇل ئەسكەرلىرىگە ئاتقان ئىكەن.

موڭغۇل ئەسكەرلىرى ئارقىدىنلا خارىزىمنىڭ پايتەختىگە قاراپ ئاتلاندى. ئۇ يەردىكى ئەسكەرلەر بىلەن پۇقرالار شەھەرنى قاتتىق قوغداپ، يېرىم يىلغىچە قولدىن بەرمىدى. شەھەر قولدىن كەتكەندىن كېيىن، كوچىلاردا ئۆيمۇ ئۆي دېگۈدەك تالىشىش جېڭى بولدى، بۇ جەڭ يەتتە كېچە - كۈندۈز داۋام قىلدى، ئەڭ ئاخىرىدا شەھەردىكى ئەرلەرنىڭ ئاساسىي قىسمى موڭغۇل ئەسكەرلىرى تەرىپىدىن ئېچىنىشلىق تۈردە قىرىپ تاشلاندى، ئاياللار بىلەن بالىلار قۇل قىلىندى. موڭغۇل ئەسكەرلىرى پۈتۈن شەھەرنى كۆيدۈرۈش بىلەنلا توختاپ قالماستىن، ئامۇ دەرياسىنىڭ توغىنىنى بۇزۇپ، شەھەرگە سۇ قويۇۋەتتى. شۇنىڭ بىلەن بىر دەۋر گۈللەپ تەرەققى قىلغان ئوتتۇرا ئاسىيا مەدەنىيىتى قىسقىغىنا ۋاقىت ئىچىدە تاماملىنىپ ئېيران قىلىپ تاشلاندى. خارىزىم پادىشاسى ئوتتۇرا دېڭىز دېكى چوڭ بىر ئارالغا قېچىپ بېرىۋالدى ۋە شۇ يەردە

روسیینىڭ بىرلىككە كېلىشى

— زىيارەت باشلانسۇن!

سۇرلۇك بۇيرۇق بىلەنلا، موڭغۇللارنىڭ ئىككى نەپەر ئاتلىق ئەسكىرى چېدىر ئالدىدىكى ئىككى دۆۋە قۇرۇق ئوتۇنغا مەشئەل بىلەن ئوت ياقتى. شاخ ئوتۇنلار ھەش - پەش دېگىچە تاراسلاپ تۇتىشىپ، ئىككى گۈلخانغا ئايلاندى.

— ئوردىغا كىرسۇن!

2 - قېتىملىق بۇ سۇرلۇك ئاۋاز بىلەن تەڭ بىر قانچە رۇس كىنەزلىرى تازىم قىلغان ھالدا گۈلخان ئارىسىدىكى تار يولدىن ئۆتۈپ، چېدىر ئوردىسىنىڭ ئىشىگىگە قاراپ ماڭدى. چېدىرلار سىرىق رەڭدە بويالغانلىغى ئۈچۈن، قۇياش نۇرىدا چاقناپ تۇراتتى.

باتۇ

بۇ كۈنى، موڭغۇل خاقانى باتۇ، رۇس كىنەزلىرىنى چاقىرتىپ كۆرۈشىدىغان كۈن ئىدى. ئىككى گۈلخان ئارىلىغا

باشقا ئۈچ خانلىقنىڭ ھەممىسى مۇڭكە خاقانىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولۇشى كېرەك ئىدى، مۇڭكەنىڭ ئوغلى قۇبلەي كېيىن جەنۇبىي سۇڭنى يوقىتىپ، پۈتۈن سۇلالىسىنى قۇردى ۋە ئۇلۇغ ئوردا (خان بالىق) نى پايتەخت قىلدى. مۇڭكەنىڭ يەنە بىر ئوغلى خۇلاگۇ ئەسكەر چىقىرىپ، پارس بىلەن باغدادتىنى بوي سۇندۇرۇپ، غەربىي ئاسىيادا ئىل خانلىغىنى قۇردى.

13 - ئەسىردە موڭغۇللار (ھەرقايسى خانلىقلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) نىڭ تېرىتورىيىسى پۈتكۈل ئاسىيا ۋە شەرقىي يېرىم ياۋروپانى ئاساسىي جەھەتتىن ئۆز ئىچىگە ئالدى. موڭغۇل ئاتلىق قوشۇنلىرى دۇنيانى ۋەھىمىگە سالىدىغان ئاجايىپ قۇدرەتلىك قوشۇنغا ئايلاندى.

كېرەك! ئەمدى قايتىپ كېتىڭلار! — دەپ بۇيرۇق قىلدى.

كىنەزلەر خاقان تارقىتىپ بەرگەن كەچۈرۈمنامىنى تاپشۇرۇۋالغاندىن كېيىن، چېدىر ئوردىدىن قايتىپ چىقتى.

بۇ قېتىملىق زىيارەت سالادى 1240 - يىلى باتۇ، كىيېۋنى ئىشغال قىلىپ بولغاندىن كېيىن، ئېلىپ بېرىلغان ئىدى. بۇ چاغدا، باتۇ قوماندانلىق قىلغان كۈچلۈك موڭغۇل قوشۇنى روسىيە زېمىنىنىڭ كۆپ قىسمىنى بېسىۋالغان بولۇپ، ئۇزۇن ئۆتمەي كۆلىمى ناھايىتى زور بولغان قىپچاق خانلىغىنى تىكلىدى. موڭغۇللارنىڭ ھەممىسى سېرىق رەڭلىك چېدىردا تۇرىدىغانلىقى ئۈچۈن، روسىيلىكلەرنىڭ ھەممىسى ئۇلارنى «ئالتۇن چېدىر خانلىغى» دەپ ئاتاشتى. ئالتۇن چېدىر خانلىغىغا ئولپان تاپشۇرۇش ئۈچۈن، ھەرقايسى كىنەزلەر پۇقرالارنىڭ مال - مۈلۈكلىرىنى كۆچىنىڭ يېتىشچە يۇلۇۋالاتتى. موڭغۇل خاقانىمۇ ھەرقايسى ئاساسلىق شەھەرلەرگە ئەمەلدار ئەۋەتىپ، ئولپان يىغدۇراتتى، پۇقرالار، ئەمەلدارلارنىڭ زالىملىقلىرىنى تىلغا ئالغاندا، تۆۋەندىكىدەك ھەسرەتلىك ناخشىلارنى ئېيتىشاتتى:

پۇلى يوق بىچارىلەرنىڭ،
بۇلاپ كېتەر پەرزەنتىنى.
گەر بولمسا پەرزەنتى،
بۇلاپ كېتەر خوتۇنىنى.
خوتۇنمۇ بولمسا،
ھەيدەپ ماڭار ئۆزىنى.

80 يىلدىن ئارتۇق ۋاقىت ئۆتۈپ كەتتى، روسىيىنىڭ

دمن ئۆتۈش — ئەل بولغان رۇس كىنەزلىرى، خاقانلىق زىيارەت قىلغاندا رىئايە قىلىشقا تېگىشلىك بىر خىل يوسۇن ئىدى. چۈنكى، رىئايەت قىلىنمىسچە: مۇنداق قىلغاندا زىيارەت قىلغۇچىنىڭ خاقانغا قارىتا بارلىق يامان نىيەتلىرىنى ئوت يۇيۇپ تاشلايدىكەن. ئەگەر كىمكى بۇ يوسۇنغا رىئايە قىلمىسا، ئۇ ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىناتتى.

كىنەزلەر چېدىر ئوردىغا كىرىپلا يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ خاقانغا سەجدە قىلىشتى.

باتۇ ئۆزىگە سەجدە قىلىۋاتقان كىنەزلەرگە قاراپ:

— سىلەرگە مەلۇمكى، موڭغۇل ئاتلىرىنىڭ تۇيىغى تەككەن يەرلەرنىڭ ھەممىسى ماڭا تەئەللۇق بولىدۇ. قارشىلىق كۆرسىتىشنىڭ ھاجىتى يوق. مەن بىر ئاي ئىچىدە سىلەرنىڭ 14 شەھىرىڭلارنى ئىستىلا قىلدىم ۋە كۆيدۈرۈپ تۈگەتتىم. ھازىر موسكۇا، كىيېۋ قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى مېنىڭ باشقۇرۇشۇم ئاستىدا تۇرۇۋاتىدۇ. سىلەر ئاللىقاچان ماڭا ئەل بولۇپ، ئولپان تاپشۇرۇشقا ماقۇل بولدۇڭلار ھەمدە ھەربى سېلىقنى ئۈستۈڭلارغا ئالدىڭلار. شۇنىڭ ئۈچۈن مەن سىلەرنىڭ ئۆز كىنەزلىكىڭلارنى داۋاملىق باشقۇرۇشۇڭلارغا رۇخسەت قىلىمەن ھەمدە سىلەرگە كەچۈرۈم يارلىغى تارقىتىپ بېرىمەن. ھازىر مەن سىلەرنىڭ ئاراڭلاردىن ئەڭ كۈچلۈك ۋە ماڭا ئەڭ سادىق بولغان كىنەز يارۇسلاۋنى ۋىلادىمىرنىڭ ۋە پۈتكۈل روسىيىنىڭ ئۇلۇغ بېگى قىلىپ بېكىتتىم، — دېدى ۋە ئۇلۇغ بەگ قىلىپ بېكىتكەن كىنەزنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ، — سەن پۈتۈن روسىيىنىڭ ماڭا تاپشۇرىدىغان پارىغنى يىغىپ بېرىشكە مەسئۇل بولۇشۇڭ

چېدىر ئالدىغا كىرىپ كەلدى ۋە ھاسىرىغان ھالدا يۈگۈنۈپ خاقانغا تازىم قىلدى.

— مەن موسكۇۋا كىنەزى ئىۋان، جەددى تەرىزده خاقاننى زىيارەت قىلىپ، خاقانغا سالامەتلىك تىلەيمەن، خاقانلىك ھەممە ئىشلىرىنىڭ ئۆڭگىدىكىدەك بولۇشىنى تىلەيمەن! — دىدى ئۇ ۋە يەرگە بىر قېتىم باش ئۇرۇپ سۆزىنى داۋام قىلدى. — ئۇلۇغ بەگ ئالىكساندىر، جانابى خاقانلىك ۋەزىرلىرىنى ھاقارەت قىلىشقا پېتىنىپ، پۈقرالارنى كۈشكۈرتۈپ ئىسيان كۆتەردى. گۇنايى ئۇچۇن جۇۋايىنىمەك كەتسۇن! لېكىن، بۇنچىلىك كىچىككىنە ئىش ئۇچۇن، خاقانلىك ئۆزى قوشۇن تارتىپ ئاتلىنىشقا ئەرزىمەيدىكەن؟! پېقىر گەرچە قابىللاردىن بولمىسامۇ، خاقان ئۇچۇن خىزمەت قىلىشنى خالايمەن. ئەسكەر چىقىرىپ توپىلاڭنى تىنچىتىپ، خاقانلىك مېھرى - شەپقىتىنى ياندۇرسام دەيمەن! — ئۇ سۆزىنى تۈگىتىپ يەنە بىر قېتىم يەرگە باش ئۇردى ۋە خاقانغا بىر تاختا قەغەزنى سۇنۇپ، ئۆزرە ئېيتتى، — كەمتىلىرى ئالدىراپ يولغا چىقىپ قالغانلىغى ئۇچۇن تۈزۈك رەك سوغلارنى تەييارلىيالمىدى. سوغات ئاددى بولسىمۇ خاقانىمىزنىڭ رەنجىمەي قوبۇل قىلىشىنى سورايمەن. توپىلاڭنى تىنچىتقاندىن كېيىن، ھۆرمەت - ساداقىتىمنى يەنە كۆرسىتىمەن.

ئەسلىدە ئىۋان ئۇلۇغ بەگلىك ئۇنۋانىنى قولغا كەلتۈرۈش مەقسىدىدە، كۆپلەپ ئالتۇن - كۈمۈش، مال - بايلىقلارنى خاقانغا، خاقانلىك كىچىك خوتۇنلىرىغا ۋە يېقىن ۋەزىرلىرىگە پات - پات تەقدىم قىلىپ، خاقانلىك كۆڭلىنى ئۇتۇۋېلىپ

هەرقايسى كىنەزلىكلىرى يەنىلا موڭغۇللارنىڭ ھۆكۈمرانلىغىدا ئىدى. ئالتۇن چېدىر خانلىغى كىنەز ئۇنۇڭانىنى يەم قىلىپ، ھەرقايسى كىنەزلىكلەر ئارىسىدا ھەمىشە ماجرا پەيدا قىلىپ، بىرەر كىنەزلىكنىڭ كۈچىنى ئاجىزلىتىش ئارقىلىق ئۆزىنىڭ ھۆكۈمرانلىغىنى مۇستەھكەملەۋەردى.

1327 - يىلى موڭغۇل خاقانى، ۋولگا دەرياسى ساھىلىدىكى تۆۋەر دىگەن جايغا قوشۇن ئەۋەتتى. بۇ يەر موڭغۇل خاقانى تەرىپىدىن ئۇلۇغ بەگ ئالىكساندىرغا بەخشەندە قىلىپ بېرىلگەن ئىدى. موڭغۇل قوشۇنلىرى ئۇ يەرگە يېتىپ بېرىش بىلەنلا، ھەددىدىن زىيادە تالان - تاراج بىلەن شۇغۇللىنىپ، پۇقرالارنىڭ غەزىۋىنى قوزغىدى. ئۇلۇغ بەگ ئالىكساندىرمۇ تاقەت قىلىپ تۇرالماستىن، پۇقرالارنى باشلاپ قارشى چىقتى. موڭغۇل قوشۇنلىرى يېڭىلگەندىن كېيىن قېچىپ بېرىپ، ئالتۇن چېدىر خانلىغىغا خەۋەر قىلدى. خاقان بۇ ئىشتىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن، قاتتىق غەزەپكە كېلىپ:

— قېنى، ئادەم بارمۇ! ماڭا دەرھال ئاتنى توقۇپ بېرىڭلار، بارلىق قوشۇن بىلەن ئاتلىنىپ، تۆۋەرنى دەسسەپ تۈزلىۋېتەيلى، ئالىكساندىرنىڭ تەرىسىنى تەتۇر سويايلى!

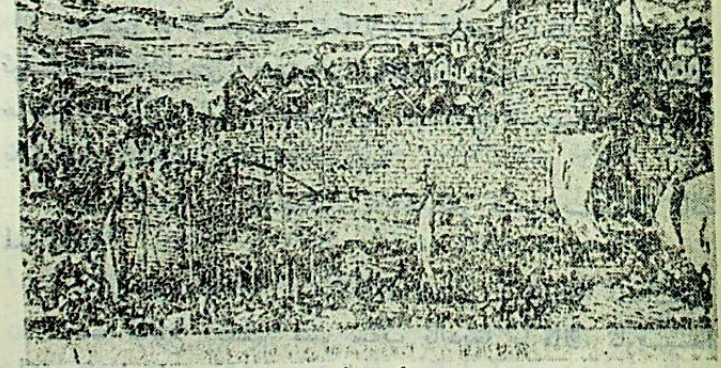
دەل مۇشۇ پەيتتە بىر چاكار ئوردىغا كىرىپ:

— خاقانغا مەلۇم قىلىمەنكى، موسكۇا كىنەزى ئىۋان دەرھال كۆرۈشۈشنى تەلەپ قىلىۋاتىدۇ، — دەپ خەۋەر يەتكۈزدى.

بۇ خەۋەر ئېغىزدىن چىقىپ بولۇشى بىلەنلا، ئىۋان

لىگى ئەك قۇدرەت تاپقان مەزگىل ئىدى. دىمىترى بۇيرۇق چۈشۈرۈپ، كىرىمىل ساراينى كېڭەيتىپ ياساتتى. قىبتىغا ياغاچ ئىلىنغان تاملارنى چېقىپ تاشلاپ، تاش تاملارنى سېلىش ئارقىلىق، پايتەختتىك قەلئە مۇداپىئەسىنى زور دەرىجىدە كۈچەيتتى ۋە ئۆزىنىك هوقۇقىنى رۇسلاردىن باشقا مىللەتلەر ئولتۇراقلاشقان رايونلارغىچە كېڭەيتتى.

موسكۇا كىنەزلىگى كۈنسايىن كۈچىيىۋاتقان بۇ پەيتتە، ئالتۇن ئوردا خانلىغى ئىچكى جەھەتتىن پارچىلىنىشقا يۈز تۇتتى. خانلىقنىك هەرقايسى جايلىرىدا بىرمۇنچە مۇستەقىل خانلار بارلىققا كېلىپ، ئۆزئارا هوقۇق تالىشىشقا كىرىشتى. بۇلارنىك ئىچىدە ئەك كۈچلۈك بولغىنى مامايخان ئىدى. ئۇلۇغ بەگ دىمىترى موڭغۇللارنىك ئىچكى زىددىيەتلىرىدىن پايدىلىنىپ، موڭغۇللارنىك رۇسلار ئۈستىدىن يۈرگۈزگەن ئۆزۈن يىللىق هۆكۈمرانلىغىدىن قۇتۇلۇش قارارىغا كەلدى.

كىرىمىل

لمشنى ئىزچىل تۇردە پەملەپ كەلگەن ئىدى. شۇڭا، بۇ قېتىم ئالىكساندىرنىڭ خاقانغا قارشىلىق كۆرسەتكەنلىك خەۋىرىنى ئاڭلاپ، مۇشۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، ئۇلۇغ بەگ ئۇنۇڭانغا ئىگە بولۇۋېلىش نىيىتى بىلەن ساداقەتلىك بىلدۈرۈش ئۈچۈن، بۇ يەرگە كەلگەن ئىدى. خاقان، ئۇڭانىڭ ئۆزلۈكىدىن خىزمەت كۆرسەتمەكچى بولغانلىغىنى ۋە سوغاتلارنى ئېلىپ كەلگەنلىگىنى كۆرۈپ غەزىۋىدىن سەل يانىدى. سوغاتلار تىزىملىگىنى قوينىغا سېلىپ، ئالاھىدە ئىلتىپات بىلەن ئۇڭانىنى ئورنىدىن تۇرغۇزدى ۋە:

— سېنىڭ خانلىققا بولغان ساداقەتلىگىڭ ناھايىتى قىممەتلىك، مەن ساڭا چوڭ مەنپەئەتلەرنى ئىنئام قىلىمەن. سەن دەرھال مېنىڭ بىر بۆلۈك قوشۇنۇمنى باشلاپ، ئالىكساندىرغا جازا يۈرۈش ئېلىپ بارغىن، توپىلاڭ بېسىقتۇرۇلغاندىن كېيىن، مەن ساڭا ئۇلۇغ بەگلىك ئۇنۋانىنى بېرىمەن.

ئۇڭان، موڭغۇل قوشۇنىنى باشلاپ تۆھر كىنەزلىگىنى ناھايىتى تېزلىك بىلەن ئىشغال قىلدى. ئالىكساندىر، خاقانغا بۇيرۇغىنى بىلەن ئۆلتۈرۈلدى. ياندۇرقى يىلى ئۇڭانىڭ ئارزۇسى ئەمەلگە ئېشىپ ئۇلۇغ بەگ ئۇنۇڭانغا ئىگە بولدى. شۇنىڭدىن باشلاپ، ئۇ خاقانىڭ ھوقۇقىدىن پايدىلىنىپ ئۆز ئېلىدىكى زېمىنىنى كۆچەنىڭ يېتىشچە كېڭەيتىپ، كۈنسايىن كۈچەيدى. ئۇڭان ئۆلگەن چاغدا، ئۇنىڭ موسكۇا كىنەزلىگىنىڭ چېگرىسى زور كۆلەمدە كېڭىيىپ، پۈتۈن روسىيىدىكى ئەڭ كۈچلۈك كىنەزلىككە ئايلانغان ئىدى. ئۇڭانىڭ نەۋرىسى دىمىترى دوسكوي ئۇلۇغ بەگ بولغان ۋاقىتتا، موسكۇا كىنەز-

ئىز ناھايىتى خەتەرلىك! — دەپ جېكىلىدى.

— قېرىنداشلارنىڭ ھەممىسى ئالغا ئاتلىنىۋاتقاندا مەن قانداقمۇ ئارقىغا ئۆتۈپ تۇرالايمەن؟ — ئۇلۇغ بەگ سۆزلىگەن پېتى توختىماستىن ئالغا ئېتىلىدى. بىردەمدىلا ئۇنىڭ ئەتراپى دۈشمەن جەسەتلىرى بىلەن قاپلىنىپ، يەردە ئات دەسسەپ ماڭغۇدەك بوشلۇقمۇ قالمىدى. موڭغۇل ئەسكەرلىرى ئۇلۇغ بەگنىڭ بەكمۇ باتۇر ۋە كۈچلۈك ئىكەنلىگىنى كۆرۈپ، قىيان سۈيىدەك ئۇنىڭغا قاراپ ئوخچۇپ كېلىشتى. ئۇلۇغ بەگنىڭ پۈتۈن بەدىنىگە قىلىچ نەيزىلەر تەككەن بولسىمۇ، ساۋۇت ـ قالقانلىرى پۈختا بولغاچقا ئېغىر جاراھەتلەنمىدى.

دەريا بويىغا مۆكۈنگەن رۇس ئەسكەرلىرى جەڭ باشلىنىش بىلەنلا ئېلىشىشقا ئالدىراپ:

— بىز بۇ يەردە قاچانغىچە كۈتۈپ تۇرىمىز؟ قېرىنداشلىرىمىزغا قانداق ياردەم قىلىمىز؟ — دەپ تەقەززالىق بىلەن كوماندىردىن سوراشتى.

— بىز ئەڭ پايدىلىق پەيتكە كەلگەندە، ئاندىن ھۇجۇمغا ئۆتۈشىمىز كېرەك، — دېدى كوماندىر شامال يۆنۈلۈشىنى سىناپ كۆرۈپ، — قاراڭلار، ھازىر شامال بىز تەرەپكە قاراپ چىقىۋاتىدۇ، شۇڭا بىز ھازىر ھۇجۇمغا ئۆتسەك بولمايدۇ!

سائەت 8 بولغان چاغدا، كوماندىر موڭغۇل قوشۇنلىرىنىڭ سەپلىرىنىڭ قالايمىقانلاشقانلىغىنى كۆردى. بۇ چاغدا شامالنىڭ يۆنۈلۈشىمۇ توساتتىن ئۆزگەردى. كوماندىر پەيتنى چىڭ تۇتۇپ، تەمكىنلىك بىلەن «ئۇررا!» دەپ بۇيرۇق قىلدى.

1380 - يىلى 8 - سىنتەبىردە دىمىترىنىڭ رۇس قوشۇنلىرى موڭغۇل قوشۇنلىرى بىلەن بىر قېتىم قاتناق تۇتۇشتى.

ئۇرۇش بولغان جاي دون دەرياسىنىڭ جەنۇبىي قىرغىغىدىكى كولىكوۋن دالىسى ئىدى. 8 - سىنتەبىر سەھەردە دىمىترى 150 مىڭ كىشىلىك زور قوشۇنغا قوماندانلىق قىلىپ، بىر قىسىم قوشۇننى كۆۋرۈك ئارقىلىق، بىر قىسىم قوشۇننى سۇ كەچتۈرۈپ دۇن دەريادىن ئۆتكۈزۈپ دالىغا ئېلىپ كىردى. دەريادىن كېچىپ ئۆتكەن قوشۇنلار ئىچىدىن سەرخىل بىر توپ ئەسكەرنى دەريا بويىغا مۆكتۈرۈپ قويدى.

ئەمدىلا تاڭ يورۇشقا باشلىغاندا، ئىككى تەرەپ قوشۇنلىرى سەپلىرىنى تۈزگەن ھالدا بۇيرۇق كۈتۈپ، قارىمۇ قارشى تۇرماقتا ئىدى. ئۇرۇش مەيدانىدىكى قوشۇنلارنىڭ ھەممىسىنى مەركەزلەشتۈرگەندە ئون كىلومېتىر ئۇزۇنلۇقتا سەپ بولاتتى.

سائەت 6 دە قويۇق تۇمانلار تارقىدى، ئىككى قوشۇن ئېلىشىشقا باشلىدى. دىمىترى ساۋۇت - دۇبۇلغىلارنى كىيگەن ھالدا قىلىچىنى ئىگىز كۆتىرىپ، دۇشمەن سېپىگە قاراپ باتۇرلۇق بىلەن ئېتىلماقتا ئىدى.

— كىنەزلەر، خوجىلار، لەشكەرلەر مەن بىلەن ئاتلىنىڭلار!

ئۇنى قوغداۋاتقان سەركەردە تىت - تىت بولۇپ:

— ئۇلۇغ بەگىم، سىز سەپ ئالدىغا بارماڭ، ئارقىدا ياكى ياندا تۇرۇشىڭىزنى ئۆتۈنىمەن، ئالدىغا بېرىشىڭ

كەرىش بىلەنلا، خالىغانچە ئوت قويۇپ، قىرغىنچىلىق قىلدى. بۇنداق ئەھۋال ئاستىدا، دىمىترى قايتىدىن ئالتۇن چېدىر خانلىغىغا ئەل بولۇپ، ئولپان تۆلەشكە مەجبۇر بولدى.

كۆلىكوۋو جېڭىدە رۇسلار گەرچە موڭغۇللارنىڭ زۇلمىدىن قۇتۇلالمىغان بولسىمۇ، لېكىن بۇ جەڭ پەقەت رۇسلار ئىتتىپاقلىشىپ بىرلىككە كېلىدىغانلا بولسا، موڭغۇل قوشۇنلىرىنى يەڭگىلى بولىدىغانلىغىنى ئىسپاتلاپ بەردى. مۇستەقىللىغىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشنىڭ تاڭ نۇرى رۇسلارنىڭ كۆز ئالدىدا ئايان بولدى. 15 - ئەسىرنىڭ 80 - يىللىرى ئىۋان III روسىيىنىڭ كۆپ قىسمىغا ھۆكۈمرانلىق قىلىپ تۇرغان چېغىدا، موڭغۇل قوشۇنلىرىنى مەغلۇپ قىلىپ، ئالتۇن چېدىر خانلىغىنىڭ روسىيىدە ئىككى يېرىم ئەسىر داۋاملاشقان ھۆكۈمرانلىغىغا خاتىمە بەردى. 16 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا روسىيە ياۋروپادىكى بىرلىككە كەلگەن كۈچلۈك دۆلەتكە ئايلاندى.

مۆكۈنگەن قوشۇنلارنىڭ ھۇجۇمغا ئۆتۈشى بىلەن، موڭ-غۇل قوشۇنلىرى ئالدى - ئارقىدىن ئىككى تەرەپلىمە زەربە-گە ئۇچراپ، تېزدىنلا تېرى - پېرەڭ بولۇپ يېڭىلدى. سا-ئەت 9 بولغان چاغدا، مامايخان ئۆزىنىڭ چېچىلغان قوشۇن-لىرىنى تىزگىنلەشكە ئامالسىز قېلىپ، قالدۇق ئەسكەرلىرىنى باشلاپ قېچىپ كەتتى.

ئۇزۇن ئۆتمەي، مامايخان ئۆزى بىلەن ئۇستۇنلۇك تالىشۇاتقان يېڭى خان توختامىشنىڭ قولىدا ئۆلدى.

1382 - يىلى توختامىش موسكۇاغا تۈيۇقسىز ھۇجۇم قىلدى. دىمىترى قوغدىنىشقا ئۈلگۈرەلمەي، ئەسكەرلىرىنى ئېلىپ شەھەرنى تاشلاپ كەتتى، شەھەردىكى خوجىلارمۇ ئۇنىڭغا ئەگىشىپ شەھەردىن قېچىپ كېتىش نىيىتىدە بولدى. بۇ چاغدا موسكۇا خەلقى، ئۆز ھۆكۈمرانلىرىنى شەھەر-نى تاشلاپ قاچتى، دەپ قاراپ، دەرھال قوزغىلاڭ كۆتەردى ھەمدە ئادەم ئەۋەتىپ، شەھەر دەرۋازىلىرىنى مەھكەم ساقلاپ، ھەر قانداق كىشىنى چىقارغۇزمىدى. توختامىشنىڭ ئەسكەرلە-رى شەھەرگە شىددەت بىلەن ھۇجۇم قىلىپ كىرگەندە، شەھەر خەلقى دۈشمەنلەرگە قايناقسۇ چېچىپ، تاش ۋە كۆيدۈرگۈچ دورىلارنى تاشلاپ قارشىلىق كۆرسەتتى.

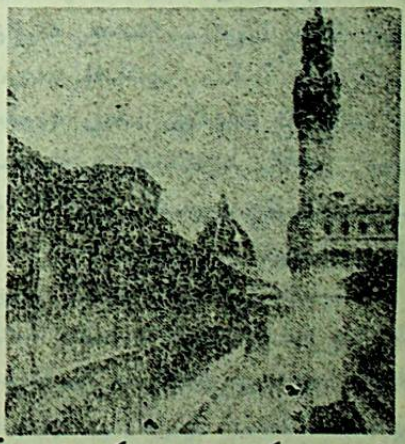
توختامىش قورال كۈچى بىلەن شەھەرنى ئىگەللەشكە ئامالسىز قېلىپ، ھىيلە - مىكىر ئىشلىتىشكە باشلىدى. ئۇ ئادەم ئەۋەتىپ: شەھەرگە كىرگەندىن كېيىن ئىمارەتلەرنى بۇزمايدىغانلىقىنى، پۇقرالارنى بۇلاپ - تالىمايدىغانلىقىنى ھەققىدە قەسەملەرنى قىلدى. لېكىن، مۇڭغۇل ئەسكەرلىرى شەھەرگە

بۇلار ھەرقايسى كەسپداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ سايلىمى ئارقىلىق بارلىققا كېلەتتى؛ بۇلارنىڭ باشلىغى «ھەققانى بايراقدار» دەپ ئاتىلىپ، شەھەر مۇداپىئە قىسىملىرىنىڭ قوماندانلىغىنى قوشۇمچە ئۇستىگە ئالاتتى. لېكىن ھەرقايسى كەسپداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ ھوقۇقى بىردەك ئەمەس ئىدى. 21 كەسپىي ئۇيۇشما ئىچىدە، قوي يۇڭى كەسپى، ئاقچا ئىشلىرى، ئادۇۋاكاتلىق قاتارلىق چوڭ كەسپداشلار ئۇيۇشمىسىدىن يەتتىسى بار بولۇپ، كىشىلەر بۇلارنى «سېمىزلەر» دەپ ئاتىشاتتى. بۇلارنىڭ ھەر بىر ئۇيۇشمىسىدىن بىردىن ۋەكىل ھاكىمىيەت يۇرگۈزۈشكە قاتنىشاتتى. لېكىن تۆمۈرچىلىك، موزدوزلۇق، تام چىلىق قاتارلىق كىچىك ئۇيۇشمىدىن 14 ى بار بولۇپ، كىشىلەر بۇلارنى «ئورۇقلار» دەپ ئاتايتتى. بۇلارنىڭ ھەممىسىدىن ئاران ئىككى ۋەكىل ھاكىمىيەت يۇرگۈزۈشكە قاتنىشاتتى. ئادەم سانى ناھايىتى كۆپ بولغان يۇڭ تاراش ئىشچىلىرى «جۇل - جۇل كىيىملىكلەر» دەپ ئاتىلاتتى. بۇلارنىڭ ئايرىم كەسپداشلار ئۇيۇشمىسى يوق بولۇپ، پەقەت يۇڭچىلىق كەسپداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ قارمىغىدا ئىدى، شۇڭا بۇلارنىڭ بىرئازمۇ سىياسىي ۋە ئىقتىسادىي ھوقۇقى يوق بولۇپ، كەسىپ خوجايىنلىرىنىڭ دەھشەتلىك زۇلۇم ۋە ئېكسپلاتاتسىيىسىگە ئۇچرايتتى. بۇنداق ئەھۋال ئۇزۇنغىچە داۋاملاشقانلىقتىن تۆۋەن قاتلامدىكىلەرنىڭ بۇ خىل ناھەقچىلىقىنى ئۆزگەرتىش يولىدا قوزغىلىپ قارشىلىق كۆرسىتىشىدىن ساقلانغىلى بولمايتتى. 1378 - يىلى 7- ئايدا، ئۇلار ئورۇقلارۋە كەسپداشلار ئۇيۇشمىسىغا كىرمىگەن ئۇششاق قول سانائەتچىلەر بىلەن بىرلىشىپ «سېمىزلەر»گە قارشى قوزغالدى.

سېمىزلەر، ئورۇقلار ۋە جۇل-جۇل كېسىملىكلەر

14 - ئەسىرنىڭ 70 - يىللىرىنىڭ ئاخىرىدا، ئىتالىيەنىڭ شىمالىدىكى فلورېنسىيە رېسپوبلىكىسىدا بىر قېتىملىق ئىشچىلار قوزغىلىڭى پارتلىدى. بۇ قېتىمقى قوزغىلاڭ ناھايىتى تېزلىكتە مەغلۇپ بولغان بولسىمۇ، لېكىن دۇنيا تارىخىدا شەھەر پۇرولېتارلىرى كارخانا ئىگىلىرىدىن ھوقۇق تارتىشتىكى بىر قېتىملىق ئۇلۇغ ھەرىكەت بولۇپ قالدى.

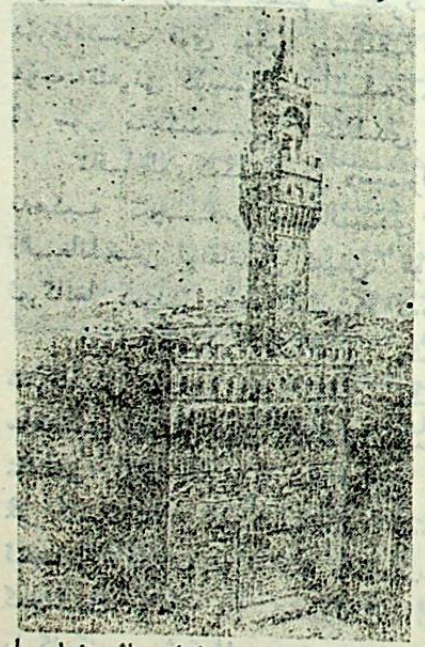
ئۇ چاغدا فلورېنسىيەنىڭ قوي يۇڭى ئىشلەپچىقىرىش ئىشلىرى ئالاھىدە تەرەققى قىلغان بولۇپ، سوكنا ئىشلەپچىقىرىدىغان 200 دىن ئارتۇق مانافاكتۇرلار بار ئىدى. شەھەرنىڭ باشقۇرۇلۇشىمۇ پەۋقۇلئاددە بولۇپ، شەھەردىكى ئەڭ ئالى ھوقۇقلۇق ئورگان، ئاقساقاللار كېڭىشى دەپ ئاتىلاتتى. كېڭەشنىڭ ھەيئەتلىرى ھاكىمىيەت يۈرگۈزىدىغانلار بولۇپ،

فلورېنسىيەدىكى مەئۇرى مەھكىمە

كۆتۈلمىگەندە، بۇ ئىش ئاشكارىلىنىپ قالدى. 20 - ئىيۇل كەچتە ئاقساقاللار سىمۇن دىگەن بىر كىشىنى تۇتۇۋېلىپ، ئۇنىڭ ئاغزىدىن قوزغىلاڭ ھەققىدىكى ئىشلارنىڭ تەپسىلى ئەھۋالىنى ۋە قوزغىلاڭنىڭ ئەتىسى باشلىنىدىغانلىقىنى بىلۋالدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار پۈتۈن شەھەردىكى قوراللىق كۈچلەرنىڭ بۈگۈن كەچتە بىر يەرگە يىغىلىشى ۋە ئەتىسى سەھەردىلا مەيدانغا بېرىپ بۇيرۇق كۈتۈشى ھەققىدە پەرمان چۈشۈردى ۋە شۇ كۈنى كەچتە مەخپى ھالدا بىر بۆلۈك ئادەملەرنى تۇتتى.

لېكىن، «سېمىزلەر» سىمۇننى قىيىن - قىستاپ سوراق قىلىۋاتقان چاغدا، بىرەيلەن شۇ ئۆيگە سائەت توغرىلىغىلى بارغان بولۇپ، ئاقساقاللار ئورۇنلاشتۇرغان جىددى ئىشنى ئۇقۇپ قالدى. ئۇ ئۆيگە بۇ خەۋەرنى دەرھال تارقىتىۋەتتى. شۇڭلاشقا، مەيدان بۇ كۈنى كەچتەمۇ نەپەر قوزغىلاڭچى تەرىپىدىن ئىگەللىۋېلىنىدى. باشقا مۇھىم جايلارمۇ تولۇق قوراللانغان قوزغىلاڭچىلار بىلەن تولدى.

فلورېنسىيە دۆلەت باشلىغىنىڭ تۇرار جايى

21 - ئىيۇل تاڭ ئېتىش بىلەنلا، «سېمىزلەر»-

بىر كۈنى كەچتە، تۆۋەن قاتلامدىكىلەر خۇپيانە هالدا بىر يەرگە جەم بولۇپ، ئۆزىنىڭ هازىر كەچۈرۈۋاتقان ئەهۋالىنى قانداق قىلىپ ئۆزگەرتكىلى بولىدىغانلىقى ئۈستىدە كېڭەش ئۆتكۈزدى. يۇڭ تاراش ئىشچىلىرىدىن بىرسى قاتتىق هايا-جان بىلەن مۇنداق دېدى:

— هازىرقى ئەڭ ياخشى ئۇسۇل — زورلۇق كۈچ ئىشلىتىپ شەهەرنىڭ هاكىمىيىتىنى قولغا كەلتۈرۈشتىن ئىبارەت. كۆز ئالدىمىزدىكى پۇرسەت بىزگە ناهايىتى پايدىلىق. ئاقسا-قاللار بىزنىڭ مۇنداق قىلىشىمىزنى خىيالىغا كەلتۈرمەيدۇ، ئۇلار هەرقانداق تەدبىر قوللىنىشتىن بۇرۇن، بىز ئۇلار ئۈس-تىدىن غەلبە قىلىمىز.

ئۇنىڭ گېپىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، بەزىلەرنىڭ روهىي كەيپىياتى كۆتۈرىلدى، بەزىلەر ئىككىلەندى، بەزىلەر باش چايقىدى. هىلىقى ئىشچى سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— ئېتىراپ قىلىمەنكى، بۇ دادىللىق بىلەن ئاتالانغان يول، شۇنداقلا خەۋپلىك يول. لېكىن جىددى زۆرۈرىيەت تۈغۈلغاندا، دادىللىق ئېھتىياتچانلىققا ئايلىنىشى مۇمكىن. نامراتچىلىقتىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن بەزى خەتەرلەرگە تەۋەككۈل قىلىشقا توغرا كېلىدۇ. بىز پەقەت «سىمىزلەر» تەييارلىغان تۈرمە ۋە زىندانلاغا نەزەر سالىدىغانلا بولساق، قولىمىزنى چۈشەپ جىم تۇرۇپ بېرىشنىڭ ئۆزىمىزنى قوغداشتىنمۇ خە-تەر ئىكەنلىگىنى بىلۈالالايمىز!

كىشىلەر ئۇنىڭ سۆزىدىن ئىلهاملىنىپ، ئەڭ ئاخىرىدا ئۆزئارا ئالاقىلىشىشنى، قوشۇن تەشكىللەشنى بەلگىلىدى هەمدە قوراللىق قوزغىلاڭ كۆتىرىش ۋاقتىنى بېكىتتى.

نەپەرگە كۆپەيتىش؛ بۇنىڭدىن سىرت يەنە ئىقتىسادىي جەھەتـ تىن بىرقانچە شەرتلەرنى قويىدى.

ھاكىمىيەت يۇرگۈزگۈچىلەر ئۇلارنىڭ يەنە ۋەقە تۇغدۇـ رۇپ قويۇشىدىن ئەنسىرەپ، شەرتلەرگە ماقۇل بولدى، لېكىن ئاقساقاللار قۇرۇلتىيىنىڭ مۇزاكىرە قىلىپ تەستىقلىشى لازىمـ لىغىنى ئېيتتى. ئەتىسى سەھەردە دەل يۇقۇرقى شەرتلەر مۇزاكىرە قىلىنىۋاتقاندا، قوزغىلاڭچىلار مەمۇرى مەھكىمىنىڭ دەرۋازىسى ئالدىغا كېلىپ، ھاكىمىيەت يۇرگۈزۈۋاتقانلارنىڭ ھەممىسىنىڭ بۇ يەردىن كېتىشىنى تەلەپ قىلدى. نەتىجىدە، مەمۇرى مەھكىمە قوزغىلاڭچىلارنىڭ قولىغا كىردى.

سەپنى باشلاپ ھەممىنىڭ ئالدىدا ماڭغان كىشى يۈڭـ چىلىق كەسپىداشلار ئۈيۇشمىسىنىڭ خىزمەتچىسى بولۇپ، ئىسمى مىكىرلاندۇ ئىدى. ئۇ «ئادالەت بايرىغى» نى قولىدا تۇتۇپ، ئاۋال مەمۇرى مەھكىمىنىڭ ھۆرمىتى زالىغا كىردى. ئۇ زالدا ئۆز ئەتراپىدىكى كىشىلەرگە سۆز قىلدى:

ــ قاراڭلار، مانا بۇ مەمۇرى مەھكىمە، ھازىر سىلەرنىڭ ئىلكىڭلارغا ئۆتتى، بۇ شەھەرمۇ سىلەرنىڭ ھوقۇقۇڭلار ئاسـ تىدا بولىدۇ. ئەمدى سىلەر نىمىلەرنى قىلىشقا تېگىشلىك؟

پاتىپاراق قالايمىقانچىلىقتا بىرسى ئۇنى، بىرسى بۇنى دەپ زادى نىمىلەرنى قىلىشقا تېگىشلىك ئىكەنلىگى توغرـ سىدا كۆپچىلىك دەرھال ئېنىق بىر نەرسە دېيەلمىدى. زېرەك، قابىل ۋە سۆزگە ماھىر مىكىر كۆپچىلىكنىڭ پىكرىنى بىرەمـ دىلا ناھايىتى مۇكەممەل ۋە رەتلىك قىلىپ يەكۈنلىدى. شۇـ نىڭ بىلەن مىكىر «ئادالەت بايرىغى» نىڭ بايراقدارى قىلىپ تەيىنلەندى.

نىك قوراللىق قوشۇنلىرى مەيدانغا كېلىپ بولغان بولسىمۇ، لېكىن ئادەم سانى تولىمۇ ئاز بولۇپ، 80 نەپەرگىمۇ يەتمەيتتى. بۇنداق بولۇشىدىكى سەۋەپ، مەيدانىنى «جۇل - جۇل كىيىملىك كالە» بىلەن ئورۇقلار ئىگەللەپ بوپتۇ، دەپ ئاڭلاپ، ئۇلارنىڭ نۇرغۇنلىرى ئۆيلىرىگە مۆكۈۋېلىپ سىرتقا چىقالمىغان. مەيدانغا بارغان ھىلىقى كىشىلەرمۇ قورقۇشۇپ دەرھال ئۆيلىرىگە قايتتى.

بۇ كۈنى قوزغىلاڭچىلار شەھەردە ئاقساقاللار كېڭىشىنىڭ باشلىقلىرىغا تەۋە بولغان «ئادالەت بايرىغى» نى، ھەرقايسى كەسپىتكىلەرنىڭ بايراقلىرىنى تارتىۋالدى ۋە ئۇلار ئەڭ يامان كۆرىدىغان بىر قىسىم كىشىلەرنىڭ ئۆيى ماكانلىرىنى كۆيدۈرۈۋەتتى. قوي يۈگى پىششىقلاپ ئىشلەش كەسپىگە دائىر ھۆججەتلەرنى كۆيدۈرۈپ تاشلىدى. ئەتىسى ئەدلىيە بۆلۈمى ۋە سوت مەھكىمىسىنى ئىگەللىدى.

ئاقساقاللار كېڭىشىدىكى «سېمىزلەر» قورقىنىدىن مەھۇرى مەھكىمە ئىچىدىن چىقالمىدى ۋە ئۆزىدە قوراللىق كۈچ قالمىغانلىقىنى ئۇققاندىن كېيىن، قوزغىلاڭچىلار ۋەكىللىرىنى ئورگانىغا كىرىپ سۆھبەتلىشىشكە تەكلىپ قىلدى.

قوزغىلاڭچىلار ۋەكىللىرى «سېمىزلەر»گە بىرمۇنچە شەرتلەرنى قويدى: قوي يۈگى پىششىقلاپ ئىشلەش كەسپى ساھەسىدە چەتئەل سوت ئەھەلدارلىرىنىڭ بولۇشىغا رۇخسەت قىلماسلىق؛ يۈك تاراش، ساتراچلىق قاتارلىق ئۇچ خىل يېڭى كەسپىداشلار ئۇيۇشمىسىنى تەشكىللەش ھەمدە بۇلار ئىچىدىن ئىككى نەپەر ۋەكىل ھاكىمىيەت يۈرگۈزۈشكە قاتناشىش، كىچىكرەك بولغان 14 كەسپىداشلار ئۇيۇشمىسىنىڭ ھاكىمىيەت يۈرگۈزگۈچى ۋەكىللىرىنى ئاۋالقى ئىككى نەپەردىن ئۇچ

شىگە يول قويۇشنى تەلەپ قىلدى. مىكىر بۇ تەلەپنى رەت قىلغاندىن كېيىن، ئۇلار ئۆزلىرى سەككىز نەپەر ھاكىمىيەت يۇرگۈزگۈچى سايلاپ چىقتى. شۇنداق قىلىپ، شەھەردە، ئىككى ھاكىمىيەت بارلىققا كەلدى.

بۇ قېتىم مىكىر ئۆزىنىڭ خائىنلىق ئەپتى - بەشىرىسىنى ئاشكارىلىدى. ئۇ «سېمىزلەر» بىلەن قايتىدىن ئەپلىشىپ ۋە ئۇلارنىڭ ئەسكەرلىرىدىن پايدىلىنىپ، يۇڭ تاراش ئىشچىلىرىنىڭ قارشىلىغىنى باستۇردى. نۇرغۇنلىغان يۇڭ تاراش ئىشچىلىرى بۇ مەغلۇبىيەتتىن كېيىنلا فىلورېنسىيەدىن قېچىپ كېتىشكە مەجبۇر بولدى. نەتىجىدە «سېمىزلەر» قايتىدىن ھاكىمىيەت بېشىغا چىقىپ، يۇڭ تارىغۇچىلار ئۇيۇشمىسى قاتارلىق يېڭىدىن قۇرۇلغان ئىۇچ كىچىك ئۇيۇشما پۈتۈنلەي تاقىۋېتىلدى.

— بولدۇ، مەن كۆپچىلىكنىڭ سايلىمىنى قوبۇل قىلىپ، بۇ شەھەرنى باشقۇرۇشقا مەسئۇل بولاي. مەن ھازىر شۇنداق قارار قىلىمەنكى: ھازىردىن باشلاپ، قالايمىقانچىلىقنى دەرھال توختىتىپ، تېچلىقنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش لازىم! شۇنىڭ ئۈچۈن، ئوت قويۇشقا بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىشقا ھەرگىز بولمايدۇ! سىلەر مەمۇرى مەھكىمە بىناسىنىڭ دەرۋازىسى ئالدىغا دەرھال بىردانە دار تىكلەڭلار، كىمكى بۇيرۇغۇمغا خىلاپلىق قىلسا، شۇ دارنىڭ تەمنى تېتىپ كۆرسۇن!

كىشىلەر مىكىرنىڭ بۇيرۇغىغا بىنائەن دارنى بىردەمدىلا تىكلەشتى ھەمدە ئۇلار ئادەتتە ئىنتايىن يامان كۆرىدىغان بىر ئەمەلدارنى تۇتۇپ كېلىپ بىر پۇتىدىن دارغا تەتۈر ئاستى. بىردەم ئۆتمەي بۇ ئىجرائىيە ئەمەلدارى ئەتراپتىكى كىشىلەر تەرىپىدىن تىتىپ پارچە ـ پارچە قىلىۋېتىلدى، پەقەت دارغا چىگىلگەن پۇتىلا دارda قېپقالدى.

مىكىر ئارقىدىنلا ھەرقايسى كەسپىتىكىلەرنىڭ ئىش بېجىرگۈچىلىرىنى يىغىپ يىغىن ئاچتى، يىغىن ئاخىرىدا تۆۋەن قاتلامدىكى پۇقرالاردىن تۆت كىشى چوڭ كەسپىداشلار ئۈيۈشمىسىدىن ئىككى كىشى، كىچىك كەسپىداشلار ئۈيۈشمىسىدىن ئىككى كىشى تاللاپ چىقىپ، بىر مەمۇرىيەت ئۆمىگى تەشكىللەشنى قارار قىلدى.

بۇ قارار ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن، يەنە چوڭ بىر غوغا كۆتۈرىلدى. قوزغىلاڭچىلار بۇ قېتىمقى ئىسلاھاتنىڭ «سېمىز-لەر»گە ئىنتايىن پايدىلىق ئىكەنلىگىنى ھېس قىلىشىپ، يۈڭ تارىغۇچى ئىشچىلار 8 ـ ئاۋغۇستتا يەنە قولىغا قورال ئېلىپ، مىكىر ۋە يېڭى ھاكىمىيەت يۈرگۈزگۈچىلەرنىڭ دەرھال تەختتىن چۈشۈشىنى، ئۆزىنىڭ قايتىدىن ھاكىمىيەت تەشكىللە-

سۇلتان مەخمۇت II

دىغانلىغىنى بىلدۇرگەن ئىدى: لېكىن سۇلتان بۇنىڭغا ماقۇل بولماستىن، پادىشانىڭ كونىستانتىنوپولنى چوقۇم بېرىشىنى تەلەپ قىلدى. سۇلتاننىڭ مۇنداق ئاشمىغان كېيىن، پادىشا ناتىلاج ئۇرۇش تەييارلىغىنى كۆچەيتىپ، ئاخىرقى هايىات ـ ماماتلىق جېڭىگە ئاتلىنىشقا مەجبۇر بولدى.

تۈرك قوشۇنلىرى ئاۋال غەرپ تەرەپتىكى قۇرۇقلۇق يولى بىلەن هۇجۇم قىلدى. شەرقىي رىم قوشۇنلىرى بۇ يەرگە ئىككى قات سېپىل سوققان بولۇپ، سېپىل ئۇستىگە هەر 100 مېتىرغا بىردىن ئىستىهكام قۇرغان ئىدى. سېپىل سىرتىغا ناهايىتى چوڭقۇر ۋە كەڭ سۇ خەندىگى قېزىلغان بولۇپ، تۈرك ئەسكەرلىرى ئاۋال ئېغىر توپ بىلەن سېپىلنى توپقا تۇتتى. بۇ خىل توپقا سېلىنغان تاش ئوقلارنىڭ هەر بىرىنىڭ ئېغىرلىغى 500 كىلوگىرام كېلەتتى. بىر مەهەل توپقا تۇتقاندىن كېيىن، ئون مىڭلىغان ئەسكەرلەر سۇ خەندىگىنى تىندۇرۇش مەقسىدىدە ياغاچلارنى كۆتىرىشىپ، غايەت يوغان سوغىلارنى يۇمىلىتىپ سۇ خەندىگىگە قاراپ ئاتلاندى. شەرقىي رىم قوشۇنلىرى ئىستىهكام ئىچىدە ۋە سېپىللارنىڭ ئۇستىدە تۇرۇپ ماۋسى مىلتىق ۋە تاش ئاتار توپلار بىلەن

كونستانتىنوپولنىڭ قولدىن كېتىشى

شەرقىي رىم ئىمپېرىيەسىنىڭ پايتەختى كونستانتىنوپول ياۋروپا قۇرۇقلۇغىنىڭ جەنۇبىغا جايلاشقان بولۇپ، پۈتۈن شەھەر ئۈچ بۇلۇڭ شەكلىدە كۆرۈنىدۇ، شىمال تەرىپى ئالتۇن مۈڭگۈز بوغىزىغا، جەنۇپ تەرىپى مەرمەر دېڭىزىغا تۇتىشىدۇ، شەرق تەرىپى كىچىك ئاسىيا يېرىم ئارىلى بىلەن دېڭىز ئارقىلىق ئايرىلىپ، تۇرىدۇ، پەقەت غەرپ تەرىپىلا (ئۈچ بۇلۇڭنىڭ ئاساسىي تەرىپى) قۇرۇقلۇق بىلەن تۇتىشىپ تۇرىدۇ، يەر شارائىتى ئىنتايىن مۇھىم.

مىلادى 1453- يىلى 6 - ئاپرېلدا، كونستانتىنوپولنىڭ ئاسىسىندا توساتتىن توپ ئاۋازلىرى ياڭراپ، ئىس - تۈتەكلەر كۆتۈرىلدى، پۈتۈن شەھەر ئۇرۇش ئوتى بىلەن قاپلاندى. ئەسلىدە ئوسمان تۈرك ئىمپېرىيەسىنىڭ سۇلتانى مەخمۇتII، 200 مىڭ كىشىلىك قوشۇن ۋە 300 جەڭ كېمىسى بىلەن بۇ قەدىمىي شەھەرنى قورشۇۋالغان ئىدى. ئۇ، بۇ مەشھۇر تارىخىي شەھەرنى قولغا كەلتۈرۈپ، بۇ يەرنى ئىسلام دىنىنىڭ مەركىزىگە ئايلاندۇرۇشقا ئىرادە قىلغان ئىدى.

قورشاۋ قىلىنىشتىن بۇرۇن، شەرقىي رىم ئىمپېرىيەسىنىڭ پادىشاسى تۈرك ئىمپېرىيەسىنىڭ سۇلتانىدىن ئۆتۈنۈپ سوراپ: پايتەختتىن باشقا بارلىق زېمىنلارنى تۈركلەرگە بېرىش ۋە ھەر يىلى ئولپان بېجى تۆلەپ تۇرۇشنى خالاي-

لەر يەنە بىر قېتىم چېكىندۈرۈلدى.

تۈركلەر قۇرۇقلۇقتا ئۇرۇش قىلىپ مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىدى، دېڭىزدا سوقۇشۇپمۇ ئوخشاشلا ئوڭۇشسىزلىققا ئۇچرىدى. بىر كۈنى، كونستانتىنوپولغا يارەمگە كەلگەن‌تۆت گېنۇيە ھەربى پاراخودى تۈرك دېڭىز ئارمىيىسىنىڭ قاماللىرىنى بۆسۈپ ئۆتۈپ، مەرمەر دېڭىزىغا كىردى. سۇلتان بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن، دەرھال 140 ھەربى پاراخوت ئەۋەتىپ، توساپ زەربە بېرىشكە كىرىشتى. نەتىجىدە گېنۇيە پاراخوتلىرى تەرىپىدىن بىرمۇنچە پاراخوتلىرى زەربىگە ئۇچراپ چۆكۈپ كەتتى. گېنۇيىنىڭ تۆت پاراخودى ئوڭۇشلۇق بىلەن ئالتۇن مۈڭگۈز قولتۇغىغا كىرىپ كونستانتىنوپول پىرىستانىغا يېتىپ كەلدى.

يارەمچى قوشۇن ۋە تەمىنات يېتىپ كەلگەنلىگىنى كۆرۈپ، پۈتۈن شەھەردىكى ئەسكەر ۋە خەلقلەرنىڭ خوشاللىق سادالىرى ياڭراپ كەتتى. ئۇلار سېپىل ئۈستىدە قاتتىق چوقان سېلىشتى. تۈرك دېڭىز ئارمىيىسىنىڭ كارغا يارىماس ئىكەنلىگىنى بولۇشىغا ھاقارەت قىلىشتى. تۈركىيىنىڭ بەزى ئالى گېنېرالىرى ئۆزلىرىنىڭ شۇنچە ئۇزۇن ۋاقىت تىركىشىپ شەھەرنى ئالالمىغانلىغىنى كۆرۈپ، سۇلتاندىن شەرقىي رىم پادىشاسى باشتا ئوتتۇرىغا قويغان تەلەپنى قوبۇل قىلىپ، قورشاۋدىن قوتۇلۇشنى ئۆتۈندى.

سۇلتان سۇلىمە توغرىسىدىكى گەپلەرگە زادى قۇلاق سالمىدى. ئاچچىقلاپ چىچاڭلىغان ھالدا ھىلىقى تەكلىپ بەرگەن دېڭىز فلوت قوماندانىنى چاقىرتىپ كەلدى ۋە باستۇرۇپ قاتتىق ئۇردى.

داۋاملىق قايتۇرما زەربە بېرىپ تۇردى، نۇرغۇنلىغان تۈرك ئەسكەرلىرى يارىلىنىپ، سۇ خەندىگىگە يېقىن بارالماي چېكىندى.

قاتتىق ھۇجۇمدىن نەتىجە چىقمىغاندىن كېيىن، تۈرك سۇلتانى مەخمۇت II ئۆز قوشۇنلىرىغا سۇ خەندىگى ۋە ئەككى قات سېپىلنىڭ ئاستىدىن تېشىپ شەھەر ئىچىگە كىرىش ئۇچۇن، كېچە - كۈندۈزلەپ لەخمە كولاشقا بۇيرۇق قىلدى، لېكىن لەخمە پۈتۈپ بولغىچە يەرلىك ئاھالىلەر بۇنى بىلىپ قېلىپ دورا بىلەن پارتلىتىپ بۇزۇۋەتتى.

بۇ تەدبىر ئاقمىغاندىن كېيىن، سۇلتان يەنە بىر تەدبىرنى قوللاندى. بىر كۈنى سەھەردە، شەھەر ساقلاۋاتقان شەرقىي رىم ئەسكەرلىرى سۈخەندەكى ئۇستىدە بىرقانچىلىغان ھەركەتچان ئىستېھكامنىڭ تېزلىك بىلەن سېپىل تەرەپكە ئىلگىرىلەپ كېلىۋاتقانلىغىنى سېزىپ قالدى. سىنچىلاپ قارىسا، ئۇستى كالا تېرىسى بىلەن ئورالغان، ئوق تەككەندىمۇ ئوت كەتمەيدىغان ھەركەتچان ئىستېھكاملار ئىكەن. تۈرك ئەسكەرلىرى مۇشۇ ھەركەتچان ئىستېھكام ئارقىسىدا يوشۇرۇنۇپ تۇرۇپ، ئوت كۈچىنى مەركەزلەشتۈرۈپ، شىددەت بىلەن ھۇجۇم قىلماقتا ئىدى. سېپىلغا يېقىنلاشقاندا، ھەركەتچان ئىستېھكام ئۇستىدىن شوتىلار كۆتىرىلىشكە باشلىدى. شەھەر قوغداۋاتقان كوماندىر بۇنىڭغا تەمكىنلىك بىلەن تاقابىل تۇردى، ھەركەتچان ئىستېھكام سېپىل تېمىغا يېقىنلاپ كەلگەندە، دېۋىرقايغا مىلەنگەن مەشئەللەرنى ئېتىشقا كوماندا بېرىلدى ۋە ئۇزۇن توقماقلار بىلەن تۈرك ئەسكەرلىرىنىڭ شوتىلىرىنى يېقىتىۋەتتى. شۇنداق قىلىپ، تۈرك

ده هوقۇقىنى قوغداپ قېلىش شەرتى ئاستىدا، گېنۇيە سو-
دىگەرلىرى تۈركىيە كېمىلىرىنىڭ دېڭىز ئارقىلىق كونىستانتىن-
پول بىلەن ئايرىلىپ تۇرىدىغان، گېنۇيىلىكلەر كونتۇرۇللۇغ-
دىكى گالاتاي دىگەن يەردىن ئۆتۈپ، ئالتۇن مۇڭگۈز قولتۇ-
غىغا كىرىشكە رۇخسەت قىلىدىغان بولدى.

ئالدىن بەلگىلىگەن پىلان بويىچە ھەركەت ئېلىپ بار-
دىغان كۈنى ئاخشىمى تۈركىيىنىڭ 18 كېمىسى ئالتۇن مۇڭ-
گۈز ئېغىزىدىكى تۆمۈر توساقنى ئايلىنىپ ئۆتۈپ، گالاتاي
قىرغىغا بېرىپ توختىدى. ئارقىدىنلا ئادەم كۆچى بىلەن
كېمىلەرنى سۆرەپ قىرغاققا چىقاردى. ئۇنىڭدىن كېيىن، قۇرۇق
لۇق ئۇستىگە مۇستەھكەم، قېلىن تاختايلارنى ياتقۇزۇپ بىر
يول ياسىدى. تاختايلىق يول ئۇستىگە كۆپ مىقداردا كالا
يېغى ۋە قوي يېغىنى قېنىق سۈرتۈپ، كېمە سۆرەشكە توسال-
غۇلۇق قىلىدىغان سۈركىلىش كۈچىنى ئازايتتى. بىر كېچە تە-
رىشچانلىق كۆرسىتىپ، كېمىلەرنى غىلتاڭ تاختاي يول ئارقە-
لىق ئىتتىرىپ ئالتۇن مۇڭگۈز قولتۇغىنىڭ گىرۋىگىگە ئېلىپ
باردى. تاڭ يورۇشقا ئاز قالغاندا، كېمىلەر تۇشمۇ تۇش
تىن سۇغا چۈشۈرۈلۈپ، سەپ تۈزۈپ لەيلەتمە كۆۋرۈك ھا-
سل قىلدى ۋە پوتەيلەرنى قۇردى. تۈرك ئەسكەرلىرى مۇ-
شۇ لەيلەتمە كۆۋرۈك ئارقىلىق، كونىستانتىنوپولغا يېڭى ھۇ-
جۇم قوزغىدى.

— ئالتۇن مۇڭگۈز قولتۇغىدا دۈشمەنلەر پەيدا بولۇپ قالدى!

شەرقىي رىم قوشۇنلىرى ئالتۇن مۇڭگۈز قولتۇغىدا تۈرك ئەسكەرلىرىنىڭ پەيدا بولۇپ قېلىشىنى تەسەۋۋۇر قىلىپ باق-

— ئۇرمىسلا سۇلتان، ئۇرمىسلا، مەن ... مەن چوڭ قۇم خىزمەت كۆرسىتىپ گۇناھىمنى يۇيىمەن! — دەپ كەچۈرۈم سورىدى قوماندان يالۋۇرغان ھالدا.

— سەن نېمە خىزمەت كۆرسىتىپ گۇناھىڭنى يۇيىسەن؟ — سۇلتان غەزەپ بىلەن سورىدى.

— كونستانتىنوپولنىڭ ئۇچ تەرىپىنىڭ ھەممىسى قورغان، مېنىڭچە ئالتۇن مۇڭگۈز قولتۇغىدىن ئىش باشلىساق...، — دېدى قولوت قوماندانى ئالدىراشلىقتا ھۇشىنى تېپىپ.

— ئالتۇن مۇڭگۈز قولتۇغى؟ سەن باشقىچە ئىش تۇتماقچىمۇ! ئۇياقنىڭ كىرىش ئېغىزى تۆمۈر رىشاتكىلار بىلەن قاپلانغان تۇرسا، بىر تال قېيىقمۇ كىرەلمەيۋاتسا، سېنىڭ ئۇ يەردىن كىرىشكە قانداق ئامالىڭ بار؟

— ياق... ئۇ تەرەپتىن كىرىمىز دېگەنلىگىم ئەمەس... مېنىڭ بىر ئامالىم بار...

قولوت قوماندانى كىكەچلىگەن ھالدا ئۆزىنىڭ پىلانىنى ئوتتۇرىغا قويدى. سۇلتان ئاڭلاپ بۇ پىلاننىڭ خېلى ئوڭۇلۇق ئىكەنلىگىنى ھېس قىلدى ۋە ئۇنى دەرىلەشنى توختىتىشقا بۇيرۇق قىلدى ھەمدە شەھەرگە ھۇجۇم قىلىشنىڭ يېڭى پىلانىنى ئۇنىڭ بىلەن بىرگە مۇزاكىرە قىلىشقا كىرىشتى.

ئىككى كۈندىن كېيىن قولوت قوماندانى گېنۇئېلىك بىر چوڭ سودىگەرنى قوبۇل قىلدى. ئۇنىڭ بىلەن ھاراقنى راسا ئىچىپ بولۇپ، ئاخىرىدا مۇنداق بىر توختام ھاسىل قىلدى: تۈركىيە ئەسكەرلىرى شەھەرنى ئىشغال قىلغاندىن كېيىن، گېنۇئېيە سودىگەرلىرىنىڭ گالاتايدىكى بارلىق يەڭگۈلىتاد-

لمنىپ ئېغىزدىن بۆسۈپ كىرىپ، شەھەرگە بېسىپ كىردى.

بۇ چاغدا، كونستانتىنوپول پادىشاسى ئادرىيانوپول قەلئە-سىنىڭ شىمالىي چېتىدىكى ئوردىدا تۇرۇپ، ئۇرۇشقا قوماندان-لىق قىلماقتا ئىدى. ئۇ تۈركىيە بايراقلىرىنىڭ شەھەر ئاس-مان بوشلۇغىدا جەۋلان قىلىۋاتقانلىغىنى كۆرۈپ، شۇ ھامان جاسارىتىنى يوقاتتى ۋە ئالدىراشلىق ئىچىدە پادىشالىق تون-سەدىپايلىرىنى سېلىپ تاشلىدى - دە، ئىشككە قاراپ ئۆ-زىنى ئاتتى. يولغا چىققاندىن كېيىن، ئۇنىڭ كۆزى بىر قۇچاق بۇلاڭ-غان نەرسە - كېرەكلەرنى كۆتىرىپ قېچىپ كېتىۋاتقان بىرقانچە تۈرك ئەسكەرلىرىگە چۈشتى - دە، ئۇلارنىڭ ئالدىغا ئېتىلىپ بېرىپ، ئۇلارنى قىلىچ بىلەن بىر بىرلەپ يىقىتتى. ئۇ ئەدەل-لا ئۆزىنى چەتكە ئالماقچى بولۇپ تۈرۈشىغا، يارىلىنىپ يەر-دە ياتقان بىر تۈرك ئەسكىرىگە يولۇقۇپ قالدى. بۇ تۈرك ئەسكىرى ئۇنىڭ پادىشا ئىكەنلىگىنى تونۇپ قېلىپ، بىردىنلا تىركىشىپ ئورنىدىن تۇردى - دە، پادىشانى يىقىتىپ، بىر قىلىچ چېپىپلا ئۇنىڭ جېنىنى ئالدى. پادىشاغا ئەگەشكەنلەر-نىڭ ھەممىسى تەرەپ - تەرەپكە تارقىلىپ قېچىشتى. شۇنداق قىلىپ، 51 كۈنلۈك جىددى جەڭ ئارقىلىق، تۈرك قوشۇنلىرى ئاخىرى كونستانتىنوپولنى ئىشغال قىلدى.

سۇلتاننىڭ ئاۋالقى ۋەدىسى بويىچە، تۈرك ئەسكەرلىرى شەھەردە ئۈدا ئۈچ كۈن كەڭ كۆلەمدە بۇلاڭ - تالاڭ ۋە قىرغىنچىلىق بىلەن شۇغۇللاندى. نۇرغۇنلىغان ئاھالىلەر بۇ-لىنىپ قۇل قىلىندى. كۆركەم - ھەشەمەتلىك ئوردا - سا-رايلار كۆيدۈرۈپ تاشلاندى. دەۋرلەردىن بۇيان ساقلىنىپ كە-لىۋاتقان قىممەتلىك نەپىس سەنئەت بۇيۇملىرى كۆيۈپ

مىغان ئىدى. ئۇلار دەرھال ئۆزىنگە يېقىن بولغان ئادرياپنو-
پول قەلئەسىدىكى مۇداپىئە قىسىملىرىدىن ئەسكەر كۈچى ئاج-
رىتىپ دۈشمەنگە تاقابىل تۇرغۇشتى، بۇ يەرنىڭ مۇداپىئەسى-
نى بولسا يارداەمگە كەلگەن گېنئۇيە ئەسكەرلىرىگە تاپشۇردى.
شۇنداق قىلىپ شەرقىي رىم قوشۇنلىرىنىڭ ئەسكىرىي كۈچى
چېچىلىپ كەتتى، ئۇنىڭ ئۇستىگە، ئادرياپنوپول قەلئەسىنى
مۇداپىئە قىلغان گېنئۇيە ئەسكەرلىرى بۇ يەرنىڭ يەر شارائى-
تىنى ياخشى بىلمىگەچكە، قارشىلىغى بارغانسېرى ئاجزلاپ
باردى.

تۈرك قوشۇنلىرىنىڭ ئۈزمەستىن توپقا تۇتۇشى بىلەن
ئادرياپنوپول قەلئەسىنىڭ سېپىلىدىن بىر ئېغىز ئېچىلدى.

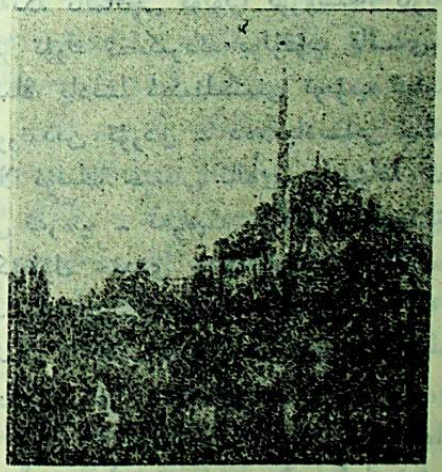
— باتۇر لەشكەرلەر، سادىق مۇسۇلمانلار! — سۇلتان
قوشۇنلارنى شەخسەن ئۆزى كۆزدىن كەچۈرۈپ چىقىپ، ئۇلار-
غا قاراپ ۋاقىرىدى، — بىز بىر ئېغىز ئېچىشۋالدۇق! مەن
سىلەرگە قۇرۇلۇشلىرى ھەيۋەتلىك، ئادىمى كۆپ بولغان بىر
شەھەر ئاتا قىلىمەن، بۇ بولسىمۇ رېمنىڭ پايتەختى، دۇنيا-
نىڭ مەركىزى، خالىغىنىڭلارچە بۇلاڭ - تالاڭ قىلىڭلار، دۇنـ-
يانىڭ بايلىرىدىن بولۇپ قالىسىلەر! ئەمدى،
مەشئەلنى دەرھال سىلتىغىلارنىڭ ئۇچىغا تېڭىپ،
باتۇرلۇق بىلەن شەھەرگە بۆسۈپ كىرىڭلار!

مەخمۇت II نىڭ قۇتراتشى بىلەن، تۈرك ئەسكەرلىرى
دېگىز ۋە قۇرۇقلۇقتىن شىددەتلىك ھۇجۇم باشلىدى. ئادريا-
نوپول قەلئەسىنى مۇداپىئە قىلغۇچىلار گېنئۇيە ئەسكەرلىرى تا-
قابىل تۇرالماي، دەرھال ئۆزلىرىنىڭ پاراخوت - كېمىلىرىگە
چۈشكىنىچە تىكىۋېتىشتى: تۈرك قوشۇنلىرى پۈرسەتتىن پايدە-

世界五千年（2）（维吾尔文）
段万翰编著
译者：伊司拉木江　责任编辑：尼沙汗
新疆青年出版社出版
（乌鲁木齐市建设路九号）
新疆新华书店发行　新疆新华印刷二厂印刷
787×1092毫米　32开本　13.625印张
1985年3月第1版　1985年3月第1次印刷
印数：1——10，300
统一书号：M11124·8　定价：1.05元

كۆلگە ئايلاندۇرۇلدى. خىرىستيان دىنىنىڭ بارلىق بۇتلىرى چېركاۋلاردىن يۆتكەپ چىقىرىلىپ، ئۇنىڭ ئورنىغا ئىسلام دىنىنىڭ مېھراپ ـ تەكچىلىرى ياسالدى. شەھەر بويىچە ھەممىدىن چوڭ بولغان ئايەسوفىيە ئىبادەتخانىسى مۇسۇلمانلار مېچىتى قىلىپ ئۆزگەرتىپ ياسالدى. ئاردىدىن ئۇزۇن ئۆتمەي، ئوسمان تۈرك ئىمپېرىيىسى پايتەختىنى كونىستانتىنوپولغا يۆتكەپ باردى. كېيىن بۇ شەھەرنىڭ ئىسمىنى ئىستامبۇلغا ئۆزگەرتتى. بۇ ئىسىم تا بۈگۈنكى كۈنگىچە قوللىنىلماقتا.

كونىستانتىنوپولنىڭ قولدىن كېتىشى ـ مىڭ يىلدىن ئارتۇق ھۆكۈم سۈرگەن شەرقىي رىم ئىمپېرىيىسىنىڭ يوقالغانلىغىدىن دېرەك بەردى.

سۇلتان مەخمۇت I ئۆزگەرتىپ ياسىغان مېچىت

نومۇری: M1124·8
باھاسي: ئۈمەن ئۇقۇش